MERAGADA'Kİ SANAT ve MİMARİ VARLIKLARI ve ANADOLU'YA ETKİSİ

Mohammedreza GHARİHEİDARİ

Doktora Tezi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
2017
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Mohammedreza GHARİHEİDARİ

MERAGADA'Kİ SANAT ve MİMARİ VARLIKLARI ve ANADOLU'YA ETKİSİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

ERZURUM 2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

03/07/2017

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **"MERAGADA'Kİ SANAT ve MİMARİ VARLIKLARI ve ANADOLU'YA ETKİSİ"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
☐Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
☐Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Mohammedreza GHARİHEİDARİ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN danışmanlığında, **Mohammad Reza GHARI HEIDARI** tarafından hazırlanan bu çalışma **03/07/2017** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Prof. Dr. Haldun ÖZKAN	İmza: .....
Jüri Üyesi :Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	İmza: .....
Jüri Üyesi :Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	İmza: .....
Jüri Üyesi :Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK	İmza: .....
Jüri Üyesi :Doç. Dr. Hasan BUYRUK	İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ..... / ..... / .....

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
RESİMLER DİZİNİ ..... **VI**
ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **XXXI**
ÖNSÖZ ..... **XXXIV**

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA AMACI **1**
II. ARAŞTIRMADA KULLANILAN METARYAL ve YÖNTEM **1**
III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ **2**

BİRİNCİ BÖLÜM
MERAGA'NIN ŞEHRİNİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1. MERAGA'NIN COĞRAFİ KONUMU **3**
1.1.1. Konum ve Alan 3
1.1.2. Akarsular, Termal Sular ve Dağlar 4
1.1.3. Meraga'ya Ulaşım Yolları 8
1.1.4. Ekonomik Özellikleri 10
1.1.5. Tarım ve Hayvancılık 10
1.1.6. Madenleri ve Sanayi 11
1.1.7. Nüfus ve Sosyal Yaşam 12
1.1.8. Din ve Dil 12
1.2. MERAGA'NIN TARİHÇESİ **14**
1.2.1. Meraga İsminin Kaynağı 14
1.2.2. İslamdan Önce Merega 15
1.2.3. İslamdan Sonra Meraga 16
1.3. MERAGA'YI ZİYARET EDEN SEYYAHLAR **28**

İKİNCİ BÖLÜM
KATALOG

2.1. KALELER **34**
2.2. CAMİLER **59**

2.3. MABETLER 202
2.4. KİLİSELER 213
2.5. MEDRESELER 222
2.6. RASATHANELER 232
2.7. TÜRBELER 246
2.8. HAMAMLAR 315
2.9. KERVANSARAYLAR 338
2.10. TARİHİ EVLER 344
2.11. KÖPRÜLER 361

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

3.1. KALELER 371
3.2. CAMİLER 387
3.3. MABETLER 433
3.4. KİLİSELER 448
3.5. MEDRESELER 478
3.6. RASATHANELER 503
3.7. TÜRBELER 512
6.8. HAMAMLAR 550
3.9. KERVANSARAYLAR 579
3.10. EVLER 612
3.11. KÖPRÜLER 626

SONUÇ 641
KAYNAKÇA 650
ÖZGEÇMİŞ 667

ÖZET

DOKTORA TEZİ

MERAGADA'Kİ SANAT ve MİMARİ VARLIKLARI ve ANADOLU'YA ETKİSİ

Mohammedreza GHARİHEİDARİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

2017, 667 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
Doç. Dr. Hasan BUYRUK

İran'ın Doğu Azerbaycan bölgesinde bulunan Meraga, Sufi Çayı Nehrinin kenarında, Urmiye Gölünün doğusunda ve Sehand Sıradağlarının güneyinde yer alan bir şehirdir. Bu şehir İran'ın Doğu Azerbaycan bölgesinde Tebriz'den sonra ikinci büyük şehri sayılmaktadır. Meraga'nın tarihi geçmişi M.Ö 5000 yılına kadar inmektedir. Tarihi kaynaklarda Meraga; Efrarud, Efrazruh, Efrahruz, Efrazrud, Efrazerud, Merava ve Merağa gibi adlarla anılmıştır. Mervan Bin Muhammed bu bölgeye 741 yılında Geriyet El Meraga adını veren kişidir. 12-14. yüzyıllar arasında Meraga, sanat ve mimari bakımdan en yüksek seviyeye çıkmayı başarmıştır. Meraga, İran'ın tarihi eserler bakımından en zengin on şehrinden birisi olarak sayılmaktadır. Bu dönemde Büyük Selçuklular ve onlara bağlı olan Atabek'ler, Ahmedyelliler hüküm sürmüştür. Daha sonra Meraga, İlhanlılar döneminde Hulagu Han tarafından başkent yapılmıştır. Bu dönemde dünyanın en büyük rasathanesi ve araştırma merkezi Hacenesir Tusi tarafından Meraga'da yapılmıştır. Selçuklular, İlhanlılar, Safeviler ve Kacarlar döneminde Meraga'da inşa edilmiş 3 kale, 16 cami, 1 mabet, 1 kilise, 1 medrese, 1 rasathane, 7 türbe, 1 kervansaray, 4 hamam, 3 köprü ve 3 tarihi ev, bu çalışmamızda tanıtılmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca Meraga'nın coğrafi durumu, sosyal hayatı, dili, ırkı, mezhep ve tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Mimari eserlerin gelişim dönemi özellikleri ve üslupları değerlendirilmiştir. Tespit edilen kültür varlıklarının fotoğrafları çekilmiş ve planları alınarak bu konuda önemli kaynaklardan Türkçeye çeviri yapılmıştır. Meraga tarihi için şehri ziyaret eden seyyahların yazıtları da çok önemlidir ve çalışmamızda Meraga bölgesine ait çok sayıda ki kitabe gibi seyyahların anlatıları da kaynak olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın asıl amaçlarından biri Meraga şehrini kültürel, tarihsel, ekonomi ve sosyal açıdan geçmişini ve şimdiki durumunu araştırıp, gelecek nesillere aktarmaktır.Bu tezin asil amaçı bilgileri sonra'daki nesillere teslim etmektir.

Anahtar Kelimeler: Meraga,Sanat,Mimari,Selçuklular, İlhanlılar, Savailer, Kacarlar

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

ART AND ARCHITECTUR OF MARAGHA AND THEIR INFLUENCED ON ANATOLIAN

Mohammedreza GHARİHEİDARİ

Advisor: Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

2017, Page: 667

Jury: Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
Assoc. Prof. Dr. Hasan BUYRUK

Maragheh is a city of East Azerbaijan Province, Iran. This city is located next to the Sofi Chay in East of Lake Urmia and South of Sahand Mountains. Dating back to five thousand year, Maragheh is the second largest city in the province. Many great writers have visited this city and have mentioned it by different names as Afra-rud, Afraz-ruh, Afra-ruz, Afraz-rud, Marava and Maragha. For the first time, the name of Maragheh has been mentioned by Marvan Ibne Mohammad in 741 AD. Architecture and art of this city reached the pinnacle of fame between 12th and 14th AD centuries. During this era, the Seljuk and their dependents including Atabakan Ahmad Ylyan were ruling. After that period, Hulaku Khan made Maragheh the capital of the Ilkhanate and the city continued its prosperity era. Also, according to the order of Hulaku Khan, Maragheh Observatory which was one of the largest scientific centers of the world was founded by Nasir al-Din al-Tusi. The city's architectural monuments belong to Seljuk, Ilkhanate, Safavid, Zandi and Qajar periods. This research investigated all monuments of Maragheh including three castles, a temple, a church, a school, an observatory, seven tombs, an inn, four bathrooms, three bridges and three historical houses completely. Furthermore, the geographical, historical, social, religious, Racial and linguistic situation of Maragheh have been examined. After careful review of the plan and sketches, the monuments of the city have been studied according to the impact that had on the art and architecture of Anatolia. For this purpose, many primary sources in Turkey were used. This study aims to introduce one of the most important Islamic cities in terms of culture and art and to disseminate it to the next generations.

Keywords: Maragha, Art, Architectur, Seljuk, Ilkhanate, Safavid, Qajar

KISALTMALAR DİZİNİ

C : Cilt

h.ş : Hicri Şemsi

Ter : Tercüme

Km : Kilometre

Mad : Maddesi

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

S : Sayı

İnt : Internet Kaynağı

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1.1. İran Haritası(int) 3
Resim 1.2. Doğu Azerbaycan'da Meraga'nın konumu(int) 4
Resim 1.3. Sufi Çayı Nehri (int) 6
Resim 1.4. Meraga'nın Tren İstasyonu 9
Resim 1.5. Meraga'da sabun üretimi(int) 12
Resim 1.6. Menafi-ul Hayvan kitabından bir sayfa 22
Resim 1.7. Meraga'da basılan Kacar sikkeleri 26
Resim 1.8. Şuca-El-Döle 27
Resim 1.9. Jaques De Mordan'ın Meraga'ya çektiği fotoğraf 32
Resim 2.1. Taş Kale Zahak Yolu 37
Resim 2.2. Taş Kale Zahak'ın Genel Görüntüsü 37
Resim 2.3. Taş Kale Zahak'ın Kaya Yüzeyine Açılmış Nişler 38
Resim 2.4. Taş Kale Zahak'da Kaya Mekânlar 38
Resim 2.5. Taş Kale Zahak 39
Resim 2.6. Taş Kale Zahak'ın İçinden Bir Görüntü 39
Resim 2.7. Taş Kale Zahak İçindeki Kulenin Kalıntıları 40
Resim 2.8. Taş Kale Zahak'ın Girişi 40
Resim 2.9. Taş Kale Zahak'ın Aşağısındaki Yengece Köyü'nün Görünüşü 41
Resim 2.10. Taş Kale Zahak'ın Yakınındaki Mezarlık 41
Resim 2.11. Taş Kale Zahak'ın Yakınındaki Mezarlıkdaki Koç Figürü 42
Resim 2.12. Taş Kale Zahak'ın Yakınındaki Mezarlıkdaki Koç Figürü 42
Resim 2.13. Kızlar Kalesi ve Yolu 44
Resim 2.14. Kızlar Kalesi 45
Resim 2.15. Kızlar Kalesinden Çevresinin Görüntüsü 45
Resim 2.16. Kızlar Kalesinin Genel Görünüşü 46
Resim 2.17. Kızlar Kalesinin Konumu 46
Resim 2.18. Kızlar Kalesinin Kaya Yapısı 47
Resim 2.19. Kızlar Kalesi İslamdan Sonra Yapılan Moloztaş Duvar 47
Resim 2.20. Kızlar Kalesinin Üzerinde İslami döneme Ait Bazı Çanak Çömlek Kalıntıları 48
Resim 2.21. Kızlar Kalesinin Girişi 48

Resim 2.22. Kızlar Kalesinin Odalarına Giden Yollar 49
Resim 2.23. Kızlar Kalesinde Kaçak Kazı Görüntüleri 49
Resim 2.24. Kızlar Kalesine Giriş Yolu 50
Resim 2.25. Kızlar Kalesi Çatısı 50
Resim 2.26. Kızlar Kalesi Malzemesi 51
Resim 2.27. Kızlar Kalesi Yan Cephesi 51
Resim 2.28. Göyce Kalesi Genel Görünüm 53
Resim 2.29. Göyce Kalesi Girişi 53
Resim 2.30. Göyce Kalesinin Girişi 54
Resim 2.31. Göyce Kalesi 54
Resim 2.32. Göyce Kalesinin Üstten Görünümü 55
Resim 2.33. İslami dönemde Yapılan Tandır ve Sarnıç 55
Resim 2.34. Göyce Kalesinin Diğer Su Deposu 56
Resim 2.35. Göyce Kalesinin Üstten Görünüşü 56
Resim 2.36. Göyce Kalesinin İçerisindeki Su Deposu 57
Resim 2.37. Göyce Kalenin Salonunda Bulunan Açıklık 57
Resim 2.38. Göyce Kale Oda 58
Resim 2.39. Şeyh Baba Camisinin Dış Görüntüsü 62
Resim 2.40. Şeyh Baba Caminin Taç Kapısı 62
Resim 2.41. Şeyh Baba Camisinin Avlusu 63
Resim 2.42. Şeyh Baba Camisinin Eski Kitabeli Sütunu 63
Resim 2.43. Şeyh Baba Camisinin Kitabeli Sütunu 64
Resim 2.44. Şeyh Baba Camisinin Batı Duvarındaki Mezar Taşı Kitabesi 64
Resim 2.45. Şeyh Baba Camisinin Kuzey Duvarındaki Kayıp Kitabe (Miras-ı Ferhengi) 65
Resim 2.46. Şeyh Baba Camisinin Minberi 65
Resim 2.47. Şeyh Baba Camisinin Minberinin İki Tarafında Bulunan Kitabeler 66
Resim 2.48. Şeyh Baba Camisi Harim 66
Resim 2.49. Şeyh Baba Camisi Kadın Harim Bölüm 67
Resim 2.50. Şeyh Baba Camisi Tac Kapının Avlu Tarafı 67
Resim 2.51. Şeyh Tacettin Camisinin Güney Cephesi 70
Resim 2.52. Şeyh Tacettin Camisinin Taç Kapısı 70

Resim 2.53. Şeyh Tacettin Camisi Dış Cephesi 71
Resim 2.54. Şeyh Tacettin Camii Eski Kapısı..... 71
Resim 2.55. Şeyh Tacettin Camii Harim 72
Resim 2.56. Şeyh Tacettin Camisinin Tavanı ve Sütunlar 72
Resim 2.57. Şeyh Tacettin Camisi Tavan..... 73
Resim 2.58. Şeyh Tacettin Camisi Sütun ve Tavan..... 73
Resim 2.59. Şeyh Tacettin Camisinin Mihrabı ve Minberi 74
Resim 2.60. Gazi Camii Güney Yönü 79
Resim 2.61. Gazi Camii Doğu Yönü 80
Resim 2.62. Gazi Camii Doğu Yönünde Bulunan Kitabeler..... 80
Resim 2.63. Gazi Camii Kitabesi 81
Resim 2.64. Gazi Camii Kitabesi 81
Resim 2.65. Gazi Camii Harim..... 82
Resim 2.66. Gazi Camii Mihrabı ve Minberi 82
Resim 2.67. Gazi Camii Mukarnaslı Başlıkları 83
Resim 2.68. Gazi Cami Sütun Altlıkları 83
Resim 2.69. Gazi Camii Tavanı..... 84
Resim 2.70. Gazi Cami Tavanındaki Tarihler 84
Resim 2.71. Gazi Camii Tavanındaki Şiirler ve Bitkisel Süsler..... 85
Resim 2.72. Gazi Camii Bayan Harim 85
Resim 2.73. Reyhan Camii Restorasyondan Önce(Miras-ı Ferhengi) 89
Resim 2.74. Reyhan Camii Restorasyondan Önce (Mira-ı Ferhengi)..... 89
Resim 2.75. Reyhan Camii Güney Cephesi..... 90
Resim 2.76. Reyhan Camii Batı Cephesi..... 91
Resim 2.77. Reyhan Camii Kuzey Cephesi..... 91
Resim 2.78. Reyhan Camii Harim Hısmı 92
Resim 2.79. Reyhan Cami Harim 92
Resim 2.80. Reyhan Camii Sütun Başlığı ve Altlığı 93
Resim 2.81. Reyhan Camii Tavanı 93
Resim 2.82. Reyhan Cami Duvardaki Nişler..... 94
Resim 2.83. Reyhan Camii Taşlık Bölümü 94
Resim 2.84. Reyhan Camii Restorasyon 95

Resim 2.85. Reyhan Camii Çatısı 95
Resim 2.86. Ak Cami Batı Cephesi 98
Resim 2.87. Ak Camii Taçkapısı ve Kitabesi 99
Resim 2.88. Ak Camii Güney Dış Cephesi 99
Resim 2.89. Ak Camii Kuzey Cephesi Restorasyon Esnası 100
Resim 2.90. Ak Camii Dış Cephesindeki Nişler 100
Resim 2.91. Ak Camii Harim 101
Resim 2.92. Ak Camii Tavanı ve Sütun Başlıkları 101
Resim 2.93. Ak Cami Sütun ve Tavanı 102
Resim 2.94. Ak Camii Restorasyondan Önce Harim 102
Resim 2.95. Ak Camii Tavanı ve Perdolar 103
Resim 2.96. Ak Cami Çayhane Bölümü 103
Resim 2.97. Zencirli Camii Ana Giriş 106
Resim 2.98. Zencirli Camii Avlusu 107
Resim 2.99. Zencirli Camii erkek(solda) ve Bayan(sağda) Giriş Kapıları 107
Resim 2.100. Zencirli Camii Kitabesi 108
Resim 2.101. Zencirli Cami Kitabesi 108
Resim 2.102. Zencirli Camii Kitabesi 109
Resim 2.103. Zencirli Camii Kitabesi 109
Resim 2.104. Zencirli Camii Harim Kısmı ve Mermer Sütunları 110
Resim 2.105. Zencirli Camii Kacar Dönemine Ait Kapısı Renkli Camlar 110
Resim 2.106. Zencirli Cami Minber 111
Resim 2.107. Zencirli Camii Doğu Dış Cephesi 111
Resim 2.108. Muhammed Tegi Camii Girişi ve Minaresi 114
Resim 2.109. Muhamed Tegi Cami Giriş Kapısı 115
Resim 2.110. Muhammed Tegi Cami Avlu[redacted] 116
Resim 2.111. Muhammed Tegi Camii Harim 116
Resim 2.112. Muhammed Tegi Camii Mihrap ve Minber 117
Resim 2.113. Muhammed Tegi Cami Kacar Döneminden Kalan Pencereleri 117
Resim 2.114. Muhammed Tegi Cami Harim 118
Resim 2.115. Muhammed Tegi Camii Minberi 118
Resim 2.116. Muhammet Tegi Han'ın Mezarı ve Minberi 119

Resim 2.117. Muhamed Tegi Cami Muhammed Tegi'nin Mezartaşı 119
Resim 2.118. Serdabe Camii Doğu Cephesi 122
Resim 2.119. Serdaba Camii Batı Cephesi 122
Resim 2.120. Serdabe Camii Harim 123
Resim 2.121. Serdaba Camii Ahşap Kapıları 123
Resim 2.122. Serdabe Camii Mihrabı 124
Resim 2.123. Serdabe Camii Mutfak 124
Resim 2.124. Serdabe Camii Çeşme 125
Resim 2.125. Serdabe Camii Ana Giriş Kapısı 125
Resim 2.126. Zerir Camii Güney Cephesi 129
Resim 2.127. Zerir Cami Güney Cephesi 130
Resim 2.128. Zerir Cami Giriş Kapısı 130
Resim 2.129. Zerir Camii Batı Cephesi Pencereler ve Dolap Nişi 131
Resim 2.130. Zerir Camii Harim 132
Resim 2.131. Zerir Camii Tavanı ve Sandukaları 132
Resim 2.132. Zerir Camii Tavanı ve Direkler 133
Resim 2.133. Zerir Camii Tavanında Bulunan Kitabe ve Şiirler 133
Resim 2.134. Zerir Camii Mukarnaslı Sütun Başlıkları 134
Resim 2.135. Zerir Camii Hediye Edilen Bakır Yemek Kapları 134
Resim 2.136. Başkapan Camii Girişi 139
Resim 2.137. Başkapan Camii Güney Cephesi 140
Resim 2.138. Başkapan Camii Mihrap Penceresi 140
Resim 2.139. Başkapan Camii Avlu 141
Resim 2.140. Başkapan Camii Harim 141
Resim 2.141. Başkapan Camii Harim 142
Resim 2.142. Başkapan Camii Kubbeyi Taşıyan Pandantif 142
Resim 2.143. Başkapan Camii Kubbesi 143
Resim 2.144. Başkapan Camii Mihrabı 143
Resim 2.145. Başkapan Camii Hol Tavanı 144
Resim 2.146. Başkapan Camii Hol 144
Resim 2.147. Tag Dervaze Camii Dış Görüntüsü 147
Resim 2.148. Tag Dervaze Camii Güney Cephesi 149

Resim 2.149. Tag Dervaze Camii Kuzey Cephesi 149
Resim 2.150. Tag Dervaze Camii Doğu Cephesi 150
Resim 2.151. Tag Dervaze Camii Kubbeli Harim 150
Resim 2.152. Tag Dervaze Camii Kubbeleri 151
Resim 2.153. Tag Dervaze Camii Harim 151
Resim 2.154. Tag Dervaze Camii Düz Tavanlı Harim 152
Resim 2.155. Tag Dervaze Camii Minberi 152
Resim 2.156. Tag Dervaze Camii Bakır Kapları 153
Resim 2.157. Tag Dervaze Camii Bakır Kapları 153
Resim 2.158. Şucaeldölee Camii Dış Çephesi 156
Resim 2.159. Şucaeldölee Camii 157
Resim 2.160. Şucaeldölee Camii Harim Kısmı Restorasyondan Önce (Miras-ı Ferhengi) 157
Resim 2.161. Şucaeldölee Camii Restorasyondan Önce 158
Resim 2.162. Şucaeldölee Camii Kitabesi 158
Resim 2.163. Şucaeldölee Camii Kubbe ve Tonozun İçeriden Görüntüsü 159
Resim 2.164. Şucaeldölee Camii Harim Restorasyondan Sonra 159
Resim 2.165. Muiziddin Camii Giriş Kapısı 164
Resim 2.166. Muiziddin Camii Güney Cephesi 165
Resim 2.167. Muiziddin Camii Giriş Kapısı 165
Resim 2.168. Muiziddin Camii Büyük Harim Kısmı 166
Resim 2.169. Muiziddin Camii Küçük Harim Kısmı 166
Resim 2.170. Muiziddin Camii Mukarnaslı Sütun Başlıkları (büyük harim) 167
Resim 2.171. Muiziddin Camii Sütün Başlığı (küçük harim) 167
Resim 2.172. Muiziddin Camii Kitabe 168
Resim 2.173. Muiziddin Camii Kitabe 168
Resim 2.174. Muiziddin Camii Safevi Döneminde Restore Edildiğini Gösteren Kitabe 169
Resim 2.175. Muiziddin Cami Kitabeler 169
Resim 2.176. Muziddin Cami Kitabe 170
Resim 2.177. Muiziddin Camii Kitabe 170
Resim 2.178. Muiziddin Camii Kitabe 171

Resim 2.179. Muiziddin Camii Muiziddin'e Ait Olan Mezar Taşı 171
Resim 2.180. Muiziddin Camii Dış Kapısında Bulunan Memerden Yapılmış Sütunlar 172
Resim 2.181. Muiziddin Camii Molla Ahmed'in Mezar Taşı 172
Resim 2.182. Muiziddin Camii Giriş Kapısı 173
Resim 2.183. Muiziddin Camii Büyük Harim Kapısı 173
Resim 2.184. Muiziddin Camii Muiziddin Türbesi 174
Resim 2.185. Muiziddin Camii Mutfak 174
Resim 2.186. Muiziddin Camii Türbe Tavanı 175
Resim 2.187. Muiziddin Camii Türbe 175
Resim 2.188. Molla Rüstem Camii Kuzey Cephesi 181
Resim 2.189. Molla Rüstem Camii Dış Cephesi 181
Resim 2.190. Molla Rüstem Camii Doğu Cephesi 182
Resim 2.191. Molla Rüstem Camii Tac Kapıları 182
Resim 2.192. Molla Rüstem Cami Kuzeybatı Tarafındaki Giriş 183
Resim 2.193. Molla Rüstem Camii Yazlık Harim 183
Resim 2.194. Molla Rüstem Camii Kışlık Harim 184
Resim 2.195. Molla Rüstem Camii sütün Başlık ve Altlıkları 184
Resim 2.196. Molla Rüstem Camii Kitabesi 185
Resim 2.197. Molla Rüstem Camii Mihrap ve Minberi 185
Resim 2.198. Molla Rüstem Camii Harim 186
Resim 2.199. Molla Rüstem Camii Tavanı 186
Resim 2.200. Molla Rüstem Camii Tavanı 187
Resim 2.201. Molla Rüstem Camii Tavanı 187
Resim 2.202. Molla Rüstem Camii Tavan Sandukasının Süslemesi 187
Resim 2.203. Aliyestan Camii 190
Resim 2.204. Aliyestan Camii Güney Cephesi 191
Resim 2.205. Aliyestan Camii Kitabesi 191
Resim 2.206. Aliyestan Camii Holü 192
Resim 2.207. Aliyestan Camii Harim 192
Resim 2.208. Aliyestan Camii Mihrab 193
Resim 2.209. Aliyestan Camii Mirabı ve Minber 193

Resim 2.210. Mescidi Cuma Camii Ana Giriş 198
Resim 2.211. Mescidi Cuma Camii Avlusu 198
Resim 2.212. Mescidi Cuma Camii Küçük Camiye Ait Kitabe 199
Resim 2.213. Mescidi Cuma Camii Küçük Camiye Ait Kitabe 199
Resim 2.214. Mescidi Cuma Camii Kitabesi 200
Resim 2.215. Mescidi Cuma Camii Harim Kısmı 200
Resim 2.216. Mescidi Cuma Camii Mihrap 201
Resim 2.217. Mescidi Cuma Camii Yeni Avizeleri 201
Resim 2.218. Vercui Mabeti Giriş 206
Resim 2.219. Vercui Mabeti Oda 206
Resim 2.220. Vercui Mabeti Çile Odası 207
Resim 2.221. Vercui Mabeti Merkezi Salon 207
Resim 2.222. Vercui Mabeti Oda 208
Resim 2.223. Vercui Mabeti Oda 208
Resim 2.224. Vercui Mabeti Molla Masum'un Mezarı 209
Resim 2.225. Vercui Mabeti Oda 209
Resim 2.226. Vercui Mabeti Yeni Bulunan Kısım 210
Resim 2.227. Vercui Mabeti Duvar Kuran Ayetleri 210
Resim 2.228. Vercui Mabeti Duvarda Yazılan Esma-ül Hüsna 211
Resim 2.229. Vercui Mabeti Çatısı 211
Resim 2.230. Vercui Mabeti Çatısı 212
Resim 2.231. Vercui Mabeti Eski Görünümü 212
Resim 2.232. Hovans Kilisesi Giriş 215
Resim 2.233. Hovans Kilisesi 216
Resim 2.234. Hovans Kilisesi Eski Görünümü 216
Resim 2.235. Hovans Kilisesi Dış Cephesi 217
Resim 2.236. Hovans Kilisesi Kiborium Kitabesi 218
Resim 2.237. Hovans Kilisesi Giriş Kapısının Üzerinde Bulunan Kitabesi 218
Resim 2.238. Hovans Kilisesi Apsisleri 218
Resim 2.239. Hovans Kilisesi İç Kısmı 219
Resim 2.240. Hovans Kilisesi İç Kısmı 220
Resim 2.241. Hovasn Kilisesi Kiboriumu 221

Resim 2.242. Hovans Kilisesi Çevresinde Bulanan Papaz Mezar Taşları 221
Resim 2.243. Nur Daniş Medresesi Kuzey Cephesi..... 225
Resim 2.244. Nur Daniş Medresesi Avlu 226
Resim 2.245. Nur Daniş Medresesi Batı Cephesi 226
Resim 2.246. Nur Daniş Medresesi Batı Cephesi Süsler 227
Resim 2.247. Nur Daniş Medresesi Kuzey Cephesi..... 227
Resim 2.248. Nur Daniş Medresesi Giriş 228
Resim 2.249. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı 228
Resim 2.250. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katında Bulunan Tonoz..... 229
Resim 2.251. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Süslemeleri 229
Resim 2.252. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Süsleri..... 230
Resim 2.253. Nur Daniş Medresesi Doğu Duvarı 230
Resim 2.254. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Kemer Süslemeleri 231
Resim 2.255. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Tonoz..... 231
Resim 2.256. Hacenesir Rasathanesi Maketi..... 239
Resim 2.257. Hacenesir Rasathanesi Maket..... 239
Resim 2.258. Hacenesir Rasathanesi Maketi..... 240
Resim 2.259. Hacenesir Rasathanesi Günümüzdeki Hali 240
Resim 2.260. Hacenesir Rasathanesi İç Kısmı 241
Resim 2.261. Hacenesir Rasathanesi Bizans Sikkesi ve Dresden Deki Rasathaneye Ait Olan Küre..... 241
Resim 2.262. Hacenesir Rasathanesi Kalıntılar (İlhanlı Müzesi)..... 242
Resim 2.263. Hacenesir Rasathanesi Çevresindeki Mağaralar 242
Resim 2.264. Hacenesir Rasathanesi Mağralar 243
Resim 2.265. Hacenesir Rasathanesi Hecanesir'in El Yazısı..... 243
Resim 2.266. Hacenesir Rasathanesi Kütüphanesi..... 244
Resim 2.267. Hacenesir Rasathanesi İç Dizaynı 244
Resim 2.268. Hacenesir Rasathanesi Eski Fotoğrafı 244
Resim 2.269. Hacenesir Rasathanesi Eski Fotoğrafı 245
Resim 2.270. Hacenesir Rasathanesi Eski Görünümü..... 245
Resim 2.271. Ohedi Türbesi 248
Resim 2.272. Ohedi Türbesi Mezar Taşı ve Kitabesi..... 248

Resim 2.273. Ohedi Türbesi Mezar Taşı ve Kitabesi 249
Resim 2.274. Ohedi Türbesii Mezar Taşı ve Kitabesi 249
Resim 2.275. Ohedi Türbesi Hayatını Anlatan Kitabe 250
Resim 2.276. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri 250
Resim 2.277. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri 251
Resim 2.278. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri 251
Resim 2.279. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri 252
Resim 2.280. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri 252
Resim 2.281. Ohedi Türbesi Avludaki Mezar Taşları 253
Resim 2.282. Ohedi Türbesi Avludaki Mezar Taşları 253
Resim 2.283. Ohedi Türbesi Avludaki Çanaklar 254
Resim 2.284. Ohedi Türbesi Eski Görünümü 254
Resim 2.285. Etaallah Türbesi Güney Cephesi 257
Resim 2.286. Etaallah Türbesi Restorasyondan Önce 258
Resim 2.287. Etaallah Türbesi Taç Kapısı 258
Resim 2.288. Etaallah Türbesi Kubbenin Dışarısı ve İçerisi 259
Resim 2.289. Etaahllah Türbesi Mihrap ve Türbe 259
Resim 2.290. Etaallah Türbesi Türbe 259
Resim 2.291. Etaallah Türbesi İkinci Kat 260
Resim 2.292. Etaallah Türbesi Sütün Başlığı 260
Resim 2.293. Kumbet-i Surh Güney Cephesinde Bulunan Kitabe 265
Resim 2.294. Kumbet-i Surh Doğu Cephesinde Bulunan Kitabe 265
Resim 2.295. Kumbet-i Surh Kuzey Cephesinde Bulunan Kitabe 266
Resim 2.296. Kumbet-i Surh Batı Cephesinde Bulunan Kitabe 266
Resim 2.297. Kumbet-i Surh Kuzey Cephesinde Bulunan Kitabe 266
Resim 2.298. Kumbet-i Surh 267
Resim 2.299. Kumbet-i Surh Eski Görünümleri 267
Resim 2.300. Kumbet-i Surh Çevresi 268
Resim 2.301. Kumbet-i Surh Kuzey Cephesi 268
Resim 2.302. Kumbet-i Surh Doğu Cephesi 269
Resim 2.303. Kumbet-i Surh Güney Cephesi 269
Resim 2.304. Kumbet-i Surh Batı Cephesi 270

Resim 2.305. Kumbet-i Surh Köşelerinde Bulunan Sütunlar....270
Resim 2.306. Kumbet-i Surh Batı ve Kuzey Cepheleri....271
Resim 2.307. Kumbet-i Surh Türbesi Dış ve İç Kubbesi....271
Resim 2.308. Kumbet-i Surh Türbesi Gövde Kısmı....271
Resim 2.309. Kumbet-i Surh Gövde Kısmı....272
Resim 2.310. Kumbet-i Surh Türbesi Cenazelik....272
Resim 2.311. Kumbet-i Surh Güneş Saati....273
Resim 2.312. Kumbet-i Surh Eski Görünümü (Godard)....273
Resim 2.313. Kümbet-i Müdevver Doğu Cephesi....277
Resim 2.314. Kümbet-i Müdevver Batı Cephesi....277
Resim 2.315. Kümbet-i Müdevver....278
Resim 2.316. Kümbet-i Müdevver Kapı Üzerinde Bulunan Kitabe....278
Resim 2.317. Kümbet-i Müdevver Cenazelik....279
Resim 2.318. Kümbet-i Müdevver Giriş Süslemeleri....279
Resim 2.319. Kümbet-i Müdevver Çatı Kısmı....280
Resim 2.320. Kümbet-i Müdevver Üst Kısmı....280
Resim 2.321. Kumbet-i Kabud....288
Resim 2.322. Kümbet-i Kabud Cepheler....289
Resim 2.323. Kumbet-i Kabud Cepheler....289
Resim 2.324. Kumbet-i Kabud Cepheler....290
Resim 2.325. Kümbet-i Kabud Kitabe....290
Resim 2.326. Kümbet-i Kabud Süslemeleri....291
Resim 2.327. Kümbet-i Kabud Süsler....291
Resim 2.328. Kumbet-i Kabud Süsler....292
Resim 2.329. Kumbet-i Kebud Türbesi Kitabe....292
Resim 2.330. Kumbet-i Kabud Gövde Kısmı....293
Resim 2.331. Kümbet-i Kabud Tavanı....293
Resim 2.332. Kümbet-i Kabud Cenazelik Girişi....294
Resim 2.333. Kümbet-i Kabud Cenazelik Kısmı Duvarları....294
Resim 2.334. Kümbet-i Kabud Cnazelik Bölümündeki Kitabe....295
Resim 2.334. Kümbet-i Kabud Cenazelik Bölümü Tavanı....295
Resim 2.335. Kumbet-i Kabud Eski Görünümü....296

Resim 2.336. Kumbet-i Kabud Eski Görünümü....296
Resim 2.337. Kumbet-i Gaffariye Türbesi....300
Resim 2.338. Kumbet-i Gaffariye Kuzey Cephesi....301
Resim 2.339. Kumbet-i Gaffariye Kuzey Cephesi Süslemeleri....301
Resim 2.340. Kumbet-i Gaffariye Kuzey Cephesi Eski Görünüm....302
Resim 2.341. Kumbet-i Gaffariye Doğu Cephesi....302
Resim 2.342. Kumbet-i Gaffariye Güney Cephesi....303
Resim 2.343. Kumbet-i Gaffariye Batı Cephesi....303
Resim 2.344. Kumbet-i Gaffariye Türbesi Kuzey Cephesi Süslemeler....304
Resim 2.345. Kumbet-i Gaffariye Türbesi Taç Kapı ve Kitabeleri....304
Resim 2.346. Kumbet-i Gaffariye Türbesi Güney Cephesi Çoğan İşareti....305
Resim 2.347. Kumbet-i Gaffariye Cenazelik Bölümü....305
Resim 2.348. Kumbet-i Gaffariye Restorasyondan Önce (Godard)....306
Resim 2.349. Kumbet-i Gaffariye Restorasyondan Önce (Godard)....306
Resim 2.350. Ağalar Türbesi....310
Resim 2.351. Ağalar Türbesi Giriş....310
Resim 2.352. Ağalar Türbesi....311
Resim 2.353. Ağalar Türbesi Restorasyondan Önce....311
Resim 2.354. Ağalar Türbesi Restorasyondan Önce....312
Resim 2.355. Ağalar Türbesi Üst Örtü Çeşitleri....312
Resim 2.356. Ağalar Türbesi İçindeki Mezar Taşları....312
Resim 2.357. Ağalar Türbesi İç Kısmı....313
Resim 2.358. Ağalar Türbesi Kitabe....313
Resim 2.359. Ağalar Türbesi İçindeki Tarihi Taşlar....314
Resim 2.360. Ağalar Türbesi İç Kısmı....314
Resim 2.361. Çarsug Hamamı Giriş....317
Resim 2.362. Çarsug Hamamı Taşlık....318
Resim 2.363. Çarsug Hamamı Soğukluk....318
Resim 2.364. Çarsug Hamamı Soğukluk....318
Resim 2.365. Çarsuğ Hamamı Ilıklık (tuvalet, ambar, giriş)....319
Resim 2.366. Çarsug Hamamı Sıcaklık....319
Resim 2.367. Çarsuğ Hamamı Çatı - Depo....319

Resim 2.368. Hacı Gafar Külliyesi Giriş ve Avlu 323
Resim 2.369. Hacı Gafar Hamamı Sıcaklık ve Soğukluk Bölümleri 323
Resim 2.370. Hacı Gaffar Hamamı Sıcaklık ve Soğukluk Kubbeleri 323
Resim 2.371. Hacı Gaffar Hamamı Halvet Odaları 324
Resim 2.372. Hacı Gaffar Hamamı Hol Tonozları 324
Resim 2.373. Hacı Gaffar Hamamı çatısı 324
Resim 2.374. Hacı Gaffar Hamamı 325
Resim 2.375. Hacı Gaffar Hamamı Ilıklık 325
Resim 2.376. Şeyh İslam Hamamı Giriş ve Taşlık Bölümü 328
Resim 2.377. Şeyh İslam Hamamı Soğukluk 328
Resim 2.378. Şeyh İslam Hamamı Sıcaklık 329
Resim 2.379. Şeyh İslam Hamamı Çatısı 329
Resim 2.380. Hace Nesir Hamamı Giriş ve Taşlık (Erkek) 334
Resim 2.381. Hace Nesir Hamamı Soğukluk (Erkek) 334
Resim 2.382. Hace Nesir Hamamı Soğukluk Kubbe ve Havuz (Erkek) 334
Resim 2.383. Hace Nesir Hamamı Sıcaklık (Erkek) 335
Resim 2.384. Hace Nesir Hamamı Halvet Odaları (Erkek) 335
Resim 2.385. Hace Nesir Hamamı Külhan 335
Resim 2.386. Hace Nesir Hamamı Su Deposu 336
Resim 2.387. Hace Nesir Hamamı Soğukluk (Bayan) 336
Resim 2.388. Hace Nesir Hamamı Sıcaklık (Bayan) 336
Resim 2.389. Hace Nesir Hamamı Halvet (Bayan) 337
Resim 2.390. Hace Nesir Hamamı Kemer Çeşitleri 337
Resim 2.391. Hace Nesir Hamamı Çatısı 337
Resim 2.392. Hacı Melkum Kervansarayı Batı Cephesi 340
Resim 2.393. Hacı Melkum Kervansarayı Doğu Cephesi 341
Resim 2.394. Hacı Melkum Kervansarayı 341
Resim 2.395. Hacı Melkum Kervansarayı Taç Kapı 342
Resim 2.396. Hacı Melkum Kervan Sarayı Doğu Kapsı 342
Resim 2.397. Hacı Melkum Kervansarayı Restore Edilmiş Bölümü 343
Resim 2.398. Hacı Melkum Kervansarayı Kacar Döneminden Kalan Süslü Tuğlalar 343
Resim 2.399. Heydaranlu Dış Cephesi ve Kapıları (Eyüp Farabi) 347

Resim 2.400. Heydaranlu Taşlık Bölümü Tavanı ve Tabanı.....348
Resim 2.401. Hayderanlu Eyvanı Restorasyondan Önce ve Sonrası 348
Resim 4.402. Hayderanlu Avlu Kısmı.....348
Resim 2.403. Hayderanlu İç Kısmı.....349
Resim 2.404. Hayderanlu Birinci Kat.....349
Resim 2.405. Hayderanlu Bazı Süslemeler 349
Resim 2.406. Zarei Güney Cephe.....353
Resim 2.407. Zarei Dış Cephesi 354
Resim 2.408. Zarei Taşlık.....354
Resim 2.409. Zarei Cephe Süslemesi 355
Resim 2.410. Zarei Zemin Kat 355
Resim 2.411. Şahabian Evi.....357
Resim 2.412. Şahabian Evi Cephe.....358
Resim 2.413. Şahabian Evi Süsleri.....358
Resim 2.414. Şahabian Evi Pencere 359
Resim 2.415. Şahabian Evi Süslemeleri.....359
Resim 2.416. Şahabian Evi Merdivenleri.....360
Resim 2.417. Şahabian Evi Sütun Başlıkları.....360
Resim 2.418. Hangah Köprüsü Menba Tarafı.....363
Resim 2.419. Hangah Köprüsü Gözleri ve Kitabesi.....363
Resim 2.420. Hangah Köprüsü Mansap Tarafı 363
Resim 2.421. Hangah Köprüsü Kitabe Yeri 364
Resim 2.422. Hangah Köprüsü, Selyaranlar ve Köprü Tabliyesi.....364
Resim 2.423. Merdeg Köprüsü Mansap Tarafı 368
Resim 2.424. Merdeg Köprüsü Memba Tarafı.....368
Resim 2.425. Merdeg Köprüsü.....368
Resim 2.426. Hisam-El Döle Köprüsü Memba ve Mansap Görünüşü.....370
Resim 2.427. Hisam-El Döle Köprüsü 370
Resim 3.1. Bestam Kalesi(int).....378
Resim 3.2. Perspolis(int) 378
Resim 3.3. Tahtı Süleyman Kalesi(int) 379
Resim 3.4. Firuzabat Kalesi(int).....379

Resim 3.5. Alamut Kalesi(int) 380
Resim 3.6. Gerdikuh(int) 380
Resim 3.7. Save Kalesi(int) 381
Resim 3.8. Miyan Kalesi(int) 381
Resim 3.9. Rey Suru(int) 382
Resim 3.10. Hoy Suru(int) 382
Resim 3.11. Hormoz Kalesi(int) 383
Resim 3.12. Hark Kalesi(int) 383
Resim 3.13. Eber Kuh Kalesi(int) 384
Resim 3.14. Babek Kalesi(int) 384
Resim 3.15. Kemah Kalesi(int) 385
Resim 3.16. Hasankeyf Kalesi(int) 385
Resim 3.17. Van Kalesi(int) 386
Resim 3.18. Göyce. Taş. Kızlar Kaleleri 386
Resim 3.19. Göyce. Taş. Kızlar Kaleleri Su Depoları 386
Resim 3.20. Bibers Camii (Mısır)(int) 403
Resim 3.21. Ennasir Muhammed Bin Galavun Cami (Mısır)(int) 403
Resim 3.22. Basra Camii (Irak)(int) 404
Resim 3.23. Kufe Camii (Irak)(int) 404
Resim 3.24. Keçiova Camii (Cezayir)(int) 405
Resim 3.25. Mescidi Kordoba (İspanya)(int) 405
Resim 3.26. İzed Hast Camisi (Şiraz)(int) 406
Resim 3.27. Zevvare Camisi (İsfahan)(int) 406
Resim 3.28. Fahrac Camisi (Yazd)(int) 407
Resim 3.29. Tarihane Camii (Damgan)(int) 408
Resim 3.30. Mescidi Cuması (Nain)(int) 408
Resim 3.31. Mescidi Cuması (İsfahan)(int) 408
Resim 3.32. Gulpaigan Camii (İsfahan)(int) 409
Resim 3.33. Cuma Mescidi (Erdistan)(int) 409
Resim 3.34. Cuma Camii (Kazvin)(int) 410
Resim 3.35. Mescidi Erk Camii (Tebriz) 410
Resim 3.36. Sultaniye Kubbeti (Zencan)(int) 411

Resim 3.37. Mescidi Kebud (Tebriz) 411
Resim 3.38. Cuma Camii (Yazd)(int) 412
Resim 3.39. Gevherşad Camii (Horasan)(int) 412
Resim 3.40. Mescidi Şah (İsfahan)(int) 413
Resim 3.41. Mescidi Vekil (Şiraz)(int) 413
Resim 3.42. Şeyh Lutfallah Camii (İsfahan)(int) 414
Resim 3.43. Molla Rüstem Camii (Meraga) 414
Resim 3.44. Çorum Ulu Camii Minberi(int) 415
Resim 3.45. Adana Ulu Camii Son Cemaat Yeri(int) 415
Resim 3.46. Divriği Ulu Camii Taç Kapısı(int) 416
Resim 3.47. Eşrefoğlu Camii Taç Kapısı(int) 416
Resim 3.48. Divriği Ulu Camii Taç Kapısı(int) 417
Resim 3.49. Meraga Muiziddin Camisi ve Ankara Arslanhane Cami(int) 417
Resim 3.50. Meraga daki Camii Türbeleri 418
Resim 3.51. Erzurum Ulu cami ve Kale Mescidi Minareleri(int) 418
Resim 3.52. Meraga daki Camilerin Mihrap ve Minberleri 419
Resim 3.53. Sultan Ahmet Camii Şadırvanı(int) 419
Resim 3.54. Müezzin Odası(int) 420
Resim 3.55. Hünkar Mahfili(int) 420
Resim 3.56. Vaaz Kürsüsü(int) 421
Resim 3.57. Edirne Selimiye Camii Süslemeleri(int) 421
Resim 3.58. Afyon Kırık Direkli Cami Tavanı(int) 422
Resim 3.59. Afyon Kırk Direkli Camii Duvar Süsleri(int) 423
Resim 3.60. Meraga daki Kacar Dönemindeki Camilerin Kitabeleri 423
Resim 3.61. Meraga daki Safevi dönemindeki Camilerin Kitabeleri 424
Resim 3.62. Meraga daki Safevi Dönemindeki Camilerin Tavan Süslemeleri 425
Resim 3.63. Meraga daki Safevi Dönemindeki Camilerin Mukarnasları 426
Resim 3.64. Meraga daki Safevi Dönemindeki Camilerin Taç Kapıları 427
Resim 3.65. Meraga Molla Rüstem Camisi ve Beyşehir Eşrefoğlu Camisi 428
Resim 3.66. Meraga daki Kacar Dönemindeki Camilerin Örtü Sistemleri 428
Resim 3.67. Molla Rüstem Cami ve Konya Sahib Ata Cami mihrapları 429
Resim 3.68. Meraga Tacettin Camisi ve Beyşehir Eşrefoğlu Camisi(int) 429

Resim 3.69. Meraga Gazi Camisi ve Ankara Arslanhane Camisi(int) 430
Resim 3.70. Namaz Mühürleri..... 430
Resim 3.71. Baba Abbas Mabedi(int)..... 439
Resim 3.72. Baba Abbas Mabedi Mihrabı(int)..... 439
Resim 3.73. Geşm Mitraizm Mabedi(int)..... 440
Resim 3.74. Geşm Mitraizm Mabedi(int)..... 440
Resim 3.75. Geşm Mitraizm Mabedi(int)..... 441
Resim 3.76. Geşm Mitraizm Mabedi Mağaraları(int) 441
Resim 3.77. Gademgah Mabedi (Azerşehr) 442
Resim 3.78. Gademgah Mabedi(Azerşehr) 442
Resim 3.79. Saint Clemente Mitraizm Mabedi(int)..... 444
Resim 3.80. Viyana Mitraizm Mabedi (int)..... 444
Resim 3.81. Avrupa Mitraizm Mabedi(int) 445
Resim 3.82. Londra Mitraizm Mabedi(int)..... 445
Resim 3.83. Avrupa'da Yapılan Mitraizm Mabet Şekli(int) 446
Resim 3.84. Avrupa'da Mitraizm Mabedi İç Salonu(int)..... 446
Resim 3.85. Mitraizm İnancına Ait Resimler(int) 446
Resim 3.86. Mitraizm İnancında Boğa ile Savaş(int)..... 447
Resim 3.87. Yeraltı Kiliselerindeki Katakomb Kısmı (Katakomby)(int)..... 458
Resim 3.88. Santa Domitila Kilisesi Katakomb Kısmı (Roma)(int) 458
Resim 3.89. San Martino ai Monti Kilisesi (İtalya)(int)..... 459
Resim 3.90. Dura Europos Kilisesi (Suriye)(int) 459
Resim 3.91. Apolinare Nuovo kilisesi (İtaliya)(int) 460
Resim 3.92. Sant Vitale kilisesi(İtaliya)(int) 460
Resim 3.93. Hagiya İrene Kilisesi (Turkiye)(int)..... 461
Resim 3.94. Ayasofya kilisesi (Turkiye)(int) 461
Resim 3.95. Ayasofya Kilisesi (Selanik)(int)..... 462
Resim 3.96. Hacı Lukas Kilisesi (Yunanistan)(int)..... 462
Resim 3.97. Kaya Kilisesi (Turkiye)(int) 463
Resim 3.98. Pantokrator Kilisesi (İstanbul)(int)..... 463
Resim 3.99. Lessy Abbey Kilisesi (Fransa)(int)..... 464
Resim 3.100. San Ambrogio Kilisesi (İtaliya)(int)..... 464

Resim 3.101. Salisbury Kilisesi(int) 465
Resim 3.102. Santa Maria Kilisesi(int) 465
Resim 3.103. İlgesu Kilisesi(int) 465
Resim 3.104. Vierzehnheiligen Kilisesi(int) 466
Resim 3.105. Dove(int) 466
Resim 3.106. Pulpit(int) 466
Resim 3.107. Altar (Mihrap)(int) 467
Resim 3.108. Sanctuary(int) 467
Resim 3.109. Screen(int) 467
Resim 3.110. Belfry(int) 468
Resim 3.111. Aisles(int) 468
Resim 3.112. Nave(int) 468
Resim 3.113. Confessional(int) 469
Resim 3.114. Narthex(int) 469
Resim 3.115. Font(int) 469
Resim 3.116. Lactern(int) 470
Resim 3.117. Kara Kilise(int) 470
Resim 3.118. Vank Kilisesi(int) 470
Resim 3.119. Kalbe Mukaddes Kilisesi(int) 471
Resim 3.120. H.z Meryem Kilisesi(int) 471
Resim 3.121. Petros Kilisesi(int) 471
Resim 3.122. Adonist Kilisesi(int) 472
Resim 3.123. Kantor Kilisesi(int) 472
Resim 3.124. Meryam Kilisesi(int) 472
Resim 3.125. Zuartenotes Kilisesi(int) 473
Resim 3.126. Geghard Kilisesi(int) 473
Resim 3.127. Ecmiadzin kilisesi(int) 473
Resim 3.128. Khovirap Kilisesi(int) 474
Resim 3.129. Nuravank Manastırı(int) 474
Resim 3.130. Stapanus Kilisesi(int) 474
Resim 3.131. Saint Stapanus Kilisesi 475
Resim 3.132. Saint Stepanos Kilisesi 475

Resim 3.133. Saint Stepanos Kilisesi 476
Resim 3.134. Meraga'daki Hovans Kilisesi 476
Resim 3.135. Ayvalık'taki Hagia Triada Kilisesi(int) 477
Resim 3.136. Fehriye Medresesi Avlu(int) 492
Resim 3.137. Hargit Medresesi Giriş(int) 493
Resim 3.138. Fehriye Medresesi Giriş(int) 493
Resim 3.139. Hargit Medresesi Kufi Hattı ve Süslemeler(int) 494
Resim 3.140. Ziaiye Medresesi Mukarnas Süsleri(int) 494
Resim 3.141. Gıyasiye Hargit Medresesi Kitabe(int) 495
Resim 3.142. Gıyasiye Hargit Medresesi Süslü Tonozu(int) 495
Resim 3.143. Han Medresesinin Mukarnaslı Eyvanı(int) 496
Resim 3.144. Han Medresesinin Karbendi Eyvanı(int) 496
Resim 3.145. Çarbağ Medresesi Tonoz Süsü(int) 497
Resim 3.146. Çarsuğ Medresesi Eyvan(int) 497
Resim 3.147. Çarsuğ Medresesi Süs(int) 497
Resim 3.148. Ağa Bozörk Medresesi eyvan mukarnasları(int) 498
Resim 3.149. Ağa Bozörk Medresesi Tonoz Süsleri(int) 498
Resim 3.150. Karatay Medresesi Kubbe(int) 499
Resim 3.151. Karatay Medresesi Çini Süsleri(int) 499
Resim 3.152. İnce Minareli Medrese Süsler(int) 500
Resim 3.153. Ziaiye Medresesi(int) 500
Resim 3.154. Hargit Gıyasiye Medresesi(int) 500
Resim 3.155. Çarbağ Medresesi(int) 501
Resim 3.156. Ağa Bozörk Medresesi(int) 501
Resim 3.157. Niksar Medresesi(int) 501
Resim 3.158. Ertokuş Medresesi(int) 502
Resim 3.159. Yakutiye Medresesi(int) 502
Resim 3.160. İbn-i Heysem'den Takiyüddin'in Rasathanesi 509
(III.Murat'a sunulan "Şehinşahname'den minyatür) 509
Resim 3.161. Topkapı Sarayında Bulunan Bir El Yazması 509
Resim 3.162. Ulubey Rasathanesi (Semerkand) 510
Resim 3.163. Takiyüddin Rasathanesi (İstanbul) 510

Resim 3.164. Hacenesir Rasathanesi 511
Resim 3.165. Ulubey Rasathamesi Maketi (Semerkand) 511
Resim 3.166. Mısır Piramitleri(int) 531
Resim 3.167. Şhi Huang Mezarlı (Çin) (int) 531
Resim 3.168. Kuroş Türbesi (Pasgard) (int) 531
Resim 3.169. Nağş-e Rüstem Türbeleri (Şiraz) (int) 532
Resim 3.170. Anahita Mabeti (Kengaver) (int) 532
Resim 3.171. Pazırık Kurganı(int) 532
Resim 3.172. Esik Kurganı(int) 533
Resim 3.173. Berel Kurganı(int) 533
Resim 3.174. Noin Ula Kurganı(int) 533
Resim 3.175. Arzhan Kurganı(int) 534
Resim 3.176. İmam Rıza Türbesi (Meşhed) (int) 534
Resim 3.177. Hanım Masume Türbesi (Gum) (int) 534
Resim 3.178. Şah Çırak Türbesi (Şiraz) (int) 535
Resim 3.179. Sultan Ali Türbesi (Kaşan) (int) 535
Resim 3.180. Şah Zade Hüseyin Türbesi (Gazvin) (int) 535
Resim 3.181. Şeyh Saduk Türbesi (Rey) (int) 536
Resim 3.182. Hace Rebi Türbesi (Meşhed) (int) 536
Resim 3.183. Hace Ebaseld Türbesi (Meşhed) (int) 536
Resim 3.184. Ömer Hayyam Türbesi (Nişabur) (int) 537
Resim 3.185. Şeyh Attar Türbesi (Nişabur) (int) 537
Resim 3.186. Firdosu Türbesi (Tus) (int) 537
Resim 3.187. Hafız Türbesi (Şiraz) (int) 538
Resim 3.188. Sedi Türbesi (Şiraz) (int) 538
Resim 3.189. Nimetullah Veli (Kirman) (int) 538
Resim 3.190. Gumbet-e Kavus Türbesi (Gulistan) (int) 539
Resim 3.191. Tuğrul Türbesi (Rey) (int) 539
Resim 3.192. Sultaniye Türbesi (Zencan) (int) 539
Resim 3.193. İsmail Samani Türbesi (Buhara) (int) 540
Resim 3.194. Lala Şahin Paşa Türbesi(int) 540
Resim 3.195. II. Murad Türbesi(int) 540

Resim 3.196. Çelebi Mehmed Türbesi(int) 541
Resim 3.197. Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi(int) 541
Resim 3.198. Eyüp Siyavuş Türbesi(int) 541
Resim 3.199. Nuruosmaniye Türbesi(int) 542
Resim 3.200. Sultan Tekeş Türbesi (Gergenç) (int) 542
Resim 3.201. Fahrettin Razi Türbesi (Ürgenç) (int) 542
Resim 3.202. Sultan Sencer Türbesi (Merv) (int) 543
Resim 3.203. Üç Kumbetler Türbesi (Urmiye) (int) 543
Resim 3.204. Kırk Kızlar Türbesi (Damgan) (int) 543
Resim 3.205. Mihmandust Türbesi (Damgan) (int) 544
Resim 3.206. Haragan Türbeleri (Gazvin) (int) 544
Resim 3.207. Ebuseyit Ebulhary Türbesi (Türkmenistan) (int) 544
Resim 3.208. Balacı Hatun Türbesi (Talas) (int) 545
Resim 3.209. Yusuf Bin Kuseyr (Nahçıvan) (int) 545
Resim 3.210. İzzettin Keykavus Darüşşifası (Sivas) (int) 545
Resim 3.211. Burmalı Minare Cami Türbesi (Amasya) (int) 546
Resim 3.212. Şeyh Necmettin Türbesi (Ahlat) (int) 546
Resim 3.213. Emir Saltuk Türbesi ve Kumbet-i Müdevver 546
Resim 3.214. Haragan Türbesi(int) 547
Resim 3.215. Mihmandust Türbesi(int) 547
Resim 3.216. Pir Alemdar Türbesi(int) 547
Resim 3.217. Mümine Hatun Türbesi (Nahçıvan) ve Ayşe Bidi Türbesi (Talas) (int) 548
Resim 3.219. Taş Medrese Türbesi (Akşehir) (int) 548
Resim 3.220. Şibli Türbesi (Demavend) ve Kümbet-i Cebliye (Kirman) (int) 549
Resim 3.221. Arslan Cazip Türbesi (Sengbest) (int) 549
Resim 3.222. Arslan Cazip Türbesi Kubbesi (Sengbest) (int) 549
Resim 3.223. Kasrül Hayr Şarki Hamamı (int) 562
Resim 3.224. Hamam As Sarah Hamamı(int) 562
Resim 3.225. Kusayr Amra Hamamı(int) 563
Resim 3.226. Mir Ahmed Hamamı (Kaşan) (int) 563
Resim 3.227. Mir Bulug Hamamı (Deyleman) (int) 564
Resim 3.228. Melik Çarbaşı Hamamı (İsfahan) (int) 564

Resim 3.229. Husrev Hamamı (İsfahan) (int) 565
Resim 3.230. Vekil Hamamı (Şiraz) (int) 565
Resim 3.231. Kacer Hamamı (Kazvin) (int) 566
Resim 3.232. Dört Mevsim Hamamı (Erak) (int) 566
Resim 3.233. Savurkapı Hamamı (Mardin) (int) 567
Resim 3.234. Sitti Radviyye Hamamı (Mardin) (int) 567
Resim 3.235. Maristan Hamamı (Mardin) (int) 568
Resim 3.236. Ilgın Kaplıcası (Konya) (int) 568
Resim 3.237. Osman Gazi Hamamı (Bursa) (int) 569
Resim 3.238. Meraga'daki Şeyh İslam Hamamında Bulunan Göbek Taşı 569
Resim 3.239. Vekil Hamamı (Şiraz) (int) 570
Resim 3.240. Fin Hamamı (Kaşan) (int) 570
Resim 3.241. Dört Mevsim Hamamı (Erak) (int) 571
Resim 3.242. Hacı Turan Hamamı (Hamedan) (int) 571
Resim 3.243. Han Hamamı (Senendec) (int) 572
Resim 3.244. Mehdi Guli Hamamı (Meşhed) (int) 572
Resim 3.245. Dört Mevsim Hamamı (Erak) (int) 573
Resim 3.246. Kacer Hamamı (Kazvin) (int) 573
Resim 3.247. Kuseyr Amra Hamamı (int) 574
Resim 3.248. Mehdi Guli Hamamı (Meşhed) (int) 574
Resim 3.249. Gencelihan Hamamı (Kirman) (int) 575
Resim 3.250. Golşen Hamamı (Lahicanın) (int) 575
Resim 3.251. İmaret Hamamı (Kurdistan) (int) 576
Resim 3.252. Dört Mevsim Hamamı (Erak) (int) 576
Resim 3.253. Sultan Ahmet Hamamı (Kaşan) (int) 577
Resim 3.254. Cam Hamamı (Senendec) (int) 577
Resim 3.255. Sultan Ahmet Hamamı (Kaşan) (int) 578
Resim 3.256. Emin El Döle Kervansarayı (Isfahan) (int) 586
Resim 3.257. Pasengan Kervansarayı (Qum-Kaşan) (int) 586
Resim 3.258. Deyre Geçin Kervansarayı (Qum-Tahran) (int) 587
Resim 3.259. Enuşirvani Kervansarayı (Şahrud-Simnan) (int) 587
Resim 3.260. Firuzabad Kervansarayı (Darab-Gerd) (int) 588

Resim 3.261. Ribat-ı Mahi (Serahs) (int) 588
Resim 3.262. Ribat-ı Şeref (Serahs) (int) 589
Resim 3.263. Kalesengi Kervansarayı (Qum-Rey) (int) 589
Resim 3.264. Tuzdağı Kervansarayı (Gazran Caddesi) (int) 590
Resim 3.265. Serçem Kervansarayı (Zencan-Miyane) (int) 590
Resim 3.266. Peyam Kervansarayı (Tebriz-Merend) (int) 591
Resim 3.267. Hace Nezer Kervansarayı (Çulfa) (int) 591
Resim 3.268. Ribat-ı Sifit (Gurgan-Tuiserkan) (int) 592
Resim 3.269. Etabeki Kervansarayı (Qum-Kaşan) (int) 592
Resim 3.270. Mehyar Kervansarayı (Isfahan-Şiraz) (int) 593
Resim 3.271. Dellak Kervansarayı (Tahran-Qum) (int) 593
Resim 3.272. Sedri Kervansarayı (Gazran Caddesi) (int) 594
Resim 3.273. Bagir Abat Kervansarayı (Qum-Tahran) (int) 594
Resim 3.274. Gademgah Radganı (Nişabur) (int) 595
Resim 3.275. Kuruçeşme Hanı (Konya-Beyşehir) (int) 596
Resim 3.276. Hekim Han (Malatya-Sivas) (int) 596
Resim 3.277. Kırkgöz Han (Antalya-Burdur) (int) 597
Resim 3.278. Eshabı Kehf Han (Afşin) (int) 597
Resim 3.279. Sengbest Ribat-ı (Tus-Herat) (int) 598
Resim 3.280. Rıbat Zafrani (Nişabur-Sebzevar) (int) 598
Resim 3.281. Kızleg Kervansarayı (Gurgan-Çarbag) (int) 599
Resim 3.282. Titi Kervansarayı (Lahican-Reşt) (int) 599
Resim 3.283. Gedük Kervansarayı (Mazenderand Caddesi) (int) 600
Resim 3.284. Dairesel Planlı, Zeyin El Din Kervansarayı (Kirman Caddesi) (int) 600
Resim 3.285. Çokken Planlı, Han Kervansarayı (Isfaha-Şehriza) (int) 601
Resim 3.286. Dört Eyvanlı, Bahram Kasri Kervansarayı (Isfaha-Horasan) (int) 601
Resim 3.287. İki Eyvanlı, Rubat-ı Kerim Kervansarayı (Tahran-Saveh) (int) 602
Resim 3.288. Merkezi Sutunlu, Salonlu Askerabat Kervansarayı (Tahran Caddesi) (int) 602
Resim 3.289. Karma Planlı, Hacı Nezer Kervansarayı (Çulfa Caddesi) (int) 603
Resim 3.290. Kale Pahlu Kervansarayı (Bendder Abbas Caddesi) (int) 603
Resim 3.291. Avlulu Planlı, Evdir Han (Antalya) (int) 604

Resim 3.292. Kapalı Planlı, Igdır Han (Igdır) (int) 604
Resim 3.293. Karma Planlı, Sultan Han (Kayseri) (int) 605
Resim 3.294. Rıbatı Şeref Kervansarayı (Sarahs) (int) 605
Resim 3.295 Alaki Kervansarayı (Merend) (int) 606
Resim 3.296. Kervansaylarda Bitkisel ve Geometrik Süslemeler(int) 606
Resim 3.297. Sultan Han (Kayseri) (int) 607
Resim 3.298. Zeyin El Din Kervansarayı(int) 607
Resim 3.299. Kalesengi Kervansarayı(int) 608
Resim 3.300. Encire Kervansarayı (Yezd-Meşed) (int) 608
Resim 3.301. Dellak Kervansarayı(int) 609
Resim 3.302. Deyri Geçin Kervansarayı(int) 609
Resim 3.303. Ribat-ı Şeref (int) 610
Resim 3.304. Zazadin Han'ı (Konya) (int) 610
Resim 3.305. Obruk Han'ı(int) 611
Resim 3.306. Kenduvan köyü (İran) (int) 616
Resim 3.307. Kapadokya (Anadolu) (int) 616
Resim 3.308. Dokuta (Amerika) (int) 617
Resim 3.309. Kirmani Runi(Pirnia) 617
Resim 3.310. Raste Runi(Pirnia) 618
Resim 3.311. İsvahani Runi(Pirnia) 618
Resim 3.312. Hazar Denizi Kıyısındaki Ahşap Evler(int) 619
Resim 3.313. Orosi(int) 619
Resim 3.314. Tenebi(int) 620
Resim 3.315. Tebatebai Evi (Kaşan) (int) 620
Resim 3.316. Burucerdi Evi (Kaşan) (int) 621
Resim 3.317. Emirnizam Evi (Tebriz) (int) 621
Resim 3.318. Meşhuritiyet Evi (Tebriz) 622
Resim 3.319. Badgir Örneği (int) 622
Resim 3.320. Serdabe (Heyderzade Evi. Tebriz) 623
Resim 3.321. Süsleme (Behnam Evi. Tebriz) 623
Resim 3.322. Tac Kapı Süslemeleri(int) 623
Resim 3.323. Sütun Başlığı Süslemeleri(int) 624

Resim 3.324. Bitkisel Alçı ve Resim Süslmeleri(int).....624
Resim 3.325. Renkli Cam ve Ayna Süslemeleri(int).....625
Resim 3.326. İç ve Dış Cephe Süslemeleri(int).....625
Resim 3.327. Hac Ali Evi (Refsencan) (int).....625
Resim 3.328. Bendiduhter Köprüsü (Şiraz) (int).....629
Resim 3.329. Bekan Köprüsü (Behbahan) (int).....630
Resim 3.330. Kız Köprüsü (Luristan) (int).....630
Resim 3.331. Şah Ali Köprüsü (Şuşter) (int).....630
Resim 3.332. Talhab Köprüsü (Loristan) (int) 631
Resim 3.333. Selçuklu Köprüsü (Kerec) (int) 631
Resim 3.334. Hatun Köprüsü (Hoy) (int) 631
Resim 3.335. Getser Köprüsü (Kerec) (int).....632
Resim 3.336. Kız Köprüsü (Miyane) (int).....632
Resim 3.337. Bendikariger Köprüsü (Şuşter) (int).....633
Resim 3.338. Latiran Köprüsü (Bender Abbas) (int) 633
Resim 3.339. Kalecuk Köprüsü (Maku) (int) 634
Resim 3.340. Otuzüç Köprüsü (Isfahan) (int) 634
Resim 3.341. Likvan Köprüsü (Basmınç) (int) 635
Resim 3.342. Bahaettin Köprüsü (Zencan) (int).....635
Resim 3.343. Hasankeyf Köprüsü(int) 636
Resim 3.344. Malabadi Köprüsü(int) 636
Resim 3.345. Tekgöz Köprüsü (Kayseri) (int) 637
Resim 3.346. Büyük Çekmece Köprüsü(int).....637
Resim 3.347. Mustafa Paşa Köprüsü(int).....638
Resim 3.348. Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü(int) 638
Resim 3.349. Çobandere Köprüsü (Erzurum) (int) 639
Resim 3.350. Meriç Köprüsü Taş Köprü Örneği (Edirne) (int) 639
Resim 3.351. Kurt Köprüsü Tuğla Köprü Örneği (Samsun) (int).....640

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 2.1. Taş kale Zahak krokisi 36
Çizim 2.2. Şeyh Baba Camii Krokisi 61
Çizim 2.3. Şeyh Tacettin Camii Krokisi 69
Çizim 2.4. Gazi Camii Krokisi ve Bölümleri (Kültür Bakanlığı) 78
Çizim 2.5. Gazi Camii AA Kesiti (Kültür Bakanlığı) 78
Çizim 2.6. Gazi Camii BB Kesiti (Kültür Bakanlığı) 79
Çizim 2.7. Gazi Camii Sütun Mukarnaslı Sütun Başlıkları 83
Çizim 2.8. Reyhan Camii Krokisi 88
Çizim 2.9. Reyhan Camii AA Kesiti 88
Çizim 2.10. Ak Camii Krokisi 98
Çizim 2.11. Zencirli Camii Krokisi 106
Çizim 2.12. Muhammed Tegi Camii Krokisi 114
Çizim 2.13. Serdabe Camii Krokisi 121
Çizim 2.14. Zerir Camii Krokisi 128
Çizim 2.15. Zerir Camii A-A ve B-B kesitleri 129
Çizim 2.16. Başkapan Camii Planı (Kültür Bakanlığı) 137
Çizim 2.17. Başkapan Camii A-A ve B-B kesitleri 138
Çizim 2.18. Başkapan Camii Güney Cephesi 139
Çizim 2.19. Tag Dervaze Camii Planı (Miras-ı Ferhengi) 147
Çizim 2.20. Tag Dervaze camii A-A ve B-B kesitleri (Miras-ı Ferhengi) 148
Çizim 2.21. Şucaeldölee Cami Planı (Miras-ı Ferhengi) 155
Çizim 2.22. Şucaeldölee Camii kesitleri (Miras-ı Ferhengi) 156
Çizim 2.23. Muizddin Camii Kroki 164
Çizim 2.24. Molla Rüstem Camii Krokisi (Miras-ı-ferhengi) 179
Çizim 2.25. Molla Rüstem Camii A-A ve B-B kesitleri (Miras-ı-ferhengi) 180
Çizim 2.26. Molla Rüstem Camii Cepheleri (Miras-ı-ferhengi) 180
Çizim 2.27. Aliyestan Camii Planı 190
Çizim 2.28. Mescidi Cuma Camii Eski Planı 197
Çizim 2.29. Mescidi Cuma Camii Yeni Krokisi 197
Çizim 2.30. Vercui Mabeti Planı (Miras-ı Ferhengi) 205
Çizim 2.31. Hovans Kilisesi Planı (Miras-ı Ferhengi) 215

Çizim 2.32. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Krokisi (Miras-ı Ferhengi).....224
Çizim 2.33. Nur Daniş Medresesi Zemin Kat Kroki (Miras-ı Ferhengi) 224
Çizim 2.34. Nur Daniş Medresesi Birinci Kat Krokisi (Miras-ı Ferhengi).....225
Çizim 2.35. Hacenesir Rasathanesi Bodrum Kat Planı (Miras-ı Ferhengi).....235
Çizim 2.36. Hacenesir Rasathanesi Zemin Kat Planı (Miras-ı Ferhengi) 236
Çizim 2.37. Hacenesir Rasathanesi 1. Kat Planı (Miras-ı Ferhengi).....236
Çizim 2.38. Hacenesir Rasathanesi Çatı Planı (Miras-ı Ferhengi).....237
Çizim 2.39. Hacenesir Rasathanesi Gözlem Kulesi 237
Çizim 2.40. Hacenesir Rasathanesi Kesit.....238
Çizim 2.41. Hacenesir Rasathanesi Tasarımı 238
Çizim 2.42. Etaallah Türbesi Krokisi 257
Çizim 2.43. Kumbet-i Surh Planı (Godard).....264
Çizim 2.44. Kumbet-i Surh Cenazelik Kısmı Planı (Godard).....264
Çizim 2.45. Kumbet-i Surh Kesit (Miras-ı Ferhengi).....265
Çizim 2.46. Kümbet-i Müdevver Üst Katın Planı 276
Çizim 2.47. Kümbet-i Müdevver Cenazelik Bölümü Planı.....276
Çizim 2.48. Kumbet-i Kabud Türbesi Planı (A: cenazelik, B: gövde).....285
Çizim 2.49. Kümbet-i Kabud Cenazeli Kısmı Tavanı.....285
Çizim 2.50. Kümbet-i Kabud A-A ve B-B Kesitleri (Nahidi Azer).....286
Çizim 2.51. Kümbet-i Kabud Cepheleri (Nahidi Azar).....286
Çizim 2.52. Kümbet-i Kabud Cepheleri (Nahidi Azer).....287
Çizim 2.53. Kümbet-i Kabud Cephleri (Nahidi Azer) 287
Çizim 2.54. Kümbet-i Kabud Cepheleri (Nahidi Azer).....288
Çizim 2.55. Kumbet-i Gaffariye Türbesi planı (Miras-ı Ferhengi).....299
Çizim 2.56. Kumbet-i Gaffariye Türbesi Kitabe ve Çoğan Arması.....300
Çizim 2.57. Ağalar Türbesi Krokisi (Miras-ı Ferhengi).....309
Çizim 2.58. Ağalar Türbesi Yan Cepheler (Miras-ı Ferhengi).....309
Çizim 2.59. Ağalar Türbesi A-A kesiti (Miras-ı Ferhengi).....309
Çizim 2.60. Çarsug Hamamı Krokisi (Miras-ı Ferhengi).....317
Çizim 2.61. Hacı Gafar Külliyesi planı (Miras-ı Ferhengi) 322
Çizim 2.62. Hacı Gafar Hamamı planı (Miras-ı Ferhengi) 322
Çizim 2.63. Şeyh İslam Hamamı Planı.....327

Çizim 2.64. Şeyh İslam Hamamı Kuzey Güney İstikametinde Kesiti 327
Çizim 2.65. Hace Nesir Hamamı Planı (Miras-ı Ferhengi).....332
Çizim 2.66. Hace Nesir Hamamı A-A ve B-B Kesitleri (Miras-ı Ferhengi).....333
Çizim 2.67. Hacı Melkum Kervansarayı planı (Miras-ı Ferhengi) 339
Çizim 2.68. Hacı Melkum Kervansarayı Batı Cephesi.....340
Çizim 2.69. Hacı Melkum Kervansarayı Doğu Cephesi 340
Çizim 2.70. Heyderanlu Zemin Kat Planı (Miras-ı Ferhengi).....346
Çizim 2.71. Heyderalnlu Birinci Kat Planı (Miras-ı Ferhengi).....347
Çizim 2.72. Zarei Zemin Kat Krokisi.....351
Çizim 2.73. Zarei Birinci Kat Krokisi 352
Çizim 2.74. Zarei İkinci Kat Krokisi.....352
Çizim 2.75. Zarei Güney Cephesi.....353
Çizim 2.76. Şahabian Krokisi.....357
Çizim 2.77. Hangah Köprüsü Krokisi (Miras-ı Ferhengi).....362
Çizim 2.78. Merdeg Köprüsü Planı (Miras-ı Ferhengi) 366
Çizim 2.79. Merdeg Köprüsü A-A, B-B ve C-C Kesitleri (Miras-ı Ferhengi).....367
Çizim 2.80. Hisam-El Döle Köprüsü Krokisi.....369
Çizim 2.81. Hisam-El Döle Köprüsü Kesit 370
Çizim 3.1. Meraga'da Safevi Dönemindeki Camiler planları 431
Çizim 3.2. Meraga daki Kacar Döneminin Camii Planları.....432
Çizim 3.3. Gademgah Mabedi Plan.....443
Çizim 3.4. Avrupa Mitraizm Mabetlerinin Genel Planı(int) 443
Çizim 3.5. Hargirt Medresesi Plan(Pirnia) 489
Çizim 3.6. Ziaiye Medresesi Plan(Pirnia).....489
Çizim 3.7. Gıyasiye Medresesi Plan(Pirnia) 490
Çizim 3.8. Han Medresesi Plan(Pirnia) 490
Çizim 3.9. Han Medresesi Plan ve Kesit(Pirnia).....491
Çizim 3.10. Ağa Bozörk Medresesi Plan ve Kesit(Pirnia) 491
Çizim 3.11. Nur Danış Medresesi Plan 492
Çizim 3.12. Anadolu'daki Çeşitli Medrese Planları(int).....492
Çizim 3.13. Meraga Türbelerinin Planları.....530
Çizim 3.14. Hacı Melkem ve Evdir Han Kervansarayları Planı(int).....585

ÖNSÖZ

Meraga Şehrinin tarihi geçmişinin çok zengin olmasından dolayı, şehrin sanat ve mimarisine çeşitli yerlerden baktığımızda birçok araştırma yapmamız gerektiğini görmekteyiz. Bu tez çalışmasında Meragadaki bütün ayakta olan mimari eserleri inceleyerek çeşitli kültürler ve uygarlıkların Meragada çeşitli yapılar yaptıklarını ve bu yapılara inaçlarını, kültürlerini ve düşüncelerini yansıttıkları görülmektedir. Magara'da dünya için birçok önemli esere rastlanılmaktadır. Bunlardan bazıları Kumbet-i Surh, Kumbet-i Kebut, Mabet-i Vercui ve Rasathanedir. Bu yapılara baktığımız zaman bir çok büyük topluluklar ve bilim insanlarının bu bölgede yaşadığını söyleyebiliriz. Meraga'da bulunan yapıların benzerleri Anadolu bölgesinde de görülmektedir. Bu yüzden Meraga'da bulunan bazı eserlerin Anadolu bölgesi ve İran'da bulunan eserler ile karşılaştırdığımızda bu bölgelere bazı etkileri olduğunu söyleye biliriz. Ayrıca bu tez incelmesinde Meraga'nın, Anadoludan da bazı konularda etkilendiğini de söyleye biliriz özellikle Ahşap Camilerin Anadoluda, Meragadan daha önceki tarihlerde yapıldığı görülmektedir. Tez incelememizin daha deyatlı olması için yok olan tarihi eserleri de araştırmak isterdik ancak alan çok büyük olduğundan dolayı bu incelemeyi yapılmadı.

Bu tezin araştırılması, incelenmesi ve hazırlanışında büyük yardımlarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Haldun Özkan' a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Sanat Tarihi Bölümü'nün Başkanı Prof. Dr. Hüseyin Yurttaş' a, Yrd. Doç. Zerrin Köşklü' ye, ve Prof. Dr. Süleyman Çiğgem' e içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca Meraga'nın Kültür Bakanlığına (Miras-ı Ferhengi) ve Feridun NAHİDİAZER'e bazı plan ve fotoğraflarını kullanmama izin verdikleri için teşekkürlerimi sunuyorum.

Erzurum. 2017 **Mohammedreza GHARİHEİDARİ**

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA AMACI

Meragada'ki sanat ve mimari varlıkları ve Anadolu'ya etkisi seçilmesindeki amaç: bu şehrin oldukça eski kültür varlıklarının ve o varlıkların nasıl Anadolu'ya taşındığı amaçlanmıştır. Bu şehir bugüne kadar eski halinde ayakta kalabilmiş ve birçoğu tahribata uğramış durumda olan eserlere hala gereken ilgi fazlasıyla gösterilmektedir. Tarihi ve sanatsal anlamda birçok özelliğe sahip olan Meraga'da kaleler, surlar, kiliseler, köprüler, camiler, türbeler, eski evler… vb farklı dönemlerde yapılan binaların uslubu ve onların etkisinin Anadolu ya yansımasının araştırılması amaçlanmıştır.

II. ARAŞTIRMADA KULLANILAN METARYAL ve YÖNTEM

Meraga'daki kültür varlıkları bulunan farklı dönemleri çalışmanın ilk aşaması konu hakkında gerekli kaynak ve dökümanların toplanasından oluşuştut. Bu doğrultuda Meraga'daki ilgili kurul ve kuruluşlardan Miras-ı Ferhengi (Kültür Bakanlığı), Meraga'daki merkezi kütüphane, Tebriz merkezi kütüphanesi taranıştır. Ayrıca Meraga'nın coğrafi durumu, sosyal hayatı, dili, ırkı, mezheb ve tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Mimari eserlerin gelişim dönemi özellikleri ve uslubları değerlendirilmiştir. Tespi edilen kültür varlıklarının fotoğrafları çekilmiş ve planları alınarak bu konuda önemli kaynaklardan Türkçeye çeviri yapılmıştır. Ayrıca planı bulunmayan yapıların ölçüleri alınmış ve bu tezde kroki ile gösterilmişlerdir. Daha sonra Atatürk Üniversitesinin Kütüphanesi taranmış ve Anadoludaki yapılar ile karşılaştırılmıştır. Bu tezde çalışma sonucu Meraga kültür varlıklarının Anadoluya etkisini ve Anadolunun Meraga'ya etkisini orta koymuşuz. Bu araştımalar'da bir adet doktora tezi Türkiye'de 1997'de Feridun Nahidi azer tarafından (Merağ'nın Tarihi Dokusu) yazılmış.Diğer birisi yüksek lisans tezi 2015 yılın'da (Tarihi ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Bir İlhanlı Başkenti:Meraga) yazilmış.Ayrıca İran'da üç adet kitab bu konuda yazılmış,Meraga ekonomik,Meraga kacar dönemi, Meraga türbelri.Bu tezler ve kitabları incelenrek kendi tezimide istifade etmişiz.

III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bir topluluğun yaşam tarzını, uygarlığını ve kültürünü tanımak için o topluluğun geçmişini anlamak için o dönemlerde oluşturulan kitabeler ve kalıntılara bakmamız bize birçok bilgi vermektedir. Bu kalıntılar geçmiş dönemlerde bazen taşların üzerlerinde ve bazen binaların üzerinde yapılmışlardır. Bu topluluklar'dan birisi Büyük Selçuklular ve diğeri İlhanlılar diyebiliriz. Bu dönemler'de dünyanın en süslü türbeleri ve en önemli rasathaneleri yapılmıştır.Dünyada çok az sayıda bu tarz eski şehirler bulunmaktadır. Meraga bu şehirlerden birisidir. Meragadaki kültür varlıkları sadece aynı coğrafyaya ait değil sanat ve mimariyi yapan kişilerin sosyal durumlarını, kültürlerini, inançlarını, yaşam tarzlarını, sanata bakış açılarını ve ölümü nasıl algıladığını bize yansıtırlar. Bu yüzden Meraga Şehrinin araştırılmasını gerekli bulup ve gereken araştırmaları bu yolda yaptık. Ayrıca Meraga'ya ait olan kültürler dönemler içerisinde nasıl olup ve diğer bölgelere nasil yayılmışlardır. Dönemin önemli yerleşim yerlerini kişilerini dini kimliklerini, mesleklerini, grup ünvanlarını, ünvan sınıflandırılmasını, soy ve sülalelerinin ismini öğrene biliriz. Bu şehirler çeşitli kültürler, uygarlıklar ve mezheplere sahiptirler.Bu yüzlden Meraga İslam ve Türk dünyasında önemli bir şehir sayilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MERAGA'NIN ŞEHRİNİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1. MERAGA'NIN COĞRAFİ KONUMU

1.1.1. Konum ve Alan

Meraga, İran'ın doğu Azerbaycan ilinin bir ilçesidir. 46°12' doğu boylamı 37°30' kuzey enleminde yer almaktadır. Bu ilçe Urmiye Gölü'nün doğusuna ve Sahand Dağı'nın güneyine yerleşmiştir. Yüzölçümü 25,97km^2 olan, Meraga'nın iklimi soğuk ve nemlidir ve sıcaklığı en çok 35°C ve en az 20°C dir. Kışın kar yağması ocak ayından başlayarak mart'ın sonuna kadar devam etmektedir. Ortalama yağış miktarı 300mm dir. Yüksekliği 1477,7m dir.

Resim 1.1. İran Haritası(int)

Meraga şehrinin kuzeyinde Tebriz şehri ve Sehand Dağlarını, kuzeydoğusunda Bostanabat ilçesi, doğusunda Heştrud ilçesi, güneydoğusunda Çâruymag ilçesi, güneyinde Miandoab ilçesi, güneybatısında Melikhan, batısında Bunab ve kuzeybatısında Ecepşir ilçesi ile sınırlanmaktadır. (Resim 1.2)

Resim 1.2. Doğu Azerbaycan'da Meraga'nın konumu(int)

1.1.2. Akarsular, Termal Sular ve Dağlar

a) Meraga'nın çevresindeki akarsular

Sufi Çayı Nehri

Bu akarsu Sehand Dağlarının güney batısından doğarak Meraga'ya yaklaşırken bazı akarsularda Sufi Çayına katılarak dahada büyük bir şekilde Meraga'ya gelmektedir. Bu nehir kuzeyden Yay, Heris ve çevresindeki şehirleri geçerek kışlak yolu ile Meraga'ya ulaşmaktadır. Meraga'nın tam ortasından geçerek şehire başka bir güzellik katmaktadır. Meraga'dan 10km sonra Urmiye Gölüne dökülmektedir, ayrıca geçtiği yerlerdeki tüm tarım alanlarının sulanmasında da kullanılmaktadır.

Merduk Nehri

Merduk Nehri Sehand Dağlarından doğarak Meraga'nın doğusundaki tarım arazilerinin (Gavdul) suladıktan sonra Urmiye Gölü'ne dökülmektedir. Bu nehir bahar aylarında bol akarken, yaz aylarında aşırı sıcaktan susuz kalmaktadır. Bu nehir Sehand Dağından doğarak 100km'lik yol kat ederek Urmiye Gölü'ne dökülür. Bunun 70km'si dağlıktan geçmekte ve 30 km'si ovadan geçmektedir. Bu nehirin suyu geçtiği köylerde içme suyu olarakta kullanılmaktadır.

Kale Nehri

Kale Nehri Sehand sıradağının kuzeybatı ve batısından doğarak ve kendi yolunu batıdan doğuya doğru uzatıyor. Bu nehrin uzunluğu Urmiye Gölü'ne dökülüne kadar 45kmlik bir uzunluğa sahiptir. Bunun 12.kmsi ovalardan geçmektedir ve yaz aylarında suyu azalmaktadır. Bu nehire Urmiye Gölüne dökülene kadar 11 tane akarsu eklenmektedir.

Leylan Nehri

Leylan Nehri Sehand sıradağının güneyinden doğarak 40 km kadar güneybatısında ilerlemektedir. Bu akarsu kışın donuyor ve bahar döneminde Meraga'nın bir çok yerine özellikle Gavdul arazisine hasar veriyor ama kalıntıları arazi topraklarına başka bir güç vermektedir. Bu nehir Emirgayib, Hetep, Barug, Leylan ve son olarak Hasanabad köylerinden geçmektedir. Geçtiği bütün köylere suyu ile hayat vermektedir.

Kuru Çay Nehri

Adının tam tersine göre her zaman su ile dolu. Kuru Çay'ın kolları Şuhtalu Bölgesinde birleşiyor ve en sonunda Zerrine Nehrine katılmaktadır. Bu Çay Göyce Kalesinden, Saracu, Tazekent ve Acurlu köylerinden geçmektedir. Bu nehir yaklaşık 35km uzunluğa sahiptir.

Aydoğmuş Nehri

Bu nehrin doluluğu başka nehirlere göre daha azdır. Bu nehirde Sehand Dağından doluyor Urmiye Gölüne yaklaştığında Sufi Çayı nehrine katılıyor. Bu nehrin uzunluğu 35kmdir. Kendi yolunda Gereçuvan deresinden de geçiyor ve kendi yolunda birçok araziye su verip ve küçük bir kanal ile Hurmazerd köyüne doğru yönelmektedir.

Hurmazerd, Deş, Küçük ve Büyük Ruştı ve Zavaştı köylerinde bu nehir içme suyu olarak kullanılmaktadır.[1]

Çikan Nehri

Bu nehir Sehand Sıra Dağlarından doğarak Meraga'nın 5km yanından geçiyor. Bu nehirin üzerinde iki tane 9m yüksekliğinde ikiz şelale bulunmaktadır.

Resim 1.3. Sufi Çayı Nehri (int)

b) Meraga'nın Termal Su Kaynakları

Meraga'nın çevresindeki termal su kaynakları Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki gibi birçok turisti ve hasta insanları kendine çekmektedir.

Şorsu Termal Suyu

Bu termal su kaynağı Meraga'nın 6 km güneyinde ve Çaybağı Köyünde yer almaktadır. Burdan çıkan nehrinin bir kolu geçmektedir. Bu termal su kaynağı buranın hemen kuzeyinde yer almaktadır ve çıktıktan sonra buraya dökülmektedir. Bu suda karbondioksid gazı beyaz şekilde görülmektedir. Bu su daha çok romatizma, diz hastaları ve psikolojik hastalığı olanlara şifalıdır. Termal su kaynağına bir kaplıca yaptırılmıştır.

[1] Yunis Murvarıd, *Meraga (Efrâzerûd)*,(2. Baskı), İlmi, Tahran1372 h.ş (1993), 24-29

Guşayiş Termal Suyu

Bu termal sular sıra halinde Mendilbeser Dağının eteklerinde bulunmaktadır. Meraga'nın 14 km güneydoğusunda yer alan bu termal sular Merduk Nehrine akmaktadır.

Sarısu Termal Suyu

Bu termal su Meraga'nın 4 km mesafede ve Vercui Köyünün 3 km kuzeybatısında Gavdul Köyünün yolunun üzerinde bulunmaktadır. Bu suda fazla miktarda kükürt içermektedir.

Kara Balçık Termal Suyu

Bu termal su Sencan Dağının eteğinde bulunmaktadır. Yaz aylarında bu termal su şifalı olarak kullanılmaktadır. Burda iki termal su kaynağı bulunmakadır. Bu termal su Meraga'nın 4 km güneyinde bulunmaktadır.

İsti Bulag Termal Suyu

Adı gibi suyunda birçok şifalı maddeler bulunmaktadır. Bu termal su kaynağı Meraga-Azerşehr yolunda Taşkesen Köyünde bulunmaktadır.[2] Bu termal su Meraga'nın 21 km güneydoğusundadır.

c) Meraga'nın Çevresindeki Dağlar

Mendilbeser Dağı

Bu dağ Meraga'nın 19 km güneydoğusunda yer almaktadır ve yüksekliği 2169m dir. Önceden bu dağın zirvesinde İlhanlı dönemine ait olan küçük bir türbe bulunmaktaydı, zaman içerisinde yok olmuştur.

Sergeveni Dağı

Bu dağ Meraga'nın kuzey doğusunda ve yüksekliği 2620m dir.

Gızılca Dağı

Bu dağ Meraga'nın kuzeybatısında ve yüksekliği 2615m dir.

[2] Muhammed Cevad Cuneydi, *İranın Madeni Çeşmeleri*, Tebriz Üniversitesi Azerabadigan, Tebriz 1348 h.ş (1969), 28

Sehend Sıradağları

Sehend Sıradağları Elborz Sıradağlarının devamıdır. Bu sıra dağlar Meraga'nın kuzeyinden başlayarak doğusuna kadar uzanmaktadır. Bu dağın zirvesi 3547 m dir ve büyük bir kısmı her zaman kar ile örtülüdür. Bu dağlarda Büyük İskender mağarası bulunmakta ve içerisinden her zaman karbondioksit gazı çıkmaktadır. Sehend Sıradağlarının Meraga'ya yakın olan (kuzeydoğusunda) bulunan Ak Dağın zirvesi 3550mdir. Sehend yanar dağı. Paleolitik dönemde aktifti. Sehend Sıradağlarında bir çok su kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları gümüş pınarı, peri pınarı ve göran pınarı. Sehend Sıradağlarının eteklerinde bazı köylerde (Göran Köyü) bazı kurbanlıklar muharrem aylarında kurban edilir. Sehend Dağlarının havası güzel olduğundan yeşil bitki örtüsü bulunur. Burada arıcılık, hayvancılık yapılmaktadır. Bazı toplumlar (Şah yurdu) yaz döneminde yaylacılık yapılmaktadır. Söylentilere göre İsfahsalar Estebin sirik (peygamber efendimizin asabından) türbesi burada bulunmaktaydı.[3] Sehend Sıradağlarında Hampul Mağarası (kebuter) bulunmaktadır. Bu mağra Guşayiş Köyünün yakınında ve Merduk Nehrinin güzergâhında yer almaktadır. Bu mağranın genişliği 5x10m dir. Burada 5 tane büyük kuyu bulunmakta ve zaman içerisinde kimse onların sonuna kadar gidememiştir. Bu mağaranın giriş kısmında 1925 yılından Ruşça bir kitabe bulunmuştur. Girdikten sonra büyük bir alanda güvercin yuvaları bulunmaktadır. Mağaranın içi çok nemli ve kokmaktadır.

1.1.3. Meraga'ya Ulaşım Yolları

Eski coğrafyacılara göre Meraga tarih boyunca bölgenin etrafındaki yolların birleşim noktasıydı. İbni Hugel kendi kitabında söyle diyor "*Meraga Erdebil-Bedlis güzergâhının üzerinde yer almaktadır ve Erdebil'den Küresere 12 fersah ve Küreser'den Meraga'ya 12 fersahdır".* [4]

Ebu İbrahim İshak İstehri kendi kitabında "*Erdebilden Meraga'ya kadar 40 fersah ve Meraga'dan Heragan Mabedine iki aşamada ve ordan Tebrize iki aşama ve*

[3] Hemdullah Mostafi, *Nuzhet-El Gulub*, (ter Muhemmed Debir Seyyagi), Tahuri, Tahran 1346 h.ş (1967), 197

[4] İbni Havkal, *Sûretü-l-Arz*, (ter Cefar Şuar),Emir Kebir, Tahran 1366 h.ş (1987), 85

Meraga'dan Dinver'e 30 fersahdır.[5] Hemdullah Mustofi kendi kitabında şöyle diyor " *Meraga Azerbaycan ve Mezopotamya'nın güzergahının üzerinde olduğundan çok önem taşıyor ve kızıl üzen çayından düz bir yol ile Sehend sıra dağlarının güney batısından geçerek Meraga'yı Erdebil ve Zencan'a birleştirir. Daha sonrada Kacar döneminde Meraga Etebatialiyat'ın (Şiilerin imamlarının türbesi) güzrgahının üzerinde bulunduğundan çok önem taşımakta".*[6]

a) Tebriz'den Meraga'ya kadar karayolu 130 kmdir. Tebriz'den Meraga'ya giderken Serdrud, Ilhıçı, Memegan, Azerşehr, Ecepşiir, Bunab, Şehirlerinden geçeriz.

b) Meraga'ya giden demiryollarının başlangıcı 1938'de başlamış 1956'da resmi olarak Tebriz-Meraga demiryolu çalışmaya başlamıştır ve 129 km uzunluğundadır. Başka bir demiryolu ile Meraga-Culfa 275 km ve Meraga-Türkiye sınırı (Razi) 355 km'dir ayrıca Meraga'dan Tahran'a kadar 607km'dir. Meraga Tren istasyonu inşa edilmesi 1957'den başlayarak 1960'da bitmiştir. Meraga'nın istasyonun coğrafi ve askeri konumundan İran'da önemli konuma sahiptir. Bu demiryolu ile petrol, gıda ve bazı hammaddeler taşınmaktadır.

Resim 1.4. Meraga'nın Tren İstasyonu

[5] Abu İshak İbrahim İstehri, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, (ter Hüseyin Karaçanlu), İlmi Ferhengi, Tahran 1368 h.ş (1987) s.99
[6] Mustofi, 204-206

1.1.4. Ekonomik Özellikleri

Meraga'nın ekonomik özelliği Doğu Azerbaycan'da tarım ve hayvancılık üzerine çalışılmaktadır. Meraga ekonomik olarak kendi ihtiyacını karşılayıp bunun yanında diğer şehir ve ülkelere de ihracat yapmaktadır. Bu ihracat özellikle kuruyemiş ve halı üzerine yapılmaktadır.

1.1.5. Tarım ve Hayvancılık

a) Tarım

Meraga'nın doğal konumu ve bereketli toprakları ve burdan geçen akarsular sayesinde büyük bir tarım faaliyeti vardır. Meraga'da İranın diğer şehirleri gibi tarımcılık yapılmakta ve dışarıya pazarlanmaktadır. Meraga'da yapılan tarım iki bölüme ayrılabilir.

1)Meraga ve çevresi buralarda daha çok bahçıvanlık ve meyve üretimi yapılmaktadır(üzüm çeşitleri, badem, elma çeşitleri, şeftali ve erik çeşitleri).

2) Meraga'nın köyleri; Meraga'nın köylerinde daha çok buğday üretimi yapılmaktadır. Birçok arazide tarımda yağmur sularından faydalanılır. Toplanan ürünler ambarlarda toplanarak demiryolu ile diğer şehirlere pazarlanmaktadır.[7]

b) Hayvancılık

Meraga şehri ve çevresinde sehand sıradağlarında birçok otlak alan bulunmaktadır. Bu otlak alanlar hayvancılık yapmayı daha da kolaylaştırmıştır otlak alanlarda yapılan hayvancılık bahardan başlayarak yazın sonuna kadar devam etmektedir. Meragada büyük ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır bunların yanında kümes hayvancılığı da yapılır.

[7] Gadir, Hüseyinali Fam,*Meraga'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ferhenk, Meraga 1355 h.ş (1976), 50-52

1.1.6. Madenleri ve Sanayi

a) Madenleri

Meraga'nın çevresinde birçok arazide madenler bulunmaktadır.

1)Kömür madeni; Meraga'nın etrafında bazı bölgelerinde (Emirbeyk, Hateb, Hurmazerd, Gışlag ve Kuyudereg) özel şirketler kömür çıkarıyor.

2) Tuz madeni; Meraga'nın çevresi Urmiye Gölüne yakın olduğundan bir çok tuz madenine sahiptir.

3) Mermer taşı madeni; Meraga'nın çevresindeki dağlarda bir çok mermer taşı (beyaz ve renkli) madeni bulunmaktadır. Meraga'nın güneyinde Taşkesen köyünde bir çok mermer taşı çıkarılıp, işlenip pazarlanmaktadır. Diğer mermer taşı madeni Meraganın güneyinde Sencan tepesinde bulunmaktadır.

4) Demir madeni; Meraga'nın güney doğusunda birçok demir madeni bulunmaktadır ama bu madenler bugüne kadar hiç kullanılmamıştır.

5) Alçı madeni; daha çok Meraga'nın Horasan köyünde bulunmaktadır.

6) Gülserşur (Petrol) rezervi; Tazekent çevresinde bulunmaktadır büyük ihtamealle Meraganın güney batısında Şorçimen bölgesinde petrol rezervi bulunmaktadır. [8]

b) Sanayi

Meraga'nın sanayi alanında ana faaliyetleri el yapımları ve gıda üretimleridir ve bu bölgede hiçbir yeni teknolojik bir sanayi bulunmamaktadır. İnsanların büyük kısmı sanayide halı üretiminde çalışmaktadır. Bu üretilen halılar İran'ın diğer şehirlerine ve dış ülkelerede pazarlanıyor. Başka sanayilerde kilim, cacım, çömlek, demir sanayi(demir sanayisi tarım araçları üretmektedir) ve deridir. Diğer üretim alanlarıda buğday, baslug(tatlı türü). Diğer el yapımı ürünlerden biriside Meraga üretilen saç dökülmesini önleyen sabunudur. Merega sabunu 3 renkte üretilmektedir (sarı, siyah ve beyaz) Meraga'nın itaati bunlardır; yağ çeşitleri, şeker çeşitleri, ipek, petrol üretimleri, pamuk ve temizlik ürünleridir. Meraga'nın ihracatı da; bal, halı, kuruyemiştir.[9]

---

[8] Hüseyinali Fam, 65
[9] Murvarid, 227

Resim 1.5. Meraga'da sabun üretimi(int)

1.1.7. Nüfus ve Sosyal Yaşam

Meraga'nın Nüfusu 2011 sayımına göre 163,859 kişidir. Nüfüs artım oranı %0.66dır. Nüfusun %69,2 şehir merkezinde diğer kısmıda Meraga'nın çevresindeki köylerde yaşamaktadır. Meraga'nın nüfusu 1976 sayımı ve 1986 sayımında %54,5 oranında bir artış göstermektedir. Şehir merkezinde nüfus oranı 100 bayana 106 erkek ve köylerde ise 100 bayana 107 erkek yaşamaktadır. Bu şehirde 3,4 bebek (0-1 yaş arası), 16,9 çoçuk (1-5 yaş arası), 15,2 çoçuk(6-10 yaş arası), 10,7 ergen (11-14 yaş arası), 19,5 genç (15-24 yaş arası), 32 orta yaş(25-64 yaş arası), 2,3 yaşlı (65 yaş ve üzeri).[10]

1.1.8. Din ve Dil

a) Din

[10] İran Sayım merkezi

İran'nın Arapların eline geçmesinden sonra ve İslam dini yaygınlaştıktan sonra Meraga'da İran'ın diğer şehirlerindeki gibi İslam dinini kabul etmişlerdir. Türkler ve Büyük Selçuklular (hicri 5.yy (11.yy) başlarında) gelmeden önce Meraga'daki ve çevresindeki insanlar Şafii'diler. Türklerin gelşinden sonra kendi mezheplerini Hanefi'ye çevirmişlerdir bu mezhep Sefevi'ler gelene kadar devam etmiştir. Timur saldırısından sonra ve Şah İsmail Sefevi ortaya çıktıktan sonra kendi mezheplerini Şii olarak değiştirmek zorunda kalmışlardır ve günümüze kadar da devam etmektedir.[11] Meraga'da birçok Hıristiyanda yaşamaktaydı 1945'den sonra büyük bir kısmı Ermenistan'a göç etmiştir.

b) Dil

Azerbaycan halkının (Meraga da dahil) konuşma şivesi İran'ın başka şehirlerindeki gibi bir kökten gelmektedir. Belâzürî kendi kitabında (Futuh-el Buldan) hicri 255'de şöyle demektedir "*Azerbaycan'ının halkının dili pehlevi veya yeni farsçadır".* Suret-el Erz kitabında İbni Hugel şöyle diyor "*Azerbaycan halkı ve Ermenistan'ın birçoğu farsça konuşmaktadır ve Arapça dilde bunların arasında geçmektedir".* İstehri kendi kitabında (Mesalik Vel Memalik) şöyle söylüyor "*Azerbaycan Ermenistan ve ağranlıların dili farsça ve Arapçadır".* Büyük Selçuklular büyük bir toplulukla İran'a geldikten sonra Türkler İran'ın her yerine yayıldılar (Meraga'da dâhil). Azerbaycan bütün olarak Selçukluların eline geçtikten sonra hükümdarların hepsi Türkçe konuşmaya yaygınlaştırdılar. Daha sonra Timur dönemi bittikten sonra Karakoyunlular birçok kişi ile Azerbaycan bölgesine yerleştiler ve bir Türk beyliği kurdular. Daha sonrada Akkoyunlu'lar bu beyliği devam ettirdiler bu toplulukların ana dili Azeri (Türkçesiydi). Tekrardan Safeviler de Azerbaycan'da büyük bir hükümdarlık kurdular ve kendi dilleri Azericeydi. Hemdullah Mustofi kendi kitabında (Mushet-el Gulub) Meragalıların dilleri ve insanlarına göre şöyle demektedir "*Meraga'nın insanları beyaz yüzlü ve Türkveşdirler ve birçok insanı Hanefi mezhepinden ve dilleri pehlevi mugayer veya pehlevi müreeb dir".*[12] Şimdiki Meraga'nın dili Azerice ve Erdebil ve Tebriz şehirlerine göre az bir farklılık göstermektedir.

[11] Mustofi, 235
[12] Kesrevi Ahmed, *Azerbaycan'da Arkeolojik Diller*, Tahran 1946, 18

1.2. MERAGA'NIN TARİHÇESİ

1.2.1. Meraga İsminin Kaynağı

Bilim adamlarına göre İran'a 3 veya 4 bin yıl önce Ariyayı bir topluluk kendi ana bölgelerinden göç edip Avrupa'ya yerleştiler o topluluğun bir kısmı İran'a yayıldılar ve burada üç ayrı topluluk oluşturdular bu topluluklar Partlar, Parslar ve Medler dir. Madler Azerbaycan bölgesine yerleştiler bu yüzden Azerbaycanlılar ve Meragalılar Medlar'ın bir ırkıdır. Ahmed Kesrevi kendi kitabında Meraga ırkı ve adı için şöyle demektedir "*Meraga kuşkusuz ki Meraga'nın adı Merava veya Marava idi bu isimler Medların yerleşim yeri manasına gelmektedir. Bu yüzdende Meraga'lıları Med ırkından olduklarına kesin gözü ile bakılır".*[13]

Betlemiyus Urmiye Gölünü Meraga'nın batısında yer aldığına göre bu göle Margiana adını vermiştir. Bu yüzden Meraga'nın eski adı Markiana olabilir. Plutarch kendi kitabında (Ünlü İnsanlar) Meraga şehrinden şöyle bahsetmiştir "*M.Ö. 36 yılında Mark Antony Roma Genarellerinden İran'a Saldırıp Azebaycan'ı ele geçirdiği zaman bu bölgeye Feraeteh demiştir."* Partlar döneminde Urmiye Gölünün güney doğusunun 25 fersahlığında Ferasipa adında bir yer oldu günümüzde bu bölgenin Meraga Şehrine yakın olduğunu söyleye biliriz.[14] Arap coğrafyacılar Meraga'yı Azerbaycan'ın başkenti sayıp ve onun adını bu olaydan çıkarmışlardır: 123 (741) yılında Mervan İbni Muhammed (Ermenistan ve Azerbaycan valisi) Gilan ve Mugan savaşından dönerek bu bölgenin yeşilliğini görerek kendi ordusuna dinlenmek için emir verdi o bölgede sergin'nin (büyük hayvan dışkısı) çok olduğuna rağmen oraya "Geriyet El Meraga" adını vermiştir". Meraga'nın adı Arap istilasından önce büyük bilim adamlarına göre şu şekilde geçmekteydi; Ahmed Belâzerü (Efrah-Rud), Mu'cemü'l-büldân (Efrazehrud), Ahmed Bin Yegubi (Efrahruz), Prof. Bartold (Efrazehrud), Ahmed Kesrevi (Merava), Wilson (Meraga). [15]

[13] Kesrevi, *Azerbaycan'da Arkeolojik Diller*, 126
[14] Luskiana *İran Tarihi,* ilmi ,Tahran 1998, 7
[15] Murvarid, 68

1.2.2. İslamdan Önce Merega

İslamdan önce Meraga hakkında çok fazla kaynak ve bilgi bulunmamaktadır. Kendi araştırmalarımıza göre şimdiki Azerbaycan bölgesinde kurulan en eski devlet Mannailerdi. Mannailerin bölgesi bir taraftan şimdiki Tebriz şehrinin sınırınırından başlayarak, Urmiye Gölünün doğusundan devam etmiş ve Kirman Şah Şimdiki Kürdistanının bir kısmını içerisine almaktaydı ve Urartular ile kuzey tarafından komşulardı.[16] Mannailer bu bölgede yaşayan insanlar ve buray göç eden insanlardan oluşmuştur. Bu topluluk sınırları şimdiki Meraga şehrinden Bukan ve Sakız şehirlerine kadarmış ayrıca bir taraftan Urartular diğer taraftan Aşurlar ile sınırları ve ilişkileri vardı.[17] Mannailer Urmiye Gölünün Doğusu ve tüm güney tarafındaki bölgeleri kendi himayesi altındaydı. 717-719 M.Ö. o zamanki Mannai hükümdarı İranzo idi ve Mannai çevresindeki küçük bölgeleri kendi hükümdarlığına bağlı olmaya mecbur etmiştir bu hükamdarlıklardan bazıları; Wish-Dish şimdiki Meraga bölgesi, Zikirtu şimdiki Miyane ve Erdbil bölgesi ve Andya şimdiki kızıl üzen bölgesi olarak sayabiliriz.[18] Belgelere göre Meraga şehri Mannailerin Hükümdarlığının içerisindeydi daha sonra Madlar bu bölgeye yerleşmiş ve bu yüzden İran'ın büyük yazarı Ahmed Kesrevi kendi kitabında bu bölgeye Merava adını vermiştir.[19] Daha sonra İran'ın büyük devleti Ahamenişler İmparatorluğunda İran bölgesi birkaç tane satraplara (Eyalet) bölündü. Şimdiki Azerbaycan'da Azerabadiğan adı verildi bu olay 1. Dariuş zamanında gerçekleşti. Büyük İskender zamanında bu bölgenin büyük hükümdarı Atropat Büyük İskender ile bir anlaşma yaparak kendi hükümdarlığında kaldı ayrıca bu zamanda hükümdarlığın merkezi Şiiz şehiriydi (günümüzde Meraga'nın güneybatısındaki Tikab şehri) bu tarihten sonra Azerbaycan bölgesi Atropatgan denildi.[20] Daha sonra Partlar döneminde Mark Antonius kendi siyasi rakiplerini yenmek için İran'a bir saldırıda bulundu. O dönemde Atropatgan'ın başkenti Feraeteh veya Ferespa idi bu şehiri kuşatma altına almıştır kuşamatma sonucunda birçok kayıp verdikten sonra geri çekilmek zorunda kalmıştır.

---

[16] Saeid Nefisi, *İran'ın Sosyal Tarihi*, Parse, Tahran 1383 h.ş (2004), 206
[17] Abdul Hüseyn Zerrin Kub, *İran Halk Tarihi*, Emir Kebir, Tahran 1385 h.ş (2005), 77
[18] İgor Diakonov, *Mad tarihi* (ter Kerim Keşaverz), Emir Kebir, Tahran 1380 h.ş (2001), 202
[19] Ahmed Kesrevi, *Şehryaran-e Gomnam*, Emir Kebir, Tahran 1310 h.ş (1931), 207
[20] Roman Girişmen, *İran Başlangıçtan İslama Kadar*(ter Muhammed Moin), Peyk, Tahran 1381 h.ş(2001), 117

Minoroski (İra'nın tarihini araştıran kişi) Ferespa şehrini günümüzdeki Meraga şehrininin olduğunu söylemiştir.[21]

1.2.3. İslamdan Sonra Meraga

a) Azerbaycan'ın ve Meraga'nın Fethi

18-22 (638-642) yıllarında İran ve Arapların Vacrud Savaşında Muta İran'ın büyük komutanı Arapların ordusuna yenilmiştir bu yüzden Hamedan ve Kazvin bölgeleri Arapların eline geçmiştir. Bu savaştan sonra Bekir Bin Abdullah ve Semak Bin Herse 2. halifenin (H.Z. Ömer) emri ile Azerbaycan'ı bütün olarak ele geçirmişlerdir. Daha sonrasında Hz. Ömer bir mektup ile bu bölgede yaşayan tüm insanları bağışlamış ve barış içinde yaşamalarına izin vermiştir.[22] Azerbaycan fethinden sonra Araplar (Kufeliler-Basralılar-Şamlılar) buranın doğal güzelliğini ve bereketli topraklarını görerek buraya göç etmişlerdir ve bu bölgeden birçok araziyi satın alarak buraya yerleşmişlerdir. Hicri 22 (642)'de Meraga şehri Mugaire Bin Şâbe eliyle Müslümanların eline geçti. Hicri 123 (741)'de Mervan Bin Muhammed (Arap komutanı) Mugan ve Gilan savaşından dönerek sonra Meraga için birçok efsane oluşmuştur. Orda birçok sergin(Muin sözlüğüne göre toprakta yuvarlanmak[23] ve Emid sözlüğüne göre hayvanların yuvarlanması olarak açıklanıyor[24]) bulunduğu için büyük baş hayvanlar burada yaşamaktaydı ve ordunun atları orda kalıyordu bu yüzden oraya Geriet-ul Meraga adı verildi. Bu zamanda Meraga'lılar kendi arazilerini Mervan'a teslim etmişler ve Mervan'ın emri ile burada birçok bina yapılmıştır ve bu orduyu görüp dağlara kaçan insanlar tekrar şehire dönme mecburiyetinde kalmışlardır ve yüreklerinde Araplara büyük bir kin taşımaktadırlar. Azerbaycan halkı bu yabancılara her zaman o kadar kinleri vardı ki küçük bir fırsatta Arapların ordusuna saldırı yapıyorlardı bu yüzden Araplar Azerbaycan bölgesini zor ele geçirilen bir ülke saymaktadırlar.

b) Azerbaycan ve Meraga'da Çıkan İsyanlar ve Saciler

---

[21] Rahim Raeisnia, *Azerbaycan Tarih Boyu*,(2. Baskı, Nima), Tebriz 1370 h.ş (1991), 348
[22] Muhammed Bin Cerir Teberi, *Teberi Tarihi*, C.5, (ter Ebul Gasım Payende), Esatir, Tahran 1362 h.ş s.207
[23] Muhammed Muin, *Müin Sözlüğü*, Emir Kebir, Tahran 1382 h.ş(2003)
[24] Hasan Emid, *Emid Sözlüğü*, Emir Kebir, Tahran 1389 h.ş(2010)

Emeviler düştükten sonra Meraga'da diğer İran ve Müslümanların ele geçirdiği gibi Beniumeyye'den Abbasilere geçirmişlerdir. Harun El Reşidi Abbasi Halifeliğinde Meraga'nın vergisi halifenin bir kızına aitti. Hicri 187 (803)'de (Harun El Reşid halifeliğinde) bölgenin iki komutanı (Vevna Ozd. Sedgete Bin Ali) bu bölgede Halifenin emrine uymayarak isyan çıkarmışlardır. Bu zamanda Azerbaycan valisi büyük bir ordu ile bu iki komutanın karşısına çıkıp isyanı bastırmıştır.[25] Hicri 212 (827)'de Halife Mâmun Abbasi döneminde Hürremdinler ayaklanmaya başladılar ve İsfahan bölgesinden birçok insan onlara katılmış ve Babek (Hürremdinler'in lideri)gelenleri kabul etmiştir. Halife Mâmun, Muhammed Bin Hamid Âltai'ye emir vererek Hürremdinleri ve o dönemde Irak dağlarında isyan eden o bölgeden geçen kervanları yağmalayan (Zerik Bin Âli Bin Sedge) isyanlarını bastırması için göndermiştir. Gönderilen komutan halifenin hazinesinden hiç para almadan ve kendi parası ile bu isyanları bastırmaya gitmiştir ve Irak dağlarındaki isyanı bastırdıktan sonra halife Mâmun'dan Meraga ve Kazvin Valiliğini almıştır. Daha sonra Hürremdinlerin isyanını bastırmaya gitmiş ve altı savaştan sonra Muhammed Bin Hamid Âltai öldürülmüştür ve Meraga ve çevresi Hürremdinlerin eline geçmiştir. Hüremdinler daha sonra hicri 221 (836)'de Boğay (Araplar'ın büyük bir Türk komutanı) ile savaşıp onuda mağlup etmiş ve sonrasında Boğay, Efşin'in (İranlı büyük bir komutan) yanına gitmiş ve Efşin ile anşlaşarak kalan ordusu ile Meraga'ya dönmüştür sonrasında Efşin Meraga'ya gelerek Boğay ile birleşip Hürremdinlerin bastırmışlardır.[26] Hicri 276(889)'da Ebu Mushafir Muhammed El Efşin halifenin bayrağı altına girerek halife Mutemid Abbasi'nin kardeşi Muveffek'den emir alarak Azerbaycan valisi olmuştur ve hicri 280 (893)'de Abdullah Bin Hamedani'den Meraga'nın valiliğini almıştır. Meraga'da ilk sikke basımı hicri 296 (909)'da Ebu Kasım Yusuf Bin Ebusac tarafından (halifeye bağlı) Azerbaycan ve Meraga'nın valisi olarak yapılmıştır. Yusuf, Halifenin izni ile Meraga'da bir köşk ve hazine beytülmalı ve birkaç tane devlet binası yapılmıştır. Yusuf'un valilik döneminde şehrin çevresini kuşatan surlar tahrip olmuş ve bu yüzden Azerbaycan'ın idari merkezi Meraga'dan Erdebil'e taşınmıştır. Bu surlar yıkılmadan önce uzun bir süre Meraga Azerbaycan'ın irdari merkezi olarak

[25] Ahmed Bin Yahya El-Belâzürî, *Fütuh-El Buldan*, (ter Azer Taş) Bunyadi Ferhenk, Tahran, 338-339
[26] Seid Nefisi, *Babek Azerbaycan'ın Dilaveri*, Esatir, Tahran 1345 h.ş(1966), 112

kullanılmıştır. Bu dönemde Yusuf'un ailesine ve çevresindeki insanlara Saciler denilmiştir.[27]

c) Meraga, Deylemliler ve Gazneliler

Sacilerden sonra hicri 332 (944)'de Musafir Deylemliler Meraga'yı ele geçirmişlerdir. Bu dönemde Muhammed Bin Abdul Rezzak (Rük El Döle'nin komutanı) adına basılmış sikkeler şimdi ki zamanda da bulunmaktadır. Bu dönemdeki diğer sikkler İbrahim, Vecestan (Merzbanı Deyleminin oğulları) adlarına basılmış olduğu görülmektedir. Daha sonra Meraga Revadiler'in eline geçmiş ver bir süre bu hükümdarlık sürmüşlerdir Ahmet Kesrevi kendi kitabında (Şehriyârân-ı Gumnâm) Revadiler'i Arap soyundan saymıştır.[28] Hicri 4. (10)yüzyılın yılın sonrarında sultan Mahmud Gazneli döneminde Oğuz Türkleri kendi ülkelerinden göç ederek İran'a gelmiş ve hicri 420 (1029) yılında Meraga'ya gelerek Vehsudan Bin Memlan ordusuna katıldılar. Sultan Mesud Gazneli Büyük Selçuklulardan mağlubiyet aldıktan sonra hicri 421 (1030) yılında İran'ın kapıları Türklere açılmıştır ve İran'a yerleşmişlerdir.[29] Öteki yandan Türklerin Azerbaycan ve Meraga'nın yeşillikli topraklarını hayvancılık için uygun bulduklarından bu gölgeye yerleşmeyi uygun gördüler. Bu zamanlarda Azerbaycan'ın bazı bölgeleri ve köylerine Türk isimleri verilmiştir.[30]

d) Meraga ve Büyük Selçuklular

Hicri 466 (1074)'da Meraga büyük Selçukluların toprakları sayılarak hicri 498 (1105)'de Muhammed (Melik Şah'ın oğlu) Meraga'yı ziyaret etmeye gelmiştir. Büyük Selçuklular döneminde Meraga hicri 501 (1108) tekrardan eski haline dönmüş ve oranın halkından Ahmedyel Büyük Selçuklular tarafından o bölgeye vali seçilmiştir. Ahmedyel Sultan Muhammed Şah Selçuklu'nun birçok savaşlarında yanında bulunmuştur o yüzden buraya vali olarak verilmiştir.[31]

Ahmedyel halifenin sarayında öldükten sonra oğlu Ak Senger yerine geçti ilk başta sultan Mahmud Selçuklu'nun koruyucusu olarak işe başlamış ve hicri 516 (1122)

---

[27] Murvarid, 717
[28] Kesrevi, *Şehriyârân-ı Gumnân*, 150-161
[29] Abbas İgbal Aştiyani, *İran Tarihi, Sasanilerden Kacar'ın sonuna kadar olan tarih*, Debir, Tahran 1386 h.ş(2007), 172
[30] Kesrevi, *Sehriyârân-ı Gumnaâm*, 21
[31] Kesrevi, *Sehriyârân-ı Gumnaâm*, 228

yılında Sultan Mahmud ile kardeşi Tuğrul hükümdarlık kavgasında ilk başta Tuğrul'un tarafına geçmiş ve daha sonra sultan mahmud'un büyük ordusunu görerek onun tarafına geçmiş ve sultan Mahmud'dan kendisini bağışlamasını istemiştir. Daha sonra Sultan Mahmud'un yakın devlet adamlarından biri olmuş ve Sultan Mahmud oğlu Davut'un vilayetini Ak Senger'e vermiştir. Sultan Mahmud öldükten sonra Ak Senger Davut'u Sultan Mahmud'un yerine koyarak onun adına hutbe okutmuştur. Sultan Mahmud'un kardeşleri Tuğrul ve Mesud'un Sultan Mahmud öldükten sonra Büyük Selçukluların başına geçmek istemişlerdir bu yüzden Davud ve Ak Senger büyük bir tehlike yaşıyorlardı. Bu yüzden Ak Senger Davud'u korumak için Azerbaycan'ı ele geçirmek istedi ama Mesud Ak Senger ve Davud dan önce Azerbaycan'ı kendi eline geçirmiş ve hicri 526 (1132) yılının Muharrem ayında Sultan Mesud ve Ak Senger küçük bir savaştan sonra anlaşma sağlayarak Mesud kendi ordusu ile Hamadan şehrine gemiş aynı yılın Ramazan ayında Ak Senger büyük bir ordu ile Tuğrul'un karşısına çıkıştır ve bu savaşta Ak Senger yenilerek Sultan Mahmud'un oğlu Davud ile Bağdat'a kaçmıştır ve Mesud ile birleşmiş ve o dönemin Halifesi Müsterşid Billah ile birleşerek tekrardan Tuğrul'un karşısına çıkmaya karar vermişlerdir. Halife bu anlaşmada Mesud'u sultan ve Davud'u onun veliahttı seçmiş ve onların adına hutbe okutmuştur. Hicri 527 (1133)'de Davud ile Mesud beraber Azerbaycan vilayetine gitmeye karar vermişlerdir ama Azerbaycan Ak Senger'in elinde olduğundan burada hiçbir şey yapamıyorlardı Meraga geçtikten sonra Ak Senger serveti ile bu orduyu ağırlamıştır. Bu dönemin önemli olaylardan biriside Musterşid Billah'ın (Abbasi halifesi) öldürülmesi ve Meraga şehrine defnedilmesidir. Hicri 529 (1135)'d Halife Sulatan Mesud Selçuklu tarafından tutsak edilmiş ve bazı korumaları bu fırsatı kullanarak Halifeyi hançer ile öldürmüşlerdir.[32] Söylentilere göre günümüzde halifenin mezarı Gaffariye Kumbet'inin doğusunda yer almaktadır günümüzde bu bölge Meraga'nın Mahallesi Atabet olarak geçmektedir fakat bu mezar günümüze ulaşmamıştır. Ak Senger hicri 527 (1133)'de Müsterşid ve Mesud'un arasındaki Meraga'nın yakınındaki bir şavaşta Halifenin ordusu yenildikten sonra Hamedan'a kaçarak babası gibi Batiniler tarafından öldürülmüştür. Ak Senger öldürüldükten sonra Meraga'nın hükümdarlığı Ak Senger'in oğlu Nüsre-El-Din Ersalanabi'nin eline geçmiştir. Bu dönemde sultan Muhammed Selçuklunun oğlunun eğitimi Ersalanabi'ye verilmiştir ve Meraga'ya gönderilmiştir. Hicri 570 (1174)'de

[32] Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi`u't-tevârîh*, Londra 1911, 142

Ersalanabi ölmüş ve oğlu Felek-El-Din Büyük Selçuklular tarafından Meraga'nın hükümdarlığına seçilmiştir. Felek-El-Din öldükten sonra oğlu Alaeddin Kerpe Arslan Ahmedyellilerin hükümdarlığına geçmiştir ayrıca Ahmedyellilerin en meşur hükümdarlarından biri sayılabilir. Hicri 584 (1188)'de 3. Tuğrul (Büyük Selçuklular'ın son padişahı) ile Kızıl Arslan savaşmışlardır bu savaşta Kızıl Arslan, Nasir'den (Abbasi Halifesi) yardım istemiş fakat yardım gelene kadar 3. Tuğrul Kızıl Arslan'ın ordusunu Azerbaycan bölgesinde yenmiştir.[33] Bu dönemde Atabek Ebu Bekir Irak ve Azerbaycan'ın hükümdarıydı Atabek Ebu Bekir ayyaş ve kadın düşkünü olduğu için Kerpe Arslan ve Muzaffer-El-Din Kökebri (Erbil hükümdarı) ile birleşerek Atabek Ebu Bekir ile savaşa girmişlerdir. Bu savaştan önce Ebu Bekir bu birleşmeyi anlayarak çevresindeki hükümdarlardan (Aytgamış) yardım alarak büyük bir ordu ile Kerpe Arslan ve Muzaffer-El-Din Kökebri birleşmesine karşı çıkmış, Muzaffer-El-Din bu büyük orduyu görerek Erbile geri dönmüş ve Alaeddin'i yalnız bırakmıştır. Alaeddin bu yüzden iki kalesini Ebu Bekir'e vererek bir barış sağlamışlardır. Alaeddin Arslan hicri 604 (1207)'de öldükten sonra küçük oğlu da ölmüştür ve bu yüzden Atabek Ebu Bekir (Tebriz hükümdarı) ordusu ile Meraga'yı ele geçirmiştir ve küçük bir bölge (Ruindez) Ahmedyelliler'in ailesine kalmıştır. Bu dönemde İran'ın büyük şairi Nizami kendi şiir kitabını 593 (1197) (Behram Name) Kerpe Arslan'a takdim etmiştir ve Kumbeti surh (Dünyanın en güzel tuğla süslerinden birisi)[34] bu dönemde yapılmıştır. Ahmedyellilerin başına son olarak bir kadın hükümdar geçmiştir bundan sonra ise Meraga Ahmedyellilerin hükümdarlığından çıkmıştır.[35]

e) Meraga ve Moğollar

Hicri 617 (1220)'de Moğollar Hamedan şehrini ele geçirdikten sonra Tebriz şehrini ele geçirmek istemişlerdir. Atabek Özbek Tebriz hükümdarı Nahcivan'a kaçmış ve Tebriz halkı Şemseddin Toğrai'yi hükümdarlığa seçmişlerdir. Moğollar Tebrizlilerin kendine karşı koymasını görerek buradan para, elbise ve at alarak uzaklaşmışlardır. Daha sonra hicri 618 (1221) yılının Sefer ayında Moğollar Meraga'yı ele geçirmeye gitmişlerdir. Bir hafta süren savaştan sonra Moğollar Meraga'yı ele geçirmişlerdir. Bu

[33] Aştiyani, 231
[34] Arthur Upham Pope, *İran Mimarisi*, (ter Gulam Hüsen Sedri Afşar), Azade, Tahran 1382 h.ş(2003), 144
[35] Aştiyani, 236.

savaşta bir katliam yaparak şehirde hiç canlı bırakmamışlardır.[36] Çok az sayıda kalan insanlarda dağlara kaçmışlardır ve halkın tüm değerli eşyalarını almışlar ve geri kalanları da yakmışlardır. Bu olaydan sonra Moğollar Meraga'yı terk etmişlerdir. Dört sene sonra hicri 622 (1225)'de Sultan Celaleddin Harezmi Şah Meraga'ya girmiş ve şehri ele geçirmiştir. Sadece Ruindez kalesi Sultan Celaleddin'in ordusuna karşı gelmiştir ve bu kale kısa bir süre kuşatıldıktan sonra Sultan Celaleddin'in eline geçmiştir. Ruindez kalesinin kadın komutanı barış sağlamak için Sultan Celalledin'in veziri (Şeref-El-Mülk) ile evlenmeyi önermiştir. Bu sırada Cellaleddin bu olayı duyarak kadın komutanı kendi eşi olmasını istemiştir ve böylece bölgede barış sağlanmıştır. Bu dönemde Meraga da tahrip olan binalar onarılmış ve birçok yeni bina yapılmıştır.[37] Hicri 628 (1231)'de yeniden Moğollar Meraga'yı ele geçirmişlerdir bu dönemde Cengiz Han'ın ele geçirdiği bölgeler, Cengiz Han öldükten oğulları arasında bölünmüştür ve Cengiz Han'ın oğlu Mengugaan Moğol impatorluğu başına geçmiştir. Bu sırada Cengiz Han'ın Torunularından bir tanesi Hülagu Han Moğol imparatorluğunun batı yönünün komutanı olmuştur ve tekrar İran'ı ele geçirmeye karar vermiştir birçok şehri ele geçirerek İsmailiye mezhebi topluluğunun kalelerini feth ederek hicri 655 (1257)'de Kirman Şah şehri yolu ile Bağdat'ı ele geçirmeye karar vermiş. Hicri 654 (1256) yılında halife Müstesem oğulları ve koruyucularıyla birlikte Bagdat'ın dışına çıkmış ve Hülagu Han'ı karşılamıştır. İlk başta Hülagu Han'ın davranışı çok yumuşak ve kibardı Bağdat'ın içine girdikten sonra Halifenin ve ailesinin öldürülmesine emir verdi. Halifenin ailesinin 500 senelik tüm servetini ele geçirerek tüm Bağdat'ı yerle bir etmiştir. Hicri 656 (1258)'da tekrar Azerbaycan'a dönmüş ve Meraga şehrini başkent olarak seçmiştir. Meraga şehri başkent seçildikten sonra birçok bina üniversite ve rasathane ve araştırma merkezleri Hacenesir Tusi'nin eli ile yaptırılmıştır. Bu dönemde Hacenesir Hülagu Han'ın veziri olarak seçilmiştir. Meraga da eğitim görmek için dünyanın farkı yerlerinden insanlar geliyorlardı. Bu dönem Meraga'nın en parlak dönemi sayılmaktatır. Hicri 663 (1265)'de Hülagu Han kıriz geçirerek 48 yaşında ölmüştür.[38] Moğolların inançlarına göre kendine bir kurgan hazırlayarak birkaç tane genç kızı kurban ederek (ölümden sonra yalnız kalmasın diye)ve mücheverleri ile birlikte aynı mezara gömülmüşlerdir. Hülagu Han'ın

[36] Şahabettin Hazenderi, *Sîret-i Celâleddin-i Minkburnî*, Neşri Kitap, Tahran 1344 h.ş(1965), 121
[37] J.J. Sanders, *Moğol Fetihleri Tarihi* (ter Ebulgasim Halet), Emir Kebir, Tahran 1363 h.ş(1984), 128
[38] Ebü'l-Fidâ, *Tâkvîmül'l-büldân* (ter Abdülmuhammed Âyetî), Bunyad-i Ferhenk, Tahran 1349 h.ş(1970), 447-458

mezarı Şahi adasındadır. Hülagu Han'ın ölümünden birkaç ay sonra Hıristiyan olan eşi Dokuz Hatun ölmüştür. Hülagu Han'ın ölümünden sonra Müslümanlar sevinmişler ve aynı zaman da Hıristiyanlar ise üzülmüşlerdir çünkü Dokuz Hatun Hıristiyanlar'a Helen (koruyucu) sayılıyordu. Hülagu Han döneminde Meraga bir Hıristiyan merkezi olarak da sayılmaktaydı. Bu dönemde birçok kilise yapılmıştır. Bundan sonra ise Abagaan (Hülaku Han'ın oğlu) devletin başına geçmiştir ve yine Meraga Hıristiyan merkezi olarak sayılmıştır ve Ergun Şah döneminde de bazı kiliseler yapılmaya devam etmiştir (Merşelige kilisesi). Daha sonra Hülagu Han'ın kardeşi Gazan Han hicri 699 (1299)'da Şam'dan Meraga'ya gelmiş ve Meraga Rasathanesini görerek Tebriz'de de bir tane rasathane kurulmasını söylemiştir. Gazan Han başkenti Meraga'dan alarak Tebriz yapmıştır. Bu dönemde yapılan en önemli işlerden biri kitap baskısı ve çevrisidir. Bu döneme ait kitaplardan biri Cebrail Bin Behtişu (Halife Mütteğinin doktoru) tarafından Arapçadan Farsçaya çevrilen "Menafi-ul Hayvan" kitabıdır bu kitap 94 aded minyatür sahnesinden oluşmuştur.[39] (Resim 1.6) Günümüzde bu kitap New York'da Pier Pount Morgan kütüphanesinde tutulmaktadır ve Meraga'da hicri 698 (1298) yılında basılmıştır. Daha sonra Hülagu Han'ın kardeşi Gazan Han Müslüman olduktan sonra adını Mahmud olarak değiştirmiş ve Buğday tapınaklarını ve kiliseleri yağmalanmasına ayrıca Hristiyanlara da işkence yapılması için ferman vermiştir bu yüzden Meraga'da bulunan Hristiyanların sayısı giderek azalmıştır. Moğollardan sonra Azerbaycan ve Meraga Celayerilerin eline geçmiştir

Resim 1.6. Menafi-ul Hayvan kitabından bir sayfa

[39] Josef Markuat, *İran Şehr, İttilaat*, Tahran 1373 h.ş(1996), 792

Hicri 737 (1336) yılında şeyh Hasan Celayeri Meraga'nın yakında Tuğateymur ile savaşmış ve Tuğateymur'u yenerek bir süreliğine bu bölgede huzur sağlanmıştır. Bu dönemde Hıristiyanlar tekrardan Meraga'ya dönmüşler ve birçok mimari eser inşa etmişlerdir. Bu dönemde Sultan Hüseyin ve Sultan Ahmed tarafından sikkeler basılmıştır. Daha sonra Çupaniler hicri 739'da Nahçıvan savaşı ve hicri 741 (1340)'de Meraga savaşında Celayerileri yenerek Azerbaycan, Ermenistan, Sultaniye ve Kazvin şehirlerini alarak bu bölgede bir hükümdarlık kurmuştur. Teymur saldırısında Meraga'nın hükümdarı Yadigar Şah idi hicri 795 (1393)'de Meraga Teymurların eline geçmiş ve bu şehir yeniden yağmalannmıştır. Bu dönemde Türkmenler daha çok Azerbaycan'ın batısına Teymurun baskısı ile yerleştirilmişlerdir ve sonradan ise bu gölde Türkmen sayısı artarak Türklerde Şamlı, Rumlu ve Musullu toplulukları Azerbaycan bölgesine Teymur'un emri ile yerleştrilmişlerdir. Moğol baskısı ile Şam ve Halebe göç eden Türk Kacar topluluğuda Teymur ve Karakoyunluların emri ile Azerbaycan'a tekrardan dönmüşlerdir. Meraga ve çevresinde artan Türk nüfusu ile birlikte halk arasında konuşulan dilde Pehlevi Mürep ve Tati dilinden Türkçeye dönemeye başlamıştır. Akkoyunlular döneminde Rüstem Bin Meksud Bin Hasan Beyk tarafından hicri 892-897-902 (1487- 1492- 1496) Meraga'da yine sikkler basılmaya başlamıştır.[40]

f) Meraga ve Safeviler

Safevi döneminde Cevan Şir'in 32 kabilesi ve Türkmenlerden beş bin aile Meraga ve çevresine yerleşmişlerdir. Yine bu dönemde Meraga'nın güneyine Avşar topluluğu yerleşmiştir. Şah İsmail'in Safevi hükümdarlığının başına geçtikten sonra mezhebi değiştirmeye çalışmış (Hanefi'den Şii Caferi'ye) bu yüzden Azerbaycan ve Meraga'da yaşayan insanlar mezheplerini zor ile değiştirmişlerdir bu amaca ulaşmak için o kadar çok insan öldürmüşlerdir ki bu bölgede bunun hakkında bir deyim çıkmıştır "*Zulm ile Şah Hüseyin*". Şah İsmail'in oğlu Şah Tehmasb'dan sonra Meraga'nın çevresinde yaşayan topluluklar (Mekeri Kürtler) Osmanlı padişahı 3.Murad ile birleşerek Safevilerin karşısına çıkmış ve bir süreliğine bu bölge Osmanlı himayesi altında kalmıştır. Hicri 1013 (1604)'de Şah Abbas Safevi tekrardan Azerbaycan ve Meraga'yı eline geçirmiştir.[41] Emir Beyk'i kendi himayesine almış ayrıca Urmiye ve Üşneviye şehirlerinin hükümdarlığını Emir Beyk'e vermiş daha sonra Emir Beyk Şah Abbas'ın emirlerine uymadığı için

[40] Yagub Ajent, *İran Tarihi Timurlar Dönemi,* Cami, (3.Baskı), Tahran 1387 h.ş(2008), 163
[41] Aştiyani, 415

savaşta tutuklanıp öldürülmüştür. Şah Abbas Azerbaycan bölgesini eline geçirdikten sonra Tebriz hükümdarlığını Zülfikar Han'a, Meraga ve çevresini Şehy Haydar'a (Emir Beyk'in vekili) vermiştir. Daha sonra Şah Abbas İravan kalesini kuşattığında Şeyh Haydar onun yardımına gitmiş ve bu savaşta ölmüştür. Şah Abbas Şeyh Haydar'ın ölümüne saygı duymak için Meraga ve çevresinin hükümdarlığını Şeyh Haydar'ın küçük oğlu Kubat Han'a vermiş ve annesini (kızılbaş olan) onun vekili olarak seçmiş. Kubat Han büyüdükten sonra Şah Abbas'ın çevredeki memurlarına saygı duymamış ve kızılbaşın büyük komutanları Demdem kalesini kuşattığında onların yardımına gitmemiş ve daha sonra Şah Abbas Erzurum'a saldırdığı zamanda Hasan Paşa Erzurum valisine bir mektup göndermiş ve Şah Abbas'ın ordusunun geldiğini haber vermiştir bu yüzden Şah Abbas Kubat Han'a kızmış ve onun kaldığı yere (Gavrud kalesi) saldırmaya karar vermiş. Kubat Han bu olayı öğrendiği zaman birkaç büyük yardımcısını alarak özür dilemek için Şah Abbas'ın yanına gitmiştir. Fakat Şah Abbas hicri 1019 (1610)'da Kubat Han'ın tüm ailesini öldürtmüştür. Bundan sonra Karaçubuk köyünde Meraga ve çevresi Ağa Sultan Mukaddem'e verilmiştir. Hicri 1017 (1608)'de Şah Abbas Meraga'dan bir görüş alarak Meraga'nın tahrip olmuş büyük Rasathanesini görerek onarılması için Şeyh Bahaettin ve Molla Celalettin Muhammed'e emir vermiş, ama Şah Abbas Hicri 1031 (1622) yılına kadar birçok savaşa girmiş ve kazanmıştır.[42] Bu yüzden öldükten sonra Rasathanenine diğer binaların onarımı da yapılmamıştır. Safevilerin son dönemlerinde Meraga Şah Gulihan tarafından yönetilmekteydi daha sonra Osmanlı ordusu İran'a saldırdığı zamanda Eşrefi Efhan'ın yardımcısı olmuş ve Meraga'nın hükümdarlığı Abdul Aziz Paşa eline geçirmiştir.

g) Meraga ve Osmanlılar

Osmanlılar ve İran savaşında Sultan Hüseyin'in oğlu Şah Tahmasb Osmanlı ordusuna yenilmiş ve Osmanlı komutanı Ahmet Paşa Hemadan ve Abher şehirlerini feth etmiştir. Aynı zamanda diğer Osmanlı komutan Ali Paşa Hoy ve Selmas eline geçirerek Urmiye Gölünün sonuna kadar devam etmiş Tebriz ve Meraga şehirlerinide feth etmiştir. Daha sonra hicri 1145'de bir barış anlaşması yapıldı, bu anlaşmada Tebriz, Gence, Tiflis, Revan, Nahçıvan, Şirvan, Gürcistan'ın büyük bir kısmı ve Dağistan Osmanlı topraklarına katılmıştır. Daha sonra Nadir Şah İran Şahı olduktan sonra hicri 1147'de Gulitisin (Rusya

[42] İskender Beyg Türkman, *Alem Aray Abbasi*, (ter İreç Afşar), Emir Kebir, Tahran 1382 h.ş(2003), 979

imparatorunun oğlu) İsavahan şehrinde görüştükten sonra Nadir Şah'a Osmanlı devletine saldırması için yardım emeye karar vermiştir. Bundan sonra Nadir Şah Hamedan'a şehrine saldırarak Osmanlı ordusunu geriye püskürtmeyi başarmıştır daha sonra Senendec Şehrini ve Şahindec şehirlerini eline geçirmiş ve sonra Meraga şehrine yerleşmiştir. Nadir Şah Meraga'da olduğu zaman Osmanlı ordusundan savaşı durdurmak için bir elçi gönderilmiştir ve anlaşma sağlanmıştır. Nadir Şah öldükten sonra Azerbaycan ve Meraga İbrahim Afşar'ın (Eliguli Han'ın kardeşi yeni İran hükümdarı) eline geçmiştir. Afşar ailesinin hükümdarlık kavgasından sonra Azerbaycan ve Meraga Fetheli Han Efşar'ın eline geçmiştir.

h) Meraga ve Zendler

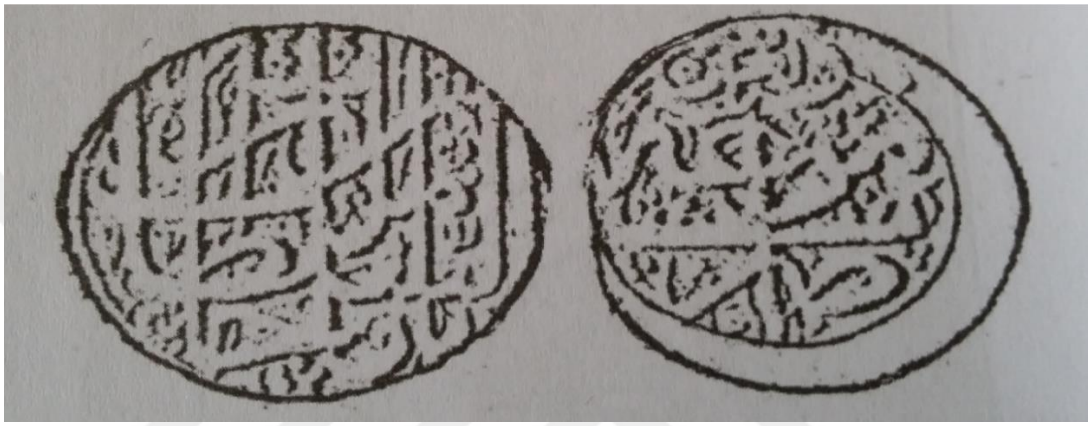
Nadir Şah Efşar öldükten sonra İran bölgesi parçalanmaya başlamış ve İran'ın her bir yanında yeni hükümdarlar çıkmıştır. Bu dönemin yeni güçlü hükümdarı Şiraz şehrinde Kerim Han Zend'idi. Hicri 1174 (1760)'de Kerim Han, Fetheli Afşarı yenmek için Azerbaycan'a bir ordu göndermiştir bu olayda ilk başta Meraga şehrini eline geçirmiş ve oranın hükümdarlığını Ahmed Han'a vermiştir daha sonra Tebriz'e doğru giderek orayı feth etmeyi başarmıştır.[43] Daha sonra hicri 1178(1764)'de Muhammed Gulihan Meraga'nın hükümdarının zekası ve siyasi bilgisinden yararlanmak için kendisi ile birlikte Şiiraz'a götürmüştür.

ı) Meraga ve Kacar

Zendler ile birlikte Afşarlar ve Kacarlar İran hükümdarlığının başına geçmek için birçok savaş yapmışlardır. Ağa Muhammed Han Kacar (Kacar topluluğunun büyüğü) Zendler tarafından tutsak edilmiştir. Bu sürede Ağa Muhammed Han Zendler tarafından hadım edilmiştir. Daha sonrasında Ağa Muhammed Han Zendlerin elinden kaçmış ve kendi ordusunu toparlamayı başarmıştır. Bu dönemde Büyük Kerim Han ölmüş ve yerine Lütfeli Han Zend geçmiştir. Ağa Muhammed Han birçok savştan sonra Efşarlar'ı ve özellikle Lütfeli Han Zend'i yenmiş ve İranda Sefevilerden sonra yeniden merkezi bir hükümdarlık kurmayı başarmıştır.[44] Ağa Muhammed Han'ın oğlu olmadığından kardeşinin oğlu Fetheli Şah Kacar hükümdarlığının başına geçmiştir. Bu dönemde İran ve Rusya savaşı başlamış ve bu savaşın komutanı Fetheli Han'ın oğlu Abbas Mirzaya

[43] M.R. Aranova, *Nadir Şah Devleti*, (ter Hamid Eymen), Tahran 1352 h.ş(1973), 252
[44] Ali Asger Şemim, *İran Tarihi Kacar dönemi*, Behzat, Tahran 1387 h.(2008), 23

verilmiştir. Bu dönemde hicri 1244' (1828) de kadar İran ve Rusya savaşları devam etmekteydi ve Rusya ordusu Azerbaycan'ı eline geçirmeyi başarmıştır. Meraga şehrini General Pankrativ eline geçirmiştir bu dönemde İran ordusu tamamen dağıldığından Meraga hükümdarı Cafer Gulihan karşışına çıkmayıp şehr General Pankrativ'e teslim etmiştir.[45] Bu dönemde Fetheli Şah tarafından Meraga şehrinde sikkeler bastırılmıştır. Sikkelerin bir yüzü Fetheli Şah'ın eski adı Baba Han ve diğer yüzünde sikkenin basıldığı yer (Meraga) bulunmaktadır.

Resim 1.7. Meraga'da basılan Kacar sikkeleri[46]

Daha sonra Meraga halkı Azerbaycan'ın diğer halkı ile birlikte meşrutiyet inkılabına katılmışlardır. Meraga'da hicri 1326 (1908) yılında meşrutiyet inkılabından sonra çıkan olayları yatıştırmak için Tebriz hükümdarı tarafından İsmail Heştrudi'yi Meragaya göndermiştir. İsmail Heştrudi'nin Meragaya gelmesinden sonra dağılan meşrutiyet encümeni yeniden kuruldu. Meclis Muhammed Ali Şah tarafından top ile ateşe tutulduktan sonra (meşrutiyeti istememek amacı ile yapılmıştır) Meraga'da Muhammed Ali Şah'ın tarafında olanlar meşrutiyetçilere çok zor günler yaşatmışlardır. Bu olaylardan sonra Samed Han, Muhammed Ali Şah tarafından Şuca-El-Döle lakabını almıştır sonrasında Samed Han meşrutiyetçilerin karşı tarafına geçmiş ve meşrutiyetçilerin kazanmaması için birçok savaşta bulunmuştur. Daha sonra meşrutiyet tarafı kazandıktan Suca-El-Döle Tiflis'e kaçmıştır. İran'da meşrutiyet kabul edildiği zamandan (1285) 1906 sonra Azerbaycan ve Meraga'ya huzur gelmiştir.[47] Bu huzur 1.Dünya savaşına (1914-1918) kadar sürmüştür. Ruslar 1. Dünya savaşında Azerbaycan'a girmişler ve diğer

[45] Seid Nafisi, *İran'ın Siyasi ve Sosyal Tarihi Yeni Dönem*, Ahura, Tahran 1373 h.ş(1994), 640
[46] Atuf Hayrullahi, *Kacar Döneminde Meraga*, Ahtar, Tebriz 1387 h.ş(2008), 171
[47] Ahmet Kesrevi, *Azerbaycan'ın 18 Yıllık Tarihi*, C.1, Emir Kebir, Tahran 1384 h.ş(2005), 200

yandan Osmanlı askerleri İran'ın batısından İran ordusuna yardım etmek için İran'a girmiştir.[48] Ruslar Osmanlı ordusuna karşı çıkmak için yeniden Şuca-El-Döle'nin (o dönemde Tiflis'te yaşıyordu) yeniden Azerbaycan'a getirmiş ve Meraga'ya gönderilmiştir. Suca-El-Döle Meraga'ya gönderildikten sonra büyük bir ordu toplamayı başarmış ve Ruslar ile birlikte Osmanlı ordusunun kaşısına Miandab şehrinde çıkmıştır. Bu savaşta Rus ve Suca-El-Döle'nin ordusu yenilerek Tebriz'e kadar geri çekilmişlerdir. Daha sonra Osmanlılar Meraga'ya girmişler ve girdikten sonra Meraga halkı onları güler bir yüzle kabul etmişlerdir. Osmanlıların Meraga'yı ele geçirmesi Meraga halkı içinde Urgan olayına meşurdur. Osmanlılar Meraga'ya girdikten sonra Şuca-El-Döle ve ailesinin evlerini ve mallarını ele geçirmişlerdir. Osmanlı ordusu burda bir ay kalabilmiş ve Rusya ordusu tarafından püskürtülmüştür.[49] 20 sene sonra 2. Dünya savaşında (1939-1945) Meraga'da Azerbaycan'ın diğer şehirleri gibi Rusya ordusu tarafından bombardımana tutulmuştur bu olaylarda Meraga halkı evlerini terk edip dağlara ve Meraga'nın çevresine yayılmışlardır. Kısa bir süre sonra Rusya ordusu Tebriz'i eline geçirerek Meraga'ya doğru gelmiş ve Rus ordusu Meraga şehrine girmiştir.

Resim 1.8. Şuca-El-Döle

[48] Kesrevi, *Azerbaycan'ın 18 Yıllık Tarihi*, C.1, 15
[49] Hayrullahi, 160

1.3. MERAGA'YI ZİYARET EDEN SEYYAHLAR

a) Belâzürî

Belâzüri kendi kitabında (Futuh-El Buldan, hicri 255) bu şehrin adını Efrahrud olarak bahsetmiş devamında Mervan Bin Muhammed Ermanistan ve Azerbaycan'ın valisi Mugan ve Gilan savaşından dönerek kendi ordusunu bu şehrin çevresinde dinlendirmeye karar vermiş orda Hayvan dışkısının çok olmasından dolayı büyük baş hayvanlar çevrede otluyor ve o bölgede yatıyorlardı. Abbasiler döneminde Meraga şehri Harun-El Reşid'in kızına verilmişti. Babek Hürremdin'in olayında çevredeki halk Meraga'ya göç etmek zorunda kalmıştır.[50]

b) Ahmed Bin Ebiyagub

Ahmed Bin Ebiyagub kendi kitabında (El Buldan, hicri 278) kendi kitabında Meraga'yı Azerbaycan'ın büyük bir köyü olarak yazmış ve Meraga'nın içinde medreseler olduğunu söylemiş ve Meraga'nın adından Efrahruz olarak bahsetmiş. Ahmed Bin Ebiyagub'a göre Meraga'yı Muhammed Bin Mervan Ermanistan ve Azerbaycan valisi inşa etmiştir.[51]

c) İbni Hugel

İbni Hugel kendi kitabında (Suret-El-Erz hicri 4) Azerbaycan'ın Erdebil'den sonra ikinci büyük şehri olarak Meraga'dan bahsetmiştir. Eski dönemlerde ordunun yerleşim yeri devlet hazinesinin bulunduğu yer olarak Meraga'dan bahsetmiştir. İbni Hugel Meraga ve çevresindeki bereketli topraklardan bahsetmiş ve halkın o bölgede kaliteli bir yaşam sürdüğünü söylemiştir. Ay'ın belirli zamanlarında o bölgede yaşayan halk ürettiği ürünleri satmak için Meraga'da bulunan pazara götürürlerdi.[52]

d) Gazvini

Gazvini kendi kitabında (Asar-El Bilad ve Ehbar-El İbad hicri 600) Meraga'dan şu şekilde bahsediyor "*Meraga Azerbaycan'ın bir şehiridir. Meraga'da güzel binalar güzel ve iyi meyveler, sulu nehirler çok büyük bir bağ (Kıyamet Abad) bu bağ o kadar*

[50] Belâzürî, 168-169
[51] Ahmed Bin Ebiyagub, *El Buldan* (ter Muhammed Emin Zennavi), Darul Kutup İlmiye, Beyrut hicri 1422, 46
[52] İbni Havkal, 84-85

büyükmüş ki burda yetişen meyvelerin hepsini bu bölgediki insanlar toplayamıyor ve bir kısmı yere dökülerek çürüyor. Bu yakınında bir hamam bulunmakta bu hamamın çeşmelerinden dağın içinden gelen sıçak su akmakta ve deri hastalığı olanlar bu bölgeye tedavi için gelmektedirler. Şehrin dışında bir mağara bulunmakta ve seyyahlar o mağarayı kesinlikle görmeye gidiyorlardı söylkentilere göre mağaranın içinde birkaç tane odası bulunmaktaydı. Meraga'nın içinde dini medreseler sufiler'in hangahları dervişlerin tekkeleri Müslümanların camileri Zerdüştlerin ateşkedeleri Meraga'nın merkezinde ve çevresinde bulunmakta".

e) Abu İshak İbrahim İstehri

Ebu Gasım İbrahim İstehri kendi kitabında (El Mesalik El Memalik hicri 650) Meraga'da birkaç tane büyük köşk bulunmakta ve bereketli bağlarda tarımcılık yapılmaktadır. Şehir kale içerisinde bulunmaktaydı ama kalenin duvarlarını İbni Sac tarafından tahrip etmiştir. Ayrıca Bu şehrin Erdebil şehrine uzaklığı 40 fersah ve Meraga şehrinden diğer şehirlere giden yolları tarif etmiştir. [53]

f) Hamdullah Mustofi

Mustofi Moğol döneminde yaşamış ve kendi kitabında (Nuzhetul-El Gulub hicri 740) Meraga ilini 4 ilçeye bölmüş Meraga, Besvi, Dehhargan ve Nilan. Havası normal yel esintisi Sehand dağlarındandır bir çok bağ bulunmakta en büyük akarsuyu Sufi çayı insanları beyaz yüzlü, mezhepleri Hanefi, dilleri Pehlevi Mürep dir. Hacenesir-El Din yaptırdığı büyük bir rasathane tahrip olmuş bir şekilde bulunmaktadır.[54]

g) Evliya Çelebi

Evliya Çelebi sefer nağmesinin 2.cildinde Meraga'dan şu şekilde bahsetmekte "*Meraga Azerbaycan bölgesinde müstekil bir şehirdir. Burada bin asker, hakim, karakol, bekçiler bulunmakta. Bu şehri eski zamanlarda Huşeng Şah Yapmıştır. Meraga'da bir çok meyve bağları bulunmakta ve oranın halıkının bir çoğu hallaç, bezzaz, ve dokuyucudur. Bu şehir Sultan Murad tarafından tahrip edilmiş ve sonradan yeniden kurulmaya başlamıştır. Sultan Murat zamanında yetmişbin aile Meraga'da yaşıyordu ama şimdi yedibin aile yaşamaktadır. 11 tane büyük Pazar, 40 tane Kervansaray, 60 tane*

[53] İstehri, 99
[54] Mustofi, 204-206

Cami, 40 tane tekke, 11 tane Hamam ve yaklaşık 3bin tane dükkan şehirde bulunmaktadır. Bu şehir Hülagu Han tarafından başkent seçilmiş ve havası çok ağır ve buranın suyu sehand dağlarından akıyor bu bölgenin halkı beyaz yüzlüdür."[55]

h) George Nathaniel Curzon

İngiltere'nin 19.yy dışişleri bakanı ve Oxford üniversitesinin rektörü 1989'da Time gazetesinin muhabiri İran'a gelmiş ve altı ay boyunca İran bölgesini siyasi, coğrafi, tarihi ve ekonomik yönünden incelemiş bu incelemenin sonucu bir kitap yazmıştır (İran ve İran Konusu) Meraga'dan kendi kitabında şu şekilde bahsetmiştir. *Meraga çok düzenli ve gelişmiş bir bölge 15bin nüfusu var İran'ın diğer önemli şehirleri gibi arkasında büyük bir tarih bulunmakta ve düşünceli Moğol'un komutanı Hülagu Han Abbasilerin halifeliğini sonlandırdıktan sonra Meraga'ya gelmiş ve burayı başkent ilan etmiş ve tüm hekimleri, şairleri ve bütün bilim adamlarını çevresine almış ve burayı büyük bir ilim merkezi yapmıştır. Daha sonra 1265 yılında Şahi adasına gömülmüştür.Meraga şehrin en önemli kişisi astronomist Hacenesir Tusi Meraga'da rasathane yapılmasından dolayı. Meraga'da 120 tane Hristiyan ailesi bulunmaktadır. Askeri ordusu bir top hane ve bir tabur piyade bulunmaktadır*[56]

ı) J. Chris Wilson

1871 yılında Amerika'lı papaz Hıristiyanlığı yaymak için İran'a ve Tebriz'e gelmiştir 14yıl Tebriz'de yaşamıştır. Burada kaldığı süre boyunca Azerbeycan ve çevresini not aldığı kitabında (İran'lılar Yaşamı ve Adetleri) Meraga'dan şu şekilde bahsetmiştir. *Arkeolojik bakımından bu bölge çok önem taşımaktadır. Bu bölgede dağlarında mağaralar ve birçok akarsular bulunmaktadır. Mağaraların yakınında birçok mermer taş madeni bulunmakta kuşkusuz ki bu mermerlerden Tebriz'in camilerinde ve hamamlarında kullanılmıştır. Bu mermerler Timur döneminde Semerkent saraylarında süs için kullanılmış, Sefevi döneminde İsvahan'nın saray ve camileirin de ve Efşarlar döneminde Kelad ve Meşhed şehirlerinin saraylarında kullanılmıştır. Meraga şehrinin*

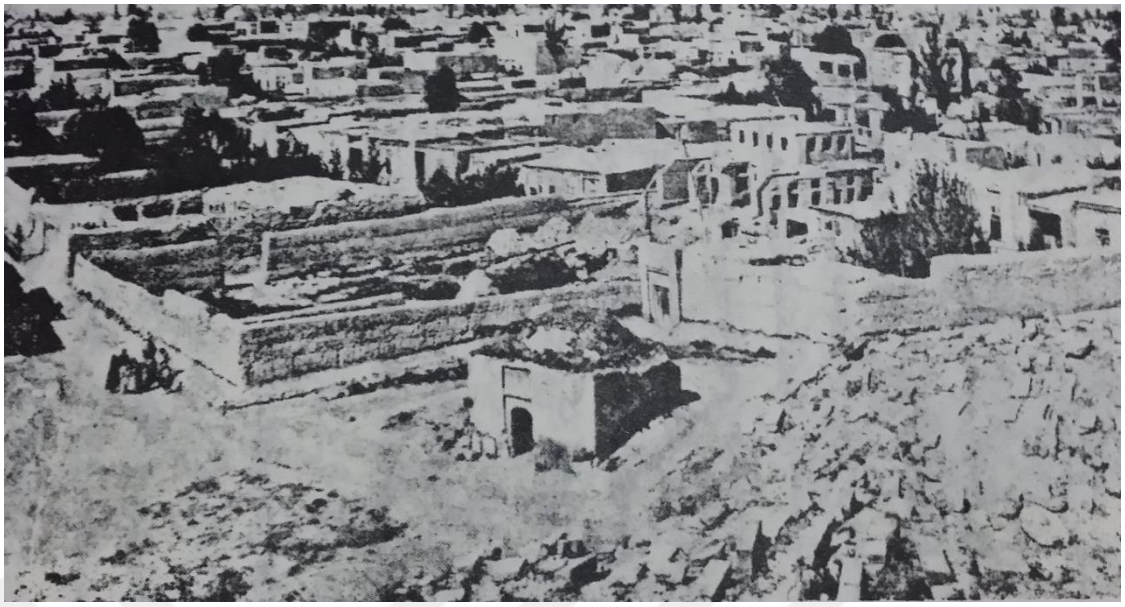
[55] Murvarid, 668
[56] George Nathaniel Curzon, İran ve İran Olayları, (ter Vehid Mazenderani), C.1, İlmi Ferhengi, Tahran 1387 h.ş(2008), 685-695

20bin nüfusu vardır ve 150 ermeni ailesi bulunmakta. Kuru üzüm buranın en büyük ihracat ürünüdür. Bu bölge İran'ın en bereketli topraklarından biridir. [57]

i) Jacques De Morgan

Fransız bilim adamı 1889-1891'e kadar İran'a gelmiş ve İranın coğrafi, arkeolojik ve dilini incelemiştir. Burada kaldığı süre boyunca yazdığı kitabında (İran'ın Cografi Çalışması) Meraga'dan şu şekilde bahsetmiştir. *Meraga Urumiye gölüne göre Urumiye şehrinin tam simetriğindedir. Bu şehir Sehand dağlarının eteğinde ve çok bereketli toprakları ve güzel akarsulardan yararlanmaktadır. Moğollar zamanında Azerbaycan'ın en büyük ve ünlü şehridir. Meraga'nın eski adı Endadha-Roud idi şimdiki adını Sehl Bin Getir ordusu burdan geçerken (Ömevi dönemi) burada kalmış ve buraya Meraga demişlerdir. İlhanlılar döneminde burada bir çok güzel binalar yapılmış bunların en önemlisi Hülagu Han'ın annesinin türbesi ve Kumbet-i Kebut, Benayi Kaferiye ve Göy Burç. Meraga şehrinin batısında bulunan bir tepede rasathane bulunmaktaydı ama şimdi yıkılmıştır ve onun taşları Meraga'nın diğer binalarında kullanılmıştır. Meraga'da ki binalar çok kötü yapılmıştır sokaklar çok dardır ama çevredeki bağlar yemyeşil ve şehrin büyük bir servetidir. Meraga şehrinin yaklaşık 15bin nüfusu vardır burada İranlı, Türk ve ermeni yaşamaktadır. Buranın bağlarında elma, armut ve üzüm yetiştirilmekte ve İran ve Rusya'ya dağıtılmaktadır.*[58]

[57] Murvarid, 674
[58] Jacques De Mordan, *İran Coğrafyasının Üzerine Çalışma*, (ter. Kazim Vedii), Çehr, Tebriz, 1338 h.ş(1959), 397-399

Resim 1.9. Jaques De Mordan'ın Meraga'ya çektiği fotoğraf

k) Corci Zeydan

Arap dünyasının büyük yazarı kendi kitabında (İslam'ın Uygarlık Tarihi) Meraga'dan şu şekilde bahsetmiştir. *Meraga Azerbaycan'ın ikinci büyük şehridir. Araplar İran'ı feth ettikten sonra Azerbaycan ve Meraga'ya gelmiş ve berektli topraklarını, bağlarını ve akarsularını görerek buraya sahip çıkmışlardır ve daha sonra Abbasiler Emeviler'in elinden almış ve kendileri sahip çıkmışlardır. Hacenesir Tusi hicri 657yılında Hülagu Han döneminde burada büyük bir rasathane kurmuştur bu rasathane kurulduktan sonra Hakimi rasathanesi mısırda gözden düşmüştür çünkü bu rasathane her bakımdan daha teknolojikti şöyleki kütüphanesinde yaklaşık 400bin cilt kitap bulunmaktaydı.* George Zidan Meraga rasathanesinin kütüphanesini İslam uygarlığı döneminin 7 önemli kütüphanesinden biri olarak saydı. [59]

l) Coulard Descos

1906'da Ojen Oben Fransa devleti tarafından İran'a elçi olarak gönderilmiştir. İran'dan izlenimlerini bir kitaba yazmış bu kitabın adı "Şimdiki İran" dır. Kitabında şu şekilde tarif etmiştir. *Meraga şehrinin geçmişinde parlak bir dönemi vardır. Moğolların ilk başkenti Meraga olmuş ve buradan yaz mevsiminde bu şehirin havası, meyveleri ve*

[59] Corci Zeydan, *İslam Tarihinin Uygarlığı*, (ter Ali Cevahir Kelam), Emir Kebir, Tahran 1372 h.ş(1993), 68

madeni sularından yararlanıyorlardı. Meraga nüfusu yaklaşık 40bindir ve 200 ermeni aile bulunmaktadır. Pazarın önemli tüccarları Tebrizlilerdi. Meraga şehrinde pamuk, bal ve kuruyemiş üretiliyor. Şeyh-El İslam camisinin yanında iki tuğla burç taş üzerinde yapılmış bulunmaktadır. Burçların biri yuvarlak ve sade ve yarıya kadar yıkılmış ve diğer burç ongen ve onun başında bir kümbet bulunmaktadır. Burçların kapıları yarım daire kufi kitabeler ve el yazıları duvarlarında ve mavi çiniler bulunmaktadır. Burçların içerisindeki türbelerin hiçbirinde isim yoktur. Bu burçlar büyük ihtimal ile Hülagu Han'ın annesi ve eşlerine aittir.[60]

[60] Coulard Descos, *Şimdiki İran*, (ter Ali Asger Seyidi), Zavvar, Tahran 1362 h.ş(1983), 250

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

2.1. KALELER

KATALOG NO: 2.1.1.

YAPININ ADI: TAŞ KALE ZAHAK

RESİM: 3.1-11

ÇİZİM: 2.1

Bulunduğu Yer: Ecepşirin şehrinin 28 km kuzeydoğusunda, Yengece köyünün doğusunda yer almaktadır. Kale, Çayı nehrinin 2300 m yükseğinde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Taş Kale Zahak, tarih boyunca Taş kalesi ve Göy kalesi gibi isimlerle de anılmıştır. Kale 1971'de Alman Arkeloglar tarafından incelenmiş ve bu incelemelerde, Sasani (2.yy) dönemlerinde yarım burçların kalelerde yaygın olduğuna dayanılarak Taş kalenin Sasaniler döneminde inşa edilmiş olabileceği ifade edilmiştir[61]. Bölgedeki diğer kalelerden Heştrud Zahak kalesinde de aynı yapısal özellikler görülmektedir. Bu kale eski dönemlerde koruma amacı ile kullanılıyordu. Kalede 11-12.yy ait birçok çanak çömlek tespit edilmiştir. Seramik buluntulara dayanarak kalenin Selçuklu döneminde ve son olarak İlhanlı döneminde de kullanıldığını söyleyebiliriz [62]. Bu kale 2007 yılında Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından 22544 numarası ile milli eser olarak kayıt edilmiştir.

Kitabeler : Yapılan araştırmalarda kaleye ait bir kitabe bulunmamıştır.

Yapının İncelenmesi: Taş Kale, Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine, bulunmuş olduğu kayalık alanın şekline göre inşa edilmiştir. Kalenin dış mimarisi yarım daire şeklinde ve kayalar oyularak yapılmıştır (Resim 2.2). Kalenin sadece kuzeydoğusundan girişi bulunmaktadır ve kalenin diğer tarafları uçurum şeklindedir. Kalenin uzunluğu yaklaşık 700m, eni yaklaşık olarak 300m olup, 80m

[61] Hamaçi Behruz "Azerbaycan'ın Tarihi Kaleleri", Tebriz 1991, Tabiş, 196
[62] Amir Çehre Guşa, Ecebşşir Tarihi, Ahtar, Tebriz 1393 h.ş (2014), 298

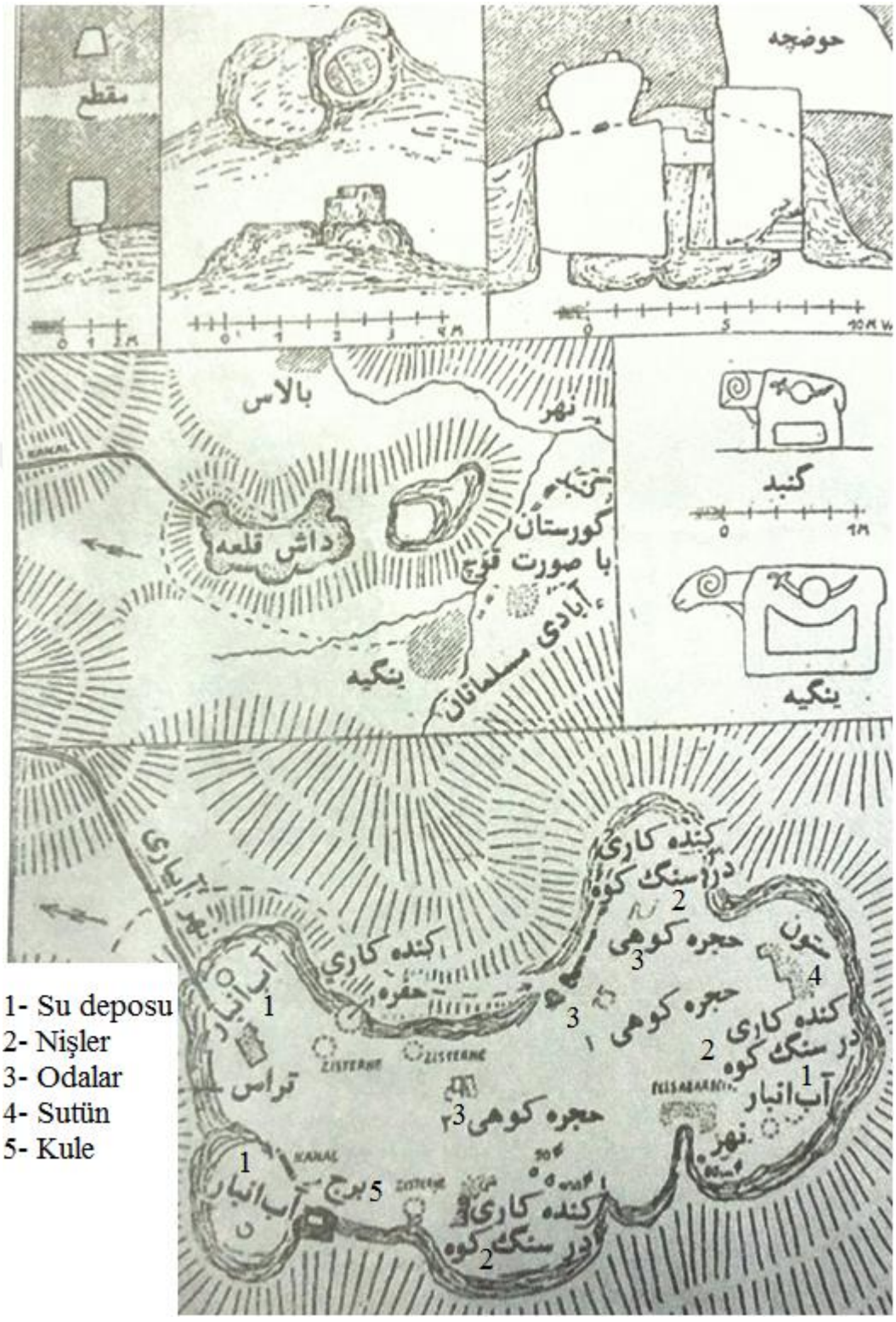
yüksekliğe sahiptir. Kalenin içerisinde iki kule, kısmen yıkılmış bir şekilde bulunmaktadır. Kalenin ilk inşasında içerisinde hamam, odalar, gıda deposu, su deposu, ahırlar ve su kanalları bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kalenin iç kısmının kuzey batısında İslami dönemde kerpiçten yapılan kulenin günümüzde sadece küçük kalıntıları görülebilmektedir. Duvar yüzeylerine açılmış birçok kaya nişi bulunmaktadır (Resim 2.3). Kalenin iç kesiminde kaya yüzeyine oyulmuş mekanlar bulunmaktadır. Bu mekanların tavanları zamanla aşınarak taşın yapısından kaynaklanan zayıflamayla komple dökülmüştür. Bu kaya mekanların içerisinde de bir biri ile bağlantılı olarak yapılmış odalar bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Kalenin içinde ve dışında hiçbir geometrik yada bitkisel süsleme görülmemektedir. Bu kalenin iç mimarisinde İslami döneme ait olan bir çini yada tuğla süsleme kullanılmamıştır.

Selçuklu dönemine ait olan bazı çanak çömlek kalıntıları bu kalenin içerisinde bulunmuştur. Taş Kale Zahak'ın çevresinde iki tane taştan yapılmış koç bulunmaktadır. Bu koçların birisi Yengece Köyünde ve diğeri ise kalenin aşağısındaki köyün mezarlığında (kümbet) bulunmaktadır. Bu koçların birinde ok ve ve kılıç fiğürü diğerinde ise geometrik bir spiral daire şekli görülmektedir(Resim 2.11-2.12).

Malzeme ve Teknik: Kale, doğal kayalığın işlenmesi ile şekillenmiş, kalenin inşasında yontulan kayalardan çıkan taşlar kesilerek iç mimarisinde kullanılmıştır. Kale içerisindeki mekanların inşasında ise taş ve tuğla kullanılmıştır (Resim 2.4-2.5).

Çizim 2.1. Taş kale Zahak krokisi [63]

[63] Çehre Guşa, 297

Resim 2.1. Taş Kale Zahak Yolu

Resim 2.2. Taş Kale Zahak'ın Genel Görüntüsü

Resim 2.3. Taş Kale Zahak'ın Kaya Yüzeyine Açılmış Nişler

Resim 2.4. Taş Kale Zahak'da Kaya Mekânlar

Resim 2.5. Taş Kale Zahak

Resim 2.6. Taş Kale Zahak'ın İçinden Bir Görüntü

Resim 2.7. Taş Kale Zahak İçindeki Kulenin Kalıntıları

Resim 2.8. Taş Kale Zahak'ın Girişi

Resim 2.9. Taş Kale Zahak'ın Aşağısındaki Yengece Köyü'nün Görünüşü

Resim 2.10. Taş Kale Zahak'ın Yakınındaki Mezarlık

Resim 2.11. Taş Kale Zahak'ın Yakınındaki Mezarlıkdaki Koç Figürü

Resim 2.12. Taş Kale Zahak'ın Yakınındaki Mezarlıkdaki Koç Figürü

KATALOG NO : 2.1.2.

YAPININ ADI : KIZLAR KALESİ

RESİM : 3.13-27

ÇİZİM: -

Bulunduğu Yer: Kızlar Kalesi, Meraga'nın 20km güneybatısında ve Göy Dağları deresinin güneyinde Karenaz Köyü'nün ve Leyli Dağı'nın arasında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Merağa'nın Kültür Bakanlığı tarafından bu kalenin ilk inşası Mannailer ve Urartu dönemine kadar indirilmektedir. Ayrıca bu kaleyi inceleyen bazı bilim adamları ve mimari özelliğine göre Partlar ve Sasaniler döneminde kullanılmış olduğu belirlenmiştir. Yazar Mineroski'ye göre bu kale Ruindez dir ve 12.yy başlarında Ahmed Yelliler'in ailesinden olan bir kadın, aileyi bu kalede yönetmekteydi. Daha sonra Safeviler döneminde özellikle 1.Şah Abbas döneminde Kubat Han Şeyh Haydarinin oğlu Gavdul bu kalede kalıyordu. İncelemelere göre bu çevrede Bahtek Kalesi hariç hiçbir kale bulunmamaktadır. Bahtek Kalesi de Sasaniler döneminden sonra hiçbir kaynakta görülmemektedir. Bu nedenle kale Safeviler dönemine Gavdul Kalesi olarak bilinmektedir.[64] I.Şah Abbas döneminde kalenin çevresinde kervansaraylar bulunmaktaydı, ancak zaman içerişinde çevresindeki bu yapılar tahrip olmuştur. O bölgede yaşayan insanlardan alınan bilgilere göre kalede bir burç ve bir kapı bulunmaktaydı. Bu kale İran kültür bakanlığından 10205 numarası ile 2003 yılında İran'ın milli eseri olarak kayıt edilmiştir.

Kitabesi:Yapılan araştırmalarda kaleye ait bir kitabe bulunmamıştır

Yapının İncelenmesi: Bu kale de dikdörtgen bir alan üzerine, bulunmuş olduğu kayalık alanın şekline göre inşa edilmiştir (Resim 2.14). Kalenin girişinden ana bölümüne doğru boyu yaklaşık 35m eni yaklaşık 24m ve yüksekliği 20m dir. Bu kalenin yerden yüksekliği yaklaşık 1800m dir ve aşağısından küçük bir akarsu geçmektedir.

Kalenin dış mimarisi kayalar oyularak yapılmıştır. Kale çevresine hakim bir noktaya yerleştirilmiş, kaleden bakıldığı zaman Meraga ve çevresi net bir şekilde görülebilmektedir (Resim 2.15). Bu kaleye sadece güneybatı tarafından çıkış vardır ve

[64] İskender Beyk Münsi, *Alem Aray Abbasi*, Niğah, Tahran 2011, 25

diğer tarafları uçurum şeklindedir (Resim 2.16-2.17, Resim 2.27). Kalenin içi kayalar oyularak odalara bölünmüştür ve odalar birbirine kalenin ortasında bulunan ana mekandan bağlıdır. Kale alanını genişletmek ve kaleyi korumak için bir dış sur yapılmıştır Bu yapılan dış surun kalenin güneybatısındaki son kalıntıları Kave-Sodo maden şirketi tarafından yol açılmak için yaklaşık on sene önce tahrip edilmiştir (Resim 2.19).

Süsleme Özellikleri: Kalenin içinde ve dışında hiçbir geometrik yada bitkisel süsleme görülmemektedir. Selçuklu dönemine ait olan bazı çanak çömlek kalıntıları bu kalenin içerisinde bulunmuştur (Resim 2.20).

Malzeme ve Teknik: Kale, doğal kayalığın işlenmesi ile şekillenmiş, kalenin inşasında yontulan kayalardan çıkan moloz taşlar kullanılmıştır (Resim 2.18, Resim 2.24). İslami dönemden sonra bu kalenin alanını genişletmek ve kaleyi korumak için kalenin dış surların daha sağlam olması için balçık ve keçi tüyleri karıştırılarak yeni bir dış sur yapılmıştır.

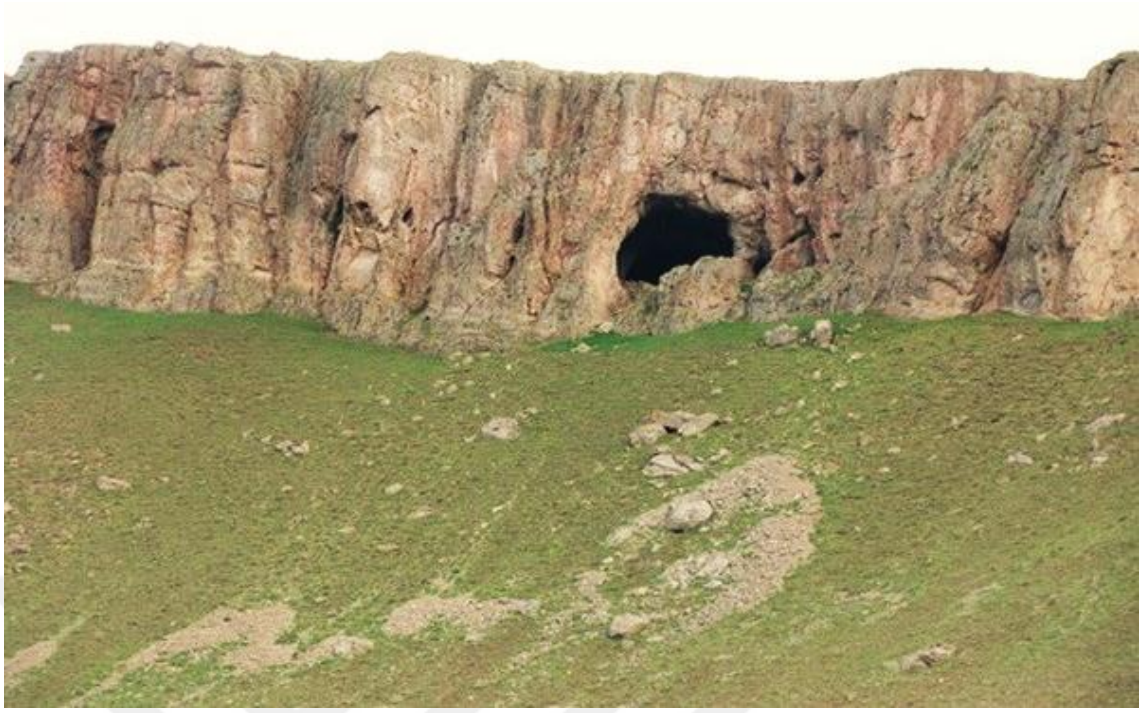
Resim 2.13. Kızlar Kalesi ve Yolu

Resim 2.14. Kızlar Kalesi

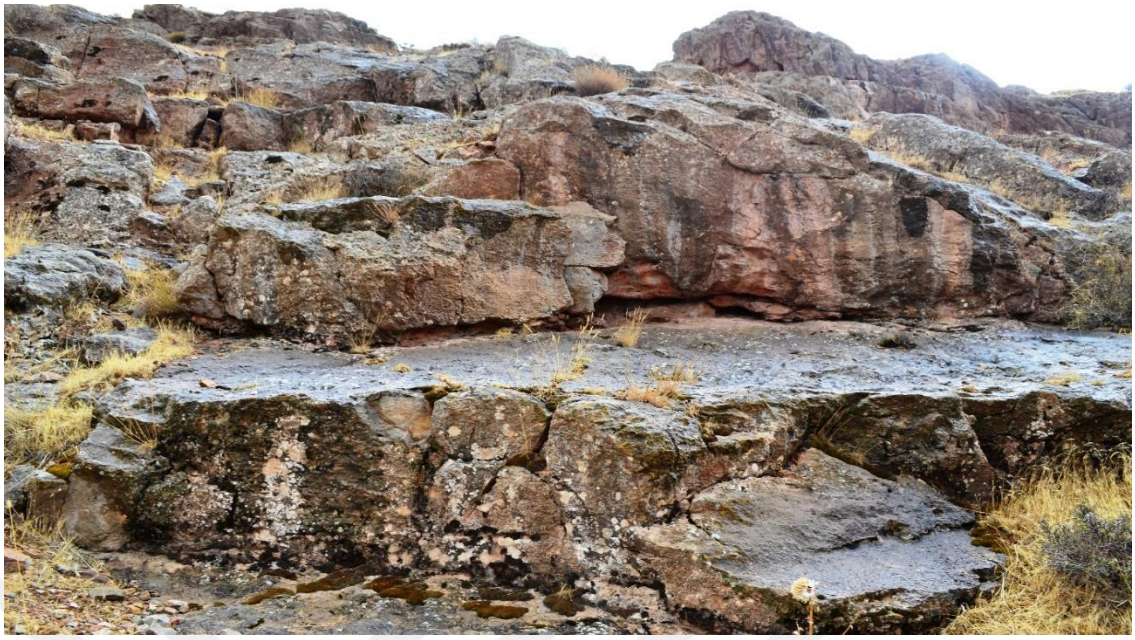
Resim 2.15. Kızlar Kalesinden Çevresinin Görüntüsü

Resim 2.16. Kızlar Kalesinin Genel Görünüşü

Resim 2.17. Kızlar Kalesinin Konumu

Resim 2.18. Kızlar Kalesinin Kaya Yapısı

Resim 2.19. Kızlar Kalesi İslamdan Sonra Yapılan Moloztaş Duvar

Resim 2.20. Kızlar Kalesinin Üzerinde İslami döneme Ait Bazı Çanak Çömlek Kalıntıları

Resim 2.21. Kızlar Kalesinin Girişi

Resim 2.22. Kızlar Kalesinin Odalarına Giden Yollar

Resim 2.23. Kızlar Kalesinde Kaçak Kazı Görüntüleri

Resim 2.24. Kızlar Kalesine Giriş Yolu

Resim 2.25. Kızlar Kalesi Çatısı

Resim 2.26. Kızlar Kalesi Malzemesi

Resim 2.27. Kızlar Kalesi Yan Cephesi

KATALOG NO : 2.1.3.

YAPININ ADI : GÖYCE KALE

RESİM : 2.27-2.37

ÇİZİM: -

Bulunduğu Yer: Göyce Kale, Meraga'nın 45km güneydoğusunda Seracu bölgesinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Kale, "Göyce" adını çevresindeki yeşil taşlardan aldığı kabul edilir (Resim 2.28). Meraga Kültür Bakanlığına göre Urartu dönemine tarihlendirilen kale, İslami dönemden sonrada Selçuklu ve Safeviler döneminde de kullanılmıştır. Kale çevresinde Selçuklu dönemine ait olan bir mezarlık bulunmaktadır. Göyce Kale 2003 yılında 10471 numarası ile İran'ın Miras-ı Ferhengi'sinin (İran Kültür Bakanlığı) tarafından milli eser olarak kayıt edilmiştir.

Kitabeler: Yapılan incelemelere göre bu kaleye ait kitabe bulunmamıştır.

Yapının İncelenmesi: Doğal kayalık üzerine kurulmuş olan Göyce Kale, bulunduğu alanın yapısal özelliklerine göre şekillendirilmiş, kayaların oyulması ile mekanlar inşa edilmiştir. Göyce kalesi, Meraga çevresindeki nadir kalelerden birisidir. Kayaların kesilmesi ve düzleştirilmesi ile kullanım alanları oluşturulmuştur. Kalenin içerisinde su deposu, merdiven, odalar ve büyük bir salon bulunmaktadır. Kaya merdivenler 30 basamak ve her basamak 30 cm yükseklikten oluşmaktadır. Kalenin ana girişinin boyutları yaklaşık olarak 2x4m dir. Kalenin dışında bazı yerlere oyularak tandır ve depo kuyuları yapılmıştır. Bu tandır ve sarnıçların İslami dönemde yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz (Resim 2.32-35).

Kalenin iç mimarisi birkaç tane küçük oda ve büyük bir salondan oluşmuş tavanı düzleştirilmiş kaya ve kuzey köşesinde 70x90 cm boyutlarında ışık gelmesi için açıklık yapılmıştır (Resim 2.28).

Kalenin içinde kayalar oyularak yapılmış bir su deposu bulunmaktadır (Resim 2.34). Bu su deposu 4x6m boyutlarında olup, üst örtüsü tonoz şeklinde yapılmıştır. Su deposuna iki ayrı giriş bulunmaktadır. birisi 100x150 cm ve diğeri ise 70x100 cm boyutlarındadır.

Süsleme Özellikleri: Kalenin içinde ve dışında hiçbir geometrik yada bitkisel süsleme görülmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Kale, doğal kayalığın işlenmesi ile şekillenmiş, kalenin inşasında yontulan kayalardan çıkan moloz taşlar kullanılmıştır.

Resim 2.28. Göyce Kalesi Genel Görünüm

Resim 2.29. Göyce Kalesi Girişi

Resim 2.30. Göyce Kalesinin Girişi

Resim 2.31. Göyce Kalesi

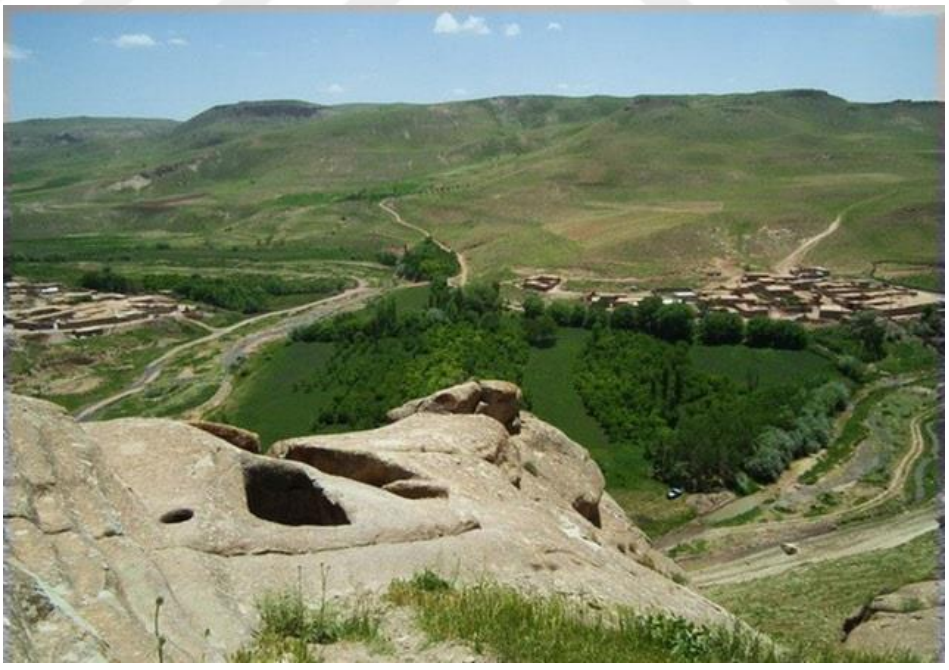
Resim 2.32. Göyce Kalesinin Üstten Görünümü

Resim 2.33. İslami dönemde Yapılan Tandır ve Sarnıç

Resim 2.34. Göyce Kalesinin Diğer Su Deposu

Resim 2.35. Göyce Kalesinin Üstten Görünüşü

Resim 2.36. Göyce Kalesinin İçerisindeki Su Deposu

Resim 2.37. Göyce Kalenin Salonunda Bulunan Açıklık

Resim 2.38. Göyce Kale Oda

2.2. CAMİLER

KATALOG NO : 2.2.1.

YAPININ ADI : ŞEYH BABA CAMİİ

RESİM : 2.38-49

ÇİZİM : 2.2

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga'da, Hacenesir Caddesinin kuzeyinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Şeyh Baba Camisi Meraga'nın ayakta kalan 2. eski camisi sayılabilir. Timurlar ve Karakoyunlular dönemine ait olan cami, Hicri 864 (1459) yılında Fethullah Bin Hacı Halilallah Bin Obeydullah Murid ve Kemaladdin Şeyh Baba yardımı ile yapılmıştır. Mimar kendisi Zehibiye topluluğundan birisi olarak Şeyh Baba Meragei'nin (hicri 8. Yılda büyük ariflerden birisi) hatırı için bu camiyi yapmış ve vakıflara devretmiştir. Daha sonra 13.yüzyılda Hasan Meragei (Müctehid (büyük fetva veren imam)) Şeyh Baba Camisi'nin yakınında bir cami yaptırmış ve adını Fethullah koymuş daha sonraki dönemlerde bu camii Ağa Hasan'a olarak adlandırılmıştır. Sonraki dönemlerde Şeyh Baba Camisi dönemler içerisinde tahrip olmuş ve 2003 yılında restore edilmiştir. Yapılan restorasyonlarla şekli değişilmiş olmakla beraber, günümüzde kullanıma açık olan cami, Meraga'nın yeni inşa edilen camilerine benzetilmiştir.

Kitabeler: Bu camide birkaç tane kitabe ve mezar taşı bulunmaktadır. En önemlisi "Sütun ipliktir". Bu kitabe yapıldığı dönemde taş bir sütun üzerine yapılmıştır. Bu sütun yuvarlak ve 5m yüksekliğinde ve çevresi 186cm genişliğindedir(Resim 2.34-35). Sütunun aşağısından 60 cm'si boştur ve daha sonra 160 cm boyunda sülüs hattı ile caminin hicri 864 (1459) tarihte yapıldığı kayıtlıdır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in adı ile başlayarak Hz. Ali'nin adı ile devam eden yazı, Muridlerinin, Şeylerinin ve Şeyh Babanın Muridlerinin adları ile devam etmiş ve sonunda Şeyh İbrahim'in adı ile sonlanmıştır. Bu kitabenin hattatı Celalettin, kitabeyi taş üzerine nakşeden kişi ise Ali isimli bir ustadır.

فی متابعه الانبیا و الاولیا سیدنا کمال الدین و ملانا فخر الله و الدین شیخ بابا, هذه سلسله ...
المشایخ رحمهم الله... حضرت ریالت علیه السلام , امیر المومنین علی کرم الله وجهه, شیخ حبیب بصری عجمی , شیخ داود طایی ,شیخ معروف کرخی ,شیخ سری سقطی , شیخ جنید بغدادی , شیخ شمس الدین دینوری , شیخ احمد قاضی دینوری , قاضی امام احمد بن محمد , شیخ ابی

النجیب عبد القادر سهروردی , شیخ قطب الدین احمد ابهری . شیخ رکت الدین محمد سجاسی , شیخ شهاب الدین محمود تبریزی , سید جمال الدین , شیخ ابراهیم زاهد الجیلی , شیخ بابا . شیخ مصطفی , شیخ یعقوب , شیخ... , شیخ ابراهیم, امر بعماره هذا المسجد المبارکه فتح الله بن حاجی خلیل الله بن عبید الله التابانی فی تاریخ سنه اربع وستین و ثمانمائه, عمل علی حجار کتیبه جلال الدین شیخ مجاهد , شیخ بایزید , شیخ شهاب الدین

Caminin restorasyon aşamasında bu yuvarlak sütun, Meraga'da bulunan İlhanlı müzesine taşınmıştır ve 790 numarası ile Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından İranın bir milli eseri olarak kayıt altına alınmıştır (Resim 2.42-43).

Diğer kitabe ise şimdiki caminin batı tarafındaki duvarın alt kısmına bulunmaktadır. Bu kitabe yaklaşık 1m boyunda ve 1.2x70cm ve mermerden yapılmıştır. Bu kitabe bir mezar taşıdır. Caminin restorasyonundan sonra camiye yerleştirilmiştir. Bu kitabenin üzerinde bazı şiirler yazılmıştır ve hicri 1306 tarihi bulunmaktadır (Resim 2.44).

İki kitabe de minberin her iki yanında bulunmaktadır bu kitabeler mermerden yapılmıştır(Resim 55-56). Bunlardan biri Meraga'lı pehlivanların birisine ait ve üzerinde hicri 1015 (1606) tarihi yazılmış ama günümüzde duvarın alt kısmında kaldığı için görülmemektedir ve diğeri Şeyh Gülabi (Meraga'nın bir arifi ve şairi) ait ve hicri 1057 (1647) tarihi yazılmış günümüzde duvara gömülü olduğu için tarih okunmamaktadır. Bu kitabeler de camiye restore edildikten sonra yerleştirilmiştir. Kitabelerin birisinde kılıç figürü diğerinde ise bazı bitkisel motifler ve yazı bulunmaktadır.

Caminin restorasyon öncesinde kuzey dış duvarında iki tane daha kitabe bulunmaktaydı. Bunlar sülüs hattı ile yapılmış olup, bunlar duvarın yüzeyine biri ters birisi de düz koyulmuştur. Bu kitabelerin birisinin üzerine şu ibare yazılmıştır.

" اذا تحیرتم فی الامور فاستعینوا من اهل القبور".

Anlamı: "*Her zaman kendi işlerinizde başarısız olduğunuzda kabirdeki (İmamlar ve Peygamberlerden) insardan yardım isteyin*".Günümüzde bu kitabele mevcut değildir.

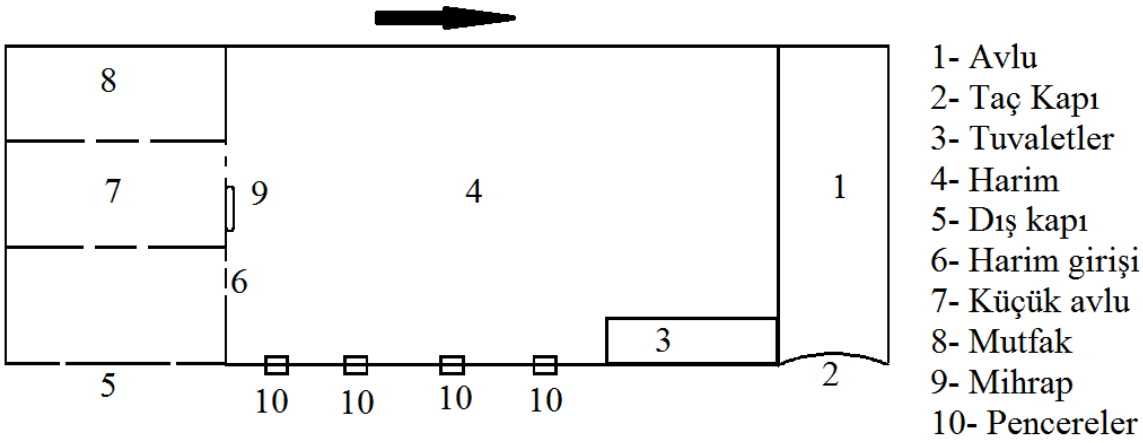
Yapının İncelenmesi: Bu camii harim, avlu ve medrese olmak üzere üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Plan olarak camii ilk inşa edildiği zaman düz tavanlı, ahşap bir camiidir.

Cami, 12m uzunluğunda 11m genişliğindedir. Caminin girişi tuğladan yapılmış bir taçkapı ile sağlanmaktadır. Her iki yanında yarım yuvarlak payandaların sınırladığı taçkapı kademeli üç dilimli kemerle şekillendirilmiş olup, taçkapının yüksekliği 5mdir. Giriş, basık yuvarlak kemerlidir. Yatay ve dikey tuğla dizimleri ile oluşan tuğla duvar örgüsü taçkapıya dekoratif bir görüm kazandırmıştır (Resim 2.40). Camiinin doğu duvarında beş pencere bulunmaktadır ki bu pencerelerin üçü iki metre, diğer ikisi ise bir metre genişliğe sahiptir. Kuzey duvarında üç pencere bulunmaktadır. Avlu caminin kuzeyinde bulunmaktadır. Camiinin içi iki kısımdan oluşmuş ve kadın bölümü bir bez ile ayrılmıştır. Camii içerisinde hiçbir taşıyıcı, paye ya da sütun bulunmamaktadır. Bu caminin mihrabında hiçbir süs, yazı ve çini tekniği kullanılmamış ve sadece alçı ile yapılmıştır. Bu caminin minberi ahşaptan yapılmış beş basamaklı ve seyyar, yeri değiştirilebilen bir mihraptır ve üzerinde hiçbir yazı ve süsleme bulunmamaktadır.

Cami restore edildikten sonra duvarları ve tavanı alçı ile sıvanmıştır. Taçkapısı 2008 yılında 23041 numarası İran'ın milli eseri olarak kültür bakanlığı tarafından kayıt edilmiştir. Şimdilik caminin dış duvarı beyaz mermerler ile yapılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin taçkapısında kullanılan ve sırsız tuğlalar ile yapılmış olan yatay ve dikey tuğla dizimleri caminin tezyinat unsuru olarak görülebilir (Resim 2.40).

Malzeme ve Teknik: Caminin ana malzemesi tuğladır. Sonradan yapılan 2003 yılında gerçekleştirilen restorasyonlarda 20x10x5cm tuğla ile ve çimento harcı kullanılmıştır (Resim 2.50).

Çizim 2.2. Şeyh Baba Camii Krokisi

Resim 2.39. Şeyh Baba Camisinin Dış Görüntüsü

Resim 2.40. Şeyh Baba Caminin Taç Kapısı

Resim 2.41. Şeyh Baba Camisinin Avlusu

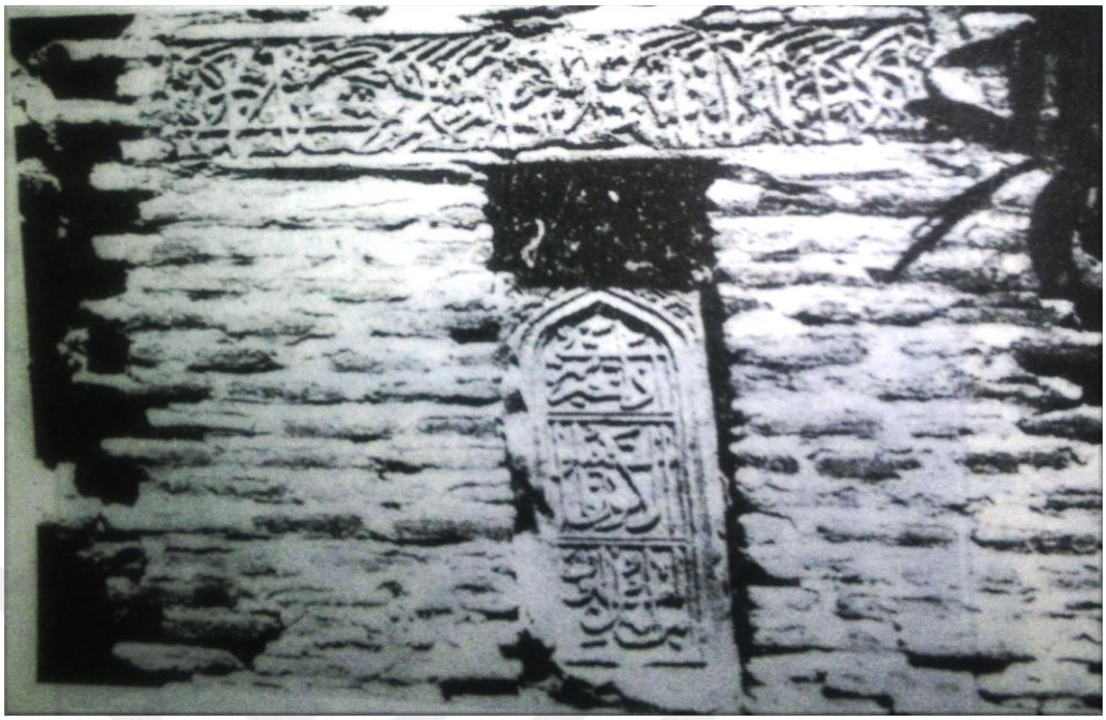
Resim 2.42. Şeyh Baba Camisinin Eski Kitabeli Sütunu

Resim 2.43. Şeyh Baba Camisinin Kitabeli Sütunu

Resim 2.44. Şeyh Baba Camisinin Batı Duvarındaki Mezar Taşı Kitabesi

Resim 2.45. Şeyh Baba Camisinin Kuzey Duvarındaki Kayıp Kitabe(Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.46. Şeyh Baba Camisinin Minberi

Resim 2.47. Şeyh Baba Camisinin Minberinin İki Tarafında Bulunan Kitabeler

Resim 2.48. Şeyh Baba Camisi Harim

Resim 2.49. Şeyh Baba Camisi Kadın Harim Bölüm

Resim 2.50. Şeyh Baba Camisi Tac Kapının Avlu Tarafı

KATALOG NO : 2.2.2.

YAPININ ADI : ŞEYH TACETTİN CAMİİ

RESİM : 2.50-58

ÇİZİM : 2.3

Bulunduğu Yer: Bu cami Meraga şehrinin Şeyh Tac mahallesinde bulunuyor.

Tarihçesi: Yapılan araştırmalara göre caminin tavanı ve sütunları ahşaptan yapılmış ve bu bölgenin diğer ahşap camileri olan Molla Rüstem ve Muiz El Din de olduğu gibi aynı malzeme kullanılarak Safevi dönemine ait olduğu belirlenmiş. Camiyi bölgedeki diğer ahşap camilere dayanılarak Şah Tahmasb (Safevi dönemine 16.yüzyılında) yaptırıldığı kabul edilmektedir. Çevredeki insanların söylentilerine göre bu camii Molla Rüstem Camisi ile aynı zamanda Şeyh Tacettin tarafından yapılmıştır ama Şeyh Tacettin hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu camii Kacar dönemine kadar camii olarak kullanılmış ve bu dönemde hasar gördüğü için halk tarafından restore edilmiş.

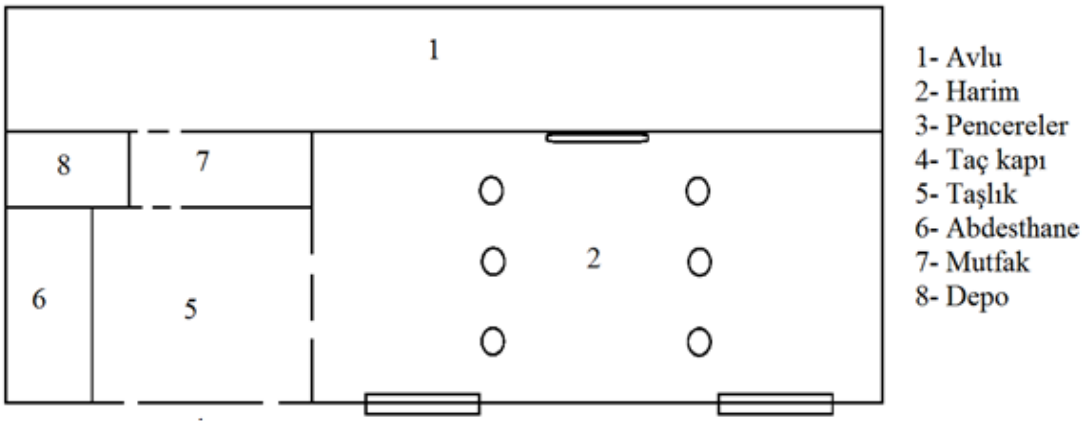
Kitabesi: Bu camii de hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi : Cami plan olarak düz tavanlı, ahşap destekli yapılar grubundadır. Cami çevresinde taşlık, abdesthane, mutfak ve depo bölümleri bulunmaktadır. Camii erkekler ve kadınlar bölümü olmak üzere iki bölümden oluşmuş, kadınlar bölümü harim mekanından bir bez ile ayrılmıştır (Resim 2.55). Dış cephesi tuğladan yapılmış olan caminin cephesi yaklaşık 16mdir ve iki adet penceresi vardır (Resim 2.53) . Caminin üç adet giriş kapısı bulunmakta bunlardan biri güney cephesinde bulunan tuğladan yapılmış eyvan türü bir taçkapıdır, diğeri ana giriş olup, caminin ikici katına çıkıyor. Üçüncüsü ise eski kapı olup, bu kapı günümüzde kullanılmıyor. Taçkapısı iki basamak ile ahşaptan yapılmış eski kapıya çıkılır. Eski kapı kavak ağacından yapılmış 183cm boyunda ve 100cm enindedir. Kapının yan kısmında iki tane mermerden yapılmış 120cm yüksekliğinde sütünce vardır. Eski kapı iki bölümden oluşmuş ve üzerinde kadınlar için ve erkekler için ayrı iki kapı tokmağı bulunmaktadır. Basık kemerli kapının kasasının iki tarafında rozetler bulunmaktadır (Resim 2.54). Caminin güney cephesi tuğladan yapılmış iki sivri kemer taçkapı boyutlarında düzenlenmiş günümüzde pencere olarak kullanılıyor, bu iki sivri kemer arasında da dar ve uzun tutulmuş sivri kemerli üç sağır kemer cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Resim 2.53).

Caminin harim kısmının uzunluğu 12.5m ve eni 8.5mdir. Harim kısmında mihraba dik sıralanan altı sütun bulunmaktadır. Sütun başlıkları sade ve bölgenin diğer camilerinin sütun başlıkları gibi süslemeli değil. Sütunlar kavak ağacından yapılmıştır. Caminin tavanı ahşaptan yapılmış ve hiçbir süsleme ve kalem işi bulunmamaktadır (Resim 2.56-58). Mihrabı ise sivri bir kemerden oluşmaktadır. Minberi altı basamaklı seyyar ve kavak ağacından yapılmıştır üzerinde hiçbir yazı ve tarih bulunmamaktadır (Resim 2.59).

Süsleme Özellikleri: Caminin taçkapısında kullanılan ve sırsız tuğlalar ile yapılmış olan yatay ve dikey tuğla dizimleri caminin tezyinat unsuru olarak görülebilir. Yer yer tuğlalar arasında sırlı tuğlalar kullanılmış, bunların izleri kısmen görülebilmektedir. Giriş kemerinin ortasında da bir parça bulunmaktadır. Girişin her iki yanında taştan yapılmış gövdeleri sarmal düzenlenmiş sütunceler bir dekoratif unsur olarak göze çarparken, giriş kemerinin her iki köşesinde bulunan rozetlerde süsleme unsuru olarak değerlendirilebilecek unsurlar arasındadır (Resim 2.54).

Malzeme ve Teknik: Caminin ana malzemesi tuğladır. Giriş kapısında kesme taş malzeme kullanılmış olup, cami içerisinde taşıyıcılar ve tavanda ahşaptan yapılmıştır.

Çizim 2.3. Şeyh Tacettin Camii Krokisi

Resim 2.51. Şeyh Tacettin Camisinin Güney Cephesi

Resim 2.52. Şeyh Tacettin Camisinin Taç Kapısı

Resim 2.53. Şeyh Tacettin Camisi Dış Cephesi

Resim 2.54. Şeyh Tacettin Camii Eski Kapısı

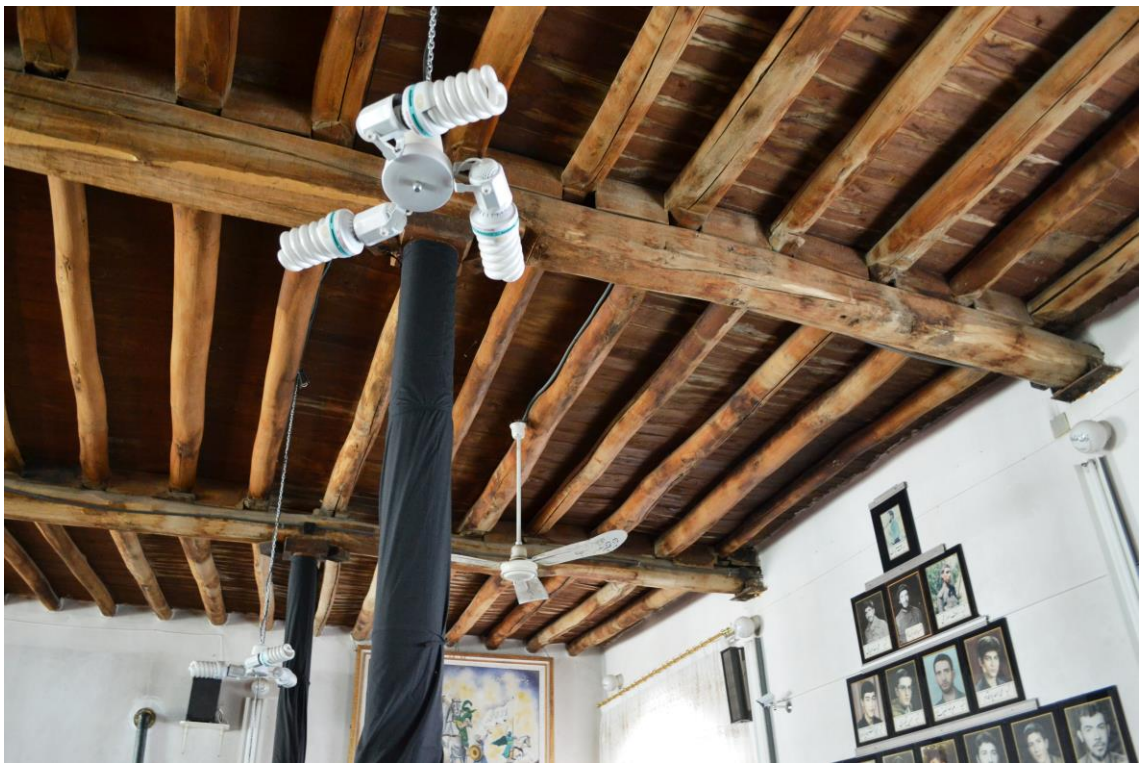
Resim 2.55. Şeyh Tacettin Camii Harim

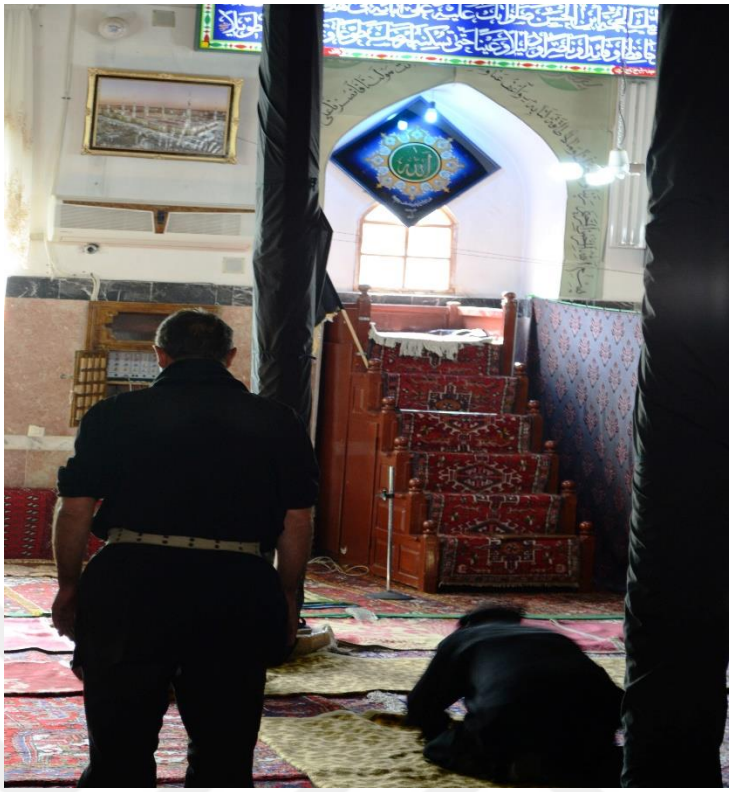
Resim 2.56. Şeyh Tacettin Camisinin Tavanı ve Sütunlar

Resim 2.57. Şeyh Tacettin Camisi Tavan

Resim 2.58. Şeyh Tacettin Camisi Sütun ve Tavan

Resim 2.59. Şeyh Tacettin Camisinin Mihrabı ve Minberi

KATALOG NO : 2.2.3.

YAPININ ADI : GAZİ CAMİİ

RESİM NO : 2.58-271

ÇİZİM NO : 2.4-7

Bulunduğu Yer: Gazi Camii, Meraga şehir merkezinde, Ohedi Caddesinde, Kırkayak Mahallesinde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan incelemelere göre ve camide bulunan kitabelere göre ahşaptan yapılan camii Safevi dönemine aittir. Daha sonraki dönemlerde Kacar döneminde küçük bir kısmı (evi) buraya eklenmiş. Daha sonraki dönemlerde dış cepheleri ve iç duvarları restore edilmiş. Sütunlar, tavanı ve kalem işleri orijinal hali ile günümüze kadar ulaşmıştır. Bu camii 2004 yılında Kültür Bakanlığı tarafından milli eser olarak 19569 numarası ile kayıt edilmiştir.

Kitabeler: Caminin avlusunda doğu yönünde pencerelerin üzerinde iki kitabesi bulunmaktadır bu kitabelerin birisi yuvarlak bir çini üzerine şu şekilde yazılmıştır:

هو الحمدالله رب اللعالمين 1013

Anlamı: *Allah'ımıza şükür olsun ki dünyanın yaratıcısıdır*.

Bu kitabenin üzerinde hicri 1013 (1604) tarihi bulunmaktadır bu tarihte Safevi, Şah Abbas döneminde restore edildiği belirlenmiştir (Resim 2.63).

Diğer kitabesinin üzerinde şöyle yazılmaktadır:

مولا علی ابن ابیطالب حصنی فمن دخل حصنی بنی بن سعیدی

Anlamı*: Hz. Ali çok iyi insanlardan birisi herkes onun gibi olsa dünyası saadetle dolar*.

Bu kitabe mermerden yapılmış ve dikdörtgen bir şekilde ve yaklaşık 15x30cm boyutlarındadır. Kitabede; Hz. Ali'nin vilayeti ve yapan kişilerin Şii olduğunu belirlenmiştir (Resim 2.64). Diğer pencerenin üzerinde gene bir kitabe yeri bulunmaktadır fakat kitabesi oradan çıkarılmıştır. Bir diğer kitabe harim kısmının tavanında

bulunmaktadır ve üzerinde sadece hicri 1279 (1862) tarihi ve Muhammed Harig ismi bulunmaktadır (Resim 2.70).

Yapının incelenmesi: Bu caminin planı düz tavanlı ahşap destekli cami planları içine alabiliriz. Camide hiçbir minare ve kümbet bulunmamaktadır caminin çatısı kırma çatıdır. Meraga camilerinin genelinde karşımıza çıkan avlu önündeki bir ön giriş mahiyetinde düzenlenen taşlık kısmı bulunmaktadır. Buradan caminin doğu yönünde bulunan ve düzgün olmayan bir dörtgen plana sahip olan avluya ulaşılmaktadır (Resim 2.61). Avlu kısmı üç pencere ile dışa açılırken, güney yönünde de dışa açılan üç tane pencere bulunmaktadır (Resim 2.58). Avlu kısmından yine taşlık olarak isimlendirilen küçük ölçülerde düzenlenmiş kare planlı bir mekandan günümüzde kadınlar bölümü olarak kullanılan ve üç adet ahşaptan yapılmış sütun bulunduğu bölüme ulaşılmaktadır. Kadınlar bölümü günümüzde camiden yeşil örtülerle ayrılmış olarak kullanılmaktadır (Resim 2.70). Bu caminin son derece sade düzenlenmiş bir taçkapısı bulunmaktadır. Taçkapıyla ulaşılan caminin harim kısmı, 27x20m boyutlarında olup, yüksekliği 5.50m dir. Harim kısmının duvarları içerisine nişler yapılmış ve kitaplık olarak kullanılmaktadır. Zemini halılarla kaplı, duvar köşelerinde halı yatıkları bulunmaktadır. Bunlar bize caminin namaz vakitleri dışında kitap okumak için kullanılan bir mekan olduğunu göstermektedir. Bu camide her sıraya iki ahşap sütun yerleştirerek, toplam altı sütunla üst örtü taşınmaktadır. Bu ahşap sütunlar kavak ağacından yapılmış ve yaklaşık 4.5m boyundadırlar. Bu sütunlar kare taş kaideler üzerine oturtulmuşlardır. Ahşap sütunların başlıklarında yine ahşaptan yapılmış mukarnaslı sütun başlıkları kullanılmış olup, bu mukarnaslar yukarıya doğru genişleyen üç sıra şeklinde düzenlenmiştir (Resim 2.67-68). Mukarnaslı sütun başlıklarının üzerinde bitkisel motifli kalem işleri görülmektedir ayrıca bu caminin tavanının iç kısmı ahşaptan yapılmış olup, tavan üzerine kırmızı renkte bitkisel motifler kalemişi süsleme olarak yapılmış ayrıca bazı şiirler de yine kalem işi ile yazılmıştır (Resim 2.71). Tavan üzerine yazılan bu şiirler, sülüs ve nestalig hattı ile yazılmıştır ama zaman içerisinde bu hatların üzeri siyahlaşmış olup, günümüzde okunamayacak durumdadır.

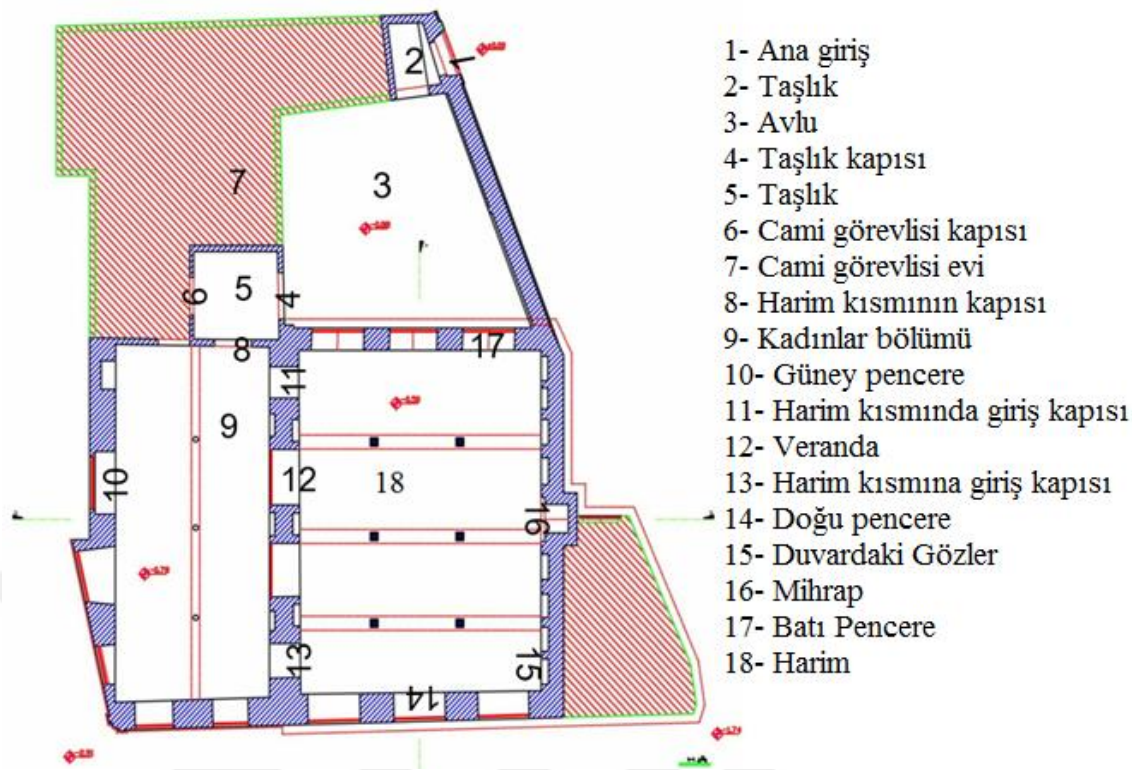
Caminin minberi Kültür Bakanlığı'nın bilgilerine göre Kacar dönemine aittir. Dört basamaklı ahşaptan yapılmış seyyar bir minberdir ve bu minberin en üst bölümünün arka ve yanları dairesel geometrik şekiller ile süslenmiştir. Minberin üzerinde tarih bulunmamaktadır (Resim 2.66).

Bu caminin mihrabı sivri bir kemer ile oyulmuş ve alçıdan yapılmış bir mihraptır. Minber, mihrabın içerisine koyulmuştur. Mihrabın üst kısmının sol köşesinde dışa doğru bir küçük pencere bulunmaktadır (Resim 2.66).

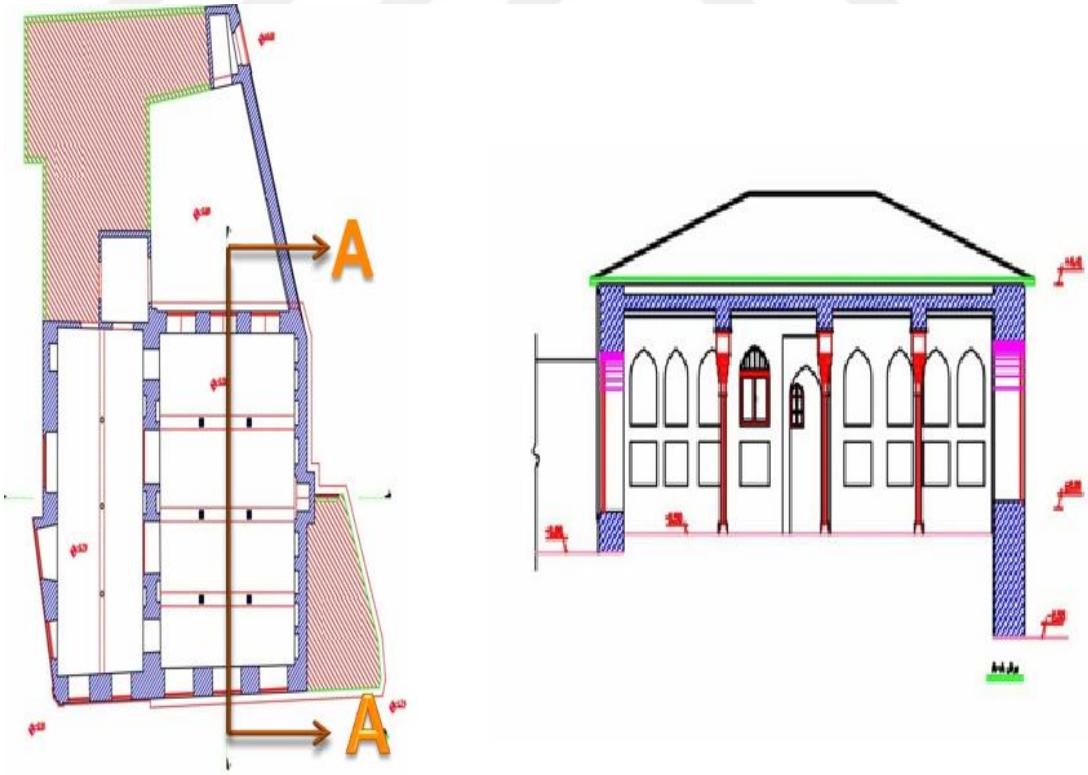
Caminin harim kısmından iki kanatlı eski bir ahşap kapı ile sonraki dönemlerde camiye eklenen kısmına girilmektedir. Bu mekan dikdörtgen bir şekilde yapılmış ve 20x15m boyutlarında düzenlenmiştir.

Süsleme Özellikleri: Cami içerisindeki süsleme unsurlarını mukarnaslı sütun başlıkları ve ahşap tavan üzerindeki kalemişi süslemeler ile sülüs ve nestalig hattı ile yazılmış şiirler oluşturmaktadır. Tavana yazılan şiirler kartuşlar ve şemse motifleri içerisine yazılmıştır. Üç sıra olarak düzenlenmiş ahşap mukarnas başlıklarının mukarnas yuvaları içerisine natüralist yaprak motifleri işenmiştir. Nukarnas başlık kare şeklinde sonlandırılmış ve dört yaöne bakan yüzeyler çerçeve içerisine alınarak bu kısımlarda kalemişi süsleme kullanılmıştır. Ancak günümüzde bu motifler tanımlanamayacak kadar siliktir. Kalemişi süslemelerde ağırlıklı olarak kırmızı, sarı ve yeşil renkler kullanılmıştır. Cami süslemeleri yapılmış oldukları dönemin özelliklerini taşımaları bakımından önemlidirler.

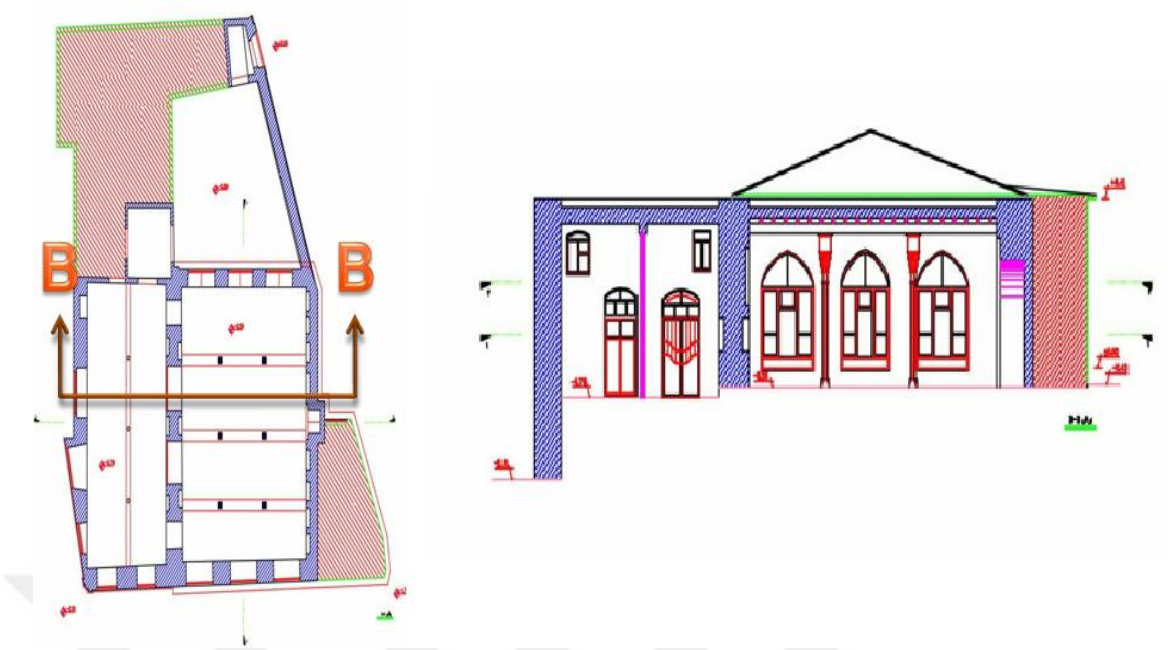
Malzeme ve Teknik: Bu caminin dış cepheleri tuğla ile yapılmış, iç mekanda üst örtüde ahşap, duvarlarda ve mihrapta ise alçı kullanılmıştır.

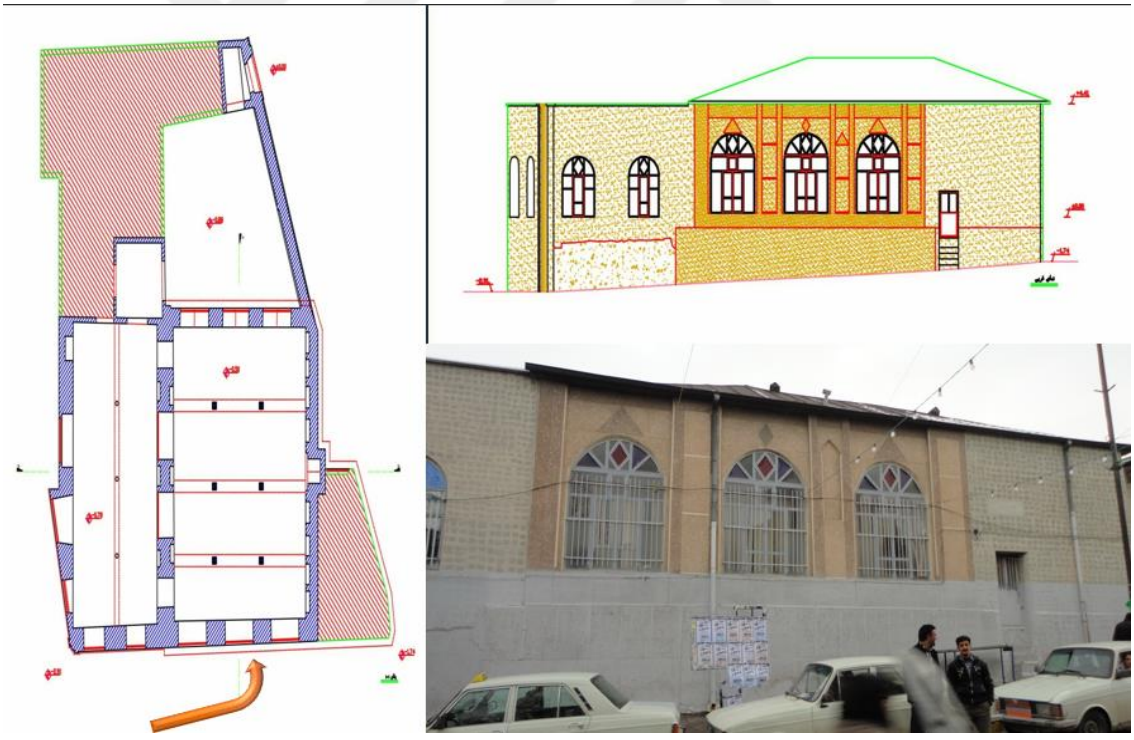
Çizim 2.4. Gazi Camii Krokisi ve Bölümleri (Kültür Bakanlığı)

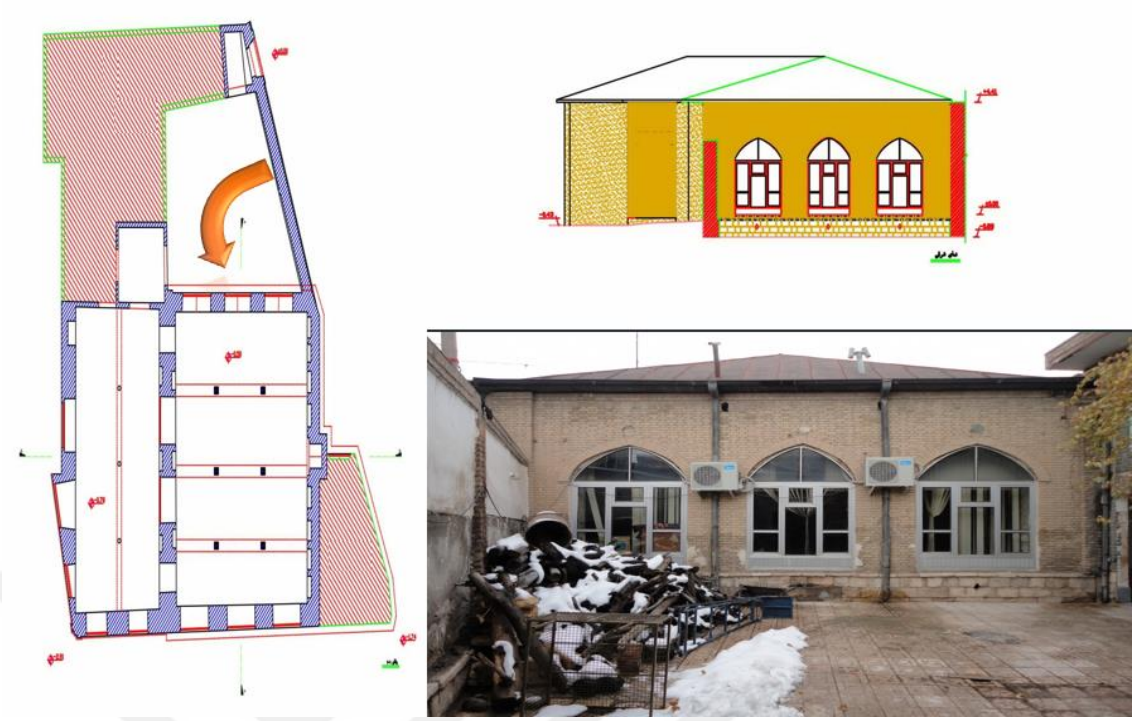
Çizim 2.5. Gazi Camii AA Kesiti (Kültür Bakanlığı)

Çizim 2.6. Gazi Camii BB Kesiti (Kültür Bakanlığı)

Resim 2.60. Gazi Camii Güney Yönü

Resim 2.61. Gazi Camii Doğu Yönü

Resim 2.62. Gazi Camii Doğu Yönünde Bulunan Kitabeler

Resim 2.63. Gazi Camii Kitabesi

Resim 2.64. Gazi Camii Kitabesi

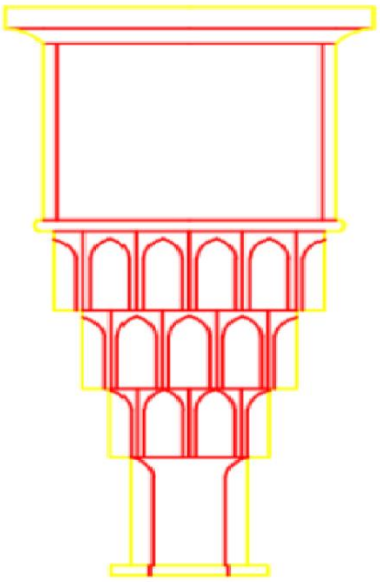
Resim 2.65. Gazi Camii Harim

Resim 2.66. Gazi Camii Mihrabı ve Minberi

Resim 2.67. Gazi Camii Mukarnaslı Başlıkları

Çizim 2.7. Gazi Camii Sütun Mukarnaslı Sütun Başlıkları

Resim 2.68. Gazi Cami Sütun Altlıkları

Resim 2.69. Gazi Camii Tavanı

Resim 2.70. Gazi Cami Tavanındaki Tarihler

Resim 2.71. Gazi Camii Tavanındaki Şiirler ve Bitkisel Süsler

Resim 2.72. Gazi Camii Bayan Harim

KATALOG NO : 2.2.4.

YAPININ ADI : REYHAN CAMİİ

RESİM NO : 2.72-84

ÇİZİM NO : 2.8-9

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga şehrinin eski şehir merkezinde Ohedi Caddesinde Reyhan sokağında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Üzerinde kitabesi bulunmayan cami, plan, mimari ve malzeme bakımından Safevi Dönemi camileri ile büyük benzerlik taşımaktadır. Bazı değişimlere göre bu caminin Kacar döneminde restore edildiğianlaşılmaktadır. Günümüzde batı cephesinden yeni bir cadde geçmesi nedeni ile tamamen tahrip olmuş ve bu olaydan dolayı caminin restorasyonu günümüzde de devam etmektedir. Bu yapı 2003 yılında İran Kültür Bakanlığı tarafında 9186 numarası ile İran'ın milli eseri olarak kayıt edilmiştir.

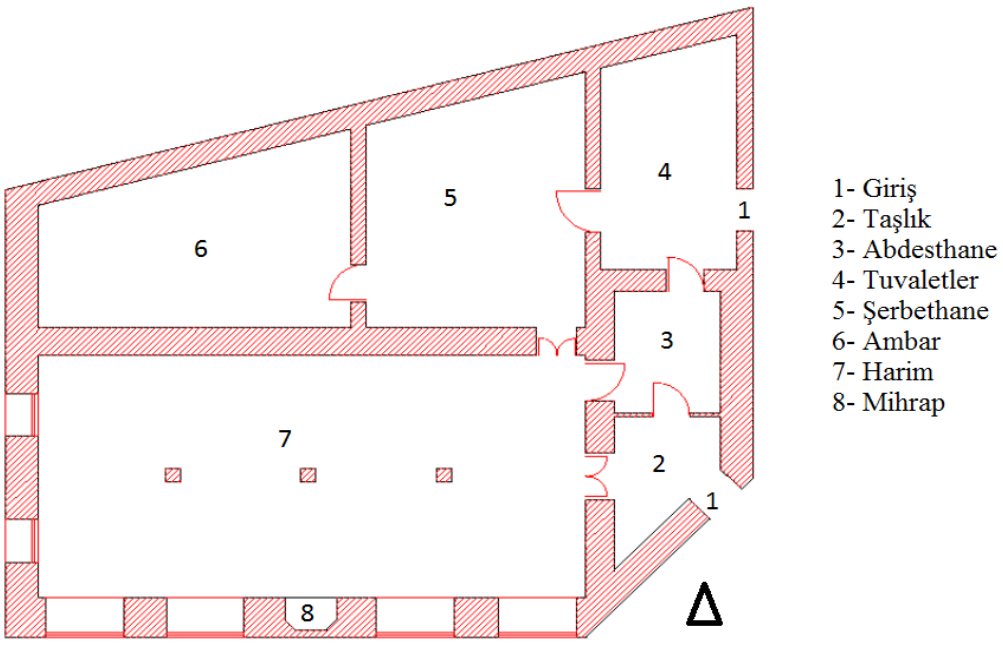
Kitabeler : Bu caminin içinde ve dışında hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi: Cami, düz tavanlı, ahşap destekli camiler grubundadır. Bulunduğu alanın şekline göre asimetrik bir görünüm almıştır. Caminin girişi güneydoğu köşesinden açılmıştır. Buradan taşlık olarak adlandırılan bir ön girişe ulaşılmaktadır (Resim 2.83). Taşlığın kuzeyinde abdesthane ve tuvaletler bulunmaktadır. Bu cami dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş, mihraba paralel üç ahşap sütun ile iki sahına ayrılmıştır. Camii ahşap düz tavana sahiptir. Bu caminin iki giriş kapısı bulunmaktadır bunlardan biri taşlık vasıtası ile harim kısmına girilmektedir diğeri ise dıştan lavabo ve abdest hanelere girildikten sonra camiye bağlanmaktadır. Yaptığımız incelemelere göre bu caminin kuzey cephesi sonradan eklenmiş olduğu yapım malzemesinden anlaşılmaktadır (Resim 2.77). Caminin dış duvarları 70cm kalınlığında yapılmıştır ve bu kalınlık güney cephesinde 110cm kadar genişlemiştir. Günümüzde ise dış duvar cepheleri çimento ile sıvanmıştır. Bu caminin güney yönünde dört adet pencere yerden 1.1m yüksekliğinde ve bu pencerenin yüksekliği 2.18mdir ve içten dışarıya doğru koyulmuştur (Resim 2.75). Yine bu camiinin batı yönünde dört adet pencere bulunmaktaydı. Ancak son yapılan restorasyon çalışmalarında üçü altta ve üçü yukarıda olarak üzere altı adet pencere yapılıyor (Resim 2.84) .

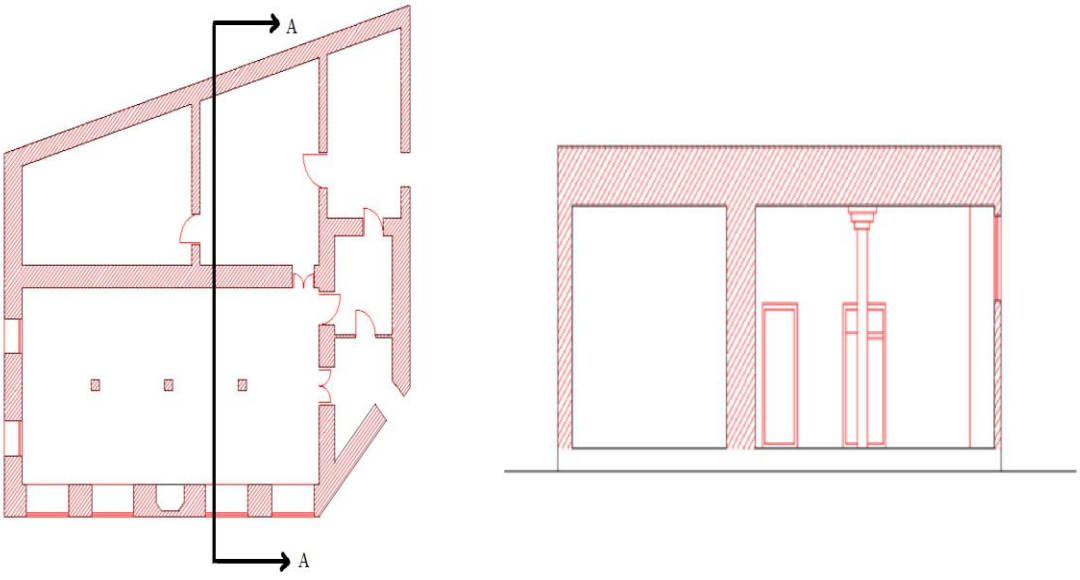
Caminin harim kısmı 15.5m uzunluğunda ve 7m genişliğinde düzenlenmiştir. Harim kısmının çevresi yerden 70cm yüksekliğinde siyah mermer taş ile çevrilmiştir. Hem abdesthaneden hem de taşlıktan caminin harim kısmına ulaşılmaktadır. Harim kısmı doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alan olarak düzenlenmiş ortasında üç ahşap taşıyıcı bulunmaktadır (Resim 2.78-79). Bu sütunların çevresi 40cm ve boyu 4mdir. Taşıyıcıların başlıkları üç sıra mukarnaslı olarak yapılmıştır. Ahşap taşıyıcılar taş kaideler üzerine oturtulmuştur (Resim 2.80). Harimin kuzeyinde şerbethane ve ambar bulunmaktadır. Caminin tavanı boyuna uzatılmış dört adet ahşap direklerin üzerine, bunlara paralel olarak yapılmış ve perdo adı verilen şekillendirilmiş ahşaplar ile üstü örtülmüştür. Bazı camilerde bu parçalar kalemişi ile tezyin edilirken bu camide sade bırakılmış herhangi bir bezeme yapılmamıştır (Resim 281). Restorsyon ile üzeri sıvanarak kapatılmış olan tavanın orijinalinde ahşap tavana sahiptir. (Resim 278) Caminin mihrabı kuzey yönünde yapılmış duvar içerisinde yerleştirilmiş beş köşeli bir mihraptır ve üzerinde hiçbir süsleme görülmemektedir. Minber ise üç basamaklı ve ahşaptan yapılmıştır, bunun da üzerinde hiçbir süs ve tarih bulunmamaktadır (Resim 2.78).

Süsleme Özellikleri: Reyhan camisinin içinde ve dışında hiçbir süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik: Malzeme ve teknik bakımından camide sadece dış tarafı tuğla ile yapılmış ve binada hiç taş kullanılmamıştır. Üzeri ahşapla kaplanmış, taşıyıcıları ahşaptan yapılmıştır.

Çizim 2.8. Reyhan Camii Krokisi

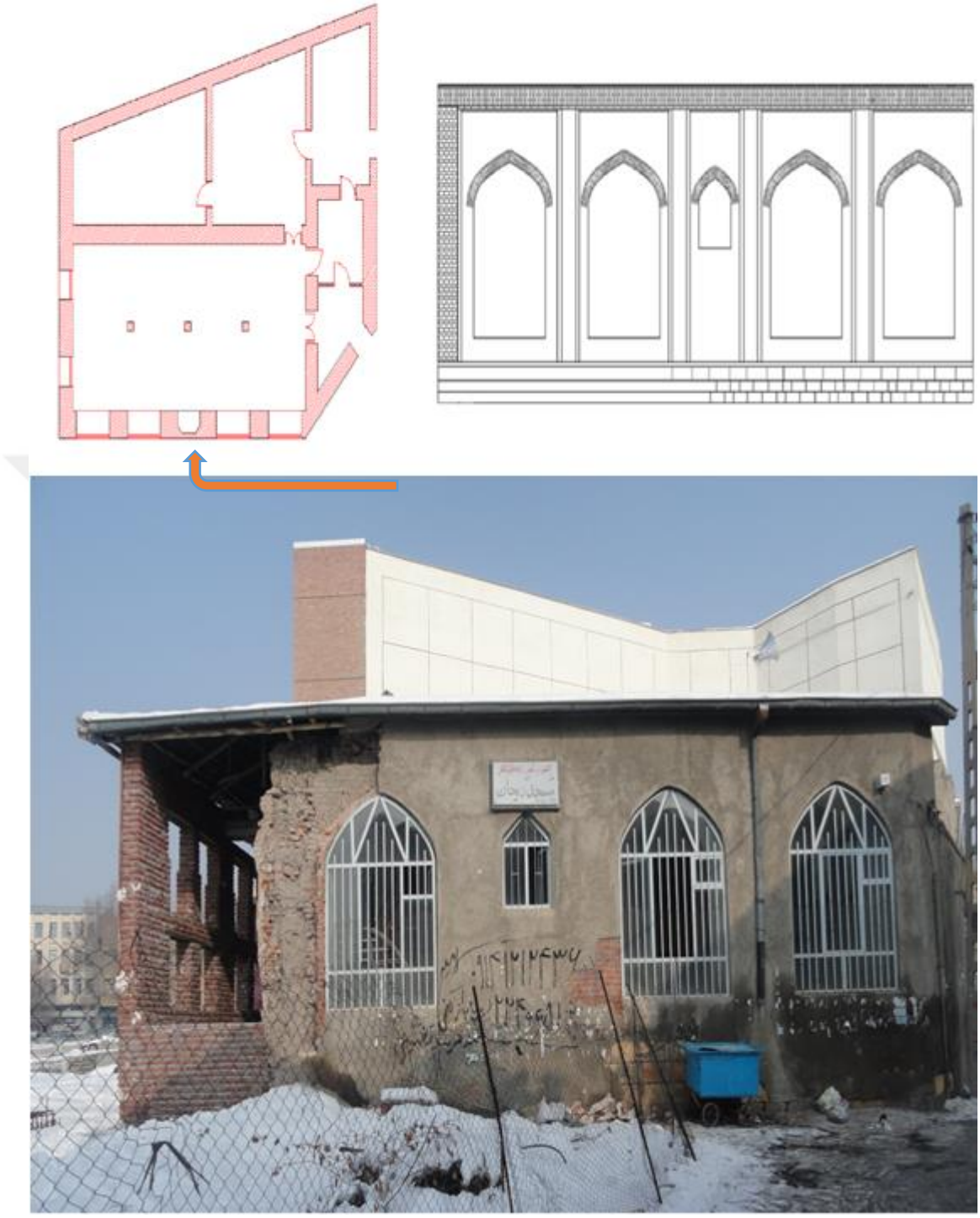
Çizim 2.9. Reyhan Camii AA Kesiti

Resim 2.73. Reyhan Camii Restorasyondan Önce(Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.74. Reyhan Camii Restorasyondan Önce (Mira-ı Ferhengi)

Resim 2.75. Reyhan Camii Güney Cephesi

Resim 2.76. Reyhan Camii Batı Cephesi

Resim 2.77. Reyhan Camii Kuzey Cephesi

Resim 2.78. Reyhan Camii Harim Hısmı

Resim 2.79. Reyhan Cami Harim

Resim 2.80. Reyhan Camii Sütun Başlığı ve Altlığı

Resim 2.81. Reyhan Camii Tavanı

Resim 2.82. Reyhan Cami Duvardaki Nişler

Resim 2.83. Reyhan Camii Taşlık Bölümü

Resim 2.84. Reyhan Camii Restorasyon

Resim 2.85. Reyhan Camii Çatısı

KATALOG NO : 2.2.5.

YAPININ ADI : AK CAMİİ

RESİM NO : 2.85-95

ÇİZİM NO : 2.10

Bulunduğu Yer: Ak Cami Meraga'nın eski yerleşim merkezinde yeni yapılmış Camicem Caddesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yaptığımız incelmelere göre, caminin mermer kitabesi üzerinde caminin 1.Tahmasb Safevi dönemine (hicri 907-1135) (1501-1722) ait olduğu belirleniyor. Meraga'daki Safevi dönenine (17.yy) ait olan birçok yapının Kacar döneminde restore edildiği anlaşılmaktadır. Ak Camide ise 2012'de restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. 2003 yılında bu ahşap camii Miras-ı Ferhengi (İran'ın Kültür Bakanlığı) tarafından 9185 numarası ile İran'ın milli eseri olarak kayıt edilmiştir.

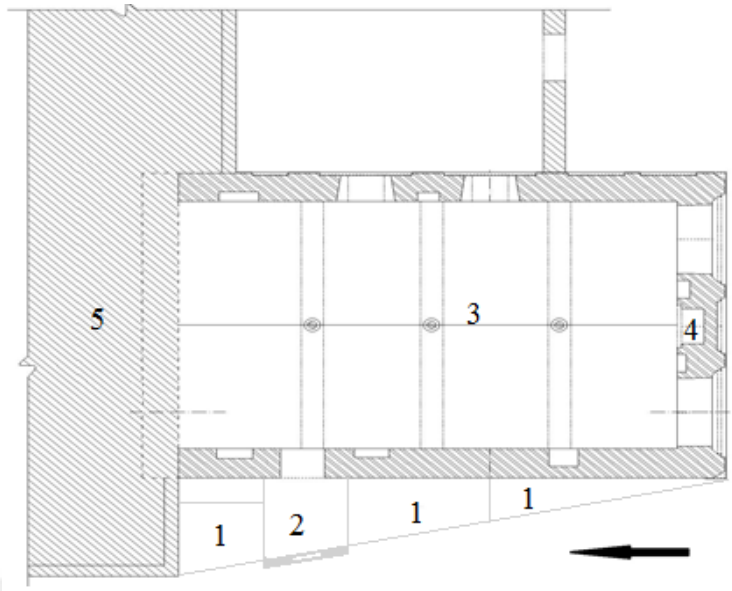
Kitabeler: Bu caminin mermerden yapılmış kitabesi taçkapının üzerinde sivri kemerin içerisinde Arapça olarak yazılmıştır (Resim 2.64). Kaynaklardan bu caminin 16.yy Safevi dönemine (Şah Tahmasb) ait olduğu belirtilmektedir. Cami kitabesinin fotoğrafı tarafımızdan çekilmiş ancak bu bölüm günümüzde yıkıldığı için kitabede Miras-ı Ferhengi (Kültür Bakanlığı)'nda muhafaza altındadır.Günümüzde camii restorasyon dolayısıyla bu mermer kitabenin çevresindeki dükkanlar Miras-ı Ferhengi (Kültür Bakanlığı) tarafından yıkılmıştır ve restorasyon yapılmaktadır.

Yapının İncelenmesi: Ak Cami kuzey-güney doğrultusunda 7.6x12.4m ölçüleri ile dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş, düz tavanlı ahşap camiler grubundadır. Harim kısmının ortasında yerleştirilen üç ahşap sütun ile harim iki sahına ayrılmıştır. Caminin kubbesi ve minaresi yoktur ve düz tavanlı bir camidir. Caminin güney tarafında mihrabın iki yakında iki tane pencere bulunmaktadır. Pencereler güney cephede üç sivri kemerin içerisine alınmıştır ahşaptan yapılmış ve boyutları 3.2x2.15mdir. Bu pencerelerin arasında mihrabın üzerinde küçük bir pencere daha bulunmaktadır bu pencerenin boyutları 45x50cmdir (Resim 2.86 ve Resim 2.91). Ayrıca doğu cephesinde iki tane ayrı yukarıda küçük pencere caminin içerisini ışıklandırmaktadır ayrıca eskiden camiye ait olan üç dükkân restorasyonda yıkılmıştır (Resim 2.86).

Caminin harim kısmı 7.6x12.4m kuzey güney yönüne yapılmıştır. Bu caminin üç tane ahşaptan yapılmış sütunu vardır bu sütunların başlıkları mukarnas işlemelidir. Mukarnaslar bu camide de üç sıra halinde düzenlenmiş ve mukarnas yuvarı kalemişi süslemelerle bezenmiştir. Bu sütunlar kavak ağacından yapılmış ve gövdeleri taş kaideler üzerine yerleştirilmiştir. Bu yapının tavanı komple ahşaptan yapılmış ve onların arasındaki tahtalar (perdo) kalem işi ile Kuran-ı kerim ayetleri ve imamların adı ile süslenmiştir (Resim 2.92-2.94). Ayrıca bu caminin kuzey tarafında bir çayhane bulunmaktadır bu çayhanenin duvarı yoktur caminin harim kısmına koyulan bir cam çerçeve ile caminin harim kısmı bölünerek yapılmıştır (Resim 2.96). Günümüzde çayhane bölümü restorasyondan sonra kaldırılması düşünülmektedir. Caminin batı ve doğu yönündeki duvarlarında niş sivri kemerler bulunmaktadır. Mihrap güney yönünde 1.35x3.5m boyutlarında ve sivri bir kemer ile çok sade bir tuğla işçiliğiyle yapılmıştır (Resim 2.88). Mihrabın yanında iki tane küçük niş sivri kemer bulunmaktadır. Minberi dört basamaklı ahşaptan yapılmış seyyar bir minberdir. Ayrıca zemin döşemesi dikdörtgen biçiminde yontulmuş ahşaptan yapılmıştır (Resim 2.91).

Süsleme Özellikleri: Meraga yapılarının bir kısmında tavan süslemeleri dikkat çeker bu camilerden biri de Ak camidir. Bu yapının tavanı komple ahşaptan yapılmış ve onların arasındaki tahtalar (perdo) kalem işi ile Kuran-ı kerim ayetleri ve imamların adı ile süslenmiştir. Kalemişi süslemelerde genellikle sarı, yeşil, mavi, kahverengi ve tonları kullanılmıştır (Resim 2.92-95).

Malzeme ve Teknik: Caminin dış cepheleri tamamen tuğladan yapılmış, üst örtüsü ve taşıyıcıları ahşaptır.

1- Camiye ait dükkanlar
2- Taşlık
3- Harim
4- Mihrap
5- Çayhane

Çizim 2.10. Ak Camii Krokisi

Resim 2.86. Ak Cami Batı Cephesi

Resim 2.87. Ak Camii Taçkapısı ve Kitabesi

Resim 2.88. Ak Camii Güney Dış Cephesi

Resim 2.89. Ak Camii Kuzey Cephesi Restorasyon Esnası

Resim 2.90. Ak Camii Dış Cephesindeki Nişler

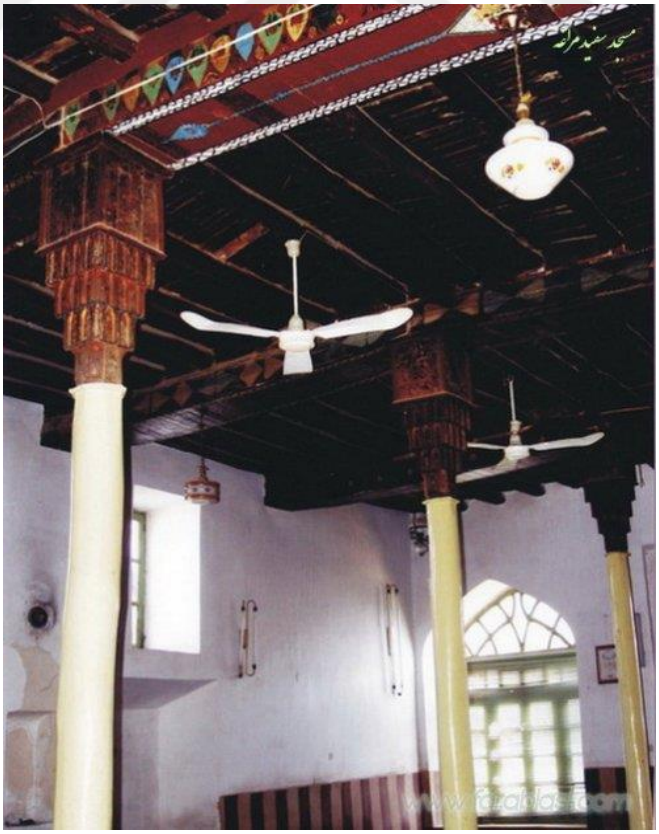
Resim 2.91. Ak Camii Harim

Resim 2.92. Ak Camii Tavanı ve Sütun Başlıkları

Resim 2.93. Ak Cami Sütun ve Tavanı

Resim 2.94. Ak Camii Restorasyondan Önce Harim

Resim 2.95. Ak Camii Tavanı ve Perdolar

Resim 2.96. Ak Cami Çayhane Bölümü

KATALOG NO : 2.2.6.

YAPININ ADI : ZENCİRLİ CAMİİ (ŞOHEDA)

RESİM NO : 2.96-106

ÇİZİM NO : 2.11

Bulunduğu Yer: Cami Meraga'nın eski yerleşim merkezinde Milli Merkezi Bankasının arkasında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Caminin adı, Muharrem ayında dağıtılan yemeklerin pişirildiği çok büyük kazanların, cami tavanından aşağıya zincir ile asılmasından dolayı Zencirli Camii olarak adlandırılmıştır[65]. Yapılan araştırmalara göre eskiden bu caminin ahşap tavanı, ahşap sütunları ve mukarnaslı sütun başlıkları vardı. Bu caminin ilk yapımı Safevi dönemine kadar indirilse de Safevi döneminden günümüze ulaşan hiçbir kitabe bulunmamaktadır. 1400 yılında onarım geçiren camiyi onaran kişi Şeyh Ali Urmiyan dır. Bu onarımdan sonra caminin adı Şeyh camii olarak değiştirilmiş, 1978 İran yeni inkılabından sonra ise Şoheda camii olarak değiştirilmiştir. Günümüzde görülen camii hicri 1400 (1980) yılında onarım gören camidir.

Kitabeler: Caminin kitabesi güney cephesindeki pencerelerin üstünde dörtgen çini üzerine şu kitabe bulunmaktadır:

تجدیدبنای مسجدبا همت حجه الاسلام والمسلمین حاج شیخ علی ارومیان و بدستیاری مردم نیکوکار
بسال1400 هجری خاتمه پذیرفت

Kitabenin anlamı: *Caminin yeniden yapılması Molla Hac Şeyh Ali Urumiyan ve birkaç hayırsever tarafından hicri 1400 (1980) yapılmıştır.*

Ayrıca caminin diğer kitabelerinin üzerinde Kuran-ı Kerimden ayetler yazılıdır; Hamd Suresi (Resim 2.102), Tebbet Suresi (Resim 2.101) ve Nasr Suresi (Resim 2.100).

Yapının İncelenmesi: Cami dikdörtgen plana sahip düz tavanlı ahşap camiler grubundadır. İçerisinde mermer kaplı yedi sütun bulunmaktadır. Caminin bünyesinde bulunan mekânlar; avlu, birbirinden ayrı bayan ve erkek giriş kısmı, tuvaletler, abdesthaneler, taşlıklar, ambarlar ve cami görevlisine ait odadan teşekkül etmiştir. Bu

[65] Murvarid, 387

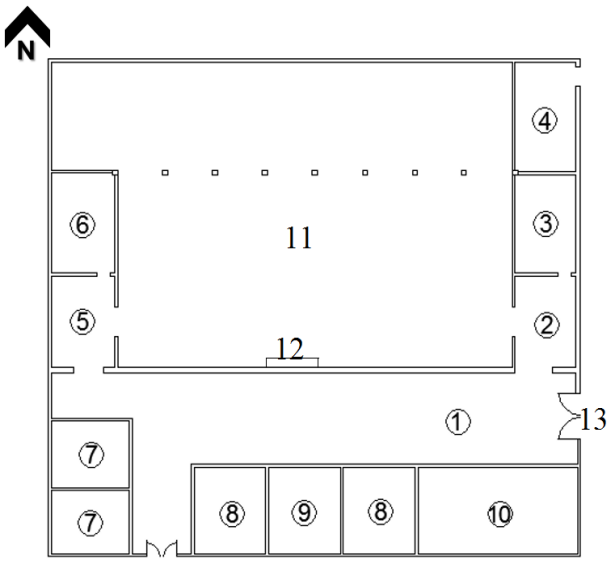
yapının iki adet giriş kısmı vardır bunlardan biri caminin güneybatısındadır ve bu giriş günümüzde kullanılmamaktadır. Diğer giriş ise caminin güneydoğusunda bulunmaktadır ve bu kapı caminin ana girişi olarak kullanılmaktadır (Resim 2.97). Caminin avlusu dikdörtgen şeklindedir ve taş döşemedir. Avludan camiye giriş kısımları erkek ve bayanları ayrı olarak bulunmaktadır bunların ikisi de eyvanlı taçkapı formunda düzenlenmiştir. Erkekler bölümünün taçkapısı süslü tuğla ve bayanlar bölümünün taçkapısı ise daha sade ve tuğladan yapılmıştır (Resim 2.99). Caminin avluya bakan güney cephesinde sekiz adet büyük pencere bulunmaktadır pencerelerin üstünde dörtgen çinilerin üzerine yazılmış Kur'an ayetleri vardır (Resim 2.98).

Caminin iç kısmı alçı ile sıvanmış ve iç duvarlının aşağısında yerden 1.2m yüksekliğinde siyah, beyaz mermerler ile kapatılmıştır (Resim 2.104). Caminin mihrabı mermerden yapılmış ve üzerinde hiçbir süsleme ve yazı bulunmamaktadır ayrıca bir tane ahşaptan yapılmış üç basamaklı seyyar bir minbere sahiptir (Resim 2.106). Bu camide Kacar dönemine ait olduğu düşünülen ahşap kapılar ve renkli camlar bulunmaktadır (Resim 2.105).

Zemini halı döşenmiş olan caminin duvar kenarlarında halı yastıkları dizilmiş, içeride posterler halinde yazılmış yazılar ve İran yöneticilerinin resimleri de bulunmaktadır. Sünni camilerde çok alışılagelen bir durum olmayan bu resimler Meraga'da birçok Şii camide Hz Ali'nin resimleri başta olmak üzere görülebilmektedirler.

Süsleme Özellikleri: Fazla tezyinatın olmadığı Meraga camilerinden biridir. Tuğla duvar örgüsü dışında bezeme kabul edilebilecek tek unsur kartuş içerisine alınmış ve lacivert ve mavi renklerin kullanıldığı sıraltı boyama çini tekniğinde yapılmış olan dört satırlık kitabesidir. Ayrıca Kacar dönemine ait olduğu düşünülen ahşap kapılar ve renkli camlar da bezeme unsuru arasında gösterilebilir.

Malzeme ve Teknik: Bu caminin yapımında taş, tuğla, alçı ve çini kullanılmıştır.

1- Avlu
2- Erkek Girişi
3- Cami görevli odası
4- Toplantı odası
5- Bayan Girişi
6- Abdest hane
7- Ambar
8- Tuvaletler
9- Abdesthane
10- Toplantı odası
11- Harim
12- Mihrap
13- Ana giriş

Çizim 2.11. Zencirli Camii Krokisi

Resim 2.97. Zencirli Camii Ana Giriş

Resim 2.98. Zencirli Camii Avlusu

Resim 2.99. Zencirli Camii erkek(solda) ve Bayan(sağda) Giriş Kapıları

Resim 2.100. Zencirli Camii Kitabesi

Resim 2.101. Zencirli Cami Kitabesi

Resim 2.102. Zencirli Camii Kitabesi

Resim 2.103. Zencirli Camii Kitabesi

Resim 2.104. Zencirli Camii Harim Kısmı ve Mermer Sütunları

Resim 2.105. Zencirli Camii Kacar Dönemine Ait Kapısı Renkli Camlar

Resim 2.106. Zencirli Cami Minber

Resim 2.107. Zencirli Camii Doğu Dış Cephesi

KATALOG NO : 2.2.7.

YAPININ ADI : MUHAMMED TEGİ CAMİİ

RESİM NO : 2.107-116

ÇİZİM NO : 2.12

Bulunduğu Yer: Cami Meraga'nın eski yerleşim merkezinde Hacenesir Caddesi'nin batısında ve eski pazarın yakınında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan incelemelere göre bu binanın yapısı büyük âlim Muhammed Tegi Han vasıtası ile yapılmıştır. Muhammed Tegi Han Kacar döneminde hicri 12.yy (19.yy) sonlarında yaşamış bir âlimdir. Bu âlim öldükten sonra da caminin avlusuna gömülmüştür. Cami, 1990 yıllarında büyük ölçüde yıkılmış ve 1997 yılında geçirdiği onarımla yeniden ayağa kaldırılmış olup, sadece dört penceresi Kacar dönemine aittir.

Kitabeler: Cami üzerinde yapım kitabesi bulunmamaktadır.

Yapını İncelenmesi: Muhammed Tegi Camii, külliye şeklindeki yapılar topluluğu içerisinde, dikdörtgen bir şekilde mihraba paralel yedi sütunlu bir plan düzeninde inşa edilmiştir. Bu cami büyük bir alana sahiptir. Caminin iki tane avlusu, toplantı salonu, harim kısmı, kütüphane, mezarlık ve iki adet taşlık kısmı bulunmaktadır. Caminin iki adet girişi bulunmaktadır. Ana giriş çok basit bir mermerden yapılmış eyvan türü bir taçkapı şeklinde düzenlenmiştir (Resim 2.108). Bu taçkapının başında Şii mezheplerine ait bir mimari özelliği olarak taçkapının başında iki adet tuğladan yapılmış silindirik gövdeli minare bulunmaktadır bu minareler yarım kalmış, metal iskele içerisine alınmış, halen tamamlanmamış bir şekilde durmaktadırlar (Resim 2.108). Caminin diğer kapısı da eyvan türü taçkapı şeklinde olup, tuğladan yapılmış bir taçkapıdır. Bu kapı caminin avlusuna açılmaktadır (Resim 2.109). Caminin avlusunun güneydoğu köşesindeki odada Muhammed Tegi Han'ın mezarı bulunmaktadır. Bu mezar odasının ortasında dikey dikdörtgen prizma seklinde demirden yapılmış bir kafes vardır ve bu kafes adak amacı ile kullanılmaktadır. Muhammed Tegi Han'ın mezar taşı da zemine gömülmüş bir şekilde kafesin yanında bulunan mezar taşı üzerinde hicri 1289 (1872) yılı yazılıdır (Resim 2.116). Mezar odasının köşesinde ise kendine ait iki basamaklı seyyar bir minber bulunmaktadır (Resim 2.116). Mezar odasının tavanı ahşaptan yapılmış ve alçı sıva ile örtülmüştür.

Caminin harim kısmı doğu-batı yönünde dikdörtgen şekilde yapılmıştır. Bu caminin tavan yüksekliği 6m dir ve yedi tane demir sütun caminin harim kısmında bulunmaktadır (Resim 2.111). Harim kısmında Kacar döneminden kalan sadece dört renkli camlı pencere harim kısmının ortasından geçirilen bir çerçeve içerisine yerleştirilmiştir. Bu pencerelerde geometrik süslemelerin içerisine yerleştirilmiş renkli camlar bulunmaktadır (Resim 2.113).

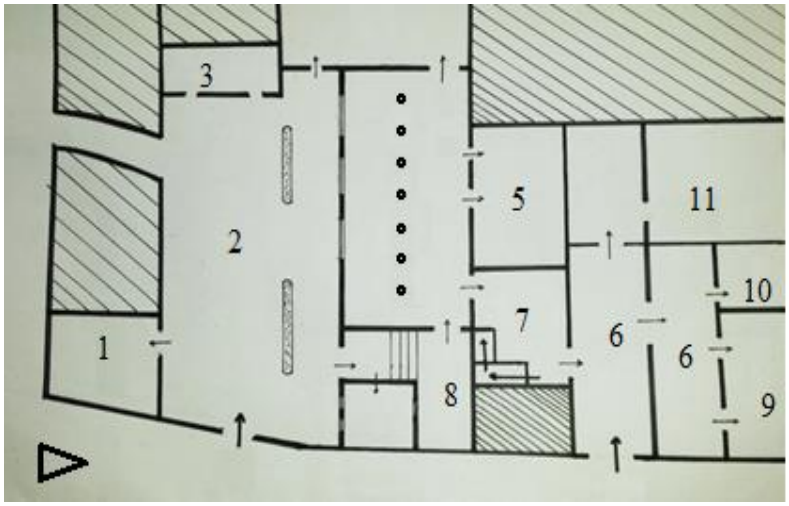
Cami, sonrandan yapılmış ve yerine takılmış bir çini mihraba sahiptir. Mihrap sivri kemerli ve çevresinde Kuran-ı Kerim ayetleri ile bitkisel ve geometrik süslemeler bulunmaktadır (Resim 2.112).

Bu caminin minberi ahşaptan yapılmış ve altı basamaklı seyyar bir minberdir (Resim 2.115). Harim kısmından iki kapı vasıtası ile toplantı salonuna girilmektedir. Harim kısmını ışıklandırmak için harimin güney tarafı cam ile kapatılmıştır. Harim kısmının döşemesi el ile dokunmuş halılar ile kapatılmıştır. Harimin içi kısmındaki duvarlar yerden yaklaşık 1.2m yüksekliğinde kırmızı ve siyah mermer ile örtülmüştür.

Süsleme Özellikleri: Harim kısmında dört renkli camlı pencere dışında süsleme yoktur. Bu pencerelerde geometrik süslemelerin içerisine yerleştirilmiş renkli camlar şeklinde düzenlenen dönemin özelliklerini anlatan vitray şeklinde yapılmış pencerelerdir.

Ayrıca mihrap üzerindeki sülüs hatla yazılmış Kuran-ı Kerim ayetleri ile bitkisel ve geometrik süslemeler sıraltı boyama tekniğinde çiniden yapılmıştır. Lacivert ve turkuvaz renkleri ağırlıkta kullanılmış, bun un dışında beyaz ve kahverengide çini mihrap üzerinde görülmektedir. Cami içerisindeki el dokuma halıları İran halı sanatının örneklerini yansıtırlar.

Malzeme ve Teknik: Caminin dış mimarisi Meraga'nın diğer camileri gibi tamamen tuğladan yapılmıştır. Üst örtüsü ve taşıyıcıları geçirdiği onarımların izlerini taşırlar orijinal değillerdir.

Çizim 2.12. Muhammed Tegi Camii Krokisi

Resim 2.108. Muhammed Tegi Camii Girişi ve Minaresi

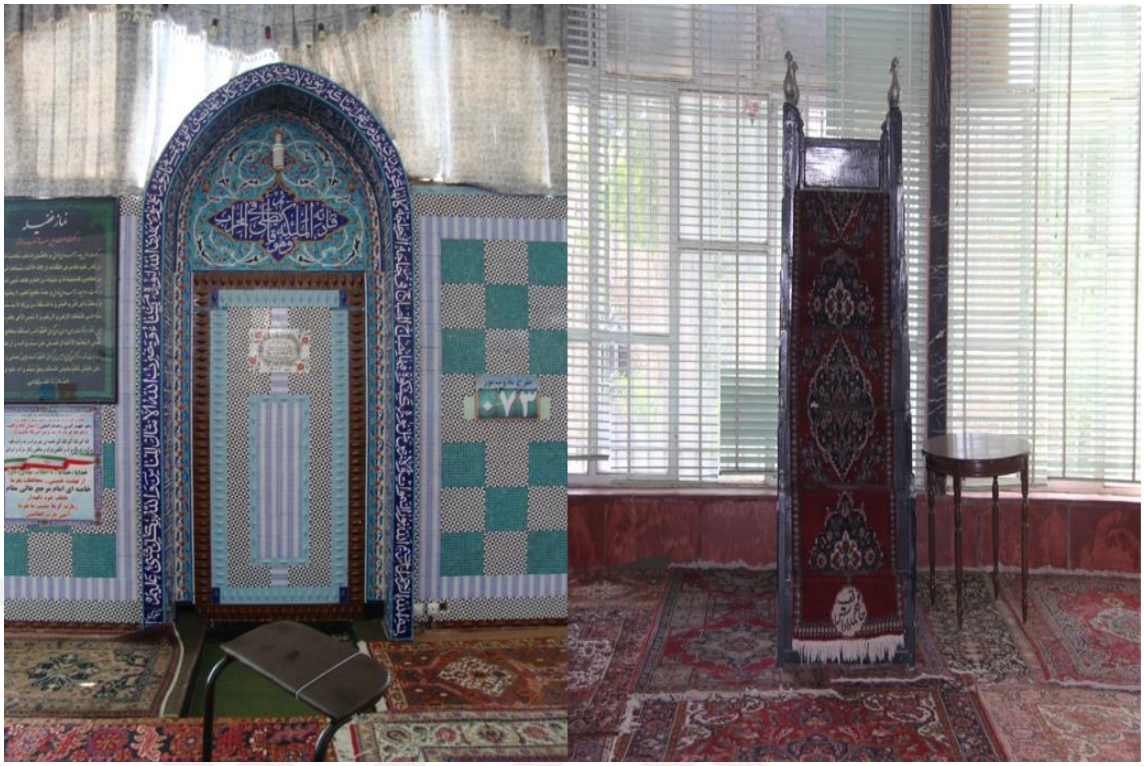
Resim 2.109. Muhamed Tegi Cami Giriş Kapısı

Resim 2.110. Muhammed Tegi Cami Avlu

Resim 2.111. Muhammed Tegi Camii Harim

Resim 2.112. Muhammed Tegi Camii Mihrap ve Minber

Resim 2.113. Muhammed Tegi Cami Kacar Döneminden Kalan Pencereleri

Resim 2.114. Muhammed Tegi Cami Harim

Resim 2.115. Muhammed Tegi Camii Minberi

Resim 2.116. Muhammet Tegi Han'ın Mezarı ve Minberi

Resim 2.117. Muhamed Tegi Cami Muhammed Tegi'nin Mezartaşı

KATALOG NO : 2.2.8.

YAPININ ADI : SERDABE CAMİİ

RESİM NO : 2.117-125

ÇİZİM NO : 2.13

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga'nın eski yerleşim yerinde Hacenesir Caddesi'nin güneyinde Hacı Mir Habib Ağa sokağında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan incelemelere ve Miras-ı Ferhengi'ye (İran Kültür Bakanlığı) göre bu caminin İlhanlı dönemine ait olduğu belirlenmektedir. Büyük bir ihtimal ile Kacar döneminde de bazı eklentiler yapılmıştır. Bu camii 1999 yılında restore edilmiştir. Günümüzde de halen cami olarak kullanılmaktadır.

Kitabeler: Bu cami üzerinde yapım kitabesi bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi: Cami Meraga'nın diğer camileri gibi çevresindeki hizmet mekânlarından oluşmaktadır. Camide avlu, harim, mutfak, çayhane, şerbethane ve tuvaletler bulunmaktadır. Cami doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planı ve mihraba yatay bir şekilde yapılmıştır. Cami sadece erkeklere ait olup, bu camide bayanlar kısmı bulunmamaktadır. Caminin örtüsü ahşaptan yapılmış düz tavanlıdır ve üzeri alçı ile sıvanmıştır. Bu yapının ahşaptan yapılmış bir ana girişi vardır (Resim 2.126). Bu ahşap kapıyı restorasyondan sonra tekrar yerine takılmıştır. Bu binanın doğu cephesi süslü bir tuğla ile yatay ve dikey biçimlerde birbirlerinin üzerine yerleştirilmiştir ve üzerinde iki adet pencere bulunmaktadır bu pencereler dikdörtgen bir şekilde 4m yüksekliğinde 2m genişliğinde yerden 60cm yüksekliğinde yapılmışlardır (Resim 2.119). Küçük bir ahşap kapı ile caminin küçük avlusuna geçilebilmektedir (Resim 2.122). Caminin batı tarafı kerpiçten yapılmıştır (Resim 2.120). Ayrıca caminin giriş kapısının sağında basık kemer içerisine yapılmış bir çeşme bulunmaktadır, günümüzde bu çeşmenin muslukları kapatılmış ve çalışmamaktadır (Resim 2.125).

Bu caminin harim kısmının boyutlar 12x19m dir ve yüksekliği yaklaşık 4m dir. Harim kısmında hiç taşıyıcı kullanılmamıştır. Camin harim kısmının duvarları yerden 50cm yükseklikte ahşap ile çevrilmiştir ve bu şekilde dışarıdaki nem içeriye gelmemektedir. Caminin tabanı el örgüsü halılar ile örtülmüş, duvar kenarlarına halı

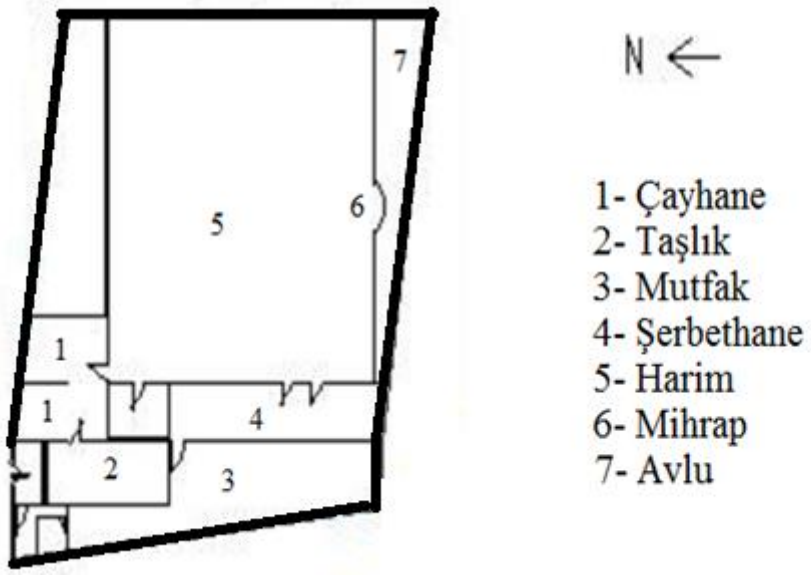
yastıkları konulmuştur. Cami harim kısmında İran yöneticilerinin resimlerine ve üzerinde ayetler yazan duvar halılarına yer verilmiştir. Ayrıca bu caminin temeli yöresel olarak "cehennemi" olarak isimlendirilen bir temel şekline sahiptir.[66]

Caminin mihrabı renkli mermerden yapılmış ve sivri bir niş kemer şeklinde duvarın içinde yerleştirilmiştir (Resim 2.123).

Ayrıca caminin minberi üç basamaklı ahşaptan yapılmış seyyar bir minberdir ve üzerinde hiçbir süs ve tarih bulunmamaktadır. Bu caminin tüm iç kapıları ahşaptan yapılmış ve hiçbir pencereye sahip değildir.

Süsleme Özellikleri: Cami içerisinde süsleme unsuru bulunmamaktadır. Sadece harim kısmında bölgesel özellikler yansıtan el dokuması halılar sergi olarak kullanılmıştır.

Malzeme ve Teknik: Caminin dış cephenin malzemesi tuğla ve kerpiçten yapılmıştır ve malzeme olarak camide başka bir malzeme kullanılmamıştır.

Çizim 2.13. Serdabe Camii Krokisi

[66] Cehennimi temel yerden 2m yüksekliğinde tuğla ile yapılmış duvarlar içerisine zeminden nem gelmesin diye ahşap ile doldurulup yapılan temeldir.

Resim 2.118. Serdabe Camii Doğu Cephesi

Resim 2.119. Serdaba Camii Batı Cephesi

Resim 2.120. Serdabe Camii Harim

Resim 2.121. Serdaba Camii Ahşap Kapıları

Resim 2.122. Serdabe Camii Mihrabı

Resim 2.123. Serdabe Camii Mutfak

Resim 2.124. Serdabe Camii Çeşme

Resim 2.125. Serdabe Camii Ana Giriş Kapısı

KATALOG NO : 2.2.9.

YAPININ ADI : ZERİR CAMİİ

RESİM NO : 2.126-135

ÇİZİM NO : 2.14-15

Bulunduğu Yer: Cami Meraga'nın eski yerleşim yerinde Hacenesir Caddesi'nin kuzey doğusunda Museviler sokağında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan araştırmalara göre caminin ilk yapımı Safevi döneminin son zamanlarına inmektedir. Ayrıca kaynaklarda caminin Zendler dönemine ait olduğu ağırlıklı olarak kabul edilen görüştür. Zira, Zend döneminde bu camii Zeri Hanım tarafından yaptırılmış ve caminin adı bir kadın ismi olmaması için bu caminin adı Zerir olmuştur.[67] Bu cami kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla, hicri 1208 (1793) yılında caminin tavanın daki ahşapların ve sütunların üzerine şiirler, bitkisel motifler, rumi, palmetler kalem işi tekniği ile yapılmıştır. Günümüzde bu cami restore edilmektedir bu yüzden kapalıdır. Caminin restore edilen bölümleri harimin güneyi batı cephesinde bulunan ahşap kapı harimin kuzey duvarı ve tuvaletlerdir. Bu cami 2003 yılında 8908 numarası ile Miras-ı Ferhengi (İran'ın Kültür Bakanlığı) tarafından milli eser olarak kayıt altına alınmıştır.

Kitabeler: Caminin harim kısmında bir kaç tane sanduka bulunmaktadır. Bunların birisinin üzerinde nestelig hattı ile ahşapların üzerinde yapılan kalem işinin tarihi hicri 1208 (1793) belirtmiştir (Resim 2.133).

تاریخ نقاشی شهردرحجه الحرام1208مسجد

Anlamı: *Caminin üzerinde yapılan kalem işleri hicri 1208 yılında Hücced El Haram ayında yapılmıştır.*

کار جهان وخلق جهان جمله درهم

Anlamı: *Dünyanın ve içindeki halkın tüm işleri karışık.*

قال مولانا علیه الاسلام حسین منی و انا من حسین

Anlamı: *Hz. Ali buyurmuş Hüseyin benden ve ben Hüseyindenim.*

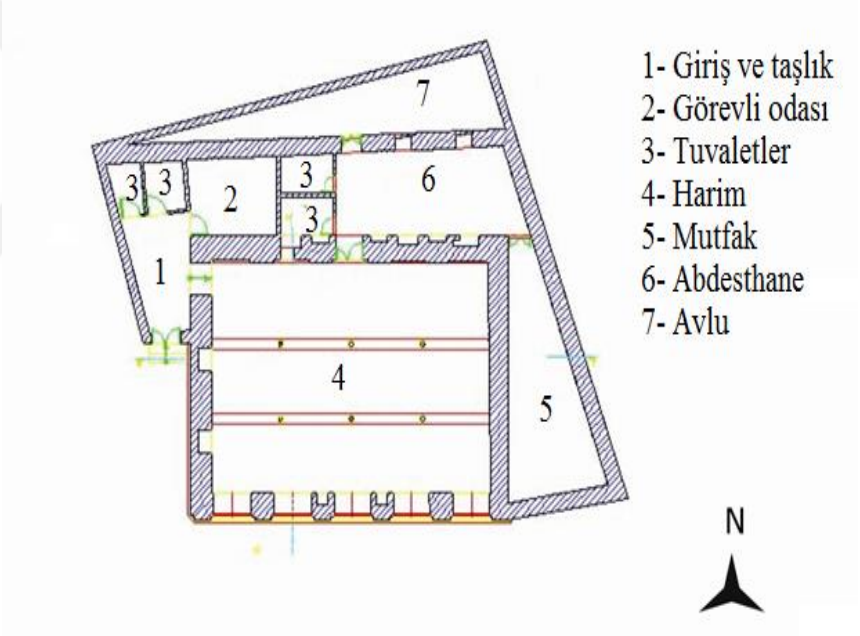
[67] Nahid Dihgan, *Azerbaycan'ın Ahşap Nigareleri*, Sanat Kültür Bakanlığı, Tebriz 2000, 165

Yapının İncelenmesi: Cami çevresindeki yapılar topluluğu içerisinde yer almaktadır. İlk inşasından sonra camiye avlu, tuvalet, mutfak, taşlık ve görevli odası eklenmiştir. Küçük bir külliye görünümü kazanmıştır. Cami düz ahşap tavanlı dikdörtgen planlı cami grubuna girmektedir. Harim kısmında mihraba paralel iki sütun sırası, her sırasında üçerden altı sütun bulunmaktadır (Resim 2.130). Caminin içten ahşap olan tavanı dıştan kırma çatıdır ve sac kaplıdır. Caminin dış cepheleri tuğladan ve kerpiçten yapılmıştır. Caminin güney cephesi tuğladan yapılmış ve tuğlalar dikey ve yatay olarak koyularak süslenmiştir (Resim 2.127). Bu cephede beş adet sivri kemer içerisine yerleştirilmiş pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin boyutları 60x180cm dir ve yerden 1.5m yüksekliğinde yapılmıştır. Ayrıca orta pencerenin iç kısmında iki tane sütünce vardır. Yapının batı tarafının malzemesi tuğla ve kerpiçtir ayrıca üç adet küçük pencere caminin üst kısmında sivri kemer içerisine rekli camlı olarak takılmıştır (Resim 2.129). Ayrıca bu duvarın iç kısmında pencerelerin altında iki adet 70x100cm boyutlarında duvar oyularak niş yapılmıştır (Resim 2.129).

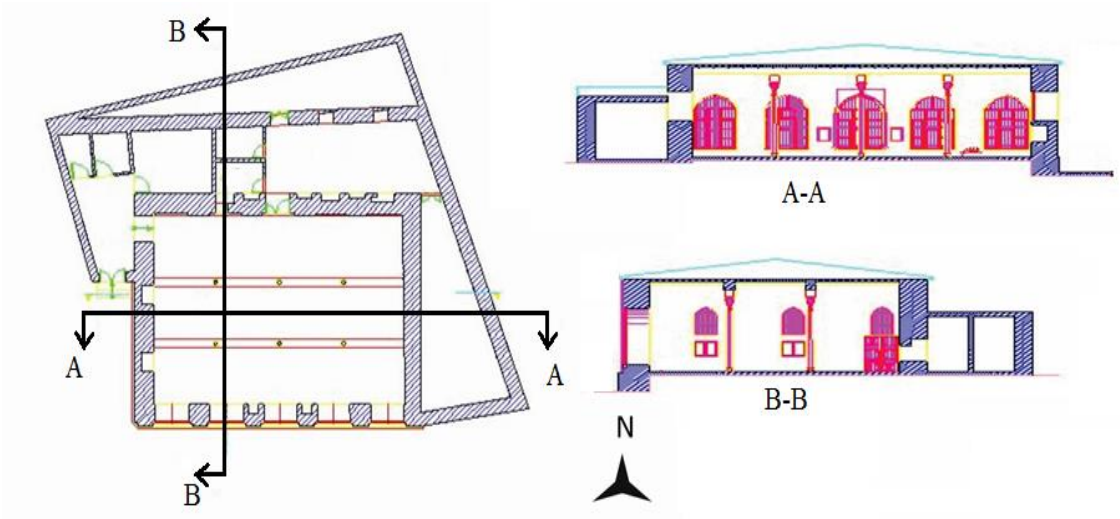
Caminin giriş kısmının ahşap kapısı Hac Baba Eli Mecari tarafından camiye hediye edilmiştir (Resim 2.128). Bu kapı harim kısmının kuzey duvarının ortasında bulunmaktadır. Bu caminin harim kısmı dışarıdan 1.1m yüksekliğindedir ve üç basamak vasıtası ile harim kısmına geçilmektedir. Harim kısmı yaklaşık 14x10.5m boyutlarında ve yüksekliği 5m dir. Cami, güney ve batı yönünden açılan pencereler vasıtası ile ışıklandırılmaktadır. Bu caminin altı adet ahşaptan yapılmış ve murkarnas başlıklı sütunu bulunmaktadır (Resim 2.134). Bu sütunlar sekizgen ve 30cm çapındadır ve 20cm yüksekliğindeki taş kadideler üzerine yerleştirilmiştir. Sütunlar 3.5m yüksekliğindedir ve sütun başlıkları dört tarafta dört sıralı bir mukarnasa sahiptir (Resim 140). Bu mukarnas sütun başlıkları tamamen bitkisel motifli olup beyaz ve mavi renkle boyanmıştır. Yapının tavan kısmı direkler, perdolar ve sandukalardan oluşmuştur. Bunların üzerinde şiir, hadis ve bitkisel süslemeler görülmektedir (Resim 2.132-2.134). Ayrıca tavanda çınar ağacından yapılmış yirmi beş tane ahşap direk kullanılmıştır. Bu camide bulunan en enteresan şey mihrabın ve minberin olmamasıdır. Bazı özel günlerde bu camide özel yemekler dağıtılmaktadır bu yüzden camiye ait olan birçok yemek malzemesi bu camiye hediye edilmiştir. Bu kapların bazılarının üzerinde hicri 1253 (1837) yılı göstermektedir ve bunların birçoğu bakırdır. Camide mihrap ve minberin olmayışı ve yemek ağırlıklı düzenlenmiş olması imaret yapı özelliklerini taşıması bakımından ilginçtir.

Süsleme Özellikleri: Caminin güney cephesi tuğladan yapılmış tuğlalar dikey ve yatay olarak bezemeli bir örgü oluşturulmuştur. Bu uygulama dış cephenin mimari görünümünü zenginleştiren bir örgü türü olmuştur. Dış mimarisinin son derece sade görünümüne karşın, caminin içerisinde bölgenin en güzel ahşap süslemeleri görülmektedir. Orijinal özellikleri ile günümüze ulaşan bu ahşap tavanda ve mukarnaslı sütun başlıklarında bitkisel ve geometrik motiflerin yer aldığı bezemeler arasında hadisi şerifler ve şiirler yazılmıştır. Zerir camiine hediye edilen bakır kaplar da etnoğrafik malzeme olarak son derece kıymetlidirler. Bu kaplar sadece Muharrem aylarında kullanılmaktadır.

Malzeme ve Teknik: Caminin dış cepheleri tuğladan ve kerpiçten yapılmıştır. İç mekanda çınar ağacından yapılmış ahşap taşıyıcılar ve ahşap tavan kullanılmıştır.

Çizim 2.14. Zerir Camii Krokisi

Çizim 2.15. Zerir Camii A-A ve B-B kesitleri

Resim 2.126. Zerir Camii Güney Cephesi

Resim 2.127. Zerir Cami Güney Cephesi

Resim 2.128. Zerir Cami Giriş Kapısı

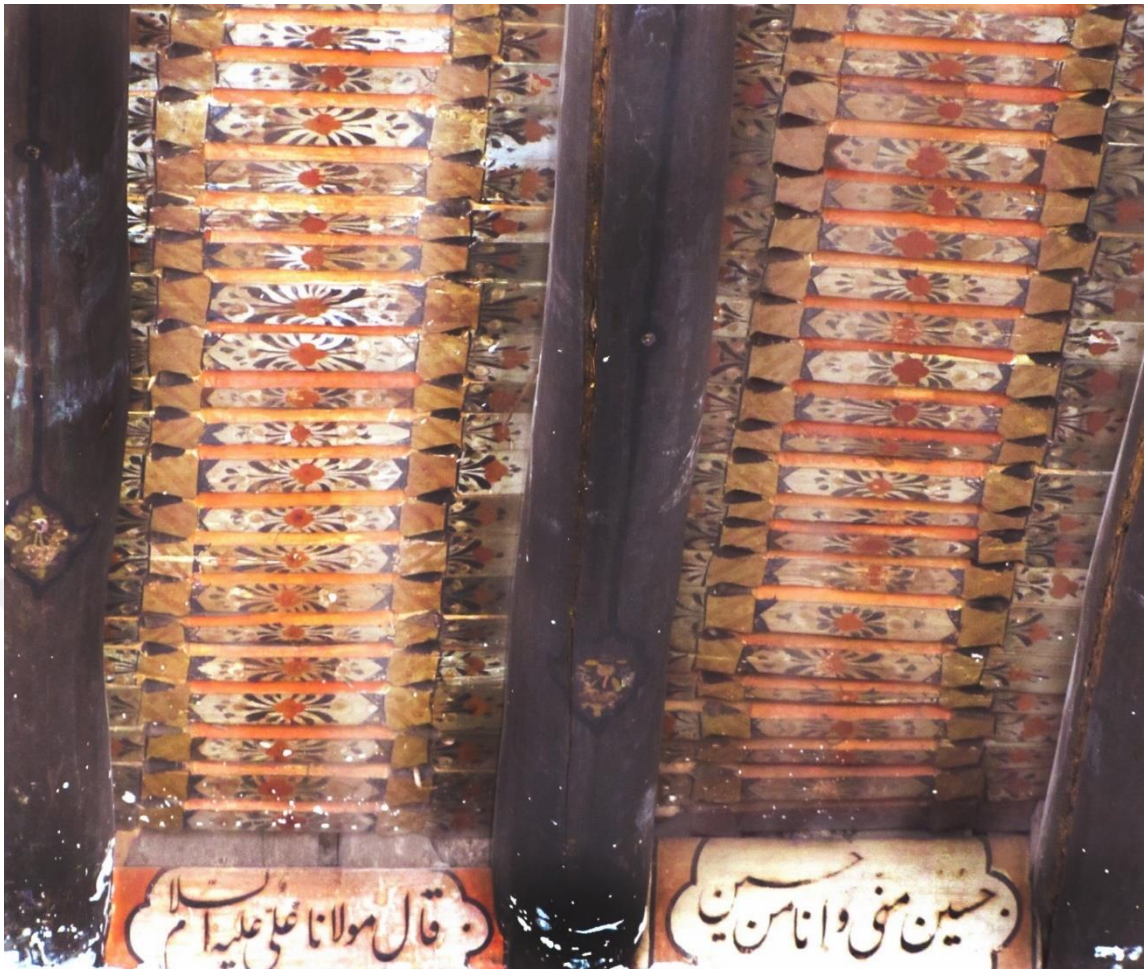
Resim 2.129. Zerir Camii Batı Cephesi Pencereler ve Dolap Nişi

Resim 2.130. Zerir Camii Harim

Resim 2.131. Zerir Camii Tavanı ve Sandukaları

Resim 2.132. Zerir Camii Tavanı ve Direkler

Resim 2.133. Zerir Camii Tavanında Bulunan Kitabe ve Şiirler

Resim 2.134. Zerir Camii Mukarnaslı Sütun Başlıkları

Resim 2.135. Zerir Camii Hediye Edilen Bakır Yemek Kapları

KATALOG NO : 2.2.10.

YAPININ ADI : BAŞKAPAN CAMİİ

RESİM NO : 2.136-146

ÇİZİM NO : 2.16-18

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga'nın eski yerleşim yerinde Beheşti caddesinde Fecr Meydanı'nın batı cephesinde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Kaynaklarda caminin adı Kerbelan, Başkapan ve Musevi camii gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır. Caminin bu isimleri ile ilgili olarak değişik efsaneler anlatılmaktadır. Meraga'nın eskiden (Kacar döneminde hicri 12.yy (19.yy)) iki büyük kapanı (kantar) varmış, bu camideki kapan diğer kapandan daha yukarıda bulunduğu için bu camideki kapanın adı başkapan olmuştur.

Diğer bir efsaneye göre eskiden bu caminin güzel sesli bir müezzini varmış para karşılığında ezan okurmuş bir gün Pir Abdal'ın (Meraga'nın eski büyük âlimlerinden birisi) bir öğrencisi oradan geçerken müezzine söyle demiş: " Senin Allah'ın benim ayağımın altındadır çevredeki insanlar bunu duyunca kılıç ile öğrencinin boynunu vurmuşlardır. Daha sonra Pir Abdal gelip nedenini sormuş olaylar anlatıldıktan sonra öğrencisinin haklı olduğunu söylemiş ve buna herkes şaşırmış ve nedenini sormuşlar. Pir Abdal söyle demiş öğrencimin durduğu yerin ayağının altında bir çömlek para varmış bunun üzerine halk orayı kazmış ve orada para olduğunu görmüşler, bu esnada Pir Abdal öğrencisine dur gir demiştir. Öğrencisi de kesilen başını alıp oradan yok olmuştur bu yüzden bu caminin adı Başkapan olmuştur.[68]

Bir başka anlatıda da, camiyi yaptıran kişinin Hacı Museyip Musevi olduğu şeklindedir. Musevi Meraga'nın büyük tüccarlarından biridir. Caminin adınında banisinden dolayı Musevi Camii olarak adlandırıldığı kabul edilir.

Başkapan Cami, yapıldığı dönemden günümüze restorasyon geçirmeden orijinal haliyle gelmiştir. Ancak zamanla bu camiye bazı eklemeler yapılmıştır bunlardan biri de caminin batı cephesine eklenen ve günümüzde ambar olarak kullanılan yapıdır. Kültür Bakanlığı tarafından 2009 yılında caminin restorasyonuna başlanmıştır. Restore edilecek

[68] Murvarid, 416

yerler kubbe, çatının yalıtımı, kapıların ve pencerelerin boyası, yıkılan yerlerin onarımı, kuzey cephesinde camiye ait olan dört dükkan, doğu cephesinde bazı eklenen yerler ve caminin yıkılan tuğlalarının arasındaki harçlar.

Kitabeler: Camiye ait kitabe bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi: Başkapan Camii kare planlı, tek kubbeli bir cami plan düzenlemesine sahiptir (Çizim 16). Caminin çevresi ile birlikte yerleştirildiği alan 255m^2, caminin harim alanı 155m^2 dir. Camiye tuğladan yapılmış basık kemerli bir kapı ile girilmektedir (Resim 2.136). Camiye girişinden sonra taşlık bulunmaktadır. Taşlıktan biri camiye diğeri ise hol vasıtası ile avluya giden iki yol bulunmaktadır. Ayrıca bu holde Kacar döneminden kalmış ahşap direkler ve tuğlalar görülmektedir (Resim 2.145-146). Avlunun boyutları 8.5x11m olup, tuvaletlerde avlunun güneyine yerleştirilmiştir (Resim 2.139). Caminin harim kısmının üzeri tuğladan yapılmış bir kubbeyle örtülmüştür (Resim 2.137 ve Resim 2.143). Kubbenin beden duvarlarından yüksekliği 2.5mdir. Ayrıca kubbenin içeriye nem vermesi için dış kısmı yalıtım malzemesi ile örtülmüştür. Caminin altında günümüzde ambar olarak kullanılan bir bodrum katı bulunmaktadır. Cami 70cm yüksekliğinde dizilmiş üç sıra kesme taş temel üzerine tuğla ile inşa edilmiştir (Resim 2.137). Caminin dış cephesinde tuğla ve taştan başka bir malzeme kullanılmamıştır. Bu binanın duvarları yerden yaklaşık 4.3m yüksekliğindedir. Caminin güney cephesinde açılan üç adet pencereden ortadaki pencere diğer iki pencereden biraz küçük ve yukarıda mihraba açılmıştır. Bu pencereler tuğladan yapılmış sivri kemerli pencereler olup, kemer kilit taşları sorguç şeklinde düzenlenmiştir (Resim 2.138). Caminin minaresi bulunmamaktadır.

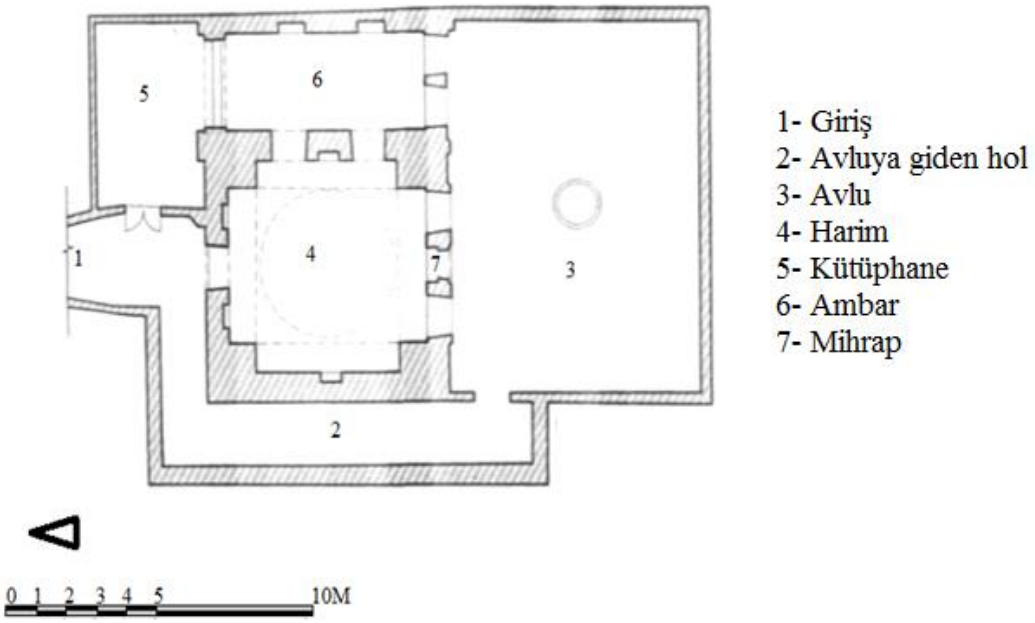
Caminin harim kısmına ulaşılan kapı, ahşaptan yapılmış ve basık kapı kemerli olarak düzenlenmiştir (Resim 2.140). Ayrıca caminin iç kısmında kapının iki yanına da yapılmış yarım daire şeklinde 1m yüksekliğinde sağır duvar nişleri bulunmaktadır (Resim 2.140-141). Kubbenin yerden yüksekliği 7m, çapı ise 4.7mdir. Kubbe kasnağında dört ana yönde açılmış pencereler iç mekanın aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır. Kubbenin üzerine oturduğu sivri kemerler tuğladan yapıldıkları için kalın tutulmuş olup, dört yönde 6x6 m boyutlarında düzenlenmiştir (Resim 2.143). Bu sivri kemerler pandantifler vasıtası ile kubbeyi taşımaktadır. Pandantiflerin başlangıç kısımlarında iç içe geçmiş küçük nişlerle yelpaze görünümlü bir geçiş elemanı oluşturulmuştur (Resim 2.142).

Caminin mihrabı güney cephede duvarın ortasına yerleştirilmiş olup, tuğladan yapılmış sivri kemerli dar bir niş şeklinde düzenlenmiş olup, ortasında pencere açılmıştır (Resim 2.144). Üzerinde herhangi süsleme unsuru bulunmamaktadır.

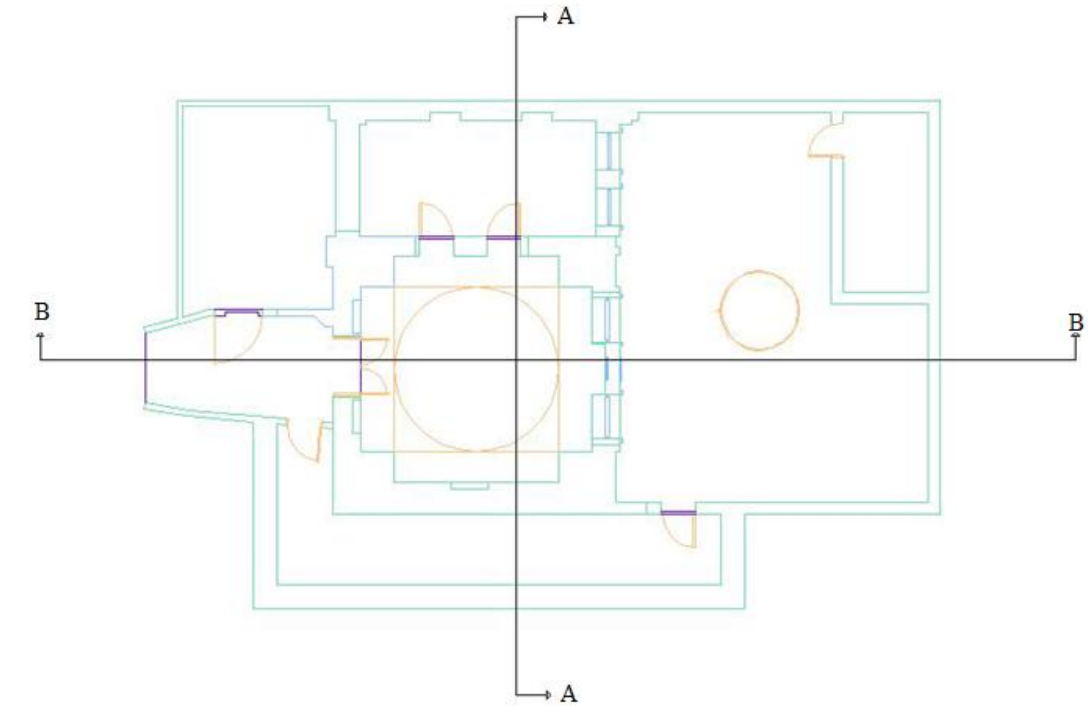
Bu camide minber bulunmamaktadır ve tabanına elde örülmüş halılar serilmiştir. Caminin iç kısmının doğu tarafında iki kapı vasıtası ile ambara geçiş yapılabilmektedir bu ambar dikdörtgen bir şekilde ve camiye sonradan eklenmiştir.

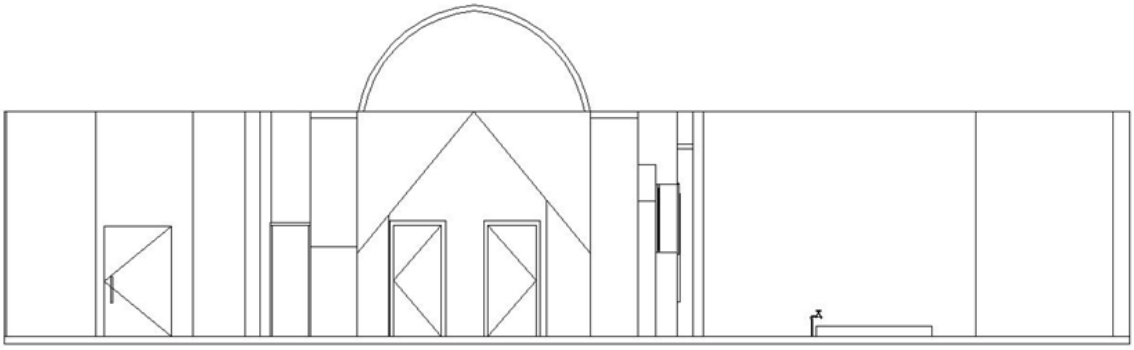
Süsleme Özellikleri: Başkapan cami gayet sade yapılmış bir eser olup, tuğla dizilimleri dışında tezyinatı bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik: Caminin dış cephesinde temelde taş, beden duvarları ise tuğladan örülmüştür.

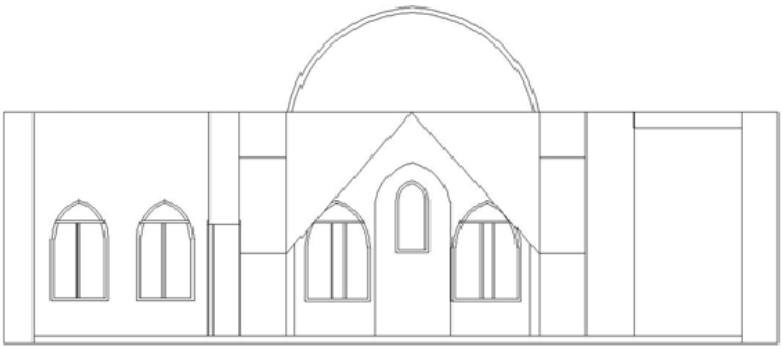

Çizim 2.16. Başkapan Camii Planı (Kültür Bakanlığı)

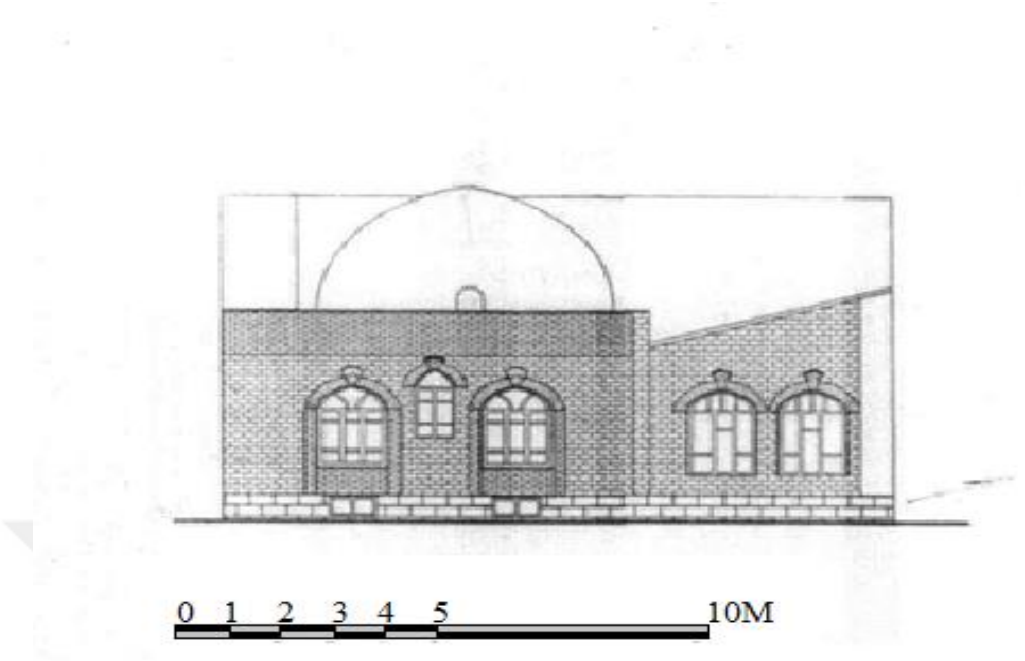

B-B Kesiti

A-A Kesiti

Çizim 2.17. Başkapan Camii A-A ve B-B kesitleri

Çizim 2.18. Başkapan Camii Güney Cephesi

Resim 2.136. Başkapan Camii Girişi

Resim 2.137. Başkapan Camii Güney Cephesi

Resim 2.138. Başkapan Camii Mihrap Penceresi

Resim 2.139. Başkapan Camii Avlu

Resim 2.140. Başkapan Camii Harim

Resim 2.141. Başkapan Camii Harim

Resim 2.142. Başkapan Camii Kubbeyi Taşıyan Pandantif

Resim 2.143. Başkapan Camii Kubbesi

Resim 2.144. Başkapan Camii Mihrabı

Resim 2.145. Başkapan Camii Hol Tavanı

Resim 2.146. Başkapan Camii Hol

KATALOG NO : 2.2.11.

YAPININ ADI : TAG DERVAZE CAMİİ

RESİM NO : 2.147-157

ÇİZİM NO : 2.19-20

Bulunduğu Yer: Bu cami Meraga'nın eski yerleşim yeri Hacenesir Tusu Caddesi'nin güneyinde Hemidiye Sokağı'nda bulunmaktadır.

Tarihçesi: Üzerinde kitabe bulunmayan Tag Dervaze Cami, plan, mimari ve üslup bakımından Safevi dönemi eserleri ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle caminin Safevi döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Tag Dervaze Camii Şeyh Baba ve Molla Rüstem camilerinden sonra yapılmıştır. Cami, Kacar döneminde(1789-1925) bu dönemin özelliklerine göre yeniden restore edilmiş, restore edildikten sonra Safevi döneminden çok Kacar döneminde yapılan camilere benzemiştir. Tag Dervaze Cami, ikinci dünya savaşına kadar ayakta olan ve bu dönemde tekrar tahrip olmuş camilerden biridir. Daha sonra 2004, 2007 ve 2008 yıllarında tekrar restore edilmiştir. Caminin restore edilen bölümleri taşıyıcıları, tuğladan yapılmış kubbeleri, tuvaletleri ve çatı kısmıdır. Bu eser 2003 yılında 8748 numarası ile İran'ın milli eserleri olarak İran Kültür Bakanlığı tarafından kayıt edilmiştir.[69]

Kitabeler: Bu camide hiçbir kitabe bulunmamaktadır. Camide sadece camiye ait bakır kaplar üzerinde ve hattı kitaplardan bu caminin hicri 11 ve 12 yüzyıla ait olduğu belirlenmiştir (Resim 2.156-157).

Yapının İncelenmesi: Tag Dervaze Cami, eski ve yeni bölümleri ile birleştirilmiş şekliyle günümüzde mevcuttur. İlk cami evresi düz tavanlı harim kısmından teşekkül eden ve yapılar topluluğunun güney kesiminde yer alan bölümdür (Çizim 2.19). Daha sonraki dönemde camin kuzey kesimine ulu cami plan türünde düzenlenmiş, üzeri dokuz kubbe ile örtülmüş olan bölüm ilave edilmiştir. Camide bulunan kubbeler mihraba paralel şeklinde düzenlenmiştir. Bu camide abdesthane, mutfak, avlu, harim, taşlık ve tuvaletler bulunmaktadır. Caminin kubbeleri dışarısından nem alamamak için çinko ile kaplanarak yalıtılmıştır. Bu caminin dış cepheleri yaklaşık 50cm yüksekliğinde üç sıra kesmetaş

[69] Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı)

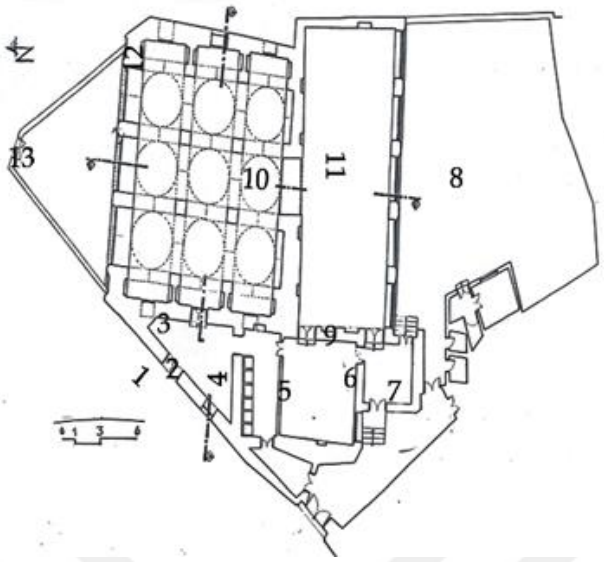
temel üzerine tuğla örülerek yapılmıştır. Bu yapının güney cephesinde bulunan giriş kısmı sivri kemerli bir taç kapı şeklinde düzenlenmiş olup, taçkapı beden duvarlarından yukarı taşıntı yapmıştır (Resim 2.147). Basık kapı kemerli bir girişe sahiptir. Bu giriş kısmının sivri bir kemer içerisinde üç adet pencere bulunmaktadır. Ayrıca pencerelerin alınlıklarında yatay ve dikey şeklinde örülmüş tuğlalar ile bezeme oluşturulmuştur (Resim 2.147). Bu pencereler restorasyondan sonra demirden yapılmıştır. Caminin kuzey cephesinde üçgen şeklinde küçük bir avlu bulunmaktadır. Ayrıca caminin bu yönünde üç adet büyük ahşaptan yapılmış Kacar dönemine ait olan pencereler bulunmaktadır (Resim 2.149). Pencere alınlıkları yatay dikey şeklinde tuğla ile örülmüştür. Yapının doğu cephesinde dört adet sivri kemerli sağır niş ve bunların üç tanesinde demir pencereler bulunmaktadır (Resim 2.150). Caminin avlu tarafında beş adet ahşaptan yapılmış pencere bulunmaktadır (Resim 2.148).

Bu caminin iç kısmının duvarları restorasyon sonrasında alçı ve tuğladan yapılmıştır. Bu caminin iç kısmında dokuz adet kubbe bulunmakta, bunların iki tanesi dört yapraklı ve diğerleri ise dört kanatlıdır (Resim 2.151-152). Bu caminin iç kısmında on iki tane taşıyıcı bulunmaktadır. Bunların üç tanesi sütun diğerleri paye şeklinde düzenlenmiştir.

Bu caminin mihrabı bulunmamaktadır ve bir adet ahşaptan yapılmış dört basamaklı seyyar bir minbere sahiptir (Resim 2.155).

Süsleme Özellikleri: Tuğla dekorasyonun el verdiği, tuğlaların yatay ve dikey örgü sistemlerinden oluşan süsleme unsurlarına caminin beden duvarları, taçkapısı, pencereleri ve üst örtüsünde rastlamak mümkündür.

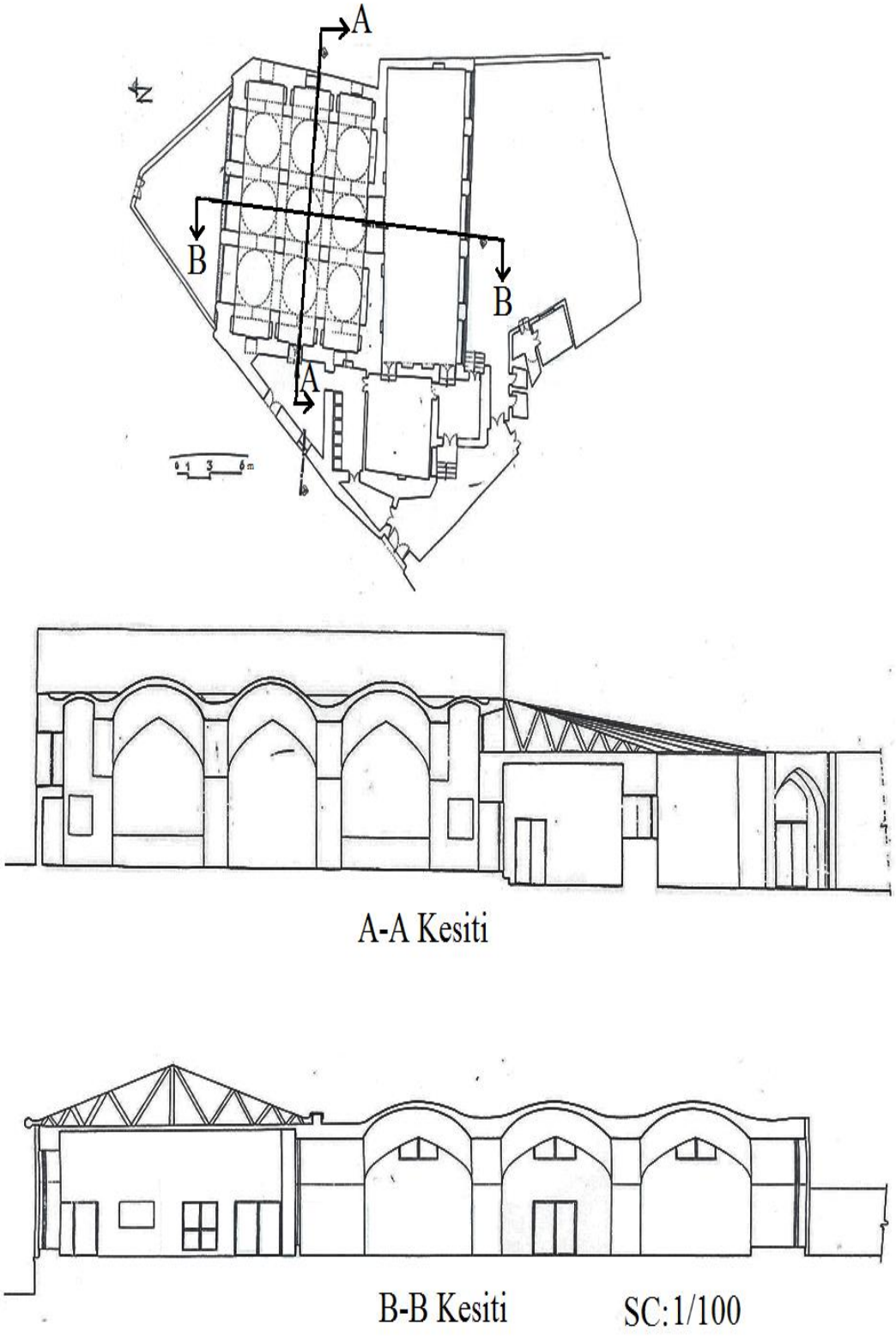
Malzeme ve Teknik: Caminin temel seviyesinde kesmetaş, beden duvarları tuğladan yapılmıştır.

Çizim 2.19. Tag Dervaze Camii Planı (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.147. Tag Dervaze Camii Dış Görüntüsü

Çizim 2.20. Tag Dervaze camii A-A ve B-B kesitleri (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.148. Tag Dervaze Camii Güney Cephesi

Resim 2.149. Tag Dervaze Camii Kuzey Cephesi

Resim 2.150. Tag Dervaze Camii Doğu Cephesi

Resim 2.151. Tag Dervaze Camii Kubbeli Harim

Resim 2.152. Tag Dervaze Camii Kubbeleri

Resim 2.153. Tag Dervaze Camii Harim

Resim 2.154. Tag Dervaze Camii Düz Tavanlı Harim

Resim 2.155. Tag Dervaze Camii Minberi

Resim 2.156. Tag Dervaze Camii Bakır Kapları

Resim 2.157. Tag Dervaze Camii Bakır Kapları

KATALOG NO : 2.2.12.

YAPININ ADI : ŞUCAELDÖLEE CAMİİ

RESİM NO : 2.158-164

ÇİZİM NO : 2.21-22

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga'nın eski yerleşim yerinde Heg Nezari (Şucaeldöle) Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Kacar döneminde, Samet Han Mugaddem tarafından yapıldığı belirlenmiştir. Şucaeldölee'nin kendisi hicri 1270 (1854) yıllarında doğmuş ve hicri 1305'den (1888) sonra Mugaddem topluluğunun başına geçmiştir. İran'ın meşrutiyet dönemindeki savaşlarda Muhammed Ali Şah Kacar'ın yanına geçmiş ve meşrutiyetçiler ile savaşmıştır. Daha sonra Şucaeldölee Merga'da birçok hamam, cami ve meydanlar yaptırmıştır. İran'ın Kürtleri Meraga'ya saldırdığı dönemde yaptırdığı bütün yerler yakılmış ve sadece bu camii ayakta kalmıştır. Bu camii 2008 yılında restore edilmiştir. Restorasyonda harim kısmında bulan kubbelerinin iç tarafındaki alçılar sökülmüş, harim kısmındaki işlenen tuğlaların arasındaki derzler açılmış, tuğlaların yüzeyi eski rengine döndürülmüş, mihrap kısmı eklenmiş, doğu cephesine giriş kısmı eklenmiş, yapının doğusuna mutfak eklenmiş ve giriş kısmı onarılmıştır. Bu camii 23040 numarası ile 2008 yılında Miras-ı-Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından kayıt altına alınmıştır.[70]

Kitabesi: Caminin restorasyon öncesinde harim kısmında mermerden yapılmış iki adet kitabesi bulunmakta idi ancak bu kitabeler restorasyon dolayısı ile üzeri kapanmış daha sonra da Miras-ı-Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından koruma altına alınmıştır (Resim 2.162).

Yapının İncelenmesi: Ulu cami plan tipinde yapılan Şucaeldölee Camii, dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş altı adet paye ile taşınan bir harime sahiptir. Bu cami 240m çevreye sahiptir ve yaklaşık uzunluğu 16m, eni 13m ve yüksekliği ise 6m dir. Yapının üst örtüsü on altı adet küçük kubbeyle örtülmüş ve bu kubbeler dış kısmından yalıtım malzemesi ile örtülmüştür. Restorasyondan sonra doğu giriş kısmı, batı tarafına mutfak eklenmiştir.

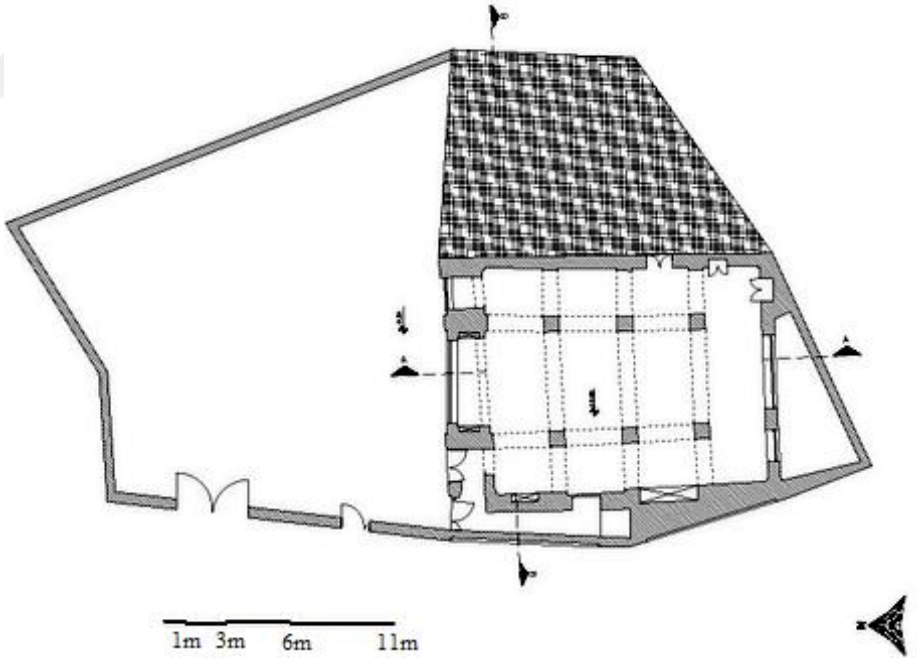
[70] Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı)

Restorasyondan önce caminin çatısında bazı yerler ahşap ile örtülmüş ve üzerine alçı kaplanmıştır.

Caminin harim kısmında dokuz adet tuğladan yapılmış payeler bulunmaktadır bu payelerin yüksekliği 3.8mdir ve payelerin arası sivri kemerdir. Kubbeler içeriden spiral dört yapraklı bir şekildedir. Restorasyondan sonra yeni bir mihrap eklenmiştir. Restorasyondan önce caminin harim kısmının tabanı elde örülmüş halılar ile kapatılmıştır (Resim 2.160-161 ve Resim 2.164). Günümüzde bu caminin restorasyonu devam etmektedir.

Süsleme Özellikleri: Camide süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik: Bu caminin temellerinde taş, iç ve dış kısmında tuğla, alçı ve çimento kullanılmıştır.

Çizim 2.21. Şucaeldölee Cami Planı (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.22. Şucaeldölee Camii kesitleri (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.158. Şucaeldölee Camii Dış Çephesi

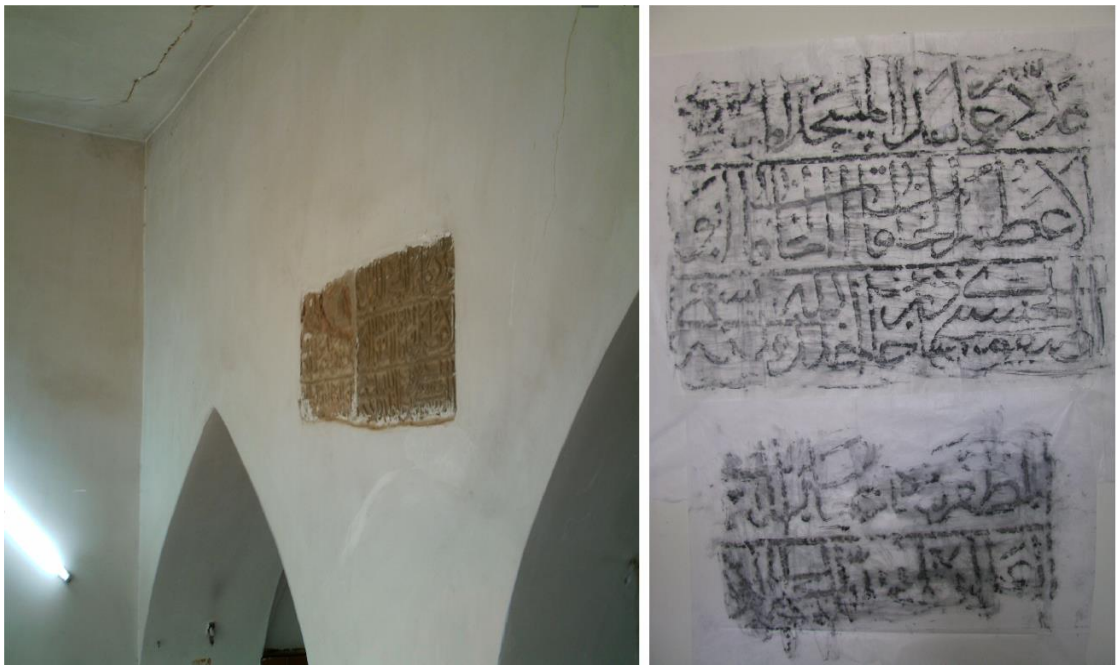
Resim 2.159. Şucaeldölee Camii

Resim 2.160. Şucaeldölee Camii Harim Kısmı Restorasyondan Önce (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.161. Şucaeldölee Camii Restorasyondan Önce

Resim 2.162. Şucaeldölee Camii Kitabesi

Resim 2.163. Şucaeldölee Camii Kubbe ve Tonozun İçeriden Görüntüsü

Resim 2.164. Şucaeldölee Camii Harim Restorasyondan Sonra

KATALOG NO : 2.2.13.

YAPININ ADI : MUİZİDDİN CAMİİ

RESİM NO : 2.165-187

ÇİZİM NO : 2.23

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga'nın merkezinde Hacenesir Caddesi'nde, Hatemi Sokağı'nda bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan araştırmalara ve caminin mezar taşı kitabelerine göre, bu cami Safevi döneminin başlarında yapılmış ve Şah Tahmasb döneminde (1514-1576) restore edilmiştir. Bu dönemde yıkılmış olan Şeyh Muiziddin camisinin üzerine zengin bir kişi olan Şii Hacı Nebi Damen yeniden cami ve medrese yaptırmıştır. Mermerden yapılmış caminin kitabesi doğu duvarının dış yüzünde bulunurkrn, günümüzde yerinden çıkarılmış kaybolmuştur. Üslup özelliklerinden dolayı Kacar döneminde restore edildiği anlaşılmaktadır. Caminin iç ve dış kısmında birçok önemli mezar taşları bulunmaktadır. Bu8nlar yazılı olmaları ve üzerlerinde tarih bulundurmaları bakımından önemlidir. Caminin ön kısmında ki mermerden yapılmış mezar taşı üzerinde hicri 976 (M.1568) yılı yazılırdır. Miras-ı-Ferhengi'nin kayıtlarına göre en eski mezar taşı hicri 772 (M. 1370) yılını göstermektedir. Bu camii 1968 yılında Miras-ı-Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından 643 numara ile İran'ın Milli eseri olarak kayıt edilmiştir.[71]Günümüzde bu camiyi Muiziddin'in torunları idare etmektedirler.

Kitabesi: Bu caminin kitabelerini avluda, caminin iç ve dış kısmının duvarlarında bulunan mezar taşları oluşturmaktadır. Bu mezar taşları Şeyh Muiziddin'in aile yakınlarına aittir. İncelemelere göre kitabelerin birinin üzerinde hicri 976 (M.1568) yılı mermer taşın üzerinde bulunmaktadır. Caminin doğudaki harim kısmının kapı ve pencerelerinin arasında dış taraftan iki adet kitabe bulunmaktadır bunların birisi sülüs hattı ile şöyle yazılmaktadır (Resim 2.172).

فی ایام خلافته السطان الاعظم خاقان الا کرم ابو مظفر شاه تهماسب بهادر خان خلدالله ملکه و سلطانه

[71] Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı)

Kitabenin anlamı: *"Hakan Ebu Muzaffer Tahmasb Bahadır Han ve Melike Heldullah ve Sultanı Dönemi"* diğeri nestalig hattı ile hicri 1147 (M.1734) yılını ve üzerinde Muhammed Mumin'in ölüm tarihi yazmaktadır (Resim 2.172).

محمد مومن ان پاکیزه طینت　　لوای علم دین را بود زینت

چه دنیا بود فانی ، مرغ روحش　　گشاد از برج تن بال عزیمت

به سوی روضه رضوان روان شد　　خمش شد شمع فانوس شریعت

خرد می جست تاریخش که ناگاه　　ز غیب آمد ندا کای راست فطرت

رقم زن سال تاریخ وفاتش1147　　مقام وی که بد در صدر جنت

Kitabenin anlamı: "*Muhammed Mumin'in içi temiz bir insan din bayrağının altında kendini süslemiş, dünya faniymiş ruhunun kuşu büyük ve beş masumun altındadır, cennete revan oldu ömür şamdanı geçti şeriyat yolunda, kafası çalışıyordu tarih yolunda göklerden fitretine sözler gelmiş, onun ömrünün vefatını yaz 1147 onun makamı cennetin en yukarılarındadır".* Diğer bir kitabe bu binanın doğu duvarında mermerden yapılmış ve Hacı Nebi Damen tarafından Şah Tahmasb döneminde yeniden camiyi yaptırdığı belirlenmektedir (Resim 2.174).

شیعه شاه ولایت کمترین حاجی نبی　　انکه نود دردلش جزمهر اولاد رسول

ساخت این بنیاد را بهر عبادت تا کنند　　بهر طاعت شیعیان دین در وی نزول

خیر او شد قبول حضرت حق بعد از این　　سال تاریخش بجواز خیر حاجی بد قبول 976

Kitabenin anlamı: *" Şii'lerin sutanın en küçüğü Hacı Nebi onun yüreğinde Hz. Resuldan başka bir sevgi yoktur, bu yapıyı yaptı ibadet için Şii'lerin kabullenmesi kendine geldiğinde, bunun hayratı Allah tarafından kabul olsun yapılan tarih 976* "[72].

Diğer bir kitabe Molla Ahmede aittir. Molla Ahmed Kacar döneminin büyük Şii alimlerinden birisidir ve bu alim Ağa Muhammed Han Kacar döneminde(1709-1762) yaşamıştır. Bu mezar taşı caminin harim kısmının dış cephesinde bir kemer içerisinde bulunmaktadır (Resim 2.173). Mezar taşının üzerinde Molla Ahmed'i met eden şiirler yazılmıştır. Caminin taşlık kısmında bulunan üç ayrı kitabe erkek harim bölümünün girişinin sağına ve soluna takılıdır (Resim 2.175-178).

[72] Murvarid 381

Yapının İncelenmesi: Muiziddin Camii plan türü olarak çok ayaklı ahşap destekli ulu camiler plan türünde inşa edilmiştir. Muiziddin Camii'nin biri büyük 36 ahşap destekle taşınan harim kısmı ve diğeri küçük olan ve 6 ahşap destekle taşınan iki ayrı harim kısmı bulunmaktadır (Resim 2.168-169). Cami harim kısmının kuzeyinde bir türbe ve türbenin batısında bir mutfak, güneyinde abdesthane bulunmaktadır (Resim 2.184-185).

Caminin büyük harim kısmı dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş, uzunluğu 34m, genişliği 16m ve yüksekliği ise 5.5m dir (Resim 2.168). Bu caminin tavanı ahşaptan yapılmıştır Harim kısmında otuz altı tane ahşaptan yapılmış sütun bulunmaktadır. Bu sütunlar mihraba paralel şekilde dokuzar adet dört sıra halinde dizilmişlerdir. Sütunların ahşaptan yapılmış mukarnaslı sütun başlıkları bulunmaktadır. Bunlar farklı şekillerde düzenlenmiş olmalarına rağmen genelinde aşağıdan yukarıya doğru kademeli olarak genişleyen mukarnas yuvalarıyla şekillenmiş sütun başlıklarıdır (Resim 2.170-171). Caminin büyük harim kısmı sadece Muharrem aylarında açılmaktadır ve diğer aylarda kapalıdır. Muharrem ayında caminin içerisinde büyük harim kısmında bu aya ait olan mitingler yapılır ve küçük harim kısmında pişirilen yemekleler mitingin sonunda cemaate buradan dağıtılmaktadır.

Muiziddin Camii'nin küçük harim kısmı 22m uzunluğunda, 8m genişliğinde ve 5m yüksekliğe sahiptir(Resim 2.169). Dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş harim kısmı mihraba paralel olarak dizilmiş altı adet ahşap sütun tarafından taşınmaktadır. Bu sütunların başlıkları da mukarnaslıdır. Ahşap tavan düzenlemesi Kacar döneminde üzeri sıvanmıştır.

Caminin basık kemerli iki girişi vardır. Bunların birisi kemerin içerisinde üç dilimli kemer altına yerleştirilmiş bir ahşap kapı ile camiye girilmektedir. Bu kapının iki yanında sırlı tuğlalar bulunmaktadır ayrıca kapının alın kısmı Kacar dönemine ait olan kalem işi süslemeler ile bezenmiştir. Kapının dış kısmından içi oyulmuş mermer bir taş üzerinde bitkisel süslemeler bulunmakta ayrıca dışarıdan diğer yanlarında Kur'an ayetleri yazılmıştır (Resim 182). Diğer giriş kapısı üç dilimli basık kemer içerisine yerleştirilmiş günümüzde bu kapı kullanılmamaktadır (Resim 2.166).

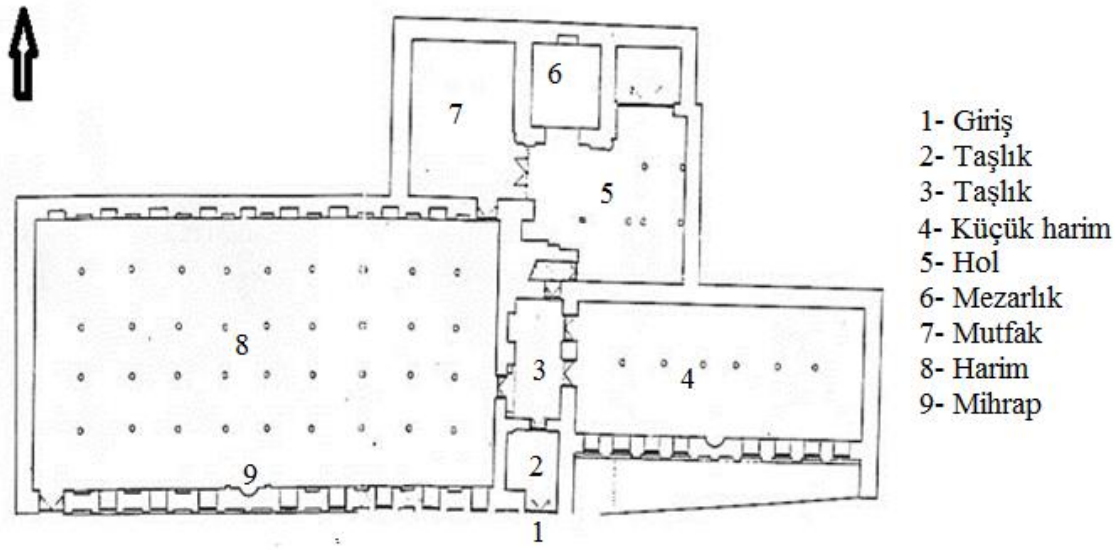
Caminin en hareketli cephesini güney cephesi oluşturmaktadır. Üç sıra kesme taş üzerine tuğladan örülen beden duvarlarında tüm cephe dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir (Resim 2.127). Bunların bir kısmında

iki katlı pencereler açılmış, bir kısmı ise sağır kemerler halinde kullanılmıştır. Pencerelerin alt katları ahşap kanatlı olarak yapılmış ve genellikle kapalı tutulmaktadır. Tuğla dekorasyonla dikkat çeken cephenin örgü türü içerisinde yer yer sırlı tuğlalar kullanılmıştır.

Türbe: Caminin giriş kısmının karşısında kuzey duvarına bitişik olarak yapılmış, kare planlı, üzeri kubbe ile örtülmüş Şeyh Muiziddin'in mezarı bulunmaktadır. Şeyh Muiziddin'in türbesi daha önce Kümbeti Gaffariye benzerken, daha sonradan nemden ve bakım yapılmamasından dolayı süslemeleri bozulmuş ve kubbesi tahrip olmuş, günümüzde zor bir şekilde ayakta durmaktadır. Türbenin zemin seviyesinden yaklaşık 2 m kadar aşağıda bulunmaktadır. Üst örtüsü yıkılmış ve ahşapla kapatılmaya çalışılan kubbenin orijinalinin tuğladan örülmüş kubbe olduğunu kalan izlerden söylemek mümkündür (Resim 2.186-187).

Süsleme Özellikleri: Kacar dönemine ait olan kalem işi süslemeler ile bezenmiştir. Kapının dış kısmından içi oyulmuş mermer bir taş üzerinde bitkisel süslemeler bulunmakta ayrıca dışarıdan diğer yanlarında kuran ayetleri bulunmaktadır. Caminin genel bezemesini tuğla örgü şekilleri oluşturmaktadır. Bunlar giriş ve pencerelerde sırlı tuğla kullanılarak hareketlilik oluşturulmuştur. Ahşap süslemeler özellikle mukarnaslı sütun başlıkları Meraga camilerinde görülen bir uygulamanın tekrarıdır.

Malzeme ve Teknik: Şeyh Muiziddin camisinin temeli taş beden duvarları tuğladan yapılmıştır. Dış kısmı Kacar dönemine ait tuğla örgüler kullanılmıştır. Bezemede sırlı tuğlaları da görmek mümkündür.

Çizim 2.23. Muizddin Camii Kroki

Resim 2.165. Muiziddin Camii Giriş Kapısı

Resim 2.166. Muiziddin Camii Güney Cephesi

Resim 2.167. Muiziddin Camii Giriş Kapısı

Resim 2.168. Muiziddin Camii Büyük Harim Kısmı

Resim 2.169. Muiziddin Camii Küçük Harim Kısmı

Resim 2.170. Muiziddin Camii Mukarnaslı Sütun Başlıkları (büyük harim)

Resim 2.171. Muiziddin Camii Sütün Başlığı (küçük harim)

Resim 2.172. Muiziddin Camii Kitabe

Resim 2.173. Muiziddin Camii Kitabe

Resim 2.174. Muiziddin Camii Safevi Döneminde Restore Edildiğini Gösteren Kitabe

Resim 2.175. Muiziddin Cami Kitabeler

Resim 2.176. Muziddin Cami Kitabe

Resim 2.177. Muiziddin Camii Kitabe

Resim 2.178. Muiziddin Camii Kitabe

Resim 2.179. Muiziddin Camii Muiziddin'e Ait Olan Mezar Taşı

Resim 2.180. Muiziddin Camii Dış Kapısında Bulunan Memerden Yapılmış Sütunlar

Resim 2.181. Muiziddin Camii Molla Ahmed'in Mezar Taşı [73]

[73] Murvarid, 375

Resim 2.182. Muiziddin Camii Giriş Kapısı

Resim 2.183. Muiziddin Camii Büyük Harim Kapısı

Resim 2.184. Muiziddin Camii Muiziddin Türbesi

Resim 2.185. Muiziddin Camii Mutfak

Resim 2.186. Muiziddin Camii Türbe Tavanı

Resim 2.187. Muiziddin Camii Türbe

KATALOG NO : 2.2.14.

YAPININ ADI : MOLLA RÜSTEM CAMİİ

RESİM NO : 2.188-203

ÇİZİM NO : 2.24-26

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga'nın eski yerleşim merkezinde Molla Rüstem meydanının güneyinde Ohedi Caddesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Camii bulunduğu yerdeki Molla Rüstem meydanına yakınlığından dolayı camiye de Molla Rüstem Camii denilmiştir. İran inkılabından (1978) den sonra bu caminin adı İmam Humeyni olarak değiştirilmiştir. Caminin mimari üslubuna bakarken dikdörtgen planlı camilerin birçoğu gibi Safevi döneminde yapılmıştır ayrıca kalem işleri, mukarnaslı sütun başlıkları, ahşap sütunlar, ahşap tavanlar ve bölgenin diğer camilerine bakarak üslup özelliklerinden dolayı bu caminin, Safevi dönemine ait olduğunu belirleyebiliriz. [74] Molla Rüstem Camii'nin Kacar döneminde birçok yeri özellikle kalem işleri ve tavanındaki şiirleri restorasyon geçirmiştir. Ayrıca caminin içerisindeki perdolarda hicri 1263 (1846) tarihi görülmektedir ve bu dönem Kacar dönemine denk gelmektedir. [75]Günümüzde camii kullanıma açıktır.

Kitabesi: Caminin yapıldığı tarihi gösteren yapım kitabesi bulunmamaktadır. Ancak caminin kuzey cephesinde, girişinin üzerinde solda mermerden yapılmış 40x60cm boyutlarında bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe üzerinde caminin restorasyon tarihi olan 1263 (1846) yazılıdır. Bu kitabenin üzerinde ayrıca**:** Caminin Restorasyonu Nasir El Din döneminde Haceli Hanı Mugaddem Meragei tarafından restorasyonu yapılmıştır, 1263 tarihi okunmuştur (Resim 2.197)[76].

Yapının İncelenmesi: Camii plan türü olarak çok ayaklı ahşap destekli ulu camiler plan türünde inşa edilmiştir. Cami 25.6x19.4m boyutlarında ve yüksekliği de 4.5mdir. Harim kısmında her sırada 7 sütun olmak üzere 5 sıra sütun kullanılarak toplam 35 adet ahşap sütun bulunmaktadır (Çizim 2.24). Bu yapının kuzey cephesi 33.5m, güney cephesi 28m,

[74] Abdulali EdibElmülk, *Dafeul El Gurur*, (ter İhraç Afşar), Harezmi, Tahran 1970, 12
[75]Dihgan, 150
[76] Mehdi Muhammed Zade-" Saideh Tavakolli, İrfani Semboller Molla Rüstem Camisinin Süslerinde", *Mahi Hüner*, sayı 168, 1392 h.ş (2013)

batı cephesi 21.3m ve doğu cephesi 30m dir. Bu caminin iki adet giriş kısmı bulunmaktadır bu giriş kısımları caminin kuzey cephesindedir. Caminin giriş kapılarının batı tarafındaki mukarnaslı bir taçkapıdır, bu taçkapı sivri bir kemerin içerisine yerleştirilmiş ve üzerinde alçıdan yapılmış mukarnaslar görülmektedir (Resim 2.191). Mukarnasların altında bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Ayrıca sivri kemerin içinde alçıdan yapılmış geometrik süslemeler bulunmaktadır. Bu taçkapıda tuğlalar süslü yatay ve dikey şekilde yapılmıştır. Burada sonradan yapılmış bir demir pencere ve bir demir kapı bulunmaktadır (Resim 2.191). Mukarnaslı kapının üzerinde ahşaptan yapılmış yaklaşık 1m genişliğinde saçaklar bulunmaktadır. Diğer kapı ise kuzey cephenin doğusunda yerleştirilmiştir ve eyvan türü bir taçkapıdır. Bu taçkapı sivri bir kemerin içerisine yerleştirilmiş, içerisinde bir pencere ve bir ahşap kapı bulunmaktadır. Kapı kemerin alın kısmı yatay ve dikey şeklinde yapılmış ve kemerin üzeri mavi sırlı tuğlalar ile yapılmıştır. Kemer kilit taşı üzerinde sarı sırlı tuğla kullanılmış ve üzerinde Peygamber efendimiz Hz. Muahmed'in adı geçmektedir (Resim 2.191). Caminin kuzey cephesi iki katlıdır aşağı katında 1x1.5m boyutunda beş adet küçük pencere açılmıştır. İkinci katında ise beş adet daha büyük ölçülerde pencere bulunmaktadır. Bu pencereler harim kısmını ışıklandırmaktadır. Pencereler sivri bir kemerin içerisine yerleştirilmiş ve sivri kemerin şekline göre yapılmışlardır. Ayrıca bu cephede bazı sivri kemerli sağır nişlerin yüzeyi sırlı tuğlalarla kaplanmıştır (Resim 2.189). Bu caminin asıl giriş kapısı kuzey cephesinde bulanan doğu tarafdaki kapıdır.

Bu kapıdan girdikten sonra taşlık bölümüne geçilmektedir. Taşlık bölümü alçı ile kapatılmış ve beş taş basamak ile harim kısmına geçilmektedir. Harim kısmına geçen kapı kare bir şekildedir ve bu kapı iki ahşap kanatlıdır. Caminin biri batı tarafta, diğeri ise doğu tarafta olmak üzere iki kapısı bulunmaktadır. Batı kapı demirden yapılmış ve içeriye girdikten sonra bir taşlık bölümü bulunmaktadır. Taşlık bölümü tuğladan yapılmış altıgen şeklindedir. Doğu kapı da demirden yapılmış ve yine içeriye girmeden bir taşlık bölümü bulunmaktadır (Resim 2.192). Taşlığın sol tarafında caminin harim kısmına gidilmektedir. Caminin abdesthane ve tuvaletleri doğu kapı tarafında bulunmakta olup, buraya avlu şeklinde bir ara mekanla bu kısımlara ulaşım sağlanmaktadır. Mola Rüstem camiinde yaz aylarında genellikle 35 ahşap sütunla oluşturulan harim kısmı ibadet amaçlı olarak kullanılırken, kışın havaların soğumasından dolayı, caminin ısıtma problemi de düşünülerek daha küçük olan ve harim kısmının kuzeyinde dört sütunla şekillenmiş olan

ve ikinci kat konumundaki küçük harim kısmı kullanılmaktadır (Resim 2.193-194 ve Resim 2.198). Bu harim kısmı 26.5x7.5mdir bu kısımda 4 adet sütun bulunmaktadır. Bu sütunların araları (sahan) 3.4mdir bu sütunların bir tanesi mermerden yapılmış ve tahminlere göre ya Kacar döneminde eklenmiş veya daha önceki caminin bir sütunu olarak yeniden kullanılmış olabilir. Ayrıca buranın sütun başlıkları iki sıra mukarnaslıdır. Caminin doğu girişi günümüzde bu giriş kısmını bayanlar tarafından kullanmaktadır. Yazlık harim kısmında bulunan sütunlar mihraba paralel bir şekilde yedi adet olarak beş sıra şeklinde dizilmişlerdir. Bu sütunların arası (sahan) yaklaşık olarak 3mdir. Sütunların altlıkları taştan yapılmış ve sütun başlıkları mukarnaslıdır. Bu mukarnaslar üç sırada küçükten büyüğe doğru kademeli olarak yapılmıştır. Ayrıca mukarnasların üzerinde hiçbir kalem işi süsleme bulunmamaktadır (Resim 2.194). Sütunların gövdesi kavak ağacından yapılmış ve üzerinde de herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Caminin tavanı ahşaptan yapılmış ve sütunlar arasındaki boşluk 35cmdir. Tavanda sütunların arasında yontulmuş ağaçlar (perdo)[77] ve üzerinde bitkisel motiflerden oluşan kalem işi süslemeler görülmektedir (Resim 2.200-201). Bu kalem işleri üslup özellikleri bakımından Kacar döneminde yapılan restorasyonlarla benzerlik göstermektedir. Bu kalem işleri ayrıca ahşap sütunların üzerinde ve sandukaların üzerinde bulunmaktadır. Ayrıca perdoların içerisinde de Cenabı Allah'ın (Esmaül Hüsna) birkaç ismi bulunmaktadır. Perdonun üzerinde yazan isimler Allah, Ya Burhan, Muhammed, Ali isimleri günümüzde de okunabilmektedir (Resim 2.200). Yazlık harim kısmının kuzeyinde dört adet ahşap kapı ve üzerinde pencereler bulunmaktadır. Bu pencereler kışlık harim kısmına açılmaktadır.

Caminin mihrabı güney tarafındadır ve mihrap üzerinde hiçbir süsleme bulunmamaktadır. Mihrap nişi yarım daire kemeri ile duvar içerisine yerleştirilmiştir. Mihrabın dışa taşıntısı yoktur (Resim 2.197).

Mihrabın önünde ahşaptan yapılmış altı basamaklı seyyar bir minber bulunmaktadır. Minberin üzerinde de hiçbir yazı ve süsleme unsuru bulunmamaktadır (Resim 2.197).

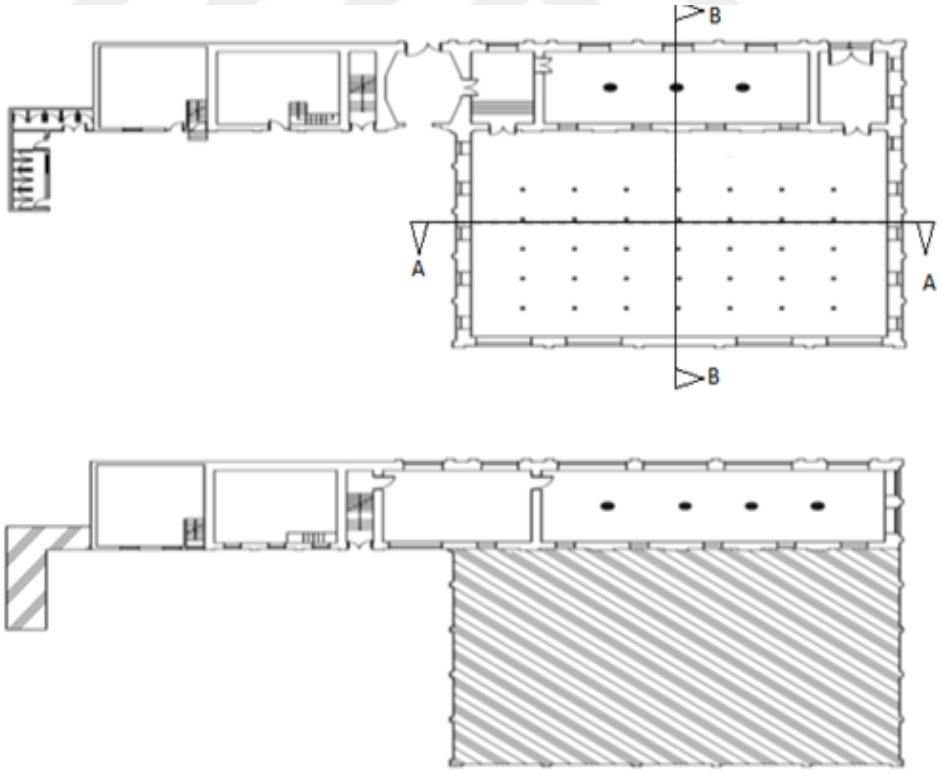
Ayrıca bu caminin bir mutfak ve yemek dağıtma yeri de vardır. Mutfak ve bağış yeri caminin kuzeyinde yer almaktadır. Bağış yeri aynı zamanda yardımların kabul

[77] Perdo: Tavanda kullanılan yontulmuş ağaçlara perdo denir.

edildiği, hem parasal hem de yemek veya giysi şeklinde yardımların alındığı bölümdür. Bu bağış yerinde tuğladan yapılmış dört adet yuvarlak sütun bulunmaktadır. Bağış yerinin tavanı kışlık harim kısmının zeminini oluşturmaktadır. Bu yerde hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Bazı bağışlar (kablar, kaşıklar ve tencereler cami mutfağına bağışlanmıştır[78].

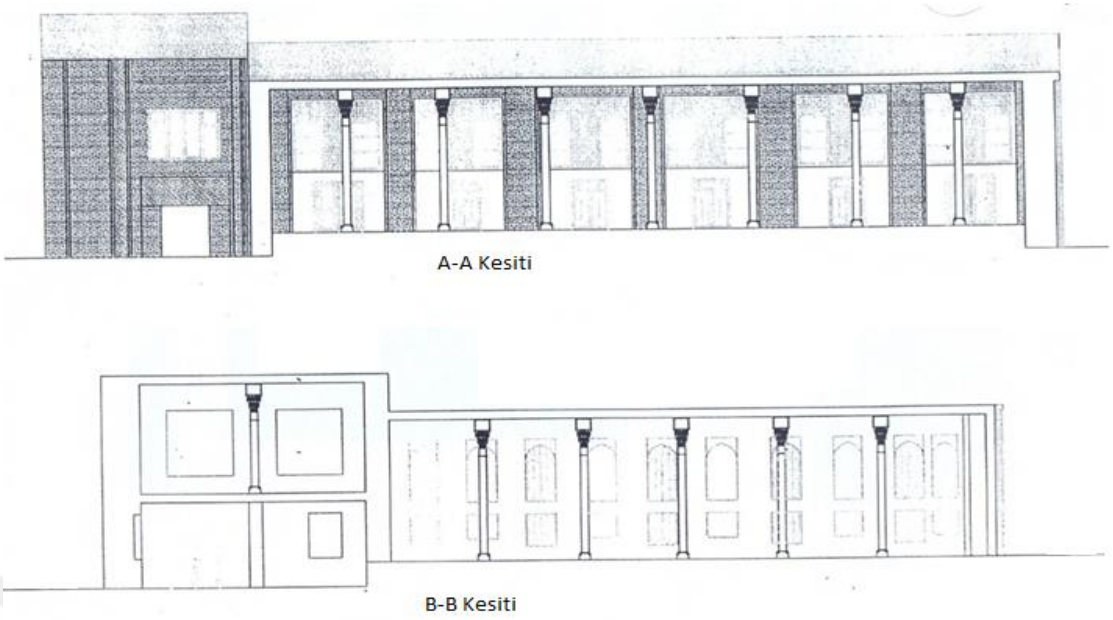
Süsleme Özellikleri: Molla Rüstem Camii'nde süslemeler tuğla ile yapılmış yatay ve dikey şeklinde örülmüşlerdir. Ahşap sütunların üzerinde ve sandukaların üzerinde perdoların içerisinde Cenabı Allah'ın (Esmaül Hüsna) birkaç ismi bulunmaktadır. Perdonun üzerinde yazan isimler arasında Allah, Ya Burhan, Muhammed, Ali isimleri günümüzde de okunabilmektedir. Taçkapıları sivri kemerli ve mukarnas işlemelidir. Mukarnasların altında bitkisel süslemelerde bu camiye özgü süslemeler olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca sırlı tuğlalarda dekorasyon amaçlı olarak kullanılmıştır.

Malzeme ve Teknik: Bu caminin malzeme olarak taş, tuğla, sırlı tuğla, ahşap ve alçı kullanılmıştır. Bu malzemeler geleneksel yöntemlerle uygulanmıştır.

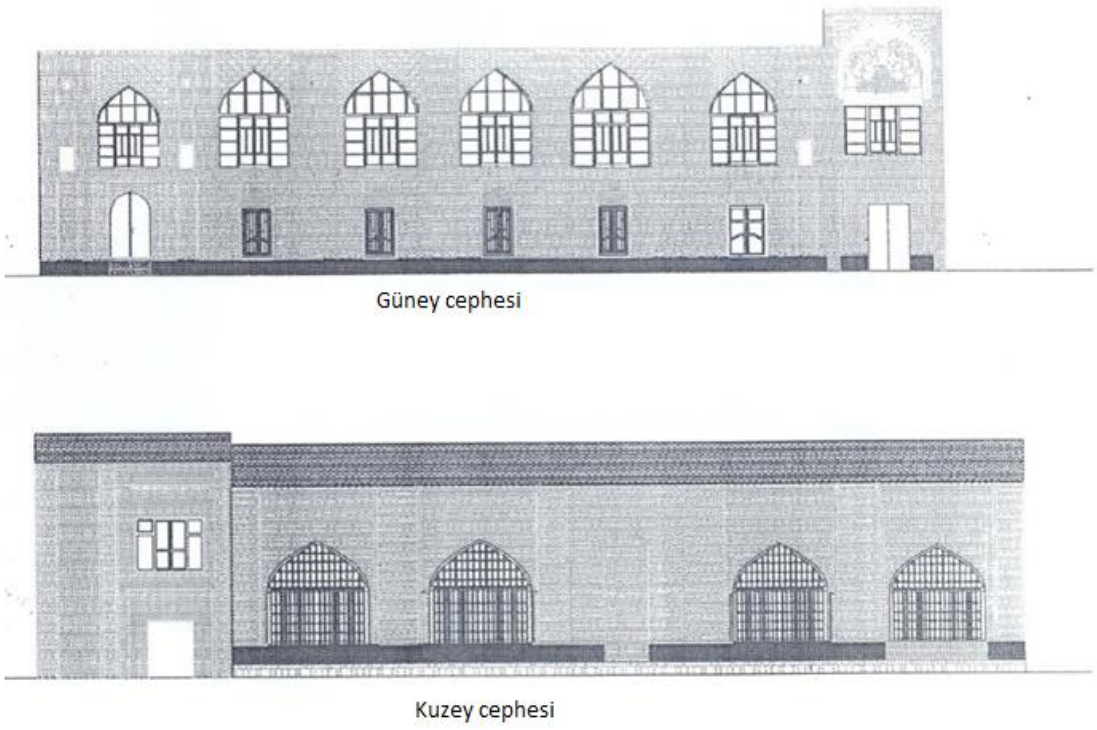

Çizim 2.24. Molla Rüstem Camii Krokisi (Miras-ı-ferhengi)

[78] Dehgan, 155

Çizim 2.25. Molla Rüstem Camii A-A ve B-B kesitleri (Miras-ı-ferhengi)

Çizim 2.26. Molla Rüstem Camii Cepheleri (Miras-ı-ferhengi)

Resim 2.188. Molla Rüstem Camii Kuzey Cephesi

Resim 2.189. Molla Rüstem Camii Dış Cephesi

Resim 2.190. Molla Rüstem Camii Doğu Cephesi

Resim 2.191. Molla Rüstem Camii Tac Kapıları

Resim 2.192. Molla Rüstem Cami Kuzeybatı Tarafındaki Giriş

Resim 2.193. Molla Rüstem Camii Yazlık Harim

Resim 2.194. Molla Rüstem Camii Kışlık Harim

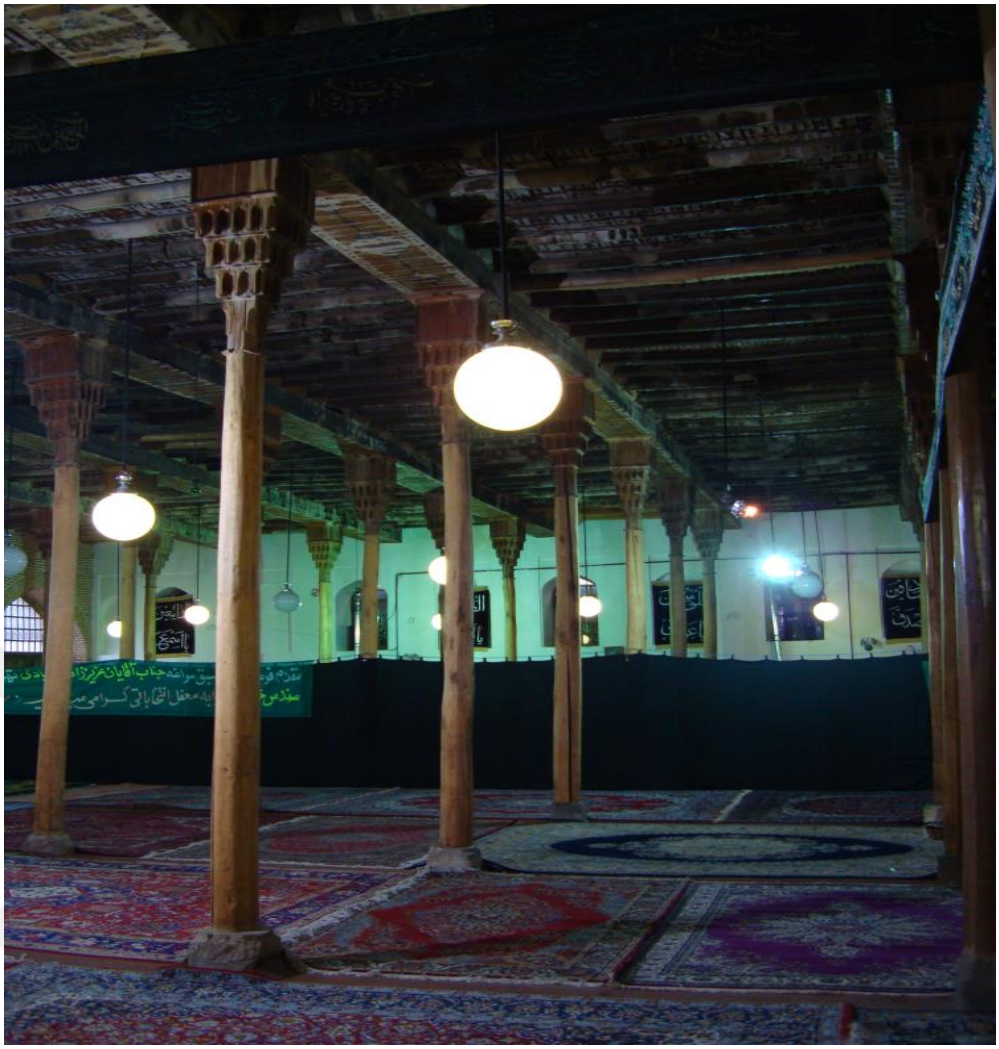
Resim 2.195. Molla Rüstem Camii sütün Başlık ve Altlıkları

Resim 2.196. Molla Rüstem Camii Kitabesi

Resim 2.197. Molla Rüstem Camii Mihrap ve Minberi

Resim 2.198. Molla Rüstem Camii Harim

Resim 2.199. Molla Rüstem Camii Tavanı

Resim 2.200. Molla Rüstem Camii Tavanı

Resim 2.201. Molla Rüstem Camii Tavanı

Resim 2.202. Molla Rüstem Camii Tavan Sandukasının Süslemesi

KATALOG NO : 2.2.15.

YAPININ ADI : ALİYESTAN CAMİİ

RESİM NO : 2.203-209

ÇİZİM NO : 2.27

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga'nın Hacenesir Caddesi'nin güneyinde Aliyestan Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Caminin üzerindeki yapım kitabesine göre, Kacar döneminde inşa edilmiş bir camidir. Aliyestan Mahallesi'nde bulunduğu için bu isimle adlandırılmıştır. Caminin harim kısmının kuzey bölümü yakın zamanda restore edilmiştir. Cami olarak günümüzde de hizmet verirken, sadece cenaze törenlerinde ve öğle, akşam namazlarında açıktır. Cenaze törenleri sadece cenaze namazından ibaret değil, ölünün kabristana defnedildikten sonraki taziyesinin de kabul edildiği yer olarak kullanılmaktadır.

Kitabesi: Caminin yapım kitabesi, caminin avlusunda ve güney cephesinde pencerelerin arasında ve yerden yaklaşık 1.5m yükseklikte bulunmaktadır. Kitabe, 30x30cm boyutlarında dikdörtgen mermerden yapılmış bir kitabedir. Bu kitabenin üzerinde Aliyestan camisinin yapıldığı tarih yazmaktadır

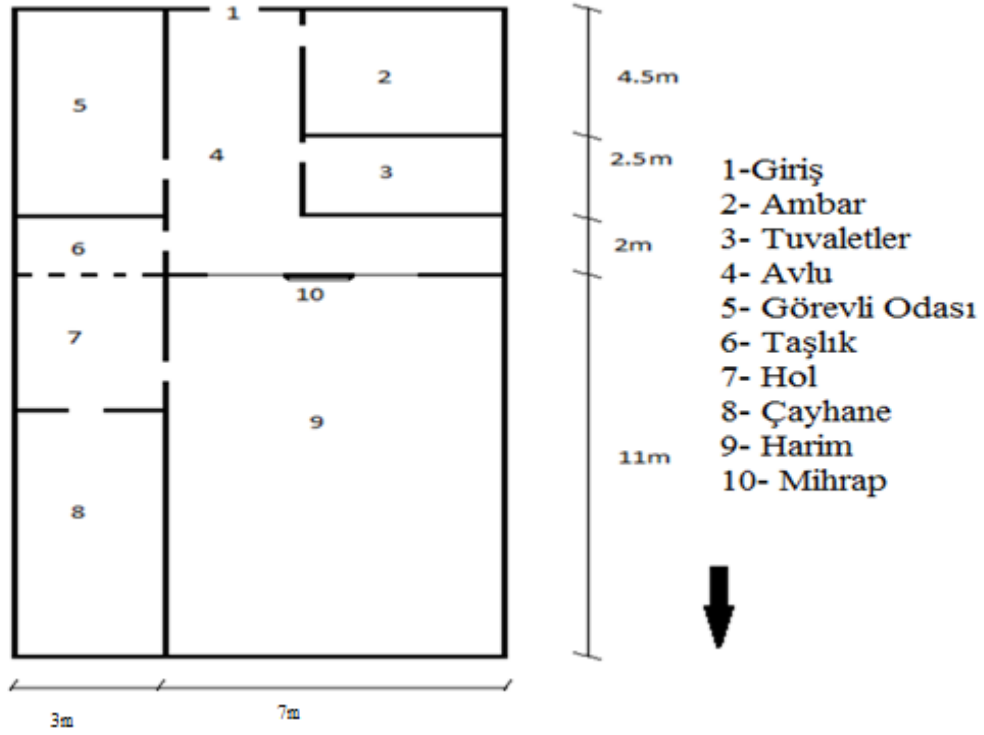
Anlamı: "*28 sefer 1328 (1910) tarihinde şehrin mescidi Aliyestan'ı yapıldı. Hz. Muhammed'in mescidinin hadimesi"* (Resim 2.205).

Yapının İncelenmesi: Camii, plan olarak kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş ve düz tavanlı camiler grubuna girmektedir. Aliyestan Camii yaklaşık 200m kareye inşa edilmiştir. Bu yapıda harim, taşlık, avlu, ambar, görevli odası, abdesthane, tuvaletler ve holden oluşmuştur (Çizim 2.27). Caminin girişi güney cephenin ortasından sağlanmaktadır. Giriş kısmından avluya geçiş yapılmakta ve avlunun sol tarafında ambar ile tuvaletler bulunmaktadır. Ayrıca avlunun giriş kısmının sağında görevli odası bulunmaktadır. Caminin güney cephesinde iç mekanın aydınlatılması için iki adet büyük pencere açılmıştır. Demirden yapılmış bu pencereler, Kacar dönemi sonrasına aiittir. Ayrıca bu pencerelerin ortasında mihraba açılan küçük bir pencere de bulunmaktadır (Resim 2.204). Bu cephenin malzemesi tuğladır ve bu tuğlalar pencere alınlıkları ve kitabenin alınlığı yatay dikey bir şekilde örülmüş tuğla ile süslenmiştir.

Avlunun sağ tarafından taşlık bölümüne geçilmektedir buradan ahşap bir kapı ile caminin holüne geçilmektedir ayrıca hol kısmında caminin abdesthanesi de bulunmaktadır. Hol kısmından ahşap bir kapı ile caminin harim kısmına geçilmektedir. Harim kısmı dikdörtgen bir şekilde yapılmış, 11x7m, ölçülerinde, 4.5m yüksekliğinde olup, duvarları alçı ile sıvanmıştır (Resim 2.207). Harim kısmında hiçbir taşıyıcı bulunmamaktadır. Caminin mihrabı harim kısmının güney duvarına yerleştirilmiş, mermerden yapılmış ve sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlenmiştir. Mihrabın üzerinde kitabe ve süsleme bulunmamaktadır. Ayrıca caminin dört basamaklı seyyar ahşaptan yapılmış minberi de mihrap içerisine yerleştirilmiştir (Resim 2.208). Harim kısmının tabanına elde örülmüş halılar serilmiştir. Yapının çatısı düz tavanlı ve üzerine su geçirmemesi için yalıtım malzemesi ile kaplanmıştır.

Süsleme Özellikleri: Aliyestan Cami son derece sade düzenlenmiş, cephesindeki tuğla duvar örgüleri, pencere alınlıkları ve kitabenin alınlığı yatay dikey bir şekilde örülmüş tuğla örgüye sahiptir. Bu caminin hiçbir yerinde başka bir süs ve seramik bulunmamaktadır. Caminin içerisinde özellikle Muharrem aylarında Hz. Ali'nin, Hz. Hüseyin'in ve Hz. Hüseyin'in kardeşi Hz. Abbas'ın resimleri kumaş üzerine işlenip, isimleri yazılarak duvarlara asılmıştır. Ayrıca yine harim kısmının duvarlarının üst kesiminde Hz. Hüseyin'in isminin kartuşlar içerisinde yazılmış kumaş parçaşı dört duvarı dolanmaktadır (Resim 2.207).

Malzeme ve Teknik: Bu camini malzemesi tuğla, ahşap, taş ve alçıdır. Bu yapının tüm dış cepheleri onarımdan sonra çimento ve mermer taşlar ile kaplanmıştır.

Çizim 2.27. Aliyestan Camii Planı

Resim 2.203. Aliyestan Camii

Resim 2.204. Aliyestan Camii Güney Cephesi

Resim 2.205. Aliyestan Camii Kitabesi

Resim 2.206. Aliyestan Camii Holü

Resim 2.207. Aliyestan Camii Harim

Resim 2.208. Aliyestan Camii Mihrab

Resim 2.209. Aliyestan Camii Mirabı ve Minber

KATALOG NO : 2.2.16.

YAPININ ADI : MESCİDİ CUMA CAMİİ

RESİM NO : 2.210-216

ÇİZİM NO : 2.28-29

Bulunduğu Yer: Bu camii Meraga'nın merkezinde Hacenesir Caddesi'nde ve Sebze Pazarın karşısında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Üzerindeki kitabelere göre caminin Safevi dönemine ait olduğu belirlenmiştir. Mescidi-i Cuma Camii Kacar döneminde medrese olarak da kullanılmıştır. Kaynaklarda varlığından haberdar olduğumuz caminin bitişiğindeki küçük bir cami günümüze ulaşamayıp tamamen yıkılmıştır. Ancak yıkılan bu küçük caminin üzerinde iki adet kitabesi vardı. Bu kitabelerde caminin Safevi döneminde inşa edildiğine dair tarih bulunmaktaydı. Ayrıca günümüzdeki Mescidi-i Cuma Camii, yıkılan bu küçük camiden sonra yapılmıştır. Mescidi-i Cuma Camii inşa edildikten sonra yakınında bulunan küçük cami artık kullanılmamış ve bu yüzden tahribatı hızlanmış sonrada yıkılmıştır. Mescidi-i Cuma Camii 1982 yılında tamamen yeniden inşa edilmiş ve eski camiden hiçbir eser kalmamıştır. Günümüzde bu cami Meraga'nın en büyük camisi ve Cuma namazları da bu camide kılınmaktadır.

Kitabesi: Mescidi-i Cuma Camii bitişiğinde bulunan küçük caminin iki adet kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabelerin ikisi de dikdörtgen bir şekilde mermerden yapılmıştır, kitabelerin üzerinde hicri 1024 (1615) ve 1106 (1694) tarihleri bulunmaktadır (Resim 2.212). Kitabeler şu şekildedir:

والسلم شرمنده خواهد بود و تغییر کننده تخفیف مذکور به لعنت الهی و نفرین حضرت رسالت پناهی گرفتار گردد میباید ک سواد رقم اسراف را بر سنگ نقش نموده بر در مسجد جامع نصب نمایند و در دعا گویی... قاهره تقصیر نکنند (تحریف فی شهر رمضان المبارک 1024)

Anlamı: *Mahçup olacak herkes ki Beytulmalın servetini boş yere harcasın ve Allahü Tealanın lanetine uğrasın bunu taşın üzerine yazıp caminin başına takılsın ve Allahın peygamberinin duasından eksik kalmayın.* (Bu metin bu şehre hicri 1024 yılının Ramazan ayında yazılmıştır.)

حکم عالی شد آنکه چون پیوسته قرار دارد خاطر عقیدت گزین نواب مستطاب کیومرث خان ، بعد از ادای شکر حضرت واهب العطایا مصروف ترفیه حال رعایا که ودایع ضرت آفریدگار بود. لهذا وجوه پیشکش مستمری را حکام سابق و لاحق بازیافت می نمودند بقیت لعنت نامه مقرر دانست که دیگر من بعد بازیافت نموده نشود هرگاه بعد از حکام و عمال به علت مذکور یک دینار و یک حبه از رعایا و مساکین مطالبه نمایند به لعنت خدا و نفرین رسول گرفتار بوده و از شفاعت وی بی نصیب وبی بهره باشد (تحریر فی شهر ذیقعده سنه 1106)

Anlamı: *Sultanı Aliden Meraga'nın valisi Kiyoumers Han'a biliyorsunuz ki fakir insanlar Allah'ın istekli kullarıdır bu yüzden onlardan vergi almamanızı emrediyorum bundan böyle herkes 1 dinar ve küçük bir şey vergi alırsa Allah'ın ve peygamberin lanetine uğrasın ve onların kıyamette şefatinden yararlanmasın.* Bu yazı şehre hicri 1106 yılında Zigade ayında teslim edilmiştir (Resim 2.113).

Günümüzde bu kitabeler Meraga'da Taşlar Müzesi'nde (Ağalar Mezarlığı) bulunmaktadır. Ayrıca bu camiinin 1982 yılında yeniden inşasından sonra caminin avludan harime giriş kapısının üzerinde çini üzerine yazılmış bir kitabe daha bulunmaktadır (Resim 2.114). Bu kitabe ise şu şekilde yazılmıştır :

این مکان مقدس به همت حاج آقا شرقی امام جمعه و هیئت امنا و همیاری مردم خیر مراغه در سال 1361 شروع به تجدید بنا گردید.

Anlamı: *Bu mukaddes mekan Hacı Ağa Şerği Meraga'nın imam cuması, cami derneği ve hayır sever insanlar tarafından hicri 1361 (1982) yılında tekrardan inşa edilmiştir.*

Yapının İncelenmesi: Mescidi-i Cuma Camii'nin eski plan düzeni Meraga'daki Molla Rüstem Camisi gibi mihraba paralel yedi sıra ahşap sütunla, beş sahından oluşan ve 35 ahşap sütunla taşınan camilerden biridir. Ahşap sütunların sütun başlıkları mukarnaslı ve sütun altlıkları ise mermerden yapılmış altlıklar üzerine oturtulmuştur. Günümüzde ise sütun altlıkları Ağalar Mezarlığındadır (Çizim 2.29). Günümüzdeki Mescidi-i Cuma Camii'nin iki adet giriş kısmı vardır. Bu giriş kısımlarının birisi Hacenesir Caddesi'ne diğeri ise Sebze Pazarına açılmaktadır. Caminin Hacenesir Caddesin'e açılan girişi ana girişi anıtsal ölçülerde düzenlenmiş eyvan türü bir taçkapıdır. Bu taçkapının tamamı sıraltı tekniğinde yapılmış çiniler ile kaplanmıştır (Resim 2.210). Caminin avlusunda

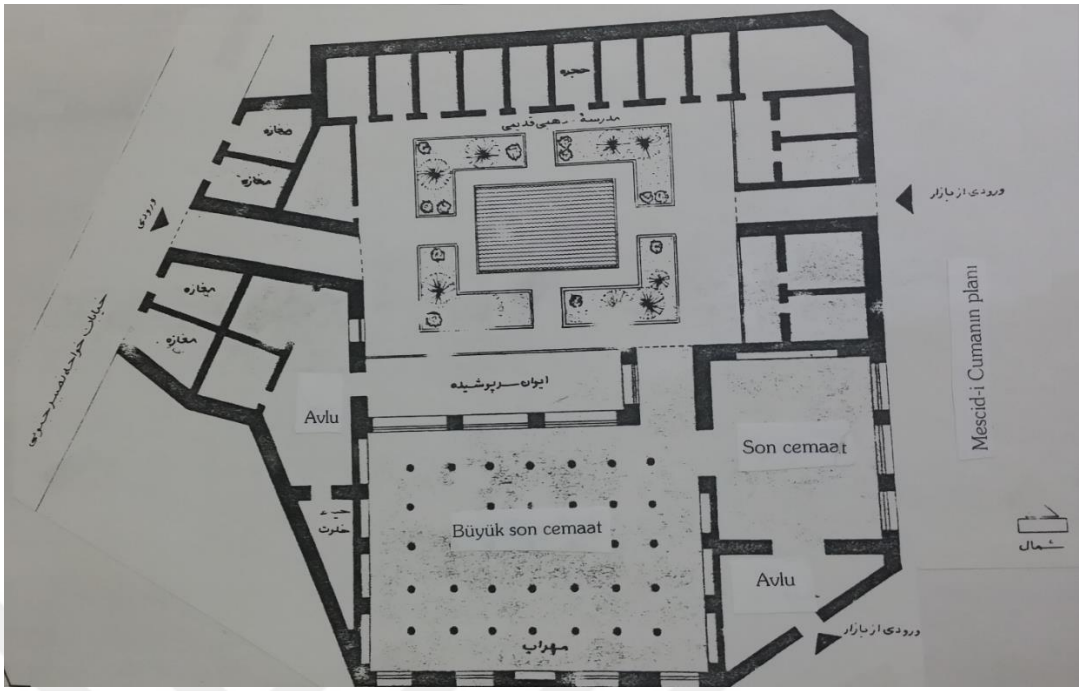
molalara ait olan on altı adet eyvan şeklinde hücre bulunmaktadır. Ayrıca caminin giriş kısmından önce bir revak bulunmaktadır (Resim 2.111).

Günümüzde eski Mescidi Cuma'dan hiçbir şey kalmamıştır. Günümüzdeki Mescidi-i Cuma Camii 1982 yılında yeniden inşa edilmiştir. Caminin harim kısmının ölçüleri 28x18.5m dir. Caminin harim kısmında üç adet betondan yapılmış, sütunların yerden 1.2m yüksekliğine kadar olan kısmı mermer, sütunun gövdesi ise çini ile kaplanmıştır. Bu çinilerin üzerinde Allah'ın isimleri (Esmaül Hüsna) yazılmış ve bitkisel süslemeler bulunmaktadır (Resim 2.115).

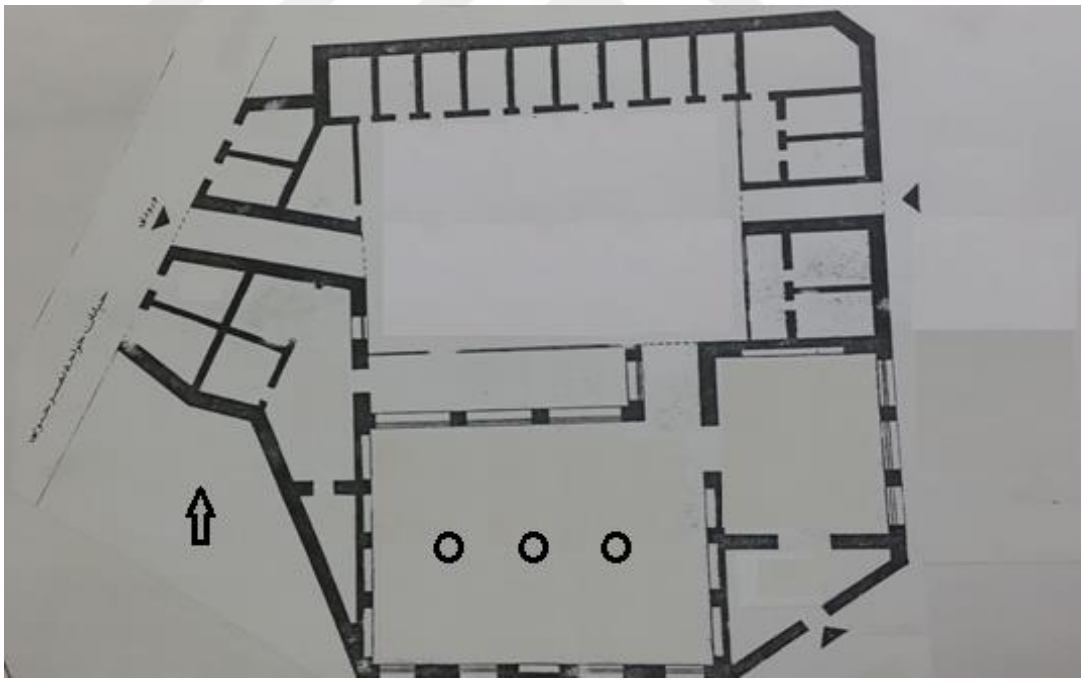
Caminin sivri kemerli, mukarnas kavsaralı mihrabı çiniden yapılmıştır. Günümüz özellikleri ile şekillendirilmiş sıraltı tekniğinde fabrikasyon çinilerle yapılmış olan bu mihrap Meraga camileri içerisinde tek örnektir. Mihrap üzerinde, mihrabı üç yönlü olarak kuşak halinde dolanan sülüs hatla yazılmış Kur'an ayetleri bulunmaktadır. Ayrıca kartuş içerisine alınmış ve yine sülüs karakterli yazılmış Ayetlerde mihrap üzerinde bulunmaktadır (Resim 2.116).

Süsleme Özellikleri: Mescidi-i Cuma Camii 1982 yılında yeniden inşa edildiği için üzerindeki süslemeleri de günümüz süsleme özelliklerini yansıtmaktadır. Hem eyvan türü taçkapı üzerinde ve buna bağlı olarak tüm kuzey cephenin beden duvarları sıraltı tekniğinde yapılmış çinilerle kaplanmıştır. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere mihrapta da çini kaplama örnekleri kullanılmıştır. Tüm çini kaplamalarda en belirleyici özellik kartuşlar içerisine alınmış ve büyük ölçülerde kullanılmış olan süslüs yazılar caminin tüm süslemelerinde ön plana çıkan tezyinat unsurudur. Çini süsleme de göze çarpan bir diğer özellikte bitkisel süslemelerdir. Naturalist süslemelerin çini tekniğinde yapılmış örnekleri Cephede, taçkapıda, mihrapta ve taşıyıcıların gövdesinde görülmektedir.

Malzeme ve Teknik: Mescidi-i Cuma Camiinin eskisi taş temeller üzerine tuğla malzemeden ahşap taşıyıcılarla inşa edilmiştir. Yeni cami ise betonarme bir cami olup, üzeri çini kaplama olarak yapılmıştır.

Çizim 2.28. Mescidi Cuma Camii Eski Planı[79]

Çizim 2.29. Mescidi Cuma Camii Yeni Krokisi

[79] Feridun Nahidi Azar*, Merağa'nın Tarihi Dokusu*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, 214

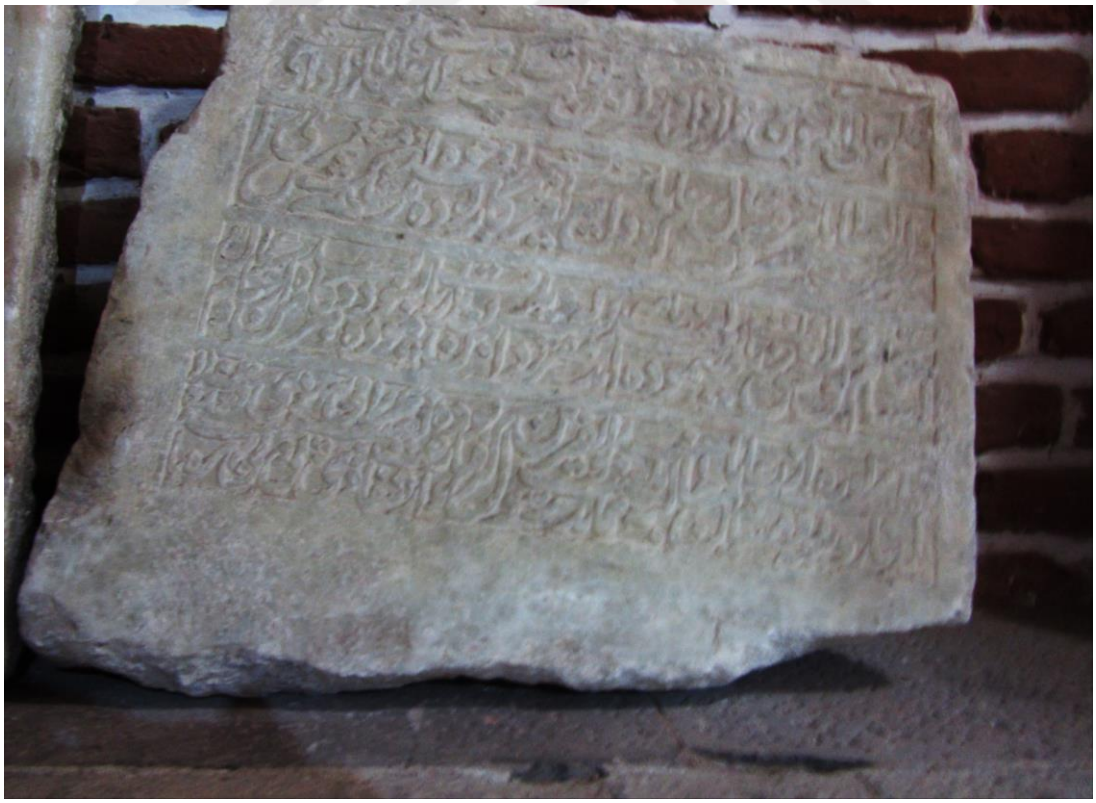
Resim 2.210. Mescidi Cuma Camii Ana Giriş

Resim 2.211. Mescidi Cuma Camii Avlusu

Resim 2.212. Mescidi Cuma Camii Küçük Camiye Ait Kitabe

Resim 2.213. Mescidi Cuma Camii Küçük Camiye Ait Kitabe

Resim 2.214. Mescidi Cuma Camii Kitabesi

Resim 2.215. Mescidi Cuma Camii Harim Kısmı

Resim 2.216. Mescidi Cuma Camii Mihrap

Resim 2.217. Mescidi Cuma Camii Yeni Avizeleri

2.3. MABETLER

KATALOG NO : 2.3.1.

YAPININ ADI : Vercui Mabeti

RESİM NO : 2.218-231

ÇİZİM NO : 2.30

Bulunduğu Yer: Bu mabet Meraga'nın 6 km güney doğusundaki Vercui Köyü'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan incelemelere göre, Mehristlere[80] ait bir mabettir. Kaynakların vermiş olduğu bilgilere göre Mehrist mabedinin Partlar döneminde yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Mabet kayalık bir alanın oyulması ile şekillenmiş yeraltı şehirleri formatında birbirine bağlantılı mekânlardan teşekkül etmiştir. Bulunduğu alanın şekline göre yapılaştığı için asimetrik bir düzenlemeye sahiptir. Bu mabedin İslamiyet sonrasındaki dönemlerde zaviye ve hankah olarak kullanımına devam edilmiştir. Bu yapı hicri 8.yydan sonra Sufilerin kaldığı yer olmuştur ve bu dönemde bazı Kur'an ayetleri mabet 'in duvarlarına oyularak yazılmıştır. Bu dönemden sonra mabedin içinde Meraga'nın büyük âlimlerinden Molla Masum adında birisi hicri 13.yyda buraya gömülmüş ve bundan dolayı mabedin ismi bir dönem de Molla Masum olarak da adlandırılmıştır. 13. Yüzyıldan sonra Vercui Mabeti bir ziyaret yeri olarak da kullanılmıştır. Daha sonra 1974 yılında Perviz Vercavent burda bir araştırma yapmış ve kendi araştırmasını bir makale şeklinde yayınlamıştır[81]. Bu dönemdeki araştırmalar Mabeti Vercui'nin tam olarak içerisinin açılmadığını ve daha sonra 1991-1992 yıllarında yapılan araştırmalarda Mabeti Vercuinin mekânlarının boşaltılması sağlanarak, diğer detaylarda ortaya çıkarılmış, daha geniş bir alana yayıldığı çıkarılan mekanlardan

[80] Ariyayiler İran'a göç etmeden önce İranda Zerdüştler yaşamaktaydı. Zerdüştlerin kitabında Gatelerde Mehristlerin adı geçmektedir. Bu yüzden Mehrist Zerdüşt dininden daha önce vardı ve bu ayinde tek bir Allah, dünyanın yaratanıdır ve yerlerin ve göklerin tek temsilcisi Mehr, Güneştir ve onların melekleri yedi gezegendir. Bunların hayat suyu siyah mağralardadır. Bunların söylemlerine göre bu suyu içen herkes ömür boyu yaşar Nadire Şucadil- Nesim Elipur, Mehperesti Ve Merga'nın Vercui Mabetinin Geçmişi, Araştırma Tarihi, C. 24, 1384 h.ş (2014)

[81] Perviz Vercavent, "Niayeş Gahe Mehri Ya İmam Zade Masum", *Hafiz Dergisi*, 69.Sayı, 1389h.ş (2011), 15-17

anlaşılmıştır. Bu yapı 1977 yılında İran'ın milli eseri olarak Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından kayıt altına alınmıştır.[82]

Kitabesi: Planda 1 numara ile gösterilen holün batı duvarı oyularak sülüs hattı ile Kuran-ı Kerimin Ali İmran süresinin 129.ayetini tek satır halinde duvara yazılmıştır (Resim 2.227). Bu kitabe hicri 8.yy aittir. Kitabede:

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيم

Anlamı: *Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir*.

Aynı mekanın başka bir duvarında ise sadece Allah'ın adı duvar üzerine kazınarak yazılmış ve çevresindeki diğer yazılar ise tahrip olmuşlardır.

Yapının İncelenmesi: Bu binanın giriş kısmından sonuna kadar olan uzunluğu 38m, genişliği ise 30mdir.

1.Bölüm: Bu yapının girişi kuzey kesiminden açılmış olup, dokuz basamak ile zemin katından aşağıya inilmektedir. Basamaklardan sonra büyük bir hole ulaşılmaktadır. Bu holün genişliği girişte 7.2m ve en sonu ise 6.2mdir, uzunluğu 14m olan holün kayalık bir alanın yontulması ile şekillendiği için simetrik değildir (Resim 2.118).

2.Bölüm: Giriş holünün güney doğusunda kare şeklinde bir oda bulunmaktadır. Oda Kubbe ile örtülmüştür. Bu oda Bir hol vasıtası ile çile odasına bağlanmaktadır (Resim 2.119).

3.Bölüm: Bu holün girişinin doğusunda kare şeklinde bir alan bulunmaktadır ki bu mekanın Sufiler için ayrılmış bir çile odasıdır. Bu alan 10m x 10m boyutlarında olup, ayrıca bu alanın tam ortasında ise çokgen 5m. çapında bir paye bulunmaktadır. Bu paye alanı dört parçaya bölmektedir ve bu bölümlerin hepsinin tavanı yuvarlak bir tonoz şeklinde düzenlenmiştir (Resim 2.220).

4.Bölüm: Girişteki holün en sonundan merkezi salona geçilmektedir. Bu geçiş bölümünün eni 1.8m, yüksekliği ise 2.00m olup, girişin sol tarafında duvar yüzeyine kazınarak

[82] Behruz Umrani- Hüseyin İsmaili Sengeri*, Doğu Azerbaycan'ın Tarihi Camileri*, Sutude, Tebriz 1386h.ş. (2007), 240

yapılmış bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Ayrıca diğer bir süsleme unsuru ise yılan figürüdür. Bu mekânın eni 6.3m ve uzunluğu 11mdir (Resim 2.221).

5.Bölüm: Merkezi salonun batısında bulunan bir oda daha vardır bu odaya dar bir hol vasıtası ile geçilmektedir bu hölün eni 1.3mdir uzunluğu ise 3.1mdir. Bu odanın çapı 5.2mdir eski zamanlarda bu odanın tavanı kasnaklı bir bir kubbe ile örtülmüştü (Resim 2.222).

6.Bölüm: Bu merkezi salonun doğusundan bir kol vasıtası ile başka bir taş oyularak yapılmış kubbeli, yuvarlak bir odaya geçilmektedir. Bu odanın çapı yaklaşık 5.2mdir (Resim 2.223).

7.Bölüm: Merkezi salonun güneyinde başka bir kubbeli, yuvarlak oda bulunmaktadır. Burası molla Masum'un mezarıdır. Bu mezarın tavanı eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla yüksek kasnaklı soğan bir kubbe ile örtülmüştür. Günümüzde bu mezarın kubbesi tamamen tahrip olmuştur. Odaya dikdörtgen şeklinde küçük bir hol vasıtası ile geçilmektedir. Bu holün boyutları 2.1m x 3.3m olarak ölçülmüştür. Bu alan yuvarlak bir şekilde düzenlenmiş olup, çapı yaklaşık 6mdir. Odanın örtü şekli kayalık alanın oyulması ile şekillenmiştir. Mabetin asıl ibadet yeri bu odadır ve bu odada bir mihrap nişi bulunmaktadır bu mihrap yarım daire kemerli bir niş şeklinde duvar oyularak yapılmıştır Mihrabın boyutları 2mx2.6mdir. Ayrıca bu binadan ayrı bir alan daha bulunmaktadır. Bu oda yukarıya doğru kademeli olarak daraltılan içten kubbe şeklinde tasarlanmış bir örtü şekline sahiptir. Kubbenin yukarıya doğru daralması büyük boyutlu mukarnas yuvalarıyla sağlanmıştır. Günümüzde orta kısmı açık olan örtünün orijinalinde tamamen kapalı olduğunu düşünmekteyiz (Resim 2.224).

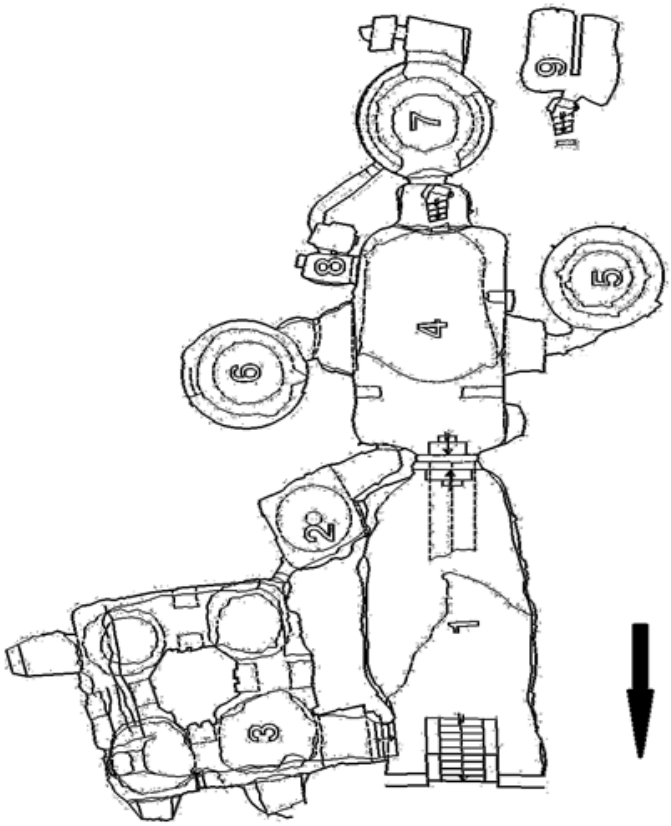
8.Bölüm: Merkezi salonun doğusunda küçük bir dikdörtgen şeklinde yapılmış odadır. Bu oda bir hol vasıtası ile İmam Zade Masum'un odasına bağlanmaktadır (Resim 2.225).

9.Bölüm: Bu bölüm iki dikdörtgen odadan oluşmaktadır. Bu odaların tavanı ileriye doğru alçalan bir eğime sahiplerdir (Resim 2.226).

Bu alanlar dışında giriş kısmının batı tarafında bitişinde yeni alanlar görülmektedir. Günümüzde bu alan hiç araştırılmamıştır ayrıca bu mabedin yakında islami döneme ait olan bir mezarlık bulunmaktadır. Mezar taşlarından İlhanlı ve Sefevi dönemine ait oldukları tahmin edilmektedir.

Malzeme ve Teknik: Vercui Mabeti sadece taşlar oyularak yapılmış ve bunun dışında hiçbir malzeme kullanılmamıştır.

Süsleme Özellikleri: Vercui Mabetin de süsleme olarak duvarlar oyularak yazılmış olan kuran ayetleri ve Esma-ül Hüsna bulunmaktadır. Ayrıca bunların dışında duvar yüzeyine kazınarak yapılmış bitkisel süslemeler ve yılan figürü bulunmaktadır.

1- Hol
2- Oda
3- Çile odası
4-Merkezi salon
5- Oda
6- Oda
7- Molla Masum'un mezarı
8- Oda
9- Yeni bulunan yer

Çizim 2.30. Vercui Mabeti Planı (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.218. Vercui Mabeti Giriş

Resim 2.219. Vercui Mabeti Oda

Resim 2.220. Vercui Mabeti Çile Odası

Resim 2.221. Vercui Mabeti Merkezi Salon

Resim 2.222. Vercui Mabeti Oda

Resim 2.223. Vercui Mabeti Oda

Resim 2.224. Vercui Mabeti Molla Masum'un Mezarı

Resim 2.225. Vercui Mabeti Oda

Resim 2.226. Vercui Mabeti Yeni Bulunan Kısım

Resim 2.227. Vercui Mabeti Duvar Kuran Ayetleri

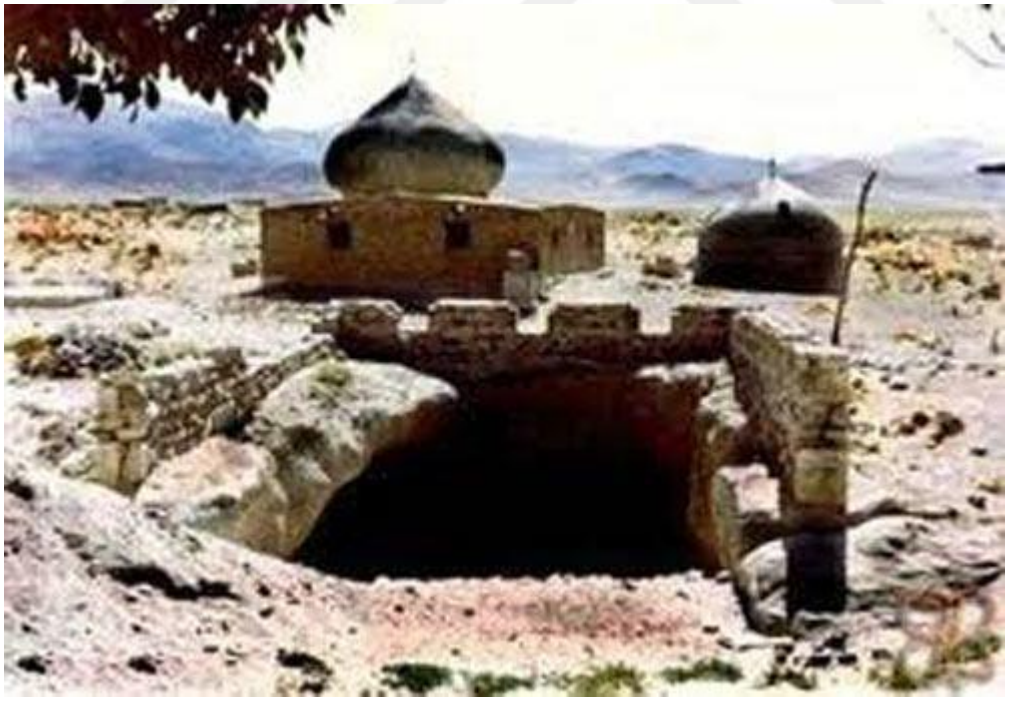
Resim 2.228. Vercui Mabeti Duvarda Yazılan Esma-ül Hüsna

Resim 2.229. Vercui Mabeti Çatısı

Resim 2.230. Vercui Mabeti Çatısı

Resim 2.231. Vercui Mabeti Eski Görünümü

2.4. KİLİSELER

KATALOG NO : 2.4.1.

YAPININ ADI : HOVANS KİLİSESİ

RESİM NO : 2.232-242

ÇİZİM NO : 2.31

Bulunduğu Yer: Bu kilise Meraga'nın Humeyni Caddesi'nde ve Kilise Sokağı'nda bulunmaktadır.

Tarihçesi: Kilisenin adı Hz. İsa'nın havarilerinden Yuhanna'nın adından alınmış ve Ermeniler tarafından bu kiliseye Hovans adı verilmiştir[83].Kilise hicri 1267 (M.1850) yılında bina restore edilmiştir. 1978 yılında kilisenin çatısı binanın içerisine nem vermemesi için çinko ile kaplanmıştır. Bu bina günümüzde terk edilmiş, ibadet edilmemektedir ve bunun neticesinde de tahrip olmuştur. Eser Miras-ı Ferhengi tarafından ziyarete açılmıştır.

Kitabesi: Kilisenin üzerinde iki adet kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerin birisi kiborium giriş kısmının duvarında bulunmaktadır. Mermerden yapılmış olan kitabe üzerinde 1962 yılı ve yaptıran kişinin adı Hanım Zinik Tumasian'ın adı yazılmıştır (Resim 2.236). Diğer kitabe ise giriş kısmının üzerinde bulunmaktadır ki bu kitabe seramikten yapılmış ve üzerinde 1850 yılı yazmaktadır. Tahminimize göre bu kitabe yapının başka bir yerinden buraya taşınmıştır (Resim 2.237).

Anlamı: *Mukaddes Hovans kilisesinin kubbesi ve naosunu Hanım Zinik Tumasian ve annesinin hatırı için Hanım Tamar Zagarian ve eşinin annesi Hanım Hasmik Tumasian 1962 yılında yaptırmıştır.*

Yapının İncelenmesi: Bu yapılar topluluğu manastır şeklinde düzenlenmiş olup, kilise binası, okulu, papaz odaları, güvenlik odası, avlu ve avlunun çevresinde bulunan mezar taşları ile maşatlıktan teşekkül etmiştir (Resim 2.233).

---

[83] Kilisenin din adamları tarafından sözlü olarak edinilen bilgilere göre, yapılan incelemelere göre kilisenin Rus ve Fransız mimarlar tarafından yapıldığı belirtilmiştir.

Kilise dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş, üç nefli bazilikal şekilde ancak düz tavanlı olarak yapılmıştır. Boyutları dıştan 18.5x12.5m olup, duvarların eni yaklaşık 1mdir. Bu binanın iki adet giriş bölümü bulunmaktadır. Girişlerden birisi batıdan kiborium'lu girişten, diğeri ise kuzey cephesinde bulunmaktadır (Resim 2.237 ve Resim 2.241). Kitabesine göre kilisenin kiborium bölümü 1962 yılında eklenmiştir ve çinko ile kaplanmıştır. Bu yan cephede bulanan giriş kısmında bir ahşap kapı bulunmaktadır.

Bu kilisenin iç kısmı dikdörtgen bir şekilde 16.5x10.5mdir. Bu binanın içinde apsise dikey bir şekilde ikişer taşıyıcının kullanıldığı, iki sıra şeklinde dört adet sütundan oluşan üç nefli bazilikal bir düzenleme yapılmıştır. Neflerin açıklı 2.5mdir. Sütunlar kavak ağacından yapılmıştır ve üzerinde hiçbir süs bulunmamaktadır (Resim248-250). Bu kilisenin doğuda dışa taşıntı yapmayan üç adet apsisi bulunmaktadır. Kilisenin zemininden yaklaşık yarım metre yüksektedir. Ortadaki apsis 2.5mx3.8mdir diğer apsisler ise 2.5x3.5mdir (Resim 2.238). Avlu çevresinde bulunan bu mezar taşlarının kiliseye hizmet etmiş olan din adamlarına, kilisenin papazlarına ait olduğu belirlenmiştir (Resim 2.242).

Süsleme Özellikleri: Kilise üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik: Bu bina tamamen tuğladan yapılmıştır. Ayrıca bazı restore edilen bölümlerde alçıda kullanılmıştır.

Çizim 2.31. Hovans Kilisesi Planı (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.232. Hovans Kilisesi Giriş

Resim 2.233. Hovans Kilisesi

Resim 2.234. Hovans Kilisesi Eski Görünümü

Resim 2.235. Hovans Kilisesi Dış Cephesi

Resim 2.236. Hovans Kilisesi Kiborium Kitabesi

Resim 2.237. Hovans Kilisesi Giriş Kapısının Üzerinde Bulunan Kitabesi

Resim 2.238. Hovans Kilisesi Apsisleri

Resim 2.239. Hovans Kilisesi İç Kısmı

Resim 2.240. Hovans Kilisesi İç Kısmı

Resim 2.241. Hovasn Kilisesi Kiboriumu

Resim 2.242. Hovans Kilisesi Çevresinde Bulanan Papaz Mezar Taşları

2.5. MEDRESELER

KATALOG NO : 2.5.1.

YAPININ ADI : Nur Daniş

RESİM NO : 2.243- 255

ÇİZİM NO : 2.32-34

Bulunduğu Yer: Nur Daniş Medresesi, Meraga'nın Humeyni Caddesi'nde İmam Zade Sokağı'nda bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan araştırmalara göre bir evden dönüştürülmüş bu yapı, bir süre dükkân, depo, daha olarak kullanılmış, daha sonra ise medrese olarak hizmet vermiştir. Kacar döneminin sonlarında inşa edilen bu medrese, Pehlevi döneminin başlarında (hicri şemsi 1317'de (1938)) Hadim İmamı Zadeye ait olan büyük bahçeli bir ev iken, çocukları arasında bu ev bölünmüş ve şimdiki medresenin bulunduğu yapı satıldıktan sonra, Mirza Hidayet Tabib'in eline geçmiştir. Daha sonra bu yapının mülkiyeti Abdullah Sadigi'ye (kuruyemiş tüccarı) satılmıştır. Abdullah Sadigi öldükten sonra ise oğlu Abdullah bu medreseyi Sadigi Pazarı olarak kullanmıştır[84]. Nur Daniş Medresesi, Rus saldırısında Ruslar tarafından ikametkâh olarak da kullanılmış, günümüzde ise erkek çocuklarının eğitim gördüğü medreseye dönüştürülmüştür (1993). Bu medrese 2003 yılında 10470 numarası ile İran'ın bir milli eseri olarak Miras-ı Ferhengi tarafından kayıt altına alınmıştır. [85]

Kitabesi: Bu yapıya ait hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

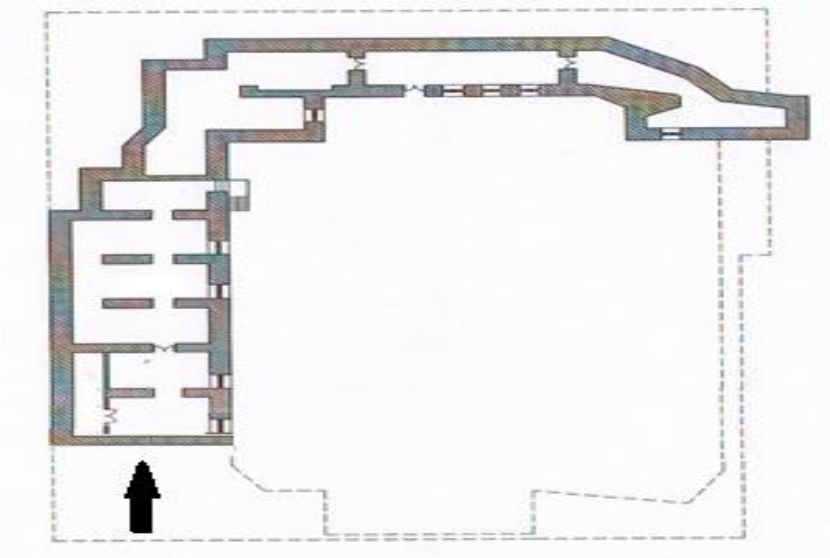
Yapının İncelenmesi: Nur Daniş Medresesi, dikdörtgen bir avlu çevresinde, şekillenmiş kuzey kesimi iki katlı bir plana sahiptir. Medrese avlusunun girişi güney cephesinde açılmış, batısına idari binalar yerleştirilmiş, kuzeyinde dershane hücreleri ve doğusunda ise sadece avlu duvarı bulunmaktadır (Çizim 2.34). Güney cephenin doğu kesimine görevli odası ve tuvaletler bulunmaktadır. Bu yapının kuzey cephesi üç katlı (bodrum, zemin ve birinci kat) ve tuğladan yapılmıştır (Resim 2.243). Medresenin öğretim odaları bu cephede birinci ve ikinci katlarda bulunmaktadır. Zemin katında avluya bakan on bir

[84] Asker Muhammed Zade, *Eski Meraga*, Ohedi, Tahran 2012, 192
[85] Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı)

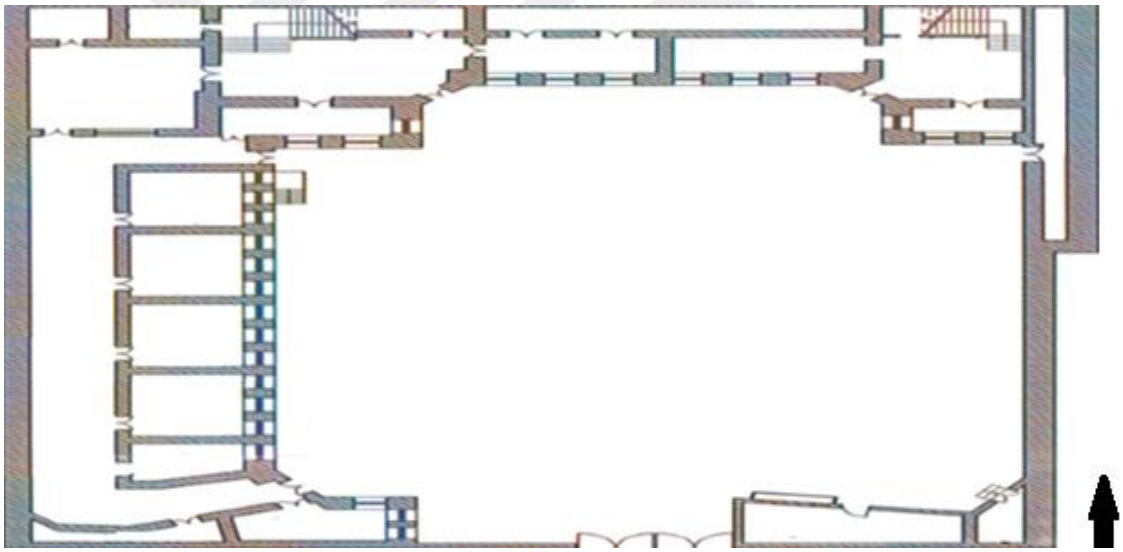
pencere ve birinci katında on üç pencere açılmıştır. Bu ahşap pencereler basık bir kemerin içerisine yerleştirilmiştir. Yapının batı tarafı iki katlı (bodrum ve zemin) zemin katında on üç adet pencere bulunmaktadır (Resim 2.245). Bu pencereler ahşaptan yapılmış, pencere alınlıklarında tuğlaların yatay ve dikey şeklinde örülmesi ile oluşturulan örgü şekilleri, sekiz kollu yıldızlar görülmektedir. Pencerelerin alt kısımları yarım metre yüksekliğine kadar taştan örülmüştür. Bu taşların köşelerine çerçeve içerisine alınmış yıldız şeklinde geometrik motifler işlenmiştir (Resim 2.246). Bu binanın batı tarafı tek katlı ve giriş kısmı kuzey doğusunda açılmış, bu bölümde hiçbir pencere açıklığına yer verilmemiştir. Burada yontulmuş ve oyulmuş taşlar ile geometrik motifler az da olsa görülebilmektedir. Medresenin batı cephesinden bodrum katına geçilmektedir ve bodrum katlarında belirli bölümler sonradan kasetleme tekniği ile örülerek kapatılmış ve depo olarak kullanılmıştır. Bodrum katları günümüzde yapıldığı şeklini korumaktadır buralarda tuğladan örülmüş farklı tonoz örtüleri görülmektedir (Resim 2.249-2.252).

Süsleme Özellikleri: Medresede ağırlıklı olarak tuğla süsleme hakim olmuştur. Özellikle pencere alınlıklarında, bordürlerde ve pencere altlıklarında süsleme unsurları ile karşılaşılmaktadır. Süslemenin genel karakterini geometrik motifler oluşturmaktadır. Bunlar genelde tuğlanın el verdiği dizilimlerle oluşturulan geometrik şekiller, sekiz kollu yıldızlar, içiçe geçmiş karelerden oluşmaktadırlar. Medresede dikkat çeken diğer bir mimari eleman da zengin tonoz örtüleridir. Beşik tonoz, yıldız tonoz ve çapraz tonozlarda kullanılan iki renkli tuğlalar örtü şeklini zengin bir görünüme büründürmüştür (Resim 2.254-255).

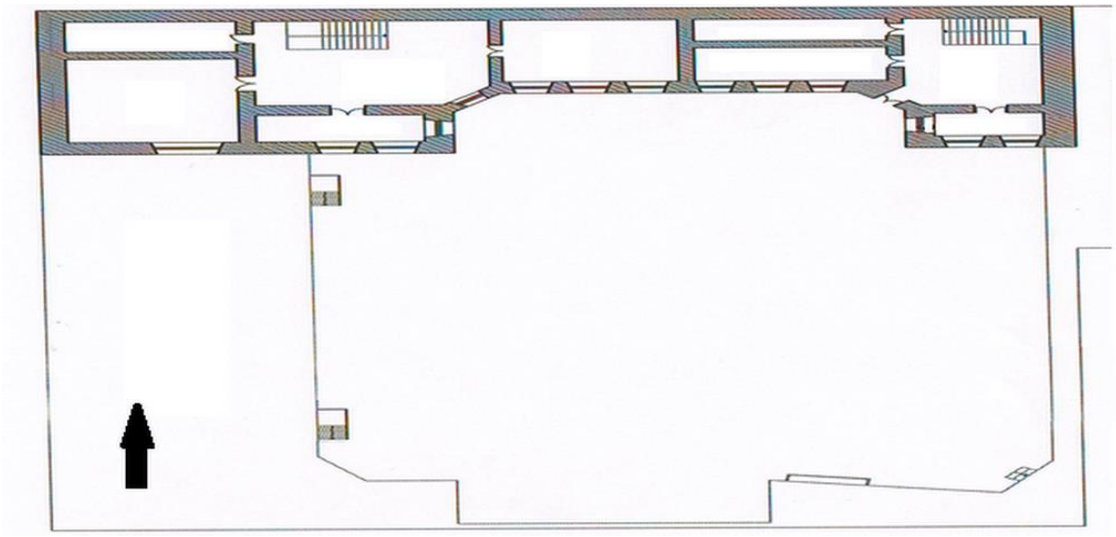
Malzeme ve Teknik: Bu bina iki katlı olarak inşa edilmiş, temeli kesme taş, beden duvarları yatay örgü tuğla ile yapılmış, çatısı ise çinko ile kapatılmıştır. Bodrum katlarında belirli bölümler sonradan kasetleme tekniği ile örülerek kapatılmış ve depo olarak kullanılmıştır. Pencereler ahşap, doğu kesiminde alçı kaplamalar görülmektedir.

Çizim 2.32. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Krokisi (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.33. Nur Daniş Medresesi Zemin Kat Kroki (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.34. Nur Daniş Medresesi Birinci Kat Krokisi (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.243. Nur Daniş Medresesi Kuzey Cephesi

Resim 2.244. Nur Daniş Medresesi Avlu

Resim 2.245. Nur Daniş Medresesi Batı Cephesi

Resim 2.246. Nur Daniş Medresesi Batı Cephesi Süsler

Resim 2.247. Nur Daniş Medresesi Kuzey Cephesi

Resim 2.248. Nur Daniş Medresesi Giriş

Resim 2.249. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı

Resim 2.250. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katında Bulunan Tonoz

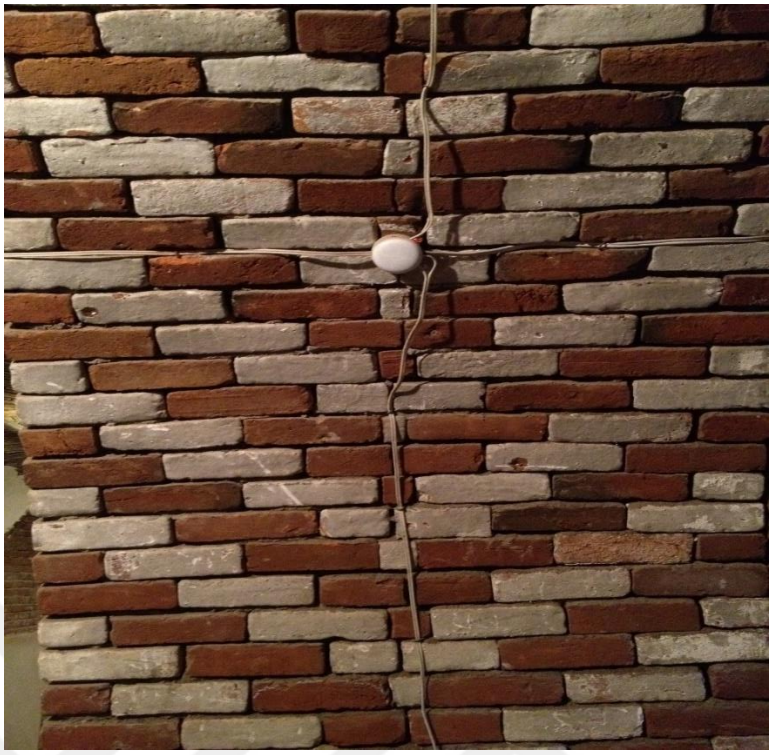
Resim 2.251. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Süslemeleri

Resim 2.252. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Süsleri

Resim 2.253. Nur Daniş Medresesi Doğu Duvarı

Resim 2.254. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Kemer Süslemeleri

Resim 2.255. Nur Daniş Medresesi Bodrum Katı Tonoz

2.6. RASATHANELER

KATALOG NO : 2.6.1.

YAPININ ADI : HACENESİR RASATHANESİ

RESİM NO : 2.256-271

ÇİZİM NO : 2.35-41

Bulunduğu Yer: Hacenesir Rasathanesi Meraga'nın doğusunda bir tepe üzerinde Talibhan ve Hacı Kürt köylerinin yakınında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Hacenesir Rasathanesi, hicri 657(M.1259) yılında zamanının büyük bilim alimlerinden Hacenesir Tusi tarafından İlhanlı (Hulagu Han) döneminde yaptırılmıştır. Rasathanenin "Came-El Tavarih", "Saf-El Hüfre" ve "Fevat-El Vefiyat" kitaplarında Hacenesir Tusi tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Bu rasathanenin yapılışı yaklaşık 12 sene sürmüş ve bazı büyük bilim adamları Muayyeddin Erz, Necmettin Katibi, Necmettin Debiran Gazvini, Allame Gutbettin Şirazi ve Fahrettin Meragi bu rasathanede çalışmışlardır. Hacenesir'in Hulagu Han'ın üzerinde büyük bir etkisi olduğu için İlhanlı'nın alınan vergilerinin %10'u bu rasathaneye tahsis edilmiştir. Meraga'nın rasathanesi araştırmalara göre Sultan Muhammed Hudabende (1304-1316) zamanına kadar kullanılmaya devam etmiştir. Bu rasathane tahrip olunca Tebriz rasathanesi (Şembi Gazan) ve Semerkand'ın Rasathaneleri inşa edilerek önem kazanmışlardır. Hacenesir Rasathanesi'nin hicri 1276'yılında (M.1859) Molla Ali Muhammed İsvahani tarafından bir çizim yapılmıştır. İlmiye Yedinci Numara gazetesinde hicri 1281(M.1864) yılında yayınlanmıştır. Bu çizimler sadece bir binanın yükseltilerini göstermiştir. Rasathanenin asıl kısımları yerin altında kalmıştır. 1883 yılında Alman araştırmacı Hutem Şinidler tarafından başka bir krokisi çizilmiştir. Daha sonra Perviz Vercavent tarafından 1971 yılında yapılan kazılarda binanın asıl yerinin silindirik bir şekilde olduğu ortaya çıkarılmış, ayrıca bu yapının kütüphanesi ve çalışanların odaları bulunmuştur[86]. Daha sonra 2001 yılında bu silindirik asıl rasathanenin yerini korumak için demirden bir kubbe

[86] Abdul Ali Karenk, *Meraga'nın Tarihi Eserleri*, Amuziş ve Perveriş Bakanlığı (Eğitim Bakanlığı), Tebriz, 1971, 57-108

yapılmıştır. Bu kubbenin çapı 30m ve yüksekliği 15mdir. Günümüzde turizm amacı ile bazı onarımlar ve restorasyonlar yapılmıştır.

Kitabesi: Bu yapıya ait günümüze kadar hiçbir kitabesi bulunmamıştır.

Yapının İncelenmesi: Hacenesir Rasathanesi'nin tepe üzerinde 510m uzunluğa sahip, 217m genişliğinde ve 110m yüksekliğe sahiptir. Bu yapılar topluluğu; rasathanenin kulesi, kütüphane, bilim adamlarına ait odalar, cami, medrese, su kuyusu ve büyük bir laboratuvardan oluşmaktadır (Çizim 41).

Hacenesir Rasathanesi'nin bulunduğu tepenin üzerinde yedi adet mimari eser bulunmuştur. Bunların birisi dışında diğerleri hep aynı zamanda rasathanenin döneminde yapıldığı belirlenmektedir. Bunları iki gruba ayırabiliriz. Birinci olarak rasathane ile ilgili binalar ikinci olarak rasathaneye bağlı bölümler (medresenin kütüphanesi ve demir döküm yerleri) (Çizim 41).

Hacenesir Rasathanesi, kuzey-güney doğrultusunda kurulmuş, yapıyla ilgili bölümler rasathanenin güney tarafına yerleştirilmiştir. Tepenin iki kısmı eni 1m uzunluğu 140m olan bir duvar ile ayrılmıştır. Ayrıca tepenin doğusunda eni 1m, uzunluğu 180m olan başka bir duvar güney-kuzey istikametinde uzamaktadır. Bu tepenin batısında taştan yapılmış bazı duvar kalıntılarına rastlanmaktadır. Bu rasathanenin bölümlerinden birisi hariç diğerleri yuvarlak bir şekilde yapılmıştır[87].

Merkezi rasathane kulesi, bu yapının en önemli bölümlerinden biri olarak sayılmaktadır. Bu silindirik kule 22m çapında olup, 80cm duvar kalınlığına sahiptir. Bu silindirik kulenin giriş kısmı güneyde iki taş basamak ile belirlenmiştir. Girişin karşısında bir hol 3.1m güney-kuzey doğrultusunda yapılmış, bu kısım rasathanenin en önemli bölümüdür. Buranın ortasında düzgün bir basamak ile yukarı çıkılmakta ve bu silindirik kulenin merkezine kadar gitmektedir (Resim 2.256). Merdivenlerin sonunda dar bir düz alan bulunmaktadır. Buraya Rebi-Cidari denilmektedir[88]. Bu rasathanenin bütün ölçüleri bu noktada yapılmıştır. Günümüzde yapılan kazılarda Rebi-Cidari kısmı bulunmuş ve buranın yüksekliği 5.5m olarak ölçülmüştür. Merkezi holün iki yanında altı adet oda bulunmaktadır. Bunların ikisi kuzey ve güney odaları hariç, diğer odalar dikdörtgen bir

[87] Ali Asger Muderris, *Meraga Rasathanesi ve İlhanli Zici*, İkbal, Tebriz 1980, 28-32
[88] Rebi-Cidari: Rasathanenin bütün ölçümlerinin yapıldığı yer.

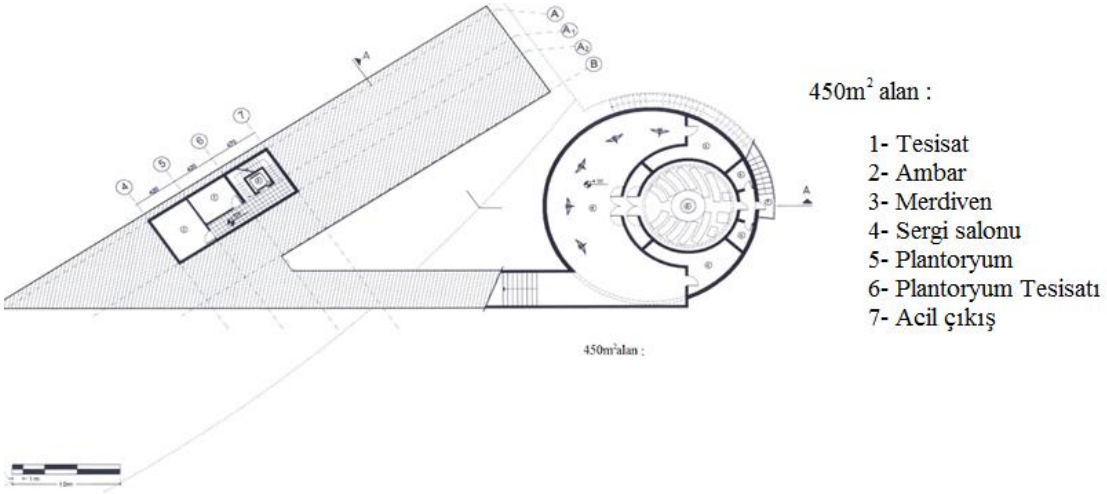
şekilde yapılmıştır. Tahminlere göre bu kulenin yüksekliği yaklaşık 20-25m olabilir. Bu kulenin güzelliğine "Kazi-El Guzat İsfehani" çok güzel şiirler yazmıştır ve onu övmüştür. Araştırmalarda bu kulenin dış cephesine ait bazı çini parçaları bulunmuştur. Bu çini parçalarının üzerinde bitkisel kahverenginde süsler bulunmakta ve çinin üzerinde bazı yazılar bulunmaktadır (Resim 2.262). Tahminlere göre bu çini üzerindeki yazıtlar kulenin kitabesi olabilirler. Ayrıca merkezi kulenin güneyinde, güneydoğusunda ve kuzeydoğusunda beşli daire yapıları bulunmuştur. Bunların her birisi ayrıca rasathane ile ilgili iş yapmaktaydılar ayrıca içerilerinde bazı özel malzemeler gözlem yapmak için kullanılıyormuş. Bu yapının kuzeybatısının güney yarısında yaklaşık 330m^2 alana yerleştirilmiş bir kütüphane bulunmaktadır ve bu kütüphanenin tasarımı Allah ve Muhammed şeklinde tasarlanmış, içinde yaklaşık dörtyüzbin cilt kitabın bulunduğu belirtilmiştir (Resim 2.266). Kütüphanenin değeri birçok yazar tarafından da anlatılmıştır. Kendi araştırmalarımıza göre bu kadar kitap o dönemin şartlarına göre abartılı gelmektedir. Yapının en güneyinde eğitim salonu veya medrese bulunmaktaydı. Bu medresede matematik, fizik ve astronomi dersleri anlatılmaktaydı. Bu tepenin yakınlarında yapılan kazılarda 1m çapında bir kuyu bulunmuştur. Kazılar 42m derinliğine kadar yapılmıştır ve sonlandırılmıştır. Tahminlere göre kuyunun devamı da vardır. Bu tepede yapılan kazılarda ele geçirilen arkeolojik buluntuların, bazı taşların, seramiklerin ve çinilerin İlhanlı dönemine ait olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu kazılarda gözlem yapmak için hiçbir alet bulunmamıştır. Muhtemelen bu bina tahrip olmadan önce rasathaneye ait bütün aletler başka bir yere taşınmıştır ve sadece yapının en tepesinde bulunan büyük bir taş ve küçük bir demir küre günümüzde Almanya'da Dresden müzesinde sergilenmektedir[89] (Resim 2.261). Ayrıca bu rasathanenin kazılarında Uygur, Bizans, ve Timur dönemine ait on yedi çeşit sikke, on altı adeti bakırdan ve biri altından olan sikke bulunmuştur. Bu sikkelerden Bizans dönemine ait olan (V. Mikhael Dukas 1071-1078) sikkenin bir yüzünde Hz. İsa'nın elinde İncil ve yüzünün solunda İsa'nın büstü cepheden, sakallı, başının arkasında haç nimbus, tunik ve himationlu, sağ eli yukarıda takdis pozisyonunda, sol elinde kitap tutuyor. Kaçın sağ ve sol kollarının yukarısaında (IC) yazılı ve sağında (XC) monogramları bulunmaktadır. İsa'nın sağ ve sol omuzunun yukarısında (MIX AHA RACIAOA) yazısı bulunmaktadır. Büst cepheden

[89] Perviz Vercavent, *Meraga Rasathanesinin Kazısı ve İran'ın Geçmiş astronomisi,* (2. Baskı) Emir Kebir, Tahran 1995, 400-450

sakallı, başında pendiliallı taç, yakalıklı loros giyimli, sağ elinde labarum, sol elinde haçlı globus tutuyor[90]. Bu sikke altından yapılmıştır. Diğer sikkeler ise Uygur dönemine, Timur dönemine ve diğer son dönemlere ait olduğu görülmektedir (Resim 2.261). Ayrıca Hacenesir Tusi'nin kendi eli ile yazılmış bir yazısı "Oglidosun Yazıya Dökmek" hicri 662 yılında (vefatından on sene önce) yayınlanmıştır (Resim 2.265). Ayrıca bu tepenin batısında Taliphan köyüne bakan bir grup mağara bulunmaktadır 1937-38 yılları valilikten gelen kişiler burayı asıl rasathane tahmin etmişler ve burada birçok kazı çalışması yapmışlardır. Daha sonra rasathane ile ilgili bir şeyler bulamayınca kazı çalışmalarını sonlandırmışlardır burada dört adet mimari yapı bulunmuştur ve tahminlerimize göre burası insan eli ile yapılmış mağaralardır[91] (Resim 2.263-264).

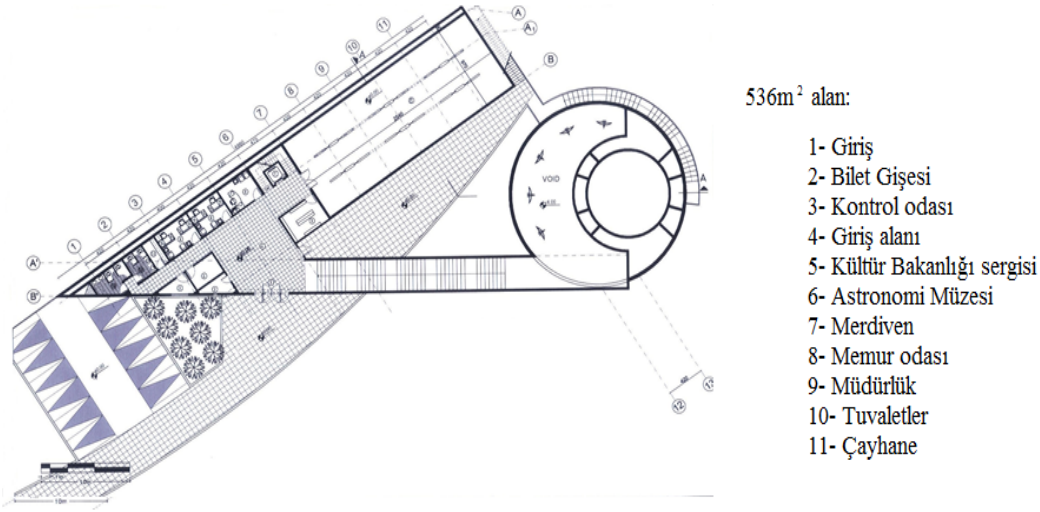
Süsleme Özellikleri: Araştırmalarda bu kulenin dış cephesine ait bazı sıraltı tekniğinde yapılmış çini parçaları bulunmuştur. Bu çini parçalarının bazıları üzerinde bitkisel kahverengi süslemeler, bazıları üzerinde ise kitabe parçalarına ait olabilecek harfler bulunmaktadır.

Malzeme ve Teknik: Rasathanenin inşasında ağırlıklı olarak taş ve tuğla kullanılmıştır. Kulenin yapıldığı malzemeler arasında bazı yerlerde yontulmuş taş, tuğla, alçı, seramikler ve çiniler görülmektedir.

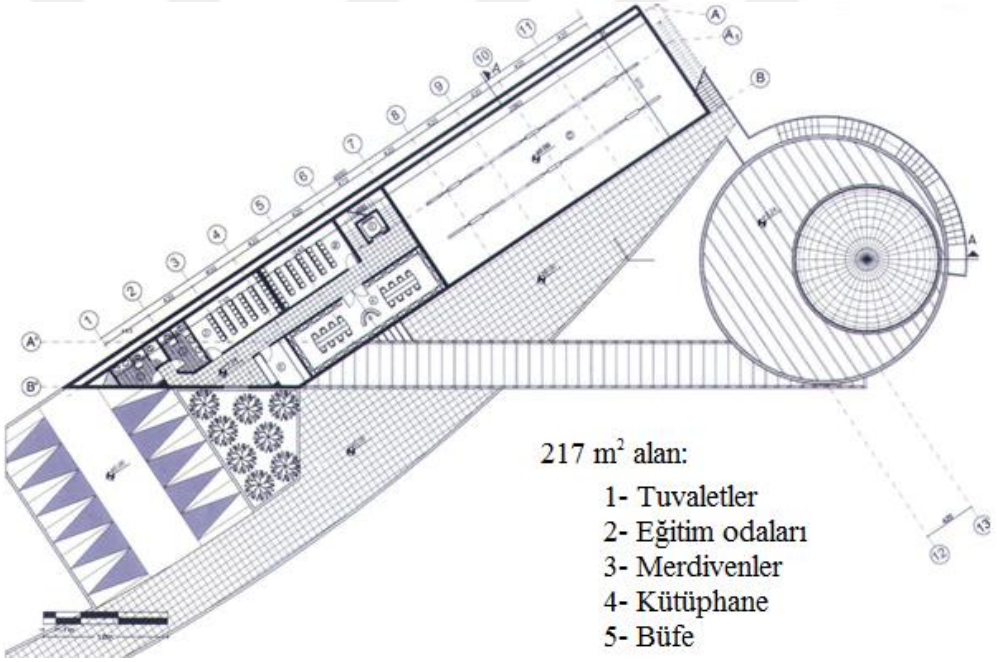

Çizim 2.35. Hacenesir Rasathanesi Bodrum Kat Planı (Miras-ı Ferhengi)

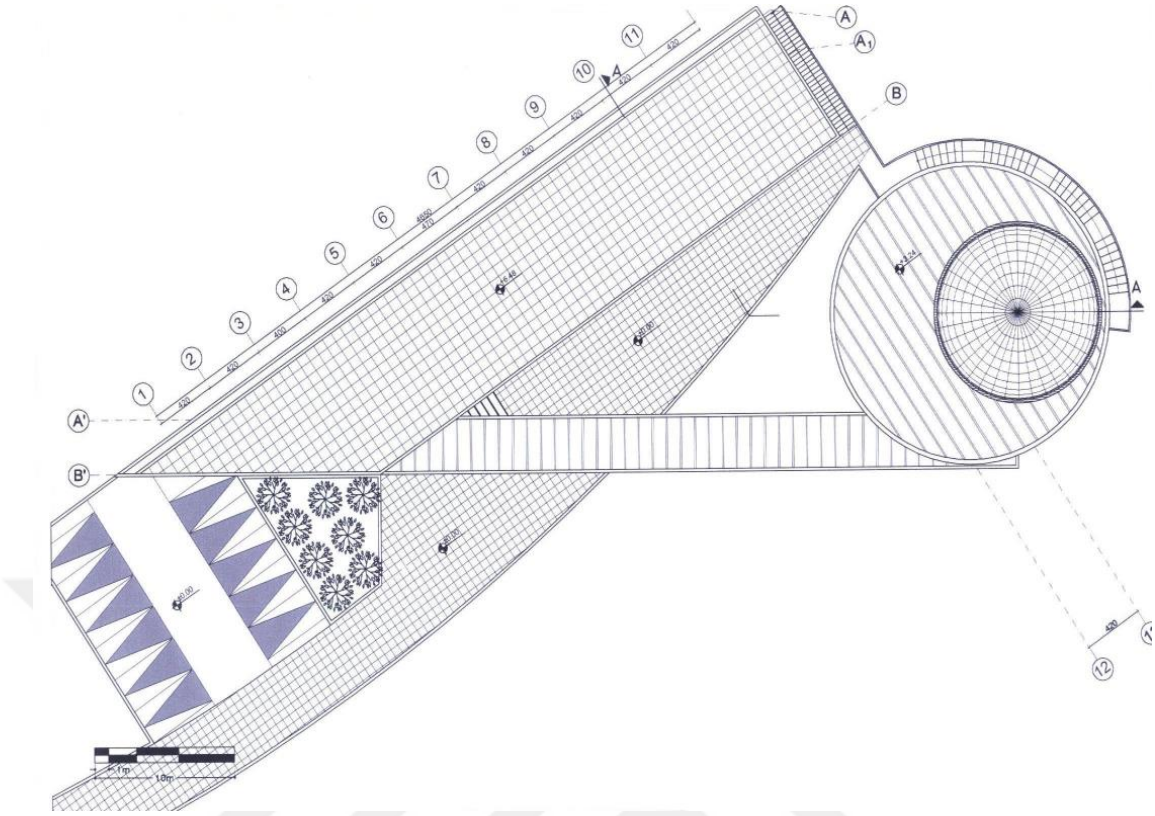
[90] Oğuz Tekin, *Bizans Sikkeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, 192.
[91] Yusuf Beyk Babapur, *Meraga Mezarları ve Taşları*, İslami Mecmeler, Gom 2009, 208

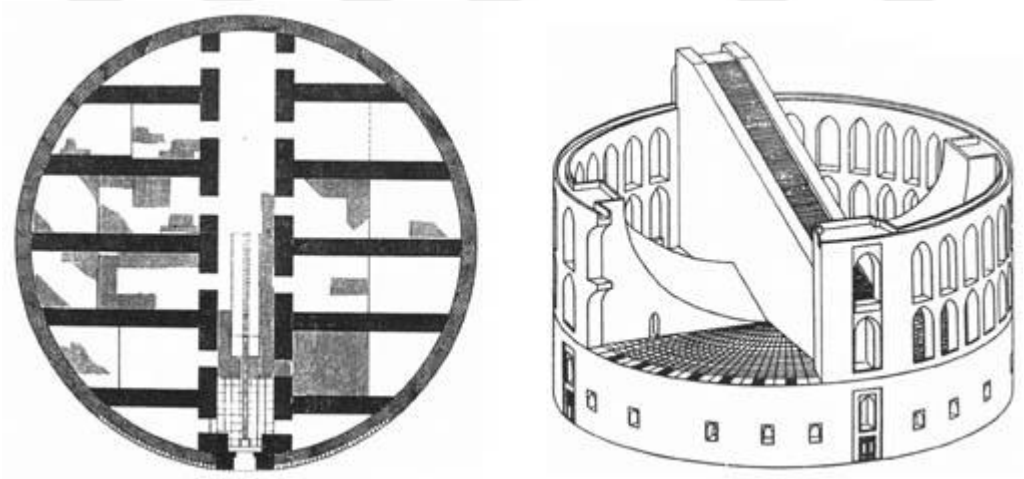
Çizim 2.36. Hacenesir Rasathanesi Zemin Kat Planı (Miras-ı Ferhengi)

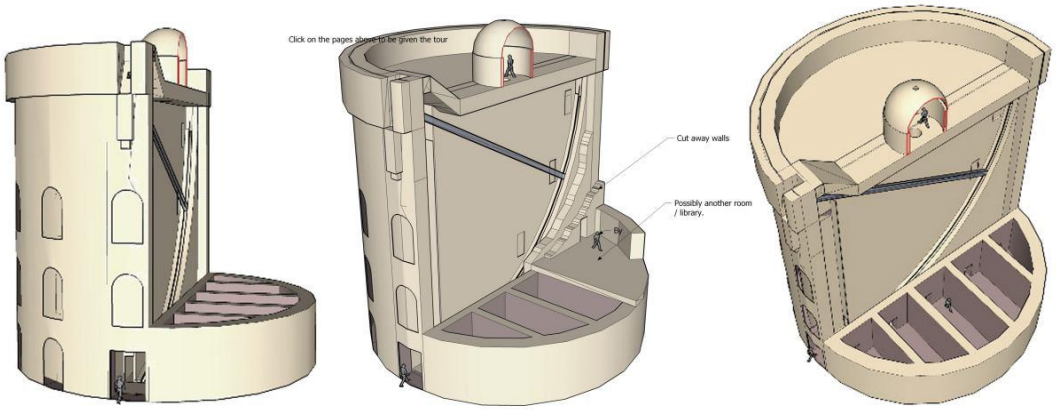
Çizim 2.37. Hacenesir Rasathanesi 1. Kat Planı (Miras-ı Ferhengi)

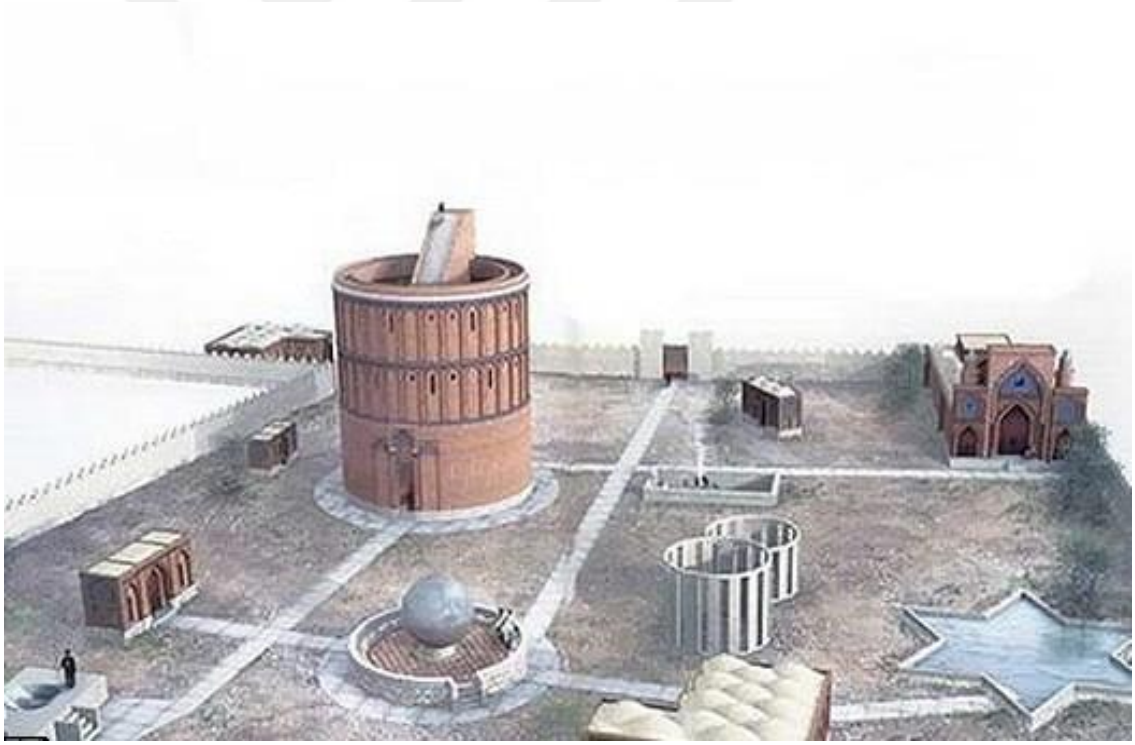
Çizim 2.38. Hacenesir Rasathanesi Çatı Planı (Miras-ı Ferhengi)

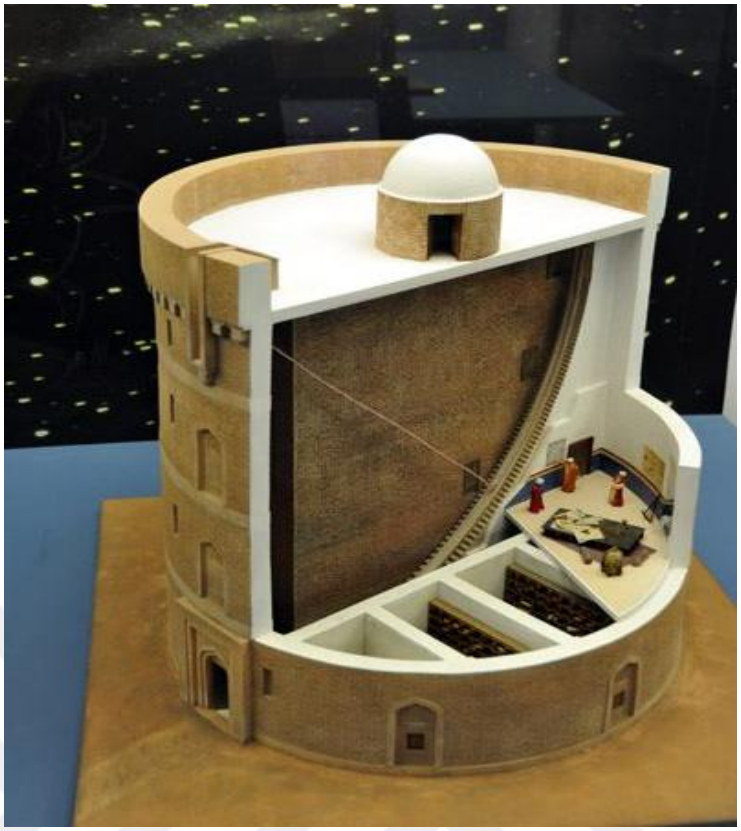
Çizim 2.39. Hacenesir Rasathanesi Gözlem Kulesi

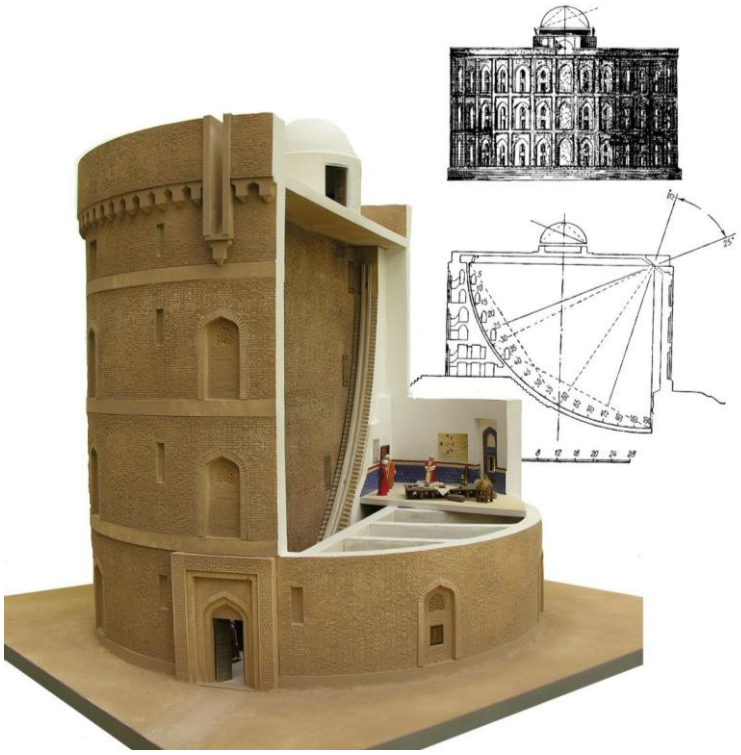
Çizim 2.40. Hacenesir Rasathanesi Kesit

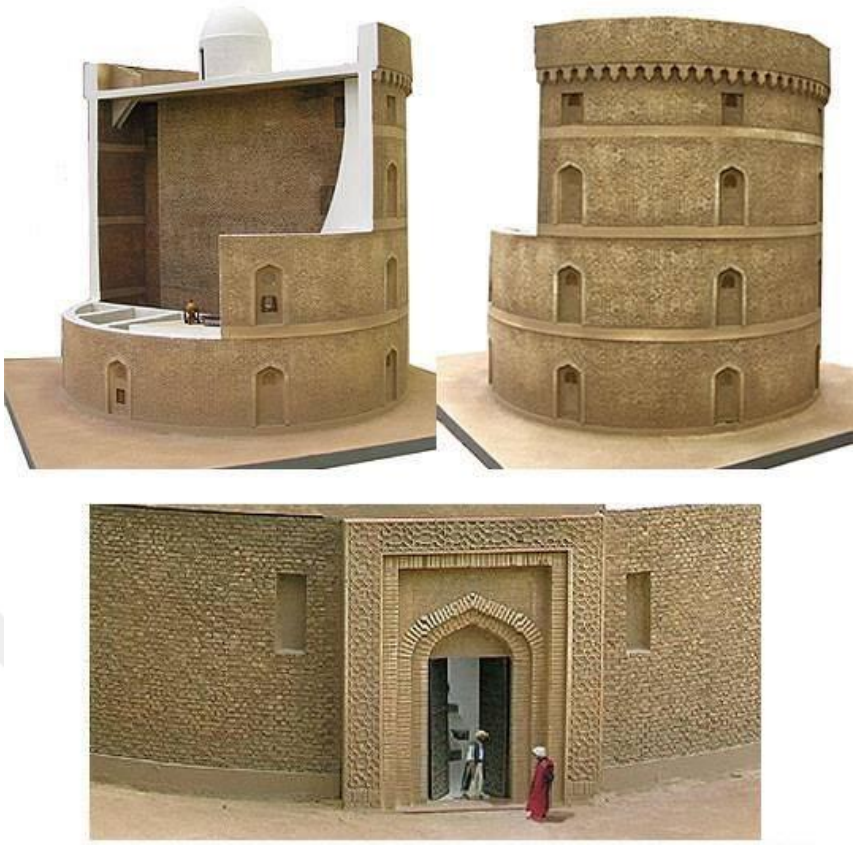
Çizim 2.41. Hacenesir Rasathanesi Tasarımı

Resim 2.256. Hacenesir Rasathanesi Maketi

Resim 2.257. Hacenesir Rasathanesi Maket

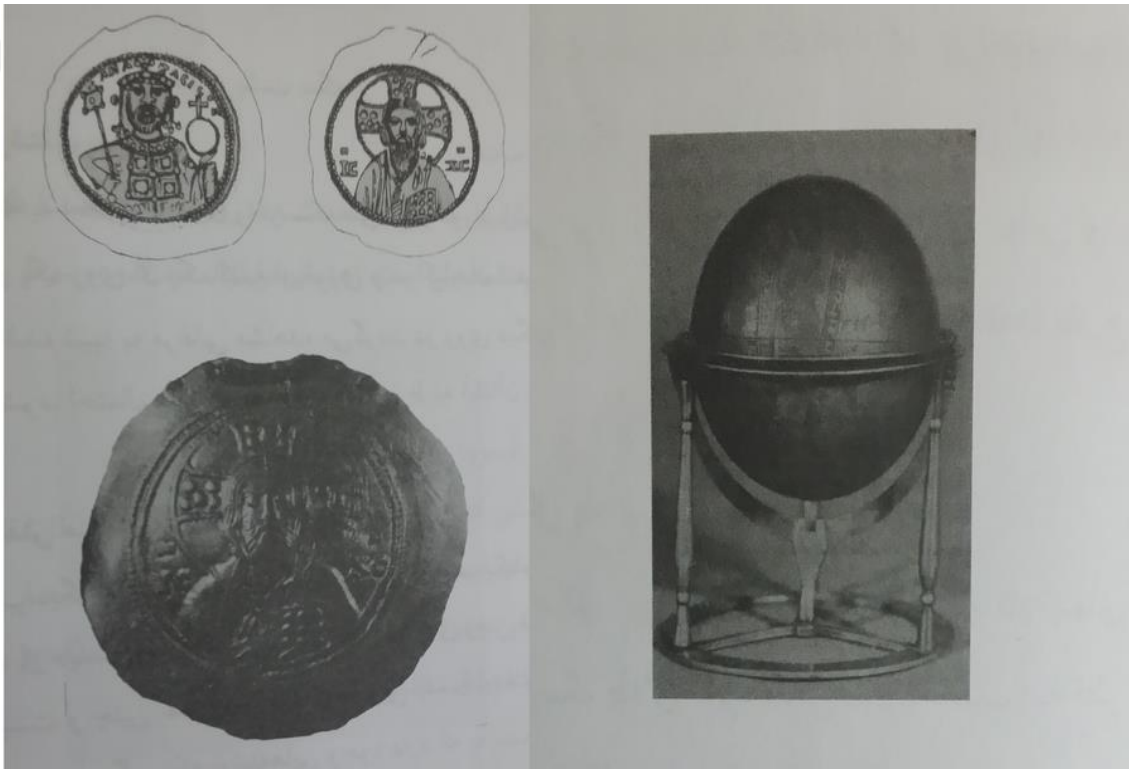
Resim 2.258. Hacenesir Rasathanesi Maketi

Resim 2.259. Hacenesir Rasathanesi Günümüzdeki Hali

Resim 2.260. Hacenesir Rasathanesi İç Kısmı

Resim 2.261. Hacenesir Rasathanesi Bizans Sikkesi ve Dresden Deki Rasathaneye Ait Olan Küre[92]

[92] Babapur, 211-213

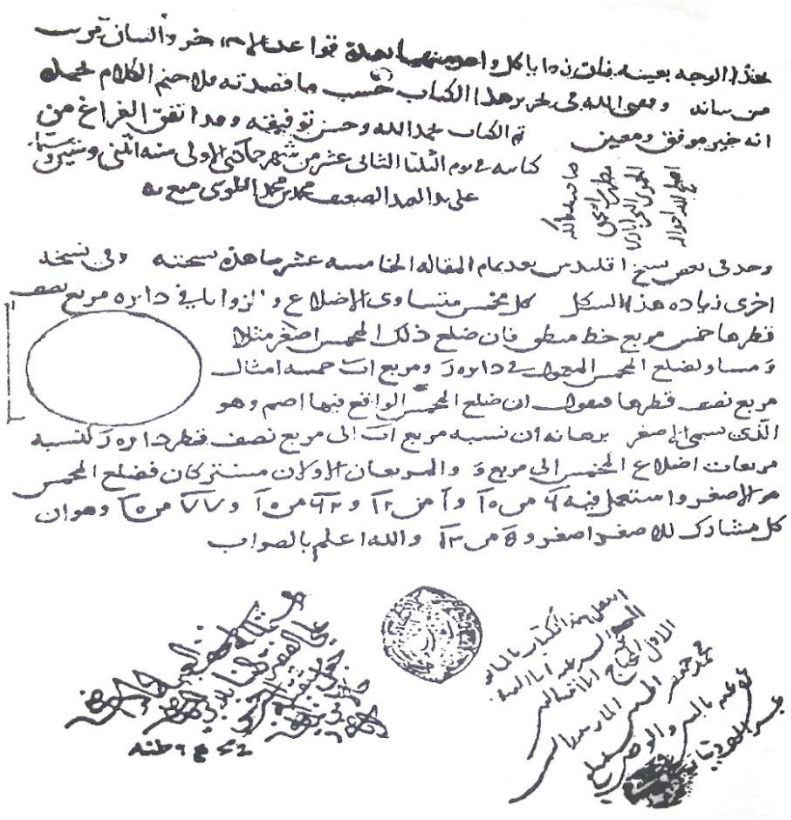
Resim 2.262. Hacenesir Rasathanesi Kalıntılar (İlhanlı Müzesi)

Resim 2.263. Hacenesir Rasathanesi Çevresindeki Mağaralar

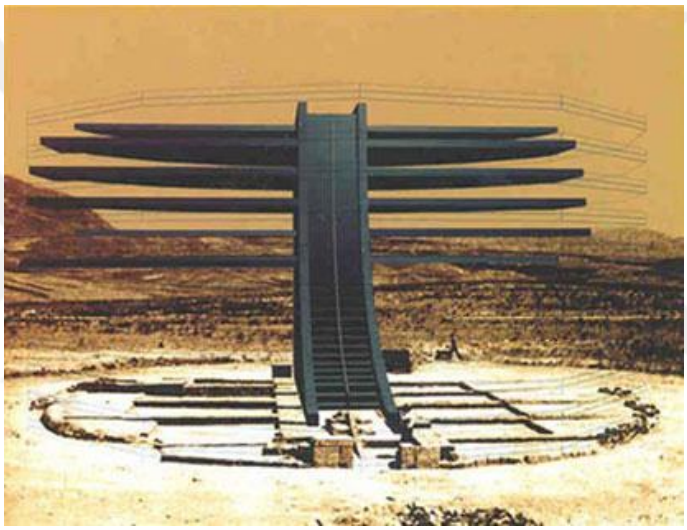
Resim 2.264. Hacenesir Rasathanesi Mağralar

Resim 2.265. Hacenesir Rasathanesi Hecanesir'in El Yazısı

Resim 2.266. Hacenesir Rasathanesi Kütüphanesi

Resim 2.267. Hacenesir Rasathanesi İç Dizaynı

Resim 2.268. Hacenesir Rasathanesi Eski Fotoğrafı

Resim 2.269. Hacenesir Rasathanesi Eski Fotoğrafı

Resim 2.270. Hacenesir Rasathanesi Eski Görünümü

2.7. TÜRBELER

KATALOG NO : 2.7.1.

YAPININ ADI : OHEDİ TÜRBESİ

RESİM NO : 2.271-284

ÇİZİM NO : -

Bulunduğu Yer: Ohedi Türbesi Meraga'nın İlhanlı Müzesi'nin avlusunda bulunmaktadır.

Tarihçesi: Bu türbe Rükn-el-din Abulhasan Meragi'ye aittir. Rükn-el-din Abulhasan hicri 670 (M.1271) yılında doğmuş ve hicri 738 (M.1337) yılında ölmüştür. Bu kişi bir şairdir ve lakabı dönemin büyük arifi anlamına gelen Oheddin Kirman'dır. Ohedi'nin kitapları arasında; Dihname, Mantık-El Uşşaki ve en önemlisi Cami Cem'dir. Cami Cem kitabı yaklaşık bin beyittir. Ohedi'nin ilk türbesi Meraga'nın kuzeyinde büyük bir bağlığın içerisindeydi. Mezarı büyük sandukanın içinde olup, taş ve çiniden yapılmış bu sandukaya üç basamak ile ulaşılmaktaydı. 1973 yılında bu türbede onarım yapılmış ve türbenin sandukası müzeye taşınmış, betondan yapılmış bir dikdörtgen prizmanın içerisine yerleştirilmiştir. Bu türbe 2006 yılında 21080 numarası ile Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından kayıt altına alınmıştır.

Kitabesi: Türbeye ait olan bir kitabe mezar taşının üzerinde yazılmış ve Ohedi'nin ölüm tarihi hicri 738 (M.1337) yılı yazmaktadır (Resim 2.277).

" هذه قبرالمولی المظم قده العلما افصح الکلام زبده النام الدراج الی رحمته الله تعالی اوحد الملـه والدین ابوالحسن اصفهانی فی منتصف شعبان سنه ثمان ثلثین و سبعمائه "

Anlamı: "*Bu kabir büyük alim ve şair Rahmetullah Rükn-el-din Ohedi'ye aittir babası Abulhasan İsfahani ve kendisi 738 yılının şaban ayında ölmüştür.*"

Yapının İncelenmesi: Ohedi Türbesi, 1973 yılında onarım yapılmasından sonra betondan yapılmış, dikdörtgen prizma şeklinde bir anıt mezar olarak düzenlenmiştir. Bu anıta dikdörtgen prizmanın dört köşesinde bırakılan boşluklar ile girilmektedir. Mezarın içerisinde Ohedi'nin sandukası ve onun hayatını anlatan bir mermer kitabe bulunmaktadır. Ayrıca mezarın sandukası taştan yapılmış ve üzerine geometrik

süslemeler işlenmiştir (Resim 2.272-274). Ayrıca bu türbenin avlusunda İlhanlı dönemine ait yedi adet taştan yapılmış koç heykeli bulunmaktadır. Bu heykeller büyü, orta ve üçü olma üzere üç farlı boyutta yapılmışlardır. Büyük koç heykelleri dört adettir ve boyutları 90x125cm dir, orta boydaki koç heykelleri iki adet ve 60x110cm boyundadır, ve bir adet küçük koç heykeli yaklaşık 30x70cm dir. Bu koç heykelleri Meraga çevresindeki mezarlıklardan buraya taşınmış olan İlhanlı dönemine ait mezar taşı örnekleridir. Koç heykelleri farklı tiplerde düzenlenmiş bazılarının üzerinde yazı, bazılarının üzerinde ise kabartmalar bulunmaktadır (Resim 2.277-281). Şimdiki mezarlık h.ş. 1352 (1973) yılında yeniden yapılmış ve günümüzde bu bina ve çevresindeki yapılar İlhanlı müzesi olarak kullanılmaktadır ve eski mezar taşı Ağlar Taş Müzesine götürülmüştür[93]. Ayrıca bu türbenin avlusunda birkaç tane farklı dönemlere ait mezar taşı bulunmatadır (Resim 2.281-282). Türbenin avlusunda ilhanlı ve safevi dönemine ait olan dört adet büyük çanak kalıntıları bulunmaktadır (Resim 2.283).

Süsleme Özellikleri: Sanduka sarı renkli taştan yapılmış, tek parça monoblok olarak yapılmış, bir kısmı kırıldığı için sonradan benzer şekilde tamamlanmaya çalışılmıştır. Sandukanın üzerinde çerçeve içerisine alınmış geometrik motifler kullanılmıştır. Ayrıca sandukanın üzerinde çini tekniğinde sülüs harflerle yazılmış ayet olabilecek yazı kuşağından bölümler kısmen okunabilmektedir. Yazı lacivert zemin üzerine beyaz harflerle yazılmıştır (Resim 2.272-274).

Malzeme ve Teknik: 1973 yılında onarım yapılmasından sonra betondan yapılmış, sanduka kısmı taştan yapılmıştır.

[93] Babapur, 66

Resim 2.271. Ohedi Türbesi

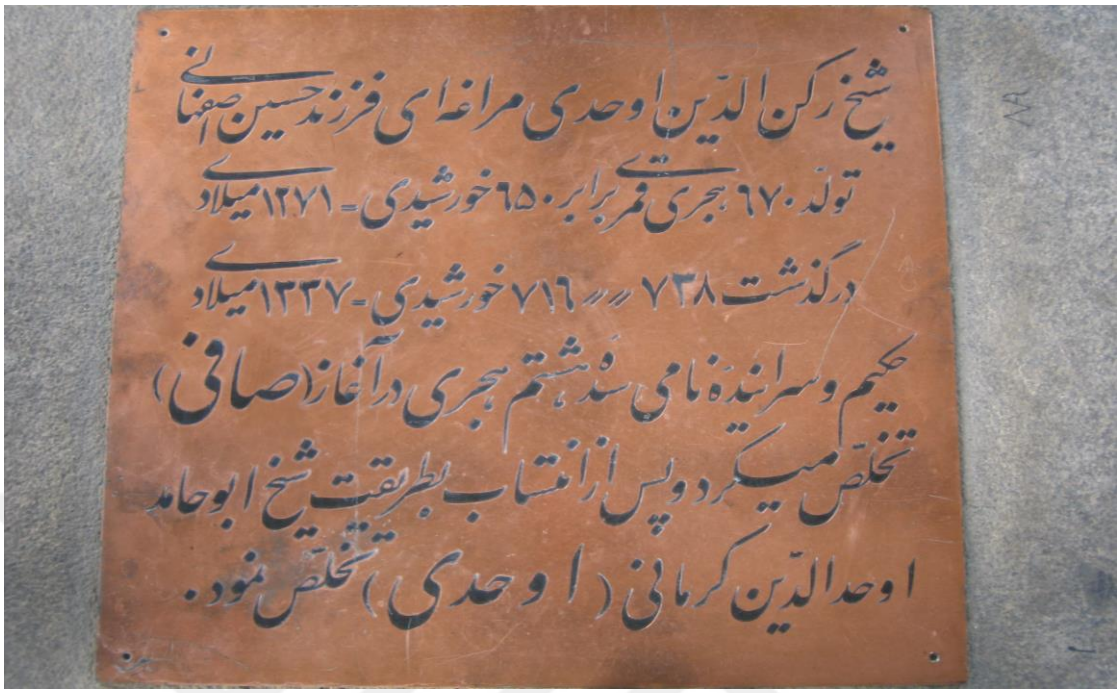
Resim 2.272. Ohedi Türbesi Mezar Taşı ve Kitabesi

Resim 2.273. Ohedi Türbesi Mezar Taşı ve Kitabesi

Resim 2.274. Ohedi Türbesii Mezar Taşı ve Kitabesi

Resim 2.275. Ohedi Türbesi Hayatını Anlatan Kitabe

Resim 2.276. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri

Resim 2.277. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri

Resim 2.278. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri

Resim 2.279. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri

Resim 2.280. Ohedi Türbesi Koç Heykelleri

Resim 2.281. Ohedi Türbesi Avludaki Mezar Taşları

Resim 2.282. Ohedi Türbesi Avludaki Mezar Taşları

Resim 2.283. Ohedi Türbesi Avludaki Çanaklar

Resim 2.284. Ohedi Türbesi Eski Görünümü

KATALOG NO : 2.7.2.

YAPININ ADI : ETAALLAH TÜRBESİ

RESİM NO : 2.285-292

ÇİZİM NO : 2.42

Bulunduğu Yer: Bu yapı Meraga'da Humeyni Caddesi'nde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapılan incelemeler ve araştırmalara göre Eta Allah Safevi döneminde yaşamış âlimlerden biridir. Safevi döneminde bu âlim zat için cami ve türbeden oluşan yapılar inşa edilmiştir[94]. Eta Allah hayatta iken kendisi adına inşa ettirilen bu camide vaazlarda bulunmuş ve öldükten sonra da camiye bitişik olarak bir türbe inşa edilerek Eta Allah buraya defnedilmiştir. Bu yapılar 1946 yılında restore edilmiş ve Hacı Ağa Batkuyi, Mirbaba ve Hacı Mir Fettah adındaki hayırsever kişilerinin yardımı ile restorasyon yapılmıştır. Ayrıca 1989 yılında mezarın çevresi çelikten yapılmış bir kafes içine alınmıştır. Günümüzde bu bina cami ve türbe faal olarak kullanılmaktadır.

Kitabesi: Bu yapıya ait hiçbir kitabe bulunmamakta fakat mezar duvarına yazılan Şah Zade Azam Eta Allah Bin Musa Kazim ziyaret namesi yazılıdır[95] (Resim 2.290).

Yapının İncelenmesi: Cami, türbe ve şerbethane (çayhane) den oluşan yapıların merkezini ziyaret amaçlı olarak inşa edilmiş olan Etaallah türbesi oluşturur. Türbe dikdörtgen bir şekilde inşa edilmiş ve iki katlı olarak düzenlenmiştir. Türbenin üst katı günümüzde bayan harim kısmı olarak kullanılmaktadır (Resim 2.292). Eski binada türbe kare planlı olup üzeri bir kubbe ile kapatılmıştır. Kubbenin dışı mavi ve yeşil renkli çinilerle kaplanmıştır (Resim 2.286). 1989 yılında mezarın çevresi çelikten yapılmış bir kafes içine alınmıştır. Türbenin girişi günümüzde kuzey cepheden eyvan türü yapılmış bir taçkapıyla sağlanmaktadır (Resim 2.287). Bu yapının türbesi dikdörtgen bir alana sahiptir ve ortasında çelik bir kafes türbenin mezarlığını tamamen sarmıştır. Bu çelik kafes yerden yaklaşık 30cm yüksekliğinde basamak şeklinde dizilmiş mermerlerin üzerine yerleştirilmiştir. Türbenin içerisi yer yer çini üzerine yazılmış Kur'an ayetleri ile çevrilmiştir (Resim 2.290).

---

[94] Abdulali Karenk*, Meraga'nın Tarihi Binaları Ve Eserleri*, Eğitim Bakanlığı, Tebriz 1350h.ş (1971), 31

[95] Ziyaretname; Şiilerde mezar ziyareti esnasında okunulan özel dualar

Birbirine bitişik olarak yapılmış cami ve türbenin taçkapıları da bitişik olup iki eyvan türü taçkapı yan yana kullanılmıştır. Her iki taçkapı da sıraltı tekniğinde yapılmış çinilerle kaplanmıştır. Girişlerden biri ile camiye, diğeri ile türbeye ulaşılmaktadır. Ayrıca cami ile türbenin kendi içerisinden de bağlantıları bulunmaktadır (Resim 2.285). Çinilerin üzerinde geometrik ve bitkisel motifler ile Kur'an ayetleri yazılmıştır. Ayrıca giriş kapısı ahşaptan yapılmış iki kanatlı bir kapıdır ve kapının üzerinde geometrik motifli oymalar bulunmaktadır. Türbeye dört basamaklı merdiven vasıtası ile girilmektedir. Kapı sivri bir kemerin içerisine yerleştirilmiş, bu kapının üzerinde ise Kacar dönemindeki renkli camlara benzer vitraylar kullanılmıştır. Kapının alınlık kısmında çinilerin üzerine Esma'ül Hüsna Allah'ın adları yazılmıştır.

Eskiden bu caminin çatısı ve sütunları diğer Safevi dönemine ait olan yapılar gibi ahşaptan yapılmış iken, günümüzde restorasyondan sonra tavan ve sütunlar değiştirilmiş ve metalden yapılmıştır[96]. Yapılan restorasyondan sonra caminin harim kısmı 350m genişletilmiş ve 14m yüksekliğinde bir kubbe ile kapatılmıştır. Günümüzdeki cami tek kubbeli camilerden biri olup, iki adet minaresi ve bir kubbesi bulunmaktadır. Yapının kubbesi yüksek kasnaklı olarak düzenlenmiştir ve kasnak üzerinde on iki adet pencere açılmıştır (Resim 2.288).

Caminin mihrabı da sıraltı tekniğinde çini ile kapatılmış ve sivri kemerli üç köşeli bir mihrap nişi olarak düzenlenmiştir. Ayrıca ahşaptan yapılmış beş basamaklı bir minbere sahiptir. Meraga'nın diğer camilerinde görülen minber uygulamalarının bir tekrarıdır (Resim 2.289).

Caminin minaresi güneybatı köşeye yerleştirilmiş, silindirik gövdeli tek şerefeli betonarme bir minaredir. Son zamanda güneydoğu köşeye de yeni bir minare inşası devam etmektedir (Resim 2.285).

Süsleme Özellikleri: Cami ve türbe üzerinde taçkapıda, mihrapta ve cami iç kesiminde çinilerin üzerinde geometrik ve bitkisel motifler ile Kur'an ayetleri yazılmıştır. Çiniler sıra altı tekniğinde yapılmış, yazılar sülüs karakterde yazılmış, renk olarak mavi ve lacivert ve beyaz renkler kullanılmıştır. Ayrıca giriş kapısı ahşaptan yapılmış iki kanatlı bir kapıdır ve kapının üzerinde geometrik motifli oymalar bulunmaktadır.

---

[96] Murvarid, 394

Malzeme ve Teknik: Betonarme olan cami ve türbede yer yer tuğla, mermer ve çini kullanılmıştır.

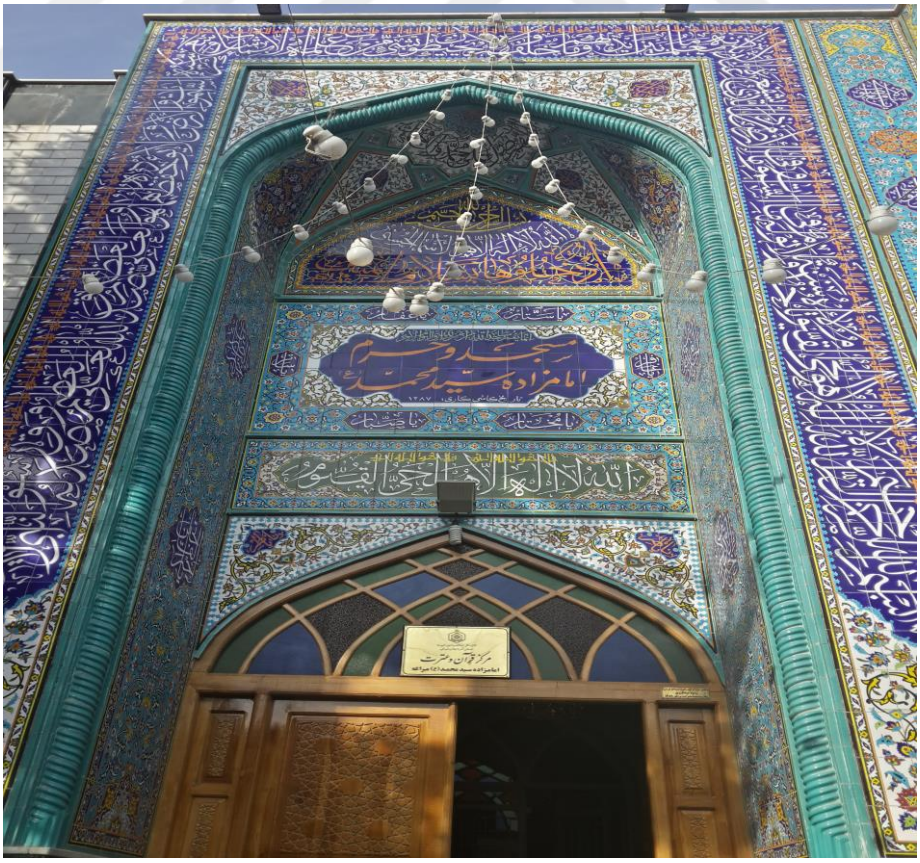
Çizim 2.42. Etaallah Türbesi Krokisi

Resim 2.285. Etaallah Türbesi Güney Cephesi

Resim 2.286. Etaallah Türbesi Restorasyondan Önce

Resim 2.287. Etaallah Türbesi Taç Kapısı

Resim 2.288. Etaallah Türbesi Kubbenin Dışarısı ve İçerisi

Resim 2.289. Etaahllah Türbesi Mihrap ve Türbe

Resim 2.290. Etaallah Türbesi Türbe

Resim 2.291. Etaallah Türbesi İkinci Kat

Resim 2.292. Etaallah Türbesi Sütün Başlığı

KATALOG NO : 2.7.3.

YAPININ ADI : KUMBET-İ SURH

RESİM NO : 2.293-312

ÇİZİM NO : 2.43-45

Bulunduğu Yer: Bu kümbet Meraga'nın güney batısında Ercümendi Caddesi'nde bir parkın içinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Kümbeti Surh kitabesine göre 11 Şevval 542 hicri (1147) yılında Azerbaycan Emiri Abdülaziz bin Mahmud bin Sad Yadiğim tarafından inşa edilmiştir[97]. Kümbet 1931 yılında Meraga'nın 134 numarası ile Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından koruma ve kayıt altına alınmıştır.

Kitabesi: Kümbeti Surh üzerinde beş adet kitabe bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kümbetin kuzeyinde, sivri kemerli girişin üzerinde dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış ve sırlı tuğlalar kullanılarak kufi karakterde yazılmış kitabede (Resim 2.295):

امر ببناء هذه القبه الامير الارئيس العالم فخرالدين عماد الاسلام قوام آذربايجان ابوالعز عبدالعزيز بن محمود بن سعد يديم الله علاه.

Bu kitabenin anlamı" *Bu türbe Emir ve alemin sultanı ve İslamın ayakta kaldığı dinin gurur duyabileceği kişi ve Azerbaycan'ın ayakta kaldığı kişi Abdul Aziz Bin Muhammed Bin Sad eli ile yapılmıştır."*

Kümbetin ikinci kitabesi kuzey cephede kademeli sivri kemerli alınlığın kemer alnına yerleştirilmiş kufi karakterde yazılmış olan kitabedir. Kitabe şöyledir (Resim 2.297):

بني المشهد في الحادي عشره من شوال سنه اثنين و اربعين و خمسمائه.

[97]Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I*, Ankara 1986, 42.

Bu kitabenin anlamı: "*Bu kümbet 542 yılının Şevval ayında yapılmıştır*". Bu kitabede kümbetin yapılış tarihi olarak hicri 542 yılı Arapça olarak yazılmıştır.

Üçüncü kitabe; Kümbetin batı cephesinde bulunmaktadır. Bu kitabede iki satır ayrı ayrı kufi hattı ile yazılmıştır ve üzerinde binanın mimarının adı yazılıdır (Resim 2.296).

عمل العبد المذءب الراجى الى عفوالله بنى بكر محمدبن بندان البنا بن المحسن المعمار

Arapça yazılan bu kitabenin anlamı: "*Beni Bikr Muhammed İbni Bendan-El Bina-El Muhsin-El Mimar Allah onu bağışlasın*" yazmaktadır.

Dördüncü kitabe; Kümbetin doğu cephesinde bulunmaktadır. Bu kitabede Kur'an-ı Kerimin 39.suresinin 54.ayeti yazılıdır (Resim 2.294).

وأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ

Kur'an-ı Kerimin 39.suresi (Zümer Suresi) 54.ayeti: *"Onun için ümidi kesmeyin de başınıza azab gelmeden önce tevbe ile Rabbinize yönelin ve O'na teslim olun. Sonra kurtulamazsınız."*

Beşinci kitabe; Kümbetin güney cephesinde bulunmaktadır. Bu kitabede günümüzde tam okunmamaktadır ama tahminlere göre üzerinde Kuran-ı Kerim'in bir ayet yazılıdır[98] (Resim 2.293).

Yapılan incelemelere ve Miras-ı Ferhengi'ye göre kümbetin iç kısmında kubbe ile duvarın arasında eskiden alçıdan yapılmış Kuran-ı Kerim ayetleri bulunmaktaydı ve bu yazılar Kacar döneminde tahrip olmuşlardır.

Yapının İncelenmesi: Kümbeti Surh iki katlı, kare gövdeli, sekizgen kasnaklı üzeri içten kubbe, dıştan konik külahla örtülmüş bağımsız kümbetlerden biridir. Kumbet-i Surh yaklaşık 13m yükseliğinde ve 8.44m genişliğindedir. Bu kümbet diğer kümbetler gibi üç bölümden cenazelik, gövde ve kubbe kısımlarından oluşmuştur (Resim 2.298). Türbenin gövde kısmı yerden 2.6m yüksekliğine kadar taşlar dizilmiş ve üzeine yalaşı 7.80m yüksekliğinde tuğla örülmüş ve buranın üzerine 2.45m yüksekliğinde kubbe ile örtülmüştür. Ayrıca tuğlaların boyutları 22x5.5cmdir.

[98] Andre Godard, *İran Eserleri*, (ter Abul Hasan Serviged Mugaddem), Bunyad Pejuhiş, Meşed 1387h.ş (2008), 294

Cenazelik bölümünden gövde bölümü ile bağlantısı yoktur. Bu cenazeliğin giriş kısmı kümbetin batı tarafında açılmış olup sivri kemerli bu basit giriş 1.60m yüksekliğinde, 1.15m de genişliğinde düzenlenmiştir (Resim 2.304). Cenazelik kısmında günümüzde hiçbir mezar bulunmamaktadır, ortada bulunan sütun ile dörde bölünmüştür (Resim 2.310).

Kümbetin gövde kısmına kuzey tarafta altı adet taştan yapılmış basamak ile ulaşılmaktadır. Kümbetin girişi kademeli sivri kemer içerisine alınmış, ahşap kapılı olup, sivri kemer içerisine yapım kitabesi yerleştirilmiştir. Tüm taçkapı tuğla ve sırlı tuğlalardan oluşan geometrik süslemeler ile tezyin edilmiştir (Resim 2.301). Kümbetin dört köşesi beden duvarları boyunca yükselen silindirik sütunceler ile yumuşatılmıştır (Resim 315). Ayrıca türbenin diğer üç cephesi iki adet kademeli sağır sivri kemerler içerisine alınarak, cephe hareketlendirilmiştir. Bu sivri kemerlerin içerisinde tuğlalar birbirlerinden farklı şekillerdeki geometrik motiflerle tezyin edilmişlerdir (Resim 2.302-304).

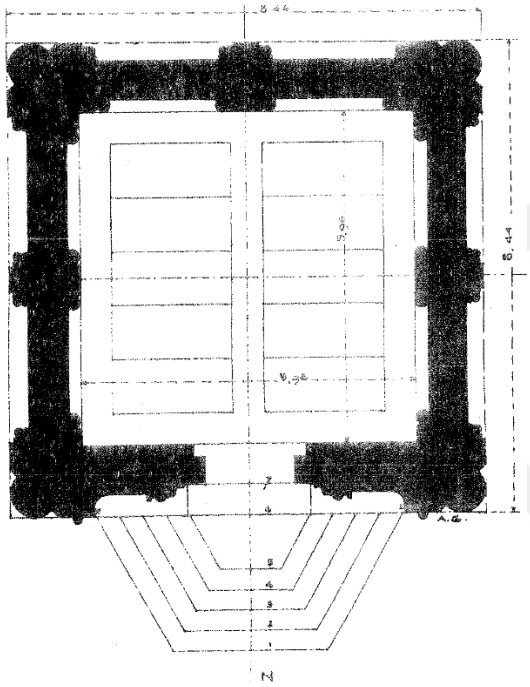
Kümbetin içerisi de kare gövdeli olarak yapılmış ve tıpkı dışardaki sağır kemer uygulamaları içeride de tekrar edilmiştir. Kümbetin içerisi içten kubbe, dıştan konik külahla örtülmüştür (Çizim 2.45). Dış cephenin kubbesi altı gen şeklinde bir kasnağa sahipken, içerisi iri mukarnaslar şeklinde işlenmiş tromlarla kubbeye geçiş sağlanmıştır (Resim 2.309). Günümüzde kubbe tamamen tahrip olmuştur. Tahminlerimize göre dış kubbe altıgen ve konik bir şekle sahipmiş ayrıca kasnak kısmının dört tarafında içeriyi ışıklandırmak için açıklıklar bulunmaktadır. Türbenin iç kubbesi yine süslü tuğlalar ile yapılmış ve spiral şeklindedir.

Ayrıca bu türbenin kenarında betondan yapılmış bir güneş saati bulunmaktadır bu güneş saati Hacenesir Tusi'nin hatıtası için yapılmış ve buraya takılmıştır. Bu saatin aşağısının genişliği 6.2m ve üst kısmın genişliği 5.2m ve kalınlığı 30cmdir. Bu saat 2004 yılında buraya takılmıştır. Her kenarı yaklaşık olarak 5mdir (Resim 2.311).

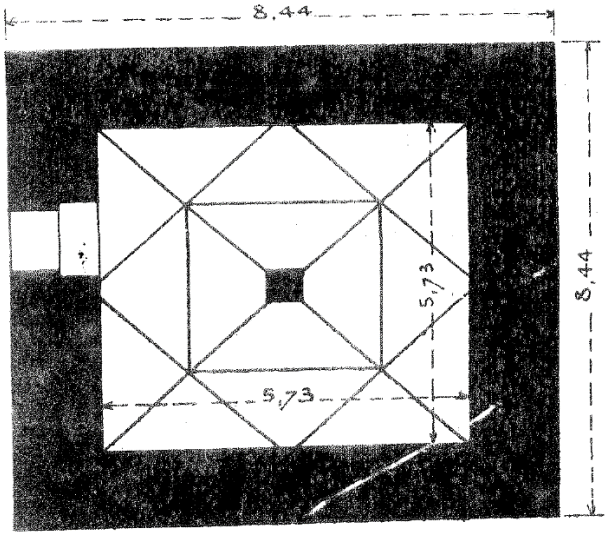
Süsleme Özellikleri: Kümbeti Surh Meraga'nın en tezyinatlı mezar anıtlarından biridir. Kümbetin beden duvarlarında, kemerlerinde, sütuncelerinde, kasnağında tuğla dekorasyonlar ve sırlı tuğla dekorasyonları görebilmek mümkündür. Süslemenin karakterini tuğlanın elverdiği geometrik geçmeler çokgenler, baklava motifleri, yatay ve

dikey örgü geçmeleri, kazayağı motifleri oluştururken, Kufi yazı kuşakları da dekorasyon amaçlı olarak kullanılmıştır.

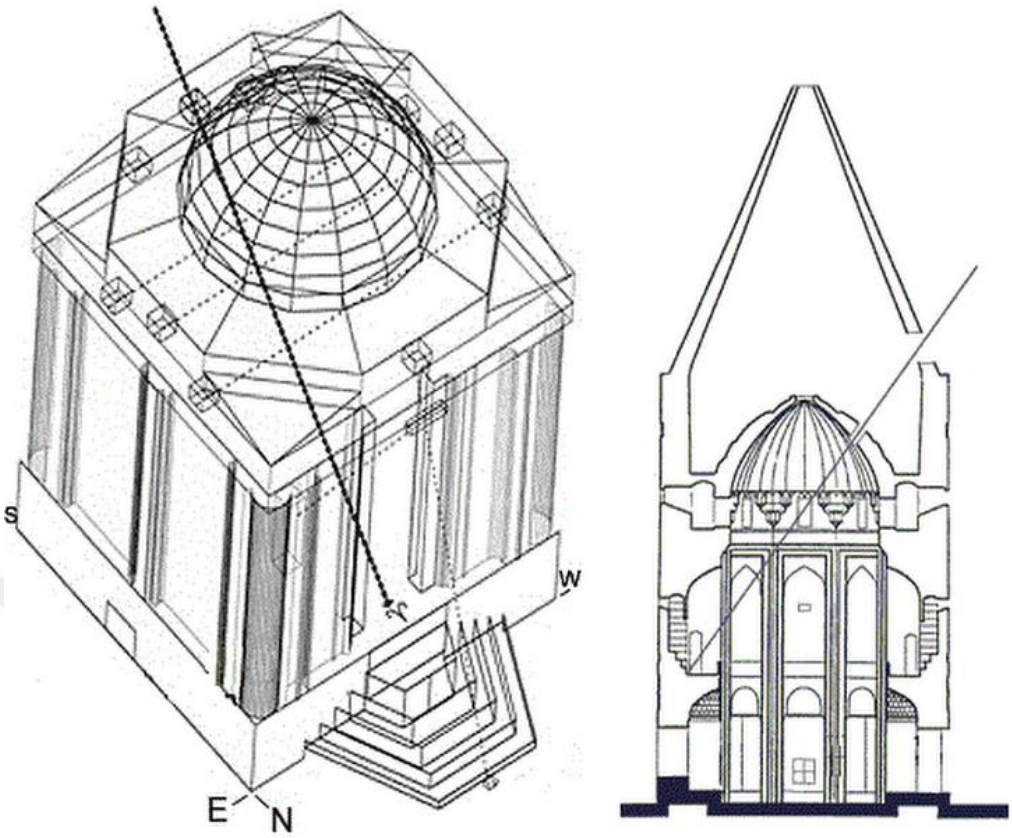
Malzeme ve Teknik: Kümbette kullanılan başlıca malzemeler tuğla, taş ve sırlı tuğlalardır. Kümbetin temeli taş, gövde ve örtüsü tuğla süslemelerinde ise sırlı tuğla kullanılmıştır. Zaman içerisinde bu türbenin dış kubbesi yıkılmış ve bazı diğer kısımları tahrip olmuştur.

Çizim 2.43. Kumbet-i Surh Planı (Godard)

Çizim 2.44. Kumbet-i Surh Cenazelik Kısmı Planı (Godard)

Çizim 2.45. Kumbet-i Surh Kesit (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.293. Kumbet-i Surh Güney Cephesinde Bulunan Kitabe

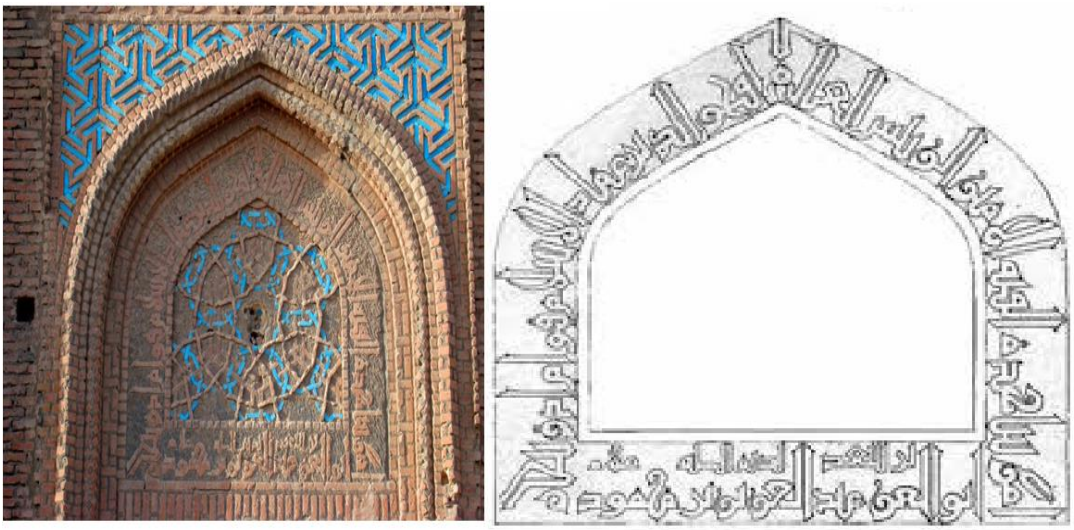
Resim 2.294. Kumbet-i Surh Doğu Cephesinde Bulunan Kitabe

Resim 2.295. Kumbet-i Surh Kuzey Cephesinde Bulunan Kitabe

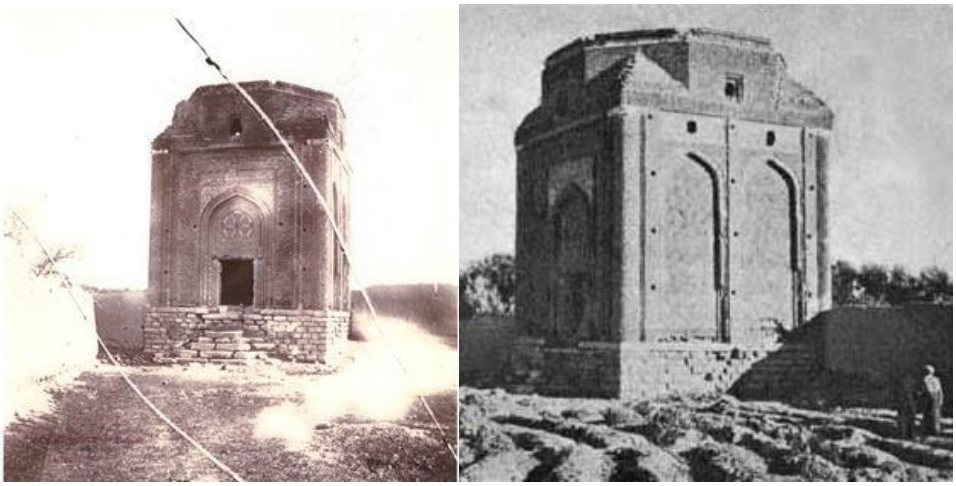
Resim 2.296. Kumbet-i Surh Batı Cephesinde Bulunan Kitabe

Resim 2.297. Kumbet-i Surh Kuzey Cephesinde Bulunan Kitabe

Resim 2.298. Kumbet-i Surh

Resim 2.299. Kumbet-i Surh Eski Görünümleri

Resim 2.300. Kumbet-i Surh Çevresi

Resim 2.301. Kumbet-i Surh Kuzey Cephesi

Resim 2.302. Kumbet-i Surh Doğu Cephesi

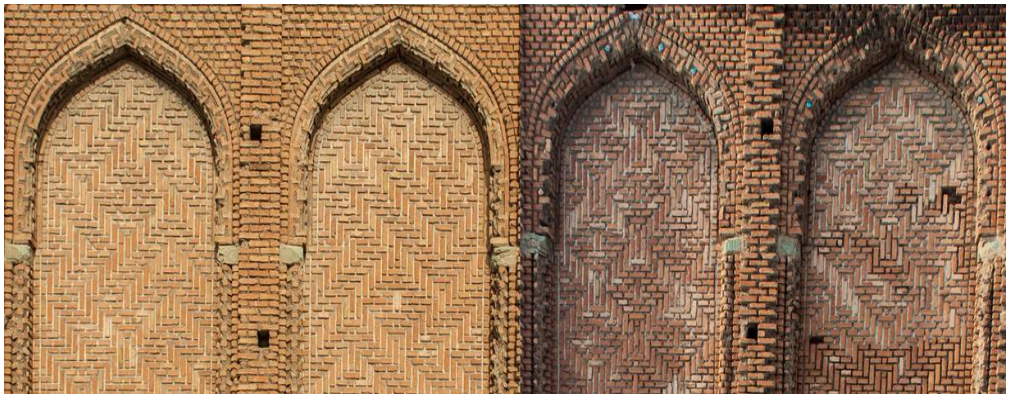
Resim 2.303. Kumbet-i Surh Güney Cephesi

Resim 2.304. Kumbet-i Surh Batı Cephesi

Resim 2.305. Kumbet-i Surh Köşelerinde Bulunan Sütunlar

Resim 2.306. Kumbet-i Surh Batı ve Kuzey Cepheleri

Resim 2.307. Kumbet-i Surh Türbesi Dış ve İç Kubbesi

Resim 2.308. Kumbet-i Surh Türbesi Gövde Kısmı

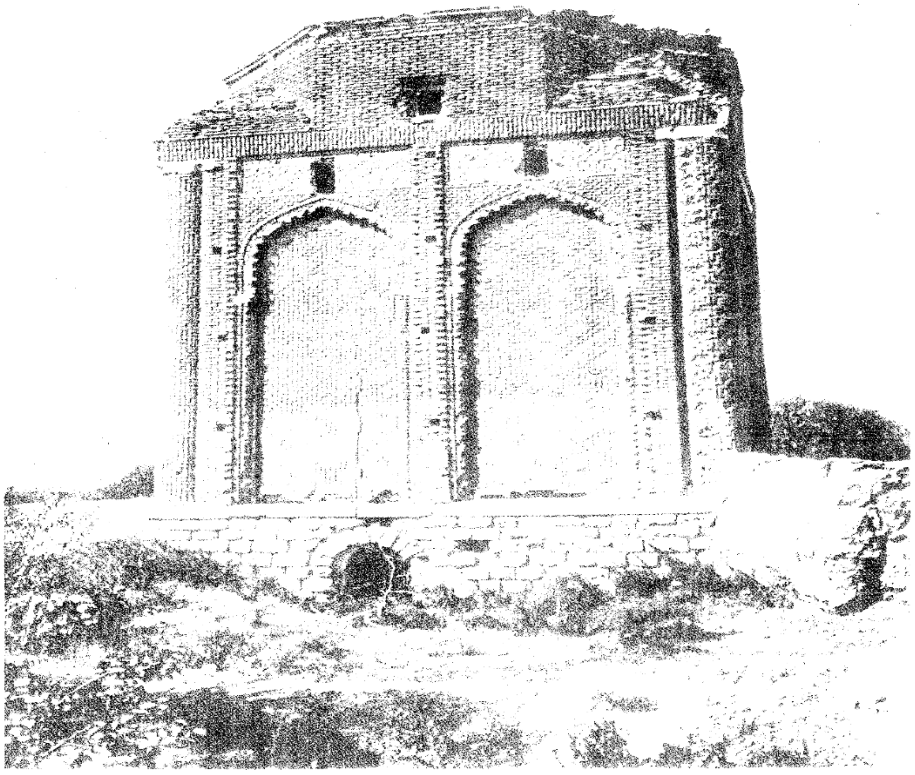
Resim 2.309. Kumbet-i Surh Gövde Kısmı

Resim 2.310. Kumbet-i Surh Türbesi Cenazelik

Resim 2.311. Kumbet-i Surh Güneş Saati

Resim 2.312. Kumbet-i Surh Eski Görünümü (Godard)

KATALOG NO : 2.7.4.

YAPININ ADI : KÜMBET-İ MÜDEVVER

RESİM NO : 2.313-320

ÇİZİM NO : 46-47

Bulunduğu Yer: Bu yapı Meraga'nın Hacenesir Caddesi'nin doğusunda ve Musevi Caddesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Kümbet-i Müdevver**,** tarihçesine göre hicri 563(1168) yılında inşa edilmiştir. Bu kümbetin kime ait olduğu belli değildir. Zaman içerisinde bazı restorasyonlara ihtiyaç duymuş ve çok küçük restorasyonlar görmüştür. Günümüzde bu kümbet Miras-ı Ferhengi'nin (Kültür Bakanlığı) elinde ve avlulu bir alanın içerisinde bulunmaktadır. Kümbet, 1931 yılında 136 numarası ile Miras-ı Ferhengi (Kültür Bakanlığı) tarafından koruma ve kayıt altına alınmıştır[99].

Kitabesi: Bu kümbetin iki kitabesi bulunmaktadır. Kitabeler kufi hattı ile yazılmıştır Her iki kitabede giriş kısmında yerleştirilmiştir. Bunlardan birisi giriş kapısının üzerinde taçkapı kısmında bulunmaktadır ve kümbetin yapıldığı tarih yazılıdır (Resim 2.317).

Birinci Kitabe:

سنه ثلث و ستین و خمسائه"

"Sene süls ve sittin ve hamasene" kitabede kümbetin hicri 563 yılında yapıldığı belirtilmektedir.

İkinci Kitabe: Kitabe ise giriş yerinde kuşatma kemerin üstündedir (Resim 2.317).

كل نفس ذائقه الموت تم البنا برجب

"Kulünefsin zaikatül mevt sümme ileynâ tûrceûn"

Anlamı: Herkesin öldükten sonra dönüşü Allah'a dır.

[99] Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı)

Yapnın İncelenmesi: Kümbet-i Müdevver, dıştan silindirik gövdeli, içten ongen planlı, iki katlı, cenazelik, gövde ve külahtan oluşan bağımsız inşa edilmiş bir kümbettir (Çizim 46). Kümbetin yüksekliği yaklaşık 11.6m, ayrıca gövde kısmı yerden 2.1m yüksekliğine kadar taş ile dizilmiş üzerine 9.5m yüksekliğinde tuğla örülmüştür. Kümbetin batı yönünden sivri bir kemer vasıtası ile cenazelik kısmına 1.45m yüksekliği ve 1m genişliğindedir ve giriş kısmı içeriye doğru 1.5m uzunluğa sahip bir kapı ile giriş yapılmaktadır ve cenazelik kısmının yüksekliği 2.1m dir (Resim 2.315). Cenazelik bölümü haç şeklinde yapılmıştır ve üzeri tonozla örtülmüş olup, yüksekliği dıştan 1.60 m dir. Cenazelik kısmında günümüzde herhangi bir sanduka veya mezar bulunmamaktadır. Bu nedenle kümbetin kime ait olduğu da belirlenememiştir (Resim 2.318).

Kümbetin giriş kısmı ise doğudan açılmış taçkapı şeklinde yüzeyden sadece 30cm dışarı taşmış bir şekilde yapılmıştır. Taçkapı dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış, geometrik süslemeli bordürlerle daraltılmış, sivri kemerli, düz lentolu bir giriş şeklinde düzenlenmiştir (Resim 2.319). Kemer alınlık kısmı bezemeye dahil edilmiş olup, tuğla geometrik geçmeler ile tezyin edilmiştir. Sivri kemerin üzerinde ve lento üzerinde firuze renkli sırlı tuğlalarla yukarda tanımlaması yapılan iki adet kufi karakterli yazı kuşağına yer verilmiştir (Resim 2.317).

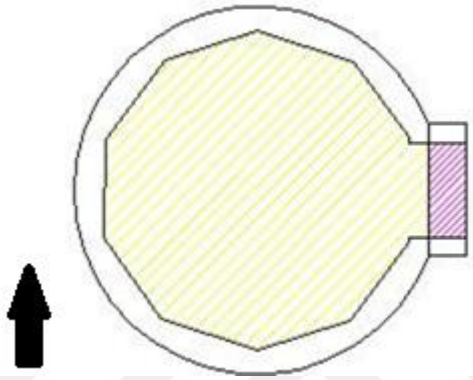
Bu kümbetin iç kısmında kapıdan girdikten sonra 1.50x1.00m boyutlarında 2.00m yüksekliğinde ön giriş şeklindeki dikdörtgen bir alandan hemen sonra kümbetin içerisine ulaşılmaktadır. Kümbetin iç kısmı on gen planlı olarak düzenlenmiştir. Bu ongen, iç kısımda on köşeye yerleştirilen sivri kemerlerle sağlanmıştır. Kümbetin iç kısmının dört ana yönünde içeriyi ışıklandırmak için mazgallar açılmıştır. İçerisinde mihrap nişi bulunmamaktadır. Kümbetin kubbesi günümüzde mevcut değildir. Yıkılmamış hali ile içten kubbe, dıştan konik külah ile kapatılmış olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır (Resim 2.320-321). Maalesef günümüzde kümbetin örtüsü tahrip olmuş, sonraki dönemlerde buranın üzeri içten ahşap, dıştan çinko ile kapatılmıştır[100].

Süsleme Özellikleri: Kümbet-i Müdevver'in sadece taçkapısında tuğla dekorasyonlar ve sırlı tuğla ile yapılmış kitabeleri görebilmek mümkündür. Süslemenin karakterini

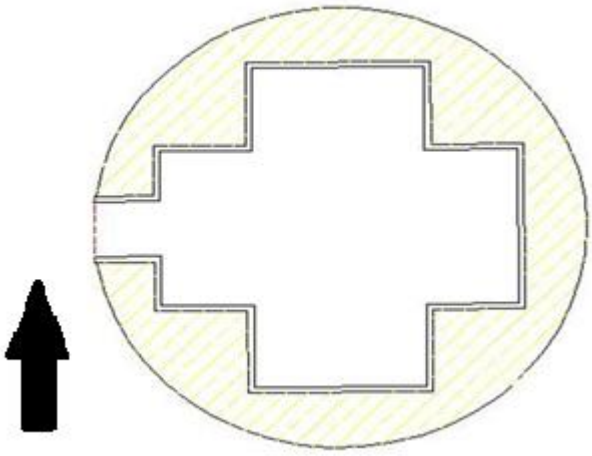
[100] Babapur, 35

tuğlanın elverdiği geometrik geçmeler, çokgenler, yatay ve dikey örgü geçmeleri, oluştururken, Kufi yazı kuşakları da dekorasyon amaçlı olarak kullanılmıştır.

Malzeme ve Teknik: Kümbette kullanılan başlıca malzemeler tuğla, taş ve sırlı tuğlalardır. Kümbetin temeli taş, gövde ve örtüsü tuğla süslemelerinde ise sırlı tuğla kullanılmıştır. Zaman içerisinde bu kümbetin dış kubbesi yıkılmış ve bazı diğer kısımları da tahrip olmuştur.

Çizim 2.46. Kümbet-i Müdevver Üst Katın Planı

Çizim 2.47. Kümbet-i Müdevver Cenazelik Bölümü Planı

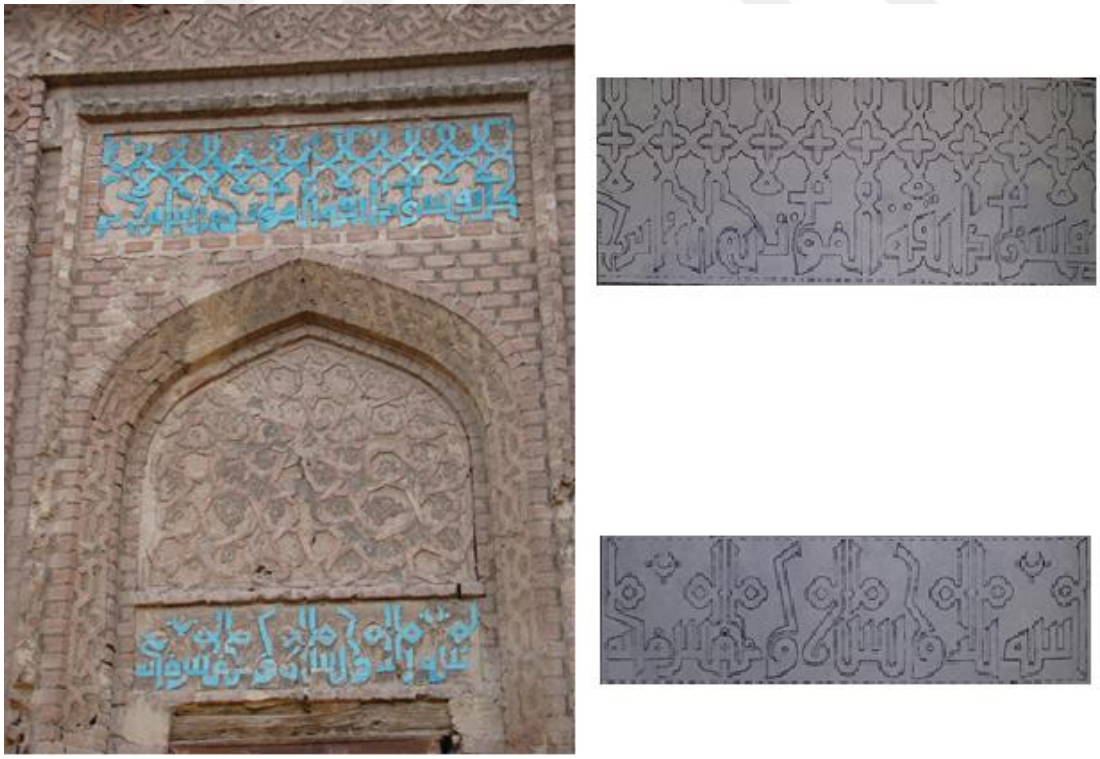
Resim 2.313. Kümbet-i Müdevver Doğu Cephesi

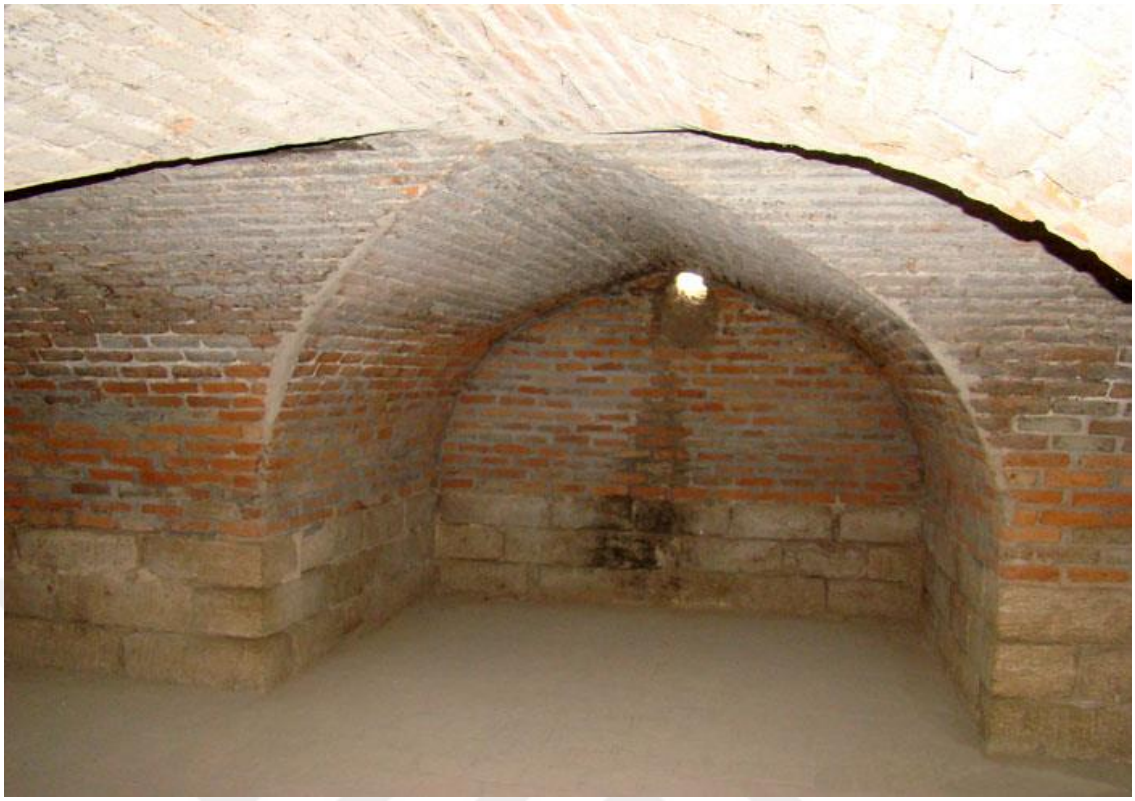
Resim 2.314. Kümbet-i Müdevver Batı Cephesi

Resim 2.315. Kümbet-i Müdevver

Resim 2.316. Kümbet-i Müdevver Kapı Üzerinde Bulunan Kitabe

Resim 2.317. Kümbet-i Müdevver Cenazelik

Resim 2.318. Kümbet-i Müdevver Giriş Süslemeleri

Resim 2.319. Kümbet-i Müdevver Çatı Kısmı

Resim 2.320. Kümbet-i Müdevver Üst Kısmı

KATALOG NO : 2.7.5.

YAPININ ADI : KÜMBET-İ KABUD

RESİM NO : 2.321 - 337

ÇİZİM NO : 2.48 - 54

Bulunduğu Yer: Bu yapı Meraga'nın Hacenesir Caddesi'nin doğusunda ve Musevi Caddesi'nde, Kümbet-i Hüdevver'in hemen10m kadar güneydoğusunda bulunmaktadır.

Tarihçesi: Meraga halkının yaygın inanışına göre, bu kümbet Hulagu Han'ın annesine ait olduğu şeklindedir. Yaptığımız incelemelere göre Hulagu Han'ın annesi Dokuz Hatun Hıristiyandır ve bu binanın çevresinde Kur'an ayetleri ve cenazelik bölümünde bulunan mezar taşının üzerinde Kur'an ayetleri bulunmaktadır. Bu yüzden kümbetin Hulagu Han'ın annesine ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Miras-ı Ferhengi'ye (İran Kültür Bakanlığı) göre bu kümbet hicri 593 (1197) yılına aittir[101]. Bu yapı büyük bir restorasyon görmemiş, bazı yerlerinde küçük uyumsuz onarımlar yapılmıştır. 1973 yılında bu kümbetin sadece tabanının taşları yeniden dizilmiş ve 1974 yılında bu kümbetin yıkılmaması için, içerisine demir bir iskele kurulmuştur. Bu iskele halen içerde bulunmaktadır[102]. Bu kümbet 1931 yılında Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) in 135 numaralı kaydı ile koruma altına alınmıştır.

Kitabesi: Kümbet üzerinde Kur'an ayetlerinden alınarak yazılmış yazıtlar bulunmaktadır.

Birinci kitabe: Kümbet gövdesinin iç kısmında ve giriş kısmının hemen yukarısında bulunmaktadır, bu kitabenin üzerinde Kur'an-ı Kerim'in El-Mülk suresinin birden beşe kadar olan ayetleri (Resim 2.329).

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾
الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

[101] Suut Kemal Yetkin, *Türk Mimarisi,* 1970, 28; L.A. Mayer, *İslamıc Archıtects and Their Works,* Geneve, 1956, 44.; M.Cezar; *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* İstanbul 1977.Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I,* Ankara, 1986, 42.; Haldun Özkan; *XI-XIII.Yüzyılda Anadolu Türk Mimarisinin Oluşumunda Doğu Anadolu'nun Rolü,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2000, 142.
[102] Babapur, 47

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (٣) ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ (٤)

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾

Meali:

1. Mutlak hükümranlık elinde olan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun her şeye gücü yeter.

2. O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.

3. O ki, birbiri ile âhenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?

4. Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin halde sana dönecektir.

5. Andolsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.

Bu kitabenin birçok yeri tahrip olmuştur. Diğer bir kitabe Kur'an-ı Kerimden Errahman suresinin 26-27. Ayetleridir[103] (Resim 2.334).

(كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ(26) وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّکَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ(27

Meali:

26. Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.

27. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.

Bu kitabe mezarlıkta ve mezar taşı duvara yapışık bir halde bulunmaktadır.

Ayrıca türbenin dış cephesi ongendir her yanının üst kısmında sırlı tuğlalarla Kufi karakterli olarak yazılmış yapılmış kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerin boyutları 50x100cm dir ve Ayetel Kürsi yazılıdır (Resim 2.327),

[103] Godard, 300

اللّهُ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلاَ يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلاَّ بِمَا شَاء وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ وَلاَ يَؤُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Meali:

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle. Allah'dan başka hiç bir ilah yoktur. O, daima yaşayan, daima duran, bütün varlıkları ayakta tutandır. O'nu ne gaflet basar, ne de uyku. Göklerdeki ve yerdeki herşey O'nundur. O'nun izni olmadan huzurunda şefaat etmek kimin haddine! Onların önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bilir. Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka ilminden hiçbir şey kavrayamazlar. O'nun hükümdarlığı, bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır. Her ikisini görüp gözetmek, ona bir ağırlık da vermez. O, çok yüce, çok büyüktür.

Diğer bir kitabe giriş kısmının hemen sağında bulunmatadır ve türbenin mimarını belirlemektedir. Bu kitabenin boyutu yaklaşık 30x40cmdir. Bu kitabe türbenin mimarı Ahmed Muhammed'i belli etmektedir (Resim 2.325).

Cenazelik bölümünde tuğla duvar örgüleri arasına çok küçük şekilde baskı tekniği ile Esma'ül Hüsna yazılmıştır.

Yapının İncelemesi: Kümbet-i Kabud, dıştan silindirik gövdeli, içten ve dıştan ongen bir plana sahip, iki katlı, cenazelik, gövde ve külahtan oluşan bağımsız inşa edilmiş bir kümbettir (Çizim 2.48).

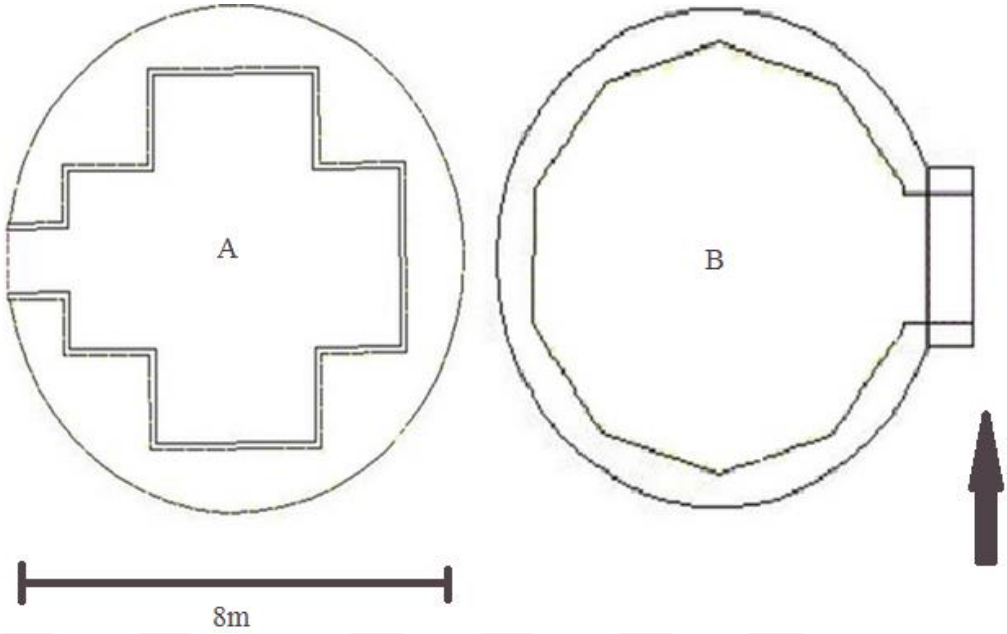
Kümbetin cenazelik kısmı haç şeklinde yapılmış, olup cenazelik kısmına batı yönünden girilmektedir (Çizim 2.48). Cenazelik bölümünün girişi sivri bir kemer ile 1.5x0.9m boyutunda yapılmıştır. Buradan iki basamak vasıtası ile cenazelik kısmına inilmektedir bu basamakların yükseklikleri 35cm ve 40cmdir. Cenazelik bölümünün yüksekliği yaklaşık 3.4mdir. Bu bölüm dört eyvanlı bir şekilde yapılmış, üst örtüsü yıldız tonoz örtülmüştür (Resim 2.335). Cenazelik kısmının güney batısında sivri bir kemerin kavsarasında alçı ile yapılmış bir mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşının üzerinde 70x90cm ölçülerinde Kur'an-ı Kerim ayetleri yazılmıştır (Resim 2.334). Bu alçıdan yapılan mezar taşı İlhanlı dönemine ait olup, ayrıca cenazelik kısmının duvarlarına Esmaül Hüsna tuğla duvar örgüleri arasına yazılmıştır (Resim 2.333).

Bu kümbetin yüksekliği 14.40 m dir. Kümbet 2.40m yüksekliğibnde taştan örülen bir kaide üzerine tuğla beden duvarları yükseltilerek inşa edilmiştir. Kümbetin on kenarının da üst kısımlarında sivri kemer içerisinde mukarnaslı nişler bulunmaktadır. Bu mukarnaslı nişler sırlı tuğlalar ile yapılmıştır. Ancak bu mukarnasların birçoğunun günümüzde tahrip olduğu görülmektedir. Ayrıca her cephenin köşesinde bir sütunce bulunmaktadır, bu sütuncelerin üzeri geometrik tuğla motifler ile süslenmiştir. Her cephenin genişliği 1.80m olarak ölçülmüştür (Resim 2.322-324). Kümbetin giriş kapısına sonradan yapılmış olan demir seyyar merdiven ile ulaşılmaktadır. Kümbetin giriş kısmı 0.85x1.90m ölçülerindedir. Giriş mukarnas kavsaralı olarak düzenlenmiş iken günümüze bu kavsaranın büyük bir kısmı tahrip olmuştur (Resim 322).

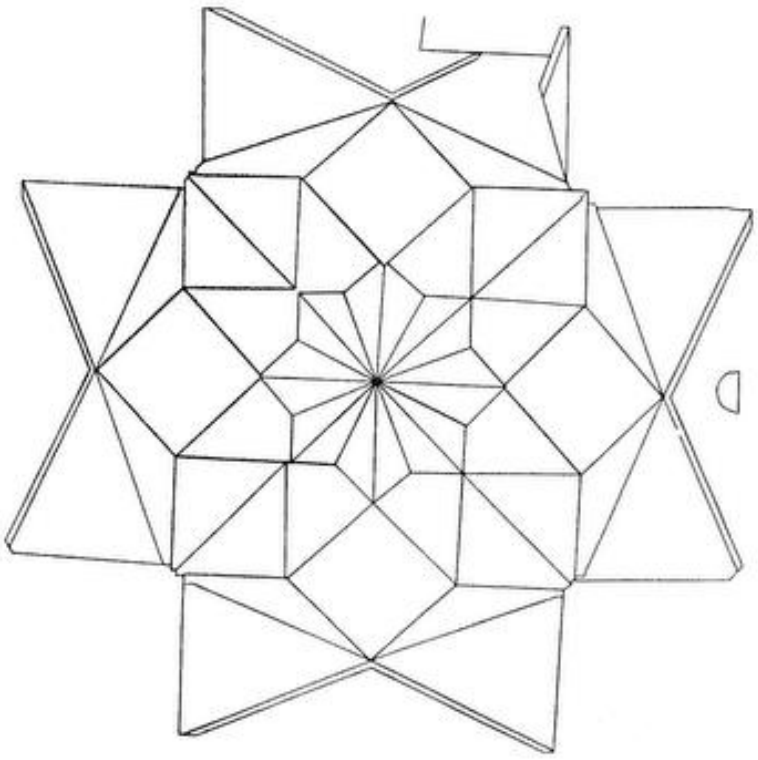
Kumbet-i Kabut'un iç kısmı tamamen tuğla olup üzeri alçı ile kaplanmıştır. İçi tahrip olmaması için de günümüzde demir iskeleler yapılmıştır. Yapının kubbesi günümüzde yıkılmış orijinal şekli ile içten kubbe, dıştan konik külahlı olduğunu kalan izlerden söylemek mümkündür. Kubbe sekizgen konik bir şekle sahipmiş ama günümüzde tamamen tahrip olmuştur (Resim 2.329-330). Kubbeye geçişler içleri mukarnaslı tromplarla sağlanmıştır. İçerideki sivri kemerlerin hemen üzerinde Kur'an-ı Kerim ayetleri alçı ile yazılmıştır. Bu kümbetin iç kısmında mihrap nişi bulunmamaktadır. Kümbetin iç kubbesi kısmen tahrip olmuş bir şekilde görülmektedir. Günümüzde ahşap iskelet üzerine çinko ile kapatılmıştır (Resim 2.331).

Süsleme Özellikleri: Kümbeti Kabud, Meraga'nın en tezyinatlı mezar anıtlarından biridir. Kümbetin beden duvarlarında, kemerlerinde, sütuncelerinde, kasnağında tuğla dekorasyonlar ve sırlı tuğla dekorasyonları görebilmek mümkündür. Süslemenin karakterini tuğlanın elverdiği geometrik geçmeler çokgenler, baklava motifleri, mukarnaslar, yatay ve dikey örgü geçmeleri, kazayağı motifleri oluştururken, Kufi yazı kuşakları, baskı tekniği ile yazılmış Esma'ül Hüsna da dekorasyon amaçlı olarak kullanılmıştır.

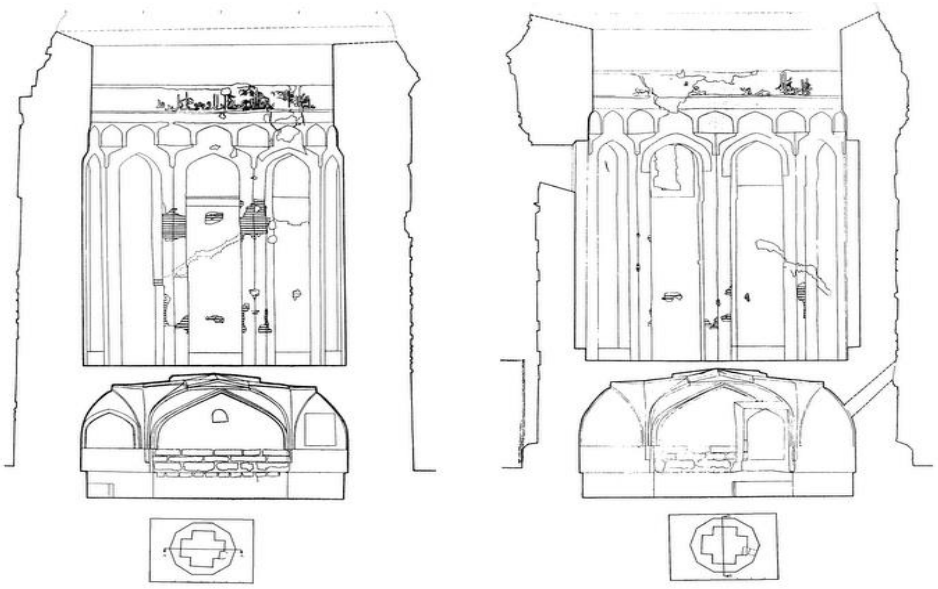
Malzeme ve Teknik: Kümbette kullanılan başlıca malzemeler tuğla, taş ve sırlı tuğlalardır. Kümbetin temeli taş, gövde ve örtüsü tuğla süslemelerinde ise sırlı tuğla kullanılmıştır. Zaman içerisinde bu kümbetin dış kubbesi yıkılmış ve bazı diğer kısımları da tahrip olmuştur.

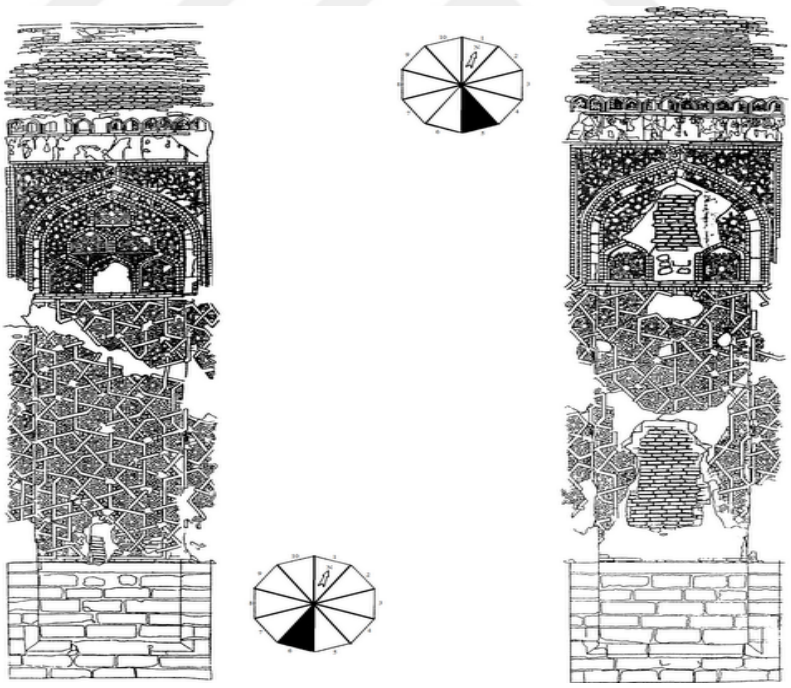
Çizim 2.48. Kumbet-i Kabud Türbesi Planı (A: cenazelik, B: gövde)

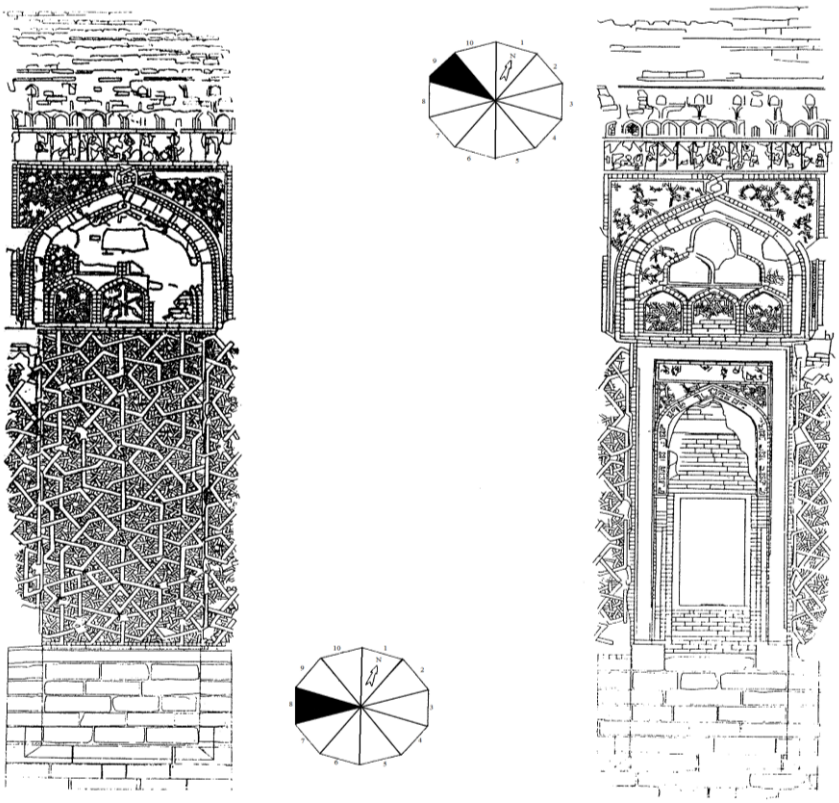
Çizim 2.49. Kümbet-i Kabud Cenazeli Kısmı Tavanı

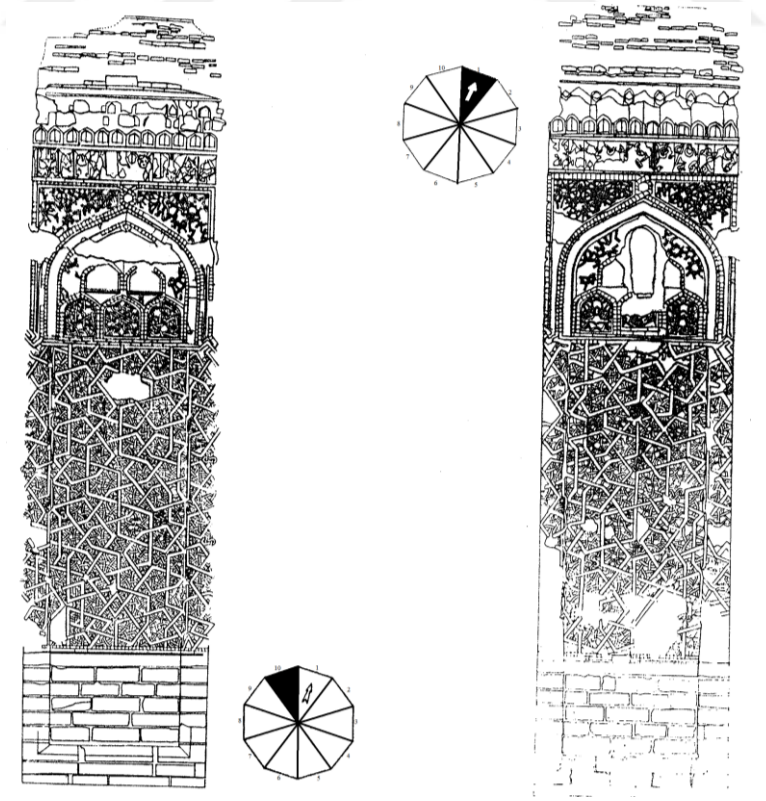
Çizim 2.50. Kümbet-i Kabud A-A ve B-B Kesitleri (Nahidi Azer)

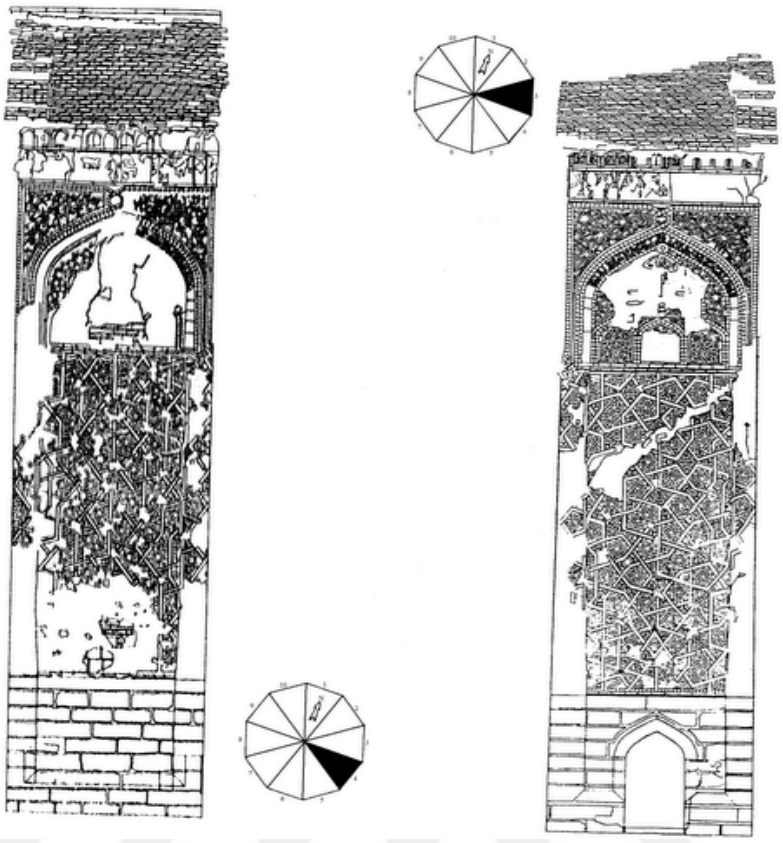
Çizim 2.51. Kümbet-i Kabud Cepheleri (Nahidi Azar)

Çizim 2.52. Kümbet-i Kabud Cepheleri (Nahidi Azer)

Çizim 2.53. Kümbet-i Kabud Cephleri (Nahidi Azer)

Çizim 2.54. Kümbet-i Kabud Cepheleri (Nahidi Azer)

Resim 2.321. Kumbet-i Kabud

Resim 2.322. Kümbet-i Kabud Cepheler

Resim 2.323. Kumbet-i Kabud Cepheler

Resim 2.324. Kumbet-i Kabud Cepheler

Resim 2.325. Kümbet-i Kabud Kitabe

Resim 2.326. Kümbet-i Kabud Süslemeleri

Resim 2.327. Kümbet-i Kabud Süsler

Resim 2.328. Kumbet-i Kabud Süsler

Resim 2.329. Kumbet-i Kebud Türbesi Kitabe

Resim 2.330. Kumbet-i Kabud Gövde Kısmı

Resim 2.331. Kümbet-i Kabud Tavanı

Resim 2.332. Kümbet-i Kabud Cenazelik Girişi

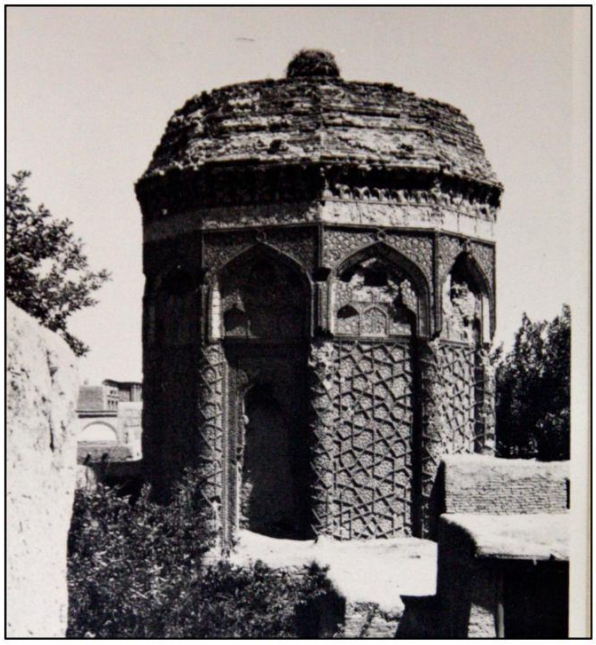
Resim 2.333. Kümbet-i Kabud Cenazelik Kısmı Duvarları

Resim 2.334. Kümbet-i Kabud Cnazelik Bölümündeki Kitabe

Resim 2.334. Kümbet-i Kabud Cenazelik Bölümü Tavanı

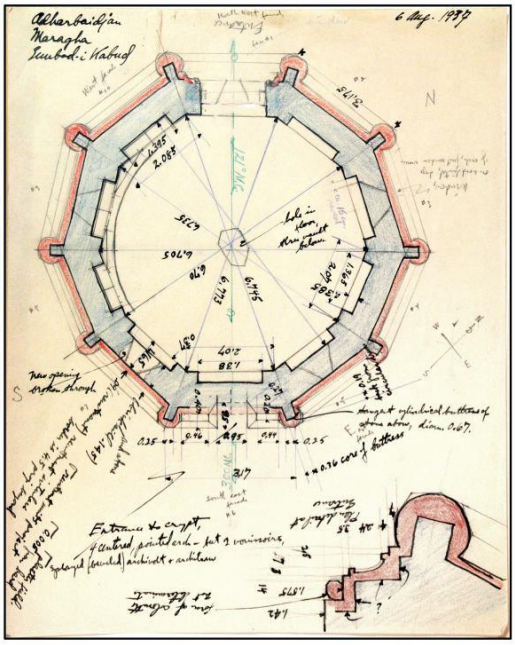
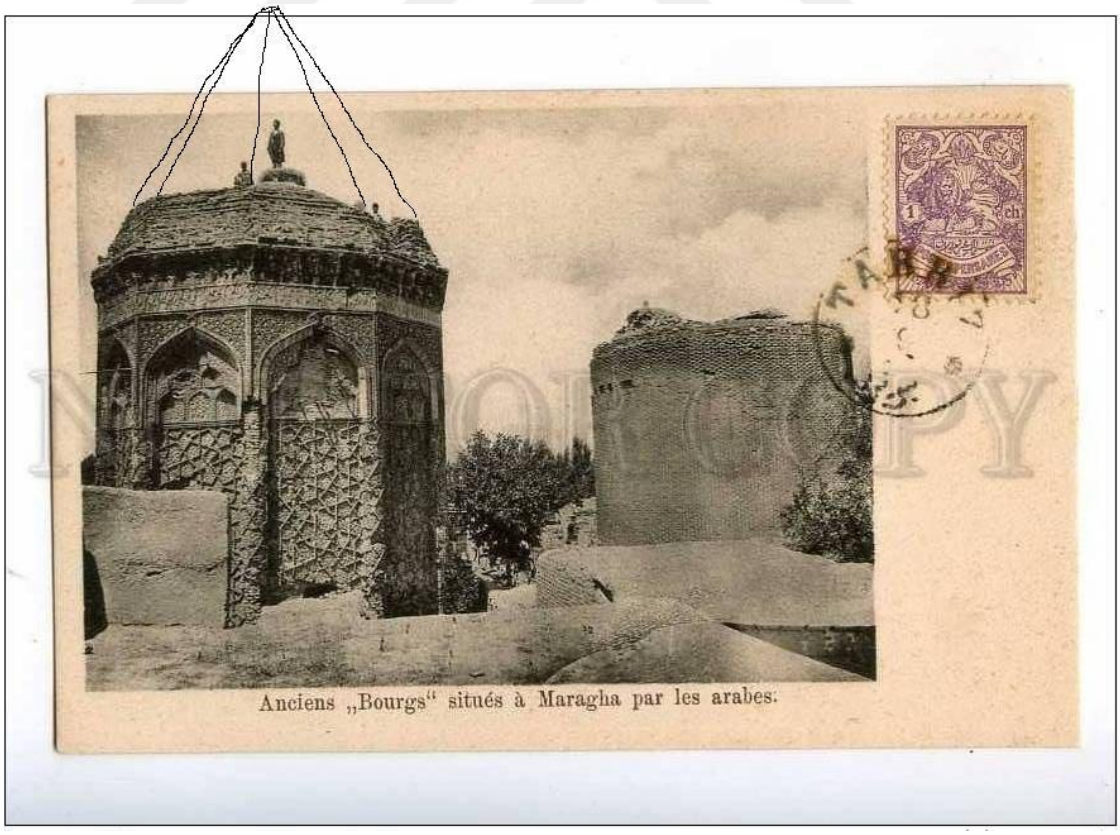

Figure 1 *(left): Maragha, Iran. Decagonal tomb tower, view from WNW. Photograph by M.B. Smith 4 Aug. 1937 [15].*
Figure 2 *(right): Maragha, Iran. Decagonal tomb tower. Annotated field plan by M.B. Smith, 6 Aug. 1937 [15].*

Resim 2.335. Kumbet-i Kabud Eski Görünümü

Resim 2.336. Kumbet-i Kabud Eski Görünümü

KATALOG NO : 2.7.6.

YAPININ ADI : KUMBET-İ GAFFARİYE TÜRBESİ

RESİM NO : 2.347 - 349

ÇİZİM NO : 2.55 - 56

Bulunduğu Yer

Bu türbe Meraga şehrinin kuzey batısında ve Sufi Çayı Nehrinin kenarında bulunmaktadır.

Tarihçesi

Bu türbe kitabesine göre Sultan Ebu Seyit Bahadurhan'ın emri ile inşa edilmiştir ve başka bir kitabesinde bulunan Çöğen armasına göre bu türbenin Emir Şemseddin Kara Senger Mısır'ın Nayib-el Seltene'sı (Şehzade) Meraga da vefat etmiş olabilir. Bu yapının adı zengin ve büyük arif Nizam-el Din Ahmed Bin Hüseyin-el Gaffari Mekke ziyaretinden dönerken bu yapının yanında büyük bir köşk yaptırmıştır ve bir büyük bağlık bu yapının masrafları için vakıf edilmiştir bu yüzden bu yapının adı Gaffariye olarak bilinmektedir. Bu köşkün yapılışı Sultan Bin Hasan Beyk Akkoyunlu zamanında yapılmıştır. Bu yapı üst kısmı 1980 yıllarından sonra restore edilmiştir. Bu yapı 1943 yılında Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından 137 numarası ile koruma ve kayıt altına alınmıştır.[104]

Kitabesi

Bu türbenin iki adet yazılı kitabesi bulunmaktadır. Bunların birisi giriş kapısının hemen üzerinde yapılmıştır günümüzde maalesef birçok yeri tahrip olmuş durumdadır ve üzerinde bazı kelimeler yazılıdır bu kitabede ölen kişinin bazı lakapları yazılıdır. Bu kitabenin hattı Reyhan hattı ile yazılmıştır. Bu kitabe alçı üzerinde ve siyah bir renk ile çini üzerine yazılmıştır[105] (Çizim 56).

"المقراک.....المالکی العالی"

"العادلی"

[104] Babapur, 52
[105] Godard, 307

Anlamı: Büyük sahip ve…, adildir.

Diğer kitabesi mukarnaslı taç kapının üzerinde dikdörtgen bir çerçeve içerisine yerleştirilmiştir. Bu kitabenin üzerinde bu yapının kimin zamanında inşa edildiği yazılıdır. Bu kitabede diğer kitabesi gibi Reyhan hattı ile yazılmıştır ve çini üzerine siyah bir renk ile yazılmıştır (Resim 2.345).

"امرباءنشاءهذه القبه المباركه فى ايام مولانا السلطان الاعظم ضل الله فى الارض سلطان سلاطين العرب والعجم ابو سعيد خلدالله ملكه"

Anlamı: Yapının inşa edilmesi Sultanı Azam, Allah'ın yer yüzündeki gölgesi, Arap ve acemin sultanı Ebu Saeid Haldullah'ın emri ile yapılmıştır.

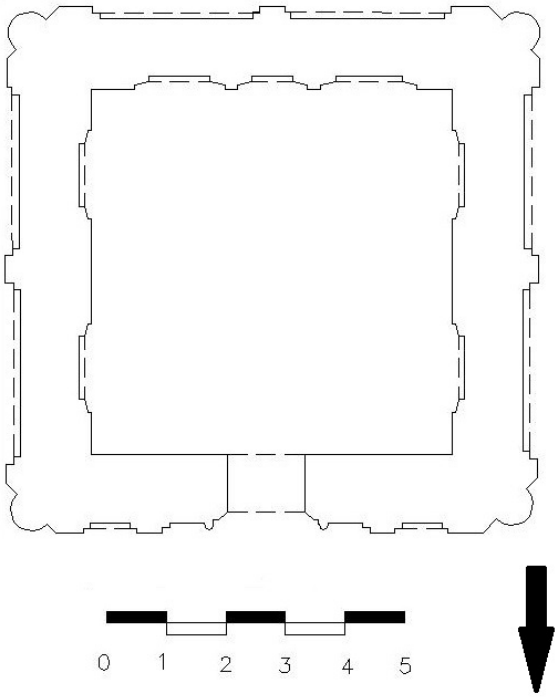
Yapının incelenmesi

Kare gövdeli Gaffariye türbesi cenazelik, gövde ve kubbe kısımlarından oluşmaktadır. Kare planlı bir cenazelik üzerine, kenarları 9m boyutundaki kare gövde yerden 11m yükselmektedir (Çizim 2.55). Gövdenin köşeleri süyünceler ile yumuşatılmıştır. Her cephesi ikiye bölünmüş ve her bölüm içerisinde sivri kemerli nişler bulunmaktadır. Kuzey cephesinin ortasında, sivri kemerli mukarnas kavsaralı bir giriş bulunmaktadır (Resim 2.338). Girişin üzerinde üç satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Bu türbede malzeme olarak taş, tuğla, çini ve alçı kullanılmıştır. Bu türbenin mezarlık kısmı yerden yaklaşık 2m yüksekliğinde ve taştan yapılmış ve mezarlık kısmı yine kare bir şekildedir ve cenazelik kısmının girişi 70x150cm dir ve türbenin doğusundadır (Resim 2.341) . Bu türbenin giriş kısmı kuzeydedir ve mukarnaslı bir taç kapıya sahiptir. Bu taç kapı kademeli kuşatma kemere sahiptir. Bu kapının mukarnasları seramikten yapılmış ve sıradan oluşmaktadır. Bu taç kapı süsleme şeritlerine sahiptir ve süsleme şeritlerinin içerisinde birçok gülbezekler geometrik şekilde bulunmaktadır ayrıca türbenin kuzey cephesinde iki adet niş sivri kemer yerden yukarıya doğru yükselmiştir yine bunların içeriside birçok geometrik süslemeler ve seramikten yapılmış gülbezekler bulunmaktadır (Resim 2.339). Bu yapının giriş kısmı yaklaşık 1.2m genişliğinde ve yüksekliği 2mdir ahşaptan yapılmış bir kapıya sahiptir. Bu türbenin dört köşesinde yuvarlak sütunlar bulunmaktadır bu sütunların üzerinde çini yapılmış eşkenar dörtgenler bulunmaktadır ama günümüzde bunların birçoğu tahrip olmuştur. Bu yapının diğer kenarlarında tuğladan yapılmış sivri kemerlerin içinde iki adet dikdörtgen çerçeve içerisinde çiniden yapılmış

süsler bulunmaktadır ayrıca bu süsler türbenin güneyinde Çoğan şekli ile süslüdür (Resim 2.346). Araştırmalara göre bu çoğan şekli Karasenger ailesinin armasıdır. [106]

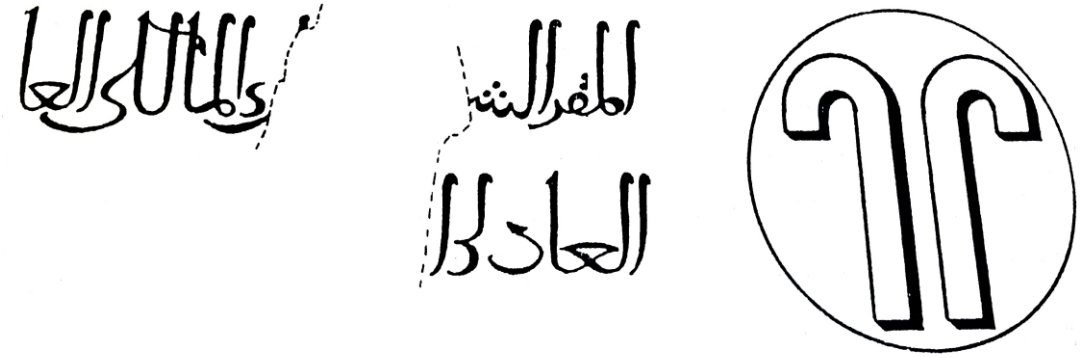
Süsleme Özellikleri: Kümbetin beden duvarlarında, kemerlerinde, sütuncelerinde, kasnağında tuğla dekorasyonlar ve sırlı tuğla dekorasyonları görebilmek mümkündür. Süslemenin karakterini tuğlanın elverdiği geometrik geçmeler çokgenler, baklava motifleri, yatay ve dikey örgü geçmeleri, kazayağı motifleri oluştururken, Kufi yazı kuşakları da dekorasyon amaçlı olarak kullanılmıştır.

Malzeme ve Teknik: Kümbette kullanılan başlıca malzemeler tuğla, taş, çini ve sırlı tuğlalardır. Kümbetin temeli taş, gövde ve örtüsü tuğla süslemelerinde ise sırlı tuğla kullanılmıştır.

Çizim 2.55. Kumbet-i Gaffariye Türbesi planı (Miras-ı Ferhengi)

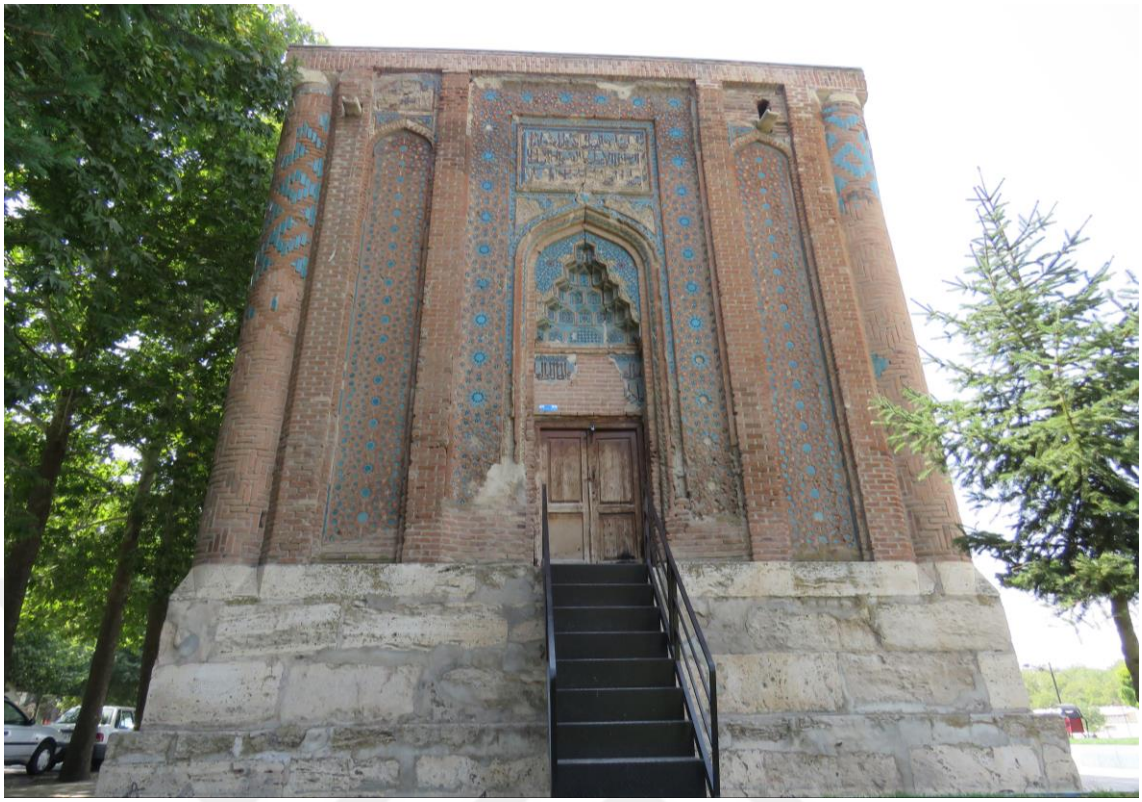
[106] Babapur, 56

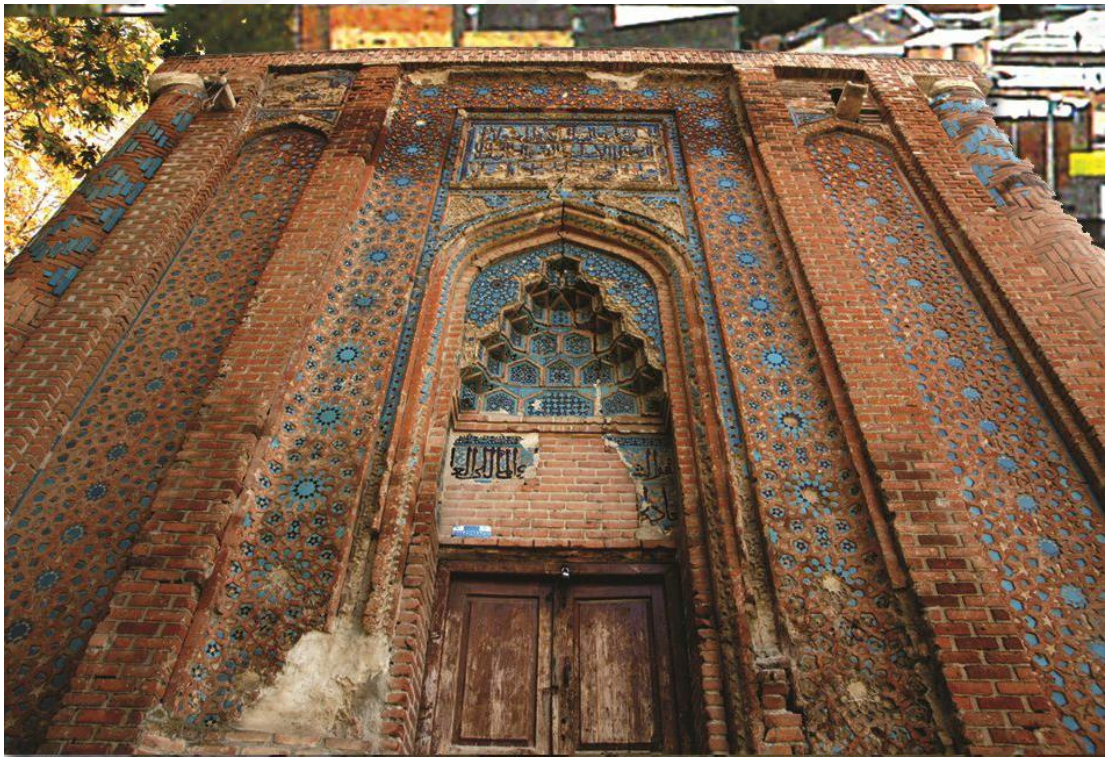
Çizim 2.56. Kumbet-i Gaffariye Türbesi Kitabe ve Çoğan Arması

Resim 2.337. Kumbet-i Gaffariye Türbesi

Resim 2.338. Kumbet-i Gaffariye Kuzey Cephesi

Resim 2.339. Kumbet-i Gaffariye Kuzey Cephesi Süslemeleri

Resim 2.340. Kumbet-i Gaffariye Kuzey Cephesi Eski Görünüm

Resim 2.341. Kumbet-i Gaffariye Doğu Cephesi

Resim 2.342. Kumbet-i Gaffariye Güney Cephesi

Resim 2.343. Kumbet-i Gaffariye Batı Cephesi

Resim 2.344. Kumbet-i Gaffariye Türbesi Kuzey Cephesi Süslemeler

Resim 2.345. Kumbet-i Gaffariye Türbesi Taç Kapı ve Kitabeleri

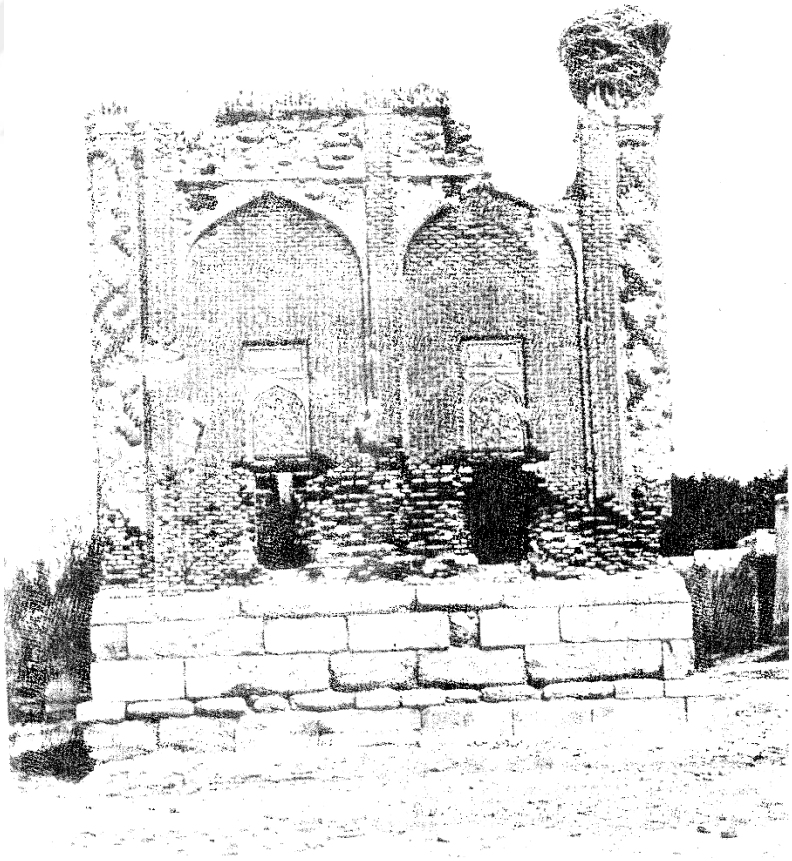
Resim 2.346. Kumbet-i Gaffariye Türbesi Güney Cephesi Çoğan İşareti

Resim 2.347. Kumbet-i Gaffariye Cenazelik Bölümü

Resim 2.348. Kumbet-i Gaffariye Restorasyondan Önce (Godard)

Resim 2.349. Kumbet-i Gaffariye Restorasyondan Önce (Godard)

KATALOG NO : 2.7.7.

YAPININ ADI : AĞALAR TÜRBESİ

RESİM NO : 2.350 - 260

ÇİZİM NO : 2.57 - 59

Bulunduğu Yer

Bu türbe Meraga'nın güney batısında Ercümendi caddesinde bulunmaktadır.

Tarihçesi

Yapılan incelemelere göre bu türbe Zelli Sultan tarafından Mir Ebdul Fettah Musevi'ye (İşrak) olan saygısından hicri 1175 (1761) yılında yapılmıştır. Ebdul Fettah Meraga'nın büyük şair ve alimlerinden birisiydi ve 1175 (1761) yılında öldüğü zaman İran hükümdarı Kerim Han (Zendi) dir bu yüzden bu mezarlığın Zendiler dönemine ait olduğunu belirleye biliriz.[107] Eskiden bu bina şehrin güneyinde ve Meraga'nın eski mezarlığının yanında bulunmaktaydı. Günümüzde bu mezarlık park alanı olarak kullanılmaktadır. Bu yapı hicri 1247 (1831) de tamamen restore edilmiştir ve daha sonra 1375-1381h.ş. (1996-2002) yılları arasında Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından mezarlık değiştirilmiş ve mezar taşı müzesine dönüştürülmüştür. Bu türbede şehrin büyük alimlerinin çeşitli yerlerden (Vercui mezarlığı …) mezar taşları toplanmıştır, ayrıca bazı camilerinin kitabeleri, sütun başlıkları, sütun altlıkları, ve çeşitli mezar heykelleri burada sergilenmektedir ve burası toplu bir mezarlığa dönüştürülmüştür.

Kitabesi

Bu yapının bir adet kitabesi bulunmaktadır, bu kitabe taç kapının içerisinde giriş kısmının üzerinde bulunmaktadır. Bu kitabe mermerden yapılmış ve kare bir şekildedir ve içerisinde yapıldığı tarih, restorasyon tarihleri yazılıdır. (Resim 2.358)

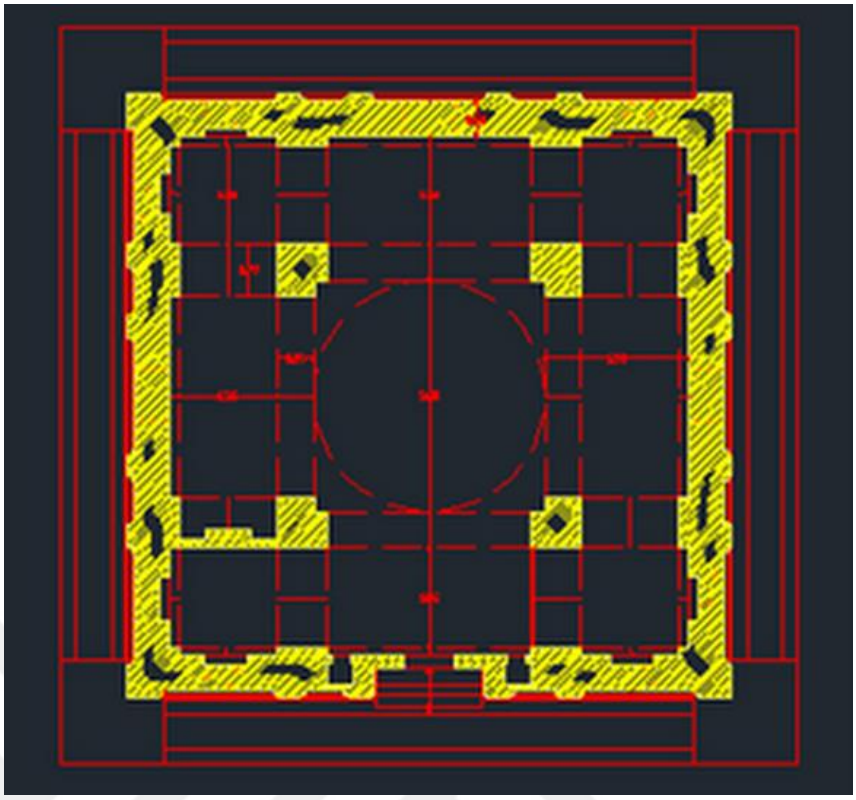
Anlamı*: Yapı hicri 1175 (1761) yılında Zendler döneminde yapılmış ve daha sonra hicri 1247 (1831) yılında Hac Abbas Ali Benani tarafından yapılmış ve h.ş. 1381 (2002) yılında açılmıştır.*

[107] Babapur, 68

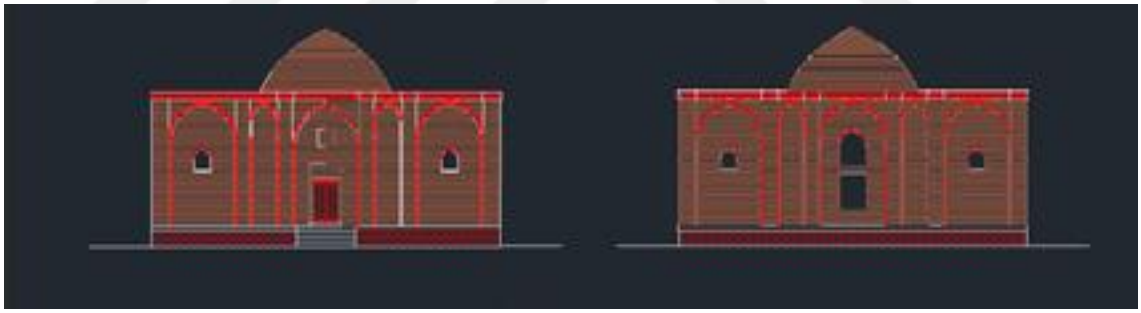
Yapının İncelenmesi

Bu yapı kare bir şekilde tuğladan yapılmış ve her bir yüzeyi 16mdir ve yüksekliği 5mdir. Bu yapı merkezi bir kare plan olarak inşa edilmiştir (Çizim 2.57). Bu toplu mezarlığın merkezi bir kubbeye sahiptir. Bu yapıda tuğla, alçı, taş ve kireç kullanılmıştır. Bu türbe yerden yaklaşık 50cm yüksekliğinde taş üzerine tuğla ile inşa edilmiştir. Yapının giriş kısmından hariç diğer üç yüzeyi üç adet büyük niş kemere sahiptir bu niş kemerlerin arasında iki adet küçük niş kemer bulunmaktadır. Türbenin üç cephesinde kenarda bulunan büyük niş kemerlerin tam ortasında bir adet küçük pencere bulunmaktadır, ayrıca ortadaki niş kemerin içerisinde iki adet büyük pencere bulunmaktadır. Ortadaki kemerlerin içerisinde bulunan pencerelerin boyutları 70x90cm ve 70x80cm dir. Türbenin güney cephesinde ise eyvan türü giriş kapısı bulunmaktadır (Resim 2.352).

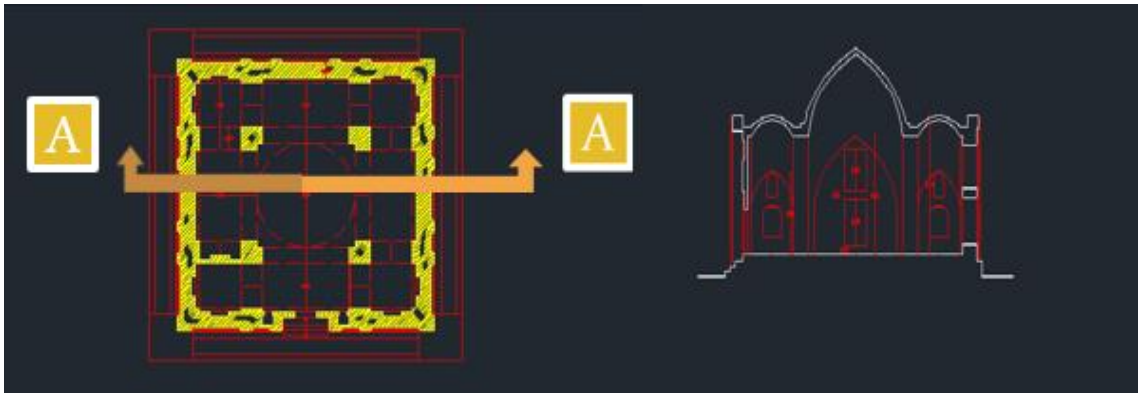
Türbenin kubbesi dört paye üzerine yerleştirilmiştir ve kubbeyi troplar ile geçilmiştir. Bu türbenin kubbesi spiral şeklindedir ve tam ortasında daire içerisinde alçıdan yapılmış yıldız figürü bulunmaktadır. Türbenin kubbesinin kenarları çeşitli tonozlar ile örtülmüştür (Resim 2.360). Bu türbenin içerisinde toplam 132 adet mezar taşı bulunmaktadır en son mezar taşı yaklaşık 1977 yılında ölen kişinin mezar taşı bu türbenin içerisinde bulunmaktadır.

Çizim 2.57. Ağalar Türbesi Krokisi (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.58. Ağalar Türbesi Yan Cepheler (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.59. Ağalar Türbesi A-A kesiti (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.350. Ağalar Türbesi

Resim 2.351. Ağalar Türbesi Giriş

Resim 2.352. Ağalar Türbesi

Resim 2.353. Ağalar Türbesi Restorasyondan Önce

Resim 2.354. Ağalar Türbesi Restorasyondan Önce

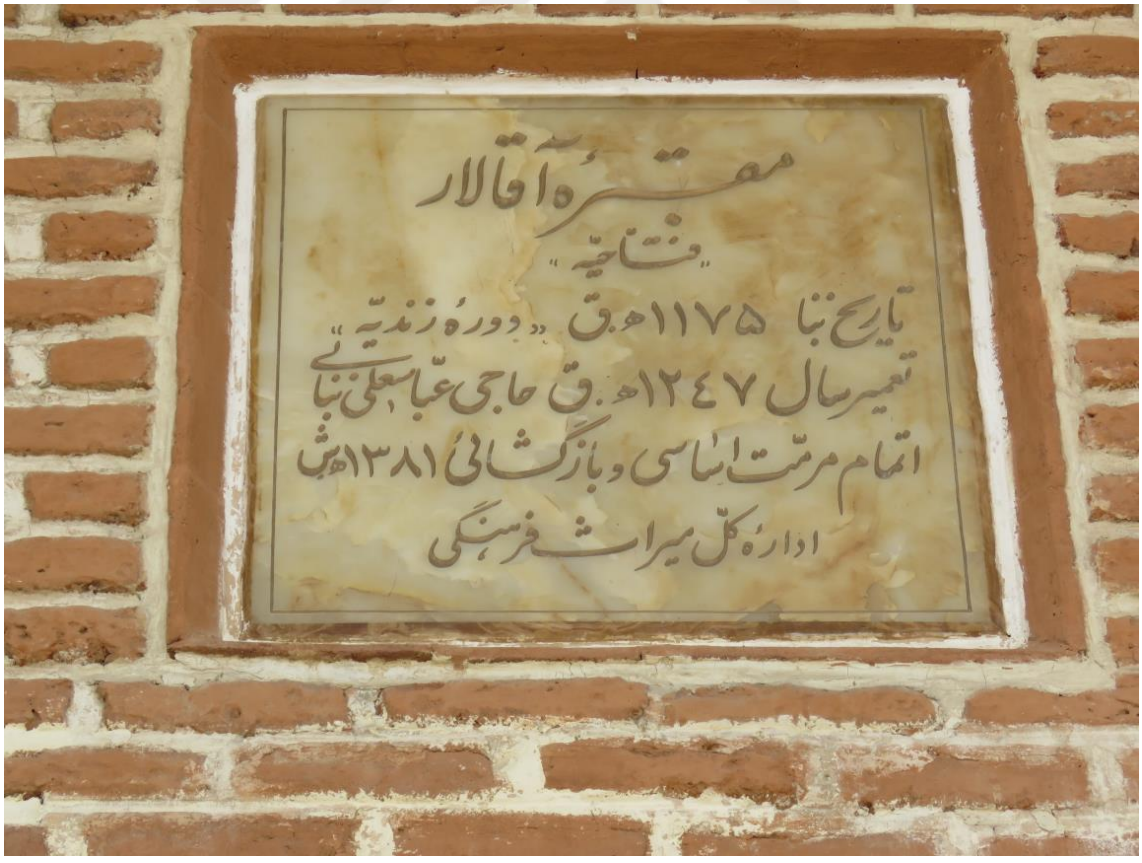
Resim 2.355. Ağalar Türbesi Üst Örtü Çeşitleri

Resim 2.356. Ağalar Türbesi İçindeki Mezar Taşları

Resim 2.357. Ağalar Türbesi İç Kısmı

Resim 2.358. Ağalar Türbesi Kitabe

Resim 2.359. Ağalar Türbesi İçindeki Tarihi Taşlar

Resim 2.360. Ağalar Türbesi İç Kısmı

2.8. HAMAMLAR

KATALOG NO : 2.8.1.

YAPININ ADI : ÇARSUG HAMAMI

RESİM NO : 2.361 - 367

ÇİZİM NO : 2.60

Bulunduğu Yer: Çarsug Hamamı, Meraga'nın eski yerleşim merkezinde ve pazarın içinde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Araştırmalarımıza göre Çarsuğ Hamamı Meraga'nın en eski hamamlarından birisidir. Kalıntılarına göre ve Miras-ı Ferhengi'nin (İran Kültür Bakanlığı) kayıtlarına göre bu bina Kacar döneminin başlarına aittir. Çarsuğ Hamamı yapıldıktan sonra hiç restorasyona uğramamış ve hicri 1275 (1858) yılında Hüseyin Guli, Abdul Hamdin vasıtası ile bu hamamı vakıf etmiştir. Günümüzde bu hamamın birçok yeri tahrip olmuştur ve kullanılmamaktadır. Çarsuğ Hamamı h.ş. 1382 (2003)yılında 9187 numarası ile Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından koruma ve kayıt altına alınmıştır.

Kitabesi: Bu hamama ait hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi: Çarsuğ Hamamı, tek foksiyonlu hamam olarak yapılmış ve taşlık, soğukluk, ılıklık, sıcaklık, külhan, depo, ambar ve tuvalet bölümleri bulunmaktadır. Hamam 706m^2 bir alana ve zeminden yaklaşık 3m yerin altına inşa edilmiştir (Çizim 60).

Bu hamama sadece Pazar meydanından giriş yapılmaktadır. Hamın girişinin taçkapısı bulunmamaktadır (Resim 2.361). Taştan yapılmış on adet basamak ile sekizgen bir şekilde düzenlenmiş ve yaklaşık 36m^2 bir alana sahip olan taşlık bölümüne inilmektedir. Bu bölümün genişliği 80cm yüksekliği ise 2.00mdir. Hamamın taşlık bölümünde niş kemerler çevrede görülmektedir ayrıca taşlık bölümü bir kubbe ile örtülmüş, bu kubbenin altı alçı ile yapılmış geometrik kabartma süsleri ile işlenmiştir. Taşlık bölümünden sivri bir tonoz ile örtülü 1.00m genişliğinde, 4.00m uzunluğunda ve yüksekliği 2.00m olan hol ile soğukluk bölümüne ulaşılmaktadır (Resim 2.362). Hol bölümü 'T' şeklindedir.

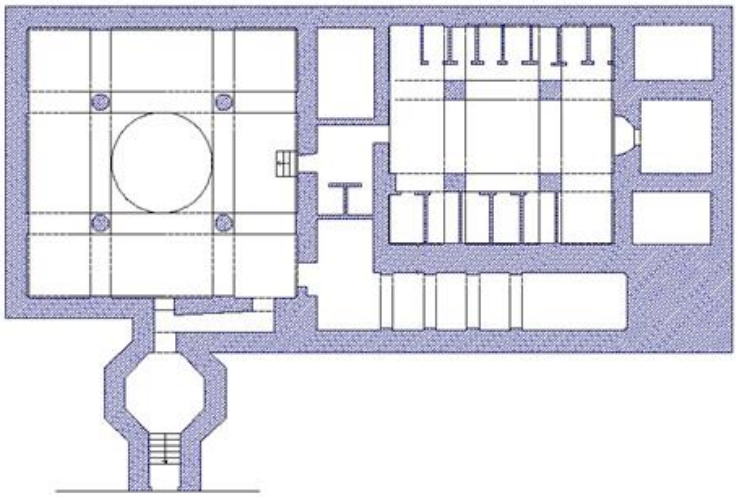
Bu hol bölümünden soğukluk bölümüne geçmek için iki kapı bulunmaktadır. Bu hamamın soğukluk bölümü 36m^2 ye inşa edilmiştir. Soğukluk bölümünün duvarlarında alçı üzerine bazı mavi ve turuncu renkli fresko tekniğinde yapılmış resimler bulunmaktadır. Bu bölüm merkezi kubbeli bir plana sahiptir ortasında tuğladan örülmüş dört adet paye ile taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Günümüzde bu kubbe tamamen tahrip olmuştur ve bazı küçük kalıntıları bulunmaktadır. Kubbe örtüsü tuğla ile yapılmıştır ve üzeri alçı ile sıvanmıştır. Soğukluk bölümünün duvarlarına sivri kemerli nişler açılmış ve bunların çevresinde ahşaptan yapılmış elbise dolapları bulunmaktadır (Resim 2.363-364).

Soğukluk bölümünden iki kapı ile ılıklık bölümüne geçilmektedir. Bu kapıların biri ambarlara açılmaktadır diğeri ile ise tuvaletlere girilmektedir. Ilıklık bölümünde iki adet tuvalet bulunmaktadır buradan bir kapı vasıtası ile sıcaklık bölümüne girilmektedir (Resim 2.365).

Sıcaklık bölümü yine kare bir şekilde merkezi kubbeli bir plana sahiptir. Bu bölüm 12.00mx12.00mdir ve kubbesi, taştan yapılmış dört paye üzerine oturmuştur ayrıca kubbenin altında alçı ile yapılmış iri mukarnaslar şeklinde süslemeler bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünde on üç adet halvet odası bulunmaktadır ayrıca bu hamamın külhanı ve iki adet odun ve mazot deposu bulunmaktadır. Bu hamamı ısıtmak için külhan bölümünde yakılan ateşin dumanı kullanılmaktadır (Resim 2.366).

Süsleme Özellikleri: Hamam yapıları fonksiyonel yapılardır bu nedenle üzerinde fazla süsleme bulunmayan yapılardandır. Buna rağmen soğukluk bölümünün duvarlarında alçı üzerine bazı mavi ve turuncu renkli fresko tekniğinde yapılmış resimler bu hamam için oldukça dikkat çekicidir. Resimlerin mahiyeti tahrip oldukları için tam olarak anlaşılamamaktadır. Kalan izlerden resimde bir at tasvirinin varlığı kısmen anlaşılabilmektedir (Resim 2.365). Sıcaklık bölümünün kubbesine geçişlerde kullanılan mukarnaslar da bir diğer süsleme unsuru olarak ifade edilebilir (Resim 2.366).

Malzeme ve Teknik: Hamam malzeme olarak taş, tuğla, alçı ve kireç kullanılmıştır ayrıca bu hamamın duvarlarının soğukluk bölümü almaşık sistem ile örülmüştür.

Çizim 2.60. Çarsug Hamamı Krokisi (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.361. Çarsug Hamamı Giriş

Resim 2.362. Çarsug Hamamı Taşlık

Resim 2.363. Çarsug Hamamı Soğukluk

Resim 2.364. Çarsug Hamamı Soğukluk

Resim 2.365. Çarsuğ Hamamı Ilıklık (tuvalet, ambar, giriş)

Resim 2.366. Çarsug Hamamı Sıcaklık

Resim 2.367. Çarsuğ Hamamı Çatı - Depo

KATALOG NO : 2.8.2.

YAPININ ADI : HACI GAFAR HAMAMI

RESİM NO : 2.368 - 375

ÇİZİM NO : 2.61-62

Bulunduğu Yer: Bu hamam Tulu-e Ferc meydanında Kudüs Caddesi, Çemran Sokağı, Hacı Gafar Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Hacı Gafar hamamı, Hacı Gafar tarafından vakıf edilmiş bir külliyenin içerisinde bulunmaktadır. İncelemelerimize göre bu hamam eskiden daha küçük bir boyutta inşa edilmiş, zamanla tahrip olan hamam, ihtiyaç duyulması nedeniyle yeniden ve daha büyük bir şekilde inşa edilmiştir. Mıras-ı Ferhengi'ye (İran Kültür Bakanlığı) göre ilk hamam Safevi dönemine aitmiş ve daha sonradan yenilenen hamam ise Kacar dönemine aittir. Eski hamamda kullanılan bazı malzemeler yeni hamamda tekrar kullanılmıştır. Daha sonradan evlerin içerisine banyoların yapılması ile birlikte bu hamama daha fazla ihtiyaç duyulmamış ve zamanla tahrip olmaya başlamıştır. 1383 h.ş. (2004) yılında Miras-ı Ferhengi (İran Kültü Bakanlığı) tarafından birçok bölümü restore edilmeye başlanmış ve restorasyonlar günümüze kadar devam etmiştir. Restorasyon aşamaları; alandan atıkların toplanması ile başlamış, arazi düzeltilmiş, kubbeler yeniden inşa edilmiş, halvethaneye kubbeler yeniden eklenmiş ve batı yönünde yeniden duvar yapılmıştır.

Kitabesi: Bu hamama ait hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi: Hacı Gafar külliyesi hamam, ev, üç adet avlu, eski Hüseynniye (özellikle muharrem aylarında aşure gününde tören yapılan yer) ve yeni Hüseynniye den oluşmaktadır (Çizim 2.61). Bu külliye 2280m^2 bir alana inşa edilmiştir. Bu külliyenin ana girişi güneydoğusunda bulunmaktadır. Külliyeye girdikten sonra dikdörtgen şeklinde büyük bir avlu karşımıza çıkmaktadır bu avludan doğuda ve batıda bulunan bir giriş vasıtası ile ikinci avluya geçilmektedir burada yeni Hüseynniye inşa edilmiştir. Burada başka bir avlu bulunmaktadır diğer avlu ise büyük avlunun batısına yerleşmiştir ve burada ev ve hamam bulunmaktadır (Resim 2.368).

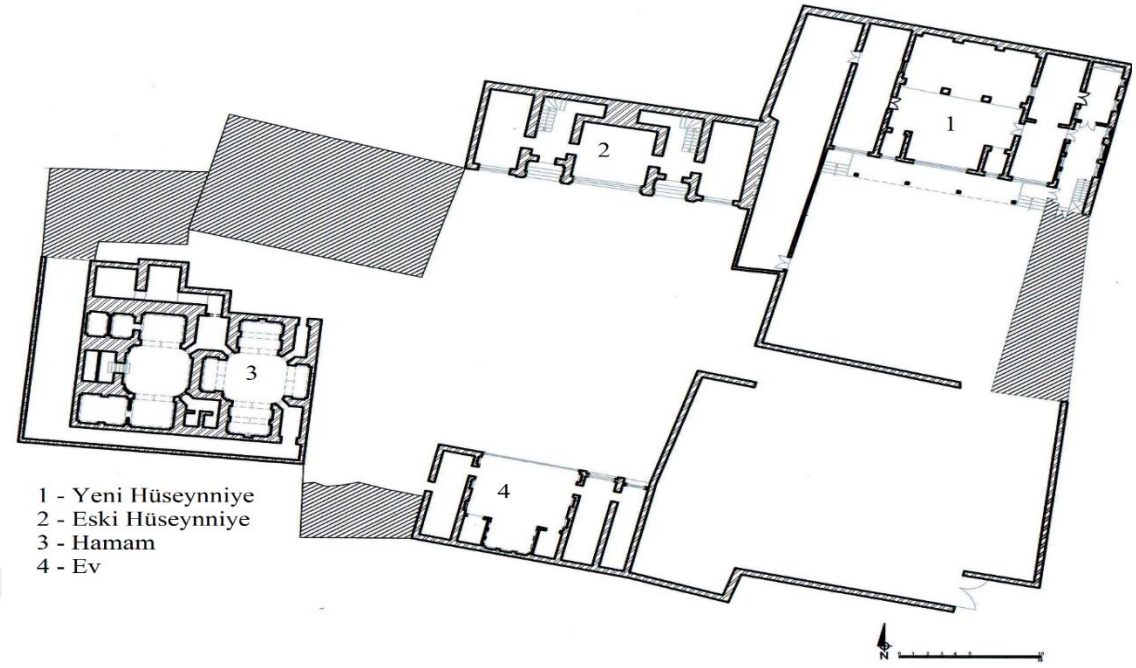
Hacı Gafar hamamı da diğer hamamlar gibi soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümüne sahiptir. Hamam zeminden 1.5m aşağıya inşa edilmiştir. Hamamın iki adet girişi bulunmaktadır bunların birisi güneyde diğeri ise kuzey yönünde bulunmaktadır ve taçkapısı bulunmamaktadır. Aynalı tonozla örtülü iki hol vasıtası ile soğukluk bölümüne geçilmektedir. Bu hollerin yüksekliği 2.00m, uzunluğu 2.00m ve genişliği 1.00m dir (Resim 2.372).

Hamamın soğukluk bölümü haç şeklinde yapılmıştır ve haçın merkezi 4.5mdir ve kare bir şekilde düzenlenmiştir. Buranın üzeri kubbe ile örtülmüştür ve ortasında taştan yapılmış sekizgen bir havuz bulunmaktadır. Haçın diğer kolları ise simetrik bir şekilde haç merkezinin ortasına yerleştirilmiştir. Bu haç kollarının kuzey güney istikametinde yapılan kollar kare bir şekilde ve 3.00m x 300mdir. Doğu batı istikametinde yapılan haç kolları dikdörtgen bir şekilde ve 1.00m x 2.00m boyutlarındadır. Ayrıca soğukluk bölümünde haçların kolları sivri tonozlar ile örtülmüştür (Resim 2.369-370).

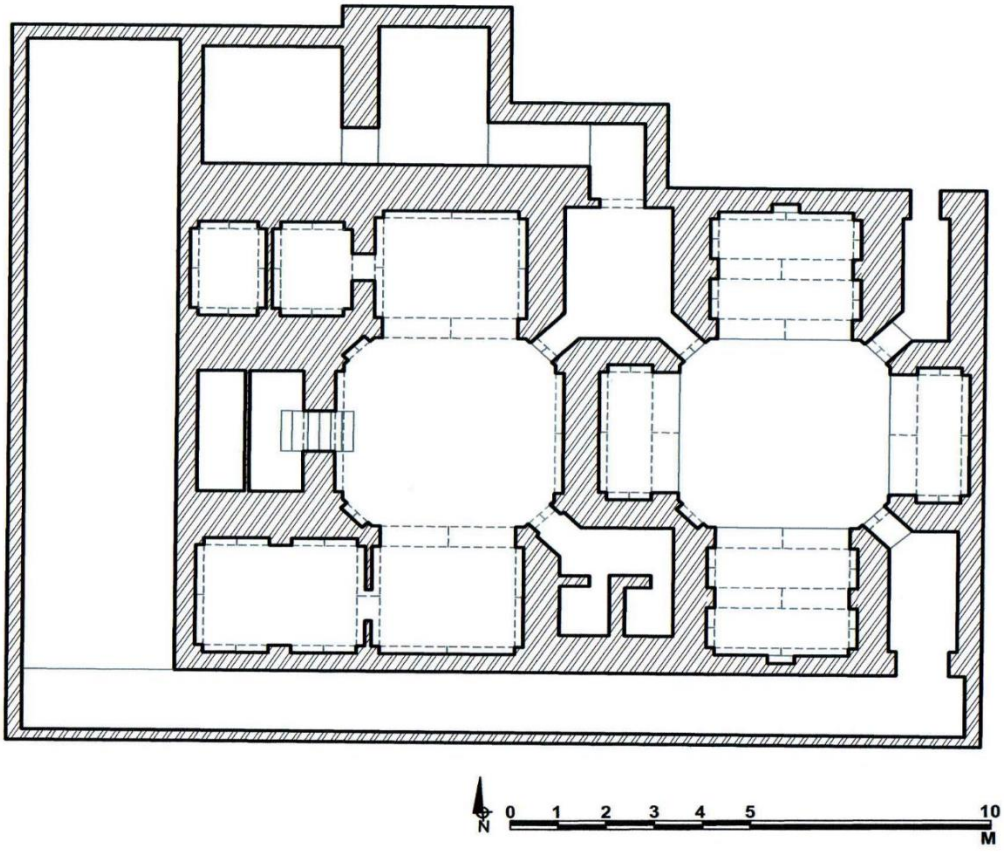
Hamamın soğukluk bölümünün kuzeybatısından sivri bir tonoz ile ılıklık bölümüne geçilmektedir. Ilıklık bölümü kare bir şekilde yapılmıştır ve iki kapıya sahiptir bu kapıların kuzey yönünde bulunanı tuvaletlere ve güney batısında olan kapıdan sıcaklık bölümüne girilmektedir (Resim 2.375). Sıcaklık bölümü üç adet kareden oluşmaktadır orda bulunan merkezi kare yaklaşık 4.5mdir ve buranın üzeri tuğladan yapılmış bir kubbe ile örtülmüştür. Hamamın aydınlatması kubbe eteğinde açılan pencerelerden sağlanmıştır. Diğer karaler merkezi karenin kuzey ve güneyinde yer almaktadırlar. Kuzeyde bulunan kare bir kol vasıtası ile iki adet halvet kısmına bağlanmaktadır (Resim 2.369-370). Güneyde bulunan ise yine bir kol vasıtası ile büyük bir halvet kısmına geçilmektedir ve halvet kısımları kubbe ile örtülmüştür ayrıca sıcaklık bölümünün batısında külhan kısmı bulunmaktadır bu hamamın sıcak suyu buradan temin edilmektedir (Resim 2.371). Bu hamamın külhan kısmından çıkan duman kanallar ile hamamın bölümlerinin tabanını ısıtmak için kullanılmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Hamamda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik: Hamam malzeme olarak taş, tuğla, alçı ve kireç kullanılmıştır ayrıca bu hamamın duvarlarının soğukluk bölümü almaşık sistem ile örülmüştür.

Çizim 2.61. Hacı Gafar Külliyesi planı (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.62. Hacı Gafar Hamamı planı (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.368. Hacı Gafar Külliyesi Giriş ve Avlu

Resim 2.369. Hacı Gafar Hamamı Sıcaklık ve Soğukluk Bölümleri

Resim 2.370. Hacı Gaffar Hamamı Sıcaklık ve Soğukluk Kubbeleri

Resim 2.371. Hacı Gaffar Hamamı Halvet Odaları

Resim 2.372. Hacı Gaffar Hamamı Hol Tonozları

Resim 2.373. Hacı Gaffar Hamamı çatısı

Resim 2.374. Hacı Gaffar Hamamı

Resim 2.375. Hacı Gaffar Hamamı Ilıklık

KATALOG NO : 2.8.3.

YAPININ ADI : ŞEYH İSLAM HAMAMI

RESİM NO : 2.376-379

ÇİZİM NO : 2.63-64

Bulunduğu Yer: Şeyh İsmail Hamamı, Meraga'nın eski yerleşim yerlerinden şimdiki Musalla Meydanı'nın yakınında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Araştırmalarımıza göre Şeyh İsmail Hamamı, 18-19.yy.da Kacar döneminde yaşayan Şeyhül İslam tarafından yapılmıştır. Bu hamam daha sonra pehlevi döneminde ihtiyaç duyulan onarımlar yapılmıştır. Günümüzde bu hamam ayaktadır ama kullanılmamaktadır. Şeyh İsmail Hamamı, özel sektörün elindedir ve günümüzde bir fotoğraf müzesine dönüşmüştür.

Kitabesi: Bu hamama ait hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

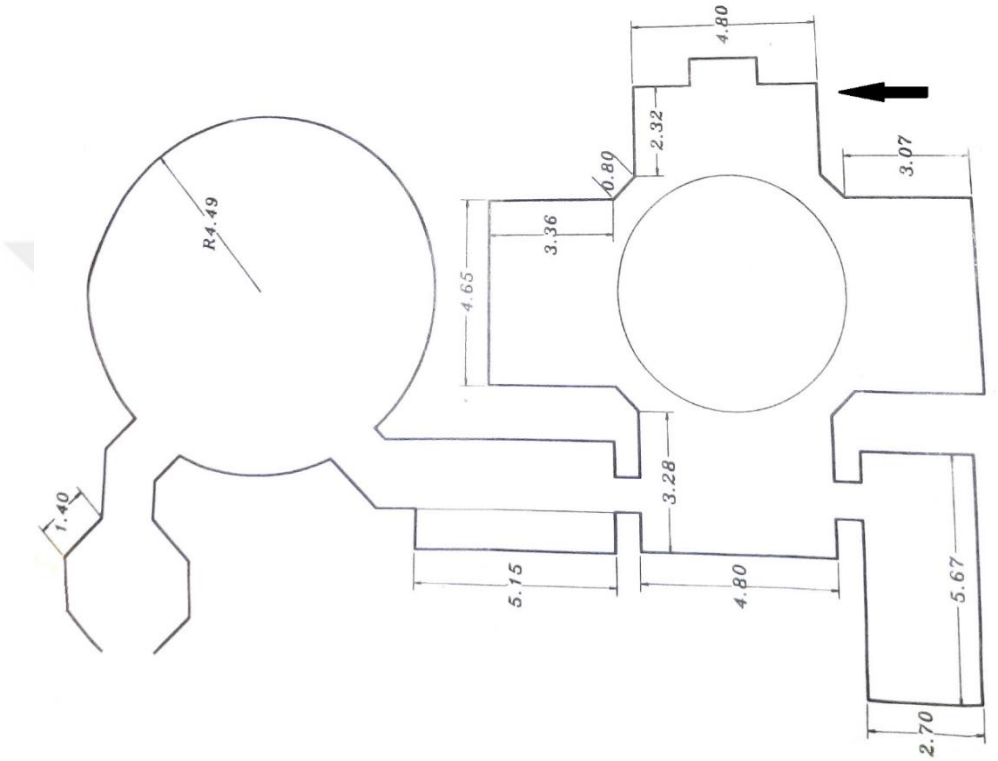
Yapının İncelenmesi: Şeyh İsmail Hamamı, taşlık, soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşmuştur (Çizim 2.63). Bu hamamın girişinden birkaç basamak vasıtası ile taşlık bölümüne geçilmektedir. Taşlık bölümü sekizgen bir şekilde yapılmış ve her yüzeyi 1.50m. ölçüsünde olup, üzeri küçük bir kubbe ile örtülmüştür. Buradan bir hol vasıtası ile soğukluk bölümüne geçilmektedir (Resim 2.376).

Soğukluk bölümü daire şeklindedir ve çapı 4.50m.dir. Üzeri büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Soğukluk bölümün duvarları sivri niş kemerler ile süslenmiş ve üzeri alçı ile kapatılmıştır. Bu bölümden bir tonoz hol ile sıcaklık bölümüne geçilmektedir (Resim 2.377).

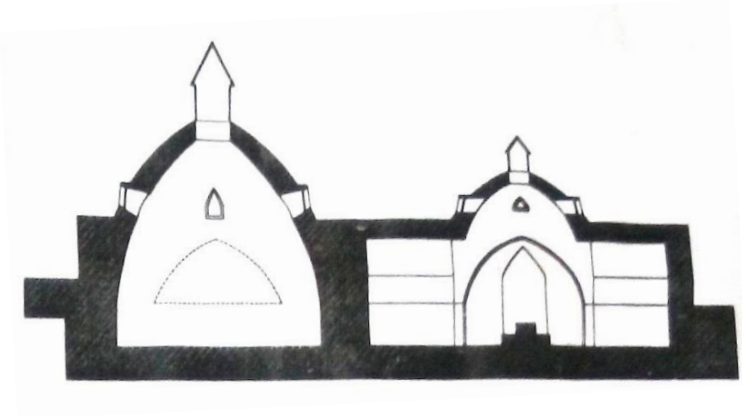
Sıcaklık bölümü simetrik bir haç şekilde yapılmıştır ve burasının da üzeri kubbe ile örtülmüştür. Bu bölüme sonradan birkaç tane özel duş odası yapılmış, bu bölümün üzeri nem almaması için fayans ile kaplanmıştır. Sıcaklık bölümünde tuğlaların üzeri alçı kapatılmış ve üzeri mavi ve turuncu renklerinde boyanmıştır. Sıcaklık bölümünün tam ortasında taştan yapılmış daire şeklinde bir göbek taşı bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünün köşesinden bu hamamın tuvaletlerine geçilmektedir (Resim 2.378).

Süsleme Özellikleri: Hamamda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik: Hamam malzeme olarak taş, tuğla, alçı ve kireç kullanılmıştır ayrıca bu hamamın duvarlarının soğukluk bölümü almaşık sistem ile örülmüştür. Duvarlar kasetleme tekniği adı verilen taşın etrafının tuğla ile örülmesi ile oluşan duvar tekniği ile örülmüştür.

Çizim 2.63. Şeyh İslam Hamamı Planı

Çizim 2.64. Şeyh İslam Hamamı Kuzey Güney İstikametinde Kesiti

Resim 2.376. Şeyh İslam Hamamı Giriş ve Taşlık Bölümü

Resim 2.377. Şeyh İslam Hamamı Soğukluk

Resim 2.378. Şeyh İslam Hamamı Sıcaklık

Resim 2.379. Şeyh İslam Hamamı Çatısı

KATALOG NO : 2.8.4.

YAPININ ADI : HACE NESİR HAMAMI

RESİM NO : 2.380-391

ÇİZİM NO : 2.65-66

Bulunduğu Yer: Bu hamam Meraga'nın eski yerleşim yerlerinden, Beheşti Caddesi'nde Sebze Pazarı'nın yakınında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan incelemelere ve Miras-ı Ferhengi'ye (İran Kültür Bakanlığı) göre restorasyon esnasında çifte hamam olarak yapılan hamamın erkekler kısmının soğukluk bölümünde bulunan bazı parçaların İlhanlı dönemine ait olduğunu belirlenmiştir. Zaman içerisinde bu hamam Safevi ve Kacar dönemlerinin de etkisi görülmektedir. Erkekler bölümü Safevi döneminde büyütülmüş ve kullanılmıştır[108]. Hamamın süsleme unsurlarından da Safevi dönemine ait olduğunu belirleye biliriz. Kadınlar bölümü ise Kacar döneminde bu yapıya eklenmiş ve bu yapı ikiz bir hamama dönüştürülmüştür. Bu hamamın restorasyonuna h.ş. 1388 (2009) yılında Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından başlanmıştır ve günümüze kadar devam etmiştir. Restore edilen bölümler erkekler bölümünün halvet kısmının kubbesi, erkekler bölümünün sıcaklık ve soğukluk bölümlerinin kubbesi, yıkılan duvarlarının onarımı, çatısının kaplaması ve… Bu hamam Miras-ı Ferhengi tarafından 1384 h.ş. (2005) yılında 12434 numarası ile kayıt ve koruma altına alınmıştır.

Kitabesi: Bu hamama ait hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi: Çifte hamam olarak yapılan Hace Nesir Hamamı, yaklaşık 596m^2 bir alan üzerine kurulmuştur. Hamam erkekler ve kadınlar bölümlerinden oluşmaktadır ve her iki bölümde de taşlık, soğukluk, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümleri bulunmaktadır (Çizim 2.65). Hace Nesir Hamamı, zemin seviyesinden 3.00m kadar aşağıda inşa edilmiştir ve sadece kubbeleri yerin üzerinde bulunmaktadır.

Erkekler bölümüne Kacar dönemine ait olan ahşap bir kapı ile girilmektedir. Bu bölümde birkaç tane basamak ile taşlık bölümüne geçilmektedir ve taşlık bölümü altı gen

[108] Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı)

bir şekilde inşa edilmiştir ve düz tavanlıydı ama restorasyondan sonra bura tamamen tahrip olmuş ve basık kemerden bir hol yapılmıştır (Resim 2.380).

Buradan erkekler bölümünün soğukluk kısmına geçilmektedir. Soğukluk bölümü kare bir şekilde inşa edilmiş ve merkezi bir kubbe ile üzeri örtülmüştür. Bu kubbe tuğladan yapılmış ve üzeri alçı ile kaplanmış ve dört köşesinde dört adet kare şeklinde pencere bulunmaktadır. Bu kubbe dört paye üzerine oturtulmuş ve pandantifler ile kubbeye geçilmiştir. Payeler birbirine sivri kemerler ile bağlanmıştır. Soğukluk bölünde bulunan merkezi kubbenin kenarları elbise dolabı olarak kullanılan yerden 50cm yükseltiden başlayan nişlere sahiptir. Ayrıca merkezi kubbenin altında kare bir havuz bulunmaktadır. Soğukluk bölümünün doğusunda taştan yapılmış basık bir kemer vasıtası ile ılıklık bölümüne geçilmektedir (Resim 2.381-382).

Ilıklık bölümünün uç kısımlarında bir temizlik deposu ve tuvaletler bulunmaktadır . Buradan sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Sıcaklık bölümü haç şeklinde yapılmıştır ve buranın üzeri kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbe soğukluk bölüne göre daha küçük yapılmıştır, ayrıca burada iki halvet odası bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünün kuzeyinde bulunan halvet odası dikdörtgen şeklinde yapılmıştır ve üzeri bir tonoz ile kapatılıştır. Diğer halvet odası ise sıcaklık bölümünün güneyine dikdörtgen bir şekilde yapılmış olup, diğer halvet odasına göre biraz daha büyüktür. Sıcaklık bölümünün doğusunda dört basamak vasıtası ile sivri bir kemer içerisinde küçük bir boşluk bulunmaktadır bu boşluk hamamın külhan bölümüdür. Bu bölümün üst örtüsü küçük kubbemsi bir tonoz ile örtülmüştür (Resim 2.383-384).

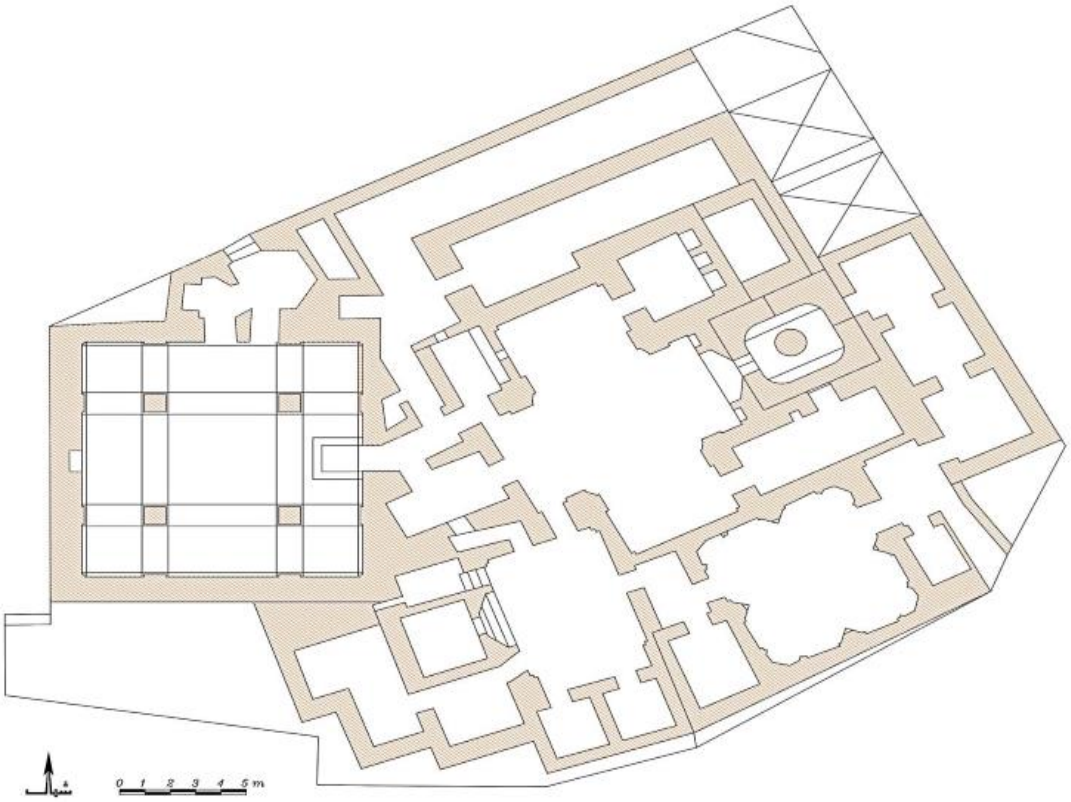
Hace Nesir Hamamının kadınlar bölümünün birçok yerinin tahrip olduğu görülmektedir. O kadar tahrip olmuştur ki hiçbir örtüsü günümüze ulaşamamıştır. Kadınlar bölümüne girdikten sonra bir taşlık kısmı bulunmakta oradan bir hol vasıtası ile kadınlar kısmının soğukluk bölümüne girilmektedir. Soğukluk bölümü dört yapraklı bir şekilde yapılmıştır ve tahminlerimize göre burası kubbe ile örtülü idi. Buranın çevresinde tuğladan yapılmış çeşitli kemerler bulunmaktaydı. Buradan bir hol vasıtası ile ılıklık bölümüne geçilmektedir ve burada tuvaletler bulunmaktadır. Ayrıca ılıklık bölümünden sıcaklık bölümüne geçiş bulunmaktadır (Resim 2.387). Sıcaklık bölümü dikdörtgen bir şekilde yapılmıştır ve örtüsü bulunmamaktadır. Günümüzde bu bölüm restore edilmektedir, ayrıca bu bölümün güneyinde iki adet halvet odası bulunmaktadır ve diğer

halvet odası batı tarafında bulunmaktadır. Kadınlar bölümünün örtüleri tamamen tahrip olmuş ve günümüzde hiçbir örtüsü bulunmamaktadır (Resim 2.388).

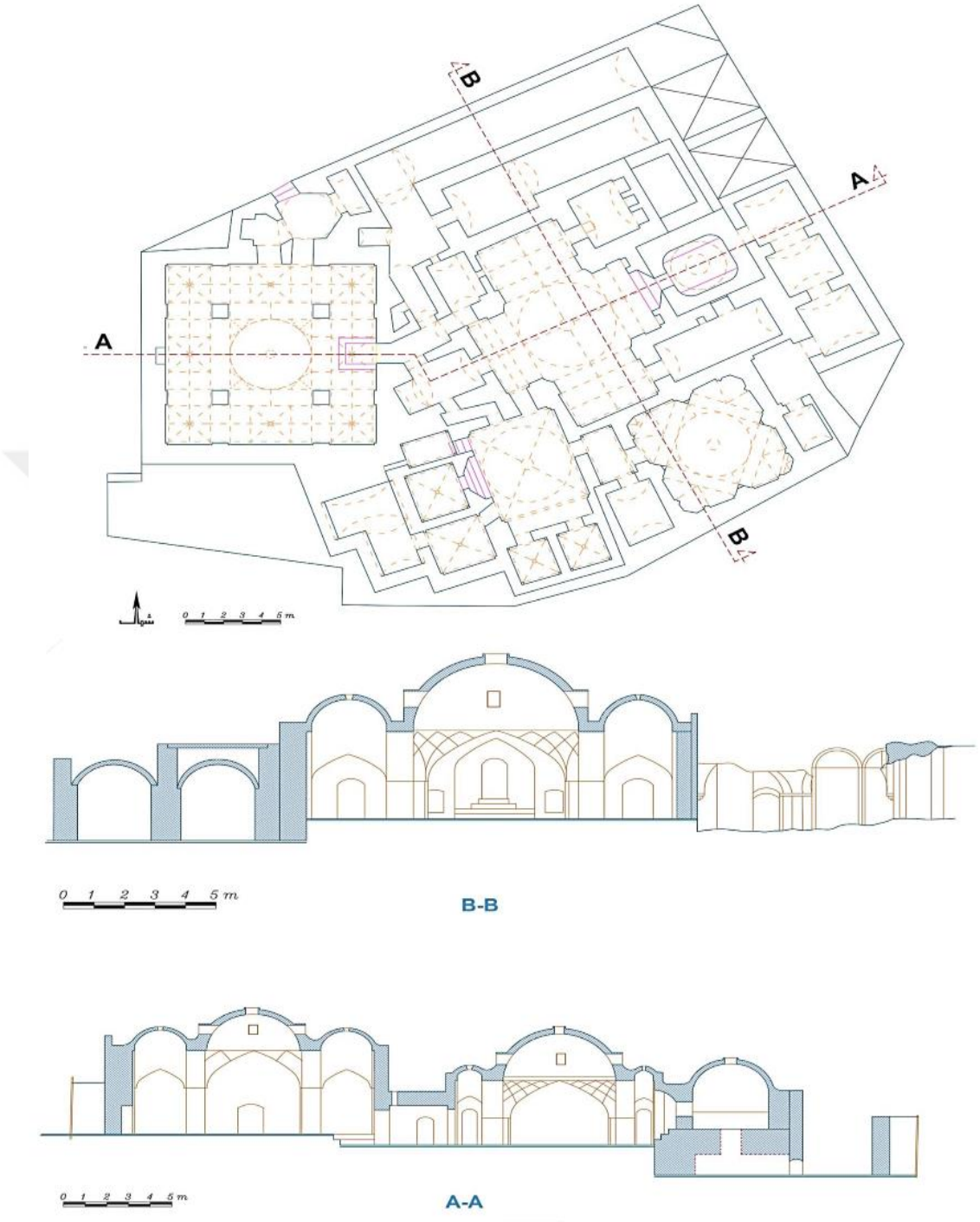
Bu yapının su deposu kuzey cephesinde iç içe girmiş kanallar şeklinde bulunmaktadır (Resim 2.386). Bu hamamın çatısı restorasyondan sonra içeriye nem vermemek için tamamen yalıtım malzemesi ile kapatılmıştır (Resim 2.391).

Süsleme Özellikleri: Hamamda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik: Hamam malzeme olarak taş, tuğla, alçı ve kireç kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak kullanılan malzeme Meraga yapılarının genelinde hakim olan tuğla malzemedir. Hamamlarda iki farklı tuğla şekli kullanılmıştır. Bunlardan ilki kare ölçülerinde, diğeri ise dikdörtgen kalıplarda pişirilenlerdir. Özellikle hamamlarda kare tuğlalar fazlaca tercih edilmiştir.

Çizim 2.65. Hace Nesir Hamamı Planı (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.66. Hace Nesir Hamamı A-A ve B-B Kesitleri (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.380. Hace Nesir Hamamı Giriş ve Taşlık (Erkek)

Resim 2.381. Hace Nesir Hamamı Soğukluk (Erkek)

Resim 2.382. Hace Nesir Hamamı Soğukluk Kubbe ve Havuz (Erkek)

Resim 2.383. Hace Nesir Hamamı Sıcaklık (Erkek)

Resim 2.384. Hace Nesir Hamamı Halvet Odaları (Erkek)

Resim 2.385. Hace Nesir Hamamı Külhan

Resim 2.386. Hace Nesir Hamamı Su Deposu

Resim 2.387. Hace Nesir Hamamı Soğukluk (Bayan)

Resim 2.388. Hace Nesir Hamamı Sıcaklık (Bayan)

Resim 2.389. Hace Nesir Hamamı Halvet (Bayan)

Resim 2.390. Hace Nesir Hamamı Kemer Çeşitleri

Resim 2.391. Hace Nesir Hamamı Çatısı

2.9. KERVANSARAYLAR

KATALOG NO : 2.9.1.

YAPININ ADI : HACI MELKUM KERVANSARAYI

RESİM NO : 2.392-398

ÇİZİM NO : 2.57-59

Bulunduğu Yer: Bu kervansaray Meraga'nın Hacenesir caddesi ve Musella meydanının arasında Salarhane mahellesinde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan incelemelere göre ve Miras-ı Ferhengi'ye göre eskiden bu kervansarayın güney kısmının zemin katının bir kitabesi bulunmaktaydı ve bu kitabede binanın 300 sene önce yapıldığı yazılıydı söylediğimiz zaman Safevi döneminin sonlarına ve Kacar döneminin başlangıcına denk gelmektedir. Bu kervansaray Ermeni Melkum Efendiyan'a aitmiş ve diğer lakabı Hacı Melkum dur bu yüzden bu kervansaray Hacı Melkum Kervansarayı olarak bilinmektedir. Dönemler içerisinde kervansarayın içerisindeki mağazaların sahibipleri burada bazı onarımlar yapmışlardır. Bu yapı bir tarihi eser olarak Miras-ı Ferhengi tarafından günümüze kadar hiçbir restorasyona uğramamıştır. Günümüzde kervansarayın doğu tarafı tahrip olmuş ve yeniden düzeltilmektedir. Günümüzde bu kervansaray alışveriş merkezi olarak kullanılmaktadır.

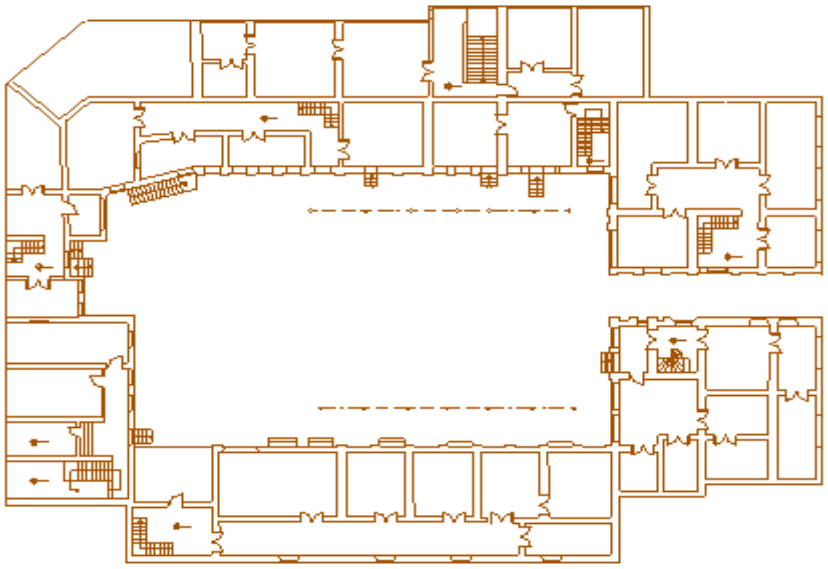
Kitabesi: Tarihçe kısmında söylediğimiz gibi bu kervansarayın güney kısmının zemin katında kitabesi bulunmaktaydı ama günümüzde kervansarayın kitabesi bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi: Bu kervasarayı şehir içi kervansaraylardan birisidir ve plan olarak dikdörtgen bir şekilde açık avlulu bir kervansaraylarıdır. Kervansarayın bazı bölümleri tek katlı, bazı bölümleri iki katlı ve üç katlıdır. Bu binanın iki adet giriş kısmı bulunmaktadır bunlardan birisi doğuda diğeri batıda bulunmaktadır. Doğuda bulunan giriş kapısı ahşaptan yapılmış ve Salarhane mahallesinde açılmaktadır. Diğer kapı ise batı yönünde demirden yapılmış bir kapı ile kervansarayın içerisine girilmektedir, ayrıca bu kapı Buğday meydanın açılmaktadır. Doğu kapısından girdikten sonra yaklaşık 4m eninde 13m uzunluğunda bir hol ile kervansarayın avlusuna geçilmektedir. Kervansarayın güney yönünde altı adet mağaza bulunmaktadır bu mağazaların üstüne ahşaptan yapılmış

saçaklar bulunmaktadır bu saçakların bazı yerlerinde tahrip dolayısı ile çinko ile değiştirilmiştir. Kuzey cephesinde beş adet mağaza bulunmaktadır ve bu kısım iki katlıdır günümüzde burası tahrip olmuş ve Miras-ı Ferhengi tarafından yeniden yapılmaktadır. Bu kervansarayın çeşitli süslemeleri bulunmaktadır bu süslemeler renkli tuğlalardır bu tuğlalar kervansarayın çeşitli yerlerinde bulunmaktadır (niş kemerler, pencere kenarları ve mağazaların duvarlarında). Ayrıca bu kervansarayın batı girişinin hemen sağında eyvan türü taç kapı bulunmaktadır burada taştan yapılmış iki basamak bulunmaktadır ve bu basamaklar vasıtası ile iki kanatlı ahşap kapıya ulaşılmaktadır. Ahşap kapının iki yanında dikdörtgen şekilde renkli camlı pencereler bulunmaktadır. Eyvan türü taç kapının iki yanında ve tavanında renkli tuğlalar ile süslenmiştir. Bu kervansarayın Kacar dönemine ait olan bazı pencereleri niş kemerler içerisinde ızgara ve iki kanatlı pencereler bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Süsleme olarak kervansarayın dış bazı bölümlerinde kullanılmış olan sırlı tuğlalar ve renkli camlar bulunmaktadır. Restorasyondan sonra dış cephesinde tuğlaların yatay dikey şekilde örülmesi ile oluşturulan süslemeler gözükmektedir.

Malzeme ve Tenik: Bu kervansaray malzeme olarak taş, tuğla, ahşap, alçı, sırlı tuğla ve kireç kullanılmıştır.

Çizim 2.67. Hacı Melkum Kervansarayı planı (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.68. Hacı Melkum Kervansarayı Batı Cephesi

Resim 2.392. Hacı Melkum Kervansarayı Batı Cephesi

Çizim 2.69. Hacı Melkum Kervansarayı Doğu Cephesi

Resim 2.393. Hacı Melkum Kervansarayı Doğu Cephesi

Resim 2.394. Hacı Melkum Kervansarayı

Resim 2.395. Hacı Melkum Kervansarayı Taç Kapı

Resim 2.396. Hacı Melkum Kervan Sarayı Doğu Kapsı

Resim 2.397. Hacı Melkum Kervansarayı Restore Edilmiş Bölümü

Resim 2.398. Hacı Melkum Kervansarayı Kacar Döneminden Kalan Süslü Tuğlalar

2.10. TARİHİ EVLER

KATALOG NO : 2.10.1.

YAPININ ADI : HEYDERANLU

RESİM NO : 2.399- 405

ÇİZİM NO : 2.70-71

Bulunduğu Yer: Bu tarihi ev Meraga'nın eski yerleşim yeri olan Hacenesir Caddesi'nde, eski Han Mahellesi'nde 78 numaralı ev olarak bulunmaktadır.

Tarihçesi: Miras-ı Ferhengi'ye (İran Kültür Bakanlığı) göre bu ev 18-19.yy.da Hac İsmail Han Ziyaul Memalik tarafından yaptırılmıştır. Bu kişi Kacar döneminde Muhammet Elişah zamanında yaşamıştır ve Muhammet Elişah tarafından Meraga'nın hükümdarı olarak seçilmiştir. Hac İsmail Han öldükten sonra bu ev kız torununa kalmıştır. Bu yüzden evin adı kaynaklarda Eşref-El Muluk Nebivent olarak da geçmektedir. Heyderanlu evi, 1386 h.ş. (2007) yılına kadar hiçbir restorasyon geçirmemiş ve 2007 yılında kuzey duvarı, taçkapısı, batı yönündeki tonozları, güney eyvanındaki payeleri, batı eyvandaki süsleri, eyvan sütunlarının değiştirilmesi, avludaki mozaikleri ve evin bütün merdivenleri restore edilmiştir[109]. Günümüzde bu yapı İmam Hasan Hüseyiniyesine vakf edilmiştir ve ilk katında Kur'an ve dini bilgiler öğretilmektedir.

Kitabeleri: Bu yapıya ait hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi: Bu yapı dikdörtgen bir plana sahiptir ve iki katlı olarak inşa edilmiş ve 370m^2 bir alan üzerine kurulmuştur (Çizim 2.70) . Bu yapının iki giriş kapısı bulunmakta olup, bunlardan birisi daha sonradan yapılmış ve evin bahçesine açılmaktadır diğeri ise ahşaptan yapılmış evin ana kapısıdır ve bu kapıya üç basamak ile inilmektedir (Resim 2.399). Basamakların iki yanı bank şeklinde yapılmıştır. Bu kapıdan sekizgen bir taşlık bölümüne geçilmektedir. Taşlık bölümünün duvarları tuğla ile yapılmıştır ve tavanı tuğlaların değişik dizilimleri ile elde edilen geometrik örgüler şeklinde düzenlenmiştir.

---

[109] Muhammet Ali Keynejat- Muhammet Rıza Şirazi, *Tebrizin Eski Tarihi Evleri*, Neşri Asarı Hüneri, Tahran 1389 (2009), 12-25

Taşlık kısmının zemini de mozaik şekilde taşlar ile kapatılmıştır. Günümüzde taşlık kısmı mutfak olarak kullanılmaktadır (Resim 2.400).

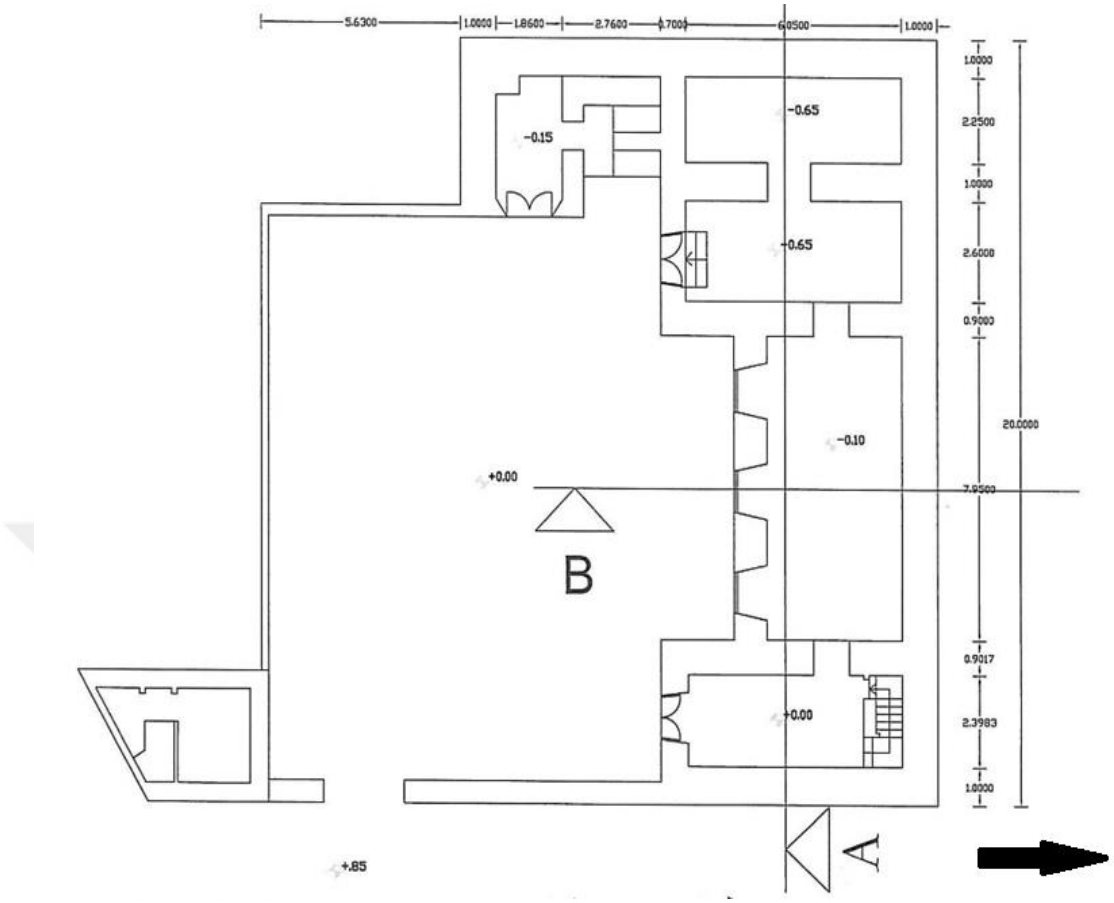
Binanın asıl giriş kapısı avluya açılan kapıdır. Buradan yapının avlusuna girilmektedir ayrıca avlu dörtgen bir şekildedir ve avlunun ortasında sekizgen taştan yapılmış bir havuz bulunmaktadır (Resim 2.402). Evin avlusunun tabanı mozaik taşlar ile döşenmiş, ayrıca duvarlar yerden 70cm yüksekliğinde dizilmiş taşlar üzerine yapılmıştır ve duvarların üzeri sıva ile kaplanmıştır. Bu yapının avluya bakan cephesinde bir eyvan bulunmaktadır bu eyvanın içerisinde iki adet ahşaptan yapılmış yaklaşık 8m yüksekliğindeki sütunlar bulunmaktadır ayrıca burada üç adet küçük pencere zemin katında, üç adet büyük pencere birinci katında bulunmaktadır, bu pencerelerin kenarında iki adet küçük pencere bulunmaktadır. Eyvan kısmının pencere alınlıkları süslü bir tuğla ile süslenmiştir. Ayrıca evin avluya bakan cephesi yatay dikey şeklinde tuğlalar ile kaplanmıştır (Resim 2.401).

Yan avludan evin zemin katına açılan iki adet kapı bulunmaktadır bu zemin katın tahminlerimize göre eskiden depo ve buzluk olarak kullanılmıştır ki günümüzde burada birkaç tane oda bulunmaktadır. Zemin katın tavanı aynalı tonoz ile kapatılmıştır ve burada sıva ve alçı bulunmamaktadır (Resim 2.405).

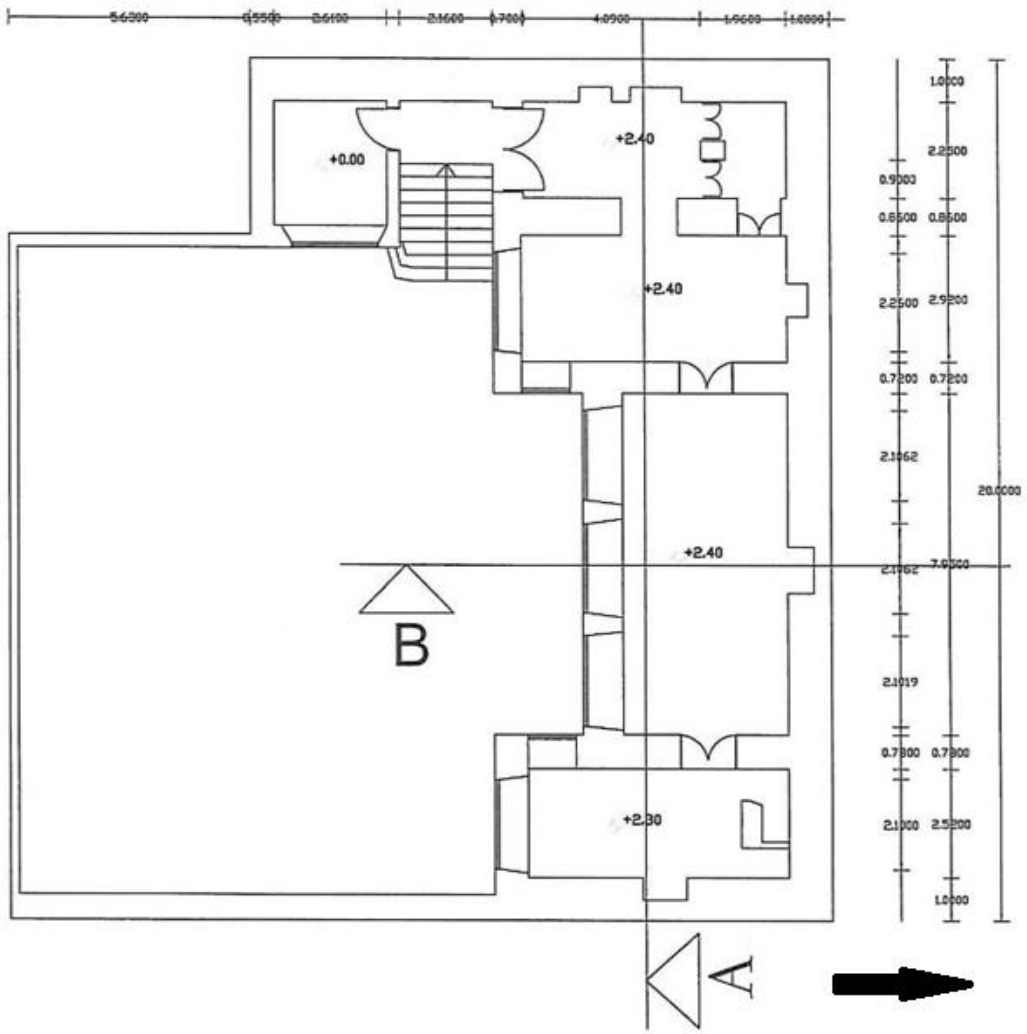
Evin birinci katına avludan dokuz basamak vasıtası ile çıkılmaktadır bu dokuz basamağın sonunda bir taşlık kısmı bulunmaktadır ve taşlık bölümünün üzeri aynalı tonoz ile kapatılmıştır. Birinci katta tenebinin (misafir odası) iki yanında simetrik olarak iki adet oda bulunmaktadır (Resim 2.404).

Süsleme Özellikleri: Heyderanlu evindeki tek bezeme unsuru tonoz ve pencerelerde kullanılan tuğlanın değişik dizilimleri ile elde edilen mozaik görünümlü tuğla dekorasyonlardır.

Malzeme ve Teknik: Evin dış cephesi tamamen tuğla ve alçıdan yapılmış ve ahşap pencereleri bulunmaktadır. Bu yapının çatısı çinko ile kapatılmıştır.

Çizim 2.70. Heyderanlu Zemin Kat Planı (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.71. Heyderalnlu Birinci Kat Planı (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.399. Heydaranlu Dış Cephesi ve Kapıları (Eyüp Farabi)

Resim 2.400. Heydaranlu Taşlık Bölümü Tavanı ve Tabanı

Resim 2.401. Hayderanlu Eyvanı Restorasyondan Önce ve Sonrası

Resim 2.402. Hayderanlu Avlu Kısmı

Resim 2.403. Hayderanlu İç Kısmı

Resim 2.404. Hayderanlu Birinci Kat

Resim 2.405. Hayderanlu Bazı Süslemeler

KATALOG NO : 2.10.2.

YAPININ ADI : ZAREİ

RESİM NO : 2.406-410

ÇİZİM NO : 2.72-75

Bulunduğu Yer: Bu ev Meraga'nın eski yerleşim yeri Mir Habib Ağa, Şah Gölü Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçe: Meraga'nın Miras-ı Ferhengi'sine (İran Kültür Bakanlığı) bu yapı Pehlevi dönemlerinin 20.yy başlarına ait olduğu belirlenmiştir. Günümüze kadar bu ev hiçbir restayon görmemiş ve çok küçük onarımlar yapılmıştır bunlardan bazıları; eski mutfak yenilenmiş, birinci katta yeni hamam yapılmış, ikinci katda ki sütunlar kaldırılmış ve avlunun mozaiklerinin değişilmesi bu ev Zarei Han' aittir ve bu ev olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

Kitabesi: Bu eve ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

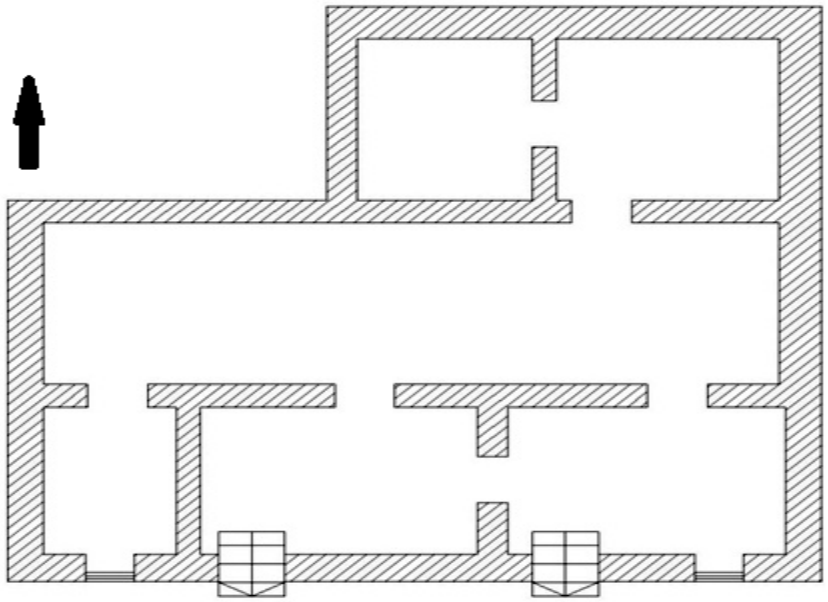
Yapının İncelenmesi: Bu yapı dikdörtgen bir plana sahiptir ve yapı üç katlı olarak yapılmıştır (Çizim 2.72-75). Bu binanın giriş kısmı güneydoğuda ve bir dikdörtgen taç kapıya sahiptir. Bu yapının avlusuna uzun ve dar bir hol vasıtası ile geçilmektedir. Bu holun tavanı ahşap ile kapatılmıştır (Resim 2.408).

Binanın avlusu dikdörtgen bir şekilde yapılmıştır. Yapının avluya bakan cephesi tamamen tuğladan yapılmış ve bazı kısımlarda süslü tuğlalar görülmektedir. Bu binaya girmek için bir adet geçiş kapısı bulunmaktadır ve bu kapıya birkaç basamak ile ulaşılmaktadır (Resim 2.406).

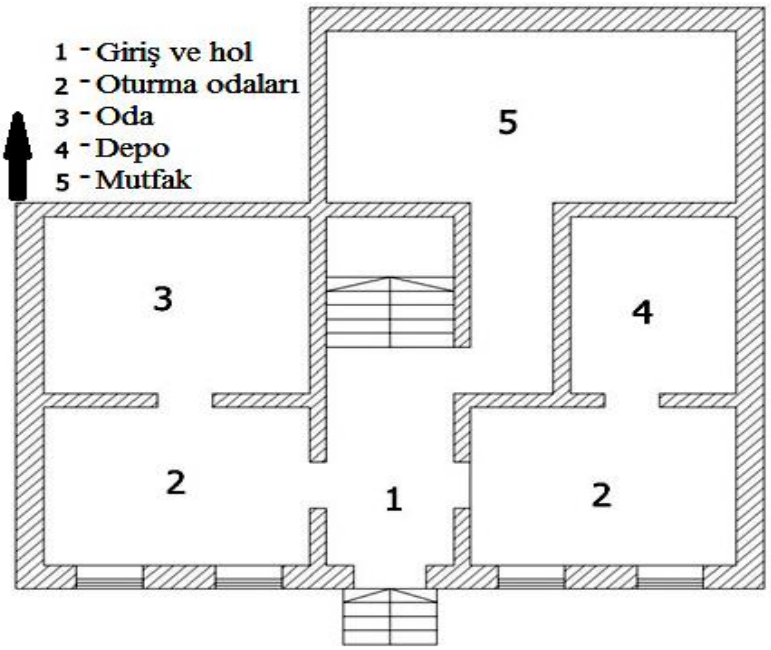
Birinci katta mutfak, oda, depo, hol ve tenebi (misafir odası) bulunmaktadır. Binanın ikinci katına birinci katın içerisinden çıkılmaktadır. Yapının ikinci katında oturma odası, iki adet oda ve depo bulunmaktadır ayrıca yapının zemin katına evin iki köşesinde bulunan iki kapı vasıtası ile girilmektedir. Yapının zemin katında birkaç tane oda ve depo bulunmaktadır. Günümüzde yapının zemin katı hiç kullanılmamaktadır (Resim 2.410). Yapının dış cephesinde birkaç adet ahşap pencere bulunmaktadır ve bu pencerenin camlarının hiçbiri renklicam değildir.

Süsleme Özellikleri: Zarei evindeki tek bezeme unsuru tonoz ve pencerelerde kullanılan tuğlanın değişik dizilimleri ile elde edilen mozaik görünümlü tuğla dekorasyonlardır.

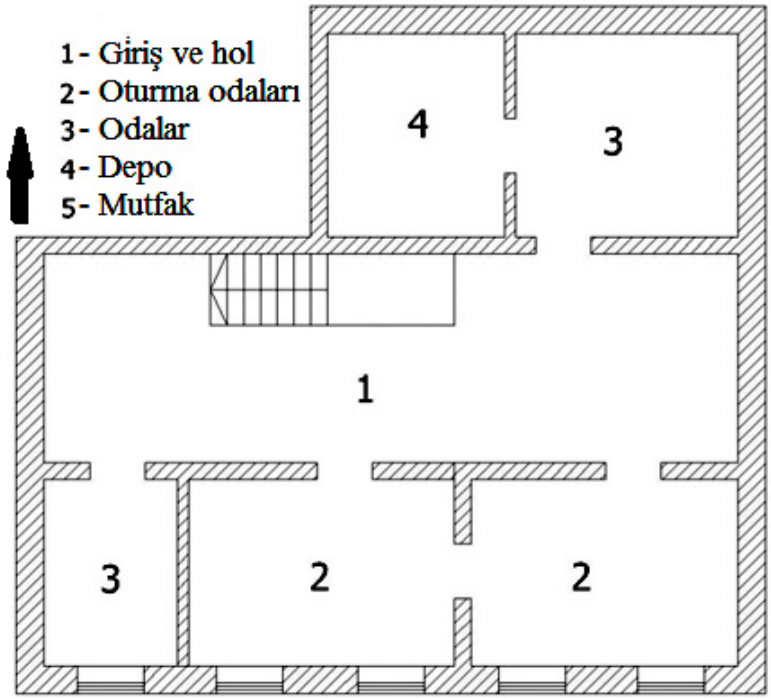
Malzeme ve Teknik: Evin dış cephesi tamamen tuğla ve alçıdan yapılmış ve ahşap pencereleri bulunmaktadır. Bu yapı da malzeme olarak alçı, tuğla, kerpiç ve taş kullanılmıştır. Bu binanın dış cephesi balçık ile kapatılmıştır ve ahşap kapısı bulunmaktadır.

Çizim 2.72. Zarei Zemin Kat Krokisi

Çizim 2.73. Zarei Birinci Kat Krokisi

Çizim 2.74. Zarei İkinci Kat Krokisi

Çizim 2.75. Zarei Güney Cephesi

Resim 2.406. Zarei Güney Cephe

Resim 2.407. Zarei Dış Cephesi

Resim 2.408. Zarei Taşlık

Resim 2.409. Zarei Cephe Süslemesi

Resim 2.410. Zarei Zemin Kat

KATALOG NO : 2.12.3.

YAPININ ADI : ŞAHABİAN

RESİM NO : 2.411-417

ÇİZİM NO : 2.76

Bulunduğu Yer. Bu yapı Meraga'nın eski yerleşim yerinden Şeyh Tac Caddesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi. Şahabian evi, Meraga'nın Mirası Ferhengi'sine (İran Kültür Bakanlığı) ve araştırmalarımıza göre 19.yy'a ve Kacar dönemlerinin sonlarına aittir. Bu ev Şahabian ailesi tarafından yaptırılmıştır ve günümüzde de halen onların elinde bulunmaktadır. Günümüze kadar hiçbir restorasyon yapılmamıştır.

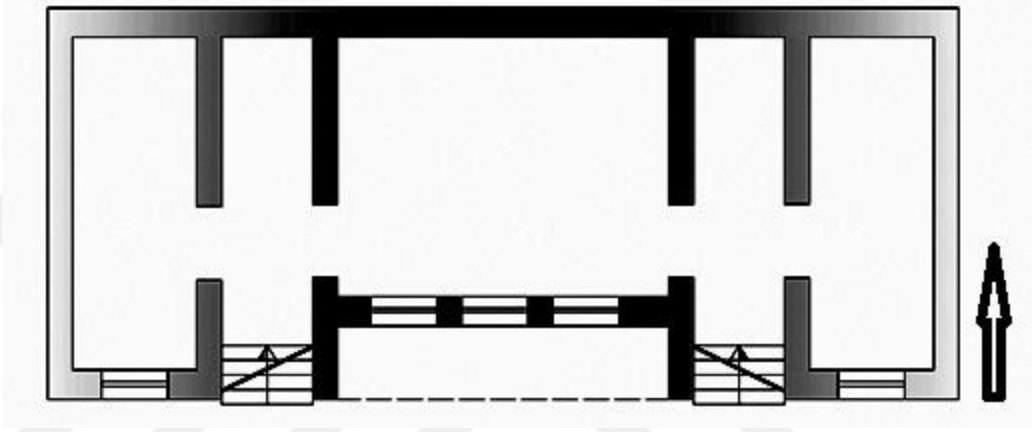
Kitabesi. Bu yapıya ait bir kitabe bulunmamaktadır.

Yapının İncelenmesi. Eskiden iki bölümden oluşan Şahabian evinin, günümüzde sadece bir bölümü ayakta kalmış, ayakta kalan bölümde yıkılmak üzeredir. Günümüzde bu ev kullanılmamaktadır (Çizim 2.76).

Şahabian evi, dikdörtgen bir plana sahiptir ve 460m^2 alana üzerine kurulmuştur. Bu yapının dış cephesi kerpiç ile kapatılmış ve ahşaptan yapılmış bir girişe sahiptir. Bu yapı iki bölümden oluşmuş (güney-kuzey) ama güney bölümü tamamen tahrip olmuş ve sadece kuzey bölümü bir şekilde ayakta durmaktadır. Bu yapının bir adet eyvanı bulunmaktadır ve eyvanın tam ortasında iki adet ahşaptan yapılmış sütun bulunmaktadır (Resim 2.411). Bu sütunların yüksekliği yaklaşık 8.00m dir. Sütun başlıkları batı mimarisinden etkilenen Kompozit tarzında düzenlenmiş sütun başlığıdır (Resim 2.417). İki adet sütunun yanlarında konsollar bulunmaktadır. Yapıya güney yönünden eyvanın iki yanında bulunan giriş kapılarından girilmektedir bu giriş kapılarına altı basamak ile çıkılmaktadır (Resim 2.416). Yapının zemin katına giriş kapılarının yanlarından girilmektedir. Bu evin bir birkaç adet tamamen ahşaptan yapılmış basık kemer içerisinde pencereleri bulunmaktadır ayrıca pencere alınlıkları tamamen süslü tuğla ile süslenmiştir (Resim 2.413-414).

Süsleme Özellikleri: Şahabian evindeki tek bezeme unsuru tonoz ve pencerelerde kullanılan tuğlanın değişik dizilimleri ile elde edilen mozaik görünümlü tuğla dekorasyonlardır (Resim 2.413-415).

Malzeme ve Teknik: Evin dış cephesi tamamen tuğla ve alçıdan yapılmış ve ahşap pencereleri bulunmaktadır. Bu yapı da malzeme olarak alçı, tuğla ve taş kullanılmıştır. Bu binanın dış cephesi balçık ile kapatılmıştır ve ahşap kapısı bulunmaktadır.

Çizim 2.76. Şahabian Krokisi

Resim 2.411. Şahabian Evi

Resim 2.412. Şahabian Evi Cephe

Resim 2.413. Şahabian Evi Süsleri

Resim 2.414. Şahabian Evi Pencere

Resim 2.415. Şahabian Evi Süslemeleri

Resim 2.416. Şahabian Evi Merdivenleri

Resim 2.417. Şahabian Evi Sütun Başlıkları

2.11. KÖPRÜLER

KATALOG NO : 2.11.1.

YAPININ ADI : HANGAH KÖPRÜSÜ

RESİM NO : 2.418-422

ÇİZİM NO : 2.77

Bulunduğu Yer: Bu köprü Meraga'nın 7km uzağında Karanaz ilçesinin Hangah köyünde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapılan incelemelere, Miras-ı Ferhengi'nin (İran Kültür Bakanlığı) araştırmalarına ve kitabesine göre bu köprü İlhanlı-Safevi döneminde Hacı Muhammed Bagir Hangah tarafından yaptırılmıştır. Eskiden bu köprü Meraga'yı Melikan, Miyandap ve Şahin Dej şehirlerine bağlamaktaydı. Köprünün kuzeyde ki gözü 1346 h.ş. (1967) yılında sel nedeni ile tamamen tahrip olmuş ve 1381 h.ş. (2002) yılında çok uyumsuz bir malzeme Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından onarılmıştır. Günümüzde Hangah Köprüsü'nün yanında yeni bir köprü inşa edilmesi nedeni ile eski köprü kullanılmamaktadır.

Kitabesi: Bu köprünün Miras-ı Ferhengi'nin (İran Kültür Bakanlığı) kayıtlarına göre doğu tarafında mermerden yapılmış bir kitabe bulunmaktaydı, ancak günümüzde bu kitabeden hiçbir kalıntı bulunmamaktadır (Resim 2.421) . Kayıtlara göre kitabe şu şekilde idi:

مرحوم.سن 1030" "بانی این معبر احترالحاج محمد باقر بن علی بن سلطان

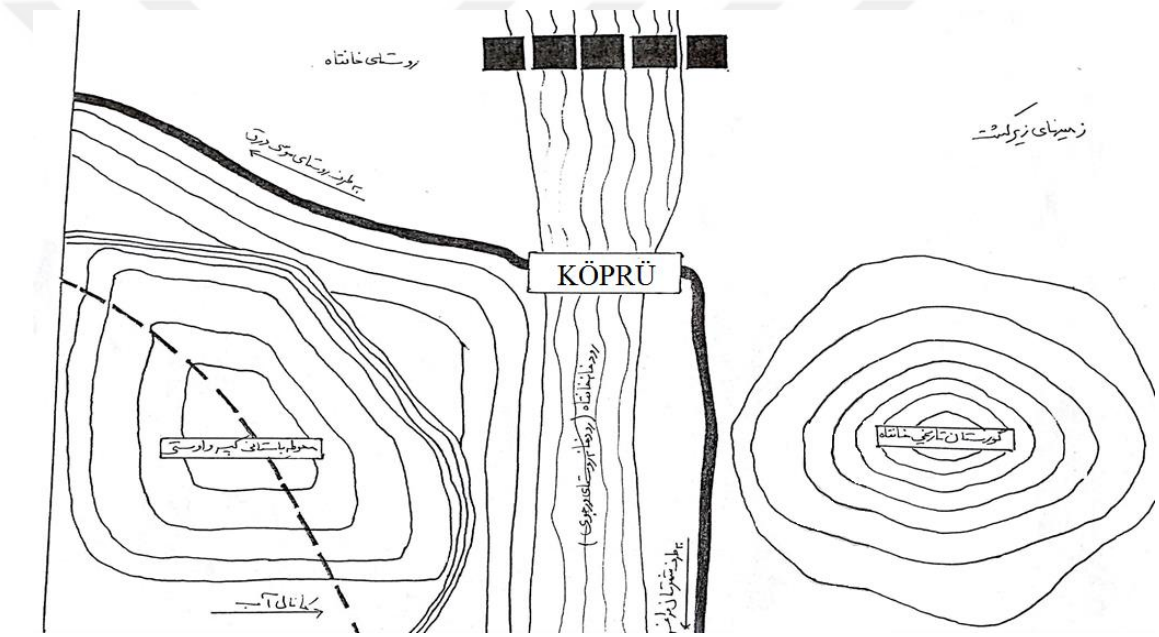
Bu kitabenin anlamı: "*Bu köprüyü Ehtir El Hacı Muhammed Bagir Bin Ali Sultan 1030 yılında yaptırmıştır.*"

Yapının İncelenmesi: Hangah Köprüsü Sehend sıradağlarından akan Hangah Nehrinin üzerine inşa edilmiştir. Köprü 24m uzunluğunda 4.5m eninde ve 4.6m yüksekliğinde olup, taş ve tuğladan yapılmıştır (Resim 2.418). Bu köprünün eskiden üç adet sivri kemeri bulunmaktaydı. Gümüzde ise bu kermerlerin kuzeyde bulunanı sel dolayısı ile tahrip olmuş ve yerine yapılan yeni göz çok uyumsuz bir şekilde dairesel olarak yapılmıştır. Sivri kemerler 3.5m yüksekliğinde ve 5m genişliğe sahiptir (Resim 2.419). Köprü, taş ve

kireçten yapılmış üç paye üzerine oturtulmuş olup, bu payeler almaşık bir sistemde yapılmış üzeri kesme taştır. Köprünün memba kısmında iki adet sel yaran bulunmaktadır. Bunların doğu tarafında olanı yarı tahrip olmuş ve diğeri ise toprakların altında kalmıştır. Mansap tarafında ise iki adet topuk bulunmaktadır. Bunların biri tamamen tahrip olmuş diğeri ise yarı tahrip olmuş bir şekildedir (Resim 2.422). Bu köprünün saçakları taş ve tuğladan almaşık tekniğinde yapılmış ve yaklaşık 1m yüksekliğindedir.

Süsleme Özellikleri: Köprü üzerinde süsleme unsuru yoktur.

Malzeme ve Teknik: Köprü taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir.

Çizim 2.77. Hangah Köprüsü Krokisi (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.418. Hangah Köprüsü Menba Tarafı

Resim 2.419. Hangah Köprüsü Gözleri ve Kitabesi

Resim 2.420. Hangah Köprüsü Mansap Tarafı

Resim 2.421. Hangah Köprüsü Kitabe Yeri

Resim 2.422. Hangah Köprüsü, Selyaranlar ve Köprü Tabliyesi

KATALOG NO : 2.11.2.

YAPININ ADI : MERDEG KÖPRÜSÜ

RESİM NO : 2.423-425

ÇİZİM NO : 2.78-79

Bulunduğu Yer: Bu köprü Meraga'nın 13km uzaklığındaki Merdeg köyünün yanında bulunmaktadır.

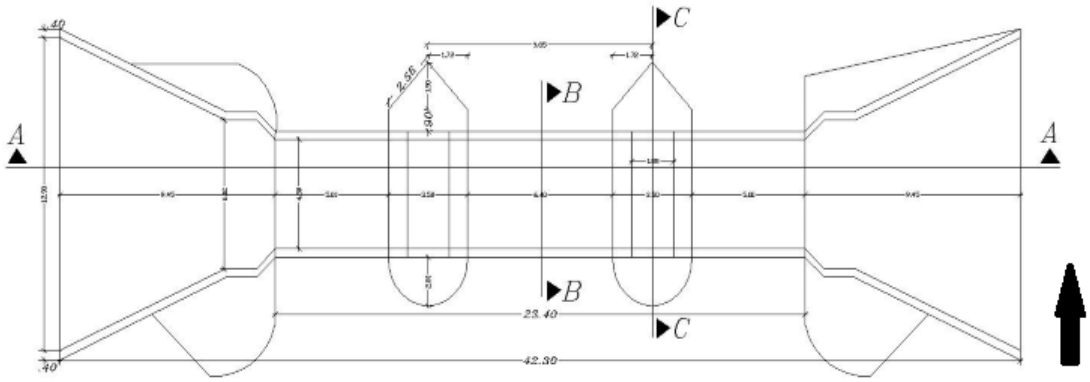
Tarihçe: Araştırmalarımıza ve Miras-ı Ferhengi'nin kayıtlarına (İran Kültür Bakanlığı) göre bu köprü Safevi döneminde yapılmıştır. Merdeg Köprüsü eski adı Mordi Çayı, günümüzde ise Merdeg Çayı olarak adlandırılan ve Sehand sıradağlarından akan çayın üzerinde kurulmuştur. Eskiden bu köprü Meraga'yı Heştrud ve Miane şehirlerine bağlarken, günümüzde sadece birkaç köyün arasında kalmıştır. Köprü 1381 h.ş. (2003) yılında restore edilmiş ve aynı yılda 7540 numarası ile Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından koruma ve kayıt altına alınmıştır. Ayrıca İran'ın Azerbaycan bölgesinde kayıt altına alınan .tek köprüdür.

Kitbesi: Bu köprüye ait kitabe bulunmamaktadır.

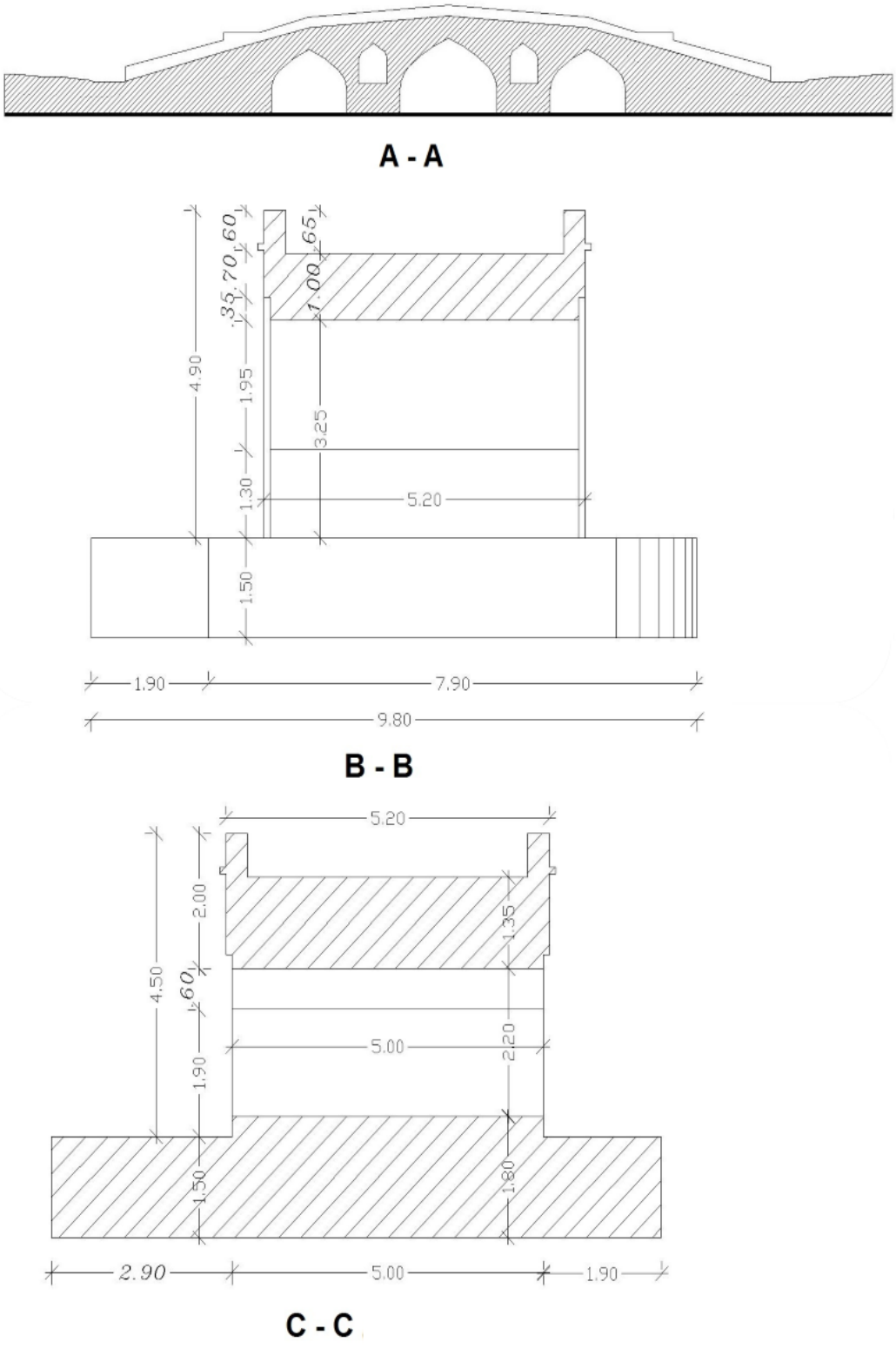
Yapının İncelenmesi: Merdeg Köprüsü, sivri kemerli üç gözlü bir köprü olup tuğladan yapılmıştır. Köprü 42m uzunluğunda 4.5m eninde ve 7m yüksekliğinde inşa edilmiştir. Köprünün payeleri 3.5m eninde ve 7m boyunda yapılmıştır (Çizim 2.78). Ortada bulunan köprü gözü diğerlerinden büyüktür. Ortada ki gözün yüksekliği 5m diğer iki yanındaki ise 4.5m yüksekliğindedir, ayrıca ortadaki gözün eni 6.5m diğer iki gözlerin genişliği ise 5mdir (Resim 2.423). Köprünün iki büyük payesi bulunmakta olup, payelerin memba tarafında sel yaran, mansap tarafında ise topuk kısımları bulunmaktadır. İki adet payenin üzerinde sivri kemerli boşaltma kemerleri bulunmaktadır. Bunların amacı su seviyesinin aşırı yükselmesinde suyun köprü beden duvarlarına zarar vermeden tahliyesini sağlamaktır (Resim 2.423). Ayrıca köprüye estetik açıdan bir güzellik katmaktadırlar. Bu köprüde süsleme bulunmamaktadır.

Süsleme Özellikleri: Köprü üzerinde süsleme unsuru yoktur.

Malzeme ve Teknik: Köprü taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir.

Çizim 2.78. Merdeg Köprüsü Planı (Miras-ı Ferhengi)

Çizim 2.79. Merdeg Köprüsü A-A, B-B ve C-C Kesitleri (Miras-ı Ferhengi)

Resim 2.423. Merdeg Köprüsü Mansap Tarafı

Resim 2.424. Merdeg Köprüsü Memba Tarafı

Resim 2.425. Merdeg Köprüsü

KATALOG NO : 2.11.3.

YAPININ ADI : HİSAM-EL DÖLE KÖPRÜSÜ

RESİM NO : 2.426-427

ÇİZİM NO : 2.80-81

Bulunduğu Yer: Bu köprü Meraga'nın 1km kuzeybatısında Ekber Abad'da bulunmaktadır.

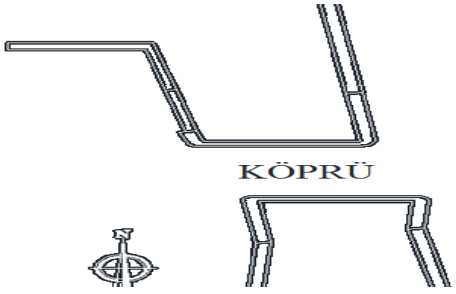
Tarihçesi: İncelemelerimize ve Miras-ı Ferhengi'nin kayıtlarına(İran Kültür Bakanlığı) göre bu köprü hicri 1303 (1885) yılında Muhammed Guli Bin Abül Fettah (Hisam-el Döle) tarafından yaptırılmıştır. Bu kişi Meraga'nın hükümdarı olması nedeniyle köprünün Kacar dönemine ait olması da kuvvetle muhtemeldir. Hisam El Döle köprüsü Tebriz-Meraga eski yolunıun üzerinde yapılmıştır. Günümüzde bu köprünün altından akan su kurumuş ve sadece halk tarafından geçiş yolu olarak kullanılmaktadır. Bu köprü Miras-ı Ferhengi (İran Kültür Bakanlığı) tarafından tamamen restore edilmiş ve şimdilik güzel bir şekilde ayakta durmaktadır.

Kitabesi: Bu köprüye ait kitabe bulunmamaktadır.

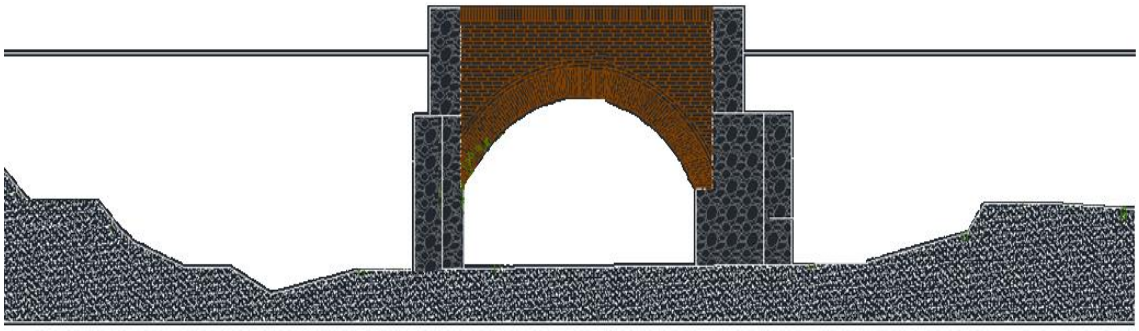
Yapının İncelenmesi: Hisam El Döle köprüsü yuvarlak kemerli tek gözlü ve tuğladan yapılmış bir köprüdür (Çizim 2.81). Doğu-batı istikametinde inşa edilen köprü yaklaşık 6m uzunluğundadır. Köprü iki paye üzerine yapılmış, köprüde malzeme olarak taş, tuğla ve kireç kullanılmıştır, Köprünün payeleri kesme taştan, kemer kısmı tuğladan yapılmıştır (Resim 2.426).

Süsleme Özellikleri: Köprü üzerinde süsleme unsuru yoktur.

Malzeme ve Teknik: Köprü taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir.

Çizim 2.80. Hisam-El Döle Köprüsü Krokisi

Çizim 2.81. Hisam-El Döle Köprüsü Kesit

Resim 2.426. Hisam-El Döle Köprüsü Memba ve Mansap Görünüşü

Resim 2.427. Hisam-El Döle Köprüsü

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

3.1. KALELER

Kalenin sözlükteki anlamı: Stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askerî yapılardır[110]. İlk çağdan itibaren insanlar için en önemli ihtiyaçlardan bazıları barınma ve savunma ihtiyacıdır. İnsanlar, kendilerini, ailelerini ve yiyeceklerini korumak için günümüze kadar farklı yöntemler denemişlerdir. İlk görünen savunma ve barınma ihtiyacını karşılayan yapı örnekleri Mezopotamya'da Fırat-Dicle kıyılarının etrafında kerpiçten yapılmış 3-4m yüksekliğinde yarım yuvarlak kulelerle 3-4 m yapılan kalelere rastlanır. Tarih boyunca kaleler genellikle şehirlerin etrafında, yol kavşağı, ana yol güzergâhı, geçit yerleri, dağların arasındaki boğazlar gibi stratejik yerlerde, arazinin tabii özelliklerinden de yararlanılarak yapılmışlardır[111].

Daha sonra Neolitik devirden itibaren bu fikir köyleri ve şehirleri korumak için düşünülmüştür[112]. Sonraki zamanlarda kaleler stratejik noktalarda, ana yol güzergâhlarını kontrol edebilmek için yapılmışlardır. Antik dönemdeki kalelerin inşasında, eski mimari geleneklerinden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Kaleler genellikle iç kale, dış kale, şehristan ve ahmedek bölümlerinden oluşmuşlardır. Ahmedek ve dış kale bazı kalelerde bulunmaya bilir bunun yerine kale, sadece iç kale bölümünden ibarettir. İç kale surlarla çevrili bir kentin en yüksek yerinde bulunur. Kalelerin içerisinde bir komutanın evi ve kalenin içerisinde veya kulelerin içerisinde bir ibadet mekânı bulunmaktadır. Ayrıca kalenin muhafızlarının kaldığı yer başka ve yiyecek malzemeleri için ambarlar bulunmaktadır. Bazı kalelerde uzun süren savaşlara dayanabilmek için kalenin içerisinde su kaynağına inen tüneller yapılmıştır.[113] Roma döneminde kaleler daha çok iç kale şeklinde yapılmışlardır.

İran'da da insanların kendilerini koruma amacı ile yapılmış yapılar milattan 3000 yıl önce çeşitli planlarda yapılmaya başlanmıştır. Bunlara örnek olarak Azerbaycan'da

---

[110] Eyice, S, "Kale" Mad. TDV. *İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 1997, 234
[111] Boran, A, Türk *Sanatında Kale Mimarisi*, Türkler Ansiklopedisi, C.7, Ankara 2002, 876-891
[112] Eyice, 236
[113] Eyice, 235

Gara Ziyaettin köyünün kuzeyinde Bulurabat'ta görülmektedir. Buradaki kalenin planı üçgen şeklinde ve dikdörtgen bir surun içerisinde (90x65 m) yapılmıştır ve malzemesi yontulmamış büyük taşlardan ve harçsız bir malzeme ile yapılmıştır ve savunma kuleleri yoktur. Diğer örnek yine Azerbaycan'da Maku şehrinin güney batısındaki Ravez şehrinde bulunmaktadır. Yine buradaki kale bazalt taşından yapılmış ve üçgen bir şekildedir. Daha sonraki örneklerde yarım yuvarlak burçlar Ravez gibi kalelere eklendi. Yarım yuvarlak burçlar milattan önce 4.yüzyıla kadar devam etmiştir.

Urartu mimarisinden etkilenerek şehir surları ve kalelerde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde şehirler çok sık, evler birbirlerine yakın ve yüksek bir alanda inşa ediliyordu ayrıca bu kalelerin duvarları çok sağlam ve yüksek olarak yapılmaktaydı. Bunlara örnek olarak Azerbaycan'da Maku şehrinin doğusunda Siyah Kale görülmektedir.

Urartu döneminin önemli kalelerinin bir diğeri ise İran'da Bestam şehrinin çevresinde ve M.Ö. 7. Yüzyılda yapıldığı görülmektedir (Resim 3.1). Bu kale arkeologlar tarafından tamamen yerin altından çıkarılmıştır ve kalenin içerisinde mabet ve alışveriş merkezi (Şehristan) görülmektedir ayrıca iç kalede bir saray bulunmaktadır (Resim 3.1). Akımendiler İmparotorluğundan sonra kalelerde yarım yuvarlak burçlar yerini dikdörtgen burçlara bırakmıştır. Bu kalelerin örneği Hasanlu Kalesidir[114]. Dikdörtgen burçlar hatta Perspolis şehrinde görülmektedir. Daha sonra Sulukiler(312-63) ve Eşkaniler(M.Ö. 247-M.S 224) döneminde kalelerin burçları aynı zamanda yarım yuvarlak ve dikdörtgen bir şekilde yapılıyordu (Resim 3.2). Bu mimariler Helen mimarisinin etkisidir. Sasaniler döneminde de burçlar yarım yuvarlak olmuş ve sur duvarlarının biraz daha önünde yer almıştır ayrıca burçların sayısı arttırılmış ve birbirine yakınlaştırılmıştır. Burçların birbirine yakınlaştırılması kalenin savunmasını daha güçlü bir hale getirmiştir. Bu dönemin kalelerinden birisi Azerbaycanda bulunan Tahtı Süleyman Kalesidir (Resim 3.3) [115]. Diğer örnek ise Firuzabat Şehri'nin çevresindeki Kız Kalesidir (Resim 3.4). Ermeniler Sasaniler döneminde yapılan kale mimarisinden etkilenerek kendi yaptıkları kalelerde ve surlarda bu mimari özellikleri kullanmışlardır. İran'da İslami dönemde de kale ve sur yapımı devam etmiştir. Ayrıca İranda kale yapımı Büyük Selçuklular döneminde

[114] W, Kleiss, *Kaleler*, ter Ali Rıza Muheyni, (8. Baskı), Semt, Tahran 1389 h.ş (2010) s.172
[115] Behruz Umrani , Muhammet Rehmetpur, *Azerbaycan'da Kaleler ve Surlar*, Sutude, Tebriz 1380h.ş (2001) s. 168

İsmaililer tarafından (Hasan Sabbah) yapılmıştır. Bu dönemin en önemli kalelerinden birisi 11-13.yy da yapılan Alamut Kalesidir (Resim 3.5). İsmaililer en sağlam kalesi Damgan Şehrinin batısında Gerdikuh dağının başında bulunan Gerdikuh Kalesidir (Resim 3.6). Bu kale hatta Moğollar döneminin sonunda da ayakta kalmıştır[116]. İsmaililer topluluğunun kale yapım tarzı daha sonraki dönemlerde bir Sultan Sarayı'da olarak yapılmıştır. Bu Saray kalesine örneklerden birisi Save şehrinin güneyinde Save kalesinde (Resim 3.7) görülmektedir. İranda Safevi döneminde kale yapımına güncel bir şekilde devam etmiştir. Safevi döneminin en sağlam kalelerinden birisi Hazar denizinin kenarındaki Astarabat Şehrinin Miyan kale adasında bulunmaktadır (Resim 3.8). Bu kalenin burçları birbirine daha yakın ve sekizgen şeklinde yapılmıştır. Daha sonra 19.yy başlarında Avrupadan İran'a gelen Askeri danışmanlar İranda bazı kaleler ve surlar yapmışlardır. Bunlardan birisi Rey Suru (Resim 3.9) ve diğeri Hoy Surudur (Resim 3.10). Bunun dışında Portekizliler Hormoz Kalesi (Resim 3.11) ve Hark Kalesi(Resim 3.12) Hollandalılar tarafından yapılmıştır.[117]

İran kaleleri genelde iki türlü yapılmıştır bunlar dağlık ve düz alanlarda yapılan kalelerdir. Malzeme olarak ta bu kalelerin malzemeleri birbirinden farklıdır. Düz alanlarda yapılan kaleler kare ve dikdörtgen şekillerinde yapılmıştır ve dört köşesinde yarım burçlar bulunmaktadır. Malzeme olarak kerpiçden yapılmış ve çok az kireç ve tuğla kullanılmıştır (Resim 3.13). Bu kaleleri daha sağlam yapmak için surların genişliği 4mye kadar çıkarılmıştır. Bunların bazılarının çevresinde hendekler bulunmaktadır. Dağlık alanlarda yapılan kaleler genelde dağın taşlarından ve nehrin kumunun harç olarak kullanılmasıyla yapılmıştır veya kayaların oyulması suretiyle şekillenmiştir(Resim 3.14).

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Kaleler:

Meraga'nın çevresinde bulunan ve günümüze ulaşan kaleler Taş Kalesi, Kızlar Kalesi ve Göyce Kalesidir. Bu kaleler bulundukları kayaların oyulmasıyla şekillendirilmiş ve kayalık alanın doğal şekline uydurulmuş bir planı vardır. Göyce Kalesi

[116] W, Keiss, *Urartu Mimarisi*, Tercüme Gulam Ali Humayum , Emir Kebir, Tahran 1350 h.ş (1971) s. 220
[117] W. Keiss, Kaleler, 178

kare planlı, Kızlar Kalesi dikdörtgen bir alan üzerine üçgen şeklinde yapılmış, Taş Kalesi ise dikdörtgen bir plana sahiptir.

Bu kalelerin gözlemlenen ortak özellikleri dağlık alanda bulunmaları, dağların zirvesinde çevresine hakim konumlara yapılmış olmaları, ayrıca bu kalelerde tek bir girişin bulunması ve giriş bulunmayan tarafların da uçurum şeklinde olması ortak özellikleridir. Ayrıca bu kalelerin yapıldığı dağların eteklerinde birer nehir bulunması da ortak özelliklerdendir. Zira tüm kalelerin varlık sebeplerinden biri su kaynaklarına olan ihtiyaç, su kaynaklarının kontrolü ve suyun kullanımıdır.

Kalelerin üçündede günlük ihtiyacın karşılanmasına yönelik olarak düzenlenmiş mutfak, su depoları, çeşitli odalar, mekanlar bulunmaktadır. Su depolarının sayısal olarak çokluğu ve büyüklükleri dikkat çekmektedir. Taş Kalede görülen yarım yuvarlak burçlar ve ahır, diğer iki kalede görülmeyen bir özelliktir. Kızlar kalesinde bazı çanak çömleklerde, Göyce kalesinin içerisinde ve dışında bazı eklemelerde ve Taş kalesinde batı yönünde taştan yapılan bir burçta İslami döneme ait bazı izlere de rastlanılmaktadır. Bu da bize kalelerin İslami dönemde kullanıldığını göstermektedir. Bu kaleler günümüzde önemli yol güzergâhları üzerinde olmadığı için alan savunması için düşünülmüş yapılar olarak görülmektedirler. Geçmişte buradan geçen bir yolun varlığı da düşünülebilir. Bulundukları konum itibari ile kaleler korunma ve savunma amaçları ile yapılmış olmalıdırlar.

Anadoluda bulunan bazı kaleler önemli güzergâhlar üzerinde (kervanları ve köprüleri korumak için) yapılmıştır bunlardan doğudaki bazıları Kemah Kalesi, Hasankeyf Kalesi, Van Kalesi güneyde ise Gökvelioğlu Kalesi ve Yılanlı Kale örnek gösterilebilir. Meraga'da bulunan kaleler mevcut durumuyla önemli bir güzergâh üzerinde olmadıkları görülürken geçmişte buralardan da bir eski yolun varlığı düşünülebilir.

Meraga ve çevresindeki kalelerde malzeme olarak sadece yapıldığı bölgedeki malzemeler, taşlar kullanılmıştır ve Anadolu'da inşa edilen bazı kalelerde ise yakın çevredeki taç ocaklarından getirilen malzemeler de kullanılmıştır.

Süsleme Özelliklerine Göre Kaleler:

Kaleler savunma yapıları oldukları için kütlesellik ve dayanıklık ön planda tutulmuş bu nedenle içerisinde ve dışarısında hiçbir süslemeye (fresko, figür süslemesi, geometrik ve yazı) rastlanılmamaktadır.

Meraga ve çevresinde bulunan kalelerde hiçbir süsleme ve kitabe bulunmamaktadır, Anadolu'da bulunan bazı kalelerde ise süsleme veya kitabe bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Bayburt Kalesi örnek gösterilebilir. Bayburt Kalesi Anadolu da bulunan kalelerin arasında en sağlam kalelerden birisidir. Bayburt Kalesinin yapımı Urartular dönemine kadar uzanmaktadır. Kalenin duvarlarının en alt kısmını Helenistik Roma Dönemine tarihlendirmek mümkündür. Anadolu daki kaleler arasında üzerinde en çok kitabe bulunan kalelerden birisidir, ancak kitabeler saltuklu dönemine değil Erzurum Şelçukluları ve sonrasına aittir[118]. Bayburt Kalesinde süsleme olarak duvarlarının birkaç yerinde çanak biçiminde çiniler görülmektedir.[119] Kuruluşu Urartu dönemine kadar inen bu kalenin mevcut hali Saltuklu dönemi kalesi olup üzerinde en fazla kitabe bulunan Anadolu kalelerinden biridir. Yılanlı Kale bazı süslemeleri ile dikkat çeken kaledir.[120]

Malzeme ve Tekniklerine Göre Kaleler:

Kaleler kayalar oyularak yapılmış ve hepsinde yapıldıkları dağda bulunan malzemeler kullanılmıştır. Kalelerin hepsinde dışarıdan korunmak ve savunmak için tek bir giriş kapısı bulunmaktadır ve giriş kapısı bulunmayan diğer taraflar doğal bir savunma hattı olup uçurum şeklindedir. Kalelerin içinde bulunan odalara ve mekânlara aydınlık olması için tavanlarda açıklıklar bırakılmıştır. Bunlar hem aydınlatma hem de havalandırma amaçlı olarak kullanılmıştır. Ayrıca kızlar kalesinde doğal zeminin oyularak basamakların ve tandırların yapılmış olması diğer kalelerde olmayan özellikler olarak dikkat çekmektedir.

Daha sonradan İslami dönemde Kızlar kalesinin kullanılmış olması bu dönemde bazı ilavelerin ve onarımların izlerini taşır. Halk arasındaki söylemlerde kale sur

---

[118] Uluçam A.," Bayburt Kalesinin Tarihi ve Mimari Özellikleri Türk Tarihinde Ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu" (23-25 Mayıs 1998), Ankara 1994, 415-433
[119] Özkan, 81
[120] Hasan Buyruk, *Sis'i (Kozan) Akdeniz'den Kapadokya'ya Bağlayan Kervan Yolu Kaleleri,* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler, Erzurum 2011

duvarlarının daha sağlam olması için horasan harcı içerisine keçi tüyleri katılarak dayanaklığın artırıldığı konusunda rivayetler de bulunmaktadır.

Meraga'da bulunan kaleler Anadolu da bulunan bazı kaleler ile benzerlik göstermektedir. 1071 yılındaki Malazgirt savaşından sonra Anadolu'ya Türklerin yerleşmeye başlaması ile, batıya doğru gerileyen Bizans, sınırlarını korunmak için hakim tepelerin üzerine arazi biçimine göre iç kaleler inşa etmişlerdir. Bu kaleler daha sonra fetihlerle Türklerin eline geçmiş, gerekli tamir ve tadilatlar yapılarak Türkler tarafından da kullanılmıştır. Osmanlı döneminde stratejik bakımdan çok büyük önemi olan yerlere de ayrıca kaleler inşa etmişlerdir. Bunların başında Çanakkale ve İstanbul boğazları gelir. Meraga ve çevresinde bulunan kaleler doğal arazinin içerisine yapılmıştır, Anadolu'nun doğu ve iç bölgelerinde bu tarzda inşa edilmiş ve kuruluşları Urartu dönemine kadar indirilen kale örnekleri bulunmaktadır. İlçe merkezinin güneydoğusunda, ilçeye hâkim beşgen biçimli, doğal kayalık yükseltiye kurulmuş olan Kemah Kalesi'nin kesin inşa tarihi konusunda net bir belge ve bilgi mevcut değildir. Ancak, araştırmalar esnasında tespit edilen seramik parçaları, su tüneli v.b maddi kültür kalıntıları, Kemah Kalesi'nin kuruluşunun M.Ö. IV. bine kadar uzandığına işaret etmektedir. Zira kale ve çevresinde son Kalkolitik ve ilk Tunç Çağı devrelerine ait veriler ile Karaz kültürünü yansıtan bolca seramik bulunmaktadır[121] (Resim 3.15). Yekpare taştan yapılmış olan Hasanakeyf kalesi, Dicle nehri kıyısında ve nehirden 200 m. yüksekliğindedir. M.S.363 yılında bir Süryani piskoposluğunun merkezi olarak Bizanslılar tarafından yapılmıştır. Çok korunaklı ve ele geçirilmesi zor olan bu kale, Bizanslıların doğuda yaptıkları en sağlam kalesidir. Hasankeyf Kalesinin asıl adı " Hısno Koyfa " yani, Kaya Kalesidir. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesinden sonra Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle birlikte bu bölgede hakimiyet kuran Artuk Oğulları Beyliği sınırları içinde kalan Hasankeyf Kalesi, Artuk Oğulları tarafından imar edilerek iskana açılmış ve 1101-1231 yılları arasında Artuk oğulları beyliğine başkent yapılmıştır. Hasankeyf kalesinin iki kapısı vardır. Doğudaki kapıya İmam Abdullah Kapısı, Batıdaki kapıya da Sır Kapısı denilmektedir. Kaleye basamaklı merdivenler şeklinde olan bu yollardan çıkılır. Kale duvarlarında birçok kitabe yer almaktadır. Kaleye su taşımak için Dicle nehrine inen biri açık diğeri gizli iki takviye yol yapılmıştır. 200'er basamaklı olan bu merdivenli yollar halen sağlam durmaktadır

[121] Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü, Sayı.31, Erzurum, 2013, 223-248

(Resim 3.16). Van kalesi doğu-batı doğrultusunda uzanan kaya kütlesi üzerine kurulmuştur. Kayalık, 20-120 m arasında değişen genişlikte, 1800 m uzunluğunda ve 100 m. yüksekliğinde doğal bir kütleye sahiptir. Üç bölümlü kalenin kuzeydeki çıkış yolu, batıdan doğuya doğru hafif rampa şeklindedir. Tuşpa adıyla uzun süre Urartu Devleti'nin başkentliğini yapan kale, Urartu kralı I. Sarduri tarafından M.Ö. 840-825 tarihleri arasında kurulmuştur. Bu kale islami dönemde de özellikle Osmanlı döneminde tamamen askeri amaç ile kullanılmıştır (Resim 3.17). Benzerlik gösteren kalelerden bazıları Kemah Kalesi, Hasankeyf Kalesi ve Van kalesi de arazinin doğal şekline göre yapılmış kale örnekleridir. Bu üç kalenin inşası ilk olarak Urartu dönemine kadar indirilmektedir. Bu kalelerin üçünün de suya inen gizli suyolları bulunmaktadır ki bu durum Meraga kalelerinde görülmeyen bir özelliktir.

Anadolu'da bulunan kalelerin birçoğu ilk çağdan kalan kalelerdir ortak özellikleri yüksek kayalık alanların üzerine yapılmış olması ve kayalık arazinin şekline göre inşa edilmiş olmasıdır. Kullanılan birçok kale stratejik noktalara yerleştirilmiştir ve bazıları ana yolları kontrol etmek için kullanılmış kalelerdir. Bunlardan Erzurum, Bayburt, Hasankale, Zivin ve Kars kalesi stratejik noktalardadır[122].

[122] Haldun Özkan, *Saltuklu Mimarisi*, Zafer Medya Grup, Erzurum 2016, 161

Resim 3.1. Bestam Kalesi(int)

Resim 3.2. Perspolis(int)

Resim 3.3. Tahtı Süleyman Kalesi(int)

Resim 3.4. Firuzabat Kalesi(int)

Resim 3.5. Alamut Kalesi(int)

Resim 3.6. Gerdikuh(int)

Resim 3.7. Save Kalesi(int)

Resim 3.8. Miyan Kalesi(int)

Resim 3.9. Rey Suru(int)

Resim 3.10. Hoy Suru(int)

Resim 3.11. Hormoz Kalesi(int)

Resim 3.12. Hark Kalesi(int)

Resim 3.13. Eber Kuh Kalesi(int)

Resim 3.14. Babek Kalesi(int)

Resim 3.15. Kemah Kalesi(int)

Resim 3.16. Hasankeyf Kalesi(int)

Resim 3.17. Van Kalesi(int)

Resim 3.18. Göyce. Taş. Kızlar Kaleleri

Resim 3.19. Göyce. Taş. Kızlar Kaleleri Su Depoları

3.2. CAMİLER

Cami ve Mescid Kavramları. Arapça cem‘ kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki câmi‘ kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü’l-câmi‘ (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir[123]. Cami kesinlikle İslam inancının en önemli yapısıdır ve en önemli işlevi toplu ibadet mekânıdır[124]. Camiler İslamın ortaya çıkışından itibaren İslamı benimsemiş tüm köyler ve şehirlerde en önemli yer olmuştur. Camilerin görevi, dönemler içerisinde toplu ibadet mekânı, Cuma namazı, eğitim merkezi, hutbelerin verildiği mekân ve padihşahların emirlerinin okunduğu mekân olarak kullanılmıştır. Mescidler sadece dinî eğitim ve öğretimin yapıldığı yerler değildi. Kur’an ve hadisi anlamadaki öneminden dolayı daha ilk asırlardan itibaren edebiyat, bilhassa eski Arap şiiri de bu derslerin konuları arasına girmiştir. Tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, Mescid-i Nebevî’deki meclisinde sık sık Arap şiiri üzerinde dururdu. Daha sonra camilerde nazarî tıp dersleri dahi verilmiştir. Meselâ V. (XI.) yüzyılda Hâkim-Biemrillâh devrinde İbnü’l-Heysem Ezher Camii’nde tıp dersleri veriyordu[125]. İslamın ilk camisi Medine camisidir. Peygamber (sav.) kendi elleri ile ve Ensarlarının yardımı ile Medine camisini inşa etmişlerdir. Daha sonraki zamanlarda bu caminin planı ülkelerdeki yapılan yeni camilere örnek olmuştur. İslâmiyet’i kabul eden kabilelerin bir kısmı eski mâbedlerinin yerine cami yapmıştı. Tâif’te Sakıf kabilesi, camilerini daha önce Lât’ın bulunduğu yere inşa etmişti; bir rivayete göre ise bunu bizzat Hz. Peygamber istemiştir (İbn Mâce, “Mesâcid”, 3). Bazı eski mâbedlerin taşları da putlarla birlikte mescidlerin yapımında kullanılmıştır. İbnü’l-Kelbî’nin naklettiğine göre Mekke ile Yemen arasındaki Tebâle’de bulunan ve Has‘am, Becîle, Ezd ve Hevâzin kabilelerinden bir kısmının tapındığı Zülhalesa putu, Tebâle Camii’nin kapı eşiğine konulmuştu. Yemâmeliler de eski kiliselerinin yerinde onun enkazı ile cami inşa etmişlerdi[126].

Müslümanların eline geçen yerlerde fethediliş şekline göre ya eski mâbedler kısmen veya tamamen camiye çevriliyor veya mâbedler oldukları gibi bırakılarak sadece yeni mescidler bina edilmek üzere bir arazi ayrılıyordu. Rivayete göre Dımaşk hicretin

---

[123] Ahmet Akgündüz, T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, Cami Maddesi, 1993, C.7, 46
[124] Robert Hillenbrand, *İslam Mimarisi*, (ter Bagir Ayetulllah Zade Şirazi), Rozene, Tahran h.ş 1380 (2001), 31
[125] Ahmet Önkal. Nebi Bozkurt, “Cami” Mad.T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, 50
[126] Ahmet Önkal. Nebi Bozkurt, “Cami” Mad.T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, 48

14. yılında kısmen barış yoluyla fethedilmiş, iki taraftan şehre giren ordu tam ortada Ioannes (Yuhannâ) Kilisesi'nin bulunduğu yerde buluştuğu için mâbedin yarısı Hıristiyanlara bırakılmış, diğer yarısı camiye tahvil edilmiştir. Humus'ta bulunan Ioannes Kilisesi de kısmen camiye çevrilmiştir. Ebû Ubeyde şehir halkıyla, canlarına ve mallarına dokunmamak, ayrıca şehir surları, kilise ve değirmenleri korunmak üzere anlaşma yapmış, adı geçen kilisenin dörtte birini bu anlaşmanın dışında tutmuştur[127].

Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra Mescidler; Emevîler ve Abbâsîler zamanında mescidler sayıca arttı ve mimari açıdan büyük gelişme gösterdi. Bu dönemde binlerce cami ve mescid inşa edilmiştir. Eskiden basit inşaat malzemesiyle yapılmış olanlar daha kaliteli malzemelerle yenilendi. Muâviye Kûfe, Basra ve Fustat örneğinde olduğu gibi ortasında cami ve dârülimâre bulunan ordugâh şehri Kayrevan'ı tesis etti. Hz. Peygamber'in Medine'deki mescidi örnek alınarak birçok şehre yeni camiler yapıldı. Zaman zaman fethedilen yerlerdeki eski mâbedler cami olarak yeniden imar edildi. Osmanlılar döneminde de başta Bursa, Edirne ve İstanbul olmak üzere gelişen mimari üslûplarıyla birçok cami ve mescid yapılmıştır[128].

İslam inancı dünyaya yayıldıktan sonra Müslümanlar gittikleri ülkelerin mimari özelliklerinden bir kısmını alarak yeni yapılan camilerde bu mimari özellikleri kullanarak kendilerine yeni bir cami üslubu oluşturmuşlardır. Bu üslupları genel olarak dört gruba ayırabiliriz bunlar:

Mısır Üslubu Mısırın eski tarihinden ve mimarisinden etkilenip ve Afrikanın doğusu, Mısır ve Sudan ülkelerinde yayılmıştır[129]. Bu üslubun mimari özellikleri harim kısmı sütunlu ve küçük, büyük kubbeli ve camilerin içerisinde türbe, medrese ve hangah bulunaktadır. Genel olarak bu camiler daha çok medreseye benzemektedirler. Mısır

---

[127] Belâzürî, 137

[128] Osmanlı camilerindeki eğitim ve kültür faaliyetlerini tamamlayan önemli bir unsur da çok yaygın olarak görülen camilerde kütüphane tesisi geleneğiydi. Cami derslerini takip eden talebe ve namaz vakitleri arasında boş vakti olan cemaat için bu kütüphaneler çok faydalı olmuştur. Osmanlı cami kütüphaneleri, ya Mekke ve Medine Harem-i şeriflerindeki Mahmûdiye kütüphanelerinde, Ayasofya ve Süleymaniye örneklerinde olduğu gibi cami içerisinde demir şebeke ile ayrılan bir kısma yerleştirilmiş veya Beyazıt Veliyyüddin Efendi, Kayseri Râşid Efendi, Konya Yûsuf Ağa kütüphanelerinde olduğu gibi camiye bitişik olan ve bir iç kapı ile girilip çıkılan ek binalarda tesis edilmiştir. Ahmet Önkal. Nebi Bozkurt, T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, Cami Maddesi, 1993, C.7, 49-51

[129] Muhammed Kerim Pirniya, *İran Mimarisinin Uslubları, Suruşi Daniş,* Tahran 1387 h.ş (2008), 20

üslubunun örnekleri; Bibers Camisi (1266-1269) (Resim 3.20) ve Ennasir Muhammed Bin Galavun Camisi'ni (1318)(Resim 3.21) örnek olarak verebiliriz.

Şami Üslubu Bizans'ın sanat ve mimarisinden etkilenerek Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Anadolunun bir kısmına bu üslup görülmektedir[130]. Bu üslubun mimari özellikleri; Medine Mescidinin planı örnek alınmış, büyük avlu, revaklı cami, harim kısmı kapalı ve cuma camisi şeklinde yapılanlarıdır bu camilere örnek; Basra Camisi (665) (Resim 3.22) ve Kufe Camisini (635) (Resim 3.23) örnek verebiliriz[131].

Mağrip Üslubu çok daha görkemli ve güzel şekilde mimarisini ortaya çıkarmıştır. Bu mimari Cezayir, Güney İspanya ve Mağrip ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Bu cami üslubu seneler boyunca Medine Mescidinin üslubunda devam etmiştir. Mağrip üslubunun mimari özellikleri; süslü kubbelerin kullanılması, süslü mihraplar ve iç kısımda çeşitli kemer kullanımı olduğunu söyleyebiliriz. Mağrip üslubuna örnek olarak; Cezayir Keçiova Camii (1209) (Resim 3.24) ve Mescidi Kordoba (786) (Resim 3.25) örnek olarak verebiliriz[132].

En son üslub İran üslubudur bu üslup diğer üsluplardan geniş bir şekilde kullanılmıştır. İran üslubu Irak, İran, Afganistan, Özbekistan, Hindistan ve Umman ülkelerinde kullanılmıştır. İran halkı İslamiyeti kabul ettikten sonra İran'da bir süre hiçbir mimari eser görülmemektedir. İran'da yapılan camiler ilk başta ateşkedelerin ve mihrabelerin üzerine yapılmıştır[133]. İzed Hast Camisi(9.yy.) ateşkelerin üzerine yapılmış (Resim 3.26). Ayrıca Zevvare Camisi(12.yy.)mihrabenin üzerine yapılmıştır[134](Resim 3.27). İran'da ilk defa cami yapımı Tahiriler Horasan bölgesinde hükümdarlığa geldikten sonra Medine Camisini kendilerine örnek alarak camileri yapmaya başlamışlardır[135]. Bu camilerde Mescidi Cuma Cami planlarında yapılmışlardır. Ayrıca bu dönemin camilerinin ortak özellikleri; dikdörtgen planlı çok sade ve bezemesiz, malzemeleri kerpiç ve tuğla, tavanı kerpiç, kuzey tarafında tek minare ve tek kubbeli camilerdir. Bu üslub ilk defa horasan bölgesinde yapılmıştır bu yüzden bu üsluba Horasan üslubu

---

[130] Pirnia, 20
[131] Richard Ettinghausen ve Oleg Grabar, *İslamda Sanat ve Mimari*, ter Yagup Ajend, Semt, Tahran 1390 h.ş (2011), 26
[132] Hillenbrand, 85
[133] Mitraismin ibadet ettiği mekana mihrabe denir. Ettinghausen, Grabar, 300
[134] Suut Kemal Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat,* Basaş Ofis, İstanbul 1984, 45
[135] Pirniya, 135

denilmektedir. Horasan üslubu hicri 1.yıldan hicri 4. y.y. kadar devam etmiştir ve bu üslubun örnekleri çevredeki şehirlere de yayılmışlardır. İran'da bu dönemde yapılan en ünlü camiler Yezd şehrinde Fehrec Camisidir(7.yy.) bu yapı 1.hicri dönemde yapılmıştır ve İran'ın ayakta kalan en eski camisi(Resim 3.28), Damgan şehrinde Mescidi Tarihane(10.yy.) 3. Hicri dönemde yapılmıştır (Resim 3.29), diğeri Nain şehrinin Cuma Mescididir (11.yy.) (Resim 3.30) 4. Hicri dönemde yapılmıştır ve bu döneme ait en önemli cami İsfahan Şehrinin Cuma Mescididir (12.yy.)(Resim 3.31)[136].

İran'ın ikinci mimari üslubu Ziyariler tarafından başlamış Buyiler, Büyük Selçuklular ve Harzmşahlar'a kadar devam etmiştir. Bu üslub ilk defa Rey Şehrinde (Razi)[137] yapılmaya başlanmış bu yüzden bu üsluba Razi üslubu denilmektedir[138]. Bu üslubun özellikleri dört eyvanlı planlı, tonoz ve kemerlerin farklı türlerinin kullanılması, iç ve dış kubbenin kullanılması, kitabe kullanılması, kufi hattının kullanılması, binanın sağlam tutulması, binanın içinde ve dışında mukarnas ve alçı işleri, sırlı tuğlaların kullanılması bu üslubda genellikle görülmektedirler[139]. Razi üslubu hicri 3.yüzyıldan, hicri 6. yüzyıla a kadar devam etmiştir. Razi üslubuna örnekler; İsfahandaki Mescidi Cuma Camii (Resim 3.31), Gulpaigan Camisi (12.yy.) (Resim 3.32), Erdistandaki Erdistan Cuma Mescidi (12.yy.)(Resim 3.33) ve Kazvindeki Cuma Camisi(12.yy.) (Resim 3.34).

İslamiyetin İran'a gelişinden sonra 3. üslub Azeri Üslubudur. Moğol saldırısında sanatçılar ve mimarlar İran'ın güney tarafına kaçmışlardır ancak Moğollar İran'da tam hakimiyet kurduktan sonra yeni binaları inşa etmek için sanatçıları ve mimarları geri çağırmışlardır. İlk defa Tebriz başkent olduğunda binaların yeni inşasını burada görülmektedir bu nedenle bu üslup Azeri üslubu olarak tanınmaktadır[140]. Bu üslup kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. İlk üslup hicri 7-8. yüzyılda başlamış ve diğeri hicri 9-10. yüzyılda da devam etmiştir. Azeri üslubunun ilk döneminin özellikleri; binanın çok büyük olması, binanın yüksek olması, iç mimaride bol alçı kullanılması, dış mimaride tuğla ve yedi renkli tuğlalardır. Bu üslubun örnekleri; Tebrizde bulunanan Mescidi Erk (13.yy.)(Resim 3.35), Zencan'da bulunan Sultaniye Gumbetidir (14.yy.) (Resim 3.36).

---

[136] Huşeng Resuli, *İran'da Mimarinin Tarihçesi ve Uslubları*, Peşuten, Tahran 1392 h.ş (2013), 101
[137] Rey şehrinin ilk adı Razi dir.
[138] Pirniya, 206
[139] Resuli, 111
[140] Pirniya, 208

Azeri üslubunun ikinci bölümü Timur döneminde başlamaktadır. Timur şehirlere saldırdıktan sonra sanatçılar ve mimarları Semerkand'a götürmüş ve daha sonra istediği şehirlere (Herat, Buhara, Horasan ve …) göndermiş ve yeni binaların yapılmasını emretmiştir. Bu üslubun özelliği; çeşitli planların kullanılması, yüksek eyvanlı olmaları ve iki minarenin kullanılmasıdır. Bu üslubun örnekleri; Tebrizde Mescidi Kebut (15.yy.)(Resim 3.37) Yezd'de bulunan Cuma Camisi (15.yy.) (Resim 3.38) ve Gevherşad Camisidir(15.yy.) (Resim 3.39).

İranda bulunan en son mimari üslup İsfahani üslubudur. Bu üslup ilk defa Safeviler döneminde ve İsfahanda yapılmıştır. Bu yüzden bu üsluba İsfahani üslubu denilmektedir. Bu üslub hicri 10. yüzyıl da başlamış ve hicri 13. yüzyıla kadar devam etmiştir[141]. Bu üslubun özellikleri; kare ve dikdörtgen planlı, çini ve sırlı tuğlanın yapının içerisinde ve dışarısında bol kullanılması, camilerin içerisinde kalem işleri ve ibadet mekanlarının bol yapılmasıdır[142]. İsfahan üslubuna örnekler; İsfahan Mescidi Şah(17.yy.) (Resim 3.40), Şiraz Mescidi Vekil(17.yy.) (Resim 3.41), İsfahan Mescidi Şeyh Lutfallah (17.yy.)(Resim 3.42) ve Meraga Molla Rüstem Camisidir (17.yy.)(Resim 3.43).

İran da İslami dönemde mimarlar camileri çeşitli şekillerde süslüyorlardı. Büyük Selçuklular döneminde süslü tuğlalar, İlhanlı döneminde alçı ile süslemeler yapılmaktaydı ayrıca Timurlar ve Safeviler döneminde çini ve mozaikler ile camiler süslemekteydi[143].

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Camiler: Meragadaki günümüze kadar ayakta kalan eski camiler Safevi ve Kacar döneminde yapılış olan camilerdir. Safevi döneminde yapılan camiler dikdörtgen planlı mihraba paralel ve dikey şekilde yapılmışlardır (Çizim 3.1). Kacar döneminde yapılan camiler dikdörtgen, kare planlı camilerdir (Çizim 3.2).

1- **Dikdörtgen planlı mihraba paralel camiler:** İsminden de anlaşılacağı gibi paralel olarak mihraba sıralanmış sahınların oluşturduğu cami plan türüdür. Bu türde düzenlenmiş Mescidi Nebevi bu grubun önemli bir temsilcisidir. Safevi dönemine ait olan camiler; Gazi Camii, Reyhan Camii, Zerir Camii ve Muiziddin Camii' dir (Çizim 3.1). Kacar dönemine ait camiler; Şucaeldölee Camii dir (Çizim

[141] Pirniya, 272
[142] Resuli, 195
[143] Halil Muştak, İran'ın Sanat Ve Mimarisi, Azad Endişan, Tahran, h.ş1387 (2008) , 191

3.2). Anadolu'da da Sivas Ulu Cami (13.yy.) de enine düzenlenmiş cami plan örneklerindendir. Sivas ulu cami Danişmedler döneminde yaptırılmıştır bu cami 31x51m ölçüsünde onbir nefli büyük bir camidir[144]. Meragadaki camilere baktığımız zaman Muiziddin Camii dışındaki camilere Sivas Ulu Camii inden daha küçüklerdir. Ayrıca Safevi döneminin camileri; Gazi Camii dört nefli, Reyhan Camii iki nefli, Zerir Camii üç nefli ve Muiziddin Camii on neflidir, Kacar dönemindeki Şucaeldölee Camii dört neflidir.

2- **Dikdörtgen planlı mihraba dikey camiler:** Bu düzenlemede sahınlar kuzey-güney istikametinde düzenlenmiştir. Mihraba dik olan bu sahın düzeyi aynı zamanda bu plan türü Anadolu'ya özgün plan türüdür. Kayseri Ulu Cami (1205) ve Divriği Kale Mescidi (1180-1181) buna örnek teşkil ederler. Safevi dönemine ait camiler; Tacettin Camii ve Ak Camii dir (Çizim 3.1). Kacar dönemine ait mihraba dikey planlı cami bulunmamaktadır. Anadoludaki mihraba dikey camiler Kayseri Ulu Camii sekiz nefli ve mihrab önü kubbelidir, Divrigi Kale Mescidi üç neflidir. Meragadaki mihraba dikey camiler Tacecettin ve Ak camii dört neflidirler. Mihraba dikey planlı camiler Anadoluda yaygın olarak kullanılmaktadır Meraga'da ise Safevi dönemine kadar nadir olarak kullanılmıştır ve Safevi döneminden sonra hiç örneği bulunmamaktadır.

3- **Kare planlı camiler:** Bu camilerin planı, kare bir ibadet mekânı ile son cemaat yerinden oluşur. İbadet mekânının üzeri genellikle tek bir kubbe ile örtülü olan bu camilerde, son cemaat yeri tonoz veya küçük kubbelerle örtülüdür. Meragada Safevi döneminde Şeyh Baba Camii ve Serdabe Camiidir (Çizim 3.1). Kacar dönemine ait camiler; Başapan Camii, Muhammed Tegi Camii ve Aliyestan Camii dir (Çizim 3.2). Anadoluda kare planlı camilere örnek olarak İznik Hacı Özbek Camisi (1333) ve İznik Yeşil Camisi (1378) söyleyebiliriz. Anadolu daki kare planlı camiler genel olarak tek kubbe ile örtülmüştür ama Meraga daki kare planlı camiler Safevi döneminde düz tavanlı olarak yapılmışlardır Kacar döneminde ise Aliyestan Camii hariç düz tavanlı olrak yapılmışlardır.

[144]Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Yükseköğretim Kurulu Matbası, Anara 1990, 149

Anadoluda yapılan camiler çok çeşitlilik göstermektedirler ama Kacar döneminde Meragada yapılan camiler sadece mihraba dik sahanlar ve kare planlı olarak yapılmışlardır.

Anadoluda 13. Yy.da ulu camiler iç mekan bakımından ahşap ve kâgir olmak üzere iki ana gruba ayırabiliriz birinci grupta bulunan ulu camiler tek yada her iki yönde atılan kemerlere binen beşik tonoz, çapraz tonoz yada kubbe ile örtülmüştür.[145] Aynı zamanda Meraga'da Kacar döneminin camilerinin taşıyıcı elemanları kubbe ve tonozlar kullanılmıştır.

Mimari elemanları

1- **Mihraplar:** Camilerde kıble yönünü gösteren bu niş kıble olarak tanımlandığı için namaz sırasında yönün belirlenmesini sağlamak amacıyla duvar içerisine girinti şeklinde, bir niş olarak düzenlenmiştir. İlk camilerde mihraplar renkli bir çizgi taş ya da alçı bir levha ile belirtilmiştir. Emeviler döneminden itibaren duvar içerisinde yerleştirilmiş bir niş şeklinde mihraplar görülür. 9. Yüzyıldan itibaren mihraplarda çerçeve oluşturulmuş. Kemer, kemer köşeliği, kavsara ve sütunce daha sonra bezeme amaçlı rozetler geometrik ve bitkisel amaçlı motifler kullanılmış ve cami içerisindeki en önemli öğelerden birisi olmuştur. Mihraplar yapıldığı malzemeye göre isimlendirilmiştir.

Meragada bulunan camilerin mihrapları ilk yapıldığı zaman süssüz bir şekilde yapılmışlardır ama daha sonraki zamanlarda restore edildiklerinden sonra bazılarına çini ve mozaik süsler eklenmiştir (Muhammet Tegi Camii ve Mescidi Cuma Camii). Ayrıca mihraplar genel olarak bir niş ile gösterilmişlerdir ve alçı ile kapanmıştır. Gazi, Tag Dervaze ve Şeyhbaba camilerinin mihrabları alçı ile yapılmış nişlerden oluşmaktadır. Başkapan ve Molla Rüstem Camilerinin mihrapları tuğladan yapılmış niş şeklindedirler. Muhammed Tegi ve Mescidi Cuma camilerinin mihrabları çiniden yapılmış ve üzerlerinde bitisel ve yazı süslemeleri bulunmaktadır. Serdabe Camiinin minberi ise mermerden yapılmıştır.

Anadoluda ise camilerin mihrapları taş, alçı, çini, tuğla ve ahşaptan yapılmışlardır. Anadoluda taş mihrablara örnek olarak Cizre Ulu Camii (1160)

[145] Özkan, 165

mihrabı, çini mihraba örnek olarak Akşehir Ulu Camii (1420), alçı mihraba örnek olarak Harput Ulu Camii (12.yy.), çini ve alçı mihraba örnek olarak Konya Sahip Ata Camii (1283), ahşap mihraba örnek olarak Ürgüp Taşkın Paşa Camii (1350) örnek olarak söyleyebiliriz[146].

Meragada bulunan mihraplar sade niş halinde yapılmışlardır ve ilk yapıldıkları zaman süsüz bir şekildedirler restorasyonlarından sonra bazılarına (Muhammed Tegi ve Mescidi Cuma Camii) çini ve mozaik süslemeler yapılmışlardır. Anadoludaki mihraplar ise daha çeşitli malzemelerden yapılmışlardır ve süslü ve süssüz yapılmışlardır ve restorasyondan sonrada aynı şekilde restore edilmişlerdir.

2- **Minberler:** Camilerde hatibin hutbe okunduğu mimari elemandır minberler. Genellikle cemaate göre mihrabın sağına yerleştirilir. İlk camilerde bugünkü tarzda minber yoktur. Mescidi Nebevide Hz. Muhammed'in camideki cemaatine hitap ettiği zaman uzun süre ayakta kaldığı görülmüş ve yaslanması için küçük hurma ağacı dikilmiş daha sonra üç veya dört basamaklı küçük bir seki halinde yükselen bir oturak yapılmıştır. Hz. Peygamberimiz üçüncü kademede oturup ayaklarını birinci kademeye koymuştur. Halen imamlar günümüzdeki en üstteki basamağı Hz. Peygambere saygıdan dolayı kullanmazlar. Mimberlerde cami içerisine tıpkı, mihraplarda gibi Emeviler zamanında koyulmuştur. Bu dönem minberleri genellikle dört veya beş basamaktan oluşan ahşaptan yapılmış minberlerdir. Daha sonraki dönemlerde basamakların sayısı artmış ve Abbasi döneminde minber yapımı gelişim göstermiş, Fatımiler döneminde de bu gelişim devam etmiştir. Malzeme itibari ile değişik minberler vardır. Ahşap, taş, çini, mermerden yapılmış minberler vardır.

Meragadaki camilerin minbeleri ahşaptan yapılmış ve sadece basama sayıları birbirlerinden fakrlıdır. Gazi, Tag Dervaze, Şeyh Baba Camilerinin minberleri üç basamaklı Aliyestan ve Serdabe Caminin dört basamaklı, Muhammed Tegi ve Molla Rüstem camilerinin beş basamaklı minberleri bulunmaktadır. Meragada bulunan camilerin minberler ise genel olarak ahşaptan yapılmış ve seyyar minberlerdir. Ayrıca minberlerin basamaklarının üzerine el ile örülmüş halı serilmiştir.

---

[146] Ömür Bakırer, *Anadolu Mihrabralı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, 30-35

Anadoludaki camilerin minberleri genelde mihrabın solunda bulunmaktadır ve ahşaptan yapılmış üzerlerinde geometrik süslemeler bulunmaktadır ayrıca minberlerin önünde bir kapı veya örtü bulunmaktadır (Resim 3.44) . Anadolu minberlerine örnek olarak Divriği Ulu Camii minberini söyleyebiliriz.

3- **Son cemaat yeri:** Namaza geç kalanlar için caminin asıl ibadet alanına girişi sağlayan kapı önündeki revaklı bölüm. Meragada bulunan camilerin son cemaat yerleri bulunmamaktadır (Resim 3.45)

4- **Girişler:**Meragada bulunan camilerin girişleri taşlık bölümüne açılır ve buradan bir kapı vasıtası ile harim kısmına geçilir. Anadoludaki camilerde taşlık bulunmamaktadır camilerin girişleri son cemaat yerlerine açılır ve son cemaat bölümünden harim kısmına geçilir.

5- **Pencereler:** Meragada bulunan camilerde pencere çok önem verilmiş ve harim kısmını aydınlatmak için oldukça çok pencere kullanılmıştır. Anadolucaki camilerde de caminin içini aydınlatmak için çeşitli bölümlerinde (kubbe çevresinde, duvarlarda ve son cemaat) pencerelere fazlasıyla önem verilmiştir.

6- **Taç kapılar:** Önemli binaların cephelerini muhteşem şekilde göstermek için inşa edilir. Batı literatüründe portal olarak bilinir. Genellikle anıtsal nitelikli yapıların cephelerini süslemek amacıyla kullanmışlardır. Bu tür anıtsal nitelikli taç kapılar erken dönemlerden itibaren Türk İslam başta olmak üzere 8.yüzyıl itibaren programlı bir şekilde uygulamışlardır. İran da, Suriye de taç kapılar önemsenmiş ve bunlar tek başına cepheyi temsil eden mimari dekorasyonlar şeklinde kullanılmıştır. Meragadaki camilerin bazılarında taç kapı bulunmaktadır bunlar; Şeyh Baba Camii, Şeyh Tacettin Camii ve Muiziddin Camiilerinde eyvan türü taç kapı yapılmıştıtr. Ayrıca Molla Rüstem Camisinde iki adet taç kapı bulunmaktadır bunların birisi eyvan türü diğerisi mukarnaslı taç kapıdır.

Anadoluda ise şehir merkezlerindeki büyük camilerin bir çoğunda taç kapı kullanılmıştır bunlar eyvan türü, mukarnaslı ve kuraldışı taç kapılardan oluşmaktadırlar. Bunlara örnek olarak Divri Ulu Camii ve Eşrefoğlu Camini (1299) söyleye biliriz (Resim 3.46-48).

Safevi dönemi Meraga camilerinin ortak özellikleri minare ve kubbesi olmayan, düz tavanlı, kavak ağacından yapılış sütunlar, sütun başlıkları mukarnaslı, giriş kısmından

sonra taşlık bölümünün olması, duvarları alçı ile sıvanmış, tavanlarında kalem işleri bulunması ve birçoğunun külliye şeklinde yapılmasıdır.

Ahşap sütunlu camilerin ilk örnekleri Arap Yarımadası, İran ve Orta Asya'da görülmektedir[147]. Anadolu'da ahşap sütunlu camiler 13. yüzyıl başlarında görülmeye başlanmıştır. Türkler tarafından Anadolu'ya getirilmiş olan bu cami tipi Orta Asya mimarisinin özelliğini taşımakla beraber Anadolu'da yeni gelişme alanları da bularak kendine özgü bir mimariye sahip olmuştur.[148] Anadolu'da Selçuklular'dan başlayarak 19. yüzyılın sonuna kadar uzun bir gelişim süreci geçiren bu yapıların günümüze gelen en önemli örnekleri; Anadolu Selçuklu döneminden kalan Konya Sahip Ata Cami-1258, Afyon Ulu Cami-1272, Sivrihisar Ulu Cami- 13.yy.ın ilk yarısı, Beylikler döneminden kalan Beyşehir Eşrefoğlu Cami-1297, kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte 13.yy. da yapıldığı tahmin edilen Ankara Arslanhane Cami Kastamonu Kasabaköy Cami- 1367, Niğde Eskiciler Mescidi-1413, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan Ankara Ahi Elvan Cami-1832'dir.

Meraga ve Anadoluya baktığımız zaman Anadoluda ahşap cami yapımı 13.yy dan başlayarak 19.yy. kadar devam etmiş ama Meraga'da sadece 17-18. Yy da görülmektedir ve daha sonra ahşap camilerin yapımı sürdürülmemiş ve tuğla, taş, kubbeli ve minareli camilere yerini vermiştir. Ayrıca Anadoluda bulanan ahşap camilerin birçoğunda minare bulunmaktadır ama Meraga şehrinde bulunan ahşap camilerinde hiçbir minare bulunmamaktadır.

Anadoluda bulunan ahşap camilerin dış çepheleri taştan yapılmış ama Meraga'da bulunan ahşap camilerin dış cephesi tuğladır (Resim 3.49).

Kacar döneminde yapılan camilerin duvarları tamamen tuğladan yapılmış ve payeler, sütunlar taştan yapılmışlardır. Sütunlar ve sütun başlıkları süslü tuğladan yapılmışlardır. Camilerin örtüsüne troplar vasıtası ile geçilmiştir ve genel olarak sivri kemerler kullanılmıştır. Örtü sistemleri olarak bazılarında tonoz (Şucaeldölee) bazılarında kubbe kullanılmıştır (Aliyestan). Genel olarak minareler iki adet ve giriş kapısının üzerinde bulunmaktadır. Mihraplar bazılarında çini ve bazılarında tuğla ile

[147] Bayhan, A. "A. Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research), Volume2/7, 2009.
[148] Kuran, A. *Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi*, Malazgirt Armağanı, Ankara, 1972, 179–186

yapılmıştır. Minberler ahşaptan yapılmış ve seyyar bir şekildedirler. Vaaz kürsüşeri ve mahfiller bulunmamaktadır.

Meraga daki camilerin ortak özellikleri; camilerin zeminleri el yapımı halılar ile örtülmüş, namazlar mühür[149] ile kılınır, taşlık bölümlerinin bulunması, camilerin birçoğunda mutfak bulunması ve özel güzlerde yemek dağıtılması.

Meraga daki camilerden Muiziddin Camii ve Muhammed Tegi Camii'nin içerisinde türbe bulunmaktadır (Resim 3.50).

Anadoluda Saltuklu döneminde yapılan camilerde mihraplar taştan yapılmış ve süslemeler taş üzerine yapılmıştır.[150]

Anadoludaki camilerin minaresi çok çeşitli şekillerde yapılmışlardır mesela Erzurum Ulu Cami kare kaideli silindirik gövdeli tek şerefelidir.[151] Ayrıca Erzurum Kale camisinin minaresi kare kaideli ve tuğladan örtülmüş silindirik gövdelidir.[152] Fakat Meragadaki camilerin minareleri taç kapının üzerinde bulunmaktadır (Resim 3.51).

Anadolu camilerini Meraga camilerinden ayıran diğer özellikler camilerde vaaz kürsüleri, hünkar mahfilleri, son cemaat yeri, müezzin odası ve şadırvan bulunmaktadır ama Meragadaki camilerin hiç birinde bu bölümlere rastlanılmamaktadır (Resim 3.53-56).

Ayrıca Anadoludaki camilerde cami sadece namaz kılmak ve dua etmek amacı ile kullanılmaktadır ama Meraga şehrinin bazı camilerinde namaz kılmak ve dua etmek haricinde özel günlerde (Muharrem aylarında) yemekler dağıtılmaktadır bu yüzden camilerin mutfağı, kabları ve büyük kazanları bulunmaktadır.

Süsleme Özelliklerine Göre Camiler:

Geometrik Süsleme: Geometrik motifler dünyanın en eski süsleme motiflerindendir. Bu motifler kapalı ve açık geometrik motifler olarak kullanılmışlardır. Bütün İslam sanatı çevresinin geometrik tezyinatını sonsuzluk prensibindeki motifler oluşturur. Sınırları belli bir daire içine teknik resim kurallarına uygun üçgen, dörtgen (kare), beşgen, altıgen,

[149] Şiiler namaz kılarken secdede topraktan yapılmış çeşitli şekilleri olan mühürlere alınlarını koyarlar.
[150] Özkan, 167
[151] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı,* (11. Basım), Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, 151
[152] H. Karamağaralı, *Erzurum Ulu Cami*, A.Ü. İlahiyat Fak. Y.A.D. 3, Ankara 1981, 139

yedigen, sekizgen vb. çizilebilir. Bu çokgenler, süsleme amacıyla çizilirse geometrik süsleme motifleri ortaya çıkar. Özellikle geometrik motiflerde, motiflerin devamlı birbiriyle kesişerek yeni şekillerin doğması sağlanmıştır. Tek başlarına değil bir an göze çarpıp yerlerini diğer şekillere bırakarak anlam kazanırlar ve bu motiflere bakan kişiye aynı anda birçok görüntü sunulur. Son derece ince hesaplara dayanan bu geometrik tasarımlar çeşitli anlamlarda yorumlanmışlardır. Selçuklular geometrinin sunduğu imkanlardan en fazla derecede istifade etmişlerdir. Kapalı şekillerden kurulu örneklerin en komplekslerini düşünmüş olmaları bunu açıkça göstermektedir. Geometrik motifleri altıgenler, sekizgenler, yıldızlar, üçgenler, düğümlü geçmeler, yıldız motifleri ve bunların değişik şekilleri oluşturur. Geçme olarak adlandırılan hasır örgü ve zencirek geçmeler eski çağlardan beri bilinen motifler arasındadır, yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. Bitkisel süslemede olduğu gibi geometrik süslemede de tarihin hemen her döneminde kullanılmış olan geometrik süslemeler, İslam sanatında Emevi, Abbasi, Karahanh, Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde geliştirildi, coğrafi yöre ve kullanılan malzemenin türüne bağlı olarak farklı tipler ortaya çıktı. özellikle tuğla malzemeyle uygulanan kompozisyon türleri, Anadolu'ya yansırken daha çok taş malzemeyle uygulanmış, bu arada çini ve ahşapta da önemli örneklerle zenginleşerek devam etmiştir. Hemen her malzemeyle ve bezemenin her alanında uygulamasını gördüğümüz geometrik kompozisyonlar, öteki süsleme konuları olan bitkisel, yazı ve figürlü kompozisyonlar yanında, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı çağları boyunca varlığını kesintisiz olarak sürdürmüştür. Ahşaba, kumaşa, seramik üzerine işlenmiş örneklerle karşılaşılır.

Meragada bulunan camilerin hiçbir yerinde geometrik süslemeler bulunmamaktadır. Anadoludaki camilerin birçok yerlerinde geometri süsleme kullanılmıştır örne olrarak Edirne Selimiye Camii (1574) Mihrabın iki yanında ve üzerinde çini üzerine geometrik süslemeler kullanılmıştır ve Afyon Kırk Direkli Camii (1272-1277) tavanında geometrik süslemeler kullanılmıştır(Resim 3.57-58).

Bitkisel Süsleme: Anadolu Selçuklu çağı, erken Osmanlı ve Safevi dönemi, bitkisel süslemenin motiflerini rumi, palmet ve lotus oluşturmaktadır. Bir doğulu motif olarak ortaya çıkan antik çağın çeşitli yörelerinde sevilerek kullanılan palmet ve rumiler kullanım zenginliği bakımından mimari bezemenin en önemli kolunu oluşturmaktadırlar. Şekil yönünden farklılık gösterse de palmet ve rumilerin ana vatanı olarak eski Mısır sanat çevresi kabul edilmektedir. Bu sanatın yayıldığı çevrenin doğal bitki örtüsü olan papirüs

ve palmiye ağaçlarının motiflerinin oluşumunda etkili iki örnek olduğu düşünülmektedir. Palmet ve rumi motiflerinin erken örnekleri MÖ 1. binde Akdeniz çevresinde oluşan diğer kültür çevrelerinde de yaygınlaşmış ve sevilerek kullanılmıştır. Mısır sanatını takiben eski dünyanın en eski sanat ve kültür birikiminin ortaya çıktığı klasik Yunan sanatıyla ardından gelen Helenistik dönemde de Mısır sanatından alınma bu bitkisel formların öncü örneklerine rastlanmaktadır. Helenistik dönemden sonraki Roma döneminde MÖ ve sonraki yıllarda palmetlerle birlikte lotus çiçeği motiflerine her tür mimari yapıda, lahitlerde, kapı ve pencere pervazlarında, lentolar üzerinde oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Türk plastik sanatının şekillenip yaygınlaşmasında temel kaynak olarak kabul edilen Hun sanatı mimari ve bezeme açısından en parlak dönemin yaşandığı Ortaçağ Türk mimarisine yön veren güçlü bir sanat çevresi olarak tanınır. Anadolu öncesi Türk sanatının yayıldığı coğrafya üzerinde MÖ 1. binde Orta Asya Hun sanatının etkileri gayet açıktır. Zamanla belirginleşen ve klasik değerler kazanan bazı bitki motiflerinin öncü örneklerini rastlandığı bu sanat çevresinde ortaya çıkan şekiller fikir ve düşünce bazında Anadolu Türk sanatını da etkilemiştir. Anadolu Selçuklu çağı içerisinde ustaların tercih etmiş olduğu bitkisel örneklerin rumi, palmet ve lotusların stilize edilerek grift bir şekilde kullanıldığı gözlemlenirken, bu erken Osmanlı döneminde de kullanımını devam ettirir. Daha sonra rumi, palmet, lotuslarla birlikte natüralist süslemeler kullanılmaya başlanmış ve klasik Osmanlı dönemi bitkisel süslemesini ise karanfil, lale, papatya, sümbül, gül, hançer yaprağı, hatmi çiçeği gibi natüralist süslemeler oluşturur.

Meragadaki camilerde sadece Safevi döneminde kalem işleri bitkisel süslemeler camilerin tavanlarında gölmektedir. Anadoluda bitkisel süslemelere camilerin mihraplarında, minberlerinde ve caminin duvarlarında bulunmaktadır Afyon Kırk Direkli Camii örnek olarak söyleye biliriz (Resim 3.59).

Yazı: Bu sanat Arap harflerinin 6.-10. yüzyıllar arasında geçirdiği uzunca bir gelişme döneminden sonra ortaya çıkmıştır. Türkler, Müslüman olduktan ve Arap alfabesini benimsedikten sonra uzun bir süre hat sanatına herhangi bir katkıda bulunmamışlardır. Çeşitli hatlar kullanılarak kalem işi ve oyma ile yapıların üzerine ve içerisine yapılan bir süsleme türüdür.

Meragada bulunan camilerde yazı süslemeleri camilerin tavanlarında, duvarlarında, mihraplarında, dış cephelerinde ve giriş kapılarında kullanılmıştır. Meraga daki Kacar dönemine ait camilerde kitabeye önem verilmemiş Aliyestan Camii ve Şucaeldöle Camii hariç diğer camilerde kitabe bulunmamaktadır (Resim 3.60).Safevi döneminde Meraga'da kitabe bulunan camiler; Şeyh Baba Camii, Gazi Camii, Ak Camii, Zencirli Camii, Zerir Camii, Muiziddin Camii, Molla Rüstem Camii ve Cuma Camii dir. Kitabelerde ortak olan yazı üslubu Sülüs hattır. Bu yazı kuşakları bazen bir madalyon içerisinde, bazen bir kartuş içerisinde, bazı camilerde giriş üzerinde ve camilerin tavanındaki kalemişi süslemeler arasındaki şiirlerde kullanılmıştır (Resim 3.61).

Bu döneme ait olan camilerin bazılarının tavanlarında kalem işleri ile yapılmış şiirler ve bitkisel süslemeler görülmektedir bunlar; Gazi Camii, Zerir Camii, Ak Camii ve Molla Rüstem Camii dir (Resim 3.62). Ayrıca bu camilerin bazılarında sütun başlıklarında çeşitli mukarnaslı işlemeler vardır bunlar; Molla Rüstem Camii, Zerir Camii, Gazi Camii, Ak Camii, Reyhan Camii ve Muiziddin Camii dir (Resim 3.63). Bu camilerin bazılarında taç kapılar çeşitli şekillerde kullanılmışlardır bu camiler; Şeyh Baba Camii, Şeyh Tac Camii, Muiziddin Camii ve Molla Rüstem Camii dir (Resim 3.64).

Anadoludaki ahşap camilerin bazılarının (Afyon Kırk Direkli Camii) perdolarında geometrik süslemeler bulunmaktadır fakat yazıya yer verilmemiştir Meragadaki ahşap camilerin birçoğunda yazı ve süslemeler bulunmaktadır (Resim 3.65).

Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Camiler:

Tuğla: Yapılarda tuğla 10.yy. dan itibaren asya ve orta doğuda kullanılmaya başlanmıştır[153]. Bazı bilim adamlarına göre 8-10 bin yıl önceden başlamıştır. İranda da Şuş şehrinde ve Şielk dağında tuğla küreleri bulunmaktadır ilk başta batı asyadan mısıra ve romaya ve daha sonra doğu asyaya Hindistan ve Çin'e gitmiştir. 4.yy.da avrupalılar tuğla kullanmaya başlamış ve daha sonra 12.yy'a kadar tuğla kullanımı azalmıştır. İranda da Büyük Selçuklular döneminden sonra birçok yapılar tuğla ile yapılmıştır. Meragada bulunan camilerin tamamında tuğla kullanılmıştır ve bazı camilerde tuğla süslü bir

[153] Ömür Bakırer, *Şelçulu Öncesi Ve Şelçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, C.1, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1981, 19

şekilde örülmüştür bu süslemeler genel olarak camilerin dış cephesinde pencere alınlıklarında ve taç kapılarda görülmektedirler.

Taş: Taş insanlığın ilk yıllarından itibaren yaşamının bir parçası olmuştur, insanlar taşı barınma ve avlanma gibi ihtayaçlarını karşılamak için kullanmışlardır. Taş önemini günümüze kadar korumuştur ve hale daha evler, köprüler, camiler, hamamlar ve kaleler gibi yerlerde kullanılmaktadır[154]. Taşın kullanımı Meraga camilerinde caminin temelinde, alt kısımlarında ve sütun altlıklarında görülmektedir.

Ahşap: Ahşapta taş gibi insanlığın ilk yıllarından itibaren insan yaşamının bir parçası olmuştur ve ahşap evlerde, avlarda, çeşitli eşyalarda kullanılmıştır[155]. Genel olarak ahşapın kullanımı deprem bölgelerinde çok görülmektedir. Meragadaki ahşap camilerde ahşap kullanımı kava ağacından yapılan sütunlarda, sütun başlıklarında ve tavan perdolarında görülmektedir.

Çini: Çinicilik çok eski tarihlere, Asurlular zamanına kadar dayanan bir doğu sanatıdır. Antik çağda Mısır, Mezopotamya, İran ve Girit kültürlerinde mimari bezeme öğesi olarak çini kullanılmıştır. Mimaride M.Ö.3000 yılında, İslam mimarisinde ise 9.yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır[156]. Meragada bulunun camilerde ilk yapıldığı zaman Muiziddin Camii Giriş kapısı dışında hiçbir çini tekniği görülmektedir ve camiler sonradan restore edildiğinde mihrablarında (Muhammed Tegi, Mescidi Cuma ve Şeyh Baba) ve taç kapılarında çini kullanılmıştır (Cuma Camii).

Mermer: Doğal taş sınıfına giren mermer insanlığın yüzyıllardır yapı ve sanatsal amaçlarla kullandığı bir malzemedir[157]. Bu taş genel olarak beyaz, gri, siyah, yeşil, kırmızı, sarı ve mordur. Mermer taşı genel olarak tezinatta ve binaların dış cephesinde ve bazen duvarlarda kullanılır. Meragada camilerin hiçbir yerinde mermer kullanılmamıştır ve sadece restorasyondan sonra Serdabe camisinin mihrabında yeşil mermer kullanılmıştır.

---

[154] Nimet Öztank, *Ege Mimarlık, Mimaride Doğal Taş Kullanımı* 31.sayı, 1999, 8
[155] İlker Usta, *Ahşap Üzerine Betimlemeler*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 186-188
[156] Aysun Küçükyılmazlar, *İstanbul Ticaret Odası Çini Araştırması*, İstanbul 2006, 3
[157] Hüşeyin Zomor Şedi, *İran Mimarisi (Eski Kullanılan Malzemeler*), Azade, Tahran 1390 h.ş(2001), 55

Bu camiler genel olarak tuğla, taş ve alçı kullanılarak yapılmışlardır. Ayrıca bu camilerde minare giriş kapısının üstünde yer almaktadır ve çeşitli örtü tonozları ve kubbeler kullanılmıştır (Resim 3.66).

Anadoluda bulunan camilerde cami duvarları tuğla, taş, balçıktan yapılmışlardır ama Meragada Kacar dönemindeki camiler sadece tuğladan yapılmışlardır.

Anadoluda bulunan camilerin mihrabı süslü bir şekilde bulunmaktadır (Konya Sahip Ata Cami) (Resim 3.67).

Anadoludaki ahşap camilerin bir çoğunda taç kapı bulunmaktadır ve taç kapılar çok güzel bir şekilde süslenmiştir ama Meraga daki camilerde çok az sayıda taç kapı bulunmaktadır (Resim 3.68).

Anadoludaki ahşap camilerin sürunları Meragadaki sütunlara göre daha büyük yapılmıştır. Ayrıca Meraga'daki ahşap sütunlar sadece kavak ağacından yapılmış ama anadoludaki sütunlar çeşitli ağaçlardan yapılmıştır. Meraga daki sütun başlıkları çeşitli mukarnaslar görülmektedir ama Anadolu daki sütun başlıkları mukarnaslı, bitkisel ve kademeli süsler görülmektedir (Resim 3.69).

Resim 3.20. Bibers Camii (Mısır)(int)

Resim 3.21. Ennasir Muhammed Bin Galavun Cami (Mısır)(int)

Resim 3.22. Basra Camii (Irak)(int)

Resim 3.23. Kufe Camii (Irak)(int)

Resim 3.24. Keçiova Camii (Cezayir)(int)

Resim 3.25. Mescidi Kordoba (İspanya)(int)

Resim 3.26. İzed Hast Camisi (Şiraz)(int)

Resim 3.27. Zevvare Camisi (İsfahan)(int)

Resim 3.28. Fahrac Camisi (Yazd)(int)

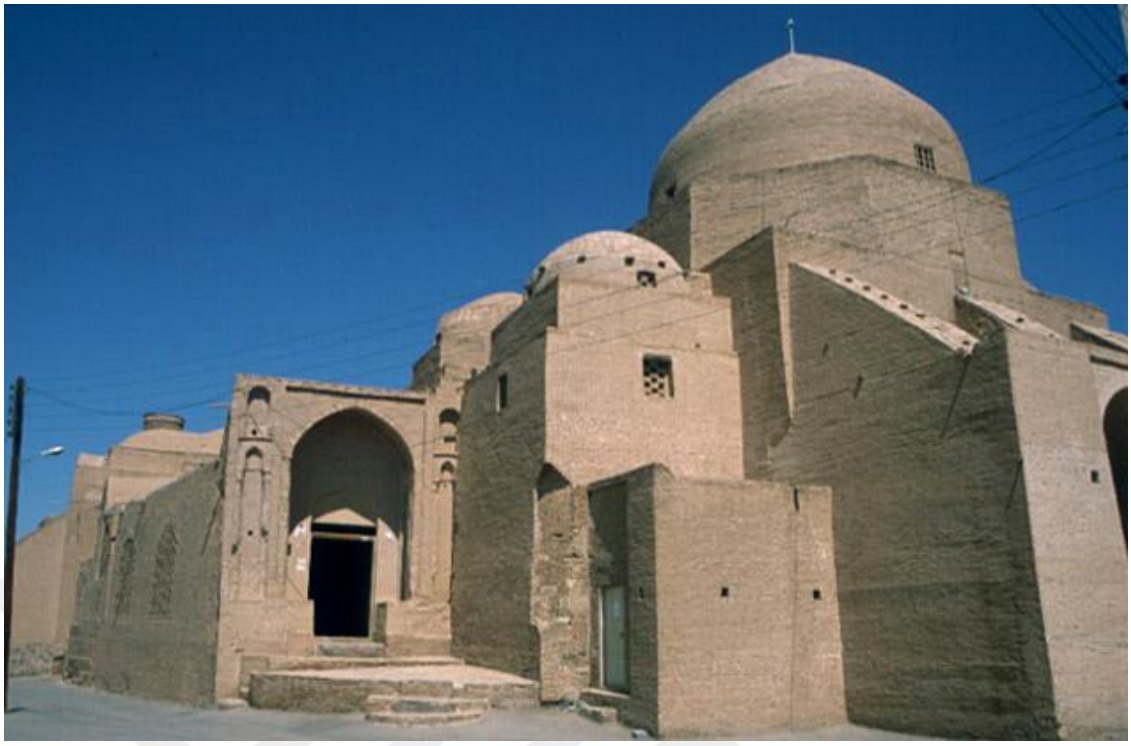
Resim 3.29. Tarihane Camii (Damgan)(int)

Resim 3.30. Mescidi Cuması (Nain)(int)

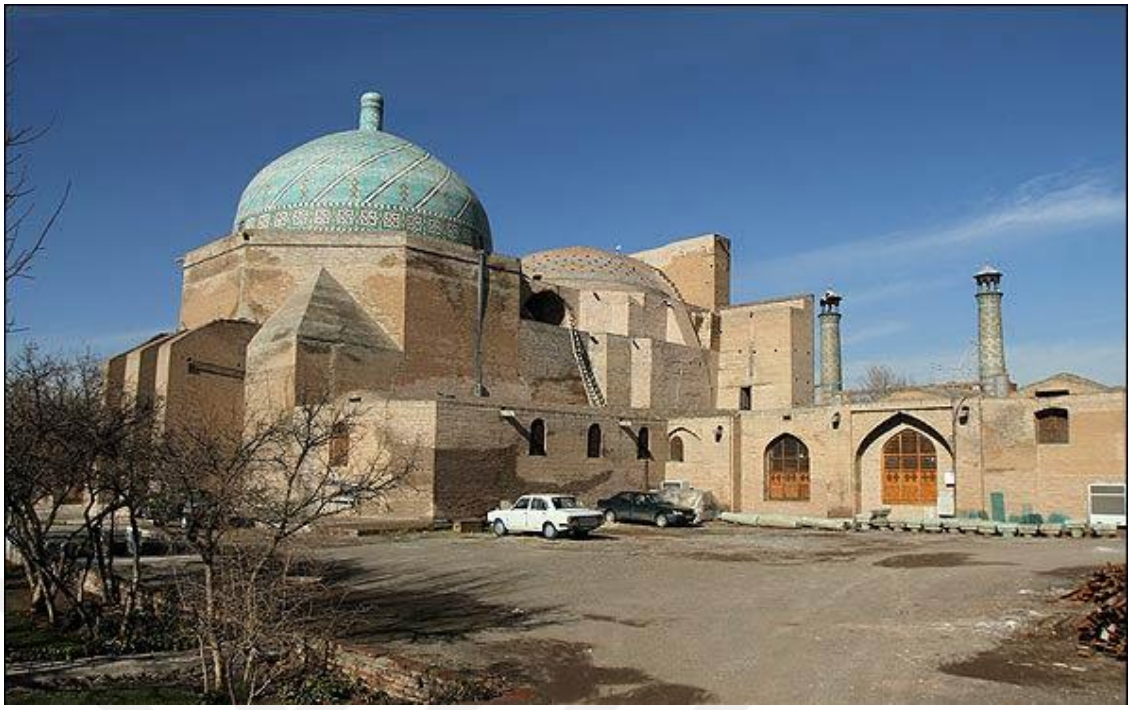
Resim 3.31. Mescidi Cuması (İsfahan)(int)

Resim 3.32. Gulpaigan Camii (İsfahan)(int)

Resim 3.33. Cuma Mescidi (Erdistan)(int)

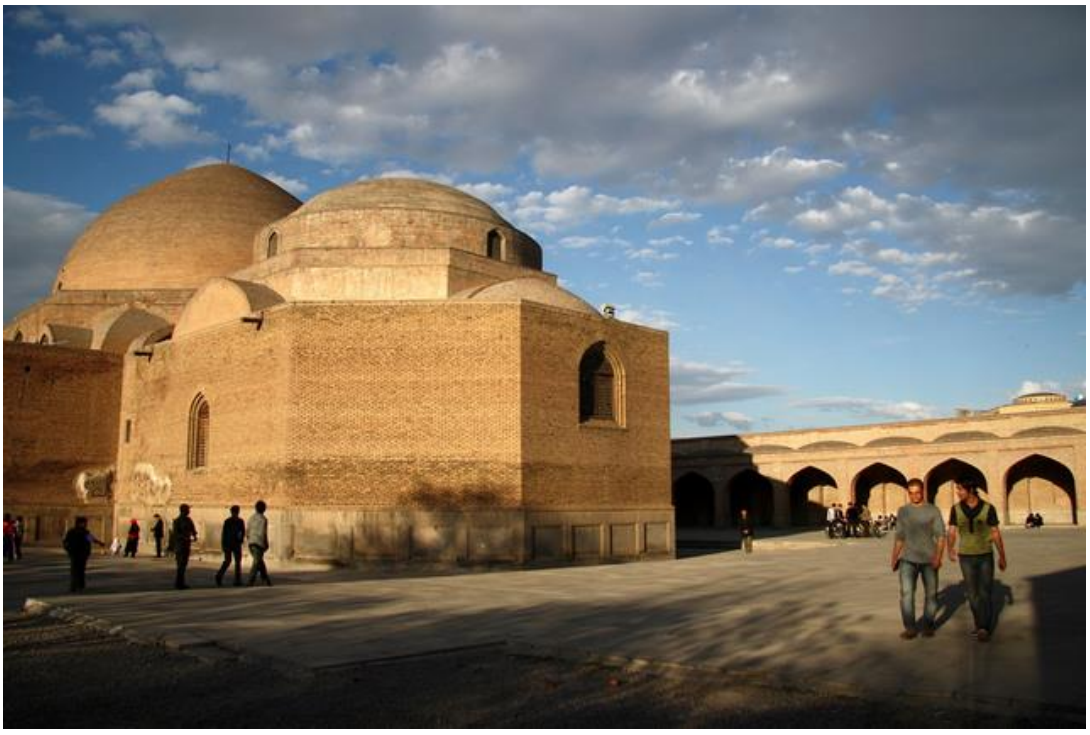
Resim 3.34. Cuma Camii (Kazvin)(int)

Resim 3.35. Mescidi Erk Camii (Tebriz)

Resim 3.36. Sultaniye Kubbeti (Zencan)(int)

Resim 3.37. Mescidi Kebud (Tebriz)

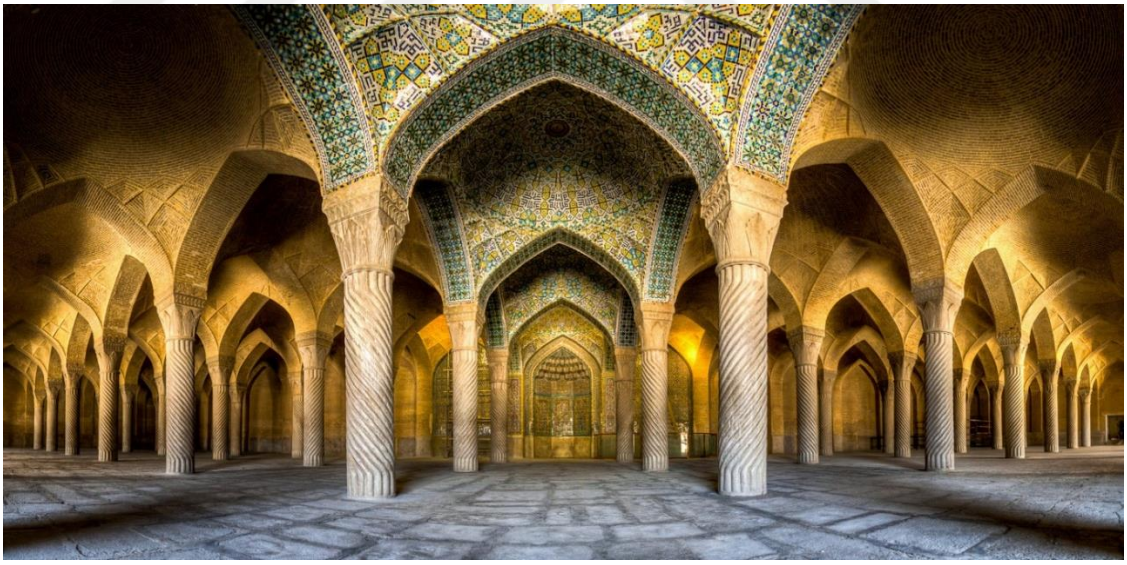
Resim 3.38. Cuma Camii (Yazd)(int)

Resim 3.39. Gevherşad Camii (Horasan)(int)

Resim 3.40. Mescidi Şah (İsfahan)(int)

Resim 3.41. Mescidi Vekil (Şiraz)(int)

Resim 3.42. Şeyh Lutfallah Camii (İsfahan)(int)

Resim 3.43. Molla Rüstem Camii (Meraga)

Resim 3.44. Çorum Ulu Camii Minberi(int)

Resim 3.45. Adana Ulu Camii Son Cemaat Yeri(int)

Resim 3.46. Divriği Ulu Camii Taç Kapısı(int)

Resim 3.47. Eşrefoğlu Camii Taç Kapısı(int)

Resim 3.48. Divriği Ulu Camii Taç Kapısı(int)

Resim 3.49. Meraga Muiziddin Camisi ve Ankara Arslanhane Cami(int)

Muiziddin Camii Türbesi

Muhammed Tegi Camii Türbesi

Resim 3.50. Meraga daki Camii Türbeleri

Resim 3.51. Erzurum Ulu cami ve Kale Mescidi Minareleri(int)

Resim 3.52. Meraga daki Camilerin Mihrap ve Minberleri

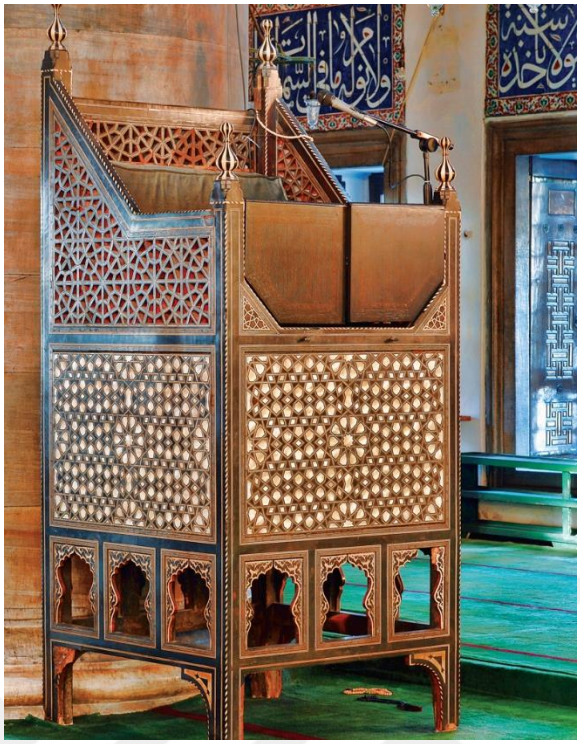
Resim 3.53. Sultan Ahmet Camii Şadırvanı(int)

Resim 3.54. Müezzin Odası(int)

Resim 3.55. Hünkar Mahfili(int)

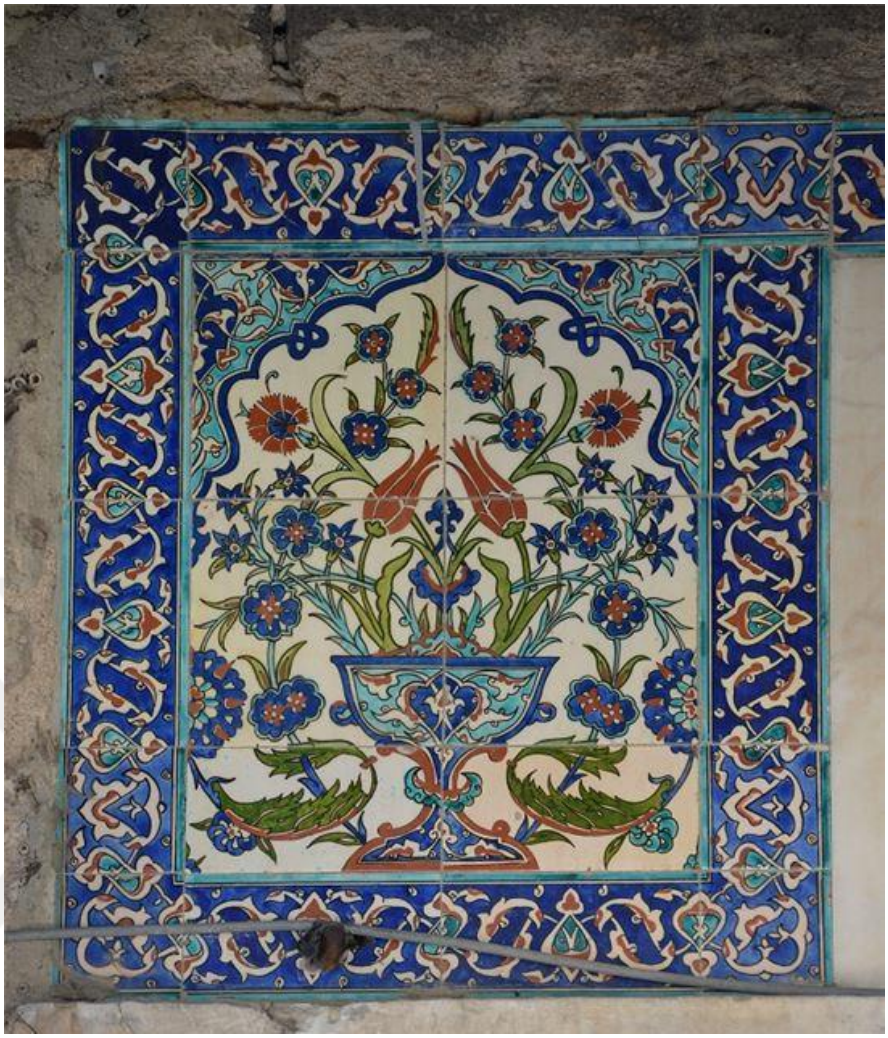
Resim 3.56. Vaaz Kürsüsü(int)

Resim 3.57. Edirne Selimiye Camii Süslemeleri(int)

Resim 3.58. Afyon Kırık Direkli Cami Tavanı(int)

Resim 3.59. Afyon Kırk Direkli Camii Duvar Süsleri(int)

Şucaeldöle Camii Aliyestan Camii

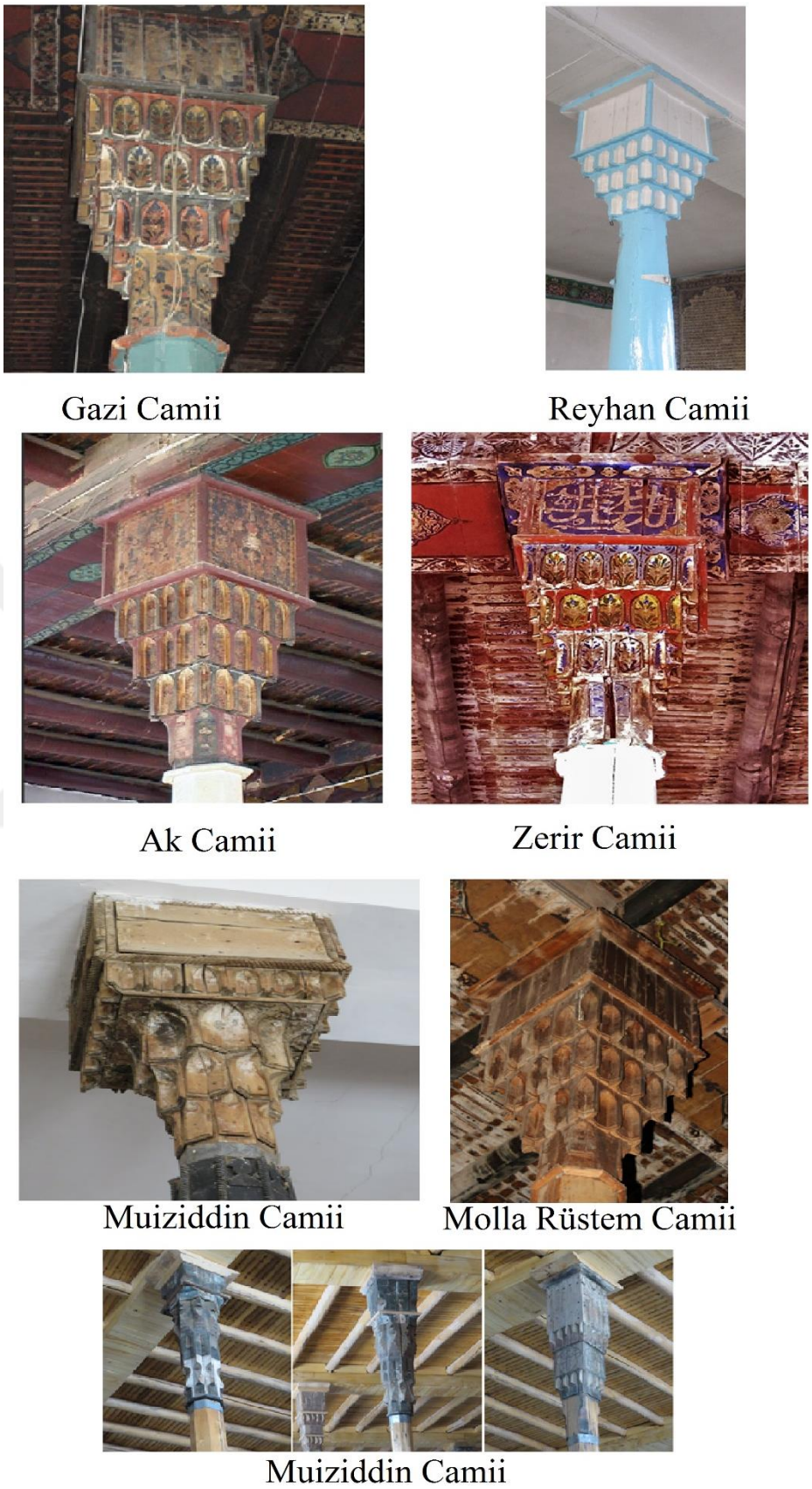
Resim 3.60. Meraga daki Kacar Dönemindeki Camilerin Kitabeleri

Resim 3.61. Meraga daki Safevi dönemindeki Camilerin Kitabeleri

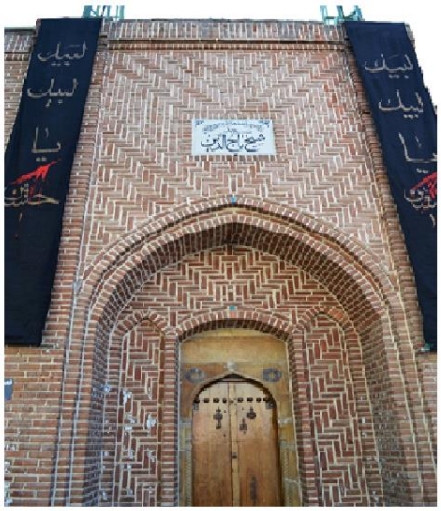
Resim 3.62. Meraga daki Safevi Dönemindeki Camilerin Tavan Süslemeleri

Resim 3.63. Meraga daki Safevi Dönemindeki Camilerin Mukarnasları

Şeyh Baba Camii

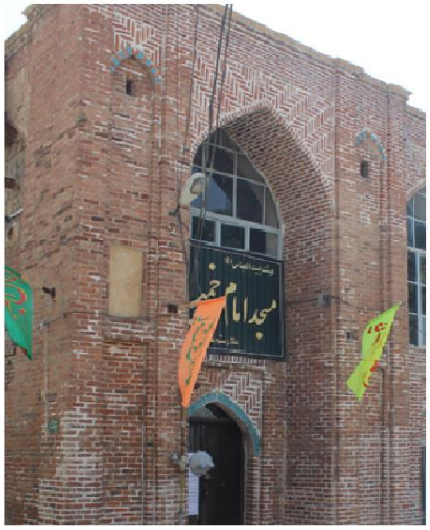

Şeyh Tacettin Camii

Muiziddin Camii

Molla Rüstem Camii

Resim 3.64. Meraga daki Safevi Dönemindeki Camilerin Taç Kapıları

Resim 3.65. Meraga Molla Rüstem Camisi ve Beyşehir Eşrefoğlu Camisi

Aliyestan Camii

Şucaeldöle Camii

Başkapan Camii

Resim 3.66. Meraga daki Kacar Dönemindeki Camilerin Örtü Sistemleri

Resim 3.67. Molla Rüstem Cami ve Konya Sahib Ata Cami mihrapları

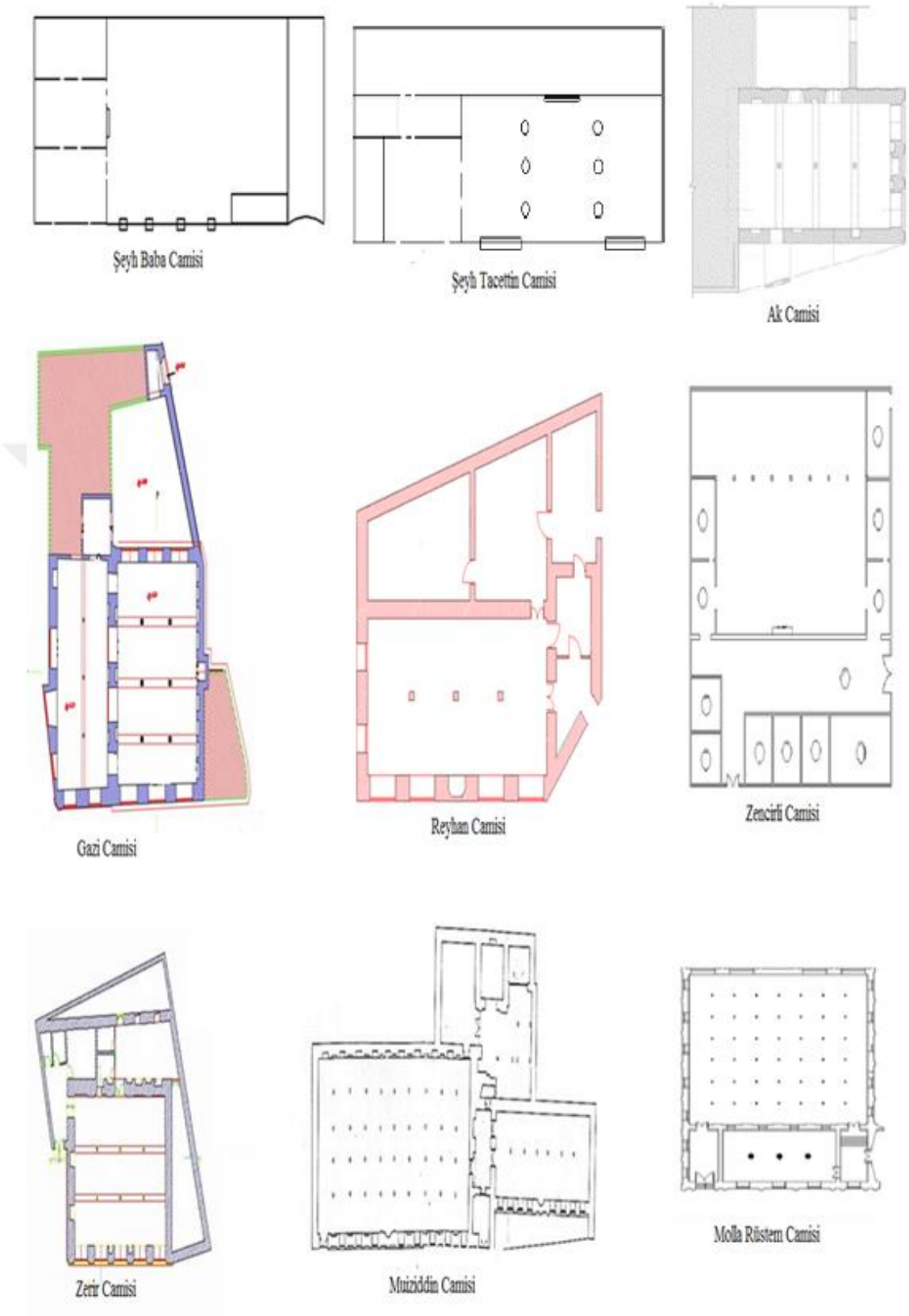
Resim 3.68. Meraga Tacettin Camisi ve Beyşehir Eşrefoğlu Camisi(int)

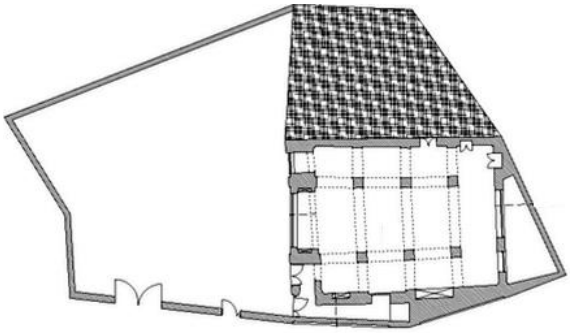
Resim 3.69. Meraga Gazi Camisi ve Ankara Arslanhane Camisi(int)

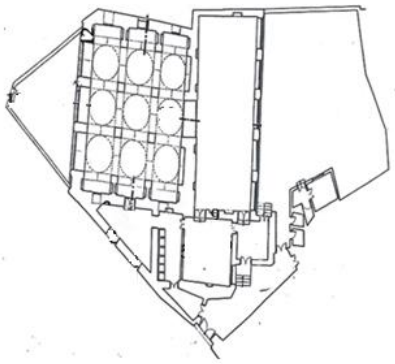
Resim 3.70. Namaz Mühürleri

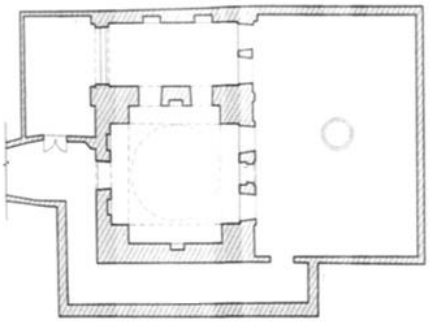
Çizim 3.1. Meraga'da Safevi Dönemindeki Camiler planları

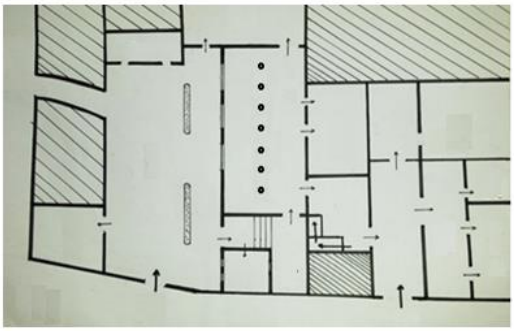
Şucaeldölee Camisi

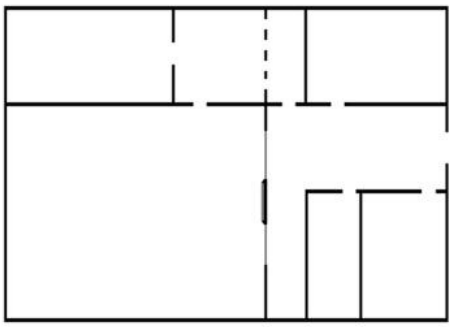
Tag Dervaze Camisi

Başkapan Camisi

Muhammed Tegi Camisi

Ali Yestan Camisi

Çizim 3.2. Meraga daki Kacar Döneminin Camii Planları

3.3. MABETLER

Antik İran'da bir dönem zaman tanrısı olarak kabul edilen, her şeyin başlangıcına sebep olan ve Farsçada Zervan ya da Zorvan olarak telaffuz edilen[158] Zurvanizm dinine inanılmıştır. Zurvanizm'de, Zurvan, Ahura Mazda ve Ehrimen'in yaratıcısı olarak kabul edilmiştir. Sasaniler'in yıkılmasından sonra Zurvanist düşünce zayıflamasına rağmen sonraki dönemlerde yazılmış "Zadsparam" ile "Ulema-yı İslam" gibi kitaplarda bu görüşler tekrar işlenmiştir. "Zurvan"ın İran mitolojisi içerisinde hem Zerdüşt öncesi hem de Zerdüşt döneminde hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat *Magi*lerin diğer kültürlerle etkileşime geçmeleri, "Zaman" konusunda Babil kültüründen etkilenmiş olmaları neticesinde Ahamenişler devrinin sonlarında başlayıp Sasaniler döneminde son şeklini almıştır[159].

Zurvan mitolojisine göre hiçbir şey, gökyüzü, dünya yok iken kader ve güç anlamına gelen Zurvan vardı. Zurvan, gökyüzünü, dünyayı ve içindekileri yaratacak Ormizd isimli bir oğlu olması için 1000 yıl boyunca ibadet etti. Bin yıl geçtikten sonra yaptığı ibadetlerin bir oğlu olması için yetip yetmeyeceği konusunda şüpheye kapıldı. Zurvan bu düşünceler içerisindeyken ibadetlerinin ve şüphesinin neticesi olarak karnında Ormizd ve Ahrman vardı. Ormizd ibadetinin meyvesi olarak, Ahrman ise şüphesinin sonucu olarak vardı. Zurvan, ikisinin farkına varınca ilk doğanı kral yapmaya karar verdi. Ormizd, babasının bu düşüncesini kardeşi Ahrman'a söyledi. Ahrman, kardeşi Ormizd'den babaları Zurvan'ın niyetini öğrenir öğrenmez Zurvan'ın karnını yardı ve dışarı çıktı. Zurvan, karşısında Ahrman'ı görünce ona kim olduğunu sordu. Ahrman, Zurvan'a onun oğlu olduğunu söyledi. Zurvan, oğlunun parlak ve güzel kokulu olacağını, kendisinin ise çirkin ve kötü kokulu olduğunu söyledi. Onlar konuştuğu sırada, Ormizd, parlak ve güzel kokusuyla Zurvan'ın karşısına çıktı. Zurvan, Ormizd'i görünce, yaptığı ibadetin meyvesi olan oğlu olduğunu anladı. Ormizd'e ibadetinde kullandığı, asayı verdi ve şöyle dedi. "Şimdiye kadar bu senin uğruna kurbanlar sunan benim tarafımdan kullanılmıştır, bundan böyle senin benim uğruma kurban sunman gerekir." Zurvan, Ormizd'e asayı vereceği sırada Ahrman araya girdi ve ona doğacak ilk kişiyi kral yapma sözünü hatırlattı. Bunun üzerine Zurvan sözünü yerine getirmek istediği için Ahrman'ın

[158] N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2008, 742-743.
[159] Hayreddin Kızıl, "Zurvanizm'in Kuruluşu ve Sasaniler Dönemindeki Etkileri*", Ekev Akademi Dergisi,* S.56, 2013, 298-299.

ilk 9000 yıl boyunca egemen olacağını fakat ondan sonra Ormizd'in başa geleceğini, istediğini yapabileceğini bildirdi. Ardından Ormizd ve Ahrman yaratma güçlerini kullandılar. Ormizd, iyi ve güzel şeyleri yarattı, Ahrman ise kötü ve bozuk şeyleri yarattı [160].

İran'da bir dönem etkili olan diğer bir din ise "Mithra"dır. Sanskritçe dost, arkadaş anlamına gelen *Mitra*, "Mithra" olarak geçtiği Avesta'da "anlaşma, sözleşme" anlamlarında kullanılmıştır. Hint Avrupalıların en eski tanrıları arasında kabul edilen Mitra, hem Hindistan hem de Mithra olarak anıldığı İran'da antlaşmalardan sorumlu bir tanrı olarak kabul edilmiştir. Mitra, ilk olarak bir anlaşma metninde kullanılmıştır. Bu anlaşma, Anadolu'da çıkarılan M.Ö. XV. yüzyıla ait çivi yazılı metinlerden anlaşıldığına göre Hititlerle Mitanniler arasında gerçekleşmiş olan bir barış antlaşmasında Varuna, Mitra va Nasatyaslar şahit tutulmuş ve onlar adına yemin edilmiştir. Zerdüşt öncesi dönemde, Hindistan'da olduğu gibi, güneşin ışığı ile ilişki kurulan bir tanrı olarak kabul edilen Mithra, Zerdüşt'ün İran'da ortaya çıkması ve monoteizmi vurgulaması nedeniyle diğer tanrılarla beraber etkisi azalmış olmasına rağmen özellikle Zerdüşt'ten sonra eskisinden daha güçlü olarak tekrar ortaya çıkmıştır[161]. Ahamenişlerin (M.Ö. 550–330) ilk dönemlerine ait yazıtlarda sadece Ahura Mazda'ya yakarılmışken sonraki yazıtlarda, II. Artakserkes'in M.Ö.405-359) yazıtlarından itibaren, Ahura Mazda'nın yanında Mithra ve Anahita isimleride yer almıştır. Bu dönemde Mithra, Ahura Mazda'dan sonra gelmiş ve Tanrıça Anahita ile birlikte anılmış, Mithra, ışık tanrısı, Anahita ise su tanrıçası olarak kabul edilmiştir[162].

Mitraizmde en önemli ayin, Mithra'nın boğayı kurban etmesini canlandırmaktır. İran inançlarına göre Mithra, bir kaya kovuğundan doğmuş, boğa ile savaşmış ve onu öldürmüştür. Boğayı öldürmesi ve ziyafet sahnesi nedeniyle Mithras'ın doğum sahnesi çok önemlidir. Mithra, kayadan bir bebek olarak değil bir genç olarak doğmuş daha sonra güçlü kollarıyla boğanın boynuzlarını yakalamıştır[163].

---

[160] M. Haug, *Essays on the sacred language, writings, and religion of the Parsis*, London 1907, 13–14
[161] Hayreddin Kızıl, "Mitra'dan "Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni*", Ekev Akademi Dergisi*, S. 55, 2013, 115
[162] M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, (ter Ali Berktay), İstanbul 2007, 392
[163] Hayreddin Kızıl, "Mitra'dan "Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni", *Ekev Akademi Dergi*si, S.55, 2013, 132

Mitraizmde suya batırmayla yapılan vaftiz, ateşle yapılan çetin bir sınav, ölüm ve yeni hayata doğum draması ve ekmek şarap sakramenti olduğu gibi, özel cesaret testleri olduğu belirtilmektedir[164].

Mithra kültünün en önemli özelliklerinden biri Mitraistlerin yedi dereceyi geçerek kurtuluşa ulaşacağına inanılmış olmasıydı. Bu yedi derecenin her biri bir gezegenin himayesi altındaydı. 1- Karga/ Corax -Merkür, 2- Nymphus-Venüs, 3- Miles/Asker-Mars, 4- Leo/Aslan- Jüpiter, 5- Perses/İranlı-Ay, 6- Heliodramus-Güneş, 7- Pater/Baba-Satürn. Bu yedi derecenin koruyucusu olarak kabul edilen yedi gezegenin ismi haftanın günlerine verilen isimleri de etkilemiştir. Ay günü (Pazartesi), Mars günü (Salı), Merkür günü (Çarşamba), Jüpiter günü (Perşembe), Venüs günü (Cuma), Satürn günü (Cumartesi), Güneş günü (Pazar) gibi[165].

Yedi kürenin yörüngeleri Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn, Dünya çevresindeki, ruhun doğmak üzere indiği yerlerdi. Kişi, konumuna göre zaman-mekan niteliği alırdı. Bu nitelikler onun karakterine hem katkıda bulunur hemde davranışlarını sınırlardır. Böylece, adayın yedi aşaması ruhun geçişlerini sağlıyordu, teker teker yedi sınırlamadan sınırsız gerçekleşme durumuna geçiliyordu. Her derece için yapılan töreninde aday o dereceye uygun bir maske giyiyordu. Bazen bu yedi safhanın hepsi, askeri nitelikli olarak kabul edilirdi. Zaman zaman maskeler ve uygun elbiseler, dereceleri temsil edecek şekilde giyilir ve hayvanların özelliklede kuşların hareketleri taklit edilirdi. Mitraizme girecek olan kişi, yedi safhayı ya da dereceyi geçer ve son olarak kılıçla parçalanmış bir çelengi alır ve başına koyardı. Sonra "Mithras benim tacım" diyerek onu omzuna koyardı. Bunun üzerine kırmızı sıcak bir demirle alnı damgalanırdı[166]. Ruhun gökteki yükselişiyle eş değer sayıldığı bu yedi aşamayla kişi ölümün gizemlerine ermiş oluyordu. Adayın dine kabul törenlerinin yapıldığı gün, onun eski kimliğinden soyunduğu ve yeniden doğduğu gün olarak kabul edilirdi[167]. Bu dinin en önemli özelliği halka açık olarak kutlanan hiçbir dinsel töreninin olmamasıydı. Çünkü sadece kabul edilenlere açıktı. Bazı törenlerde insan kurban edildiği belirtilmektedir.

---

[164] F. Aydın, "Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizm, Mitraizm ve Gnostisizm)". *Dinleri Tarihleriyle Okumak - Dinler Tarihi Yazıları,* İstanbul 2007, 168

[165] J. Campbell, Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri, (ter Kudret Emiroğlu). Ankara, 2003, 244

[166] F. Aydın, "Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizm, Mitraizm ve Gnostisizm)". *Dinleri Tarihleriyle Okumak - Dinler Tarihi Yazıları,* İstanbul 2007, 168

[167] Ç. Dürüşken, *Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri,* İstanbul 2000, 158

İmparator Commodus'un bir Mithras tapınma töreninde gerçek bir cinayet işlediği söylenir. Bulunan kafatasları insanların kurban edildiğine dair söylentileri yer yer desteklemektedir[168].

Ahamenişler döneminden itibaren tekrar güçlenmeye başlayan Mithra, ışık tanrısından savaş, zafer ve doğruluk tanrısı olmaya yöneldi. Mithra, bu dönemde İran dışına çıkarak diğer kültürlerle etkileşime geçmeye başladı. Mithra kültünün İran dışına yayılmasının ve zenginleşmesinin kökeninde Antik İran'da din adamı sınıfını oluşturan *magi'*lerin misyonerlik faaliyetleri ile Perslerin zaferleri etkili oldu[169].

Bu dönemde, gezgin din adamları olan magilerin misyonerlik faaliyetleri sonucu İran dışına çıkmış, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'ya yayılmıştır. Mithra kültü gittiği her yerde yeni özellikler kazanmış ve senkretik bir dine dönüşmüştür. Mithra, İran'dan çıktıktan sonra ilk vardığı yerlerden biri olan Mezopotamya'da güneş tanrısı Şamaş ile ilişkilendirilmiş, Keldani yıldızbilimiyle etkileşime geçmiş ve astrolojik özellikler kazanmıştır. Mezopotamya, bu dinin oluşmasında ilk aşama olmuştur. Anadolu'da Kibele ve Attis mitosları ile etkileşime geçen Mithra, Helenistik dönemde Yunan kültürüyle de karşılaşmış ve Eleusis Mysteria'ları ile Stoacılık ve Pisagorculuk'tan etkilenmiştir. Bu etkilenmeden en önemli faktör güneş olmuştur.

Güneş tarih boyunca her zaman insanların ilgisini çekmiş, birçok kültürde tapınılan, kendisine ibadet edilen bir cisim olmuştur (Bkz Sarıkçıoğlu, 2011: 48–52). Babil'de Şamaş, Yunan kültüründe Helios, güneşle ilişkili bir tanrı konumundaydı. Bu nedenle *magi*ler her iki kültürle de kolay bir şekilde etkileşim kurdular. Babil'de olduğu gibi herhangi bir sıkıntı yaşamadan Yunan inançları ile kendi inançlarını birleştirdiler. Ahura Mazda, Zeus ile Verethraghna, Herakles ile birleştirildi. Babil'de Şamaş ile birleştirilen Mithra, burada da Helios ile ilişkilendirildi. Fakat ona tabi değildi. Farsça ismi de ibadetler de hiç değiştirilmedi[170]. Mithra, Roma imparatorluğuna ulaştığında ise orada Sol Invictus olarak kabul edilmiştir[171]. Anadolu'da özellikle Helenistik dönemde kuruluşunu tamamlayan Mithra kültü, Roma İmparatorluğu'nda senkretik ve gizem özelliklerine sahip bir devlet dini olarak ortaya çıkmıştır. Mithra'nın bu yayılışında ve senkretik bir din olarak ortaya çıkışında magilerin çalışmaları ile güneş kültü etkili

[168] W. Burkert, İlkçağ Gizem Tapıları, (ter Sina Şener), Ankara 1999, 168
[169] F. Cumont, *The Mysteries of Mithra*, London 1903, 5
[170] F. Cumont, *The Mysteries of Mithra*, 20-22
[171] F. Cumont, *The Oriental Religions In Roman Paganism*, London 1911, 146

olmuştur. Mezopamya, Mısır, Anadolu, Yunanistan ve İtalya gibi Mithra kültünün ulaştığı coğrafyalarda isimleri farklı olmakla beraber güneşle ilişkilendirilen tanrıların olması Mithra kültünün buralara uyumunu kolaylaştırmıştır."[172]

Daha sonralardan 1.yy da İran'lıların bazıları bu inancı yaymak için İran ve Roma savaşları esnasında Avrupanın güneyine göç etmişler ve Mitraizm'i yaymaya başlamışlardır. Sonuç olarak bu inanç 4.yy'a kadar devam etmiş ama 5.yy.dan itibaren Hristiyanlara mağlup olmuşlardır ve tamamen yok olmuştur. Günümüzde Roma şehrinde birçok Mitraizm mağaraları bulunmaktadır bunların duvarlarında Mitra'nın ineği öldürdüğü sahne görülmektedir.[173]

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Mabetler:

İran'daki Mitraist mabetlerini Avrupa'daki Mitraist mabetleri ile karşılaştırdığımızda plan açısından çok farklılıklar göstermektedir. İran'daki mabetlerin birçoğu mağaraların içerisine ve kayalar oyularak yapılmıştır. Avrupa'dakiler ise düz alanlarda ve bina olarak yapılmıştır. İran'da bir Mitraist mabeti olan Baba Abbas Mabet'i Hurremabad Şehri'nde bulunmaktadır. Bu mabetin çevresinde birkaç sütun ve dört taştan duvar bulunmaktadır(Resim 3.71-72). Diğer bir Mitraizm mabedi İran'ın Geşm Şehri'nde bulunmaktadır. Bu mabette dağlarda kayalar oyularak yapılmıştır ve duvarlarında Mitraizm inancına ait resimler görülmektedir(Resim 3.73-78). Diğer bir Mitraizm mabedi İran Azerbaycan'ının Azerşehr ilçesinde bulunmaktadır. Bu mabet yüksek bir dağın başında, kayalara oyularak yapılmıştır. Bu Mitraizm mabedi bir hol ve büyük bir kubbeli salona sahiptir(Çizim 3.3). Bu salonun yüksekliği 12.30m, çapı 15-15.5m'dir. Dönemler içerisinde bu salondan ateşkede, hanga ve cami olarak kullanılmıştır[174]. Mitraizm'in mabetlerine baktığımız zaman doğal kayaların içerisinde plan şekilleri dairesel bir şekildedir ve kubbeli bir mekânlara sahiplerdir, bu özellik bütün mitraist mabetlerinde görülmektedir. İran'da İslamiyet geldikten sonra birçok Mitraizm mabetleri camiye dönüştürülmüştür ve çok az sayıda olanlar türbeye dönüştürüldü. Avrupa Mitraizm mabetlerine baktığımızda genellikle bir merkezi hol ve taştan yapılmış döşemeler

[172] Hayrettin Kızıl, Mitra'dan "Mithras'ın Sırları"na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni, *Ekev Akademi Dergisi*, sayı 55, 2013, 134
[173] Şucadil, Mitraizmin Geçmişi.; *Ç. Dürüşken, Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri,* İstanbul 2000, 64
[174] Behruz Umrani, Husyin İsmail Sengeri*, Doğu Azerbaycan'da Tarihi Camiler*, Tebriz 1386 h.ş(2006), Sütude, 231

bulunmaktadır(Çizim 3.4)[175]. Bu hollerin örtü sistemi tonoz şeklindedir. Her iki tarafında birer taştan seki bulunmaktadır. İbadet yapan insanlar yastık üzerinde sekilere uzanarak ibadet etmekteydi. Bu hollerin sonunda Mitraizm inancına ait resimler ve heykeller bulunmaktadır[176]. Bu mabetler Roma'da Saint Prisk Mitraist Mabedi, Londra'da Walberg Mabedi, İspanya'da Merida Mabedi, Viyana'da Dwich Altınborg Mabetleri bu şekilde yapılmışlardır(Resim 3.79-86). Meraga Mitraizm'in mabetlerine baktığımız zaman doğal kayaların içerisinde plan şekilleri dairesel bir şekildedir ve kubbeli bir mekânlara sahiplerdir, bu özellik bütün mitraist mabetlerinde görülmektedir.

Süsleme Özelliklerine Göre Mabetler:

İran ve Avrupa'daki Mitraizm Mabetlerine baktığımızda hiçbir süse rastlanmaz. Sadece Mitraizm inancına ait resimler ve heykeller kullanılmıştır. Meraga'da bulunan Vercui Mabetinde süsleme olarak duvarlar oyularak yazılmış olan kuran ayetleri ve Esma-ül Hüsna bulunmaktadır. Ayrıca bunların dışında duvar yüzeyine kazınarak yapılmış bitkisel süslemeler ve yılan figürü bulunmaktadır.

Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Mabetler:

İran'daki Mitraizm mabetlerine baktığımızda dağlarda ve kayalar oyularak yapılmıştır. Bu mabetler çeştli bölümlerden oluşmuş bunların birçoğunda örtü sistemi kubbe şeklindedir ama Avrupa'daki Mitraizm mabetlerine baktığımızda mabetler iklim şartlarından dolayı düz alanda, dağlık alanda ve bazen de taştan inşa edilmiştir. Meraga'daki Vercui Mabedine baktığımızda kayalar oyularak yapılmış ve bunun dışında bir malzeme ve teknik kullanılmamıştır.

[175] Muhammed Mukaddem, *Mehr ve Nahid İnancına Göre Araştırma*, Tahran 1389, h.ş(2009), Hirmend, 59

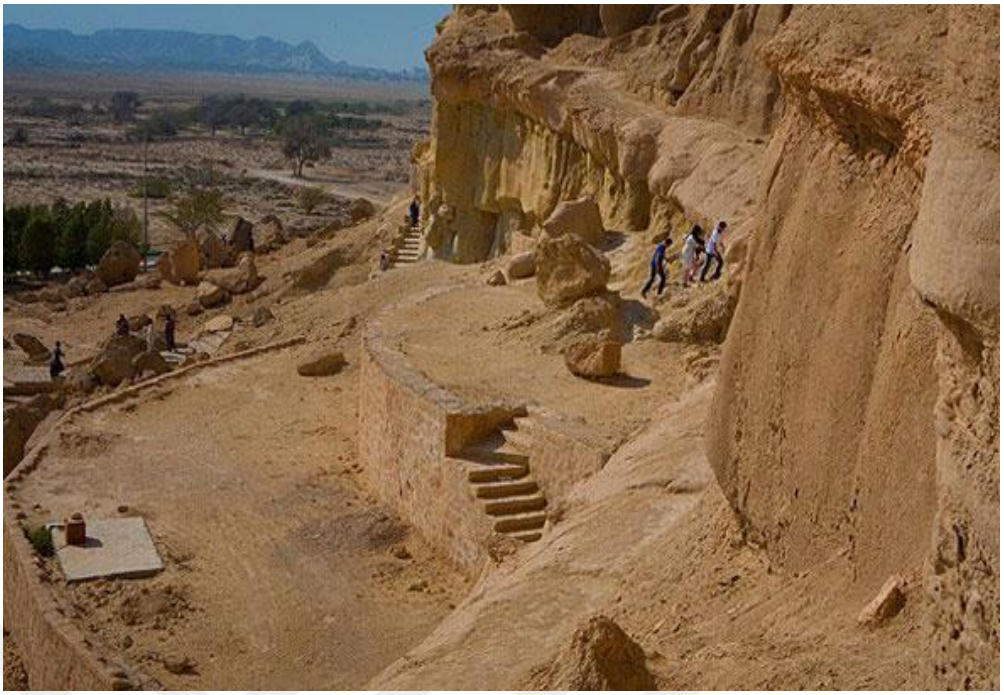
[176] Martin Vermarzen, Mitraizm Ayini, (ter Nadir Buzukzat), Tahran 1383 h.ş 2003, 59

Resim 3.71. Baba Abbas Mabedi(int)

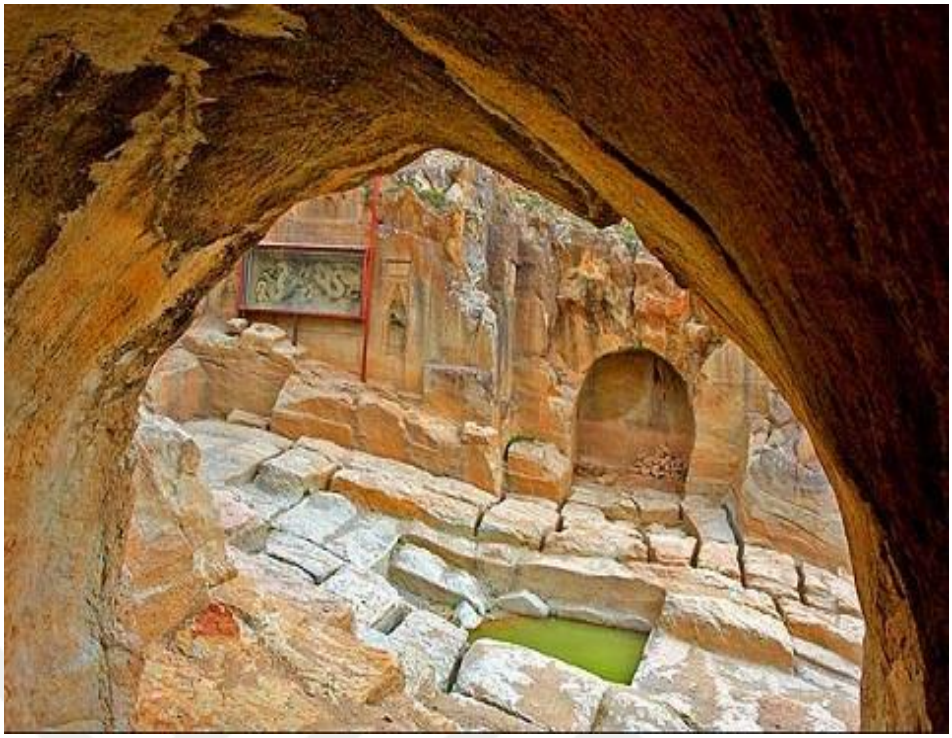
Resim 3.72. Baba Abbas Mabedi Mihrabı(int)

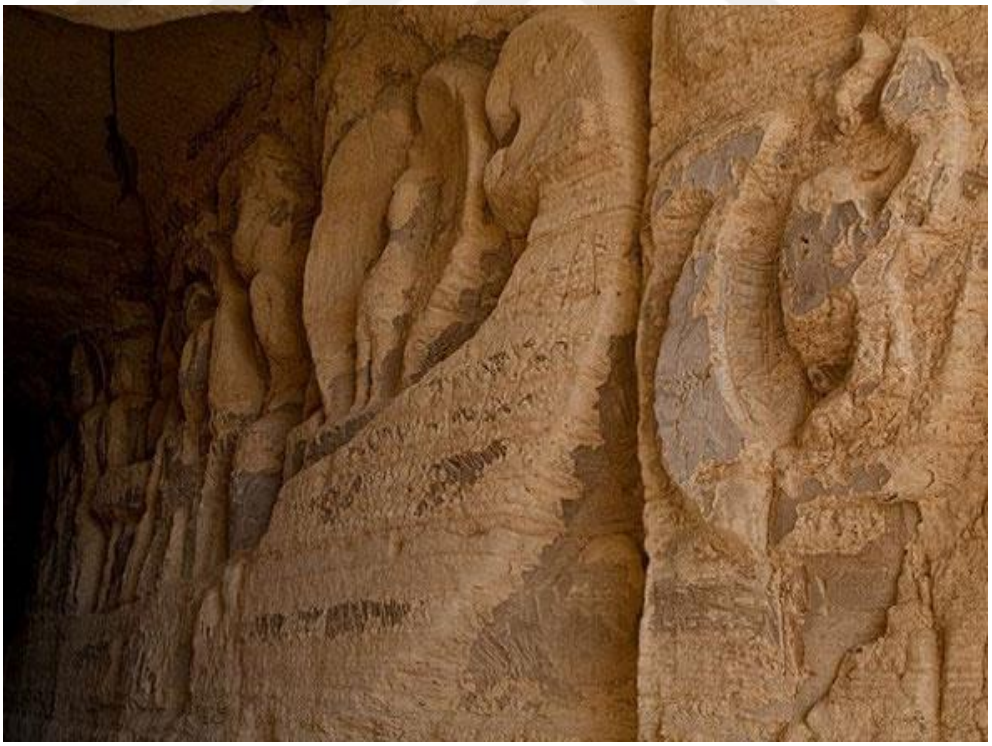
Resim 3.73. Geşm Mitraizm Mabedi(int)

Resim 3.74. Geşm Mitraizm Mabedi(int)

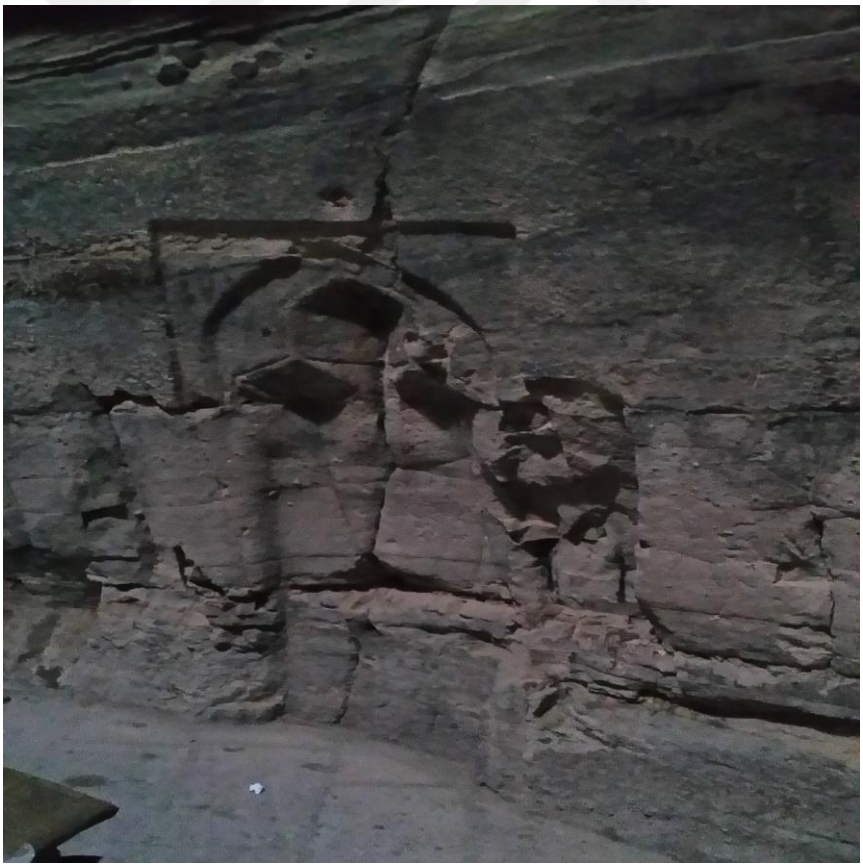
Resim 3.75. Geşm Mitraizm Mabedi(int)

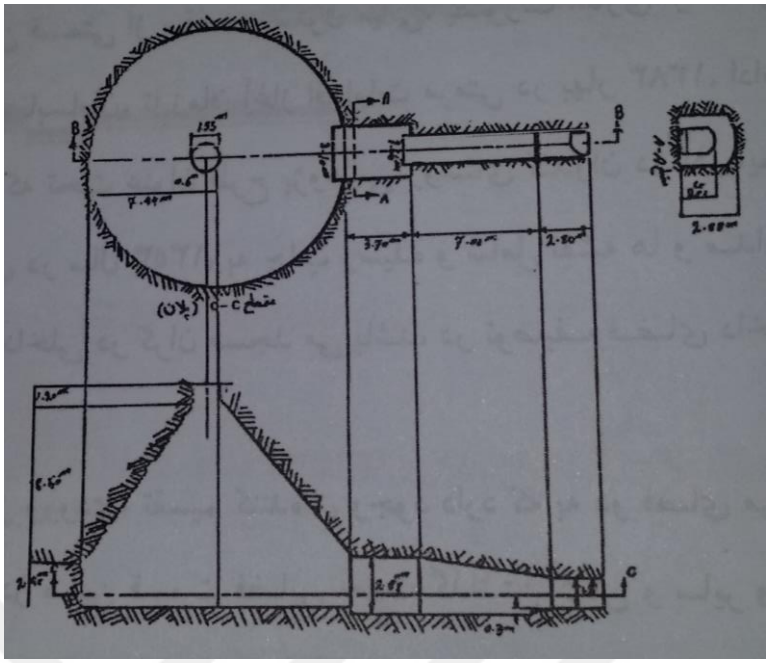
Resim 3.76. Geşm Mitraizm Mabedi Mağaraları(int)

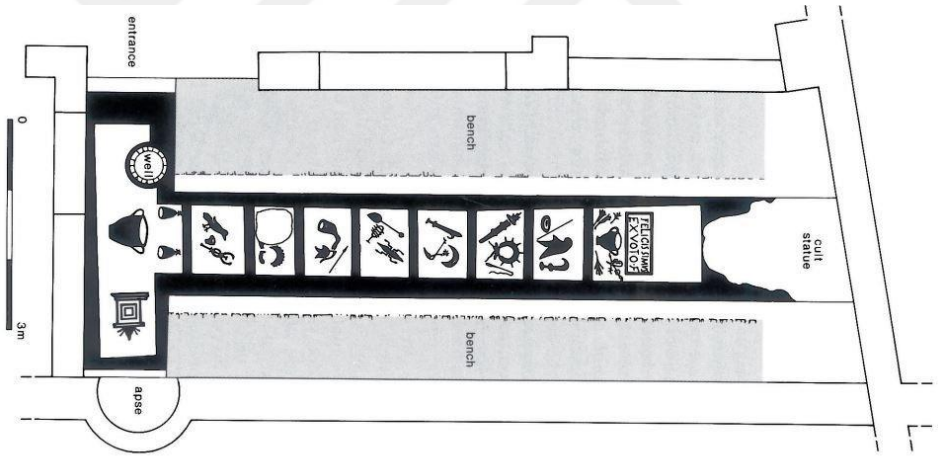
Resim 3.77. Gademgah Mabedi (Azerşehr)

Resim 3.78. Gademgah Mabedi(Azerşehr)

Çizim 3.3. Gademgah Mabedi Plan

Çizim 3.4. Avrupa Mitraizm Mabetlerinin Genel Planı(int)

Resim 3.79. Saint Clemente Mitraizm Mabedi(int)

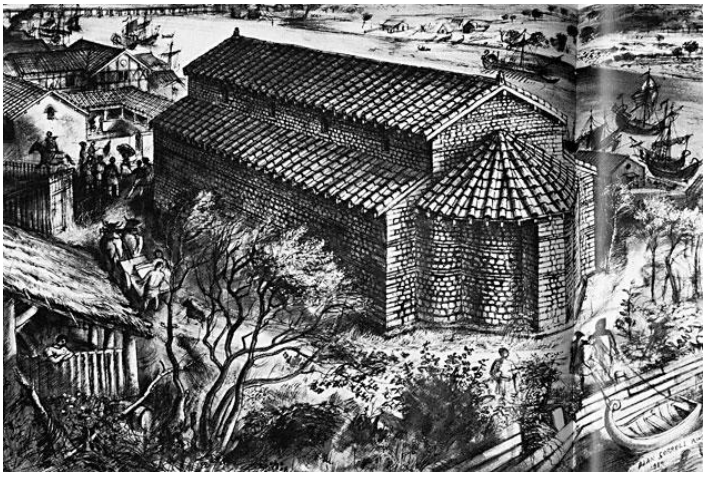
Resim 3.80. Viyana Mitraizm Mabedi (int)

Resim 3.81. Avrupa Mitraizm Mabedi(int)

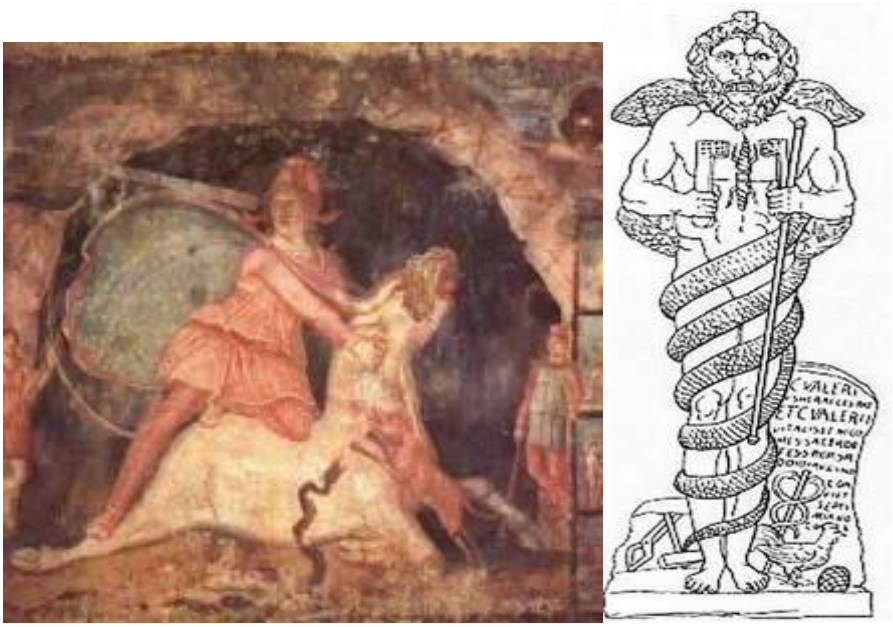
Resim 3.82. Londra Mitraizm Mabedi(int)

Resim 3.83. Avrupa'da Yapılan Mitraizm Mabet Şekli(int)

Resim 3.84. Avrupa'da Mitraizm Mabedi İç Salonu(int)

Resim 3.85. Mitraizm İnancına Ait Resimler(int)

Resim 3.86. Mitraizm İnancında Boğa ile Savaş(int)

3.4. KİLİSELER

Yunanca "toplantı" anlamına gelen "eklesia" sözcüğünden türeyen kilise kavramı, Hıristiyanlığın doğuşu ile başlamıştır. Yüzyıllar boyu farklı dönemlerde, farklı özelliklerle karsımıza çıkan kilise yapısı aslında belli bir düzen içinde inşa edilmiş ve süslenmiştir. Hıristiyanlık, Miladi I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun denetimindeki Filistin bölgesinde ortaya çıkmıştır. Başlangıçta bu din, Yahudiliğin bünyesinden çıkan bir ihya hareketi gibi algılanırken, Hz. İsa'nın ölümünden kısa bir süre sonra yeni bir din haline gelmiştir. Hıristiyanlık, Hz. İsa'nın havarileri, özellikle sonradan havarilere katılan Pavlus sayesinde daha ilk yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun hemen her bölgesine yayılmıştır. İran'a Zerdüşt dininden sonra Hıristiyanlık gelmiştir[177].

Hıristiyanlığın Mezopotamya'daki kilisenin ilk kökenlerinin havari Thomas'ın çalışmalarıyla başladığı bilinmektedir. Süryani dilinde yazılmış pek çok kaynak Süryani halkının apostolik dönemde Aziz Thomas'ın ve onun öğrencileri, Luc'e göre İncil'in (X: 1-24) bölümünde adları geçen Mor Mari ve Mor Adaï'nin misyonerlik çalışmaları sonrasında Hıristiyanlığı kabul ettikleri belirtilir. Buna göre Mor Addaï, 37'de Seleucie-Ctésiphon'da kurulmuş olan ilk yeni kilisenin piskoposudur. Bu kilisenin kuruluşuna yönelik birçok efsane vardır. 1. yy. 'in sonunda Part İmparatorluğu'nu ziyaret eden Filistinli ya da Antakyalı misyonerler tarafından Hıristiyanlaştırıldığı fikri genel olarak kabul görmektedir. Nasturi / Doğu Süryani Kilisesi, Roma Kilisesi'nden bağımsız olarak önce Part İmparatorluğu sonra da İran'da gelişecek olan ilk kilise olarak nitelenmektedir[178].

1) Erken Hıristiyanlık Dönemi:

Hristiyanlık'ın mimari kilise uslubu Yunan-Roma yaşamına ve felsefesine bağlıdır. Hıristiyanlıkta kilise mimarisi iki döneme ayrılmaktadır ilk dönem Hıristiyanlığı ilerletme dönemidir. Bu dönemde Hıristiyanlık gizlice binaların alt katlarında insanlara tanıtılıyordu. İkinci dönem Hıristiyanlığın yeniden tanıtılması olarak bilinir. Bu dönemde yavaş yavaş kiliseler yapılmaya başlanmıştır.

---

[177] Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, 169.; Abdurrahman Küçük- *Günay Tümer, Dinler Tarihi*, Ankara 2002, 260

[178] Su Erol, "Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran Asuri-Keldanilerine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.16, 2011, 2

İlerletme dönemi 2-4.yy. a kadar devam etmiştir. Bu dönemlerde yer altı kiliseleri yapılmaya başlanmış ve Hıristiyanlar öldüklerinden sonra bu yer altı kiliselerinde gömülüyorlardı. Hıristiyan ölüler kiliselerin duvarları oyularak duvarların içine koyuluyorlardı bunlara katakomb denilir (Resim 3.87). Bu katakomblerde tonoz örtü ile yapılmış bir cenaze töreni kısmı bulunmaktaydı (Resim 3.88). Bu tür kilselere örnek olarak Kalikstus Kilisesini örnek verebiliriz[179].

Daha sonraki dönemlerde Hıristiyanlığı yaymak için evlerin içerisinde Hıristiyanlık hakkında bilgiler verilmeye başlandı. Bu evlerde özelikle bir merkezi salon ve ortasında büyük bir masa bulunmaktaydı ve burada gelenlere yemekler veriliyordu. Evlerde verilen yemeklerin masraflarını ev sahibi karşılıyordu. Bu tür evlere Tituli denilirdi (Resim 3.89). 3.yy. dan sonra bu Tituludan çıkmış ve daha büyük bir alana sahip olmuştur. Bu alanlara Domos denilmekteydi. Burada salonun doğu tarafında hitabe kürsüsü eklenmiştir. Domoslara örnek olarak Suriye'de bulunan Dura Europos'u söylebiliriz[180] (Resim 3.90).

Roma imparatoru Konstantin 312 yılında Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Hıristiyanlık çok yaygın bir şekilde yayılmaya başlamıştır ayrıca doğu Roma (Bizans) imparatorluğu kurulmaya başlanmıştır. Bizans ve Roma'da her yerde yavaş yavaş kiliseler yapılmaya başlanmıştır[181]. Hıristiyanlığı kabul edildikten sonra kilise mimarisi yeni bir kilise mimarisine geçilmiştir. Bu dönemde merkezi salon Hıristiyanların toplandığı merkez olarak yapılmış ve yan odalar eklenmiştir ve yavaş yavaş bazilika mimari planına dönmeye başlamıştır. Bazilika sözcük anlamı ile içi sütun dizileri ile neflere ayrılmış kapalı dikdörtgen mekânlardır. Bu tanıma uygun olarak Mısır tapınaklarının hipostil bölümlerini, Yunan tapınaklarının cella bölümlerini, bazı Musevi sinagoglarını ve Roma döneminde "bazilika" adını taşıyan ama dinsel amacın tamamen dışında pazar yeri, çarşı ve adliye işlevi gören yapılardır. Dinsel amaçlı benzerlerden Mısır ve Yunan tapınaklarına halk giremezken, Bizans bazilikaları halkın içine girebildiği yapılar olarak kurulmuştur. Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinin ardından[182] kısa süre içinde büyük cemaatler alabilen yapılara gerek duyulacağı doğaldır, bu nedenle

[179] Muhammet Rıza Purcafer, *Kilise Mimarisi, Simaidaniş*, Tahran 1388 h.ş (2009), 28
[180]Muhammet Rıza Purcafer,s.30
[181] Emir Mesut Bani*, Batı Mimarisinin Tarihi*, Neşrihak, Tahran 1385 h.ş (2005), 105
[182] Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık,* Ankara 1988,s.188

Roma bazilikalarının çoğu doğu yönüne apsis ilavesiyle kiliseye çevrilmiş olacağı uygun bir çözüm olarak görülebilir ancak konuyla ilgili değişik görüşler de dile getirilmektedir[183]. Doğu-batı ekseni üzerinde uzanan dikdörtgen mekan iki (ya da katları) destek dizisi ile 3,5,7 vb) nefe ayrılır. Orta nef diğerlerinden daha geniş olup **naos** adını alır. Bu durun nef sayısının tek oluşunun nedenini de açıklar. Naosun doğu ucunda yer alan yarım yuvarlak niş **apsis** adını alır. Bazı bazilikaların yan nefleri de benzer nişlerle sonuçlanır ki bunlar **protesis ve diakonikon** adlarını alan kapalı papaz hücreleridir. Apsis önünde yer alan ve çoğunlukla Anadolu bazilikalarında görülen geçiş bölümü dinsel törenin yapıldığı yerdir ve **bema** adını alır. İstanbul kilise mimarisinde yoğun olarak görülen apsis, üzeri bir yarım kubbe ile örtülü çıkıntı halindedir. Bazilikaların üstü çift meyilli ahşap çatı ile örtülü olup bir diğer örtü sisteminde yüksek orta nef çift meyilli, yan nefler ise tek meyilli çatı ile örtülüdür ki bu tip bazilikalarda orta nefin çatı seviye farkında açılan pencereler naosun direk ışık almasını sağlar. Gelişmiş bazı örneklerde yan nefler üzerinde galeriler vardır ki bazilikaların batı ucunda yer alan giriş bölümü **narteksin** iki ucunda buralara çıkışı sağlayan merdiven kuleleri bulunur. Ahşap çatı konstrüksüyonları, destek dizilerini birbirine bağlayan arşivolt veya arşitravların üzerine kurulur. Bugüne ulaşabilen pek çok bazilikada görülmemesine rağmen bu yapılar **atrium** denilen peristilli bir dış avluya da sahiptirler. Bazı bazilikalarda apsis önüne gelindiğinde nefleri ayıran destek dizilerinin güçlendirildiği ya da çift olduğunu ve burada bazilikanın ana eksenine dik yeni bir nef oluşturulduğu görülür ki **transept** adı verilen bu nefin[184] yan cephelerden dışa taşan bölümleri yapıya bir haç görünümü verir. Bazilikalar durgun, yeniliklere izin vermeyen yapılardır. Bu konuda yapılan tek çalışma, orta nef üzerine kubbe konularak kubbeli bazilikaların geliştirilmesi olmuştur. Bazilika örneklerini İtalya, Yunanistan, Anadolu, Suriye, Kuzey Afrika'ya kadar hemen her tüm Akdeniz çevresinde çok sayıda görülür[185]:Bazilika Latince ve Yunancada krala ait anlamındadır.

2) Bizans Dönemi Hıristiyanlık

Bizans döneminde kilise mimarisi 6-11. yy a kadar devam etmiştir bunun çıkış noktası Bizans olmuştur. Bu dönemi üç kısıma ayıra biliriz; erken dönem (527-726), orta

---

[183] Yalçın Kaya, *Hıristiyanlık 2000 Yaşında*, , İstanbul 2000, 82
[184] Behçet Ünsal, *Mimari Tarihi II*, İstanbul 2000, 8
[185] Peter Brown, *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, İstanbul 2001, 51; Levent Öztürk, *Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 1998, 60

dönem (842-1204) ve son dönem (1261-1453). Erken dönem kilise mimarisi İtalya'da Ravvena Apolinare in Nouva, Apolinare İn Classe ve Sant Vitale Kiliselerini, Anadolu'da ise Hagia Eirene ve Ayasofya Kiliselerini dönemlerinin ileri çıkan örnekleri olarak gösterebiliriz.(Resim 3.91-94).

Orta dönem kiliseleri Başkent ve Eyalet uslubu olarak iki kısma ayrılır. Başkent İstanbul ve yakın çevresi, eyalet ise Yunanistan, Selanik Atina ve çevresidir. Bu döneme hakim olan plan şeması Kapalı Yunan Haçı Plan şemasıdır. Bu dönemin ikinci plan şeması da Sekiz destekli yapılardır Dafni ve Hasios gibi Selanik'te Bulunan Ayasofya Kilisesi ve Yunanistan'da Hasios Lukas Kilisesini (Hosios Lukhas) örnek verebiliriz (Resim 3.95-96). Bu dönemde yapılan kiliseler kare-haçlı şeklinde plana sahiptirler

Son dönem kiliselerinden Kapadokya'da bulunan Kaya Kilisesi ve İstanbul'da bulunan Pantokrator Manastırını örnek verebiliriz [186] (Resim 3.97-98).

3) Avrupa'da Hıristiyanlık

Avrupa'da 7.yüzyıl ile 13.yüzyıl arası gelişen bir mimarlık üslubu ortaya çıkmış(Romanesk). Bu uslub dinsel bir dönemdir. Tipik özelliği yuvarlak kemer ve beşik tonoz kullanımıdır. Ayrıca 10-11.yy. da İngiltere'de ortaya çıkan yeni bir Romanesk üslubu Avrupa'da ki kiliselere başka bir şekil vermiştir. Bu üslupta süslemeye çok önem verilmemiştir ve Romanesk üslubunda yapılar genel olarak kaba bir şekildedir. Bu dönemin özelliği Roma üslubunun şekilleri, mekânların büyütülmesi, tavanlarının düz şekilden tonoz şeklinde yapılmaya başlanması, sütunlar ve taç kapılarda heykellerin yapılması. Bu üsluba örnek olarak İtalya'nın Milan şehrinde bulunan Saint Ambergio (1080) kilisesini ve Lessy Abbey (1098) Fransa'da örnek verebiliriz [187](Resim 3.99- 100).

Daha sonra başka bir uslub 1140'ta gelişmeye başlayıp, 13.yüzyılda tüm Avrupa'ya yayılmış bir sanattır.Bu usluba Gotik adı verilmiştir. 1200 yılına kadar devam eden sürene, Erken Gotik, 1200-1250 yılları arası Yüksek Gotik, 1250'den sonrası Geç Gotik olarak adlandırılır. 15.yüzyılda İtalya'da Rönesans'ın başlamasıyla son bulmuştur. Diğer Avrupa ülkelerinde 16.yüzyıla kadar devam etmiştir. Mimarlık ve heykel alanında etkilidir[188].. Bu üslubun özellikleri planlar doğu batı iskametinde, yapıların çok yüksek

[186] Emir Masut Bani, *Batı mimarisi*, Honar ,Tahran 2009, 103
[187] Muhammet Rıza, Purcafer, 38
[188] Emir Mesut Bani, 110

yapılmasıdır Gotik üslubuna örnek olarak İngiltere'de Salisburg (1220-1258) kilisesini örnek verebiliriz [189] (Resim 3.101).

Rönesans uslubu 14.yüzyılda İtalya'da başlayan, 16.yüzyıla kadar bütün Avrupa'ya yayılan bir sanat hareketidir. Genel olarak antik çağın yeniden gündeme gelişi ve ona duyulan özlemdir. Yeniden doğuş anlamına gelmekte 15. yüzyılda klasik çağ araştırmalarında canlanma olgusunu ifade eder. Bu sözcük sanat tarihinde bir dönemi anlatacak biçimde kullanılır. Antik Roma'ya bir özenti olarak başlamasına rağmen gerçek sebep batı sanatlarının özgün ve yaratıcılık gösterdiği dönem olmasıdır. Bu üslubun özellikleri düzenli bir geometrik şekilleri, Yunan sütunları, Roma tonozları ve kubbe yapısından istifade edilmiştir Bu dönem başlangıç, orta ve gelişme dönemi olarak üç döneme ayrılmaktadır. Bu döneme ait kilise İtalya'nın Floransa şehrinde Sanata Maria kilisesi (1320-1336) örnek verebiliriz[190] (Resim 3.102).

Barok uslubu 17 ve 18.yüzyılda bütün Avrupa'ya egemen olan üsluptur. Temel özelliği Rönesans'ın durağan kurallarına karşı çıkıştır. Mimarlık alanında ve görsel sanatlarda simetriye karşı asimetriye, geometriye karşı eğrisellliği, hareketsizliğe karşı hareketi, ilk bakışta anlaşılana karşı karışıklığı ilke edinen üsluptur. Resim, müzik, heykel ve mimarlık alanında kendini hissettirmiştir. Bu üslubun özellikleri asimetrik, iç süslemeleri çok zengin ve abartılmış şekiller kullanılmıştır bu üsluba örnek olarak Roma'da İlgesu kilisesi (1548-1568) verebiliriz (Resim 3.103). 18.yy. da Fransa'da çıkan sanat üslubu kilise mimarisini yeniden bir değişime uğratmıştır bu döneme Rokoko sanat dönemi denilmektedir. Bu döneme resim ve heykel kiliselerin bir parçası olmuştur. Örnek olarak Almanya'da Vierzehnheiligen (1687-1753) kilisesini örnek verebiliriz [191](Resim 3.104).

Genel olarak tüm Kiliselerin sahip olduğu bölümler:

Dove: Bu bölüm bir resim ve özellikle pencerelerin camlarında yapılır. Burada on iki tane çizgi İsa'nın oniki havarisini temsil etmektedir (Resim 3.105)

Pulpit: Bu bölüm hitabe kısmı olarak düzenlenmiştir (Resim 3.106)

---

[189] Muhammet İbrahim Zarei, *Dünya Mimarisinin Tanıtımı,* Fenaveran, Tahran 1385 h.ş (2005), 330
[190] Helen,Gardner, *Art through the age*,(ter Mohammad Taghi Faramarzi),Nigah, Tahran 2010 s.480
[191] Helen,Gardner,s.498

Altar: Bu bölüme mihrap denilir ve İsa'nın yukarıya yükseldiğini temsil etmektedir (Resim 3.107).

Sanetuary: Bu bölüm mihrabın çevresine denilmektedir (Resim 3.108).

Screen: Bu bölüm sahan ile mihrabı ayırmaktadır (Resim 3.109)

Naus: Bu bölüm huzuru temsil etmektedir (Resim 3.110)

Aisles: Bu bölüm merkezi salonun çevresinde bulunmakta ve hol şeklinde yapılmaktadır (Resim 3.111).

Nave: Bu bölüm Hristiyanların toplandığı mekân olarak ve kiliselerin en büyük mekânı olarak düzenlenmiştir (Resim 3.112).

Confessional: Bu mekân Hristiyanların günahlarını itiraf ettiği ve tanrıdan bağışlanmayı istedikleri bir mekândır (Resim 3.113).

Narthex: Bu mekân taşlık bölümüdür ve sahan kısmına buradan giriş yapılmaktadır[192] (Resim 3.114).

Font: Bu mekân taşlık bölümünde bulunmakta ve vaftiz suyu bu mekânda bulunmaktadır (Resim 3.115).

Lectern: Bu kısım incilin koyulduğu masadır (Resim 3.116).

Ayrıca dini mimarinin başlıca yapı örneği Hıristiyanların ibadet yerleri olan kiliselerdir. Bunun yanında türbe binaları(Martyrion) ve doğan bebeklerle, Hıristiyanlığı sonradan kabul edenlerin vaftizinin yapıldığı vaftizhane(Babtysterion) binalarını da bulunmaktadır. Tüm bu yapılar belirgin birkaç plan şeması içinde gelişmiştir[193].

Doğu Süryani Kilisesi, ilk dönemi İran topraklarında ve Sasani Hanedanlığı yönetimi altında geçer. Bizans İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı kabulü ile beraber İran Devleti tarafından iç düşman olarak algılanan İran Hıristiyanları 4. yy'da II. Şapur tarafından yok edilmek istenir. 410 yılında Seleucie-Ctésiphon'da bulunan patrikliğin otoritesi etrafında yeniden organize olarak kendi dinsel otonomilerini ilan ederler. 5. yy'da kilise Hıristiyanlığın geri kalanı ile tüm bağlarını koparark Nestorius'un öğretisini

[192] Mulend,Inar,*Dünya Hristiyanlığı* ,(ter Mohammad Bagher Ansari), Emir kabir ,Tahran1989, 85
[193] M.Ali Ağaoğulları-Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İstanbul 2001, 103

benimseme kararı alır. Böylelikle Hıristiyan dünyasından kendisini izole eden Doğu / İran Kilisesi, Antakya Kilisesi'nden de ayrılarak bağımsız bir kilise durumuna gelir ve Hristiyanlığı doğu dünyasının uç bölgelerine kadar yaymayı başarır[194].

İran'da bulanan Ermeni toplulukları Hıristiyanlıktan önceki dönemlerde mitaizm inancını benimsemişlerdir daha sonra 301 yılında Hıristiyanlık İran'a geldiğinde Ermeniler Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir[195]. İran'da bulunan birçok kiliseleri Ermeni toplulukları tarafından yapılmışlardır. İran'da bulanan kiliselerin mimarisi ikiye ayrılmaktadır. Birinci mimari ilk başlangıcı 13-14.yy. kadar devam etmiş, bu dönemde Ermenilere ait mitraizm mabetleri kiliselere çevrilmiştir. Sasaniler döneminde (450-486) İran'da bulunan Zerdüştler Hristiyan Ermeni topluluğuna savaş açmışlardır. Bu savaşın nedeni Hıristiyan olan Ermenilerin Roma tarafına geçip Sasanilere karşı savaşmasını önlemektir. Bu yüzden İran'da yeni yapılan Ermeni Kiliseleri tahrip olmuştur ve Hıristiyanlığı yayılmasını engellemeye çalışılmıştır. Ayrıca İslamiyet geldikten sonra Ermeni Hristiyan topluluğu Ermenistan'a göç etmişlerdir ve Ermeni Hristiyan topluluğunun yayılması İslamiyet dönemlerinde de engellenmiş ve kilise yapmalarının önüne geçilmiştir. Bu dönemden kalan kiliseler Mitraizm mabetlerinin üzerine yapılmıştır. Bu yüzden dünya genelinde kiliselerin apsisi doğu ya doğru iken İran'daki mitraizm mabetlerin üzerine yapılan kiliselerin apsisleri batıya doğrudur. Bu kiliselere örnek olarak İran Azerbaycan'da bulunan Kara Kilisedir[196] (Resim 3.117). İkinci kilise mimarisi Safevi ve Kacar döneminde yapılmıştır[197]. Bu dönemde kiliseler Rönesans, Barok ve Gotik mimarilerinden etkilenilenerek yapılmıştırlar. Aynı özellikler burada da görülmektedir. Bunlara örnek olarak İsvahan'da bulunan Vank Killisesi (1605), Tahranda bulunan Surp Gerog Kilisesi (1835) yılında yapılmıştır (Resim 3.118). İran'da bulunan Hristiyan mezhebiler Katolik, Protestan, Ortodoks dur[198].

Katolik mezhebi 4 yy da İran'a gelmiştir. Bu dönemde iki Katolik merkezi ortaya çıkmıştır. Birincisi Maki şehrinde bulunan Hz. Meryem Kilisesidir ve diğeri Sultaniy 'de bulunan Batlamious kilisesidir[199].Günümüzde an önemli Katolik kiliselerin birisi 1681

---

[194] Nesim Doru, *Doğu'dan Batı'ya Köprü*: Süryaniler Felsefe ve Çeviri Geleneği, Ankara 2007, 10
[195] Wlian Miller, *Eski Kiliselerin Tarihi (Roma ve İran),* Hayati Ebedi, Tahran 1359 h.ş (1979), 297
[196] Andranik Huviyan, *İran'da Ermeni Kiliseleri*, Miras-ı Ferhengi, Tahrah, 1382 h.ş (2003), 202
[197] Jina Marotahanian, Ermeni Süs Nakışları, , *Peyman Dergisi,* Tahran 1382 h.ş (2004), Sayı.26, 36-65
[198] Varoj Arakilian*, İranda Ermeni Mezhebi Mimarisinin Tarihi Yapım Şekli*, Miras-ı Ferhengi, Tahran 1374 h.ş (1997), 409
[199] Vartanes, Yüzkçiyan, *İsfahan maşhur yapıları*, İstanbul 1854, 1.

yılında İsfahan şehrinde yapılan Hz meryam Kilisesidir ve diğeri Tahran'da bulunan Kalbi mukaddes Kilisesidir(1920). Bu kiliselerin apsesi doğuya bakmaktadır (Resim 3.119.120).

Protestan mezhebi İran'a ilk 1845 yılanda Amerikan misyoner ile Umumiye Şehrine gelirmiştir. Daha sonra bu bölgede önem olmayınca kendilerine başka kiliseler yapmışlardır. İran Protestan Hristiyan mezhebi olan topluluklara Asuri denilmektedir[200].

Bu topluluğa ait olan önemli kiliseler Tahran'daki Petros Kilisesi(1876) ve Adonist Kilisesi(1941)söyleyebiliriz(Resim 3.121-122). Bu kiliselerin apsisleri güneyde yapılmıştır.

Ortodoks mezhebi misyonerleri Rusya tarafından 1900 yılında İran'a gelip ve bu mezhebi yaymaya başlamışlar ama 1921 yılında bir anlaşma ile bu yaylamaya son veridi. Bu dönem ve sonraki dönemlerde bu mezhebe ait olan birçok kilise yapılmıştır.

Ortodoks mezhebine ait olan önemli kiliseler Hz. Meryem kilisesi (1941) Tahranda, Kantor kilisesi (1944)Kazevin ve mukaddes Nikolas Kilisesi Tahran'da söyleyebiliriz (Resim 3.123-124).Bu kiliselerin apsisleri doğuya bakmakta ve yârim yuvarlak bir şekilde yapılmışlardır.

Meraga'da kiliselerin yapıldığı tarih İlhanlılar dönemine kadar uzanmaktadır. Hulagu Han'ın annesi Dokuz Hatun ve eşi Terken Hatun Hıristiyan olduğundan bu bölgede yaşayan Hıristiyanları çevrelerine toplamışlar ve birçok kiliseler inşa etmişlerdir. Günümüzde bu kiliseler zaman içerisinde yok olmuşlardır.[201] Bu kililselerin en önemlisi Merşegişle ve Yahya kiliseleridir diyebiliriz.[202]

Ayrıca doğuya baktığımızda en erken kilise yapan ülke Ermenistan'dır. Ermenistan'da uygarlık, sanat ve kültür dönemler içerisinde ilerlemış .Subariler, Hititler, Mannailer gibi topluluklar bu ülkede yaşamışlardır. Dönemler içerisinde Ermenistan'da binden fazla kilise yapılmıştır[203]. Mimari tarihine baktığımızda bu ülkenin mimarisi kilise mimarisine bağlanmıştır ama günümüze ulaşan bu kiliselerin çok azı ayakta kalmıştır. Ermenistan kiliselerinin ortak özellikleri, çatıları tonozla örtülmüş, temelleri bazalt

[200] Jan Aldar, *1600- 1970 yıları arasında tarihi kiliseler*, (ter w.simonian), Tahran 1969, 108
[201] Beyk Babapur, 41
[202] Murvarid, 437
[203] Jean Michel Thierry, Armenian Art,1989

taşından yapılmıştır, genel olarak bu kiliseler küçük boyutlarda yapılmıştır ve en büyük kiliseleri 500 kişiliktir. Kiliselerin malzemesi taştan yapılmış. Bu malzeme taşları Tuf adında lav taşındandır. Lav taşları genellikle kırmızı, ve siyah renklerindendir ve dönemler içerisinde bu taşlar daha soğudukça sertleşir. 6. yy dan sonra bu kiliselerin çatıları kubbe ile'de örtülmüş ve bir merkezi plana sahip olmuştur. Genellikle Ermeni kilise mimarisini dört bölüme ayırabiliriz. Birincisi 4. ve 7. yy arasındadır. Bu dönemde kiliseler merkezi plana sahip olmuşlar ve malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Bu döneme altın mimarisi adı verilmiştir. İkinci dönem 9. ve 11. yy kapsamaktadır. Bu dönem Bagradoni padişahın dönemidir. Bu dönemde eski dönemler taklit edilmiş ve yapılar daha da büyümüş ve yükselmiştir. Üçüncü dönem 12. ve 14. yy arasındadır. Bu döneme muhteşem mimari dönemi denilmektedir. Ayrıca tapınaklarda bu dönemde yapılmıştır. Dördüncü dönem 17. yy dan sonra yapılmış ve İran Şahı Abbas tarafından bu çevrede yeni binalar yapılmış ve eski ermeni kiliseleri yeniden restore edilmiştir. Ermeni kiliselerinin iç ve dış duvarlarının üzerinde resimler ve kabartmalar görülmektedir. Bu kabartmalardan bazıları İsa'nın havarilerinin, destanlarının ve Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın yaşamını göstermektedir. Ayrıca üzüm ağacı, nar ağacı ve çeşitli meyveler, hayvanlar görünmektedir. Ayrıca Kerrubiyan kabartması da gözükmektedir(kanatlı çocuklar). Dönemler içerisinde önemli ve günümüze ulaşan kiliseler: Zuartenotes Kilisesi(643-652) Vagarşapat şehrinde bulunmaktadır. Geghard Kilisesi (1215), Eçmiyadzin Kilisesi(303), Erivan şehrinde Khorvirap Kilisesi 7.yy ve Nuravank Manastırı (Resim 3.125-129)[204].

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Kiliseler:

İran'da yapılan kiliselerin planları çok çeşitlilik göstermemktedir. İran Ermeni mimarisinde kiliselerin planına bakdığımızda birçoğu dikdörtgen bir şekilde yapılmışlardır. Bunlara örnek olarak İsfahan'daki Meryem Kilisesi, Uremiye'dekı Meryem Kilisesi, Senendac'dakı Katolik Kilisesini örnek verebiliriz[205].Bunlara örnek olarak Saint Stepanos Kilisesini verebiliriz (Resim 3.130).

Ayrıca Meraga'da bulunan Hovans kilisesi dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş, üç neftli bazilika şekilde ancak düz tavanlı olarak yapılmıştır. Bu yapılar topluluğu

[204] Orbilian,Stepanus,*Sionik Tarihi*, İerevan, Bina1986, 126
[205] Huyan, 45-80

manastır şeklinde düzenlenmiş olup, kilise binası, okulu, papaz odaları, güvenlik odası, avlu ve avlunun çevresinde bulunan mezar taşları ile maşatlıktan teşekkül etmiştir.Bu kilise'ye bezeer örnek Iran'da Urmiye'daki Hovans Kilisesini ve Meryem Kilisesini verebiliriz.

Süsleme Özelliklerine Göre Kiliseler:

İran Ermeni Mimarisin 'da bulunan kiliselerin birçoğunda çeşitli süsler ve heykeller bulunmaktadır. Bu kiliselerin apsisinde Hz. İsa'nın resmi bulunmaktadır, ayrıca apsis bölümü çeşitli kemerler ile süslenmiş, ayrıca giriş kapılarında çeşitli kabartmalar ve rozetler görülmektedir. Bunlara örnek olarak Saint Stapanus kilisesini örnek verebiliriz bu kilise 9.yy. yapılmış ve Safavi döneminde restore edilmiştir[206] (Resim 3.131-132). Fakat Meragada bulunan Hovans kilisesinin üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Ancak kiliseye ait kiboryon ve giriş kapısının üzerinde bulunan yazılı kitabeleri bulunmaktadır.

Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Kiliseler:

Dönemler içerisinde kiliselerin melzemesi çeşitli olmuş taş ahşap tuğla kireç ve alçı görunmektedir. İran Ermeni Mimarisindeyapılan kiliselerin birçoğu taştan yapılmışlardır ama İncelediğimiz hovans kilisesi Safavi döneminde yapılan ahşap camiler ile birçok benzerlik göstermektedir bunlar kavak ağacından yapılmış ahşap sütunları, çatıdaki perdolar, düz tavanlı olması gibi birçok benzerlikten dolayı bu kilisede aynı mimarlar tarafından yapılmıştır diyebiliriz (Resim 3.133).

İncelediğimiz Hovans kilisesi Safevi döneminde yapılan ahşap camiler birçok benzerlik göstermektedir bunlar kavak ağacından yapılmış ahşap sütunlar, çatıdaki perdolar, düz tavanlı olması gibi birçok benzerlikten dolayı bu kilisede aynı mimarlar tarafından yapılmıştır diyebiliriz. Ana doluda zamanlar içerisinde birçok çeşitli kiliseler ve bazilikalar yapılmıştır bunların bazılar Taksiarhis Kilisesi gibi ahşap tavanlı ve kemerlidir. Bu yüzden Anadolu'daki kiliseler ile benzerlikler göstermektedir[207](Resim 3.135).

---

[206] Purcafer, 128

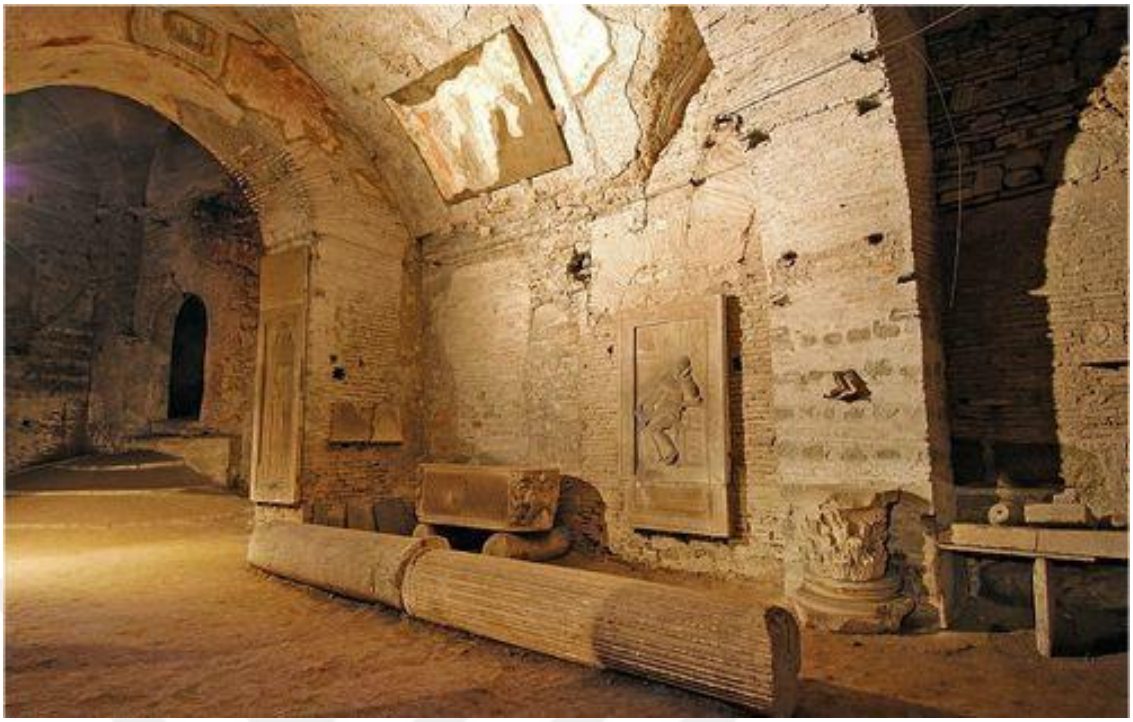
[207] Hatice Uçar- Yasemin İnce Güney, *19.yy Ayvalık Kiliselerinde Ahşap Konstrüktüyon Teknikleri*, Balıkesir Üniversitesi, Mimarlık Bölümü.

Resim 3.87. Yeraltı Kiliselerindeki Katakomb Kısmı (Katakomby)(int)

Resim 3.88. Santa Domitila Kilisesi Katakomb Kısmı (Roma)(int)

Resim 3.89. San Martino ai Monti Kilisesi (İtalya)(int)

Resim 3.90. Dura Europos Kilisesi (Suriye)(int)

Resim 3.91. Apolinare Nuovo kilisesi (İtaliya)(int)

Resim 3.92. Sant Vitale kilisesi(İtaliya)(int)

Resim 3.93. Hagiya İrene Kilisesi (Turkiye)(int)

Resim 3.94. Ayasofya kilisesi (Turkiye)(int)

Resim 3.95. Ayasofya Kilisesi (Selanik)(int)

Resim 3.96. Hacı Lukas Kilisesi (Yunanistan)(int)

Resim 3.97. Kaya Kilisesi (Turkiye)(int)

Resim 3.98. Pantokrator Kilisesi (İstanbul)(int)

Resim 3.99. Lessy Abbey Kilisesi (Fransa)(int)

Resim 3.100. San Ambrogio Kilisesi (İtaliya)(int)

Resim 3.101. Salisbury Kilisesi(int)

Resim 3.102. Santa Maria Kilisesi(int)

Resim 3.103. İlgesu Kilisesi(int)

Resim 3.104. Vierzehnheiligen Kilisesi(int)

Resim 3.105. Dove(int)

Resim 3.106. Pulpit(int)

Resim 3.107. Altar (Mihrap)(int)

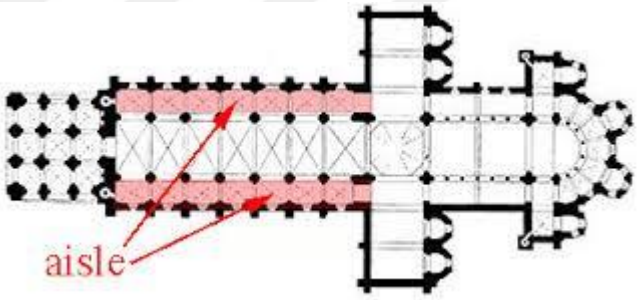
Resim 3.108. Sanctuary(int)

Resim 3.109. Screen(int)

Resim 3.110. Belfry(int)

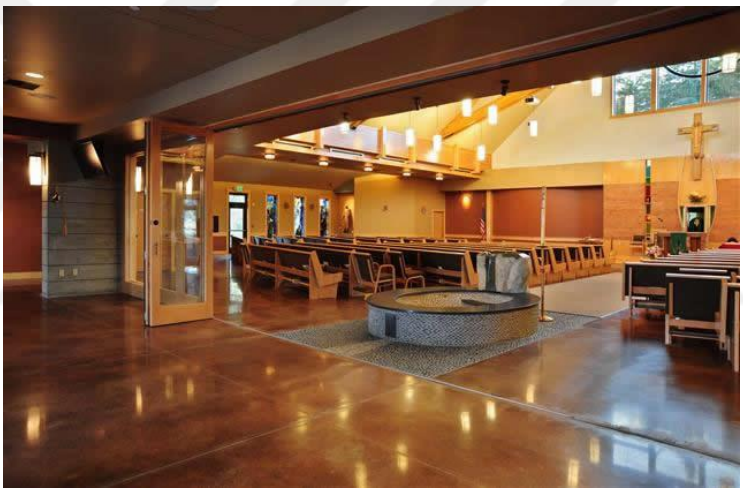
Resim 3.111. Aisles(int)

Resim 3.112. Nave(int)

Resim 3.113. Confessional(int)

Resim 3.114. Narthex(int)

Resim 3.115. Font(int)

Resim 3.116. Lactern(int)

Resim 3.117. Kara Kilise(int)

Resim 3.118. Vank Kilisesi(int)

Resim 3.119. Kalbe Mukaddes Kilisesi(int)

Resim 3.120. H.z Meryem Kilisesi(int)

Resim 3.121. Petros Kilisesi(int)

Resim 3.122. Adonist Kilisesi(int)

Resim 3.123. Kantor Kilisesi(int)

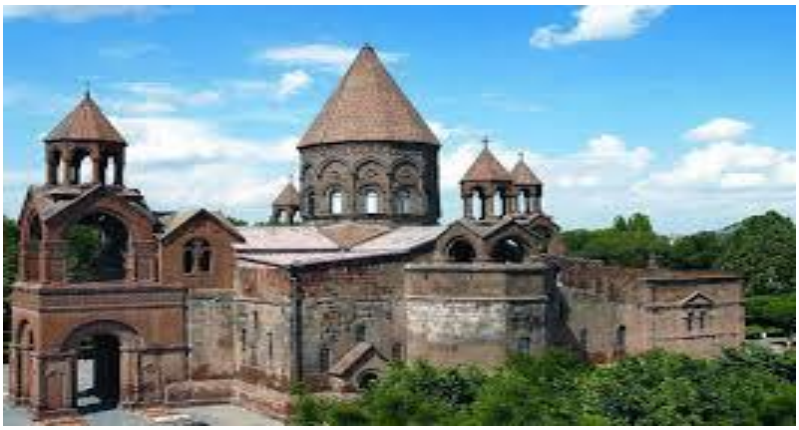
Resim 3.124. Meryam Kilisesi(int)

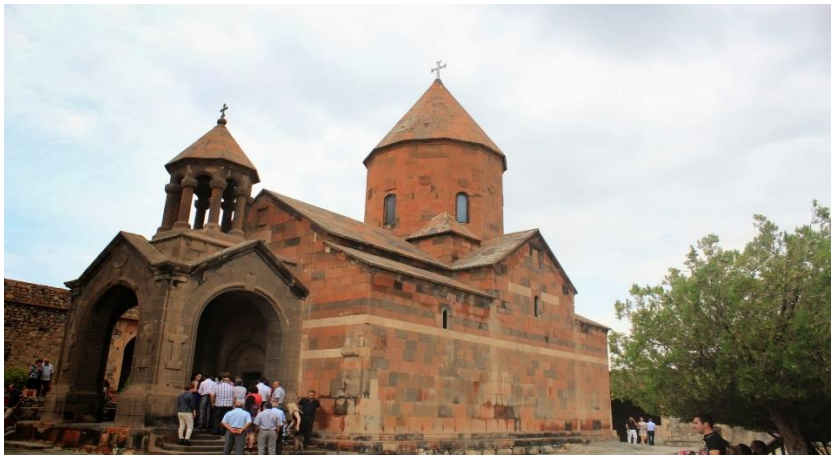
Resim 3.125. Zuartenotes Kilisesi(int)

Resim 3.126. Geghard Kilisesi(int)

Resim 3.127. Ecmiadzin kilisesi(int)

Resim 3.128. Khovirap Kilisesi(int)

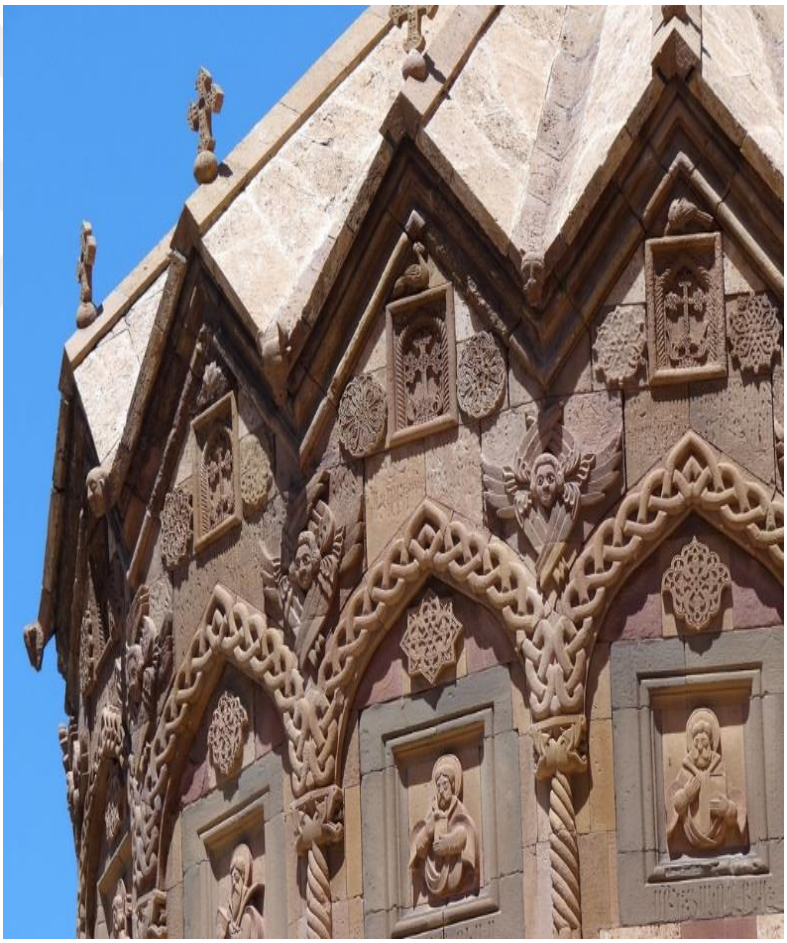
Resim 3.129. Nuravank Manastırı(int)

Resim 3.130. Stapanus Kilisesi(int)

Resim 3.131. Saint Stapanus Kilisesi

Resim 3.132. Saint Stepanos Kilisesi

Resim 3.133. Saint Stepanos Kilisesi

Resim 3.134. Meraga'daki Hovans Kilisesi

Resim 3.135. Ayvalık'taki Hagia Triada Kilisesi(int)

3.5. MEDRESELER

Medrese, "ders" fiilinden üretilmiş ve "ders yapılan" veya "ders çalışılan" yer demektir. İslamiyet'in ilk yıllarında eğitim ve öğretim mescitlerde yapılıyordu.Hz. Pergamber, Mescid-i Nebevinin arka kısmında "suffe" adı verilen bir mekanda fakir sahabeler için barınma ve ilim görmelerine ayrılan yer yapmıştır. Haz. Peygamberin Mescid-i Nebevide verdiği derslere "meclisül-ilim" deniliyordu. Dini eğitimin yanı sıra tıp, matematik, kimya gibi derslerde okutuluyordu. Bu eğitimlerin verilmesinde medrese öncesi camiler önemli bir yer tutmaktadır[208]. Dört Halife ve Emeviler döneminde de camide devam eden eğitim Abbasiler döneminde cami dışına taşınmıştır. Camilerin dışında eğitim ve öğretimin yapıldığı ilk merkez "Beytül-hikme"dir. Buralada daha çok saray mensupları, alimler ve bu merkezde çalışan tercümanlar eğitim alabiliyorlardı. Bu dönemde "Beytül-hikme" olarak kurulan merkezler bir süre sonra "Darül-ilim" e bırakmıştır. "Darül-ilim"ler halka açık kurumlardı. Kütüphane olarakta bilinen bu kurumlarda dini ilimlerin yanı sıra diğer ilimlerde öğretiliyordu. Bu kurumlar sonraları sunni merkezler olarak eğitim yapan medreselere dönüşmüştür[209]. Şii mezhebinden olan Fatimiler sunni Abbasilere karşı fikirlerini yaymak için Kahire'de "Darül-hikme" adı altında kurumlar kurmuşlardır. Bu kurumlar Abbasilerin kurduğu kurum ile yarışır konuma getirilmek istenmiş. Fakat Şiiler bu kurumlarda yalnız Şiiler için etiğim verdiklerinden dolayı fazla gelişememiştir[210]. Ortaçağ İslam dünyasında eğitim ve öğretim yeri olan bu müesseseler, medrese kelimesiyle ifade edilmemiştir. Medrese, ilk olarak 9. yy. da kullanılmaya başlanmış fakat devlet eliyle düzenlenmesi 10. yy. da Karahanlı döneminde gerçekleşmiştir. Tamgaç Buğra Han tarafından yaptırılan bir medrese örneği bilinmektedir[211].

İlk medreseler, Belh ve Buhara'da bulunan eski Budist "vihara"larını örnek alarak kurulan müesseselerdir[212]. Ancak Büyük Selçuklu medreselerinin ortak özellikleri olan

---

[208] Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul*, 1984, 1.; Ömer Demirel, "Anadolu Selçuklu Devletinde Medreseler", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, 1980, 25.; Caner Abacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, Konya 1988, 12-13.
[209] E. İsmail Erünsal, "Darülilim" mad., *İslam Ansiklopedisi*,C.8, İstanbul 1993, 539-540
[210] F.Seyyid Eymen, "Fatimiler" mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul 1995, 235
[211] Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996, 209
[212] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980, 331

dört eyvan şemasına Budist viharalarında rastlanmaz. 11. yy. da Horasan Bamyan evleri dört eyvanlı ev tipi ile medreselerin kökeni hakkında bilgi vermektedir[213].

10. yy. da önce Tâberân, sonra da Bağdad'da kurulan medreselerde önce fıkıh eğitimi verilmiştir. Daha sonra kelâm, tefsir, hadis gibi İslami ilimlerde verilmeye başlanılmıştır[214].

Abbasi Halifesinin himayesi altında, İslâm ülkelerini sünni akide etrafında toplamak amacıyla birleştirici olmuşlardır. Şiiliği yenmek ve Sünniliğin dört mezhebini öğretmek ve yaymak amacıyla medrese-yapımına başlanmış, kısa zamanda İran ve Mezopotamya'da pek çok medrese kurulmuştur[215].

İlk medreseler, Nişapur'da ve Horasan'da yapılmıştır. 11. yy.ın ilk yarısında Gazneli Mahmud ve Selçuklu sultanı Tuğrul Bey tarafından kurulmuştur. İslam âleminde daha sonra kurulacak medreselere örnek oluşturacak ilk medrese, Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından Nişapur'da Nizâmiye Medresesi adı altında kurulmuştur. İkinci örnek Nizamiye medresesi ise 1066 yılında Bağdad'da kurulmuştur. Bu medresede yalnızca ders verilmiyordu ayrıca yiyecek ve öğrencilerin yatacağı mekânlarda düşünülmüştü[216].

Nizamiye medreselerinden sonra Isfahan, Rey, Nişapur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amul gibi şehirlerde de birbirini takip eden müesseseler kurulmuştur[217]. Selçuklular devrinde kurulmaya başlanan Osmanlılar döneminde ise devam ettirilen Anadolu medreseleri Nizamiye Medresesi örnek alınarak yapılmıştır. Öğrencinin yiyip içtiği, yatıp kalktığı, ders gördüğü vakıf müesseseleri olarak görev yapmışlardır[218].

İslamiyet'in ilk devirlerinde camilerde okutulan dini ilimler medreselerin yapılmasıyla bu müesseselere taşınmıştır. Buralarda tefsir, hadis, fıkıh gibi naklî ilimlerin yanı sıra felsefe, tarih, tıp vb. aklî ilimlerde okutulmaya başlanılmıştır[219]. Medresede

---

[213] Doğan Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul 1993, 143
[214] Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi*", Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*
, İstanbul 1973, 3
[215] Fügen İlter, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde 12. ve 13. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri." *Vakıflar Dergisi*, C.8, 1969, 198
[216] Suut Kemal Yetkin, *Türk Mimarisi*, Ankara 1970, 27.; İsmail Güven, "Türkiye Selçukluları'nda Medreseler", *Ankara Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.31, S.1, Ankara 1998, 127-128.; Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi,* İstanbul 1973, 5
[217] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980, 332
[218] Mübahat S. Kütükoğlu, XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, Ankara 2000, 3
[219] Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, 40

öğretim üyesi "müderris" tir. Müderrisin yardımcısı "mu'id" dir. Mu'id müderris tarafından kıdemli öğrenciler tarafından seçilirdi. Öğretim süresi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Yalnız öğrenciler üç veya iki sınıfa ayrılırdı. İslam eğitiminde diplomanın karşılığı "icâzet" tir. İcâzet, hadis ilmine özgü bir terimdir. "Öğretim ruhsatı" anlamına geldiği gibi hadis ya da tam bir kitap rivayetine izin verildiğini belirten bir belge olarak da kullanılmaktadır[220].

Şiilik, Şia, Arapça'da "şya" kökünden gelen, misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, bir kimsenin taraftar olması, yardımcısı olmak, ayrılmak, fırkalaşmak vb. anlamları ifade eden bir kelimedir. Şia, Ali b. Ebu Talib'in Hz. Muhammed'den hemen sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametin insanlığın sonuna dek, Ali'nin soyunda devam edeceğini ileri süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır[221]. Şia'nın Hz. Peygamber'in sağlığında şekillenmeye başladığı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bir mezhep olarak ortaya çıktığı hemen hemen bütün Şiiler tarafından benimsenen ortak bir görüştür[222].

Şiilik mezhebinde, Sünni mezhebinde olduğu gibi Hz. Muhammed' in Allah'ın elçisi ve peygamberi olduğuna inanılmakta; ancak Hz. Ali'nin ilk halife olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda Şii mezhebinde, Sünnilikten farklı olarak, Hz. Ali üzerine odaklanmış yoğun bir ehl-i beyt sevgisi olduğu söylenebilir. Şii mezhebinin temel görüş ve inançları; Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra insanların en erdemlisi, halifeliğin kamusal bir görev değil; dini bir görev olduğudur. Hz. Muhammed' in kendisinden sonra gelecek kişi olarak Hz. Ali'yi işaret ettiği, hilafetin Hz. Ali sonrasında oğulları ve torunları arasında sürmesi gerektiği, seçilmiş olan imamların (halifelerin) tüm günahlardan korunmuş ve arınmış oldukları, Hz. Ali ve soyundan gelen imamlar dışında tüm halifelerin Hz. Ali takipçilerine zulüm ve haksızlık yaptıklarıdır[223].

İbadet ritüeli ve inanç esasları açısından Şiiler ile Sünniler arasında en belirgin farklılıklar namaz üzerinedir. Şiiler namazı bazı vakitleri birleştirerek üç vakit kılarlarken, Sünniler namazlarını beş vakit olarak eda etmektedirler. Cuma namazı

---

[220] Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, C.I, Ankara 1969, 2-4
[221] Hasan Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, Ankara 1993, 15
[222] Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.39, S.1, Ankara 1997, 81
[223] Ercan Çitlioğlu, *İran'ı Anlamak*, Ankara 2015, 13-14

saatlerinin farklılığı ve ezana ek sözler katılması Şiilik ile Sünniliği ayrıştıran diğer şekilsel uygulamalardandır[224].

İranda ilk medrese ve eğitim merkezi Condişapur Medresesi Disful Şehrinde Sasaniler döneminde yapılmıştır, bu eski ve önemli medresede sağlık ve felsefe üzerine eğitim yapılmaktaydı. Bu medresenin ünü o kadar yayılmıştı ki Yunanistan'dan buraya öğrenciler gelmiş ve burada aldıkları eğitimi ve kitapları kendi dillerine çevirerek geri dönmüşlerdir. İslamiyet'in başlarında eğitim tamamen camilerin içerisinde yapılıyordu ama sonraki yüzyıllarda eğitim camilerden ayrılmış ve medreselere taşınmıştır[225]. İslamiyet'in gelişinden sonra Kuran-ı Kerimi ve dini bilgiler ilk başta söyleyerek ve ezberleyerek tutuluyordu daha sonra Kuran ayetleri artmaya başlayınca yazıya ihtiyaç duyuldu bu yüzden ilk eğitimler camide verilmeye başlandı. Daha sonra halifeler başka ülkeleri fetih ettikten sonra onlardan alınan vergileri hesap etmek için bir yere ihtiyaç duydu ama yine camilerin içerisinde bu eğitimler devam etmekteydi. Emeviler zamanında daha çok şiire önem verilmiştir ve diğer ilimlere çok verilmemiştir. Abbbasiler döneminde camiler daha sonra alimlerin evleri eğitim merkezi olmuştur. Harun zamanında daha çok tıb ilmine önem verilmiş ve Roma İmparatorluğundan feth ettikleri yerlerdeki kitapları ve kaynak alıp kendi Bağdat'ta kendi Yuhenna Bin Masuyeni tarafından kendi dillerine çevirmişlerdir[226]. Bağdat'ta ilk ilim ve kültür merkezi bu dönemde kurulmuştur ve tercümanların ve alimlerin yeriydi ayrıca burada başka bir kütüphane bulunmaktaydı bu kültür merkezinin masraflarını devlet karşılıyordu[227]. Samaniler döneminde başkent Buhara'da bir büyük kitap pazarı bulunmaktaydı ayrıca bu pazarın yakınında bir büyük kültü merkezi alimlerin ve şairlerin toplandığı yerdi bu kültür merkezine Farcek medresesi denilirdi bu medrese hicri 320 (931) yılında Emir Said Nasr Bin Ahmed Bin İsmail zamanında büyük bir yangın geçirmiştir ayrıca bu dönemin medreselerinden Kular Tekin medresesi ve Arslan Han medresei Buharada bulunmaktaydı[228]. Builer döneminde Ezdud Dölee bir çok alimler, şairler, hekimler ve mimarları kendi çevresine toplamış ve hicri 371 (980) yılında Ezdi Darüşşifa'sını Bağdat

[224] Çitlioğlu, 2015, 14
[225] Abbas İlkbal Aştiyani, Mecmuiyi Magalatı, Hayyam, Tahran, 1350 h.ş (1971), 133
[226] Zebiyullah Sefa, *Akli İlimlerin Tarihi İslam Uygarlığında*, Emir Kebir, Tahran 1356 h.ş (1977), 47
[227] Filip Hetti, *Arap Tarihi*, (ter Abul Gasım Payende), C.1, Kitapçı, Tebriz 1350 h.ş (1971), 392
[228] Hüşeyin Sultan Zade, *İranda Medreselerin Tarihi*, Agah, Tahran 1364 h.ş (1985), 131

şehrinde kurmuştur[229]. Safeviler döneminde Büyük Şelçuklu veziri Hace Nizammülk kendisi Şafidir ve başka sadece Hanefinin tayit ediyordu bu yüzden başka mezheplere önem verilmemekteydi. Bu dönemde bir çok medrese İran'ın büyük şehirlerinde kurulmaya başlandı bunlara Nizamiye medresesi denilirdi. Nizammülk Şafi mezhepini yaymak için bu medreseleri kuruyordu bunların en büyüğü ve ünlüsü medresesi Bağdat Nizamiye Medresesidir[230]. Nizammülk medrese kurarak diğer mezheplerin önünde durmaktaydı bu yüzden diğer mezhepleri karşısına almaktaydı. Nizammülk'ün bu işlerine karşı en çaba gösterenler İsmailileri dir kalelerde yaşayan İsmaililer kalelerin içerisinde kendi mezheplerini yaymak için medrese kurmuşlardır[231]. Başka ünlü insanlar Nizammülk'ün medrese yapıma karşı Hace Nizammülk'ün büyük rakibi Tacelmülk ve Şerefelmülk'dür bunlar ayrı ayrı Bağdat'ta kendi adlarına medrese kurmuşlardır, Tacelmülk'ün medresesi Taciye adı verilmiştir[232]. Bu dönemde Hace Nizammülk'ün çok medrese kurmasına karşı çıkan diğer mezheplerin medreseleri aralarında büyük kavgalar çıkmış bu kavgaların sonunda birçok medrese tahrip olmuş, kütüphaneler yağmalanmış ve yangınlar çıkmıştır. Bunlara örnek Nişabı Şehrinde Hanefi ve Şafilerin medrese kavgası 1094 yılı ve 1160 yılında sekiz Hanefi medresesi ve 17 Şafi medresesi tahrip oldu ve 5 kütüphanede yangın çıkmış ve 7 kütüphane yağmalanmıştır[233]. Moğollar hakimiyet kurduktan sonra İsmailileri yenmişlerdir ve tüm medreselerini ve bir çok kalelerini tahrip etmişlerdir ayrıca büyük şehirlerdeki tüm medreseleri tahrip etmişler ve yakmışlardır. Daha sonra Hulagu Han ve Gazan Han dönemlerinde yavaş yavaş eğitim merkezleri Meraga ve Tebriz Şehirlerinde kurulmaya başlanmıştır[234]. Bu dönemden sonra tekrar Timurlar döneminde islam ülkelerinin bir çok medreseleri tahrip olmuştur. Daha sonra İran'a Safeviler geldikten sonra bir çok Şii medreseleri İran'ın her büyük şehirlerinde kurulmuştur. Nizammülk'ün medrese yapımı diğer İslam ülkelerine de geçmiş ve diğer ülkelerde de medrese kurulumu başlamıştır bunlara örnek olarak Suriye'de Busre şehrinde Gümüş Tekin Medresesi 1136 yılında kurulmuştur. Bu medrese iki eyvanlı ve bir merkezi kubbeye sahipmiş, Suriye'deki diğer medreseler Dar el Hadis 1154, Damişk

---

[229] Adam Metz*, 4. Hicride İslam Uygarlığının Tarihi*, (ter Ali Rıza Zekaveti Karagozlu),C.1, Emir Kebir, Tahran 1362 h.ş (1983), 186

[230] Seyit Nafisi," Bağdat Nizamiye Medresesi", *Mir Dergisi*, 2.yıl, 2.sayı, 18

[231] Bindar İsvahani, *Zubdet el Nesr ve Nehbet el Esr*, (ter Muhammet Hüseyin Celili), Tahuri, Tahran 1344 h.ş. (1965), 77

[232] Metz,. C.17, 193

[233] Metz, C.21, 99

[234] Reşidittin Fezllulah, *Tarihi Mubareki Gazani*, (ter Karl Yan), Setfen Ostin, 1940, 364

1174, Nurettin 1172, Şadbeht 1193 yıllarında yapıldığını görebiliriz. Ayrıca Mısır'da da Memlüklular hükümdarlığa geldikten sonra özellikle Bibers sultanı Büyük Galvun Külliye ve Medresesi kurmuştur bu medrese Suriye mimarsinden etkilenmiştir. Bu yapı dört eyvanlı ve 1284 yılında yapılmıştır. Mısırda diğer medrese olarak 1384 yılında kurulan Bergug Medresesi'ni söyleye biliriz ayrıca Memlukluların diğer büyük ve ünlü medresesi Mısırın dışında Filistinde 1452 yılında kurulan Eşrefiye Medresesidir. Anadoluda ise birçok medreseler Beylikler döneminde 12.yy. da yapılmıştır bu medreseler Büyük Selçuklulardan etkilenerek yapılmışlardır.

Anadoluda kurulan ilk medreselerin kuruluşu Artuklular dönemindedir külliye şeklindeydi ve çeşme, hamam ve cami içerilerinde bulunmaktaydı bunlara örnek Mardin Şehrindeki külliyeyi örnek verebiliriz günümüzde bu külliyeye Mağristan denir. Ayrıca Anadolu medreseleri kubbeli ve eyvanlı şekillerde yapılmışlardır. Kubbeli medreselerden Danişmendler döneminde Tokat 1151-1152 ve Niksar Medresesi 1157-1158 yıllarında yapılmıştır. Eyvanlı medreselere örnek Hatuniye medresesi 1382 yılında kurulmuştur.

Danişmendliler dönemine ait en önemli medreseler; Kayseri'de Külük Camiine bitişik medrese ile Nizameddin Yağıbasan tarafından biri Niksar'da diğeri Tokat'ta yaptırılan merkezi kubbeli ve XII. yüzyılın ortalarına ait iki medresedir. Bu medreseler plan itibariyle Hargirt Nizamiye medresesine benzememektedir. Külük Cami Medresesinde medrese mimarisinin temel elemanlarından olan eyvan bulunmamaktadır. Bu medresede dersler camide yapıldığı gibi halka usulüyle yapılmaktadır. Yağıbasan Medreseleri ise her ikisinde de üstü kubbeli bir merkezi avlu ve ikişer eyvan bulunmaktadır. Her iki medresede de eyvanlardan biri girişin karşısında diğeri ise girişin sağında yapılmıştır. Hargirt Medresesinde esas eyvan en geniş, yan eyvanlar biraz dar, giriş eyvanı ise en dar olan eyvandır. Bu medresedeki eyvanların görevleri itibariyle sınıflandırıldığı görülmektedir. Yağıbasan Medreselerinde ise eyvanların derinlikleri, yükseklikleri ve enleri eşittir. Eyvanların biri dershane diğeri ise mescit olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Bu dönem medreselerinde dört eyvan şeması simetrik ve dengeli bir düzen göstermektedir. Üstü açık veya kapalı olsun medrese avlularının ortasında bir havuz

bulunur. Her iki Yağıbasan Medreselerinin de avlusu dolu olduğu için orijinal döşeme toprak altında kalmasına rağmen havuzların varlığı bilinmektedir[235].

Türkiye'nin güneydoğusundaki medrese yapıları Anadolu'nun diğer bölgelerinden farklılık gösterir. Bunun sebebi Suriye'den gelen etkilere açık bir konumda olmasıdır. Güneydoğu Anadolu iklim itibariyle sıcak ve kuru olduğu için buradaki medreselerde açık avlulu olarak inşa edilmişlerdir. Artuklu medreselerinin Anadolu için önemi, en erken örnekleri vermeleridir. Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Gaziantep'te örnekleri görmek mümkündür. Urfa Ulu Cami Medresesi, XII. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Camiye bitişik olarak yapılan bu medrese, ayakta kalan kısmı ile Türkiye sınırları içinde varlığı bilinen en eski medrese yapısı olması bakımından önem taşır. Diyarbakır Mesudiye Medresesi, Artuklular döneminden günümüze kısmen olarak gelen ilk medreselerden biridir. XII. yüzyılın sonlarına ait olan bu yapı daha sonraları değişikliğe uğramış ve ikinci katı yıkılmıştır. Diyarbakır Zinciriye Medresesi Artuku dönemi bir diğer eserdir. Mesudiye Medresesi ile aynı yıllarda inşa edilmiştir. Diyarbakır Ulu Caminin güneybatısına bulunmaktadır. Artuklu dönemine ait diğer medreseler ise Harzem Taceddin Mesut Medresesi (1211), Mardin Şehidiye Medresesi (XIII. yüzyılın ilk yarısı), Gaziantep Ahmet Çelebi Medresesi((1125)'dir[236].

Selçukluların 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya girmesiyle mimaride değişiklik kendini göstermeye başlamıştır. Selçuklular; Danişmendlilerden merkezi kubbeyi, Artuklulardan ise açık avluyu alarak medrese mimarisini açık ve kapalı avlulu medreseler olarak sınıflandırılan planlar ortaya koymuştur. Anadolu Selçuklu çağına ait medreseler sayıca oldukça fazladır. Kapalı avlulu medrese plan şemasına örnek olarak, Sincanlı Boyalıköy Medresesi (1210), Atabey Ertokuş Medresesi (1223-1224), Konya Ali Gav Medresesi (XIII.yüzyılın ilk yarısı), Konya Karatay Medresesi (1251), Kırşehir Cacabey Medresesi (1272) verilebilir.

Açık avlulu Selçuklu medreselere örnek olarak Kayseri Çifte Medrese (1205), Kayseri Afgunu Medresesi (XIII.yüzyıl başları), Seyit Gazi Ümmühan Hatun Medresesi(XIII.yüzyıl başları), Kayseri Huand Hatun Medresesi(1237), Kayseri Sareceddin Medresesi (1238), Konya Sırçalı Medrese (1242)Antalya Karatay Medresesi (1254),

---

[235] Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, C.I, Ankara 1969, 18-20

[236] Fügen İlter, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde 12. ve 13. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri." *Vakıflar Dergisi*, C.8, 1969, 200-208.

Sivas Buruciye Medresesi (1271), Tokat Gök Medrese (XIII.yüzyılın ikinci yarısı) bunlardan birkaçıdır.

1243 Kösedağ savaşını kazanarak Anadolu'ya yerleşen İlhanlılar daha çok doğu bölgesinde imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu imar faaliyetlerinden en önemlilerinden biri medreselerdir. O döneme ait medreseler şunlardır; Sivas Çifte Minareli Medrese (1271), Erzurum Çifte Minareli Medrese (1145-1174), Erzurum Ahmediye Medresesi (1314 veya 1323). Bu medreselerden Sivas ve Erzurum'daki Çifte Minareli Medreseler iki katlı ve dört eyvanlı inşa edilmişlerdir.

Osmanlı medreseleri padişahlar, valide sultanlar, sultanlar, vezirler ve ileri gelen devlet adamları, saray, ilmiye ve kalemiye mensupları tarafından büyük külliyeler veya manzumelerin bir parçası olarak inşa edildikleri gibi bazıları da tek medrese olarak yapılmışlardır. Anadolu'ya ve Rumeli'ye yayılmıştır[237].

Osmanlı Beyliği'nde ilk medrese olarak Orhan Gazi'nin 1331'de kurduğu, İznik Orhaniyesi adını da taşıyan İznik Medresesi'dir[238]. Bursa'nın fethinden sonra devlet merkezi taşındı. Buradaki ilk medresede Manastır adı altında Orhan Gazi tarafından kurulmuştur[239]. Daha sonra Sultan I. Murad, Yıldırım Bayezid ve devletin ileri gelenleri bu şehrin merkezinde medrese inşa ettirmişlerdir. Rumeli'nin fethinden sonrada Edirne başta olmak üzere birçok merkezde medreseler inşa edilmiştir. Edirne medreselerinin başında Sultan II. Murad tarafından 1447'de yaptırılan Üç Şerefeli Cami'nin avlusundaki Saatli Medresedir (Medrese-i Atik). Daha sonra Sultan II.Mehmed tarafından yaptırılan Peykler Medresesi (Medrese-i Cedid) gelir[240].

İstanbul'da ilk olarak bazı kilise ve manastırlar medreseye çevrilmiştir. Zeyrek'teki Pantokrator Manastırı, fetihten hemen sonra Ayasofya Kilisesi'nin papaz odaları medreseye çevrilen ilk yapılar arsındadır. Kanunu Sultan Süleyman eski sarayın arkasında kendi ismi ile anılan beş medrese inşa ettirmiştir. 1550 yılında Mimar Sinan'a yaptırdığı bu medreselerle eğitim alanında ciddi bir değişiklik meydana gelmiştir[241].

---

[237] Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, 3
[238] İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, 1
[239] Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970, 12
[240] Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50, Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, 3-5.
[241] M. Kemal Özergin, "Eski Bir Rûznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5, 1974, 268

Osmanlı medreseleri, ekseriya tek katlı ve kagir binalardır. Ahşap yapılan medreseler sayılı olup bunların büyük bir ihtimalle XIX. yy'daki yangın ve depremlerde yenilenmiştir. Medreseler odaları bir avlu etrafında genellikle "U" veya "L" planlı olarak sıralanır, avlunun ekseninde büyükçe bir dershaneye yer verilirdi. Osmanlı medreselerinde ilk defa İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde ortaya çıkan dershane Fatih medreselerinde bağımsız hale getirilmiştir[242].

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Medreseler:

İran'da ayakta kalan ilk medrese Fehriye Medresesidir. Bu medrese İran'ın Horasan bölgesinin Sebzvar Şehrinde bir Şii mahallesinde yapılmıştır. Medresenin ilk yapılışı 4.Hicri'de Fahrettin Değlemi zamanında yapılmıştır(Resim 3.136). Bu medrese düzenli bir plana sahip değildir. Bir avlusu ve çevresinde hücreler 1 x 2.5m'de yapılmıştır. Diğer bir medrese Nizamiyye Döneminden ayakta kalan Hargit Medresesidir(Resim 3.137). Bu medrese 5.Hicri'de Nizamül Mülk tarafından yapılmıştır. Bu yapı kare şeklinde ve dört eyvanlı bir plana sahiptir(Çizim 3.5). Ortasında bir avlusu ve çevresinde hücreleri bulunmaktadır. Avlusu daire planlıdır. Çevresinde öğrenci hücreleri, medres[243], cami ve görevli odası bulunmaktadır. Günümüzde bu medrese tamamen tahrip olmuş ve bu nedenle restorasyon yapılmıştır. Sunniler bu medreseden cami olarak istifade etmektedirler(Resim 3.138). Diğer medrese Yezd Şehrinde Ziaiyye Medresesidir(631-705). Bu medrese iki dönemde yapılmıştır. 1. Si Moğollar Döneminde, 2. Si yüzyıl sonra eklenmiştir. Bu medrese merkezi avlulu ve kubbeli bir plana sahiptir(Çizim 3.6). Bu yapının çevresinde öğrenci hücreleri bulunmaktadır. Bu medreseye İskender Hapishanesi de denilir[244]. Diğer bir medrese Timurlar Döneminde Hargit'te yapılan Gıyasiye Medresesidir(1491). Bu yapının mimarları Gevam-el-din ve oğlu Gıyas-el-din'dir. Gıyasiye Medresesi İran'ın ilk dört eyvanlı medresesi sayılabilir(Çizim 3.7). Ortasında bir avlu ve çevresinde hücreler bulunmaktadır. Ayrıca bu medrese iki katlı olarak inşa edilmiştir. İran'da medrese yapımı Safevi döneminde de devam etmiş ve gelişmiştir. Bunların en güzel örneği Şiraz Şehrinin Han Medresesidir(1630). Han Medresesi dört eyvanlı bir plana sahiptir(Çizim 3.8). Bu medrese mukaddes ve şii inancına göre yapılmıştır. Örnek olarak 12 imam için 12 oda bulunmasıdır. Ayrıca Kacar Döneminde

[242] Oktay Aslanapa, "Mimar Sinan'ın Medreseleri", Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, İstanbul 1989, 202
[243] Medres: Eski tarihi medreselerde ders verilen oda.
[244] Muhammed Kerim, Pir Niya, *İran Mimarisi,* Tahran 1392 h.ş (2012), Suruş Danış, (5. Baskı), 346.

de medrese yapımı dört eyvanlı şekilde devam etmiştir. Bunların biri Çahar Bağ Medresesidir(1706-1708). Bu medrese dört eyvanlı bir plana sahip ve İsfahan Şehrinde inşa edilmiştir(Çizim 3.9). Kacar Döneminde diğer bir medrese de dört eyvanlı olarak ve Kaşan Şehrinde inşa edilen Ağa bozörk Medresesidir (1832-1861)(Çizim 3.10). İran'da inşa edilen eski medreselere baktığımızda plan olarak dönemler içerisinde gelişmiştir ve en son medreselerin birçoğu dört eyvanlı ve iki eyvanlı şekle gelmiştir. Meraga'da bulunan Nur Daniş Medresesi, dikdörtgen bir avlu çevresinde, şekillenmiş kuzey kesimi iki katlı bir plana sahiptir. Meragada bulunan eski medreseler zamanlar içerisinde tahrip olmuş ve sadece Nur Daniş Medresesi kalmıştır.

Anadoluda'da ilk medreseler Danişmendiler ve Artuklular döneminde yapılmıştır bu medreselerin sayısı yaklaşık 67 adettir ama günümüzde 15 tanesi ayakta kalmıştır ve geri kalan medreseler yıkılmıştır. Bu medreseler kubbeli ve eyvanlı planlara sahiptirler. Anadoludaki eski medreseler genel olarak külliyeler içerisinde yapılmışlardır bunların birisi Mardin'de bulunan Maristan Külliyesi diyebiliriz ama Meraga'daki Nur Daniş Medresesi bağımsız bir şekilde ve tek başına yapılmıştır.

Anadolu'nun dört eyvanlı medreselerine (Kayseri Çift Medrese gibi 1205 - 1206), bir ön örnek olarak Rey (XII. Yüzyıl) medresesi gösterilebilir. Plâna dört eyvan yerleşimi ile ikili simetri hâkimdir. Rey medresesi bugüne ulaşamamış yapılardandır[245]. Büyük Selçuklular'ın dört eyvanlı avlu etrafında düzenlendiği anlaşılan Hargirt ve Rey Medreseleri de konut mimarîsiyle benzediklerinden dolayı köşk olarak da nitelendirilebilmiştir[246].

Süsleme Özelliklerine Göre Medreseler:

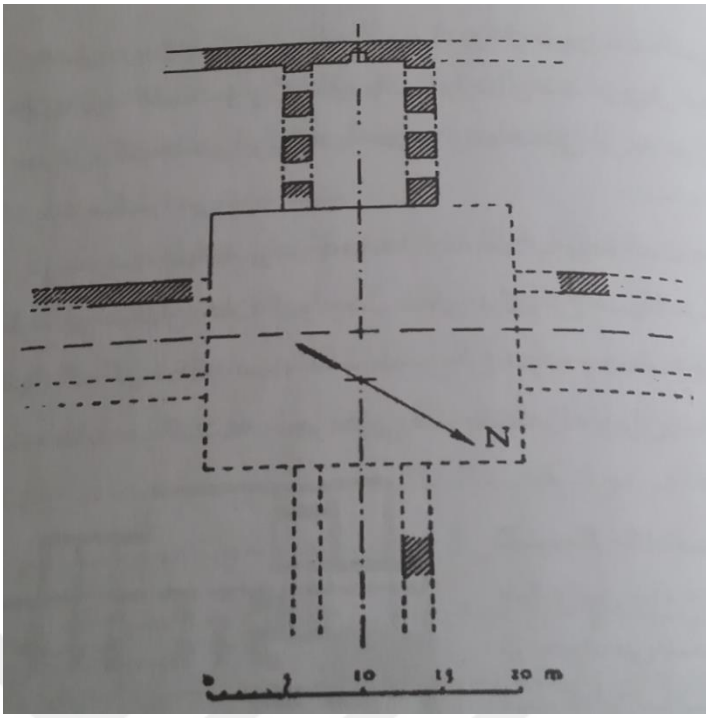
İran'daki tarihi medreselerin süsleme özellikleri kitabelerde yazı sistemleri ve tuğladan yapılmış medreselerin taç kapılarında, eyvanların içerisinde, kubbelerin dışında bulunmaktadır. Örnek olarak Fehriye Medresesinin çini üzerinde yapılmış giriş kapısının nastalik hattıdır(Resim 3.138), Hargit medresesinin içerisinde yapılan kufi hatti ve geometrik şekillerdir(Resim 3.139), Yezd Şehrinin Ziaiye Medresesinin kubbe kasnağının tuğladan yapılmış mukarnas süsleridir(Resim 3.140), Horasan'ın Gıyasiye

[245] Fügen İlter, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde 12. Ve 13. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri", *Vakıflar Dergisi*, C.8, 1969, 198
[246] Ara Altun, "Orta Asya Türk Sanatı İle Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, 1998, 38

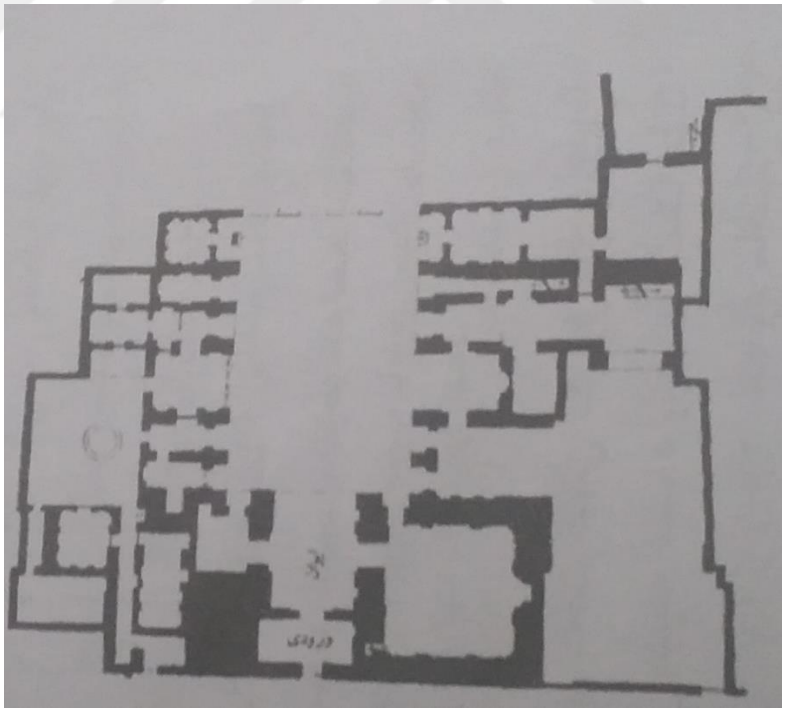
Medresesinde sırlı tuğla üzerinde nastalik hattı ile yazılan kitabe ve tonoz örtü sisteminin yıldızlı süsü (Resim 3.141-142), Şiraz'ın Han Medresesinin eyvanlarında mukarnaslı süsler (Resim 3.143-144), İsfahan'da bulunan Çarbağ Medresesinin tonozunda sırlı tuğladan yapılmış geometrik ve bitkisel süsler, Eyvanlarda çeşitli mukarnaslar(Resim 3.145-147), İsfahan'ın Ağa Bozörk Medresesinde bulunan mukarnaslı süsler(Resim 3.148-149). Meraga'da bulunan Nur Danış Medresesinde ağırlıklı olarak tuğla süsleme hakim olmuştur. Özellikle pencere alınlıklarında, bordürlerde ve pencere altlıklarında süsleme unsurları ile karşılaşılmaktadır. Süslemenin genel karakterini geometrik motifler oluşturmaktadır. Bunlar genelde tuğlanın el verdiği dizilimlerle oluşturulan geometrik şekiller, sekiz kollu yıldızlar, iç içe geçmiş karelerden oluşmaktadırlar. Medresede dikkat çeken diğer bir mimari eleman da zengin tonoz örtüleridir. Beşik tonoz, yıldız tonoz ve çapraz tonozlarda kullanılan iki renkli tuğlalar örtü şeklini zengin bir görünüme büründürmüştür. Ayrıca 12. Yy'da yapılan Anadolu'da bazı medreseler Niksar Medresesi(1157-1158), Tokat Medresesi(1151-1152) süssüz bir şekilde yapılmıştır ama bazı diğer medreselerde Konya'da bulunan Karatay Medresesinin(1251) duvarlarının üzerinde ve kubbesinde çiniden yapılmış mozaikler görülmektedir (Resim 3.150-152). Ayrıca Konya'da bulunan İnce Minareli Medresenin(1260-1265) taç kapısında ve minaresinde geometrik ve bitkisel motif süsleri bulunmaktadır(Resim 3.152).

Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Medreseler:

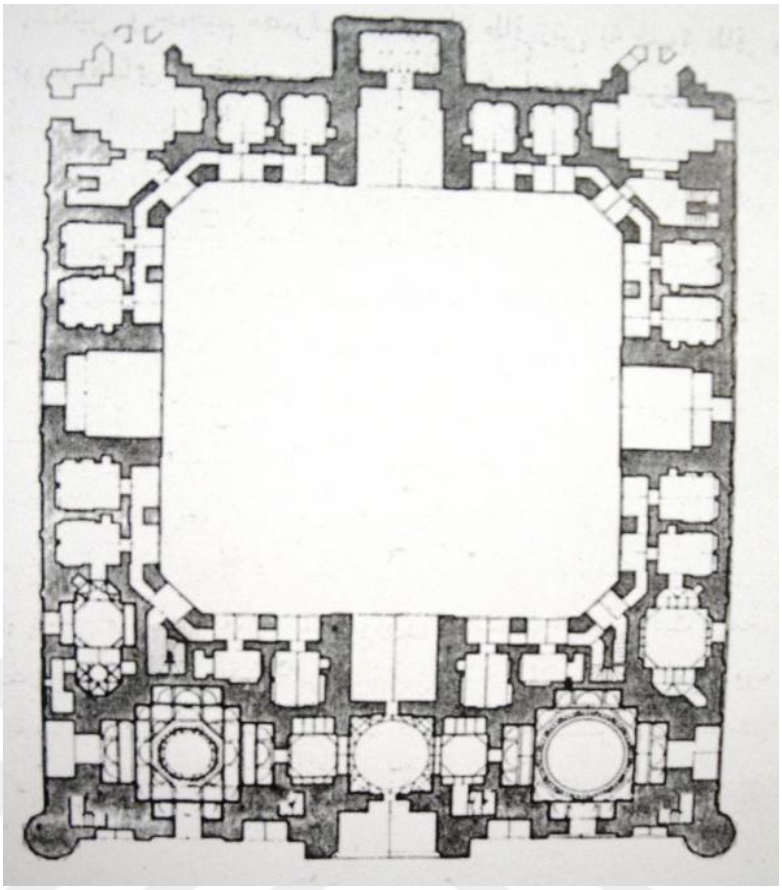
İran'da bulunan medreseler iklim şartları ile tamamen tuğladan yapılmışlardır ve bu binaların bazıları iki katlı ve hepsinde medres bulunmaktadır. Tarihi medreseler Timurlar Döneminden sonra ağırlık olarak kubbeli inşa edilmiştir ve eyvanlarında sırlı tuğla görülmektedir. Medreseler ağırlık olarak iç avlulu, çevresinde öğrenci hücreleri ve bazen cami görülmektedir (Resim 3.153-156). Anadolu'ya baktığımızda yine iklim şartları nedeni ile taş kullanılmıştır. Bunlardan bazıları moloz taş(Niksar Medresesi), bazıları kesme taş(Ertokuş Medresesi(1224), Yakutiye Medresesi(1310)) ve bazıları iki katlı bir şekilde yapılmıştır(hatuniyye medresesi(1485)) (Resim 3.157-159). Meraga'da bulunan Nur Daniş Medresesi iki katlı olarak inşa edilmiş, temeli kesme taş, beden duvarları yatay örgü tuğla ile yapılmış, çatısı ise çinko ile kapatılmıştır. Bodrum katlarında belirli bölümler sonradan kasetleme tekniği ile örülerek kapatılmış ve depo olarak kullanılmıştır. Pencereler ahşap, doğu kesiminde alçı kaplamalar görülmektedir.

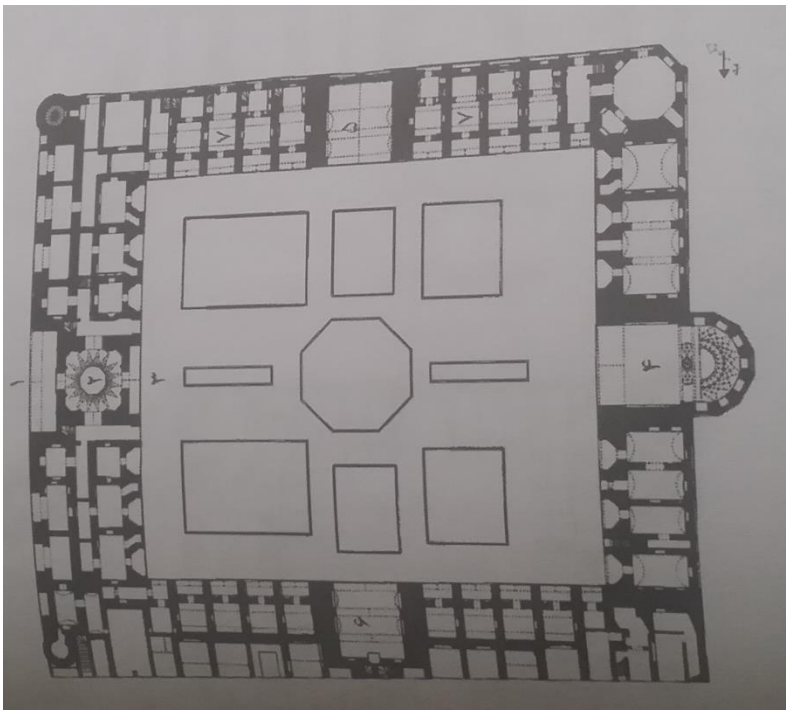
Çizim 3.5. Hargirt Medresesi Plan(Pirnia)

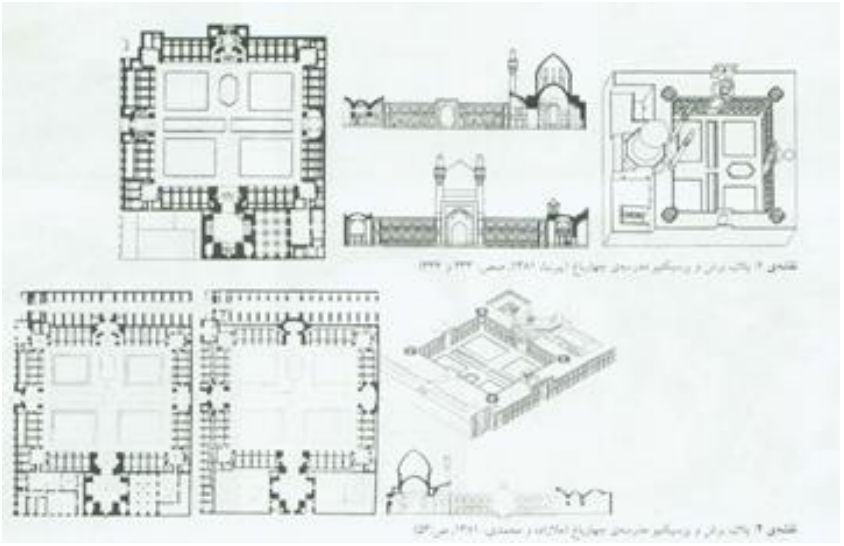
Çizim 3.6. Ziaiye Medresesi Plan(Pirnia)

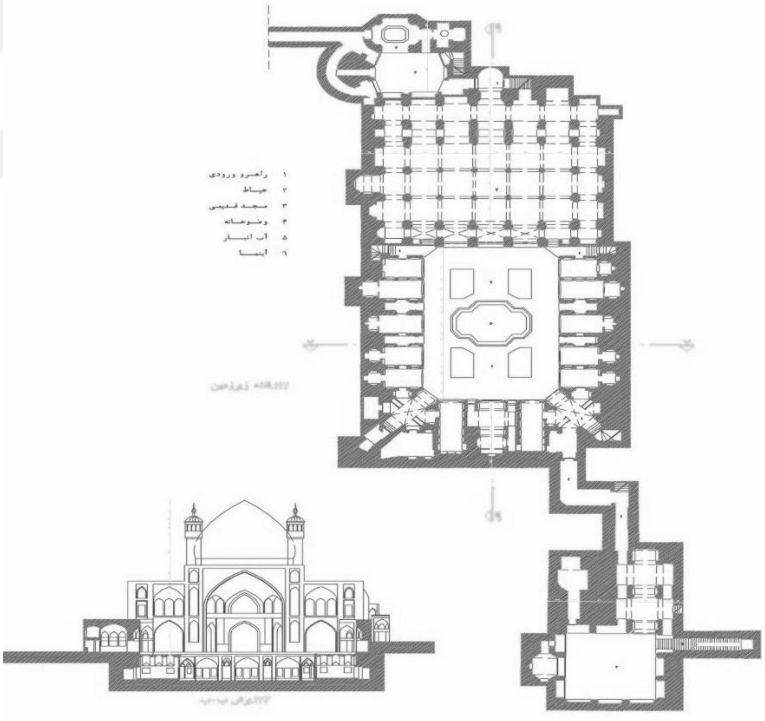
Çizim 3.7. Gıyasiye Medresesi Plan(Pirnia)

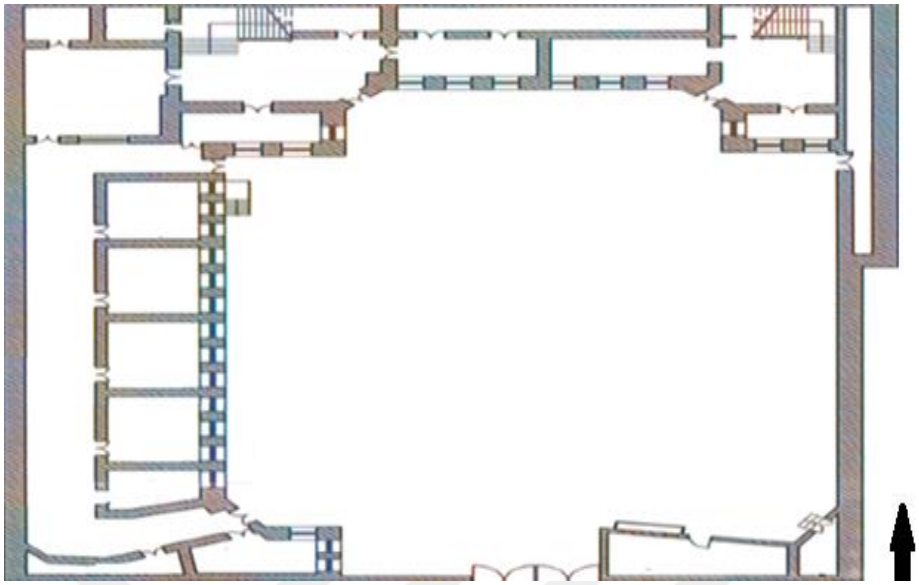
Çizim 3.8. Han Medresesi Plan(Pirnia)

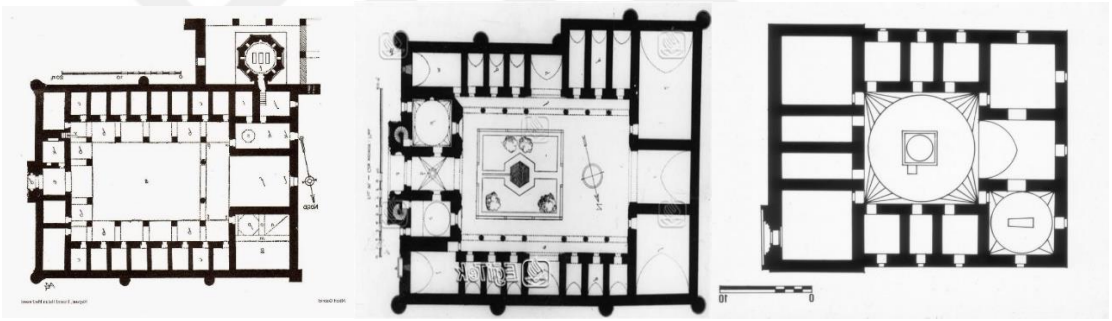
Çizim 3.9. Han Medresesi Plan ve Kesit(Pirnia)

Çizim 3.10. Ağa Bozörk Medresesi Plan ve Kesit(Pirnia)

Çizim 3.11. Nur Danış Medresesi Plan

Çizim 3.12. Anadolu'daki Çeşitli Medrese Planları(int)

Resim 3.136. Fehriye Medresesi Avlu(int)

Resim 3.137. Hargit Medresesi Giriş(int)

Resim 3.138. Fehriye Medresesi Giriş(int)

Resim 3.139. Hargit Medresesi Kufi Hattı ve Süslemeler(int)

Resim 3.140. Ziaiye Medresesi Mukarnas Süsleri(int)

Resim 3.141. Gıyasiye Hargit Medresesi Kitabe(int)

Resim 3.142. Gıyasiye Hargit Medresesi Süslü Tonozu(int)

Resim 3.143. Han Medresesinin Mukarnaslı Eyvanı(int)

Resim 3.144. Han Medresesinin Karbendi Eyvanı(int)

Resim 3.145. Çarbağ Medresesi Tonoz Süsü(int)

Resim 3.146. Çarsuğ Medresesi Eyvan(int)

Resim 3.147. Çarsuğ Medresesi Süs(int)

Resim 3.148. Ağa Bozörk Medresesi eyvan mukarnasları(int)

Resim 3.149. Ağa Bozörk Medresesi Tonoz Süsleri(int)

Resim 3.150. Karatay Medresesi Kubbe(int)

Resim 3.151. Karatay Medresesi Çini Süsleri(int)

Resim 3.152. İnce Minareli Medrese Süsler(int)

Resim 3.153. Ziaiye Medresesi(int)

Resim 3.154. Hargit Gıyasiye Medresesi(int)

Resim 3.155. Çarbağ Medresesi(int)

Resim 3.156. Ağa Bozörk Medresesi(int)

Resim 3.157. Niksar Medresesi(int)

Resim 3.158. Ertokuş Medresesi(int)

Resim 3.159. Yakutiye Medresesi(int)

3.6. RASATHANELER

Gözlemevi ya da Rasathane; rasat gözlem, hane ise ev anlamına gelir. Uzaydaki her çeşit değişikliği gözlemlemek, veriler toplamak, incelemek için kurulabilirler. Rasathaneler yıldızların hareketlerini gözlemek için kurulmuşlardır. Rasathaneler uzayı gözlemlemek için yapılırlar. Dolayısıyla en iyi gözlem yapılabilecek yüksek ve havasının yıl boyunca açık olan yerler tercih edilir. Binanın üzerindeki kubbe döner tertibatlı olup, ekseni etrafında 360° döner. Kubbenin üst orta kısmında boydan boya yarık şeklinde açıklık vardır. Bu yarık bir perde ile kapalı olup, gerektiği kadar açılabilir özelliktedir. Teleskop bu açıklıktan gökyüzüne doğru yöneltilir. Modern rasathanelerin hemen yan tarafında, idarî bina, kütüphane, kompüter odası gibi yardımcı binalar bulunur[247].

İlk rasathane Halife Me'mun tarafından Bağdat'ta kuruldu, ardından 930 senlerinde Şam'da kuruldu. Bu rasathaneler uzun süreli rasathanelerdir. Çünkü uzun süreli gözlem yapılmazsa gök fenomenlerini değişimlerini tespit edilmez. Mesela yerküre ile güneş arasında bir ısa birde uzun mesafe vardır. Kısa mesafenin en uzun noktasının yıllık yerinin değiştiğini Müslümanlar tespit etmiş ve bunu ölçmüşlerdir[248]. İslam dünyasında rasathaneler kurulup burada gözlem yapılırken batı da hiçbir rasathaneye rastlanılmamaktadır ve birçok bilimin ilerlemesine katkı sağlayan İslam dünyası olmuştur daha sonradan batıya geçmiştir diyebiliriz.

İlim tarihinde müessese olarak arzu edilen şekliyle ilk rasathane, İslam dünyasında görülür. Rasathaneleri İslam medeniyeti ortaya koyup geliştirmiş, dünya kültür ve medeniyetine sunmuş, bu yolun öncülüğünü, kılavuzluğunu yapmıştır. Rasathanelerin, tam teşkilatlı olarak, uzun yıllar devamlı ve sistemli çalışacakları için büyük masraflara ihtiyacı vardır. Bu sebepten, incelendiğinde bu binaların hükümdar ve devlet adamları tarafından kurulduğu ve desteklendiği görülür. 829 senesinde Halîfe El-Memun Bağdatta astronomi rasathanesi kurdurdu. 877 senesinde ise El-Battanî kurduğu rasathanede astronomi tabloları hazırladı ve ekinoks açılarını hassas bir şekilde yeniden hesap etti[249].

---

[247] Salim Aydüz, *İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri*, İstanbul 2009, 103
[248] Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*,(8. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2016, 99
[249] Fatin Gökmen, *Eski Türklerde Hey'et ve Takvim*, İstanbul 1937, 10-11

Bağdattaki rasathanenin ismi Şemmasiye, Şamdakinin ismi Kasiyûn idi. Ayrıca; Fatımî Halîfesi El-Aziz (ölm. 996) ve El-Hakim (990-1021)in Kahirede Mukaddem Dağında; Büveyhî Hükümdarı Şerefüddevle (982-987)nin 1075te Bağdatta ; Selçuklulardan Melik Şah (1054-1092)ın 1075te İsfehanda; Horasan ve Maveraünnehir Hükümdarı Uluğ Bey (1394-1449)in 1421 yılında Semerkand'de ve Osmanlı Hükümdarı Üçüncü Murad (1574-1595)'ın 1576 yılında İstanbulda (Tophanede) kurdukları rasathaneleri belirtebiliriz. Bunların devamlı çalışabilmeleri için zengin vakıflar kurulmuştur[250].

İslam dünyasında devlet kuruluşları olan rasathaneler yanında, ferdî (kişisel) olanlarına da rastlanmaktadır. Astronom Mûsa bin Şakirin oğullarından Muhammed (825-972) ve Ahmedin Bağdatta Dicle Irmağı kenarında bulunan evlerinde kurdukları rasathane bunlardan biridir. Bu iki kardeş yer küresinin çapını ilk defa ölçmüşlerdir. Bu ölçüm çok hassas olup bugünkü hesaplamalara çok yakındır[251].

Kasiyûn Rasathanesinde Harezmî (780-850) gezegenlerin gökküresindeki yerleri (koordinatları) ve dolanım süreleriyle ilgili olarak Ziyc-ül-Harezmî adlı eserini hazırladı. Sarkaç ilk defa astronomide, İbn-i Yûnus tarafından kullanıldı. Küresel trigonometride görülen temel eşitlikler, Ebül-Vefa tarafından ortaya kondu[252].

İbni Sina, 1025 yılında Hemedan Rasathanesini kurdu[253]. Bu rasathanede mikrometreye benzer bir alet ilk defa kullanılmıştır. 1260 senesinde Meraga yakınında Nasırüddîn teleskopla çok kıymetli çalışmalarda bulundu.

Horasan ve Maveraünnehr Hükümdarı Uluğ Bey tarafından yaptırılan Semerkant Rasathanesinde, devrin ünlü astronomları çalışmışlardır. Bursalı Kadızade Rûmî (1337-1430), Gıyasüddîn Cemşit (ölm. 1429), ali kuşçu (ölm. 1474) bunlardandır[254]. Bu astronomların yaptıkları çalışmalar sonucu 1449 yılında, son kısmı Uluğ Bey tarafından

[250] Nüzhet Gökdoğan, Cumhuriyetin Altmışıncı Yılında Astronominin Gelişimi, XIV. *Ulusal Astronomi Kongresi,* , Kayseri 2004, 8
[251] Gökdoğan, 9
[252] Aydın Sayılı, Kasiyûn Rasathanesi Hakkında Bazı Bilgiler*, V. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1960, 252-257
[253] Sayılı, 252-257
[254] Salim Aydüz, *İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri*, İstanbul 2009, 101.

tamamlanan, Uluğ Bey Zîci olarak tanınan eser hazırlandı. Bu eser uzun yıllar batı rasathanelerinde temel kitap olarak kullanıldı[255].

Kopernikin (1475-1543) ünlü De Revolutionibus adlı eseri, dînî bir suç işlediği için 1882 yılına kadar yasak kitaplar arasında îlan edilirken, Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780) kendi dergahındaki rasat kulesinde çalışmalar yapıyor ve eserler ortaya koyuyordu[256]. 8. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasındaki İslam rasathaneleri akademik nitelik taşıyor, ekserisinde asrını aşacak tarzda öğretim ve araştırma faaliyetleri yapılıyordu.

Kısaca bu bilgilerden anlaşılıyor ki, gerçek ve modern anlamlı rasathaneler ferdî kuruluş olarak İslam dünyasında doğmuş ve büyük gelişme devreleri geçirmiştir. İslam dünyası alimlerinin ilk iltifat ettikleri ilim astronomidir. Diğer ilimler içinde astronomiye çok büyük önem vermelerinin esas sebebi: Allahü tealanın Kuran-ı kerîmin birçok yerinde mealen; "Yerleri, gökleri, canlıları, cansızları ve kendinizi inceleyiniz, gördüklerinizin içini özünü araştırınız, bütün bunlarda yerleştirmiş olduğum kuvvetimi, kudretimi, büyüklüğümü ve hakimiyetimi bulunuz, görünüz, anlayınız!" buyurmasıdır. İmam-ı Gazalî de; "Astronomi ve anatomi bilmeyen Allahü tealayı tanıyamaz." demiştir[257].

Astronomiyle uğraşan İslam alimleri, çağımız astronomi ve matematiğine ışık tutmuştur. Roger Bacon, Galileo, Giordano Bruna ve Kopernik ile çağdaşlarının yetişip ortaya çıkmalarına sebep olmuşlardır. Kopernik ünlü eserinde, Batrûcî, İbn-i Şatır ve Nasirüddîn Tûsînin eserlerinden ilham aldığını belirtmektedir[258].

Meraga Rasathanesi hicri 7. yy da yapılışı ile birçok bilim adamı ve öğrencileri kendine çekmeyi başarmıştır. Rasathane kendi zamanının en ünlü rasathanesi olmuştur. Rasathane daha sonraki zamanlarda başka ülkelerde kurulan birçok rasathane örnek olmuştur. Bunlardan birisi Çin'de bulunan Şahnhay Rasathanesidir[259]. Hicri 665 (1266) yılında Çin'in ünlü münecimi Fumenci Meragaya gelmiştir ve rasathanede birçok eğitim alarak Cemal El Din ile beraber Çine dönerek Şanghay Rasathanesini yaptırmışlardır.

---

[255] Necmi Dayday-Vural Altın, *Gökbiliminde Türk-İslam Bilginleri*, İstanbul 2010, 133
[256] İ.R. Pervaz, *İran'da ve Dünyada Rasathaneler*, Ahter Şinasi, 2006
[257] Dayday, 134
[258] Yavuz Unat, *Takîyüddîn ve İstanbul Gözlemevi (Rasathane)*, Türkler, C.11, Ankara 2013, 277-288
[259] Unat, 277-288

Günümüzde bu rasathanenin bazı alatleri bulunmaktadır.[260] Başka bir örnek olarak Semerkand Rasathanesini verebiliriz. Bu rasathane hicri 824 (1421) yılında Elağ Beyk zamanında yapılmıştır. Bu rasathane Meragada bulunan Hacenesir Rasathanesi gibi birçok bilim adamını çevresine toplamayı başarmıştır bunlardan bazıları; Gıyas El Din, Salahattin Musa, Muin El Din Kaşani ve İsmet Buharai olarak söyleyebiliriz.[261]

Anadoluda ise İstanbul Rasathanesi Meragadaki rasathaneti örnek alınarak yapılmıştır diyebiliriz bu rasathane hicri 983 (1575) yılında üstad Takiyüddin tarafından ve 4. Murat zamanında yapılmıştır.[262] Günümüzde Takiyüddin'in Rasathanesi (Dar-ü'r Rasad-ül Cedid), hiçbir kalıntı bulunmamaktadır[263]. Sonuçta diğer ülkelerin rasathanelerine bakarak Meraga Rasathanesinin örnek bir rasathane olarak alındığı görülmektedir (Zic kulesi ve çeverisindeki kütüphane ve inceleme merkezleri)[264].

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda namaz vakitlerinin belirlenmesi, kıble yönünün tayin edilmesi ve takvimin hazırlanması için gökbilim kullanılmaktaydı ancak kurulan küçük çaplı rasathanaler gündelik hayata yönelik oldukları için uzun ömürlü olmamıştı[265]. 1571'de Müneccimbaşı Mustafa Çelebi ölünce yerine Müneccimbaşılığa atanan Takiyüddin'i himayesi altına alana Vezir Sokullu Mehmet Paşa ve Hoca Sadettin Efendi, onun gözlemevi kurma isteği ile ilgilendiler ve onu desteklediler.[266] Uluğ Bey Zîci'nin gününü doldurduğunu, günün ihtiyaçlarına uygun olmadığını ve yeni gözlemler ışığı altında yeni tablolar oluşturulmasının gerekliliğini açıklayan bir layiha hazırlayıp padişah III. Murat'tın huzuruna çıkan Takiyüddin, Padişahın adıyla anılacak bir zîc hazırlamakla görevlendirilerek rasathanenin kurulması için izin, yer ve ödenek aldı; rasathanenin müdürlüğüne atanarak inşasına nezaret etme görevi de kendisine verildi[267].

Kaynaklara göre gözlemevinin kurulması için hükümetin tahsis ettiği masraf on bin altındır; Bu tutar o dönemde büyük bir miktardır ancak Meraga ve Semerkand

---

[260] Muderris, 395
[261] Etizad El Selteneh, *Meraga Rasathanesi,* Tahran Üniversitesi, Tahran 1350 h.ş (1971), 251
[262] Unat, 277. 288
[263] A. Sayılı, *Alauddin Mansur'un İstanbul Rasathanesi Hakkındaki Şiirleri,* Belleten, C.XX/79, 1956, 414
[264] Salim Aydüz, *İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri,* İstanbul 2009, 101
[265] Urang, Akgül ,*Osmanlının Uzaya Bakan Gözü Takiyüddin ve İstanbul Rasathanesi,* Bilim ve Teknik 1997, 34-40
[266] Unat, 290
[267] S. Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, Ankara 1985, 52.; Yavuz Unat, Zîc-i Uluğ Bey, *İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013, 400-401

gözlemevlerinin masrafları göz önüne alındığında oldukça düşüktür. Gözlemevinin yerleşim yeri için İstanbul'da Avrupa yakasında bulunan yüksek bir yer olan Tophane sırtlarındaki bir bölge seçilmiştir. Bu yer kimilerine göre "Galatasaray Mektebi'nin bulunduğu mevki civarında"; kimi kaynaklara göre Galata Kulesi'nde ve Galata Sarayı'da[268]; kimilerine göre ise Galata Dağı'nın tepesindedir. Gözlemevi, kuruluşundan kısa bir süre sonra Ocak 1580'de yıktırılmıştır. Rasahathanenin yıktırılma sebebi kesin olarak bilinmese de 1577 yılında gözlenen kuyrukluyıldızın ve 1578 yılında meydana gelen veba salgınının rol oynadığı, Takiyüddin ve personelinin meleklerin bacaklarını gözlediği yolundaki söylentilerin şüpheleri arttırdığı söylenir[269].

İddiaya göre rasathanenin tamamlanmasının üzerinden birkaç ay geçtikten sonra beliren bir kuyruklu yıldız nedeniyle Sultan III. Murad Takiyüddin'den kehanette bulunmasını talep etmiş, o da bu yıldızın bir mutluluk ve saadet devrinin habercisi olduğu tahmininde bulunmuştu. Ancak bunun tam aksine o devirde ortaya çıkan bir salgın hastalığın getirdiği felaket nedeniyle rasathanenin muhaliflerinin sayısında bir hayli artış olmuştu.[270] Takiyüddin gözlemlerine bir iki yıl daha devam edebilmişti.[271] Bazı kaynaklar ise bilime muhalif bir tarikatın yıkım kararının alınmasında etkili olduğunu belirtmektedir.[272]

Avrupada rasathaneler 1400 senelerinde kurulmaya başlandı. 1418 senesinde yalnız denizcilik maksadı ile güneşin doğuş batış ve yücelim noktalarını tespit için Portekizin Vincent şehrinde rasathane kuruldu. 1471 senesinde Nürnberg Rasathanesi, 1501 senesinde de döner kubbeli Kassel Rasathanesi kuruldu. 1609 senesinde teleskopun bulunması ile rasathanelerde büyük gelişmeler oldu. 1672 senesinde paris, 1675 senesinde Greenwich, 1700 senesinde Berlin rasathaneleri kuruldu[273]. Zamanımızda dünya üzerinde 150yi aşkın rasathane faaliyet göstermektedir. Ayrıca uzaya gönderilen uydular da bir nevi rasathane vazifesi görmektedir[274].

---

[268] Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, C.I, İstanbul 1292-93, 81-82.
[269] Remzi Demir, *İstanbul Rasathanesi'inde Yapılmış Olan Gözlemler*, Belleten, C.VII, Ankara 1993, 161-172
[270] Lunde, Paul. *Arabs and Astronomy*. Aram World ,C. 37, No:1, Ocak-Şubat 1986
[271] Roberts, John Morris, *The History of the World*, Oxford University Press, 264-274
[272] Islamic Technology: "An Illustrated History by Ahmad Y. al-Hassan and Donald Hill", *Cambridge University Press*, 1986, 282
[273] Islamic Technology, 285
[274] Salim Aydüz, *Uluğ Bey Zici'nin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi*, Bilig, 2003, 25

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Rasathaneler:

İslam dünyasında tarihi ve önemli rasathanelere baktığımız zaman Meraga Rasathanesi dairesel bir plana sahip ve zic kulesi diğer rasathanelere örnek olmuştur bunlar; Semerkand daki Ulubey Rasathaesi (1421) ve İstanbul'da ki Takiyüddin Rasatathanesi (1575) (Resim 3.162-165). Bu rasathanelerde Hacenesir Rasathanesi gibi külliye şeklinde yapılmıştır. Bu rasathanelerin içerisinde; kütüphane, gözlem evleri, zic kulesi ve medrese bulunmaktadır. Ayrıca bu üç rasathanede kuzey-güney istikametinde yapılmışlardır. Hacenesir Rasathanesi'nin tepe üzerinde, kuzey-güney doğrultusunda kurulmuş, yapıyla ilgili bölümler rasathanenin güney tarafına yerleştirilmiştir. Bu yapılar topluluğu; rasathanenin kulesi, kütüphane, bilim adamlarına ait odalar, cami, medrese, su kuyusu ve büyük bir laboratuvardan oluşmaktadır. Başka rasathane örnekleri ile karşılaştırmalıyız

Süsleme Özelliklerine Göre Rasathaneler:

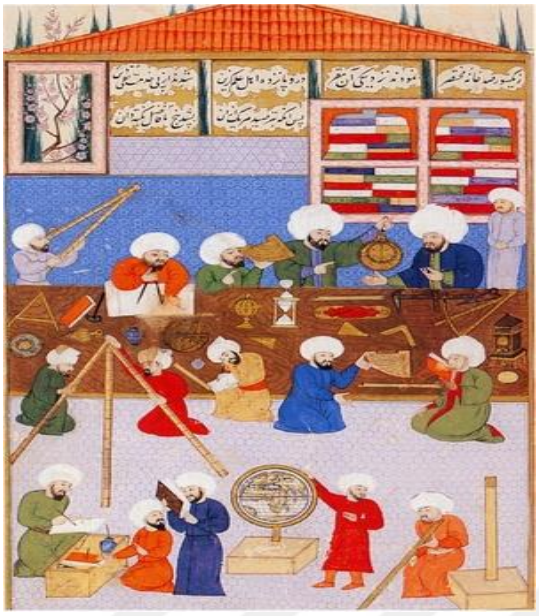
Hacenesir Rasathanesi, Takiyüddin Rasathanesi ve Ulubey Rasathanelerinin kulelerinin dış cephelerinde sırlı tuğlalar ve geometrik süslemeler bulunmaktadır. Ayrıca bu kulelerin üzerinde saat, dakika ve saniye'yi belirten şeritler bulunmaktadır[275].

Araştırmalarda Hacenesir Rasathanesinin kulesinin dış cephesine ait bazı sıraltı tekniğinde yapılmış çini parçaları bulunmuştur. Bu çini parçalarının bazıları üzerinde bitkisel kahverengi süslemeler, bazıları üzerinde ise kitabe parçalarına ait olabilecek harfler bulunmaktadır. Bu parçaların örneği katalog rasathane bölümünde bulunmaktadır.

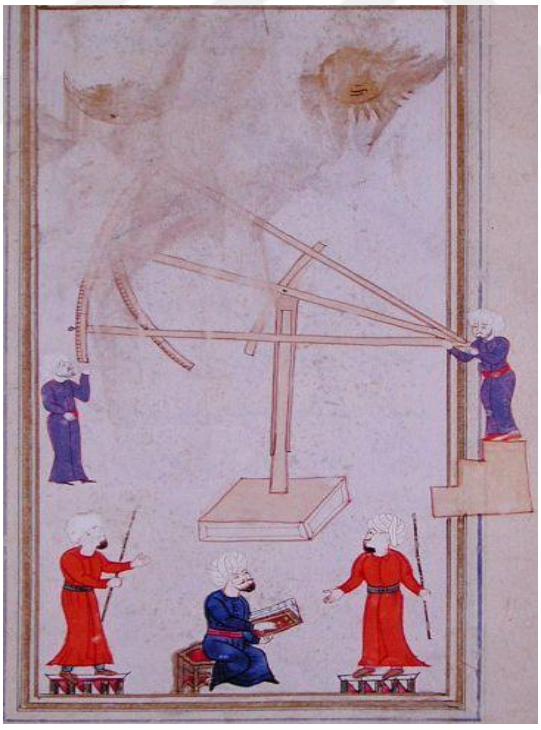
Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Rasathaneler:

İslam tarihinde yapılan rasathanelerde genellikle kullanılan malzemeler; taş, tuğla, alçı ve kireçtir. Hacenesir Rasathanesinin inşasında ağırlıklı olarak taş ve tuğla kullanılmıştır. Kulenin yapıldığı malzemeler arasında bazı yerlerde yontulmuş taş, tuğla, alçı, seramikler ve çiniler görülmektedir.

[275] Galina Anatoliyona, *Orta Asyanın Muhteşem Mimarisi, (*Seyid Davud Taba Tabai), Hüner, Tahran 1387 h.ş. (2007), 55

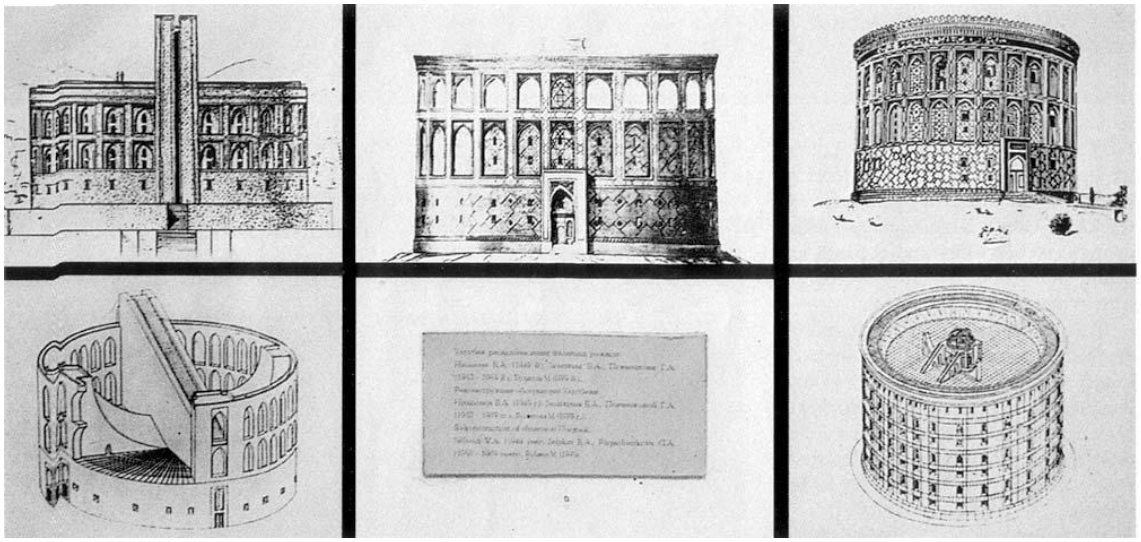

Resim 3.160. İbn-i Heysem'den Takiyüddin'in Rasathanesi (III.Murat'a sunulan "Şehinşahname'den minyatür)[276]

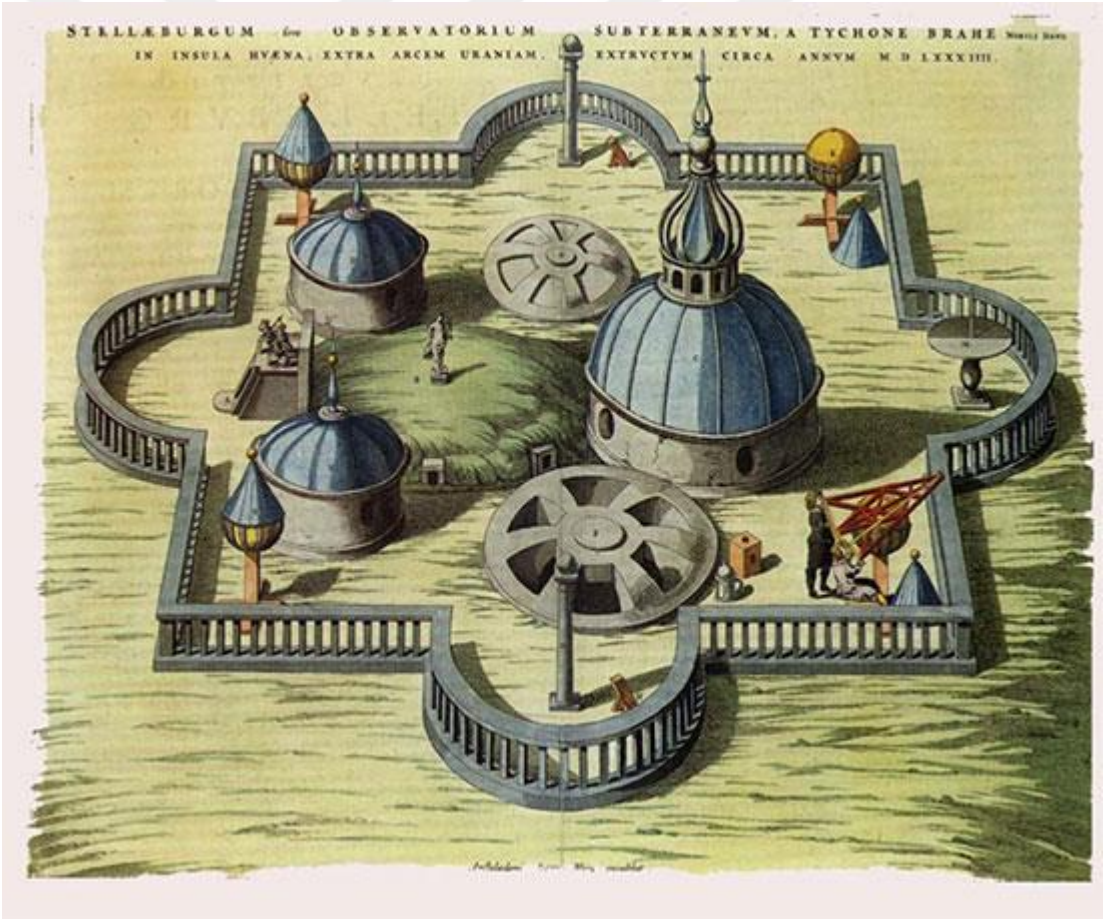

Resim 3.161. Topkapı Sarayında Bulunan Bir El Yazması[277]

[276] İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.
[277] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

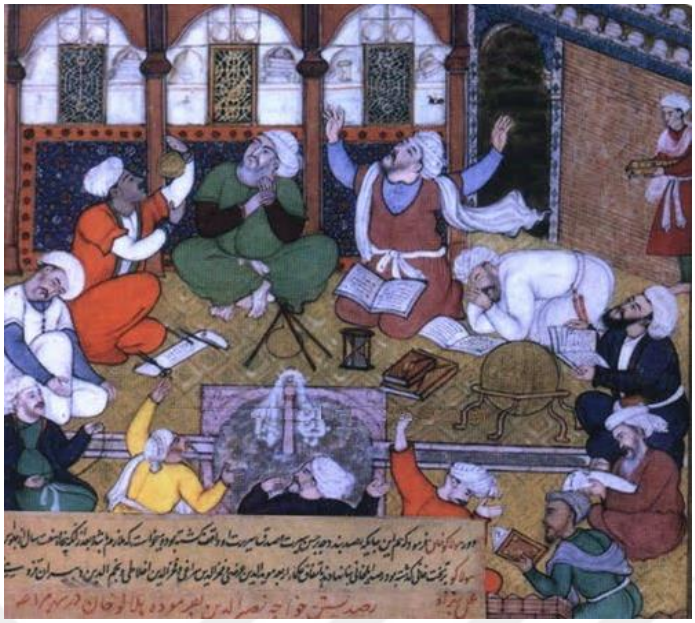

Resim 3.162. Ulubey Rasathanesi (Semerkand) 278

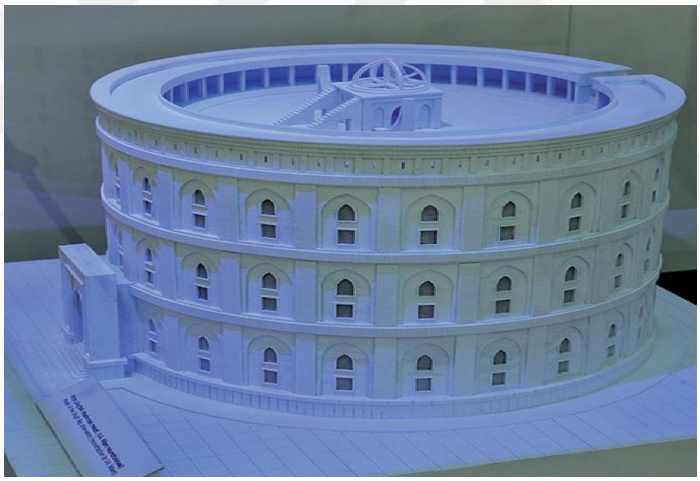

Resim 3.163. Takiyüddin Rasathanesi (İstanbul)[279]

[278] Semerkand Sanat Müzesi
[279] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Resim 3.164. Hacenesir Rasathanesi[280]

Resim 3.165. Ulubey Rasathamesi Maketi (Semerkand)[281]

[280] Meraga İlhanlı Müzesi
[281] Semerkand Sanat Müzesi

3.7. TÜRBELER

Tarih boyunca değişik toplumların ölen insanın bedenini ortadan kaldırmak için çeşitli metotlar uyguladığı bilinmektedir. İran'da bulunan en eski mezarlık 4000-5000 yıl önce yapıldığı Zabul Şehrinde bulunan Yanık Şehir olarak belirlenmiştir. Bu mezarlar çeşitli türlerde yapılmışlardır. Bunlar mezarlık, iki kısımlı, serdadeli mezarlık ve dairesel mezarlık olarak görülmektedir[282].

Dünya üzerinde bazı topluluklar türbelerin yapımının ilk amaçları olarak insanların ölümlerinden sonra ikini bir hayatın varlığına inanmışlar bu nedenle de kendilerine mezar anıtları yapmışladır. Bunların en eski örneklerinden biri mısır piramitleridir (M.Ö. 3000-2000) diyebiliriz (Resim 3.166). Piramitlerin içerisinde mastaba adı verilen mezar odalarına gömülen kralların cesetleri mumyalanarak saklanırdı. Kendileri ile birlikte yemek, elbise ve mücevherlerini tabutlarının içerisine yerleştiriyorlardı[283]. Ayrıca diğer ülkelerde de bazı krallar aynı fikir ile kendi mezarlarını yapmışlardır bunlara örnek olarak Çin İmparatoru Şhi Huang (M.Ö. 200) kendi mezarını yaptırırken ölümden sonra kendisini koruması için mezarının yakınında 6.000 adet kilden asker heykeli yaptırmıştır[284] (Resim 3.167).

İran'da İslamiyet'ten önce Pasargad'da bulunan Kuroş Türbesi dışında hiçbir türbe geleneği görülmemektedir (Resim 3.168). Ahamenişler kendi ölülerini dağlarda oyularak yapılan odalara (Nağş-e-Rüstem) koymaktaydılar[285] (Resim 3.169). Bu tür mezarlar Ahamenişlerin sonuna kadar devam etmiştir. Daha sonra Partlar döneminde İran'da ölüleri Samiler ve Yunanlardan gördükleri şekilde kendi ölülerini tabut ve çömlekten yapılan büyük testilerinin içerisine koyarak gömüyorlardı. Ayrıca bu testilerin içerisine el ile yapılmış kumaş koyuluyordu bu tür mezarlar örneklerinden birisi günümüzde Azerbaycan'ın Germi bölgesinde bulunmaktadır[286]. Sasaniler döneminde de ölüler şehirlerin dışında, yüksek alanlar ve dağlara bırakılmaktaydı. Bunun nedeni doğada bulunan vahşi hayvanların bu ölüleri yemesiydi ve bazı hastalıkların yayılmaması içindi.

---

[282] Faik Tohidi, *Umumi Kültürün Tanımı, Miras-ı Ferhengi*, Tahran, 1380 h.ş (2000), 17
[283] İsmit Bernova, *Eski Mısır Arkeolojisi*, (ter Azita Yasai), Gognus, Tahran 1371 h.ş (1992),s.81
[284]Halelenderc, Eski Çin, (ter Mehdi Hakikathah), Gognus, Tahran, 1381 h.ş (2002), 71
[285] ALİ Shahbazi,*Pasargad ve Nagşı-rüstam*,Shiraz 2001,s.198
[286] Seyfulluah Cahanbehş Fard, Partların Mezarları, *Arkeoloji Dergisi*, Sayı 5, 1383 h.ş (2003)

Sasaniler'e ait olan kemikler Kengaver Şehrinde Anahita Mabedinde bulunmuştur (Resim 3.170).

Eski Türkler ölülerini toprağa gömmenin yanı sıra "kurgan" denilen mezarlara da gömmüştür[287]. Türk mezar mimarisinin bilinen en erken örnekleri Hun dönemine ait kurganlardır. Türkistan'da Nain ula-Katanda, Pazırık' Şibe, Tuyahta, Yako-Nur, Berel ve Kızart gibi bölgelerde önemli örnekler yer almaktadır (Resim 3.171-173). M.Ö. IV-II. yüzyıllarda "Kurgan" adı verilen Türk mezarları, Moğolistan'ın Altay Dağları çevresinde XX. yüzyılda yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır Türk mezar yapısı olan kurganlar, toprak üstünde gözle görülebilen yığma bir tepe ve toprak altındaki mezar odası olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bazı kurganların içerisinde ahşap sandukaların bulunduğu ve ölünün mumyalanarak gömüldüğü tespit edilmiştir[288]. Dıştan bakıldığında bir tepe görünümündeki bu mezar yapılarının iç düzeni, toprak altında da ayrıca planlanmış bir mezar odası sistemine sahiptir. Mezar odasındaki duvarlar, ağaç kütüklerinin düşey ve yatay olarak sıralanmasıyla oluşmuştur. Bu mezarların örtü sistemi ise, ağaç gövdelerinin birbirine bitişik kirişler şeklinde dizilmesiyle meydana getirilmiştir[289].

Göktürkler zamanında Hunlarda olduğu gibi ölüler kurganlara gömülürdü. Mezarların yanına ahşap, tuğla veya taştan bark ve uzaktan görülmesi için sırık dikilirdi[290]. Bu barklar üzerinde gömülü olan hakanın ve beylerin savaşlarını anlatan resimlere de yer verilirdi. Uygurlar döneminde ise Budaların külleri ve kutsal emanetlerin korunması amacıyla kubbeyle örtülü "Stupa" adı verilen anıt mezarlar oluşturulmuştur[291]. Uygur stupasının en güzel örnekleri Hoço şehrinin kuzeydoğusundaki Kuş-Gambaz olarak adlandırılan yapılardadır[292].

---

[287] Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Materyaller ve Araştırmalar, Ankara 1972,s.188
[288] Haldun Özkan, "Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 15, Erzurum 2000, 31-32
[289] Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972, 99-108
[290] Gül Tunçel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları,* Ankara 1989, 5-6
[291] Doğan Hasol, *Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1993, 416
[292] Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul 1998, 111-112.; Ufuk Gökarslan, *Bursa İlinde Türbeler (XVI-XIX), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2010, 10-11

Toprak anlamındaki Arapça "türb" kökünden gelen türbe, İslam dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir yapı tipidir. Bu yapılar "kubbe, künbed, meşhed, veya ravza" gibi değişik isimlerle de bilinmektedir[293].

İslam örf ve adetlerine göre cesedin toprağa gömülmesi esastır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim de bir ayetle[294] açıkça anlatılmış ve Hz. Peygamber zamanında yine ölen insanlar toprağa gömülmüştür. Kabirler üzerine türbe yapılması ve üzerinin korunması İslam da uygun görülmemiştir. İslam dünyasında bilinen ilk türbe Abbasiler döneminde Halife Muntasır adına yaptırıldığı kabul edilmektedir. 862 yılında yaptırılan "Kubbetü's Süleybiye" dir. Samarra'da bulunan bu yapı, iç içe iki sekizgen duvardan ve ortasında kubbe ile örtülü merkezi bir bölümden oluşmaktadır. İki sekizgen arasında koridor bulunmaktadır

İran'da İslamiyet'ten sonra Hz. Muhammed (sav.) ölüler yerin altına gömülmesini, cenaze töreni yapılmamasını ve beyaz kefen ile gömülmesini buyurmuştur. Bu yüzden kendi mezarını kendi evine yapmışlardır. Bu gelenek 200 yıl sürmüştür ve İslam coğrafyasının hiçbir yerinde türbe görülmemektedir. Rüzgâr ve yağısın mezarı tahrip etmemesi için daha sonradan çadır ile mezarların üzerini kapatmışlardır. Mezarın çadır ile örtülmesi daha sonraki zamanlarda bir gelenek haline gelmiştir ve daha sonraki dönemlerde çadırlar ahşap, tuğla ve taştan yapılmış ve bir mihrap eklenmiş ve bu tarz mezarlara çadırlı türbe adı verilmiştir.[295] İran'da bu tür türbeler Şii'lerin dua ederek orada bulunan bağış kutularına bağış yaptıkları yer haline gelmişlerdir. Bunlardan Meşhed Şehrinde bulunan İmam Rıza Türbesi ve Gum Şehrinde bulunan Hanım Mesume Türbesini örnek olarak verebiliriz. (Resim 3.174-175) Türbelerin İran'da yapılış geleneğinin başlangıcı için iki teori bulunmaktadır bunlardan birisi Romalıların türbeleridir bu türbeler Hristiyanlığın başlangıcındaki şehitler için Palmir şehrinde yapılmıştır. Bunlar burç türbeler olarak meşrulardır. Diğeri ise Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri Kurgan geleneğidir.

---

[293] Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri,* Ankara 2015, 13

[294] Mâide suresi, 31. Ayet, "Allah, kardeşinin cesetini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. Buna fena halde üzülen Kabil: "Kardeşimin cesedini gömmekten aciz mi oldum?" diyor ve âyet-i kerimede belirtildiği gibi Kabil'in içini pişmanlık kaplıyor. Her katilin mutlaka bu cürmü işledikten sonra iç dünyasında bir pişmanlık tahakkuk eder." M. Sadi Çögenli, Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli, İstanbul 2012, 85

[295] Robert Hillenbrand, *İran İslami Mimarisi,* (ter Kırametullah Efser), Semt, Tahran 1389 h.ş (2010) s.60

Karahanlılar Devrindeki mimari eserlerden günümüze ulaşanların başında türbeler gelir. Bu dönemin en önemli örnekleri arasında Tim Arap Ata, Ayşe Bibi ve Balacı Hatun Türbesi sayılabilir. Bu devirde 978 yılında yapılan Tim Arap Ata Türbesi, kare planlı ve kubbeyle örtülü olup, gerek plan gerekse süsleme bakımından Karahanlılardan sonraki türbelere öncülük etmiştir[296]. Talas'taki Ayşe Bibi ve Balacı Hatun Türbesi, ise XII. yüzyıl başlarındaki Karahanlı sanatının geliştiğini gösteren önemli örneklerdendir[297].

Gazneliler Devrinde, Sengbest'teki Aslan Cazip Türbesi dışında mimari bakımından önemli bir gelişim sağlanamamıştır. 1028 yılında Tus valisiyken inşa edilmiş olan türbe; kare planlı ve üzeri kubbeyle örtülü olup, kubbeye geçişleri trompladır[298].

Harzemşahlar Dönemi türbe mimarisinde, ön plana çıkan iki yapı bulunmaktadır. Bu yapılar Sultan Tekeş ve Fahreddin Razi Türbesi'dir. Sultan Tekeş Türbesi; 1172/1200 yılları arasına tarihlenmekte olup, kare planlı, yivli gövdeli ve külahla örtülü olarak yapılmıştır. Fahreddin Razi Türbesi ise kübik gövde üzerinde on iki kenarlı kasnağın külahla örtüldüğü plan şemasına sahiptir[299].

Büyük Selçuklu Devrinde, türbelerin sayılarının arttığı ve süslemelerin zenginleştiği görülmektedir. Bu türbeler silindirik veya çokgen gövdeden oluşmakta olup, alt katta mumyalık üstte ise lahit yer almaktadır. Büyük Selçuklu devri türbelerinde, Karahanlı ve Gazneli devrinin etkisinin devam ettiği görülmektedir. Karahanlı ve Gazne etkisinin görüldüğü 1098 yılında yapılan Yartı Kümbeti[300]; kare planlı ve yonca tromp geçişli bir düzenlemeye sahiptir. Ayrıca 1157 yılındaki Sultan Sencer Türbesi gerek 17 m kubbe çapı, gerekse dış galeriyle kubbenin yükseltilmesi bakımından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir[301].

Büyük Selçuklu türbe mimarisinin önemli örneklerinden biri de Harrekan türbeleridir. Harrekan nahiyesine bağlı olan iki türbe aynı tarihte yapılmıştır. Bu türbeler mimari ve süsleme bakımından Büyük Selçukluların gelişim içinde olduklarının kanıtıdır[302]. Bu dönemde inşa edilmiş türbelerden günümüze ulaşan iki eser vardır. Bunlar

---

[296] Aslanapa, *Türk Sanatı*, 32
[297] Aslanapa, *Türk Sanatı*, 32; Ufuk Gökarslan, *Bursa İlinde Türbeler (XVI-XIX. Yüzyıl*), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2010, 12
[298] Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, 135
[299] Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996, 9-12
[300] Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, 312
[301] Aslanapa, *Türk Sanatı* , 77
[302] Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri,* İzmir 2003, 5

Sultan Tuğrul Bey döneminde yapılmıştır. İlki Abarkuh'taki 1056 tarihli Künbed-i Ali, ikincisi ise Damgan'daki Çihil Duhteran (Kırk Kızlar) türbeleridir.

İran'da türbeleri dört gruba ayıra biliriz. 1. Mezhebe ve dine bağlı olan insanların türbeleri bunlardan Şiraz Şehrinde bulunan Şah Çırak Türbesi, Kaşan Şehrindeki Sultan Ali Türbesi ve Gazvin Şehrindeki Şah Zade Hüseyin Türbesidir diyebiliriz (Resim 3.176-178). 2. Din büyüklerine ait türbelerde vardır. Bunlara Şehrinde Bulunan Şeyh Saduk Türbesi, Meşhed Şehrinde Hace Rebi ve Hace Ebaseld Türbelerini örnek verebiliriz (Resim 3.179-181). 3. Arifler, bilim adamları ve şairlere ait olan türbelerdir bunlardan bazıları Nişabur Şehrinde bulunan Ömer Hayyam Türbesi ve Şeyh Attar Türbesi, Tus Şehrinde ki Firdosu Türbesi, Şiraz da bulunan Hafız ve Sadi Türbeleri ve Kirman da bulunan Şah Nimetullah Veli Türbesidir (Resim 3.182-186). 4. Padişahlar, krallar ve vezirlere ait olan türbelerdir. Bunlardan bazıları Gulistan Şehrindeki Gumbed-e Kavus, Rey şehrinde bulunan Tuğrul Burçu, Sultaniyede bulunan Sultan Muhammed Hudabende Türbesi ve Buharada bulunan İsmail Samani Türbesidir (Resim 3.187-191). Ayrıca Safevi döneminde türbe yapımı devam etmiştir ve İran'ın her yerinde birçok türbeler yapmışladır. Bu türbeler Selçuklu türbe mimarisinden etkilenerek yapılmış olan kare planlı, dairesel ve çokgen planlı şekilde yapılmışlardır. Safevi döneminde yapılan türbeler önemli kişilere ait türbelerdir ve malzeme olarak taş, tuğla, çini, mozaik kullanılmıştır. Bu dönemde Kufi hattı kullanılmamıştır ve yerini Nestalig hattı almıştır. Türbelerin birçoğunda mozaikler ve sırlı tuğlalar kullanılmıştır.

Anadolu'nun bulunduğu konum itibariyle tarihi, kültürü ve coğrafi şartları yapıların mimariyle süslemesine farklı şekilde yansımıştır. Anadolu Selçuklular'da ilk dönemde Büyük Selçuklu dönemi türbelerinin etkileri görülmektedir. Tuğla veya kesme taş işçiliği bu etkilenmenin en güzel kanıtıdır. Daha sonraları tamamen kesme taş işçiliği kullanılmıştır[303].

Anadolu Selçuklu türbeleri, cenazelik ve ziyaret odası şeklinde iki kattan oluşur. Cenazelik katı, farklı plan ve örtülere sahiptir[304]. Ziyaret odası ise; ölen kişiye dua etmek için yapılmış mekan olup, mihrap ve sandukalardan oluşmaktadır. Dıştan bakıldığında bir

[303] Selma Özkan, *Edirne Türbeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne1995, 14
[304] Hakkı Önkal, *Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi*, Türk Kültürü, , Ankara 1988, 732

kaide üzerinde yükselen bu döneme ait türbelerin üst örtüleri genellikle külah şeklindedir[305].

Anadolu Selçuklu türbeleri, gövdeleri bakımından farklılık göstermektedir. En çok sekizgen gövdeli inşa edilmiştir. Sekizgen gövdeli örnekler içte ve dışta farklılık göstermektedir. İçte ve dışta sekizgen planlı yapılara, Divriği Sitte Melik Türbesi; dışta sekizgen içte daire planlılara Kemah Mengücek Gazi Türbesi; dışta sekizgen, içte kare gövdeli yapılara ise Konya Ateş- baz-ı Veli Türbesi örnek olarak verilebilir. Anadolu Selçuklular döneminde sekizgen gövdeli dışında, ongen ve onikigen gövdeli türbeler de bulunmaktadır. Ongen gövdeli yapılara Konya II. Kılıç Arslan Türbesi, onikigen gövdeliye ise Kayseri Döner Kümbet örnek verilebilir. Anadolu Selçuklular devrinde; kare, dikdörtgen, silindirik, kübik, dilimli gövdeli, eyvan ve dahil olduğu yapının bünyesini işgal eden türbe tipleri de bulunmaktadır. Dikdörtgen gövdelilere, Amasya Torumtay Türbesi; silindirik gövdelilere, Hüseyin Timur Türbesi; kübik gövdelilere, Develi Seyyid Şerif Türbesi; dilimli gövdelilere, Tercan Mama Hatun Türbesi; eyvan planlılara Konya Gömeç Hatun Türbesi, dahil olduğu yapının bir hacmini işgal eden yapılara ise Konya Bedreddin Müslih Türbesi örnek olarak verilebilir[306].

Bu plan tipleri dışında hiçbir gruba girmeyen türbeler de bulunmaktadır. Bu gruba Tercan Mama Hatun Türbesi örnek olarak verilebilir. Tercan Mama Hatun Türbesi[307]; kare kaideli, silindirik gövdeli ve konik külahlı olup, gövde ve kasnak kısmının yivli olarak yapılmış olmasıyla Türk sanatında önemli bir yere sahiptir[308].

Osmanlı döneminde türbe gelişimi devletin kuruluşundan itibaren sürekli bir gelişim aşaması geçirmiştir. Erken dönem Osmanlı türbeleri, genellikle Bursa'da yoğunlaşmaktadır. Bu dönem türbelerinde kare planlı yapılar ön planda olurken cenazelik katına yer verilmemiştir. Bu dönemde revaklar ve yan kanatlara sahip taç kapılar ilk defa görülmektedir. Erken Osmanlı'da piramidal ya da konik külahla örtülü türbe sayısı oldukça azdır. Bu örtüye Gebze Malkoçoğlu, Mustafa Kemal Paşa'daki Lala Şahin Paşa ve Devlet Şah Hatun Türbesi örnek olarak söylenebilir[309] (Resim 3.192). Gebze

[305] Mehmet Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", Anadolu, S.11, Ankara, 1969, 57-119
[306] Ufuk Gökarslan, *Bursa İlinde Türbeler (XVI-XIX. Yüzyıl)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2010, 15
[307] Haldun Özkan, *Saltuklu Mimarisi*, Erzurum 2016, 124
[308] Selma Özkan, *Edirne Türbeleri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 1995, 15
[309] Aslanapa, *Türk Sanatı*, 285

Malkoçoğlu Türbesi; 1385 yılında İstefanos adlı Rum tarafından yapılmış, kare planlı içeriden ve dışarıdan piramidal külahla örtülü bir plan şemasına sahiptir[310]. 1412 yılında yapılmış olan Devlet Şah Hatun Türbesi, plan olarak baldaken türbeler grubuna girmektedir. Bu yapı piramidal külahla örtülü olması bakımından da Selçuklu geleneğini devam ettirmektedir[311].

Erken Devir Osmanlı kübik gövdeli yapılardan Gülçiçek Hatun, Yıldırım ve II. Murad Türbesi örnek gösterilebilir (Resim 3.193). Yıldırım ve II. Murad Türbesinde uygulanan revak unsurunun gövdeye ilave edilen başarılı örneklerdendir. XIV. yüzyılın sonlarına tarihlenen Gülçiçek Hatun Türbesi, içte ve dışta kare planlı olup, örtüsü yıkık bulunan revaka sahip olmasıyla en eski Osmanlı hanedan türbesidir. Yıldırım Türbesi'nin üç bölümlü revakı ise erken Osmanlı devrinin en gelişmiş revak örneklerinden biridir[312]. II. Murad Türbesi; dört paye ve dört sütun üzerine oturan mukarnas tromplu kubbenin üzeri açık şekilde yapılmıştır. Osmanlı hükümdarlarından Osman ve Orhan Gazi Türbeleri, 1863 yılında Abdülaziz tarafından yeniden yapıldığı için erken Osmanlı türbe mimarisini yansıtmaz. Orhan Gaziye ait türbenin, ortada dört sütun üzerine dayanan kubbeyle örtülü eski Bizans yapısı olduğu bilinmektedir[313].

Çelebi Mehmed'e ait Yeşil ve Fatih'in annesi Hüma Hatun Türbesi poligonal gövdelidir (Resim 3.194). 1421 yılında yapılan Çelebi Sultan Mehmet Türbesi ise sekizgen gövdeli yüksek kasnak üzerine oturan 15 m çapında kubbe sahiptir. Osmanlı hanedan türbeleri içerisinde cenazelik katına sahip tek türbe olma özelliğini korumaktadır[314]. 1449 yılındaki Hüma Hatun Türbesi ise altı kenarlı plan şemasına sahiptir. Bursa'da Muradiye Külliyesi çevresindeki örnekler kare ya da sekizgen planı olup, bazı türbelerin önünde üç bölümlü mermer revaktan oluşan bir düzenlemeye sahiptir. 1506 yılında yapılan Şehzade Mahmut Türbesi; sekizgen planlı gövdenin önünde üç bölümlü revaktan oluşurken, XVI. yüzyıl başlarına tarihlenen Mükrime Hatun Türbesi ise kare planlı ve üç bölümlü revaklı yapılmıştır[315].

---

[310] Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri,* İzmir 2003, 340-341
[311] Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* Ankara 1992, 11
[312] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*,s.8
[313] Aslanapa, *Türk Sanatı*,s.285
[314] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 10
[315] Zeynep Altıntaş, *Muradiye Külliyesi ve Haziresindeki Türbeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çanakkale 2008, 46, 72

XV. yüzyıl ikinci çeyreğindeki İstanbul türbelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Plan olarak sekizgen plan şeması görülmektedir. Bu plan şemasına en güzel örnek Mahmut Paşa (1473)[316], Davut Paşa (1485) ve Rum Mehmet Paşa Türbesi (1471) gösterilebilir[317].

Klasik devir Osmanlı türbeleri, Mimar Sinan dönemine kadar erken devir özelliklerini devam ettirmektedir. İlk örneklerinde erken Osmanlı'da yaygın olarak görülen sekizgen planlı ve revaklı yapılar görülmektedir. Sekizgen türbelerin dış cepheleri genellikle süslemesiz iken, iç mekânda çini ve kalem işi süslemeler bulunmaktadır. 1512 yılında ölen II. Bayezıt için yapılan türbe, sekizgen planlı ve kesme taştan yapılmıştır[318]. 1519-1522 yıllarında Yavuz Sultan Selim için yapılan türbe ise mermerden sekizgen planlı ve önünde üç bölümlü revaktan oluşmaktadır. Türbede renkli sır tekniğinde çiniler bulunmaktadır. Süslemede ilk defa çin bulutu motifine yer verilmiştir[319].

Klasik Osmanlı Devrinde diğer tüm mimari yapılarda olduğu gibi türbelerde de Mimar Sinan damgası görülmektedir. Mimar Sinan'ın yaptığı türbelerin ilk örnekleri geleneksel şemadadır. En önemli örnekleri arasında, Barbaros Hayreddin Paşa, Şehzade Mehmet ve Rüstem Paşa Türbesi gelir[320].

1541 yılındaki Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi, Mimar Sinan'ın ilk türbelerindendir. Sekizgen türbe, süslemesiz ve kesme taştan yapılmıştır[321] (Resim 3.195).

1561 yılında yapılan Şehzade Mehmet Türbesi, sekizgen gövdeli dilimli kasnak üzerine dilimli kubbe örtülmüştür[322]. Yapı içinde dikkat çeken renkli sır tekniğinde çinilerdir. Yapı dışındaki ise renkli taş süslemeler önemlidir[323].

1570'li yıllarda Mimar Davud tarafından yapılan İstanbul Şehzadeler Türbesi, haçvari plan şemasının ilk denemesini ortaya koyar. Sekizgen gövde üzeri basık kubbeyle

---

316 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, 190
317 Aslanapa, *Türk Sanatı*, 285, 287
318 Yaşar Çoruhlu, *Türk İslam Sanatının ABC'si,* İstanbul 2000, 109
319 Aslanapa, *Türk Sanatı*, 580
320 Kuban,s.340
321 Abdullah Kuran, *Mimar Sinan,* İstanbul 1986, 78
322 Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, 171
323 Gözde Ramazanoğlu, *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Ankara 1995, 20

örtülüdür. Önünde dört sütun üzerine düz saçaklı bir revak bulunur. Sekizgen revakı taşıyan cephe dışa taşırılmıştır[324].

Mimar Sinan türbelerinin bazılarında, yapıların dıştaki kenar sayısını içte iki katına çıktığı görülmektedir. Bu uygulamalar için en güzel örnekler İbrahim Paşa, Topkapı Kara Ahmet Paşa ve Sokullu Mehmet Paşa Türbesidir. Gövdenin dışta onikigen, içte ise sekizgen planlı olan yapı Eyüp Siyavuş Türbesidir (Resim 3.196). 1602 yılında Dalgıç Mehmet Ağa tarafından tamamlanan İbrahim Paşa Türbesi; planı dışında- mermer lahit ve kubbeye kadar devam eden çiniler bakımından da önemlidir[325].

Sinan'ın Osmanlı türbe mimarisine getirdiği yeniliklerden biri de çevre koridorlu plan ve çift kubbeli örtü sistemidir. Koridorlu mekanın en önemli örneklerinden biri 1567 yılında yapılan Kanuni Türbesi'dir[326]. Türbe, içten ve dıştan sekizgen plan şemasına sahip olup, 29 sütunlu revaktan oluşması bakımından Klasik Osmanlı türbelerinden farklılık gösterir. Yapıyı anıtsal görünüme kavuşturan çift kubbesi vardır[327].

Mimar Sinan tarafından 1588-1589 yıllarında yapılan Eyüp'teki Sokullu Mehmet Paşa Türbesi; dışarıdan sekizgen planlı olup, iç mekanda pencere niş almaşıklığıyla onaltıgen plan şemasına dönüşmüştür[328].

1577 yılında II. Selim için yapılan türbe, içten sütunlar tarafından taşınan kubbe, dıştan kare bir duvar üzerine oturmaktadır. II. Selim Türbesinde koridor, kare biçimli sekizgen çardakla sağlanmıştır[329].

Mimar Sinan tarafından 1580 yılında yapılan Eyüp Zal Mahmut Paşa Türbesi, içte dört eyvan şemasından oluşurken, dışarıdan sekizgen plan şemasına sahiptir[330].

1599 yılında Davut Ağa tarafından III. Murat adına türbe yapılmıştır. Altıgen plan şemasına sahip olan türbe; içten sütunlarla taşınırken, dıştan duvar üzerine oturacak şekilde çift kubbeli olarak yapılmıştır[331].

---

[324] Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İstanbul 2004, 581
[325] Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 582
[326] Reha Günay, *Mimar Sinan ve Eserleri*, İstanbul 2002, 120
[327] Kuban,s.340
[328] Günay,s.118
[329] Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* İstanbul 2007, 340.; Reha Günay, *Mimar Sinan ve Eserleri*, İstanbul 2002, 118
[330] Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I, Erken Devir (1300-1453),* İstanbul 1979, 81
[331] Kuban,s.390

1608 yılında Mehmet Ağa tarafından başlanıp, Sedefkar Mehmet Ağa tarafından tamamlanan III. Mehmet Türbesi, içten ve dıştan sekizgen planlıdır. İçten sütunlara oturan kubbe, dıştan duvarlar tarafından taşınmaktadır[332].

1617 yılında Sultan I. Ahmet adına Mimar Mehmet Ağa tarafından türbe yapılmıştır. Türbe; kare planlı, sağır kasnaklı ve önünde üç gözlü revaktan oluşmaktadır[333].

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Batılılaşma devri etkileri Osmanlı türbelerine girmeye başlamıştır. Bu etki, XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönemde klasik Osmanlı türbelerinden farklı olarak mimaride dalgalı yay kemerleri, volüt payanda kemerleri, kırık kademeli kornişler, dışa taşkın yuvarlak kemerler ve köşelerin kule şeklinde yapılması yeniliklerden bir kaçıdır. Süslemede ise klasik devrin hatayi, rumi ve stilize çiçekleri yerini buket haline getirilmiş, gül, lale, karanfil, şakayık ve zambaklardan oluşan çiçeklere bırakmıştır. İç mimari bezemede barok kartuşlar, girlandlar "C" ve "S" kıvrımları, istiridye motifleri, çiçekler, natürmortlar, manzara tasvirleri gibi Batılı motif ve kompozisyonlar dönemin süsleme anlayışını oluşturmuştur. Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmed'in Yemiş Odası süslemeleriyle bu dönemin etkilerini en iyi şekilde sergilemektedir[334].

Barok etkili yapıların ilk örneklerinden biri 1748 yılında başlanıp, 1755 yılında tamamlanan Nuruosmaniye Türbesidir (Resim 3.197). Türbe; kare planlı ve üç gözlü revaklıdır. Barok etkiler türbede dışa taşkın yuvarlak kemerler ve köşelerin kule şeklinde yapılmasıyla yansıtılmıştır[335].

Klasik Osmanlı ve Batılılaşma devrinde genellikle kare veya sekizgen planlı türbeler yapılmıştır. 1762 tarihli Koca Ragıp Paşa Türbesi; basık yuvarlak kemerlerle oluşturulmuş altıgen biçimli açık türbedir. 1773 yılında yapılmış olan III. Mustafa Türbesi, sekizgen planlı ve üç bölümlü revaktan oluşmaktadır. Türbe, Barok ve Klasik dönem Osmanlı süslemeleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu süslemeler arasında Barok etkili

---

[332] Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* 183
[333] Hakkı Önkal, *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, İzmir 1999, 58
[334] Ufuk Gökarslan, *Bursa İlinde Türbeler* (XVI-XIX. Yüzyıl), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2010, 18-19
[335] Önkal, *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri,* 217

akant yapraklarıyla, Klasik Osmanlı'da yaygın olarak kullanılan karanfil, lale ve çin bulutlarından oluşan çini süslemeye yer verilmiştir[336].

1789 yılında Mimar Mehmet Ağa tarafından yapılan I. Abdülhamit Türbesi, sekizgen planlı olarak yapılmış olmasına rağmen köşelerinin düzleştirilerek kare plana dönüşmüştür[337].

1795 yılındaki Eyüp Mihrişah Sultan Türbesi, gerek mimari gerekse süsleme bakımından Barok etkilerin ön planda olduğu bir yapıdır. Onikigen plana sahip türbe; dalgalı yay kemerleri, volüt payanda kemerleri, kırık kademeli kornişler ve iç mekandaki akant yapraklarıyla Barok etkilerin en etkili olduğu örneklerdendir[338].

Batılılaşma Devri yapılarında mimari ve süslemenin yanı sıra plan bakımından da oldukça farklı uygulamalar vardır. Bu uygulamalara Şah Sultan ve Nakşıdil Sultan Türbesinde rastlanmaktadır. 1800 yılında Şah Sultan için yapılmış türbe içten daire şeklindeyken, dıştan kemer ve köşe kuleleriyle kare biçime dönüşmektedir[339].

1817 yılında II. Mahmut'un annesi Nakşıdil Sultan için yapılan türbe, iki katlı daire planlı yapılmıştır. Oval pencere arasında payelere, alt pencerelerin arasında ise sütunlara yer verilmiştir[340].

Mimaride Barok etkiler devam ederken, Rokoko ve Ampir üslubunda süslemelere de görülmeye başlamıştır. 1840 yılında II. Mahmut adına sekizgen planlı yapılmış olan türbede görülen yuvarlak kemerli kapı ve pencereler Ampir üslubun etkilerinin belirtisidir. 1869 yılındaki Fuat Paşa Türbesi ise, Mağrip üslubunun etkilerinin görüldüğü atnalı kemerlerle farklı bir mimari anlayış içindedir[341].

İran ve Anadolu'daki türbe yapılarının menşei, Orta Asya ve Göktürkler kabul edilmektedir[342]. Anadolu öncesi türbe mimarisinde önemli bir yer tutanlar ise Harzemşahlardır. Sultan Tekeş Türbesi, Fahreddin Razi Türbesi bu dönemin önemli yapılarındandır[343] (Resim 3.198-199).

---

[336] Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 590-591
[337] Abdullah Kuran, *Mimar Sinan,* İstanbul 1986, 548
[338] Demiriz,s.60
[339] Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*,s.592
[340] Kuban, *Osmanlı Mimarisi*,s.548
[341] Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 594-596
[342] Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri,* Ankara 2015, 16
[343] Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* İstanbul 1977, 386-387

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Türbeler:

Plan ve mimari bakımından türbeler çok çeşitli şekilde yapılmışlardır bunlar dönemler içerisinde benzerlik ve farklılıklar göstermişlerdir. Selçuklu dönemindeki türbe mimarisi İran'da plan olarak kare planlı, dairesel ve çok gen planlı olarak ayırabiliriz (Çizim 3.13).

Kare Planlı Türbeler: İran'da kare planlı Selçuklu türbeleri Kumbet-i Surh[344] Meraga'da ve Merv Şehrinde bulunan Sultan Sancer Türbesi[345] (1128) örnek gösterebiliriz (Resim 3.200).

1049 tarihli Türkmenistan daki Ebuseyit Ebulhayr Türbesi, ön cephe düzenlemesiyle ilgi çeken kare planlı ve kubbeli bir yapıdır. Ön cephede anıtsal bir taçkapıya yer verilmesi bu türbede yenilik olarak ortaya çıkmaktadır[346] (Resim 3.201-207).

Talas'ta XII. yüzyıldan günümüze ulaşan bir yapı ise Karahanlı Türbesi olan Balacı Hatun Türbesi'dir. Kare planlı ve yıldız külahlıdır. Külah formu yıldız şeklinde düzenlenmiş olmasıyla dikkat çeker[347] (Resim 3.208).

Karahanlılardan kalma Nasr bin Ali'ye izafeten 1012-1013 yıllarında Özkent'teki üç türbe olan "kuzey türbe, orta türbe ve güney türbe" kare planlı olması ile geleneği devam ettirir. Karahanlılar döneminden kalma ilgi çeken diğer bir türbe Şeyh Fazıl Türbesi'dir. Kare planlı eser, dıştan kademelenen kasnağı içten zengin süslemelerle doldurularak dikkat çekilmiştir. Karahanlılar döneminin zengin süsleme anlayışını sürdüren bir yapıdır[348].

Büyük Selçukluların, çok kenarlı ve silindirik türbelerinin yanı sıra Karahanlı döneminde görülen kare planlı eserlerde inşa edilmiştir. Bu türbelere ilk örnek Serahs yakınlarındaki 1098 tarihli Yart Künbet'tir. Afganistan'daki Sar-i Pul yakınlarındaki Yahya bin Zeyd Türbesi yine kare planı ile dikkat çeker[349].

---

[344] Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi,* Ankara 1965, 92-93
[345] Gulam Ali Hatem, *İran'daki Büyük Selçuklu Türbeleri,* Ankara 1974, 60-66
[346] Aslanapa, *Türk Sanatı I*,s.24
[347] Cezar,s.111-112
[348] Aslanapa, *Türk Sanatı I*, 32
[349] Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan,* İstanbul 1975, 9

Kare planlı türbelere örmek olarak Meraga'da bulunan Kumbet-i Surh, Gaffariye ve Ağalar Türbesini söyleyebiliriz Anadoluda ise Ahlat'da bulunan Şeyh Necmettin Türbesini (1222) diyebiliriz (Resim 3.212). Ayrıca Meraga'da günümüzde kubbesi ayakta kalan tek türbe Ağalar türbesidir.

Dairesel Planlı Türbeler: Dairesel planlı türbelerin yapılışı en çok büyük selçuklu zamanın'da görunmektedir.Bu türbeler genellikle üç bölümden(cenazelik,gövde,kubbe) teşekül etmektedir.Iran'da dairesel plan türbeler tüğla dan yapılırken Anadolu'da taş'dan yapılmış ve süsler'de genel olarak dış cephelerdedir.Dairesel planlı türbeler Iran'da Urmiye Şehrinde Üç Kumbetli Türbe (1184), Damgan Şehrinde Kırk Kızlar Türbesi (Çihil Duhteran) (1074) [350] ve Pir Alemdar (1026) türbeleridir (Resim 3.203-204). Dairesel planlı türbelere örnek olarak Merag'da Kumbet-i Müdevveri söyleye biliriz.

Çokgen Planlı Türbeler: Çokgen planlı türbeler Rey Şehrinde Tuğrul Burcu (1139), Evergu Şehrinde Kumbet-i Ali (1056), Damgan Şehrinde Mihmandust Türbesi (1097), Kazvin'de İkiz Haragan Türbeleri (1068-1094) ve Kirman Şehrinde Çebile Türbeleridir (6.yy.) (Resim 3.205-206). Ayrıca başka ülkelere baktığımızda dönemler içerisinde çeşitli planlı türbeler yapıldığı görülmektedir. Çokgen planlı türbelere örnek olarak Meraga'da Kumbet-i Kebut Türbesi Anadoluda da Amasya'da bulunan Burmalı Minare Cami Türbesi (1247) (Resim 3.211), Erzurum'da Emir Saltuk Türbesini (12.yy.) söyleyebiliriz (Resim 3.213).

Poligonal gövdeli kümbetlerden Nahcivan'daki 1162 tarihli Yusuf bin Kuseyr Kümbedi, Anadolu'daki birçok sekizgen gövdeli türbelerin öncülerindedir. Ayrıca üzerindeki süslemelerle de Anadolu'daki tuğla türbelerin ilham kaynağı olmuştur[351] (Resim 3.209).

Meraga'daki türbeler bağımsız yapılar olarak inşa edilmişken Anadolu'da ki türbeler genel olarak bir külliye içerisinde inşa edilmişlerdir. Bu yapılar içerisindeki en güzel yapılardan biri, Sivas'taki İzzettin Keykavus Türbesi (1220)'dir. Daruşşifa yapıları ile beraber inşa edilmiştir[352] (Resim 3.210).

Meraga'da günümüze kadar ayakta kalan yedi türbe bulunmaktadır. Bunlar; Ağlar, Ohedi, Sürh, Etaallah, Kebut, Müdevver ve Gaffariye türbeleridir. Plan olarak

[350] Hatem,s.67-71
[351] Oktay Aslanapa, Türk Sanatı I, İstanbul, 1972, 84
[352] Oleg Grabar, *Sanat ve İslam Mimarisi,* (ter Ekrem kiytasi), Mehr, Tahran 1388 h.ş (2008), 329

Meraga'daki türbeler dairesel, kare ve çokgen bir şekilde yapılmışlardır. Aynı plan özellikleri Anadolu'daki türbelerde de görülmekle birlikte Anadolu'daki türbelerin en yaygın plan tipi sekizgen plandır[353]. Meraga'daki ve Anadolu'daki türbelerde plan ve mimari bakımdan benzer ve farklı özellikler görülmektedir. Meraga'nın türbeler genel olarak 12-13.yy da yapılmış inşa edilmişlerdir. Bu tarihlendirme göz önünde tutulursa Anadolu'daki türbelerden önce yapıldıkları görülmektedir.

Meraga'da bulunan türbeler, Palmir şehrindeki burçlardan etkilenilerek yapılmıştır. Kitabeleri olan bu türbelerin hepsinde cenazelik kısmı bulunmaktadır[354]. Bu türbelere en güzel örnek, Kumbet-i Surh ve Kumbet-i Kebut Türbesi'dir. Bu özellikleri Anadolu'daki bazı türbelerde görmek mümkündür.

Süsleme Özelliklerine Göre Türbeler:

İran'da bulunan türbelerde birçok süsler görülmektedir. Bunların bazıları taçkapılarda Kazvin Şehrindeki Haragan Türbeleri, Damgan şehrindeki Pir Alemdar ve Mihmandust Türbelerinin süsleri taçkapılarda görülmektedir (Resim 3.214-216). Ayrıca İran'ın türbeleri özellikle Büyük Selçuklu türbeleri kufi hattı ile yazılmış kitabelere sahiptirler. Bu kitabeler türbelere başka bir güzellik katmaktadırlar. Bunlardan Kumbet-i Surh (1147), Çihil Dohteran (1054-1055), Pir Alemdar (1027), Kumbet-i Ali (1056), Mihmandust, Kumbet-i Şibli (Kümbetin kitabesi yoktur)ve Haragan Türbelerini örnek verebiliriz. Karahanlılardan kalan Talas'taki önemli bir türbe Ayşe Bibi Türbesi diye anılan Nasr bin İbrahim'in eşi için yaptırdığı türbedir. Bu yapıda hem süslemeleri hem de girişin iki kenarına yerleştirilmiş olan birer minare ile yeniliklerin görüldüğü bir eserdir[355].

Diğer bir örnek ise Nahcivan'da asıl şahane mezar anıtır, İldeniz'in hanımı Mümine Hatun için oğlu Kızıl Arslan tarafından 1186 da yaptırılan 25 m. boyundaki büyük kümbettir. İçten silindirik, dıştan on köşeli olarak yapılan bu tuğla kümbetin piramid çatısı yıkılmıştır. Kenarları dar ve uzun bir mihrap nişi şeklinde olup dikdörtgen silmelerle kavranmaktadır. Daha yukarıda küfi kitabe kuşağı ve sonra, piramit çatıyı taşıyan mukarnas frizi göze çarpar. Firuze çiniler, örgülü kûfi kitabeleri ve geometrik süslemeleri renklendirir. Süslemeler, hiç boşluk bırakmayacak şekilde bütün yüzeyleri

[353] Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kumbetleri 1*, Güven Matbası, Ankara 1986, 353
[354] Richard Ettinghausen. Oleg Grabar, *Sanat Ve İslam Mimarisi 1*, (Ter Yakup Ajend), Semt, Tahran1390 h.ş. (2011), 384
[355] Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I, Selçuklu Dönemi*, Ankara1986, 14-15

kaplamaktadır. Mimar Acemi bin Ebubekir, bu abide ile şaheserini, meydana getirmiştir. İki tarafında silindirik minarelerle sivri kemerli bir portalden, kümbet çevresi ne giriliyordu. Bu abidevi giriş yıkıldığından, kümbet ortada kalmıştır, Böyle çifte minarelerin, Anadolu Selçuklu medreselerinde ne kadar büyük bir rol oynadığı düşüniilürse, Nahcivan nune Hatun kümbedinin önemi bir kat daha artar(Resim 3.217). On kenarlı diğer bir türbe Meraga'daki 1196 tarihli Künbedi Kebud'dur. Adını firuze renkli çinilerinden alan Kümbeti Kabud (Mavi Kümbet), Meraga şehrinin en dikkati çeken yapılarındandır. Kesme taş kaide üzerine oturtulan yapı kütlesi, tuğlaların farklı biçimlerde dizilmesiyle zengin bir yüzey dekorasyonu gösterir.Kümbetin saçaklık kısmındaki zengin mukarnaslı korniş, en seçkin örneklerinden biridir. Bunun altında, çiçekli küfi yazı kuşağı bütün cepheleri çepeçevre dolanır. Cephelerin birleştiği köşeler silindirik payelerle yumuşatılmış, kabartma şeritler halinde yükseltilen geometrik örgü cephelerin alt yarısında ustaca dolaştırılmıştır. Kümbeti Kabud, gerek cephelere kazandırılan plastik hareket, renk unsuruyla, yeni ve parlak bir üslubun öncüsüdür[356].

Ayrıca İran''da bulunan Selçuklu türbe mimarisindeki gelişmeleri en iyi yansıtan türbeler Gazvin-Hemedan arasındaki Harakan bölgesinde bulunan ve İran Selçuklu sanatının pek çok özelliğini biraraya getiren erken tarihli iki kümbet, yöre halkı arasında Koşa İmam (çifte imam) adıyla bilinir. Birbirinden 30 m uzakta yapılan bu iki mezar anıtı sanat tarihine I. ve II. Harakan kümbetleri olarak geçmiştir. I. Harakan Kümbetinin girişindeki yazıtta Alparslan döneminde, 1067-1068 yıllarında Ebu Said Bicar ibn Sad takafından Zencanlı mimar Muhammed bin Mekkiye yaptırıldığı yazılıdır. Tamamiyle tuğladan ve sekizgen planlı olarak yapılan kümbet, köşelerinden silindirik payelerle desteklenmiştir. Üstünü örten külah bugün yok olduğu için sadece alttaki kubbenin tuğla örgüsü görülür.

Her cephede iki yandan silindirik payelerle sınırlandırılan yüzeyler, sivri kemerli yüzeysel nişler, yatay bordürler ve daha küçük elemanlarla bölünerek uyumlu bir düzenleme halinde sunulmuştur. Tuğlaların farklı biçimde dizilmesiyle elde edilen değişik örgüler, her kesimde ayrı bir motif düzeni verir. Kümbetin yedinci cephesindeki büyük sivri kemerli sağır niş, tamamiyle tuğla örgüye dayanan geometrik düzenlemesiyle göze çarpar. Sivri kemerin iki yanındaki üçgen köşeliklerin düz derzli yatay örgülerinden sonra, üstteki kafi yazılı kitabe kuşağına geçilir. Bunun üstünde, altı köşeli yıldızlar

[356] Ahad Paressay Godssi, *Büyük Selçuklu Mezar Anıtlarının Gelişmesi*, İstanbul 1976, 86-89

oluşturan geometrik bir örgü bulunur. Bu kompozisyona çok benzeyen örneklere Anadolu'daki eserlerde rastlanması, iki aya çevrede gelişen sanatın bağlantısını kanıtlar.

İlkinden 26 yıl sonra, 1093'te yapılan II. Harakan Kümbetinin (1093) mimarı, Zencanlı Meali bin Mekkidir. Tamamiyle çıplak tuğla tekniğine dayanan kompozisyonlar her cephede benzer bir bölümleme şemasıyla uygulanır. Kubbe başlangıcına kadar, sivri kemerli yüzeysel niş, kitabe şeridi ve bunun üstündeki dekoratif panoyla zengin bir düzenleme gösterir. Bu cephenin alt kesimindeki pano, birbirine bağlanan gamalı haçlar ve aralarındaki boşluğu dolduran küçük rozetlerden oluşur. Bu panonun üstündeki yatay dikdörtgen alan, her birinin içi farklı örneklerle dolgulanmış üç küçük mihrap motifiyle zenginleştirilmiştir. Daha üstteki sivri kemerli panonun içinde de birbirine bağlanan gamalı haçlar ve aralarını dolgulayan küçük kareler göze çarpar. Küfi yazıtın üstüne oturtulan yatay pano, üç kollu fırıldak motifleriyle Anadolu Türk sanatına kadar etkileri uzanacak olan bir başka örnektir.

Her iki mezar anıtı da, XI.yy. gibi çok erken bir tarihte yapılmış olmasına rağmen, anıtsallığı ve zengin süslemeleriyle son derece etkileyicidir. Tuğla tekniğinin doruğuna ulaşan bu uygulamalardaki geometrik kompozisyon çeşitliliği, Karahanlı ve Gazneli mimarisine dayanan köklü bir geleneği yansıtır[357].

Meraga'daki türbelerin taçkapıları Kumbet-i Surh Türbesi gibi daha yere yakın ve küçük basamaklar ile cenazelik bölümüne girilmektedir. Kümbeti Surh, Kumbet-i Kabud Kumbet-i Müdevver ve Kumbet-i Gaffariye Meraga'nın en tezyinatlı mezar anıtlarındandır.

Kümbetlerin beden duvarlarında, kemerlerinde, sütuncelerinde, kasnağında tuğla dekorasyonları ve sırlı tuğla dekorasyonları görebilmek mümkündür. Süslemenin karakterini tuğlanın elverdiği geometrik geçmeler çokgenler, baklava motifleri, yatay ve dikey örgü geçmeleri, kazayağı motifleri oluştururken, Kufi yazı kuşakları da dekorasyon amaçlı olarak kullanılmıştır. Anadoluda ise daha fazla süs bulunmaktadır ve giriş portalları yüksek ve basamak bulunmamaktadır Ahlat'ta bulunan Usta Şagirt Türbesi (1273) (Resim 3.218). Ayrıca çini ve mozaik süleri Anadolu da daha yaygın bir şekilde görülmektedir Akşehir de bulunan Taş Medrese (1250) bunlara bir örnektir(Resim 3.219).

[357] Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri,* 20

Meraga daki türbeler İlhanlı döneminde çini süslemeler Kumbet-i Gaffariye'de görülmektedir.

Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Türbeler:

İran'daki türbelerin malzemeleri dönemler içerisinde farklılık göstermişlerdir. İran'da türbelerde taş, tuğla, çini ve sırlı tuğla tuğla kullanılmıştır. Büyük Selçukluların İran'da ki türbe mimarisine baktığımız zaman ağırlıklı olarak tuğla ile yapılan türbeler görülmektedir. Tuğladan yapılan türbeler Kumbet-i Surh, Çihil Dohteran, Haragan, Tuğrul, Piri Alamdar ve Kumbet-i Ali türbesi ve Demavend Şehrinde bulunan Şibli Türbesidir. Ayrıca taştan yapılan türbeler İran da çok az sayıda bulunmaktadır bunların en bilinen örneği Kirman da bulunan Kumbet-i Cebliye Türbesidir (Resim 3.220). Ayrıca çini ve sırlı tuğla malzemeleri türbelerde süsleme için kullanılmışlardır.

İran ve çevresindeki eski devletlere baktığımız zaman. Karahanlılar, Harzemşahlar ve Gazneliler döneminde birçok türbe yapısı inşa edilmiştir. Buhara'daki X. yüzyılın başına ait olduğu kabul edilen İsmail Türbesi, Karahanlı türbelerine öncülük ve tuğla mimarisi ile örnek teşkil etmektedir. Yapı, kübik gövdenin sivri kemerli tromplar üzerine oturan bir kubbeyle örtülmesinden oluşmaktadır[358].

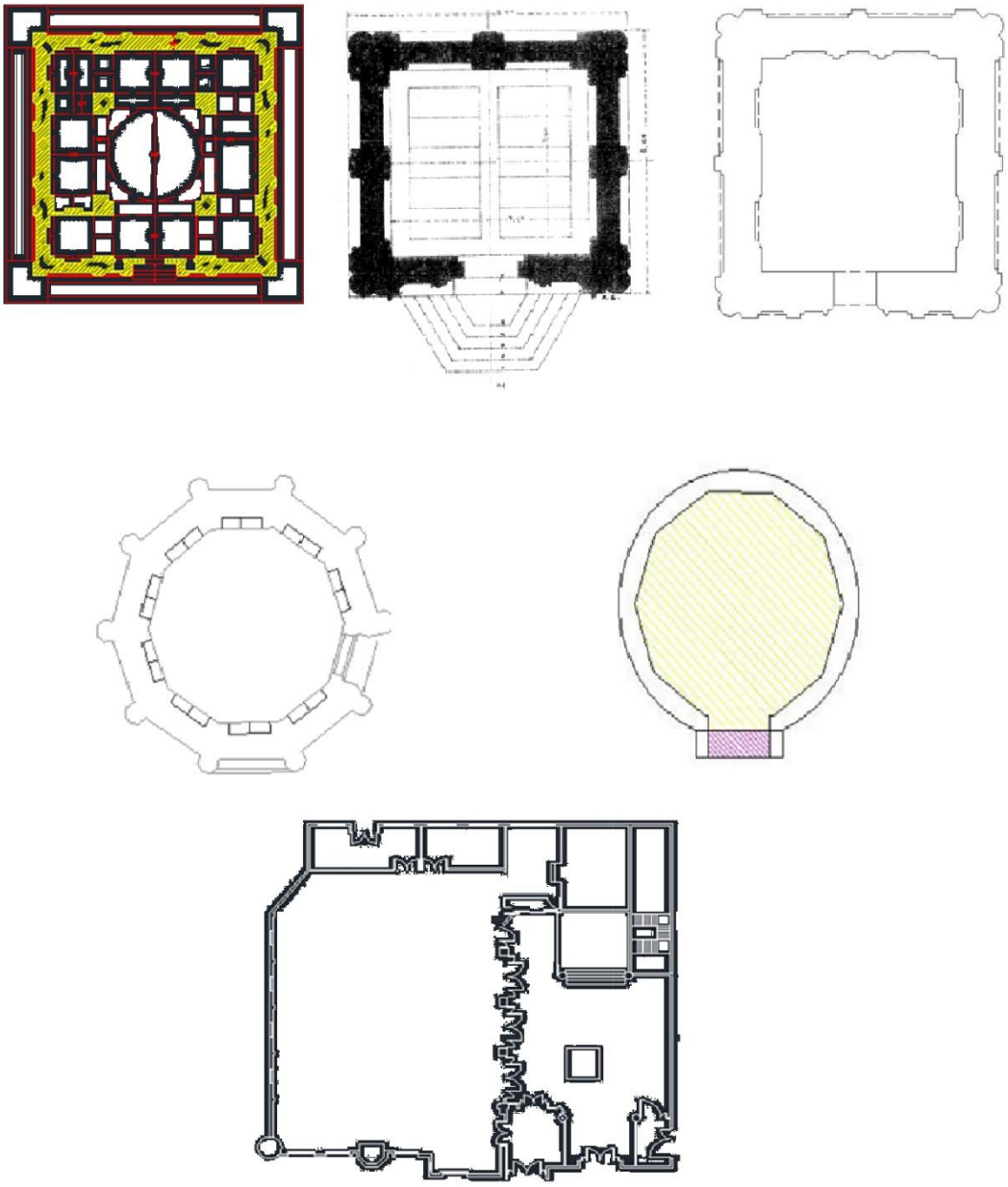
Gazneliler dönemindeki en önemli yapı Sengbest'teki Arslan Cazip Türbesi'dir. Kare planlı yapı, tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Yapı iç kısımdaki tuğla süslemeler ile erken dönem örneği olması bakımından önem arz eder[359] (Resim 3.221-222). Büyük Selçuklu dönemi ise türbelerinde inşa malzemesi genellikle tuğladır. Ancak,temellerde ve mumyalık katında,daha dayanıklı malzeme olan taşın tercih edildiği dikkati çekmektedir

Meraga'daki türbeler tuğladan yapılmış ve Anadolu'daki birçok türbe taştan yapılmıştır. Meraga'daki türbelerin cenazelik bölümü Anadoludaki türbeler ile aynı şekilde yapılmışlardır fakat Meraga'daki türbelerin cenazelik kısmında hiç mumyalamaya rastlanmamıştır ama Anadolu'daki türbelerde mumyalamaya rastlanılmıştır Aksaray'daki Ervah Tepe Türbesi (13.yy.)[360]. Ayrıca iç mekânlarında

[358] Cezar, 114-115
[359] Aslanapa, *Türk Sanatı I*, 41
[360] Gönül Öney, *İran Ve Anadolu Şelçuklu Türbelerinin Mukayesesi*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1981, 45

Meraga'daki türbelerde iç mekânlarında mihrap bulunmamaktadır ve Anadolu'daki türbelerde mihrap bulunmaktadır.

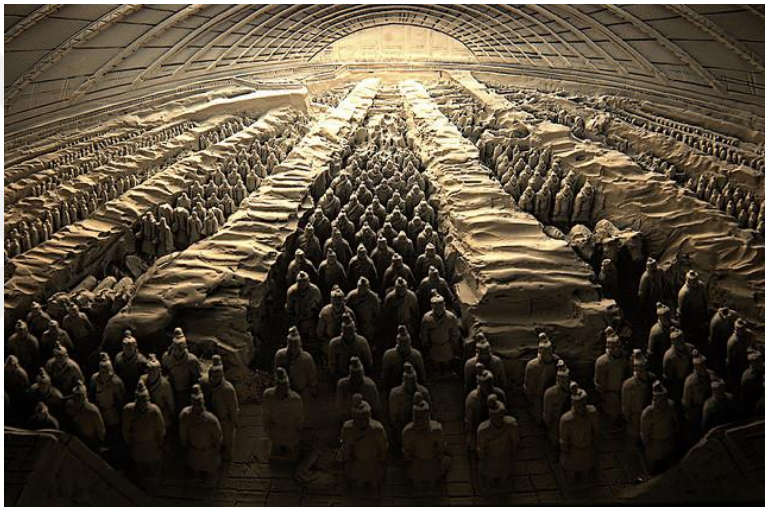
Kumbet-i Kabud, Kumbet-i Surh, Kumbet-i Müdevver ve Kumbet-i Gaffariye Kümbetlerinde kullanılan başlıca malzemeler tuğla, taş ve sırlı tuğlalardır. Kümbetlerin temeli taş, gövde ve örtüsü tuğla süslemelerinde ise sırlı tuğla kullanılmıştır. Zaman içerisinde bu türbelerin dış kubbeleri yıkılmış ve bazı diğer kısımları tahrip olmuştur. Ayrıca Ağalar Türbesi Meraga Şehrinin 18.yy.da yapılmış ve malzemesi taş ve tuğladır. Günümüzde bu türbe mezar taşlarının müze olarak sergilendiği yerdir.

Çizim 3.13. Meraga Türbelerinin Planları

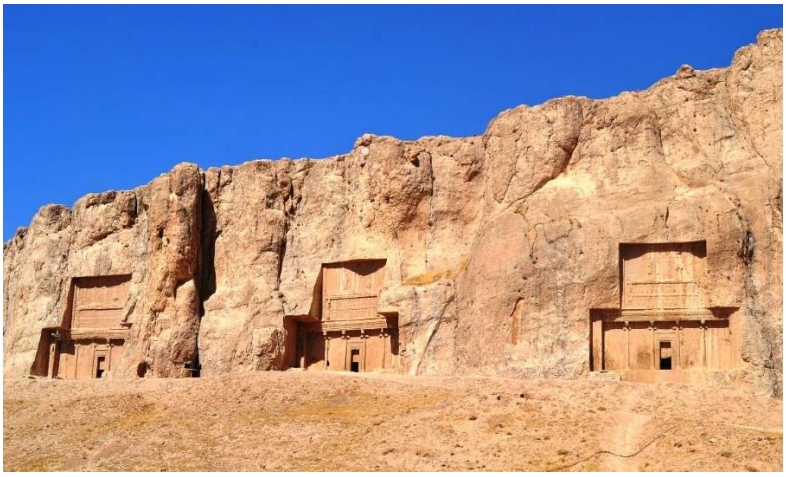
Resim 3.166. Mısır Piramitleri(int)

Resim 3.167. Şhi Huang Mezarlı (Çin) (int)

Resim 3.168. Kuroş Türbesi (Pasgard) (int)

Resim 3.169. Nağş-e Rüstem Türbeleri (Şiraz) (int)

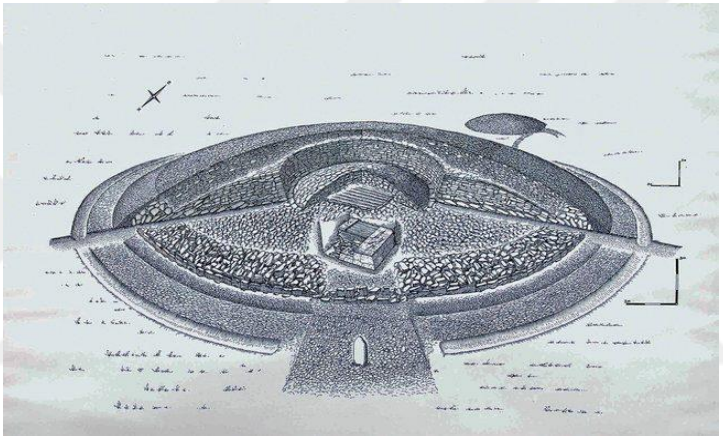
Resim 3.170. Anahita Mabeti (Kengaver) (int)

Resim 3.171. Pazırık Kurganı(int)

Resim 3.172. Esik Kurganı(int)

Resim 3.173. Berel Kurganı(int)

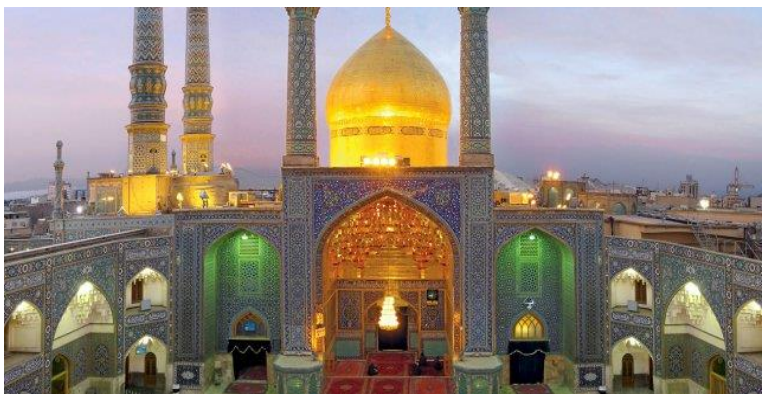
Resim 3.174. Noin Ula Kurganı(int)

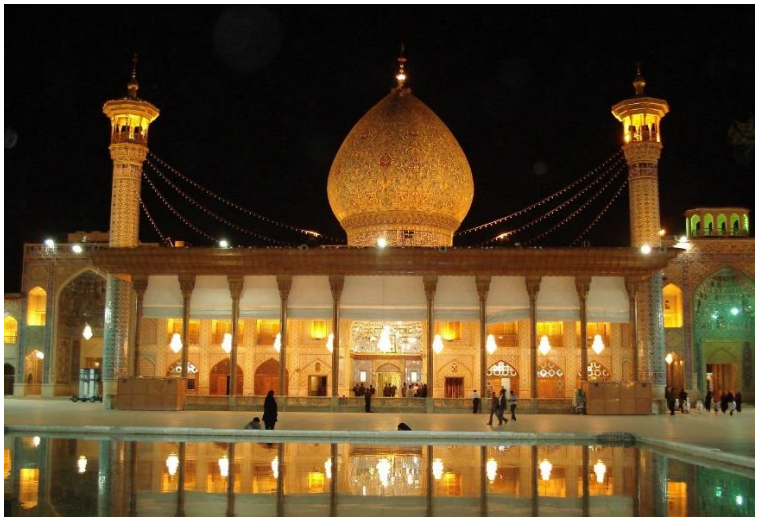
Resim 3.175. Arzhan Kurganı(int)

Resim 3.176. İmam Rıza Türbesi (Meşhed) (int)

Resim 3.177. Hanım Masume Türbesi (Gum) (int)

Resim 3.178. Şah Çırak Türbesi (Şiraz) (int)

Resim 3.179. Sultan Ali Türbesi (Kaşan) (int)

Resim 3.180. Şah Zade Hüseyin Türbesi (Gazvin) (int)

Resim 3.181. Şeyh Saduk Türbesi (Rey) (int)

Resim 3.182. Hace Rebi Türbesi (Meşhed) (int)

Resim 3.183. Hace Ebaseld Türbesi (Meşhed) (int)

Resim 3.184. Ömer Hayyam Türbesi (Nişabur) (int)

Resim 3.185. Şeyh Attar Türbesi (Nişabur) (int)

Resim 3.186. Firdosu Türbesi (Tus) (int)

Resim 3.187. Hafız Türbesi (Şiraz) (int)

Resim 3.188. Sedi Türbesi (Şiraz) (int)

Resim 3.189. Nimetullah Veli (Kirman) (int)

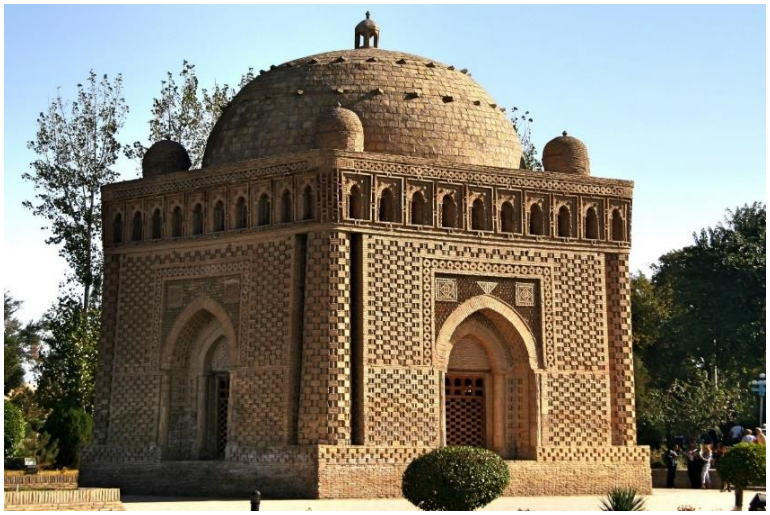
Resim 3.190. Gumbet-e Kavus Türbesi (Gulistan) (int)

Resim 3.191. Tuğrul Türbesi (Rey) (int)

Resim 3.192. Sultaniye Türbesi (Zencan) (int)

Resim 3.193. İsmail Samani Türbesi (Buhara) (int)

Resim 3.194. Lala Şahin Paşa Türbesi(int)

Resim 3.195. II. Murad Türbesi(int)

Resim 3.196. Çelebi Mehmed Türbesi(int)

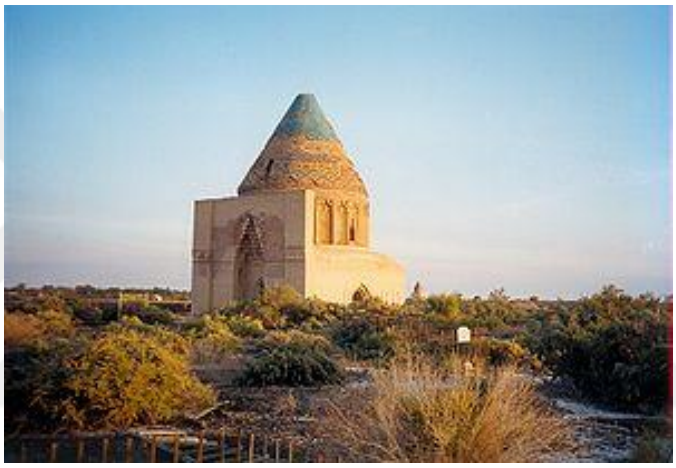
Resim 3.197. Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi(int)

Resim 3.198. Eyüp Siyavuş Türbesi(int)

Resim 3.199. Nuruosmaniye Türbesi(int)

Resim 3.200. Sultan Tekeş Türbesi (Gergenç) (int)

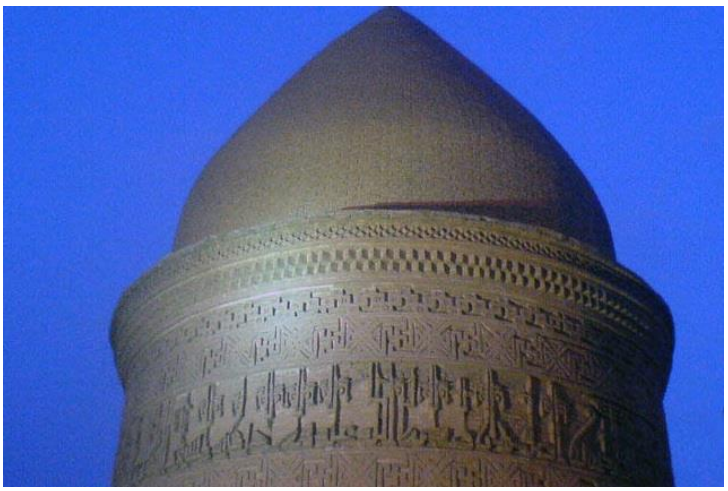
Resim 3.201. Fahrettin Razi Türbesi (Ürgenç) (int)

Resim 3.202. Sultan Sencer Türbesi (Merv) (int)

Resim 3.203. Üç Kumbetler Türbesi (Urmiye) (int)

Resim 3.204. Kırk Kızlar Türbesi (Damgan) (int)

Resim 3.205. Mihmandust Türbesi (Damgan) (int)

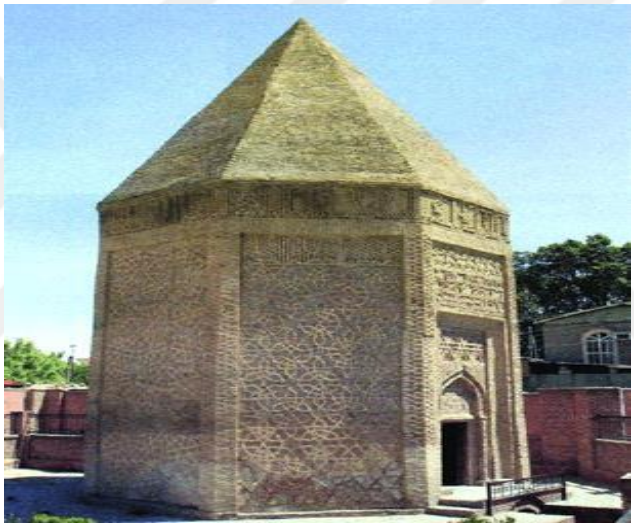
Resim 3.206. Haragan Türbeleri (Gazvin) (int)

Resim 3.207. Ebuseyit Ebulhary Türbesi (Türkmenistan) (int)

Resim 3.208. Balacı Hatun Türbesi (Talas) (int)

Resim 3.209. Yusuf Bin Kuseyr (Nahçıvan) (int)

Resim 3.210. İzzettin Keykavus Darüşşifası (Sivas) (int)

Resim 3.211. Burmalı Minare Cami Türbesi (Amasya) (int)

Resim 3.212. Şeyh Necmettin Türbesi (Ahlat) (int)

Resim 3.213. Emir Saltuk Türbesi ve Kumbet-i Müdevver

Resim 3.214. Haragan Türbesi(int)

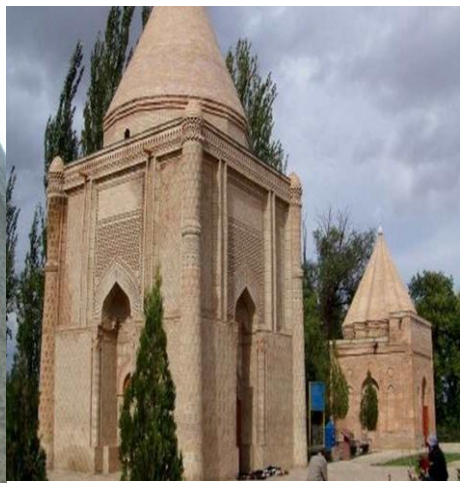

Resim 3.215. Mihmandust Türbesi(int)

Resim 3.216. Pir Alemdar Türbesi(int)

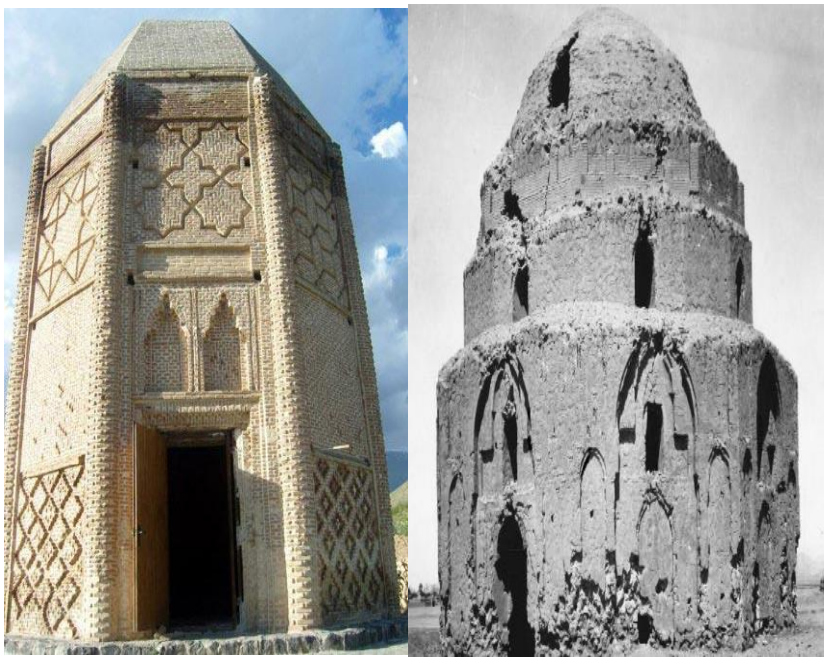
Resim 3.217. Mümine Hatun Türbesi (Nahçıvan) ve Ayşe Bidi Türbesi (Talas) (int)

Resim 3.218. Kumbet-i Surh ve Usta Şagirt Türbeleri(int)

Resim 3.219. Taş Medrese Türbesi (Akşehir) (int)

Resim 3.220. Şibli Türbesi (Demavend) ve Kümbet-i Cebliye (Kirman) (int)

Resim 3.221. Arslan Cazip Türbesi (Sengbest) (int)

Resim 3.222. Arslan Cazip Türbesi Kubbesi (Sengbest) (int)

3.8. HAMAMLAR

İlk hamamlar genellikle üstü açık alanlardı. İnsanlar bu alanlarda ruh ve bedenin temizlendiğine inanırlardı. Genellikle tanrı temsilcisi gördükleri Ganj, Fırat, Nil, Sakarya, Amazon gibi nehirlerde yıkanırlardı. Eski Mısır inancına göre, tanrı suyun sahibiydi ve insanların onunla arınıp temizlenmesi gerekmekteydi[361]. Türkler suya saygı duyarlardı. Obalarını suyun kenarına kurarlardı[362]. Dünya üzerinde ilk hamam Pakistan'ın Sind eyaletinde olduğu tespit edilmiştir. Bu hamam M.Ö. 2500-1500 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmiştir[363].

Hamam kelimesi, Arapça'da banyo, ısıtmak, sıcak tutmak; İbranice'de sıcak olmak sözcüklerinden türemiştir. Bu yapı türü ilk olarak, Mısır'da Tel-al Amarnah ve Zincirli kazılarında ortaya çıkan saray ve evlerde görülmüştür[364].

M.Ö.4.yy'da Yunanistan'da gelişmiş hamam yapıları olmasına rağmen İlk halk hamamları Roma İmparatorluğu döneminde rastlanır. M.Ö. 1.yy'da Sergius Orata'nın döşeme altına yaptığı ısıtma sistemi üzerine kurulmuş halk hamamları vardır[365].

Roma hamamları şu bölümlerden oluşurdu;

Apoditerium: Soyunma alanı
Firigidarium: Soğukluk alanı
Tepidarium: Ilıklık
Locanicum: Buhar ve terleme odası
Caldarium: Sıcaklık[366]

Roma hamamlarında imparatorlar tarafından yaptırılan "İmparator Tipi" hamamlarda vardı. Bunlar oldukça geniş ve anıtsaldı. Günümüze ulaşan en önemli örnekleri, Roma'da Titus, Caracalla ve Diocletianus hamamlarıdır. Bizans döneminde Roma hamam geleneği devam ettirilmiştir[367].

---

[361] İsmet Zeki Eyyüboğlu, *Anadolu İnançları-Anadolu Üçlemesi I (Yıkanma),* İstanbul 1998, 168
[362] Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Ankara1995, 316
[363] Alper Altın, *Gaziantep Türk. İslam Mimarisi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015, 1398
[364] Kemal Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, 10
[365] Somay Onurkan, *Anadolu Uygarlıkları*, C.3, İstanbul 1985, 474
[366] Behçet Ünsal, *Mimari Tarihi*, C.1, İstanbul, 1960, 477
[367] Guntram Koch, *Erken Hıristiyan Sanatı*, İstanbul 2007, 116

Emeviler döneminde Roma geleneği devam etmiştir. Kasrül Hayr Şarki, Kusayr Amra ve Hamam As Sarakh ilk İslami dönem hamamlarıdır (Resim 3.223-225)[368]. Belâzürî kendi kitabında Basra Şehrinin Hamamlarının kârının günlük bin dirheme kadar çıktığını söylemiştir.[369]

İranda insanların yıkanması eski zamanlardan beri çok önemli bir yere sahiptir. Züdürştlükten önce Mitraizm inancından özel dini ayinlerinden önce üç gün üç gece gusül alıyorlardı. Bu yüzden Mitraizm mabetleri akarsuların kenarında yapılmaktaydılar. Ayrıca Karkala Roma İmparatoru Mitraizm inancını benimsedikten sonra Roma topraklarında bir çok hamam yaptırmıştır[370]. Ayrıca İran Mezdisna İnancında fiziksel ve ruhu arınma için suya çok önem verilmekteydi. Bu endişe ile suyu Allah'ın büyük bir nimeti sayılmaktaydı günahtan ve pislikten arınmak için sürekli olarak yıkanılmaktaydı ve kendi mabetlerini Anahita (Su Tanrısı) adı ile inşa ediyorlardı. Ayrıca Zerdüşt inancında da insanların yıkanmasına daha çok önem veriliyordu uykudan kalktıktan sonra ibadet etmek ve namaz kılmak için üç kere ellerini dirseklerine kadar, kafalarını ve ayaklarını yıkıyorlardı[371]. Ayrıca Zerdüştlükte dışarıdan eve gelindikten sonra vücudun açıkta bulunan yerlerini ibadet etmek için tekrardan yıkanılırdı[372]. Yapılan kazılarda Ahamenişler dönemine ait olan Tehdi Cemşid Şehrindeki sarayların birinde hamam bulunmuştur bu hamamın boyutları yaklaşık 2x2m ve ortasında pis suyun aktığı bir kanal bulunmaktadır. Ayrıca burada seramikten yapılmış kaseler ve güzel koku veren camlar ve şişeler bulunmuştur[373]. Bazı kaynaklara göre umumi hamamların yapılması Zerduşt dininde yasaklanmıştır ve Sasaniler döneminde (Şah Blaş) Zerduşt âlimleri umumi hamam yapılmasını yasaklatmışlardır[374]. İranda İslmaiyetten sonra hamamlara daha çok önem verilmiş camilerin yakınında ve surların kenarında kervanların temizliği için büyük hamamlar yapılmıştır. Bu hamamları hayırsever insanlar ve şehrin valileri tarafından yapılmaktaydılar. İran'a Büyük Selçuklular geldikten sonra camiler gibi diğer muhteşem yapılarından biriside hamalar olmuşlardır. Selçuklular döneminde yapılan hamamlardan

---

[368] Kemal Ahmet Aru, 10.-11
[369] Belâzürî, s.210
[370] Haşim Rezi, *Mihr Ayini*, Furher, Tahran 1359 h.ş (1981), 88
[371] Orengi, Zend ve Pazend,74.Bölüm, Rasti, Tahran
[372] Muhammed Muin, *Mezdisna ve Parsi Edebi*, 1.Cilt, Tahran 1355 h.ş (1975), 386
[373] Ali Akbar Tecvidi, *Ahamenişlerin Arkeolojik Bilimleri*, Ferhengi, Tahran 1361 h.ş (1982), 173
[374] Adam Metz, *İslam Tarihi Uygarlığı*, (ter Ali Rıza Zakaveti Garagozlu), C.2, Emir Kebir, 1361 h.ş (1982), 126

birisi Kaşan Şehrinde Mir Ahmed Hamıdır (Resim 3.226)[375]. Selçuklu hamamları Moğol yağmasında diğer yapıları gibi tahrip olmuşlardır ve günümüze çok az sayıda ulaşmıştır. İlhanlılar döneminde Tebriz, Meraga, Erdebil ve Sultaniye gibi şehirlerde birçok büyük boyutlarda hamamlar yapılmıştır. Bu hamamlara örnek olarak Deyleman şehrinde Mir Buluk hamını söyleye biliriz (Resim 3.227). Ayrıca Kervanlar şehire girebilmesi için önce surların yanındaki hamamlarda temizlenmeleri gerekmekteydi[376]. Safeviler döneminde de hamam yapısı çok ilerlemiştir ve hamamların bazı kısımlarında birçok süslemeler bu dönemden sonra yapılmaya başlanmıştır. Bu hamamlardan bazıları İsvahanda bulunan Melik Carbaşı hamamı ve Husrev Hamamıdır (Resim 3.228-230). Günümüze ulaşan eski tarihi hamamlar Zendler ve Kacarlar döneminden kalmışlardır. Zendler döneminden örnek hamam Şirazda bulunan Vekil Hamamıdır (Resim 3.230). Kacar dönemindeki hamamlar İran'ın bir çok şehrinde hala ayakta durmaktadırlar bunlardan Kirmanda Bulunan Genç Hamamı, Kazvinde Bulunan Kacer Hamamı, Erak Şehrinde bulunan İran'ın en büyük hamamı Dört Mevsim Hamamıdır (Resim 3.231-232).

İnsanlık tarihi kadar eski hamam, eski çağlarda dini inançların etkisi altında doğmuştur. Hamamlar, özel kullanım için yapılmalarının yanı sıra şehirlerde büyük mekanlı yapılar olarak da karşımıza çıkar. Örneğin Kirman'ın güneyindeki Nigar'daki "Küçük Selçuklu Hamamı" olarak bilinen hamam kapsamlı olmasının yanı sıra Suriye'deki Memlüklü hamamlarına benzer. Ancak sıcaklığın şekli ile Anadolu'daki Türk hamamlarına benzer[377].

Anadolu'da hamam mimarisi XII. yüzyılda Selçukluların fethinden hemen sonra ortaya çıkmıştır. Ani'de XII. yüzyıla tarihlenen hamam gibi. Ani'nin ilk beyi olan Ebû Minüçhr 1064-1110 yılları arasında iki hamamdan oluşan Anadolu'daki ilk hamamları yaptı. Bu hamamlar plan itibariyle Türk hamamlarının ana şemasını oluşturmuştur. Bir eksen üzerinde uzanan hamamlar soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, su haznesi ve külhan bölümünden oluşmaktaydı[378].

Anadolu'daki ilk hamam örnekleri Güneydoğu Anadolu'da görülmektedir. Artuklular dönemine ait 1176-1185 tarihleri arasında yaptırılan Mardin'deki Savurkapı

---

[375] Seyfullah Kambehşi Ferd, "Kengaver Kazıları", *Arkoloji ve İran Sanatı Dergisi*, 1350 h.ş (1970), Sayı 6, 27
[376] Reşid El Din Fezlullah, *Gazaninin Mübarek Tarihi*, (ter Yan Carl), Ostin, İngiltere 1940, 260
[377] A. Saim Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S.1, 1938, 53-69
[378] Kemal Balkan, Ani'deki İki Selçuklu Hamamı, Anadolu XII, Ankara 1970, 39-57

Hamamı, Sitte Radviyye Hamamı'dır. Mardin'deki Maristan Hamamı Anadolu'daki en eski tarihli hamam olarak kabul edilir (Resim 3.233-235)[379] .

Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesiyle hamam mimarisi de gelişti. Antik dönem kalıntıları üzerine Selçuklular yeni yapılar yapmıştır. 1233 tarihli Yoncalı ve Ilgın Kaplıcaları bunun en güzel örnekleridir[380] (Resim 3.236).

Selçuklular ve beylikler döneminde hamamın sıcaklık bölümü dört eyvanlı ve dört köşe hücreli yapılarak Türk hamam yapı sanatına bağlı kalınmıştır[381].

Osmanlıda çok sayıda hama inşa edilmiştir. İlk hamam Bursa'da Orhan Gazi Hamamı'dır (Resim 3.237). Çifte hamam olarak inşa edilmiştir. XIV. yüzyılda Sultan I. Murad eski temellerden ve malzemeden Bursa'daki Eski Kaplıca Roma devri hamam veya kaplıca mimarisiyle dikkat çeker[382].

Osmanlıda hamamlar külliye içerisinde yapıldıkları gibi tek olarak inşa edilmiş örneklerde vardır. Çift hamamlarda kadın ve erkek girişinin yönü farklı yöne doğru olurdu. Tek hamamlarda ise günün belirli saati erkeklerin belirli saati kadınların kullanımına açılırdı. Ayrıca Çarşı Hamamları da vardı. Bu hamamlar, cami, hamam, medrese, kütüphane gibi birimlerle beraber bir külliye içerisinde yapılmıştır[383].

Ayrıca bazı hamamlarda hacamat şişeleri bulunmaktaydı.[384] Emeviler döneminde Basra Hamamını yapan büyük mimar *Esvari* olduğu söylenmiştir.[385] Abbasiler döneminde de hamamların yapılması daha da artmış ve kaynaklara göre hicri 5-6. yy da kahire şehrinde 1170 adet hamam yapıldığı söylenmektedir.[386]

---

[379] Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995, 12.; Sahure Çınar, *Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2010, 16

[380] Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları-Osmanlı Devri*, İstanbul 1952, 12-20.

[381] Çınar, 17

[382] Kemal Deniz, "Hamam Mimarisi", Belleten, No: 97, İstanbul 1950, 10

[383] Birsen Erat, *Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi, Osmanlı*, C.10, Ankara 1999, 392

[384] M. Y. Kiani, *İslamic City Of Jurjan*, Berlin 1984, 27-28

[385] Belâzürî, 211

[386] Ali Mezahiri, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışı*, (ter Murtiza Ravendi), Franklin, Tahran 1348 h.ş (1969), 258

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Hamamlar:

İran hamamları genel olarak çift ve tek fonksiyonlu yapılmıştır. Tek fonksiyonlu olarak Şiraz Şehrinde bulunan Genceli Han hamamı ve çift fonksiyonlu olarak Erak Şehrindeki Dört Mevsim hamamı ve Yezd Şehrinde Gülsen Hamamını örnek verebiliriz (Çizim 1-3). Şehirlerin önemli yapılarından biri de hamamdır. Hamamın yapısının oluşmasında çeşitli faktörler rol oynar. O faktörlerin en önemlileri: Hava sıcaklığı, nem, erişim yolu, kentsel yapıların içinde olması, akarsular, atık suyoludur. İran hamamları genellikle yerin aşağısındadır ve On-oniki basamak vasıtası ile hamama inilir.Bunun iki sebebi vardır: Birincisi kolay şekilde su kemerlerine ulaşmaktır. İkincisi sıcaklığın ve nemin korunmasıdır. Bu hamamlarının üç bölümü vardır: Serbine(Soğukluk), Mıyander(Ilıklık), Germhane(Sıcaklık). Bölümler arasında ki geçişler enteresandır. Her bölüm başka bölümlerle bir koridorla bağlantılıdır. Bölümlerdeki sıcaklık ve nem farkını korumak için koridorlar yapılmıştır. Bir bölümden diğer bölüme geçerken sıcaklık farkından dolayı hastalanma riski vardır ve bu yüzden koridorlar önemlidir. Bölümlerin nerede olacağı özel bir düzene sahiptir. Hamama ilk girildiğinde giriş kısmına girilir. Bu kısımdan soğukluk bölümüne giderken eğri bir koridordan geçilir. Soğukluk bölümü daha süslü ve sekizgen veya dörtgen şeklindedir. Hamamlarda soğukluk olarak adlandırılan bölüm, genellikle büyük ve gösterişli olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Hamama girenlerin dinlenmesi için yapılan bu mekânın duvar kenarlarında sedirler, merdivenle ulaşılan üst katta ise ahşap galeriler vardır. Sofa denilen ve zeminden az yüksekte olan mermer sedirlerin altlarında pabuçları koymaya mahsus kemerli küçük gözler bulunur. Sedirlere hasırlar ve halılar yayılırdı. Buraya, cephelerde açılmış az sayıda pencerelerle kubbenin ortasındaki aydınlık fenerinden ışık gelirdi. .387 Bu kısımdan sonra bir koridor vasıtası ile soğukluktan ılıklığa geçilir. Bu koridora miyander denilir. Tuvaletler ve beden temizliği hücreleri bu yerde yer almış ve bu koridor sıcaklık ve nem geçişini önler. ‘’Miyanderin üç önemi vardır. Birincisi iki bölüm arasındaki sıcaklığı ve nemi korur. İkincisi direk olarak diğer bölümü göstertmemesi. Üçüncüsü de burada tuvalet ve beden temizliği için yerlerin olmasıdır. Ilıklık iki şekilde yapılmıştır bunlar sekizgen ve dörtgendir. Bu bölüm süslü değildir’’.[388] Ilıklıktan basmaklar vasıtası ile ufak bir kapıdan eğilerek sıcaklığa(hazine) geçilir. Bu bölüm daha nemli ve daha sıcaktır. Giriş kapısının

[387] Farhad Fehhar, *İran Hamamları Mimarisi*, İrşad, Tahran 2006, 170
[388] Feramerz Parsi, “Nobar Hamamı’’, *Mimari Dergisi*, No 24, Tebriz 2004, 102

ufak olması sıcaklığı ve nemi içeride tutmak içindir. Bu bölümde kazan vardır ve kazanda su kaynar. Yıkananlar bu bölümde en azında yarım saat kalırlar ki bedenleri yumuşasın. Sıcaklıkta önemli insanlar için hususi yerler vardır. Tekrardan ılıklığa dönülür ve orda yıkanırlar.

Meraga'da bulunan eski hamamlar genel olarak Safavi ve Kacar döneminden kalan yapılardır. Bu hamamlar Çarsug, Şeyh İslam ve Hacı Gaffar hamamları tek fonksiyonlu yapılmış kare planlı ve örtü sistemleri kubbelidir diğer Hacenesir hamamı ise çift fonksiyonlu dikdörtgen planlı ve örtü sistemi kubbeli olarak yapılmıştır. Bu hamamlar dönemler içerisinde restore ve tamir edilmiş ve kullanılmaya devam edilmişledir ama günümüzde yapılan evlerin içerisinde banyo bulunduğu için bu hamamlar daha kullanılmamaktadır ve günümüzde yarım tahrip olmuş bir halde bulunmaktadırlar. Bu hamamların hepsi soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan olmak üzere dört bölümden oluşmaktadırlar. Hamamların soyunmalık kısmında sadece elbiselerin değiştirilirdi ve bu alanda genel olarak süslemeler görülmektedir ve ılıklık bölümlerinde tuvaletler ve temizlik malzemeleri koyulan ambarlar bulunmaktadır. Sıcaklık bölümü ise insanların temizlendiği yerdir. Külhan bölümü sıcaklık bölümünün hemen bitişiğinde bulunmaktadır. Meraga'daki hamamalar içerinin ısını korumak için yerin yaklaşık 1.5m altına inşa edilmişlerdir. Örtü sistemleri ise kubbeli bir şekilde yapılmışlardır.

Anadoludaki hamam yapımı 12.yy da Malazgirt savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Anadoludaki hamamların en eski örneği Ani Şehrinde bulunan Ani Hamamıdır diyebiliriz.[389] Selçukluların Anadolu topraklarına gelmesi ile her tarafta hamamların inşa edildiği görülmektedir. Anadolu hamamları genel olarak kare planlı ve dikdörtgen bir şekilde yapılmış ve üzeri kubbe ile örtülmüştür. Anadoludaki hamamlarda soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadırlar. Soğukluk bölümü büyük ve abidevi bir yer haline gelmiş, burada insanların dinlenme ve ferahlama ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmışlardır ve bu sebeple buranın ortasına fıskiyeli şadırvanlar yapılmışlardır. Ilıklık bölümünde tuvaletler ve sıcaklık bölümünde tezmilenme yerleri ve ortasında büyük bir göbektaşı bulunmaktaydı. İran'daki hamamlarda genel olarak göbektaşı bulunmamaktadır ama sadece Meraga'daki Şeyh İslam Hamamında bulunmaktadır. (Resim 3.238) Anadoludaki Türk hamamlarının ısıtma şekli Roma hamamlarına

[389] Kemal Balkan, *Ani'deki İlk Selçuklu Hamamı,* Anadolu XII, Ankara 1970 s.39-57

benzemektedir. Külhan bölümünde yanan ateşin dumanı ve sıcaklığı hamamın içerisinde bulunan kanallardan geçip hamamı ısıtır ve son olarak tüteklik adı verilen bacalardan dışarı çıkar.[390] Bu özellik Meraga'da bulunan hamamların hiç birisinde görülmemektedir. Anadoludaki hamamların sıcaklık bölümünde halvet odaları bulunmaktadır. Anadolu hamamlarında bulunan bu özellik Merega'daki hamamların hepsinde bulunmaktadır. Anadolu ve Meraga hamamlarını karşılaştırdığımız zaman birçok benzer özellik görmekteyiz bunlar; yapım planının dört bölümden oluşması (soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan) halvet odaları, halvet odalarının kubbe ve tonozları, sıcaklık ve soyunmalık bölümlerinin örtü sistlelerinin kubbeli olması, hazne ve külhan bölümünün sıcaklık bölümünün bitişiğinde olması diyebiliriz. Anadolu ve Meraga daki hamamların birkaç farklı özelliği vardır bunlar; göbek taşı, soyunmalık kısmına girmeden önce bulunan taşlık bölümü, Meraga daki hamamların yaklaşık 1.5m yerin altında yapılması ile hamamın sıcak tutulması sağlanmakta ama Anadoludaki hamamların tüteklik gibi ısıtma sistemleri ile ısıtıldığı görülmektedir.

Hamamlarda aydınlanma soğukluk bölümünde aydınlık feneri ve pencerelerle, ılıklık ve sıcaklıkta kubbelere yerleştirilen fanus veya büyük kandil şeklindeki yuvarlak ve bombeli biçimde yapılmış olan, filgözü diye de adlandırılan camlardan gelen gün ışığıyla tabii olarak sağlanmaktadır. Bazılarında bu camların yerleştirildiği yuvalara yıldız biçimi verilmiştir. Tavanda cam yerleştirilen yere camhane denir[391] (Resim 3.253-255).

Süsleme Özelliklerine Göre Hamamlar:

Hamam yapıları fonksiyonel yapılardır bu nedenle üzerinde fazla süsleme bulunmayan yapılardandır İran'da sıcak ve nemli şehirlerde süs çok bulunmaz. Bunun nedeni nem dir. Nem hamamda süsleri bozar. Hamamın sıcaklık bölümünde süslerden çok faydalanılmamıştır. Sıcak şehirlerde çoğunlukla çini işlerinden faydalanmıştır. Soğuk yerlerde kireç, taş oymalar, kalem işi, tuğla süslemeleri yer almaktadır. Hamamlarda süslerin psikoloji ve sosyal nedeni vardir. Bu delillere göre hamamdaki süsler insanların hayatına ve sosyal yaşamlarına bağlıdır. Hamam yaptıran bir kişinin sadece kar amacı yoktur. İnsanların ruh ve beden sağlığını da göz önüne alır. Bu nedenle hamamın

[390] Özkan, 195
[391] Pirnia, 379

süslenmesinde sanatçılardan faydalanılmış. Bu süslerden örnek olarak; Çini işleri, tuğla süsleri, oymalar, resim, pervaz, kireç süsleri, harçtan yapılmış süsler ve… İnsanların iç huzuru için hamamların bölümlerinde süslerden faydalanılmıştır. Sıcaklık ve nem süsleri bozar ama İranlı sanatçılar kendi yaratıcılıklarıyla ve zekâlarıyla tekniklerden faydalanmışlar ve sanat ile değerli malzemelerden özenerek hamamlarda resimler ortaya çıkarmışlardır. Genellikle hamamların soyunma bölümünde değerli süslerden faydalanmışlardır. Bu bölümdeki kemerlerde, tonozlarda, sütunlarda, sütun başlıklarında ve hatta hamamın giriş kısmında değerli süsler yer almıştır. Tonozlarda mukarnes süsleri, kireç süsleri, tuğla süsleri, sıva süsleri yer almaktadır. İslam öncesinde hamamlarda süsler bulunmamaktadır. Safevi dönemine kadar hamamlarda minyatürler, kabartmalar ve resimler yer almaktadır. Timur dönemlerinde çini işleri, çiçek resimleri, arabesk süslerinden faydalanılmış safevi döneminden sonra hayvan, insan, bitki resimleri fayanslar üzerine ve kireç süsleri üzerine resmedilmiştir. Genellikle çini işlerin de yedi renk tekniklerinden yararlanılmıştır. En eski kaynaklar kabartma süslerinin hamamlarda kullanıldığını işaret eder.[392]Hamamlarda süsleme teknikleri çeşitlilik göstermektedir.

Geometrik Süslemeler:

Bazı hamamların soyunma bölümünde geometrik süslemeler yer almıştır. Farklı geometrik şekillerdeki çiniler turkuaz ve lacivert renklerde yer almıştır. Bu tür süsler genellikle İlhani döneminden beri hamamlarda(Yezd şehri) yer almıştır (Resim 3.245).

Tonoz Altı Süsleri (Karbendi**):** Hamamlarda en önemli süsleme tonoz altı süslemeleridir. Alanlara düzen vermek amacı ile sıkça kullanılmaktadır.

Karbendi; İki diyagonal tonozun birleşmesiyle eşkenar dörtgen şekline gelir. Karbendinin alt doğruları büyük ve incedir. Ne kadar kubbenin merkezine doğru gidilirse alt doğruları azalır ve kubbeye güzel görüntü verir. Doğruların sayısı kubbenin genişliğine, soğukluğun ve ılıklığın genişliğine bağlıdır. Soğukluk ve ılıklık ne kadar küçükse eşkenar dörtgenin sayısı o kadar azdır (Resim 3.240).

Mukarnas Süsleri: Hamam süslerinden bir tanesi de mukarnas süsleridir. Mukarnes süsleri bazen basit bazen ise daha kalabalık haliyle hamamın süslerinde daha sabırlı ve dayanıklı, mimarın dikkatini ve zekâsını, sanatı ve sanatçıyı, binayı daha parlak ve zengin

[392] Muhammed Ali Muhlesi, "Hamam Süsleri'', *Hamamın İran Kültürü Üzerinde Etkisi Sempozyumu*, Miras, Kirman 2003, 264-265

gösterir. Diğer bir deyişle sanatçının dikkat ve zekâsını mukarnesleri gösterme ile hamamı yaptıranın karakterini ve yatırımı göstertmektedir. Bunula birlikte bazı binalarda mukarnes süsleri daha fazla dikkat çekmek için kullanılır ancak hamamlarda sadece bir süs olarak kullanılmaktadır. Bu mukarnes süsleri hamamın giriş kapısı, tonoz altı ve sütun başlıklarında yer almaktadır[393] (Resim 3.249).

Meragada bulanan hamamların hiçbirinde bitkisel, geometrik, hayvansal, insansal ve resimli süslemeler görülmemektedir ve sadece mukarnaslı süsler Meraga hamamlarında soğukluk bölümlerinde bulunmaktadır.

Bitkisel Süslemeler:

Hamamda önemli kabartmalardan birisi doğal kabartmalardır özellikle bitkisel kabartmalardır. İranlılar en eski zamanlarda bitkisellere, çiçeklere, ağaçlara, arabesk tasarımlara özel şekil vermişlerdir. Değerli malzemeler kullanarak onları hamamlara yerleştirdiler. Bu nedenle çiçekler ve çalılar çini işlerinde hamamın önemli motiflerinden olmuştur. Kabartmalar ve arabesk tasarımlar hamamın giriş kapısında çiçek, çalı ve bitkiseller özellikle soğukluklarda yer almışlardır (Resim 3.242).

Figürlü Süslemeler:

Hayvansal Kabartmalar: Hayvansal kabartmaların çini işine yerleşmiş motifleri; Aslan, sığır, ejderha, kuşlar(güvercin, sülün)dır (Resim 3.243).

İnsansal Kabartmalar: İnsani kabartmalar Safevi döneminde hamam çinilerinde geleneksel hale gelmiştir. Ergenlik, gençlik resimleri hem de bayan saki ve ozan hamamın önemli motiflerindendir. Bu resimlerin çizimi Zand ve Kacar döneminde de devam etmiştir. Ancak Kacar döneminde askeri ve epik resimlerde duvarlarda yer almıştır. Epik motifler genellikle Şehname'de geçen savaşları konu alır. İnsani motifler hamamın çini işlerinde; Kacar döneminin askeri insanları dimdik durarak, resmi kıyafetlerle resmedilmiştir (Resim 3.244).

Resimler: Dünya üzerindeki hamamlarda resim süslemesi ilk olarak Kusayr Amra Hamamında görülmektedir (Resim 3.247). Hamamın süs unsurları arasında değerli olanlardan birisi resimlerdir. Soğukluk kısmının süslenmesi için kullanılmıştır. ve onun asıl teması çini işleri ve kireç gibi bitkisel, hayvansal ve insansal kabartmalardır. Bu tür

[393] Mohlesi, 114

süsleme Erdebil'in hamamlarında özellikle yer almaktadır. Erdebil'in Üç Dükkân hamamının soğukluk bölümünde yağlı boya resimleri hamamın tamamında yer almıştır. Bu hamamın her yerinde resimler orantılı halde yer almıştır. Duvar üzerinde ve tonoz kısımlarında gül ve basit yaprak arabesk bir şekilde çizilmiştir. ve tonoz altı süslerinde de orantılı halde çeşitli motiflerle resimler yer almıştır. Bazen tören resimlerinde devlet memurları yer almıştır. Çeşitli motifler; Kuzu, semaver, çiçek, meyve, şerbet gösterilmektedir. Tavan üzerinde sedir ağacı ve şah abbasi çiçekleri arabesk yapraklarıyla resmedilmiştir. Erdebil'in Pirzerger Hamamı da arabesk çiçek, çalı ve melek resimleriyle süslenmiştir (Resim 3.248).

Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Hamamlar:

İranda bulunan hamamlarda bir çok farklı malzeme kullanılmıştır. Meragadaki hamamlarda malzeme olarak taş, tuğla, çini ve kireç kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak kullanılan malzeme Meraga yapılarının genelinde hakim olan tuğla malzemesidir. Hamamlarda iki farklı tuğla şekli kullanılmıştır.

A) Taş

Taş, hamamlarda farklı şekilde kullanılmıştır. Hamamın temellerinde kireç harçlarıyla beraber de kullanılmıştır ve yapıları daha sağlam hale getirmiştir. Taş plak olarak soğukluk ve ılıklıkta sıcağı sakladığı için kullanılmıştır. Cehennemlikten gelen sıcağı taş çeker ve ateş bittikten sonra taş sıcaklık vermeye devam eder. Bu taşın malzemesi mermer, traverten ve kireç taşıdır. Bunlar farklı şekillerde olur(üçgen, dörtgen ve …). Taş, hamam binalarında sütunlarda da kullanılmaktadır. Taş sütunlar üç bölümden oluşur(kaide, sütun, sütun başlığı). Bazı önemli hamamlarda bu sütunların üzerin oymalarla süslenmiştir. Havuzlar, soğukluktaki sofa, basamaklar taştandır. Taşlar bazen büyük olur, bu taşların üzerine ayet, şiir, tarih ve bazen kabartmalar yapılır[394] (Resim 3.251).

Taş Sütunlar: Taş sütun uygulaması hamamın bölümlerinde hamam mimarisinin en önemlisidir. Bazen bu sütunlar süslenmiştir. Bazı kaynaklara göre Safevi döneminden önce taş sütunlar kullanılmamıştır. Kubbeler ve tavanlar direk duvar üzerine kurulmuştur. Safevi döneminden sonra hamam mimarisinde taş sütunlar kullanılmaya başlanmıştır.

[394] Lütfullah Hünerver, *İsfahan'ın Tarihi Eserlerinin Definesi*, Segefi, İsfahan 1971, 16

Zend ve Kacar döneminde devam etmiştir. Bazı taş sütunların ana gövdesi silindirdir. Tek parça taştan oluşur. Ama sütunların ana gövdeleri beşgen, altıgen, sekizgen gibi farklı şekillerde olabilir. Ilıklıkta kullanılır ve burada süsleri olmaz. Bazen sütunların üzerinde ince diyagonal hatlar bulunur veya spiral oluklar tamamen gövdeyi sarar. Bu sütunların en güzeli Zend dönemine aittir. Şiraz'daki Vekil Hamamı ve Erk Hamamı'nda bulunurlar. Bu sütunlar spiral oymalar mukarnaskari ile süslenmiştir. Sütun başlıkları hamamlarda saraylardan farklı kullanılmıştır. Saraylarda hayvan ve insan heykelleri veya görsel sanatlar olarak kullanılmıştır ama hamamlarda basit haliyle birkaç taşın üst üste koyulmasıyla sade halde kullanılmıştır. Bazen de sütun kaidesi ve başlıkları simetrik olarak nilüfer çiçeği gibi kullanılmaktadır. Bazen de bazı hamamlarda sanatçıların tüm çabaları sütun başlıklarında mukarnes süslemeleriyle görünmektedir (Resim 3.239)

A) Tuğla

İran'daki eski binalarda en çok kullanılan malzemedir. Hamamda kullanılan tuğlaların özelliği kendinin ağırlığının %8'den az ve %18'den çok ağırlığındaki suyu çekmesidir. Eğer %8'den az olursa harcı çekmez. %18 fazla olursa yumuşar ve işe yaramaz hale gelir.[395] Hamamın tavanı yaklaşık olarak tamamen tuğladır. Hamamın iç kısmı sıvanmıştır ama soğukluk bölümü tuğla süslemeleri ile süslenmiştir. Şu noktaya dikkat edilmelidir ki hamamda kesinlikle kerpiç kullanılmaz. Hamamın sıcak ve nemli bölümlerinde 1000-1200 santigratta pişmiş tuğlalar kullanılır (Resim 3.250).

B) Çini (Kaşi)

Çini Süsleri: Çini süs malzemeleri arasında değerlilerdendir ki hamamların giriş kapısı, soğukluk ve ılıklık bölümünde bir süs olarak kullanılmaktadır. Hamamda çini işleri hakkında İlhanlı dönemine kadar bilgi yoktur. Timur dönemin de bitkisel resimler, sarmaşık, çiçek, yaprak, mavi arka plan, çiçekler beyaz, yeşil, turkuaz ve sarı renklerde çini üzerinde kullanılır. Bu tür çini süsleri minyatür halinde meydana gelmiştir. Yedi renk çini tekniği Safevi döneminde canlanmış ve dörtgen çini üzerinde çeşitli renklerle kullanılmaktadır. Yedi renk çini tekniğinin hamam da kullanılması iki bakımdan önemlidir; Birincisi mozaikin hamamda kullanılması, buharın hamamın malzemesine zarar vermesini önler. İkincisi yedi renk çini tekniğinin görüntü güzelliğini daha da artırması ve çini tekniğinin ustası daha çeşitli resimler kullanır çünkü yedi renk çini

[395] Ahmed Hami, *Bina Malzemeleri*, Tahran Üniversitesi, Tahran 2000, 154

uygulaması öncelikle çini üzerinde resimler ve manzaralar çizip sonra fırına atıp orda pişirir. Bu teknik Kacar dönemine kadar devam etmiş ama bu dönemde resimler askeri ve epik olarak çizilmiştir (Resim 3.241).

Bu malzeme soğukluk ve ılıklıkta kullanılmaktadır. Süs ve manzaran ilave izolatör görevi yapmaktadır. Bu izolasyon tuğlayı nemden korur ve malzemelerin bozulmasını engeller. Bazen ise hamamın giriş kapısını süslemek için kullanılmıştır. Genellikle hamamda kullanılan fayans yedi renk olur. Fayans tavanda biriken nemin yere damlamasını engeller (Resim 3.252).

Tek Renk Çiniler: Tek renk çiniler bazen turkuaz ya da çamurcun renginde hamamlarda yer almış ve bazende turkuaz rengiyle çiniler hamamın soğukluk bölümünün tabanında yer almıştır ve bulut ve rüzgâr çinileri beyaz ve lacivert renkleriyle soğukluk bölümünün tabanında yer almıştır (Resim 3.246).

C) Kireç

Kireç hamamda kullanılan en değerli malzemedir. Bazen sadece kendisi kullanılır bazen ise diğer malzemelerle karıştırılır. Hamamlarda iki şekilde kullanılmaktadır; Birincisi sıvama olarak soğukluk ve ılıklık bölümünde kullanılır ve bazı hamamlarda süs olarak kullanılır. İkincisi harç şeklinde tuğlaların arasında kullanılır (Resim 3.255). Sıva binaların malzemeleri arasında en çeşitli kullanılan malzemedir ve yapının inşaatında farklı türlerinden yararlanılır. Sıva nemi kendine çeker ve zayıflar bu nedenle hamamlarda çok az kullanılır. Hamamın giriş kısmında ki koridorda ve bazen fayansları yerleştirmede kullanılır (Resim 3.254).

Bunlardan ilki kare ölçülerinde, diğeri ise dikdörtgen kalıplarda pişirilenlerdir. Özellikle hamamlarda kare tuğlalar fazlaca tercih edilmiştir. Anadolu'daki hamamların taştan yapılmış ve zeminin üzerindedirler. Meraga'daki hamamların tuğladan yapılmış ve yerin 1.5m altınadırlar.

Resim 3.223. Kasrül Hayr Şarki Hamamı (int)

Resim 3.224. Hamam As Sarah Hamamı(int)

Resim 3.225. Kusayr Amra Hamamı(int)

Resim 3.226. Mir Ahmed Hamamı (Kaşan) (int)

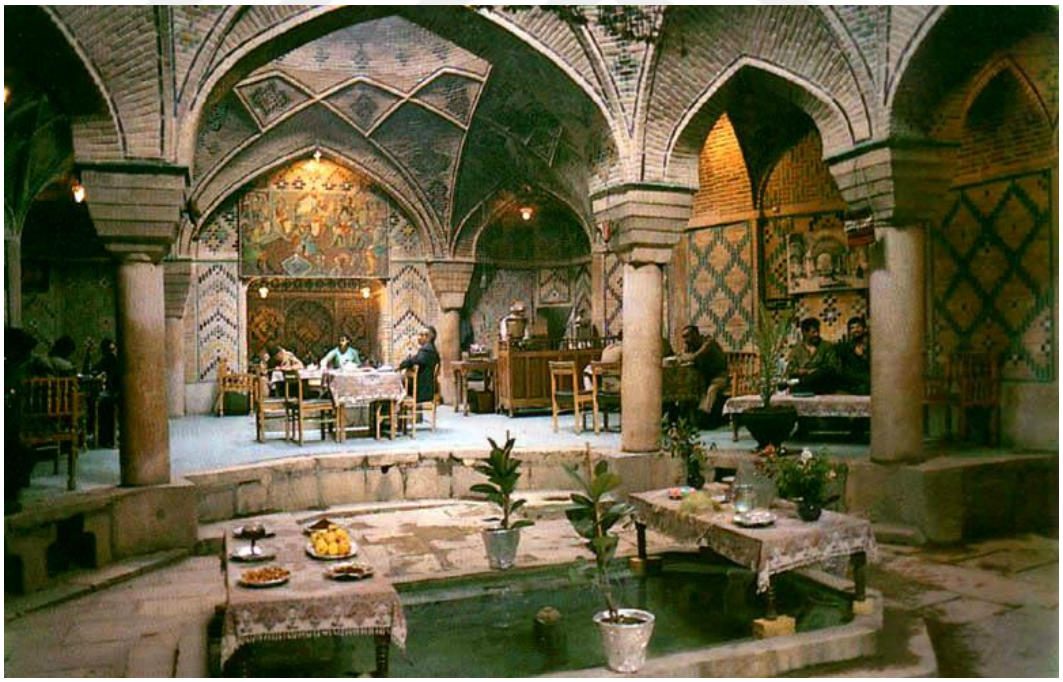
Resim 3.227. Mir Bulug Hamamı (Deyleman) (int)

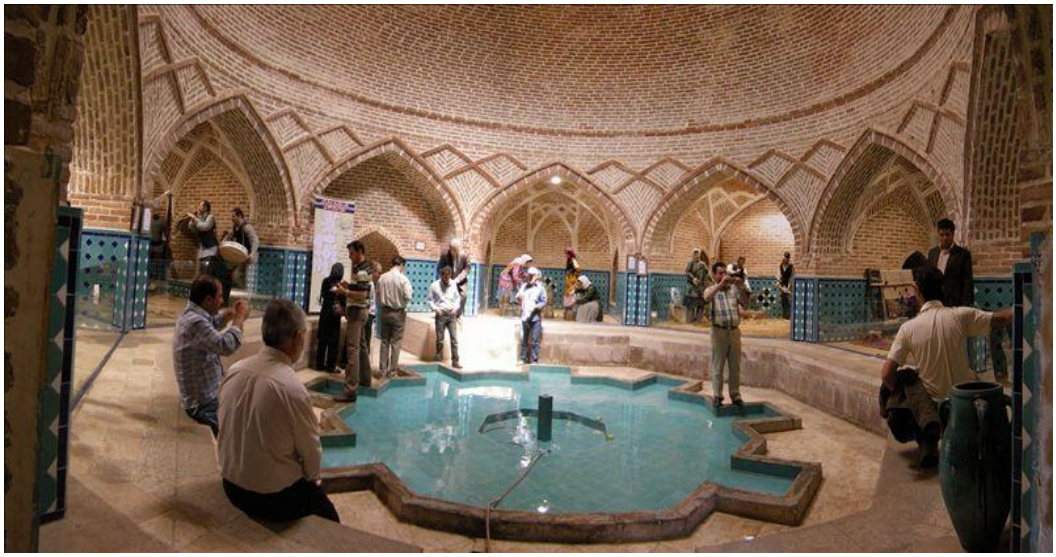
Resim 3.228. Melik Çarbaşı Hamamı (İsfahan) (int)

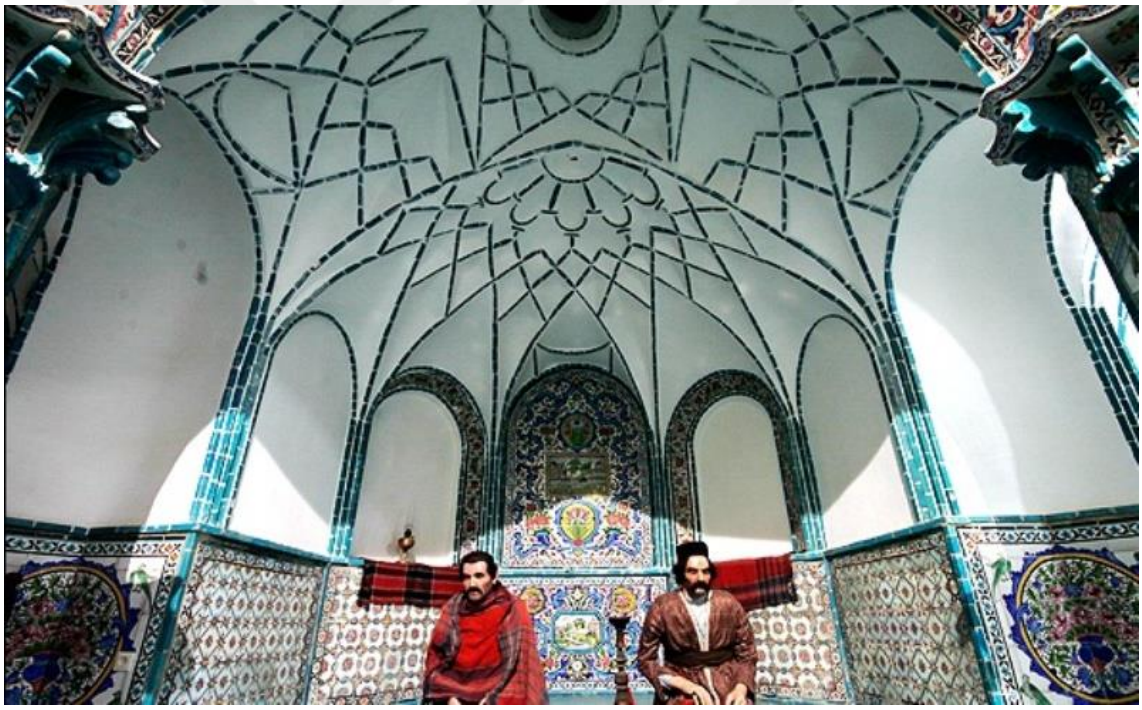
Resim 3.229. Husrev Hamamı (İsfahan) (int)

Resim 3.230. Vekil Hamamı (Şiraz) (int)

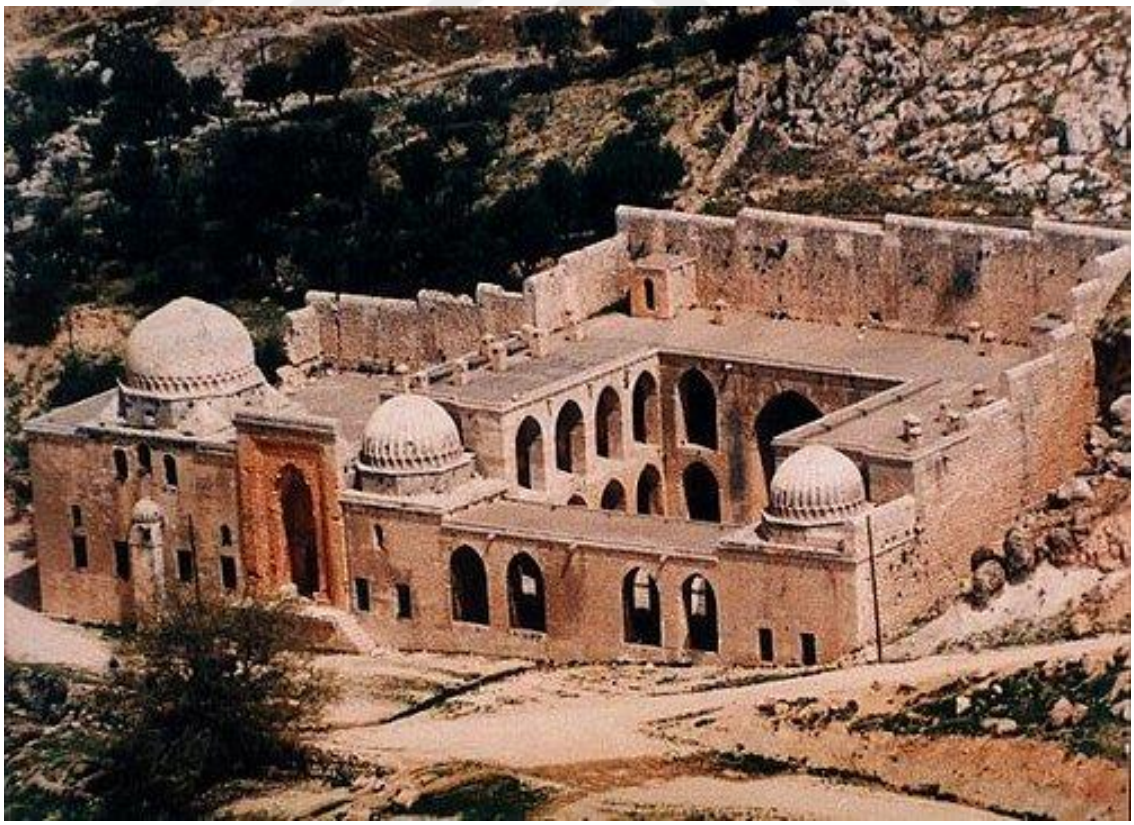
Resim 3.231. Kacer Hamamı (Kazvin) (int)

Resim 3.232. Dört Mevsim Hamamı (Erak) (int)

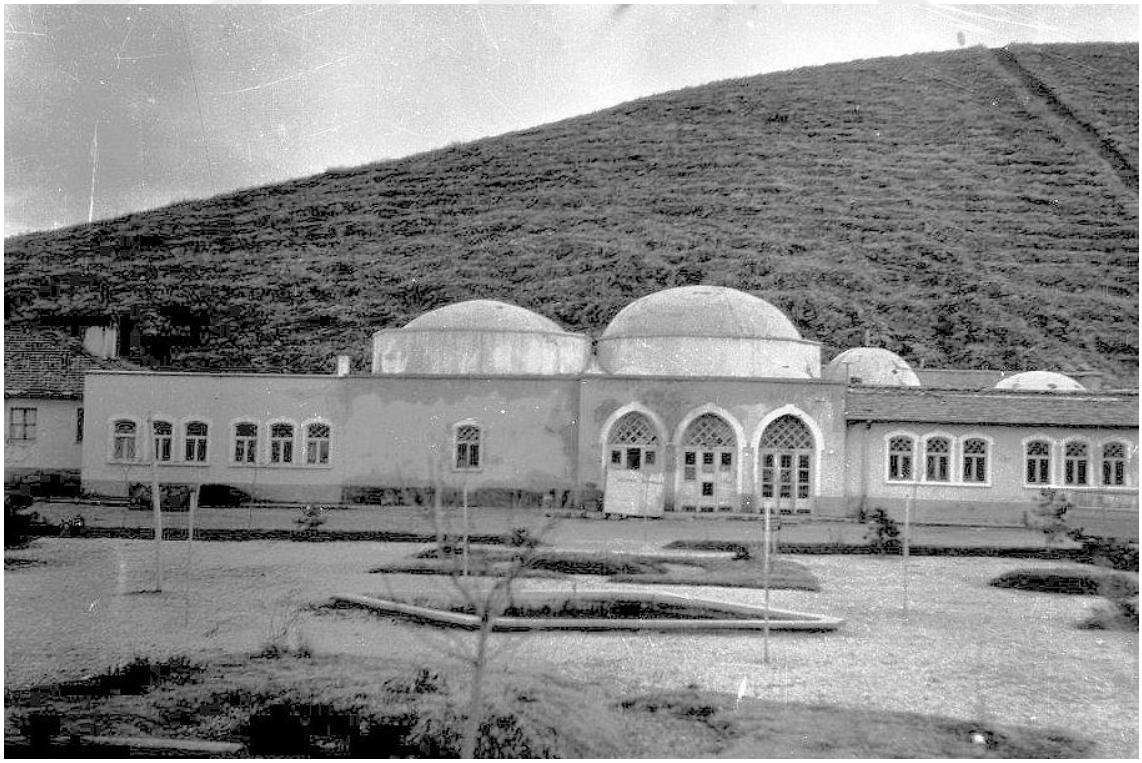
Resim 3.233. Savurkapı Hamamı (Mardin) (int)

Resim 3.234. Sitti Radviyye Hamamı (Mardin) (int)

Resim 3.235. Maristan Hamamı (Mardin) (int)

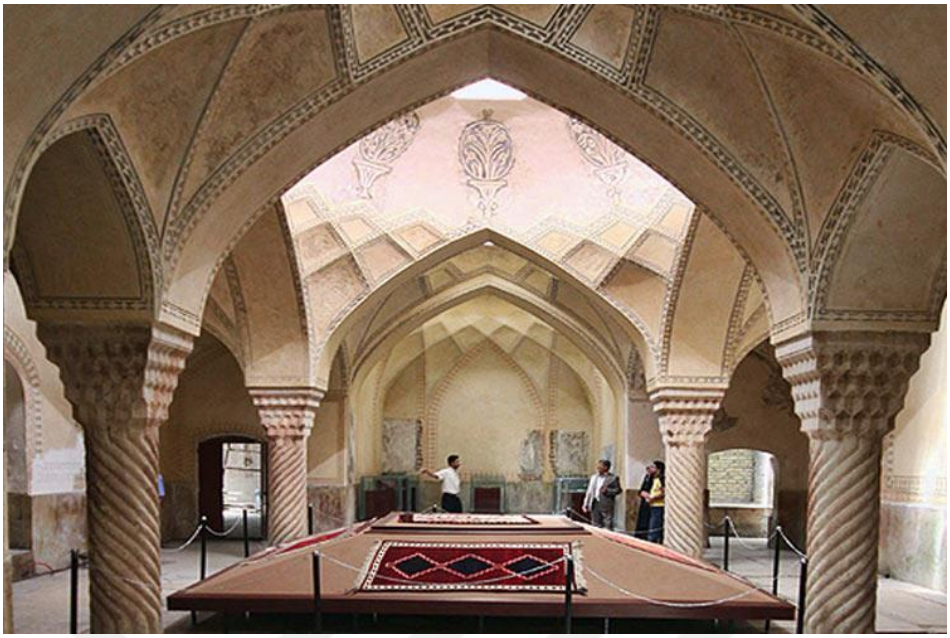
Resim 3.236. Ilgın Kaplıcası (Konya) (int)

Resim 3.237. Osman Gazi Hamamı (Bursa) (int)

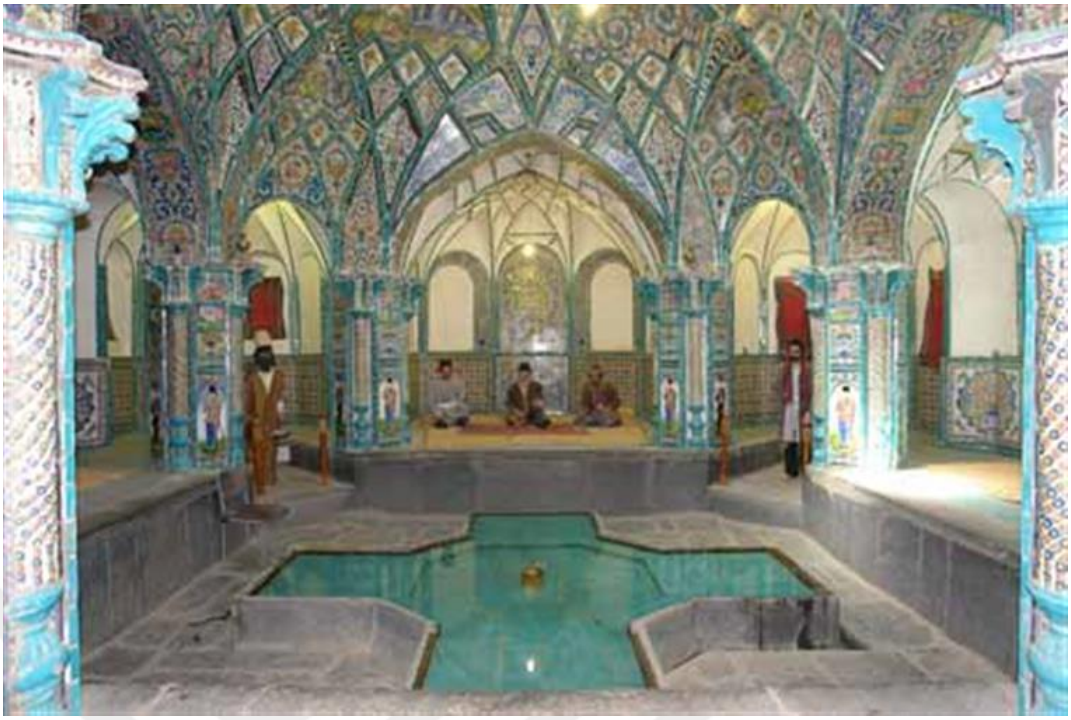
Resim 3.238. Meraga'daki Şeyh İslam Hamamında Bulunan Göbek Taşı

Resim 3.239. Vekil Hamamı (Şiraz) (int)

Resim 3.240. Fin Hamamı (Kaşan) (int)

Resim 3.241. Dört Mevsim Hamamı (Erak) (int)

Resim 3.242. Hacı Turan Hamamı (Hamedan) (int)

Resim 3.243. Han Hamamı (Senendec) (int)

Resim 3.244. Mehdi Guli Hamamı (Meşhed) (int)

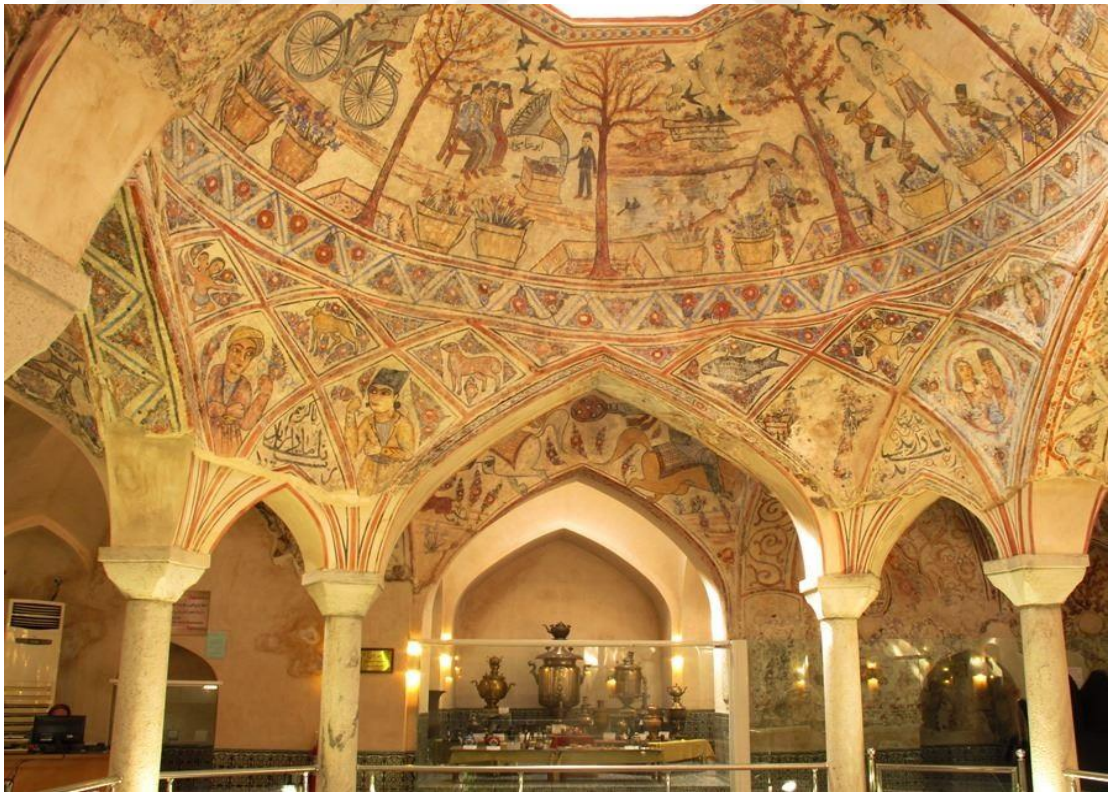
Resim 3.245. Dört Mevsim Hamamı (Erak) (int)

Resim 3.246. Kacer Hamamı (Kazvin) (int)

Resim 3.247. Kuseyr Amra Hamamı (int)

Resim 3.248. Mehdi Guli Hamamı (Meşhed) (int)

Resim 3.249. Gencelihan Hamamı (Kirman) (int)

Resim 3.250. Golşen Hamamı (Lahicanın) (int)

Resim 3.251. İmaret Hamamı (Kurdistan) (int)

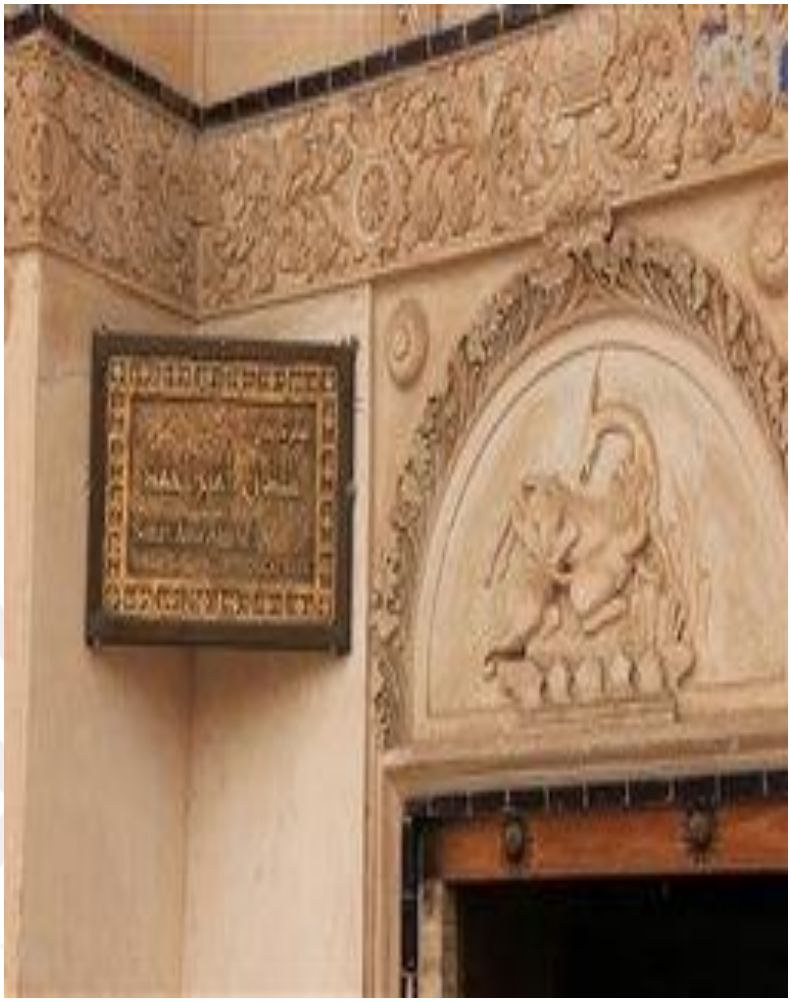
Resim 3.252. Dört Mevsim Hamamı (Erak) (int)

Resim 3.253. Sultan Ahmet Hamamı (Kaşan) (int)

Resim 3.254. Cam Hamamı (Senendec) (int)

Resim 3.255. Sultan Ahmet Hamamı (Kaşan) (int)

3.9. KERVANSARAYLAR

Kervansaray, kelime olarak Farça (Kârban-Kervan) Kârban Saray'dan türetilmiştir. Şehirler arasında inşa edilen kervanların ve seyahat eden yolcuların konaklaması için ve ana yollar üzerinde inşa edilen hayır amaçlı yapılardır[396].

İran'daki kervansarayların tarihçesi Ahemenişler'e kadar dayanmaktadır. Büyük Yunan yazarı Herodet Şuş ve Sard şehirleri arasında 115 tane kervansarayın olduğundan bahsetmiştir ve o zamanda kervansaraylara Çaparhane denilmekteydi ve kervanlar bu yolu üç ayda geçebiliyorlardı. İran'da iki tür kervansaray bulunmaktadır bunlar şehir içinde ve şehir dışında olanlardır. Şehir içi kervansaraylar şehir surlarının arasında yer almakta ve özellikle çarşıların kenarında yer alamaktalardır. Şehir içi kervansaraylara örnek olarak İsfahan Şehrindeki Kacar dönemine ait olan Emin El Döle Kervansarayını gösterebiliriz (Resim 3.256). Şehir dışı kervansaraylar özellikle yolların üzerinde bulunmaktadırlar ve içerileri külliye şeklinde yapılmışlardır. Bunların içerisinde hamam, cami, su deposu, konaklama odaları ve yemekhaneler bulunmaktaydı. Bunlara örnek olarak Safevi dönemine ait olan Qum-Kaşan yolu üzerindeki Pasengan kervansarayını örnek verebiliriz (Resim 3.257).

Tarihe baktığımız zaman Ahamenişler döneminden sonra İpek Yolu Çin'den Avrupa'ya kadar ticaret amacı ile kullanılmıştır. Bu yüzden kervanların güvenliğini sağlamak ve konaklamaları için bir çok kervansaraylar Partlar döneminde yapılmıştır.Partlar döneminde de yol gelişimine daha çok önem verilmiştir ve İpek Yolunda şimdiki kervansaraylara benzer binalar yapmışlardır.[397] Günümüzde Partlar döneminin kervansaraylarından hiçbir kalıntı bulunmamaktadır ama yeni kazılar Gurgan şehrinde bulunan küçük kalıntıların Partlar dönemine ait olan kervansarayların izine rastlanılmaktadır. Bunlar çeşitli planlı kare ve dikdörtgen şeklinde yapı malzemesi olarak tuğla ve kerpiç kullanılmış ve ahır ve odalar görülmektedir[398].

Daha sonraki dönemlerde Sasaniler kervanların dinlenmesi için büyük binalar inşa etmişlerdir ve burada kervanlar para karşılığında dinlenirdi. Bu dönemde bir çok

---

[396] Aslanapa, *Türk Sanatı*, C. 2, Ankara 1972, 32
[397] Muhammed Tegi Ahsai, *İran'da Kervansaray, Ribat ve Kervanlar*, Emir Kebir, Tahran 1381 h.ş (2002), 15
[398] Siro,Maksim,*Kavansaray-i Iran*,(ter isa Behman),Tahran1358 h.ş (1979), Ahsaei, 24

kervansaraylar yapılmıştır. Bunlardan Qum-Tahran yolunda Deyre Gaçin, Anuşirvani, Şahrud-Simnan yolunda ve Firuzabat-Darabgerdi yolundaki kervansarayları örnek verebiliriz (Resim 3.258-260).

İslamiyet geldikten sonra yaklaşık 200 sene İran'da İpek Yolu hırsızlık dolayısı ile İran'ın sınırının kuzeyinden devam etmiştir. Daha sonraki hicri 3-4.yy da Horasan büyük bir ticaret merkezi haline gelmiştir bu yüzden burada büyük kervansaraylar zaman içerisinde inşa edilmiştir. İslamiyet'ten sonra Müslüman devletlerin Müslümanlığı yaymak amacı ile sınırlarını genişletmeye başlamışlardır. Bunun için sınır bölgelerinde askerlerin barınması ve sınırları koruması için kale şeklinde yapılar inşa etmişlerdir, daha sonradan devletler arasında anlaşmalar yapılarak sınırlar belirlendikten sonra bu askeri yapılar kervansaray şeklinde kullanılmaya başlanmıştır bu tür kervansaraylara "Ribat" adı verilmiştir. Ribat kelime olarak Arapça kökenlidir ve anlamı: kısa süreli konaklama dır[399]. Ribatların içerisinde yatacak yerler, erzak ambarları, mescit, hamam ve hayvan ahırları bulunurdu. Ribatlar Kervansaraylardan daha büyük yapılardır[400]. Bu Kervansaraylardan günümüze kalan örnekler; Gazneliler (936-1187) döneminden kalan Ribat-i Mahi, Büyük Selçuklulardan (1037-1194) kalan Ribat-i Şeref, Kalesengi, Tuzdağı, İlhanlı (1256-1335) döneminden kalan, Serçem Kervansarayı, Peyan Kervansarayı ve Hace Nezer Kervansarayı, Safevi (1501-1722) döneminden kalan Ribat-i Sifit, Etabeki Kervansarayı, Mehyar Kervansarayı, Zend (1750-1794) döneminden kalan Dellak Kervansarayı ve Kacar (1789-1925) döneminden kalan Sedri Kervansarayı ve Bagir Abat Kervansarayıdır (Resim 3.261-273). Dönemler içerisinde bu ribat ve kervansaraylar yolculara yol tarif etmeyede başlamıştır. Bu tür kervansaraylara "Radgan" adı verilmiştir ve zaman içerisinde bazı Radganlar Türbelere dönüşmüşlerdir. İran'da bulunan en önemli Radgan Nişabur bölgesinde bulunan Gademgah Radgan'ı dır (Resim 3.274).

Ayrıca Selçuklu kaynaklarında ve kitabelerinde kervansarayların "han" ve "ribat" da denilmektedir. Han kelimesi ev demektir birçok yerde misafirlerin konakladığı yerler ev şeklinde yapılmıştır. Ayrıca hanlar evlerin yanlarında inşa edilmişlerdir ve misafirlere hizmet vermek amacı ile yapılmıştır[401]. Anadolu'da kervansaray, han ve ribat kelimeleri

[399] Hillenbrend, 333
[400] Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyetleri Tarihi,* İzmir 2008, 220
[401] Hillenbrend, 336

çoğu zaman aynı anlamda kullanılmıştır. Bunun sebebi ise han, ribat ve kervansaray müesseselerinin "konaklamayla" ilgili müesseseler olmasıdır. Örneğin Konya-Beyşehir yolundaki Kuruçeşme Han, Malatya-Sivas yolundaki Hekim Han, Antalya-Burdur yolundaki Kırkgöz Han ve Afşin yakınındaki Eshab-ı Kehf Hanı, kitabelerinde "ribat" olarak geçmektedir[402] (Resim 3.275-278) .

Han, yerleşme merkezlerinde veya kervan yolları üzerinde yolcu, tüccar ve misafirlerin konaklamaları için inşa edilen yapılardır[403]. Türklerden kalan ilk kervansaraylar Gazneliler ve Karahanlılar dönemine aittir. Ribat adı verilen bu kervansaraylar harap bir haldedir. Bunların mimarisi ve planları daha sonra Büyük Selçuklular döneminde yapılan kervansaraylara örnek olmuştur[404].Kervansarayların en eski örneği 1019-1020 yıllarında, Gaznelilerin ünlü hükümdarı Sultan Mahmut tarafından Tus-Serahs yolu üzerinde yaptırılmış olan Ribat-ı Mahi'dir. Eser yaklaşık 70.68x71.92m ebattadır. Yine Gazneli Sultan Mahmut, 1028 yılında Tus-Herat yolları kavşağında Sengbest Ribat-ı yaptırmıştır[405] (Resim 3.279). Türk tarihinde birçok ilklere imza atan Karahanlılar Devleti, kervansarayların inşası noktasında da önemli çalışmalar yapmışlardır. Karahanlı Hükümdarı Nasr Bin İbrahim (1068-1080) zamanında iki önemli kervansaray inşa edilmiştir. Bu kervansaraylarda kerpiç ve tuğla kullanılmıştır. Karahanlılar'dan kalan diğer kervansaraylarda da kerpiç ve tuğla kullanılmıştır. Karahanlılar'dan kalan diğer kervansaraylar, bunların çok zengin ve çok çeşitli tiplerinin etkilerini, daha sonra yapılan kervansaraylarda açıkça görmek mümkündür[406]. Büyük Selçuklular, Karahanlılar ve Gaznelilerin geliştirdiği kervansaray mimarisini daha da ileri götürerek abidevi eserler meydana getirdiler. Büyük Selçuklular döneminde, ilk kervansaray (Anurşirvan Kervansarayı) Tuğrul Bey zamanında taş ve tuğladan inşa edilmiştir[407]. Diğer bir Selçuklu kervansarayı Ribat Zafrani, Nişabur-Sebzevar yolunda Melikşah tarafından inşa edilmiş olup, yapı malzemesi olarak kerpiç kullanıldığı için çok harap durumdadır[408] (Resim 3.280). Çoğu günümüzde harabe halinde olan bu

---

[402] Mehmet Şeker, *İslam'da Dayanışma Müesseseleri,* Ankara1991, 168
[403] Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara 1996, 323
[404] Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları*, İstanbul 1999, 38
[405] Aslanapa, *Türk Sanatı* ,s.32
[406] Nobbakht,Iradj:*Iran'da Gazneli ve selçklu kervansaraylarının*(lisans tezi, İstanbul üniversitesi ,Edebiyat fakültesi ,Sanat Tarihi), 1968
[407] Aslanapa ve yardımcıları:*Selçuklu Sanatı Bibliyografyası*, İstanbul 1971, 47
[408] Aslanapa, *Selçuklu Sanatı Bibliyografyası* s.94

kervansaraylar, barış zamanında kervanların konaklması, şavaş zamanında da askeri amaç olarak kullanılırdı[409]. Yine bu kervansaraylarda yabancı hükümdarların ağırlandığı, bu yapıların gerektiğinde hapishane ve sığınak olarakta kullanıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır[410]. Büyük Şelçukluların: Türkistan, Harezm, İran, Azerbaycan, Horasan, Mava-ün Nehir, Irak, Bağdat, Suriye ve Anadolu'da yaptırdığı kervansaraylar neticesinde, birçok ülke ile ticari ve iktisadi ilişkileri artmıştı[411]. Osmanlılar da İstanbul'dan Bağdat'a Mekke'den Tunus'a, Bursa'dan Budin'e kadar inşa ettiği kervansaraylarla iktisadi ve ticari hayatın canlanmasını sağlamışlardır[412].

Kervansarayların yapımı ilk olarak Karahanlılar ve Gazneliler döneminde başlamıştır. Gazneliler döneminde Ribat-ı Mahi günümüze ulaşabilen ilk kervansaraylardandır. Anadolu'daki kervan saraylar Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçukluların bir karışımı olarak ortaya çıkmıştır[413].

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Kervansaraylar:

İran'da kervansaraylar plan olarak üçe ayrılmaktadır 1. dağlık alanlarda yapılan kervansaraylar, 2. düz alanda yapılan kervansaraylar, 3. Fars körfezi kenarında yapılan kervansaraylar.

Dağlık alanda yapılan kervansaraylar genelde İran'ın kuzey batısında yer almaktadırlar ve küçük, kapalı, avlusuz olarak yapılmışlardır. Ayrıca bu kervansarayların birçoğu taştan yapılmıştır. Bu kervansarayların kapıları bölgenin hâkim rüzgâr yönünün tersinde bulunmaktadır. Ayrıca bu kervansarayların yapıldığı bölgeler soğuk olduğundan kervansarayın tabanı küçük ve bir fener ile aydınlatılırdı. Bu kervansaraylara örnek olarak Gurgan-Çarbag güzergahı üzerindeki Kızleg Kervansarayı, Safevi dönemine ait olan Lahican-Reşt güzergahı üzerinde Titi Kervansarayı ve Mazenderanda Gedük Kervansarayını söyleyebiliriz (Resim 3.281-283).

---

409 Şebnem Akalım, "Kervansaray" mad.. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.27, İstanbul 2002, 301
410 Akalın, 301
411 Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.7, İstanbul 1993, 207
412 Osman Turan, "*Selçuklu Kervansarayları", Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980, 186
413 Kemal Yetkin, "Selçuklu Kervansaraylarının Özellikleri", *Milletler Arası 1. Türk Sanatları Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler,* T.T.K., Ankara 1962, 408-409

Düz alanda yapılan kervansaraylar genel olarak İran'ın merkezinde ve avlulu, çok çeşitli planlara sahiptirler bu kervansaraylar dairesel, çokgen, dört eyvanlı, iki eyvanlı, merkezi sütunlu salonlu ve karma planlı olarak yapılmışlardır. Ayrıca bu kervansarayların birçoğu tuğladan yapılmıştır ve çok az sayıda taş kullanılmıştır(Resim 3.284-289).

Fars körfezinin kenarında yapılan kervansaraylar İran'ın güneyinde yer almakta ve genel olarak sıcaktan korunmak için balçıktan yapılmışlardır.[414] Şehirin dışında yapılan kervansaraylar'ın içerisinde cami, medrese, hamam, ahırlar, güvenlik ve kalınıcak odalar bulunabilirdi[415]. Bu kervansaraylara örnek olarak Kale Pahlu Kervansarayını gösterebiliriz (Resim 3.290).

Anadoluya baktığımızda da İslamiyetten sonra birçok kervansaraylar ve hanlar yapılmıştır burada birçok çeşitli planlı kervansaraylar görülmektedir.[416] Anadoluda ise kervansaraylar avlulu, kapalı, avlulu ve kapalı (karma) plana sahiplerdir[417]. Bu kervansaraylara örnek olarak Evdir Han (1214-1218), Igdır Han (13.yy.) ve Sultan Han (1232-1236) örnek verebiliriz (Resim 3.291-293).

Hacı Melkem Kervansarayı dikdörtgen bir plana sahip ve şehir içi kervansaraylardan sayılır ve ticaret merkezi sayılmaktadır ve kendi tahminlerimize göre Safevi döneminde yapılmış bu yüzden ahşap direkler birçok yerinde görülmektedir. Bu kervansaray dikdörtgen plana sahip ve avlulu bir kervansaraydır bu yüzden Hacı Melkem Kervansarayına benzerlikler göstermektedir (Çizim 3.14).

Süsleme Özelliklerine Göre Kervansaraylar:

İran'da bulunan tarihi kervansaraylar dönemler içerisinde farklı süslemelere sahip olmuşlardır. Bu süsler genel olarak taç kapılarda ve eyvanların içerisinde yer almaktadırlar. İran'da kervansarayların süslemeleri taşların üzerinde ve mezhebi inançlardan kaynaklandığı görülmektedir[418]. Büyük Şelçuklular döneminde süslemeler

---

[414] Maxim Seiro, *İran Kervansarayları Ve Yollardaki Küçük Binalar*, Emir Kebir, Tahran 1380 h.ş (2001), 73-74

[415] Wellfrom Cialis ve Muhammed Yusuf Kiyani, *İran Kervansarayları*, Miras-ı Ferhengi, Tahran 1376 h.ş. (1996), 62-69

[416] Özkan, 186

[417] Rami Hüseyin Ünal, *Les Monuments İslamiques ancıens de da Ville d'Erzurum et de sa Refion*, Paris 1968, 149

[418] Ali Rıza Şah Muhammed Pur, Taşların Üzerine Kazınmış Şekiller, *İran Arkeolojik Dergisi*, Sayı: 7, 1383 h.ş (2004)

tuğla ve kireç kullanılarak yapılmışlardır. Bu süsler özellikle kervansarayların kitabelerinde küfi hattı ile yazılmışlardır ve süslemeler giriş kapılarında geometrik ve bitkisel süslemeler olarak görülmektedir (Ribat-i Şeref) (Resim 3.294). İlhanlı Döneminde kervansaray süslemeleri tuğladan ve kaşiden yapılmaya başlanmıştır ve bazı kervansaraylarda tuğla ve kaşi birlikte kullanılmaya başlanmıştır[419]. Bunlara örnek olarak Azerbaycan'da bulunan Alaki Kervansarayını (13.yy) söyleyebiliriz (Resim 3.295-296). ayrıca Anadoluya baktığımız zaman aynı süsleme örneklerine rastlamaktayız. Bu süslemelere örnek olarak Sultan Hanı verebiliriz (Resim 3.297). Anadolu Kervansaraylarında süsleme malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Bu süslemeler dış cephede taçkapıda toplanmakta, daha az olarak da payandalarda ve çörtenlerde görülmektedir. İçte ise kapalı bölüm taçkapısı, eyvan, mihrap, kubbe geçişleri, tonoz ve konsollarda görülmektedir.

Kervansaraylarda Selçuklu mimarisi süslemenin genel karakterine uygun bir şekilde geometrik, bitkisel, figür ve yazı olmak üzere her türlü süsleme ile karşılaşılır. Bazı figürlü örneklerdeki istisnalar dışında süslemeler, taşın düz yüzeyi oyularak oluşturulmuştur. Bu süslemeler ya bordürlerde ince, uzun şeritler halinde ya da kabara, rozet, kemer köşeliği gibi yerlerde dolgu olarak kullanılmıştır. Ayrıca sütunçelerde ve mukarnaslarda da karşımıza çıkar.

Geometrik süsleme, saydığımız yerlerin pek çoğunda bir kompozisyon halinde görülür. En çok karşılaşılan örnekler tam ve yarım yıldızlar, çokgen geçmeler, düzgün veya karmaşık kırık hatlardan oluşan kompozisyonlardır[420]. Ayrıca Anadoluya baktığımız zaman İran'daki süsleme özelliklerine benzer özelliklere rastlanılmaktadır. Bu süslemelere örnek olarak Sultan Hanı verebiliriz (Resim 3.297).

Süsleme olarak Hacı Melkem Kervansarayı dışında bazı bölümlerinde kullanılmış olan sırlı tuğlalar ve renkli camlar bulunmaktadır. Restorasyondan sonra dış cephesinde tuğlaların yatay dikey şekilde örülmesi ile oluşturulan süslemeler gözükmektedir. Anadoluda bulunan Mama Hatun Kervansarayını örnek verebiliriz. Mama Hatun Kervansarayında bezeme yok denilenecek kadar azdır ve sadece taçkapı üzerinde bezeme bulunmaktadır[421].

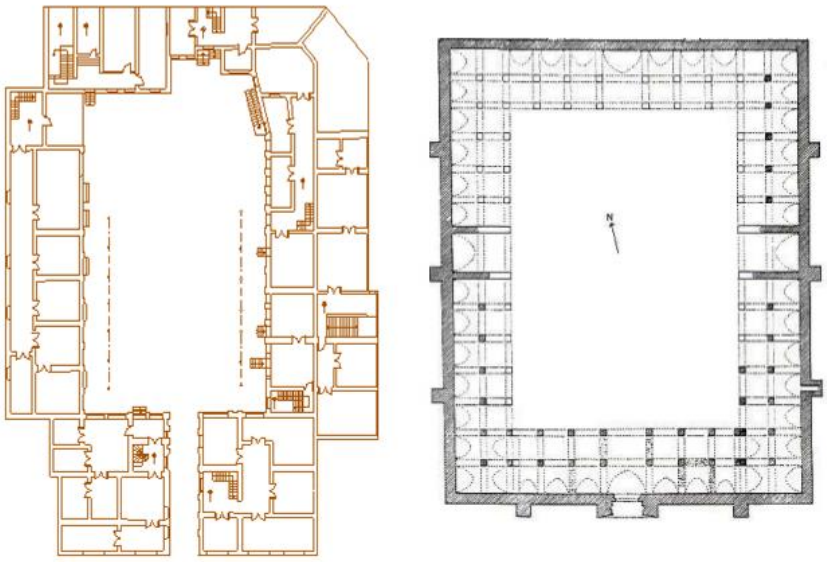
[419] Behram Acurlu, Azerbaycan Mimarisi, *İlmi ve Pejuhiji Dergisi*, Sayı.7, 2009
[420] Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978 s.224
[421] Özkan, 192

Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Kervansaraylar:

İran'a baktığımızda farklı malzemeler kullanılmıştır. Kervansarayların bazılarında kerpiç, tuğla, taş, kireç ve alçı kullanılmıştır. Kirman Şehrindeki Zeyin El Din Kervansarayı kerpiçten yapılmış, Kalesengi Kervansarayı ve Encire Kervansarayı taştan yapılmış, Dellak Kervansarayı alçı ve kerpiçten yapılmış ve Deyri Geçin Kervansarayı, Ribat-ı Şeref tuğladan yapılmışlardır (Resim 3.298-303).

Anadoluya baktığımızda genel olarak Kervansaray cephelerinde düzgün kesme taş az olarak da kaba yonu taş kullanılmış; dolgu malzemesi ise moloz taş olmuştur. Düzgün kesme taş cephelerde iki şekilde kullanılmıştır. Bunlardan birincisi yapıların genellikle görüldüğü gibi tek renk; ikincisi ise özellikle Zazadin Han'da karşımıza çıkan iki ayrı renkte taşın bir arada kullanılması şeklindedir (Resim 3.304). Ancak duvar örgüsü içinde bazı yapılarda yer yer devşirme malzemenin kullanıldığı da görülür. Özellikle Obruk Han devşirme malzemenin bol olarak kullanıldığı yapıdır (Resim 3.305).

Meraga'da bulunan Hacı Melkem Kervansarayında da malzeme olarak taş, tuğla, ahşap, sırlı tuğla ve kireç kullanılmıştır.

Çizim 3.14. Hacı Melkem ve Evdir Han Kervansarayları Planı(int)

Resim 3.256. Emin El Döle Kervansarayı (Isfahan) (int)

Resim 3.257. Pasengan Kervansarayı (Qum-Kaşan) (int)

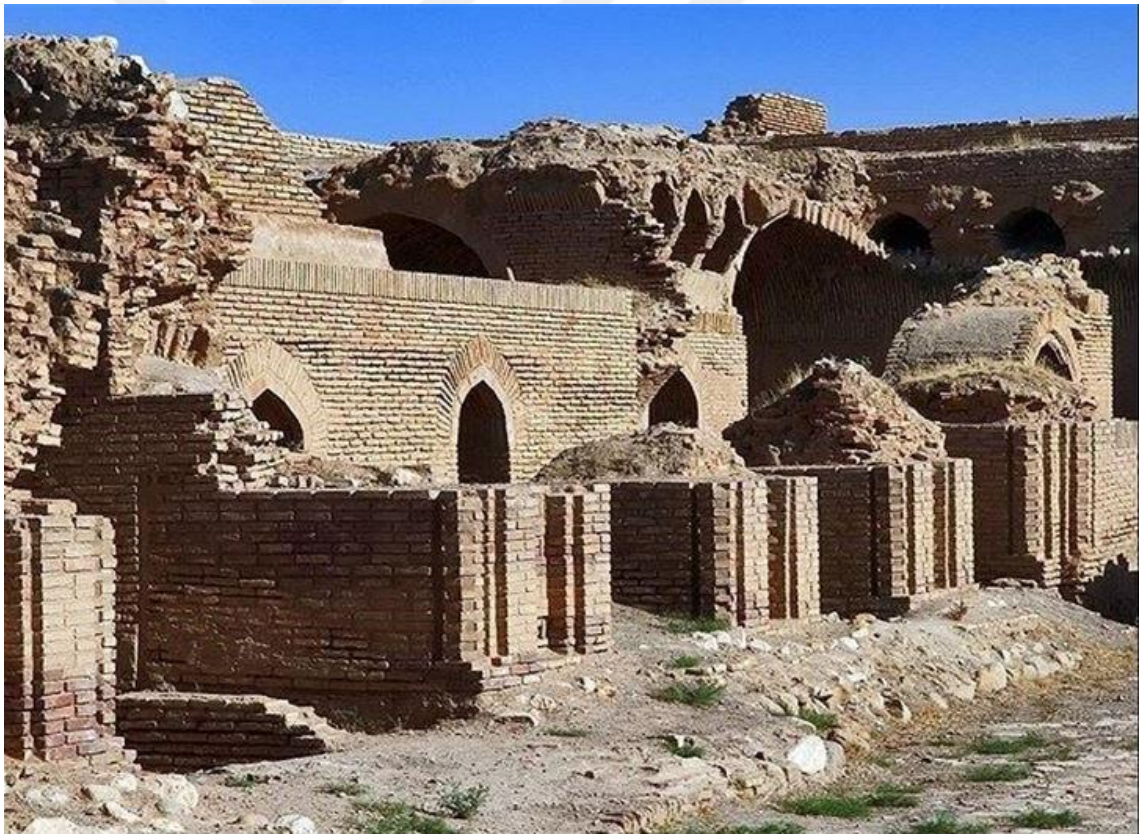
Resim 3.258. Deyre Geçin Kervansarayı (Qum-Tahran) (int)

Resim 3.259. Enuşirvani Kervansarayı (Şahrud-Simnan) (int)

Resim 3.260. Firuzabad Kervansarayı (Darab-Gerd) (int)

Resim 3.261. Ribat-ı Mahi (Serahs) (int)

Resim 3.262. Ribat-ı Şeref (Serahs) (int)

Resim 3.263. Kalesengi Kervansarayı (Qum-Rey) (int)

Resim 3.264. Tuzdağı Kervansarayı (Gazran Caddesi) (int)

Resim 3.265. Serçem Kervansarayı (Zencan-Miyane) (int)

Resim 3.266. Peyam Kervansarayı (Tebriz-Merend) (int)

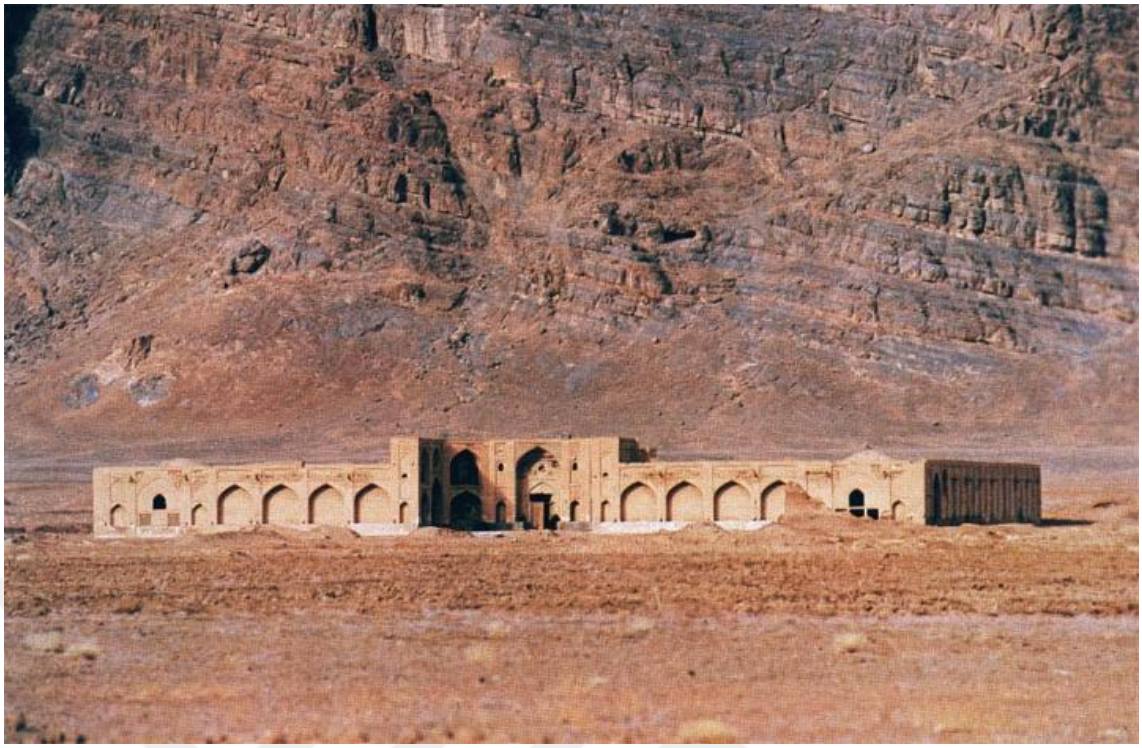
Resim 3.267. Hace Nezer Kervansarayı (Çulfa) (int)

Resim 3.268. Ribat-ı Sifit (Gurgan-Tuiserkan) (int)

Resim 3.269. Etabeki Kervansarayı (Qum-Kaşan) (int)

Resim 3.270. Mehyar Kervansarayı (Isfahan-Şiraz) (int)

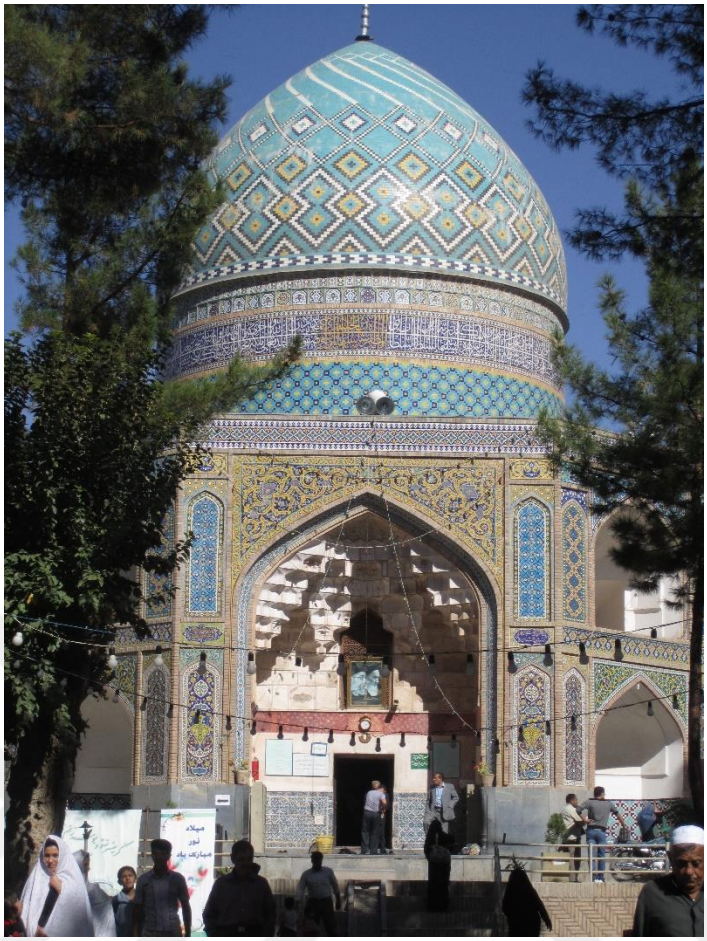
Resim 3.271. Dellak Kervansarayı (Tahran-Qum) (int)

Resim 3.272. Sedri Kervansarayı (Gazran Caddesi) (int)

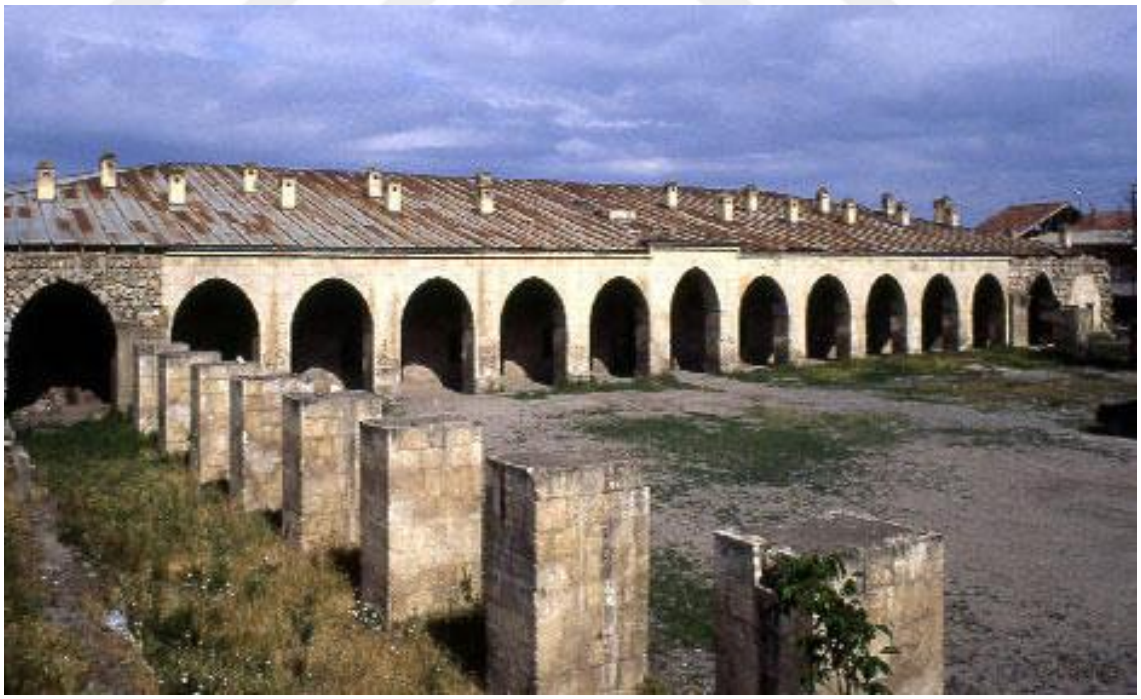
Resim 3.273. Bagir Abat Kervansarayı (Qum-Tahran) (int)

Resim 3.274. Gademgah Radganı (Nişabur) (int)

Resim 3.275. Kuruçeşme Hanı (Konya-Beyşehir) (int)

Resim 3.276. Hekim Han (Malatya-Sivas) (int)

Resim 3.277. Kırkgöz Han (Antalya-Burdur) (int)

Resim 3.278. Eshabı Kehf Han (Afşin) (int)

Resim 3.279. Sengbest Ribat-ı (Tus-Herat) (int)

Resim 3.280. Rıbat Zafrani (Nişabur-Sebzevar) (int)

Resim 3.281. Kızleg Kervansarayı (Gurgan-Çarbag) (int)

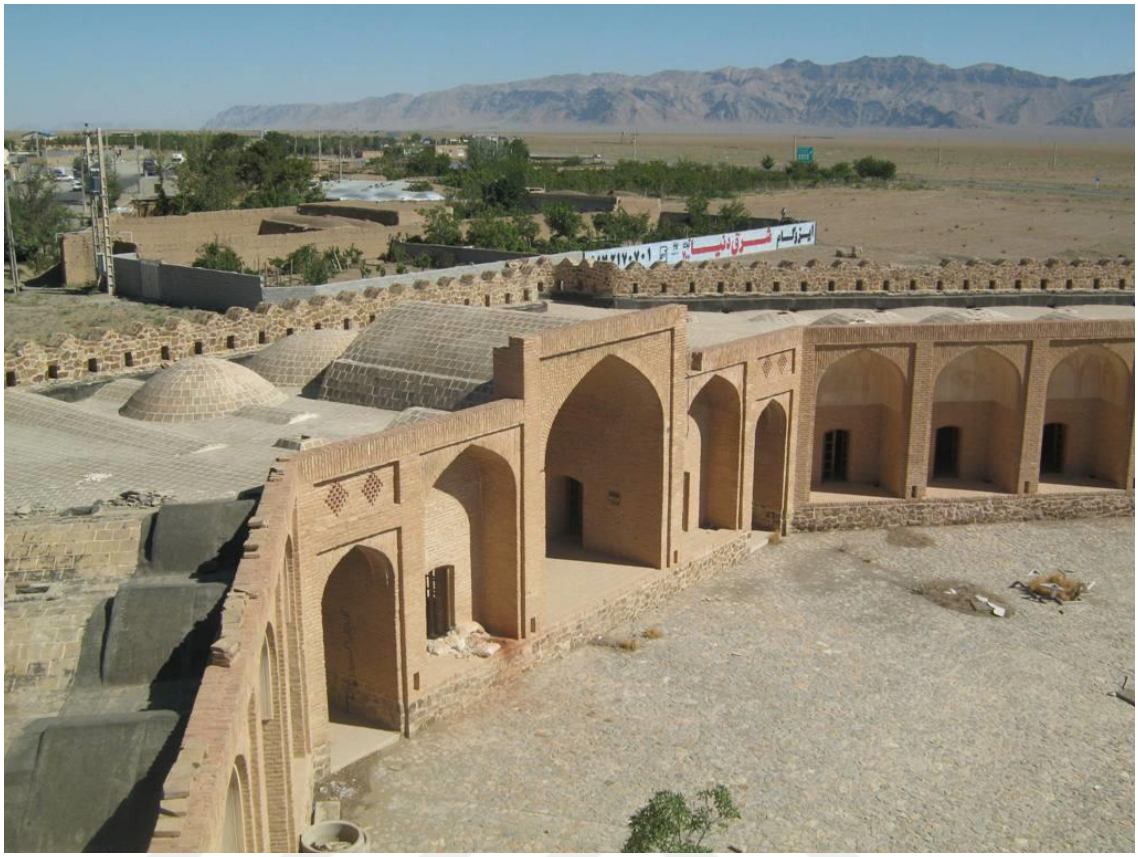
Resim 3.282. Titi Kervansarayı (Lahican-Reşt) (int)

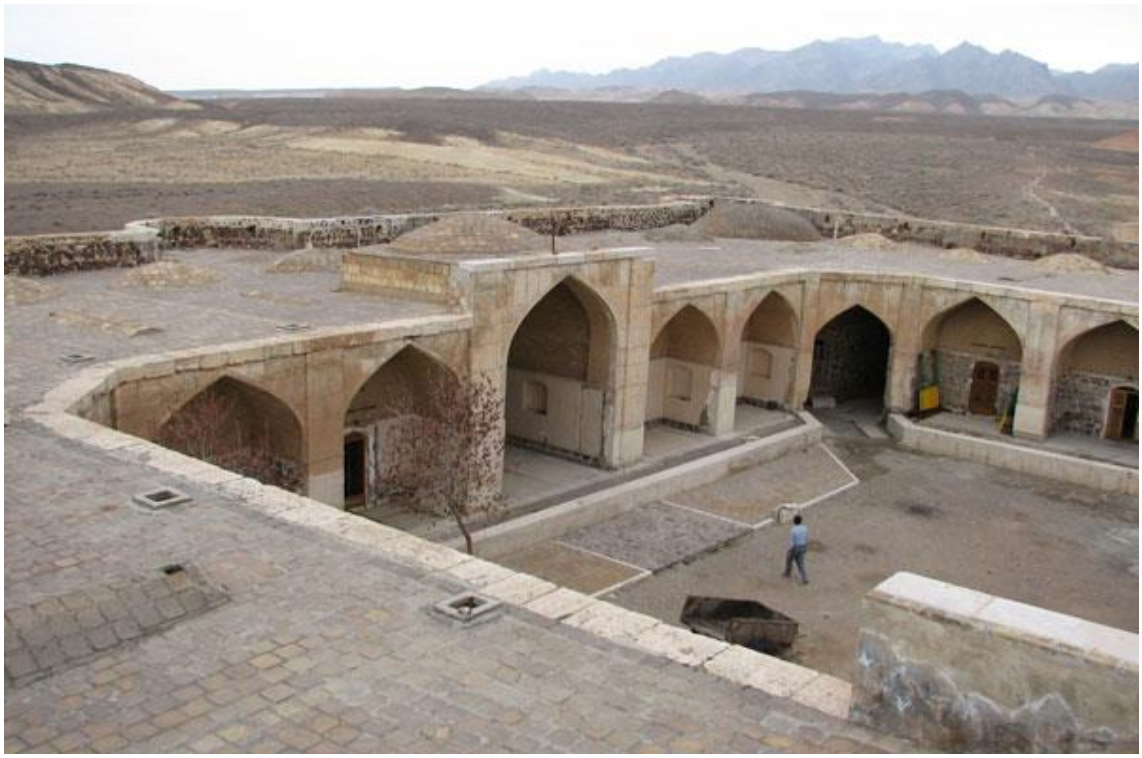
Resim 3.283. Gedük Kervansarayı (Mazenderand Caddesi) (int)

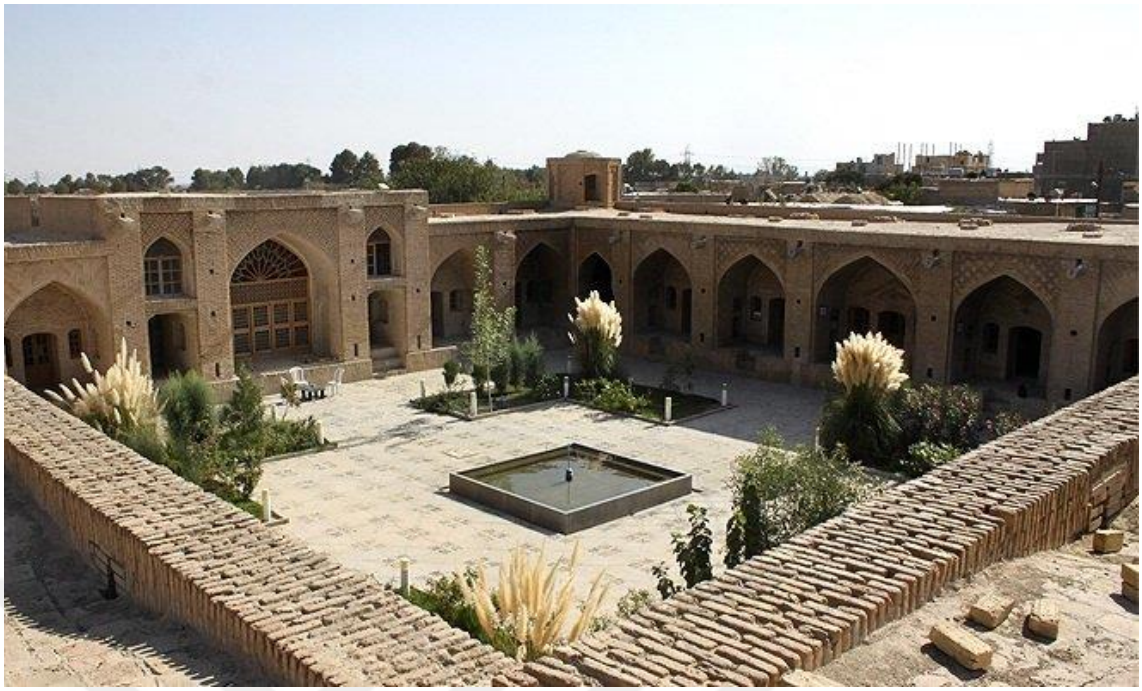
Resim 3.284. Dairesel Planlı, Zeyin El Din Kervansarayı (Kirman Caddesi) (int)

Resim 3.285. Çokken Planlı, Han Kervansarayı (Isfaha-Şehriza) (int)

Resim 3.286. Dört Eyvanlı, Bahram Kasri Kervansarayı (Isfaha-Horasan) (int)

Resim 3.287. İki Eyvanlı, Rubat-ı Kerim Kervansarayı (Tahran-Saveh) (int)

Resim 3.288. Merkezi Sutunlu, Salonlu Askerabat Kervansarayı (Tahran Caddesi) (int)

Resim 3.289. Karma Planlı, Hacı Nezer Kervansarayı (Çulfa Caddesi) (int)

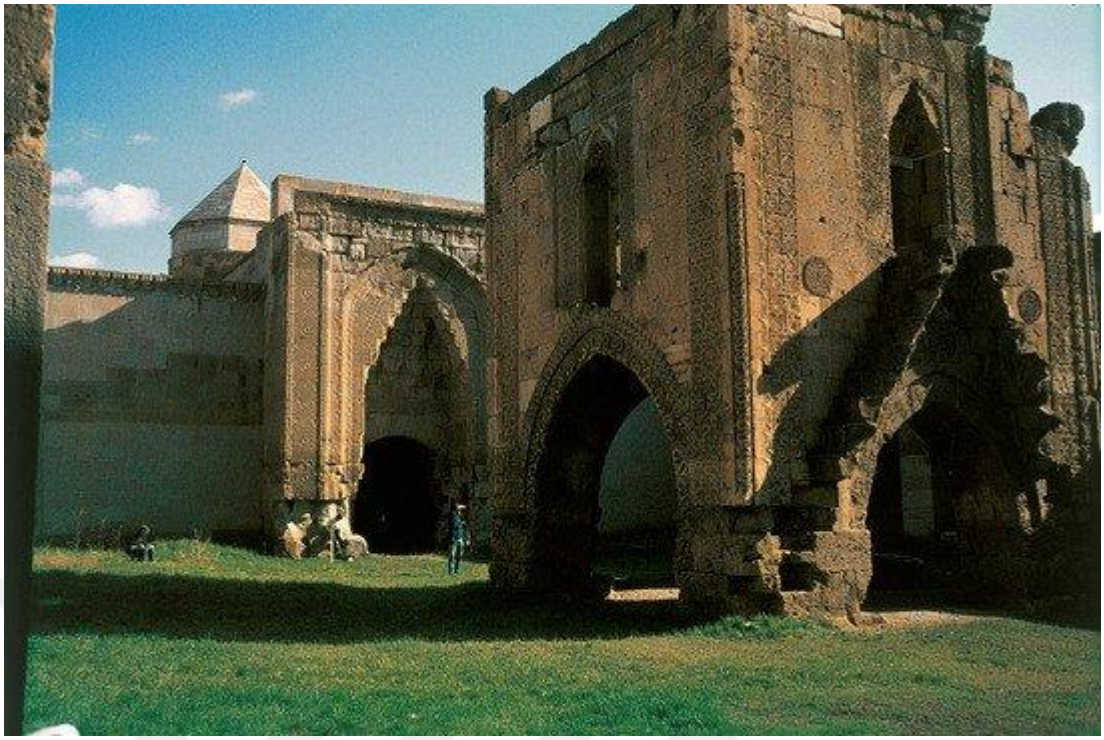
Resim 3.290. Kale Pahlu Kervansarayı (Bendder Abbas Caddesi) (int)

Resim 3.291. Avlulu Planlı, Evdir Han (Antalya) (int)

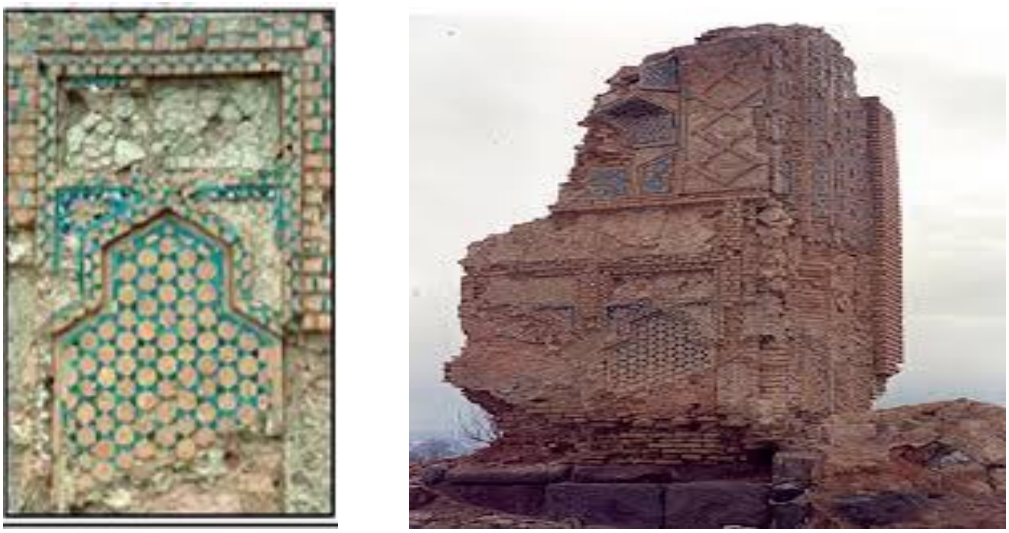
Resim 3.292. Kapalı Planlı, Igdır Han (Igdır) (int)

Resim 3.293. Karma Planlı, Sultan Han (Kayseri) (int)

Resim 3.294. Rıbatı Şeref Kervansarayı (Sarahs) (int)

Resim 3.295 Alaki Kervansarayı (Merend) (int)

Resim 3.296. Kervansaylarda Bitkisel ve Geometrik Süslemeler(int)

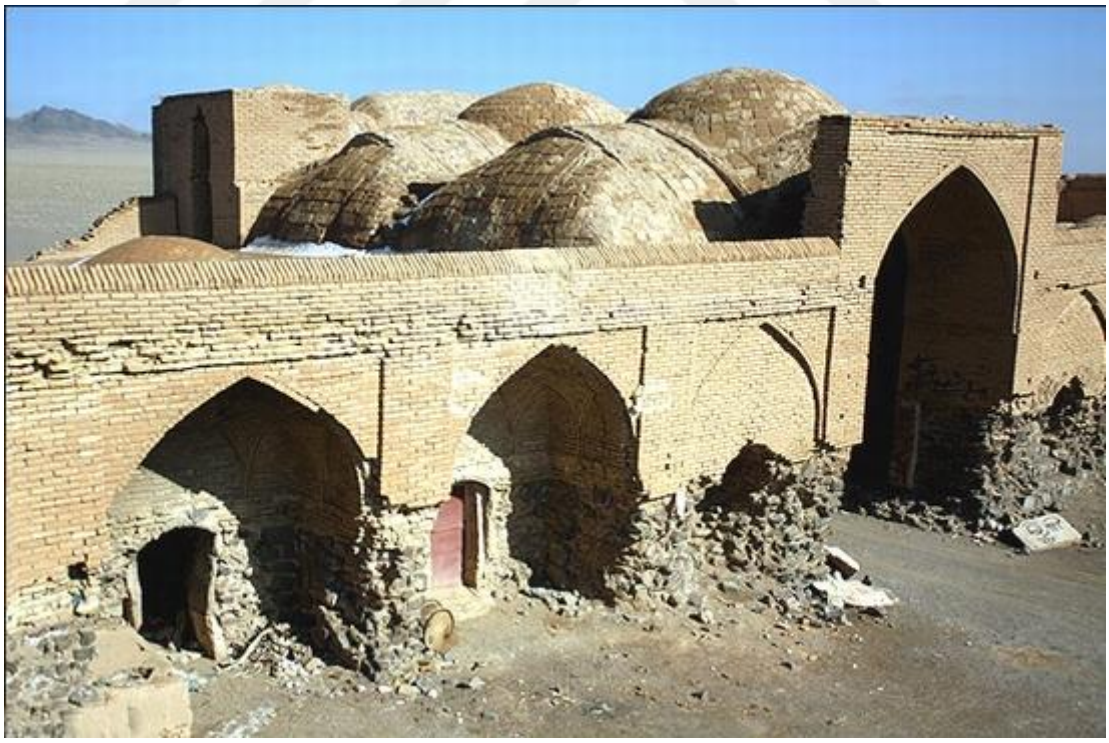
Resim 3.297. Sultan Han (Kayseri) (int)

Resim 3.298. Zeyin El Din Kervansarayı(int)

Resim 3.299. Kalesengi Kervansarayı(int)

Resim 3.300. Encire Kervansarayı (Yezd-Meşed) (int)

Resim 3.301. Dellak Kervansarayı(int)

Resim 3.302. Deyri Geçin Kervansarayı(int)

Resim 3.303. Ribat-ı Şeref (int)

Resim 3.304. Zazadin Han'ı (Konya) (int)

Resim 3.305. Obruk Han'ı(int)

3.10. EVLER

İnsanlar mağaralardan dışarı çıktıkları zaman ovalara gittikleri zaman kaldıkları yerlerin üstlerini örtmeye çalışmışlardır. Bu yüzden dünyanın en eski mimarisi ev mimarisidir diyebiliriz. Dünyanın en eski mimarilerinden birisi İran da Kendvan (Resim 3.306) köyü, Anadolu'da Kapadokya (Resim 3.307) ve Amerika'da Dokuta (Resim 3.308) dır. Bunların yaklaşık 3000-4000 yıl önce yapıldıkları tahmin edilmektedir. İran'ın en eski ev mimarisi Kirman şehrinin Genç Dersinin yanında bulunmaktadır yaklaşık 10000 sene önce yapıldığı tahmin edilmektedir. Diğer bir eski ev Buinzehra şehrinde ve Zage Deresinin yanında bulunmaktadır. Bu ev tamamen insan eli ile yapılmış ve bir avlu, oturma odası ve mutfak dan oluşmaktadır ayrıca bu evin tavanı ahşaptan yapılmıştır[422].

Ev, insanın fizyolojik, sosyolojik, estetik ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı yerdir. İnsanoğlu yüzyıllardır değişen fiziksel çevreyle birlikte evini de sahip olduğu çevre ve kültüre uydurmuştur. Tarihi çağlardan sonra her bölgede iklim ve malzeme şartlarına bağlı olarak belirli ev tipleri ortaya çıktı. Bunlar; konaklar, saraylar vb. dir.

İslam şehirleri yapılandırılırken büyük ölçüde Helenistik şehirlerden etkilenmiştir. Agoranın yerini cami aldığı, ızgara planın uygulandığı, evlerin revaklı iç avluya sahip olduğu görülmektedir[423].

İran'ın ev mimarisinin özelliklerinden birisi Rundır[424]. İran mimarisinde üç adet run bulunmaktadır. Raste runi bu run Tebriz ve tahran şehirlerindeki evlerde uygulanmaktadır. Bu run kuzeydoğu-güneybatı istikametinde yapılmaktadır. İsvahani runi bu run kuzeybatı-güneydoğu istakametinde yapılmış ve İsvahan ve Tehdicemşit şehirlerinde bu run uygulanmaktadır. Kirmani runi bu run doğu-batı istikametinde yapılmaktadır Kirman ve Hemedan şehirlerinde uygulanmaktadır (Resim 3.309-311). Diğer bir özellik tarihi evlere göre bu sıcaklık, soğukluk ve güneşin gelme açısına ve içeriye nem vermemek için izolasyon yapılmasına Penam denilmektedir. Genel olarak tüm toplumunda ev 'de vatan, devlet, aile gibi kutsal bir kavramdır. İran'da farklı iklimler bulunduğundan Hazar Denizinin kıyılarında evler ahşaptan yapılmaktaydı (Resim 3.312), İran'ın batısında evler eyvanlı ve İran'ın merkezi ve güneyindeki evler eyvanlı ve avlulu

[422] Pirnia, 133
[423] Haşim Karpuz, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara 1993, 1
[424] Run: Mimarlar iklim ve çevre şartlarına göre yaptıkları yapılardır.

yapılmaktaydı. İran'ın eski evleri genel olarak bir merkezi bir avluya sahiptirler ve avlunun dört bir tarafı yaşam merkezleri bulunmaktadır[425].

Orta Asya'daki en eski Türk devletini kuran, Hunlar, yazın yaylalarda çadırları; kışın ise kerpiç, tuğla, toprak damlı evleri mesken olarak kullanmışlardır. Uygur evleri, Güneydoğu Anadolu evleri gibi bir avluya sahiptir. Avludan sonra evlerin önemli kısımlarını odalar oluşturmaktadır. Hoça'daki kalıntılardan bazı Uygur evlerinin dikdörtgen planlı olduğu, etrafının yüksek duvarlarla çevrili olduğu, asıl oturma kısmının zeminden biraz yüksek olduğu, eve merdivenle çıkıldığı, pencerelerin bazılarının kemerli, bazılarının ise dümdüz çatılı olduğu görülmektedir[426].

Selçuklu ev mimarisi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu evleri, derin temeller kazılarak yapılmaktadır[427]. Yapı malzemesi olarak kerpiç ve tuğla kullanılıyordu. Evin kiriş, direk gibi unsurları, kapı, pencere söveleri, kapı kanatları, odaların tavanı ve döşemelerde daha çok ahşap malzeme kullanılmıştır. Evlerin önünde çoğunlukla bir avlu ve bahçe bulunur. Ana kapıdan evin başlıca bölümünü oluşturan sofaya geçilir. Mutfak "aş" veya "aşlık" gibi isimlerle bilinirdi. Mutfak içinde raflar ve ocak bulunurdu. Kadınlar genellikle buradaki sedirlerde otururlardı[428].

Osmanlı evleri, daracık sokaklar üzerinde yer alırdı. Her evin avlusu vardı. Avluya sokaktan büyük bir kapı ile girilirdi. Evler çoğunlukla iki katlı, bazen de üç katlı olabilirdi. Avlunun içinde çardak vardır. Evin zemin katı, ahır, depo, kiler olarak kullanılıyordu. Evin birinci katına merdivenle çıkılırdı. Esas evin ana alanını oluşturan kısım olan sofaya açılan odalar sıralanırdı. Sofa, Türk evinde odalara geçit veren ve aynı zamanda ailenin kadınlı ve erkekli bütün fertlerinin beraber oturduğu alandır[429].

Meraga'da bulunan tarihi evler Kaçar döneminde kalan evlerdir. Fakat Meraga Kaçar dönemine ait olan evler, İran'daki diğer evlerden farklılık göstermektedirler. İran'daki Kaçar dönemine ait tarihi evler devletteki yüksek mertebedeki insanların evleridir. Bu evler genel olarak iki avluya sahiptirler dış avlusu dışarıdan devlet işlerini

---

[425] Golamhuseyin memarian ,*İrani mimari, suruş e daniş*,Tahran 2012, 467
[426] Karpuz, 3
[427] Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, 216
[428] Bahaddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.3, Ankara 1978, 43
[429] Karpuz, 3-4

halletmek için gelen insanları karşılamak için kullanılırdı, iç avlusu ise evde yaşayan insanların kullandığı avludur bu avlunun duvarları dış avludan daha yüksek yapılmaktaydı. Bu planda iki avlunun arasında ev bulunmaktadır. Kaçar dönemine ait olan evler bir ve iki katlı olarak inşa edilmişlerdir ve genel olarak yapımında tuğla kullanılmıştır ve içerisinde birçok büyük ve küçük odalar bulunmaktadır. Bu evlerin en büyük ve önemli odası misafir odasıdır bu odaya Tenebi denir. Kaçar döneminde evlerde kullanılan özel malzemeler renkli camlardır. Renkli camlar eve giren güneş ışığını azaltıyor ve haşerelerin içeriye girmesini engelliyor.

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Evler:

Meraga'da bulunan tarihi evler zengin halka aittir. Bu yüzden tek avlular bir şekilde yapılmışlardır ama diğer özellikleri Kacar döneminin evleri ile aynıdır. Anadolu'da yapılan evlerin planlanmasında ve iç düzeninde İslam dininin esasları göz önüne alınarak inşa edilmişlerdir. Anadolu'daki evlerin plan tipleri sofrasız, iç sofralı, dış sofralı ve orta sofralı olarak sınıflandırılmıştır.[430] Anadolu'daki tarihi İran'daki tarihi evler gibi bulundukları yerin iklimine göre ahşap, taş ve kerpiçten olmak üzere farklı şekillerde yapılmışlardır. Sıcak iklimdeki evlerde dış avlu ve dış sofra plan tipi görülürken, soğuk iklimli yerlerde iç avlu ve iç sofralı plan tipleri kullanılmıştır.

Orosi: Orosi pencere demektir bu pencereler ahşaptan yapılmış ve rekli vitra camlar ile süslenmişlerdir (Resim 3.313).

Tenebi: İranın evlerinde misafirlerin ağırlandığı odadır bu oda diğer odalardan daha büyüktür (Resim 3.314).

Avlu: İranın tarihi evlerinde avlu yapımı çeşitlidir bunlar merkezi avlu şeklidir bu merkezde bulunan bir avlu etrafına odaların yerleştirilmesi ile oluşur bunlara örnek kaşan şehrinde Tabatebai ve Burucerdi evleridir diyebiliriz (Resim 3.315-316). Diğer avlu çeşidi yapının ev ile giriş kapısı arasında bulunmaktadır buna örnek olarak Tebrizdeki evleri verebiliriz (Resim 3.317-318).

Badgir: Bu bölüm özellikle sıcak yerlerde bulunan ev mimari elamanıdır soğuk havayı yukarıdan kanallar içerisine alarak evin içine yansıtmaktadır (Resim 3.319).

---

[430] Sahure Çınar, Çephe Bezemeleri İle Öne Çıkan Bir Grup Erzurum Evi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, 22. Sayı, 2012, 368-369

Serdabe: Bu bölüm özellikle buzdolabı yerine bodrum katındaki odalarda bulunmaktadır (Resim 3.320).

Süsleme Özelliklerine Göre Evler:

İran'ın ev mimarisinin süsleme özellikleri iklim şartlarına göre değişmektedir. Bu süslemeler geleneklerden ve batılılaşma döneminin süslemelerinden ortaya çıkmıştır. Bu süslemeler özellikle tenebilerin içerisinde duvarlarda bulunmaktadır. Bu tür resimler av sahnesi, kuşlar, bahçe sahneleri, erkek ve kadın resimler ve selvi ağaçlarından oluşan resimler bulunmaktadır. Ayrıca alçı süslemeleri baklava dilimi, dairesel, yıldız, diğer geometrik şekiller ve bitkisel süslemeler duvarların üzerinde ve evin dış iç avluya bakan cephelerde görülmektedir. Bu süslerin kökeni inançlara ve geleneklere dayanmaktadır[431]. Ayrıca ev Kacar döneminin ev süslemeleri tenebi odalarında renkli camlar olarak görülmektedir. Bu camlar güneş ışığında evin içerisine yeşil, mavi, kırmızı gibi kendi renklerini vermektedir ve bu renkler evin içerisine farklı bir hava katmaktadır. Ayrıca bazı sütunların üzerine ayna süslemeleri yapılmıştır. Kacar döneminin evlerinin süslemeleri özellikle giriş kapılarında bulunmaktadır. Bunlar eyvan türü ve mukarnaslı şekillerde görülmektedir. Diğer süslemeler sütun başlıklarında görülmektedirler. Bu sütun başlıkları Avrupa mimarisinden, özellikle Yunan mimarisinden aldığını görebiliriz (Resim 3.321-326). Megara daki evler Haydaranlu, Zarei ve Şahabian evleridir. Bu evlerin bezeme unsurluları tonoz, sütun başlıkları bezemeleri ve pencerelerde ve avlu cephesinde kullanılan tuğlanın değişik dizilimleri ile elde edilen mozaik görünümlü tuğla dekorasyonlardır.

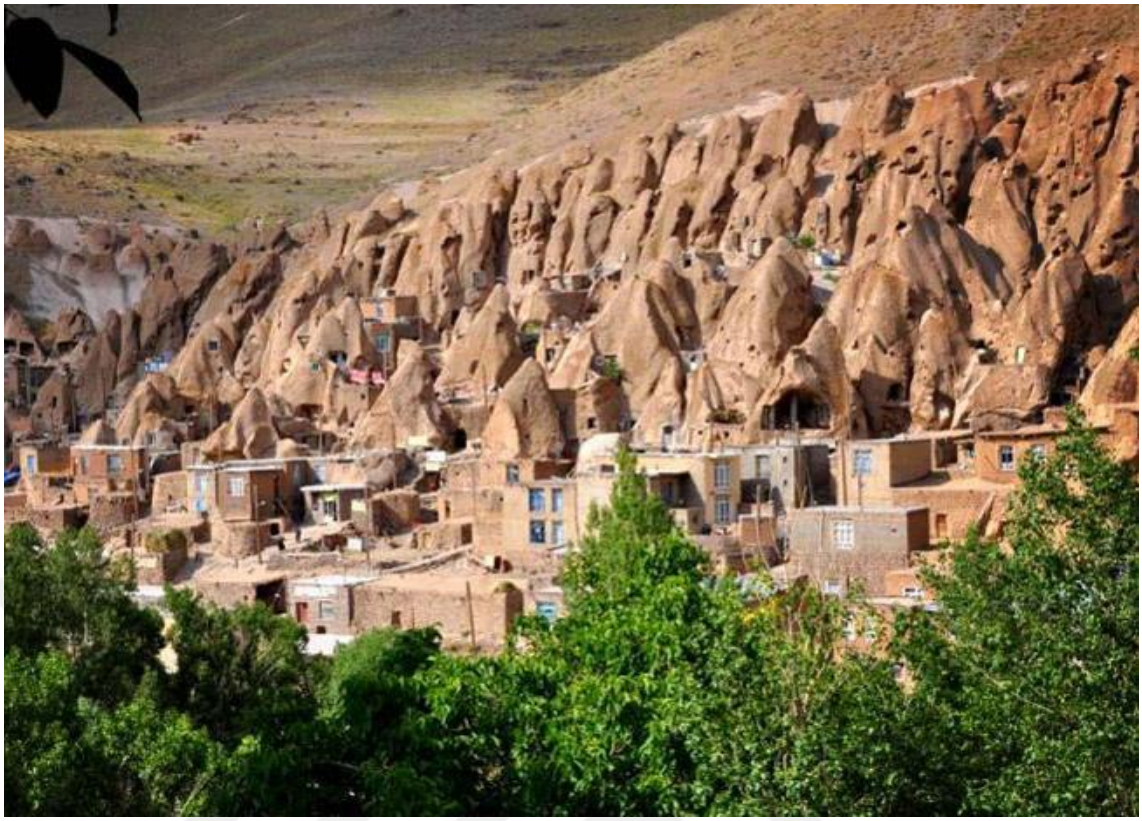
Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Evler:

İrandaki evlerde malzeme olarak temeller taştan ve duvarları tamamen tuğladan yapılmış, ahşap tavanlı ve bazı duvarlarının üzeri alçı ile sıvanmıştır (Resim 3.327).

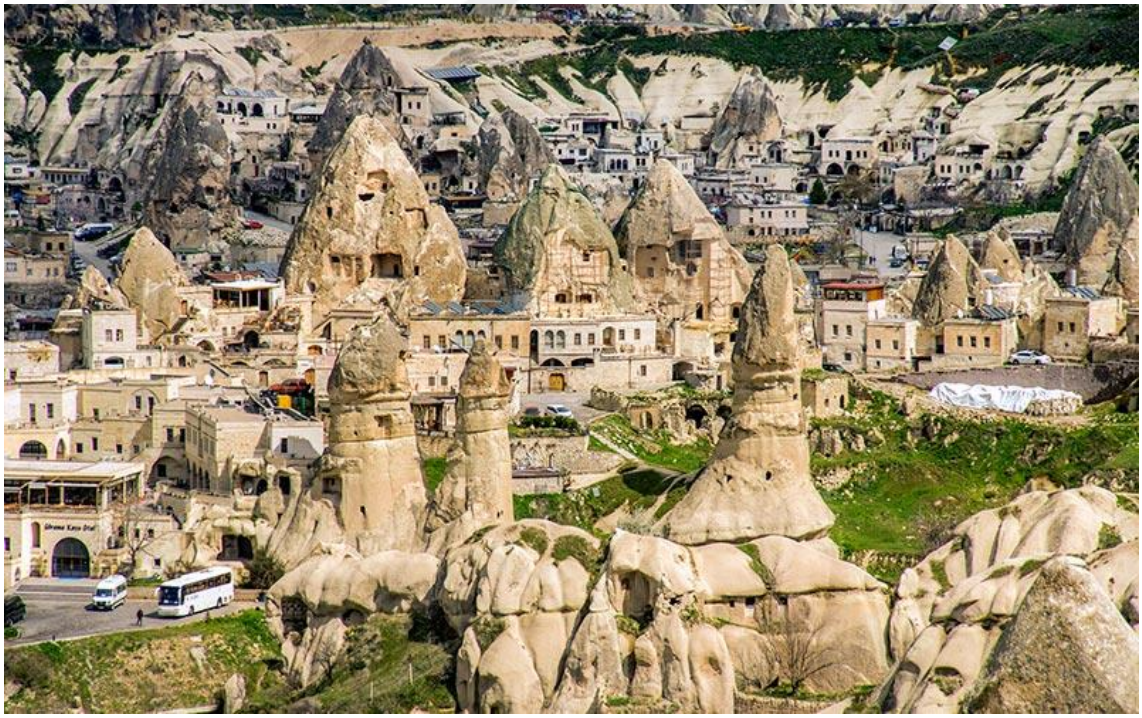
Anadoludaki Erzurum evlerine baktığımız zaman Meraga'daki evler ile çok bir benzerlik bulunmamaktadır. Erzurumdaki evler iklim şartlarından dolayı avlusuz ve taştan yapılmış, Meraga'daki evler tuğladan ve avlulu olarak yapılmışlardır.

---

[431] Ali Seyidyan - Atıfe Mecdara, *Kacar Dönemi Ev Süslemelerinin Unsurlarının İncelenmesi*, *Teberistan Dergisi*, Sayı.7, 2014

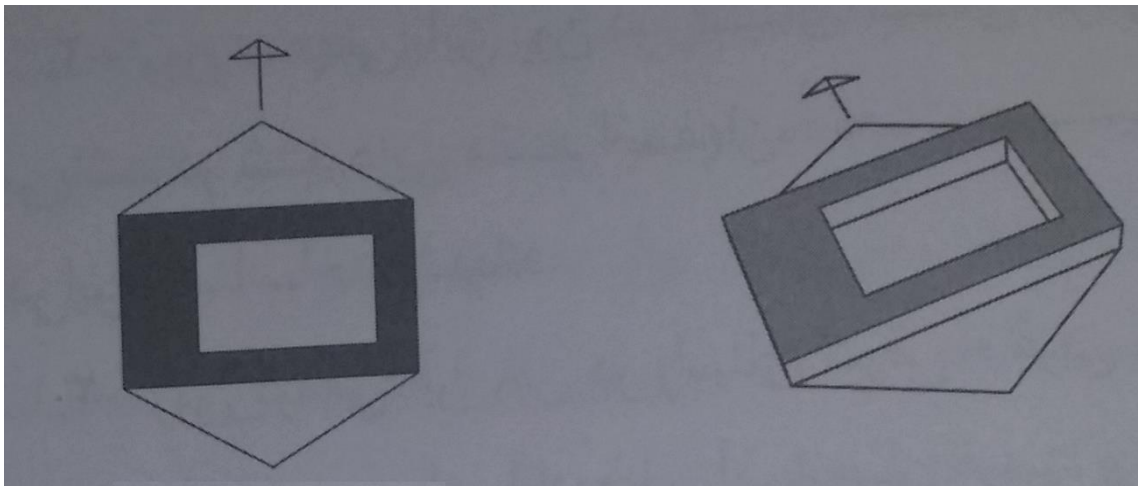
Resim 3.306. Kenduvan köyü (İran) (int)

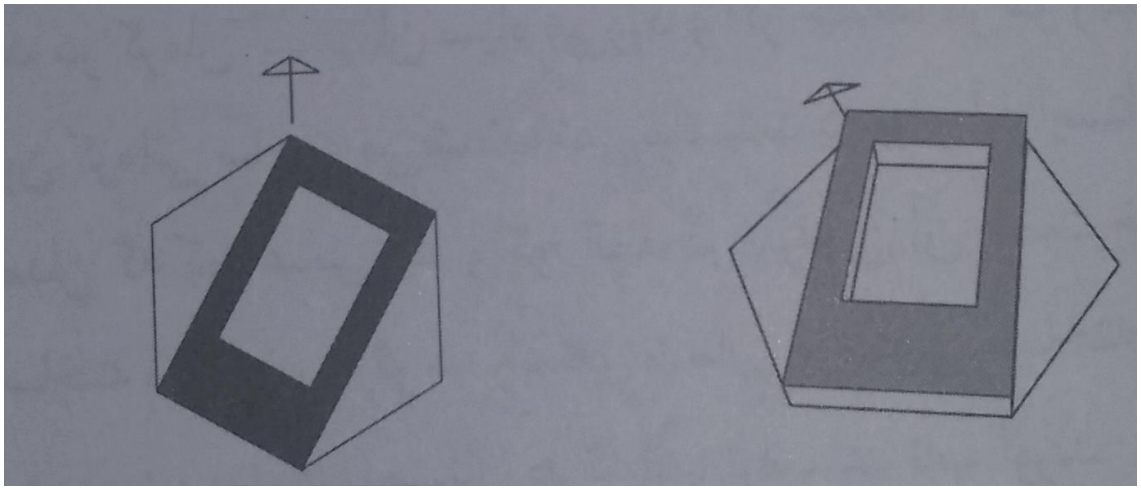
Resim 3.307. Kapadokya (Anadolu) (int)

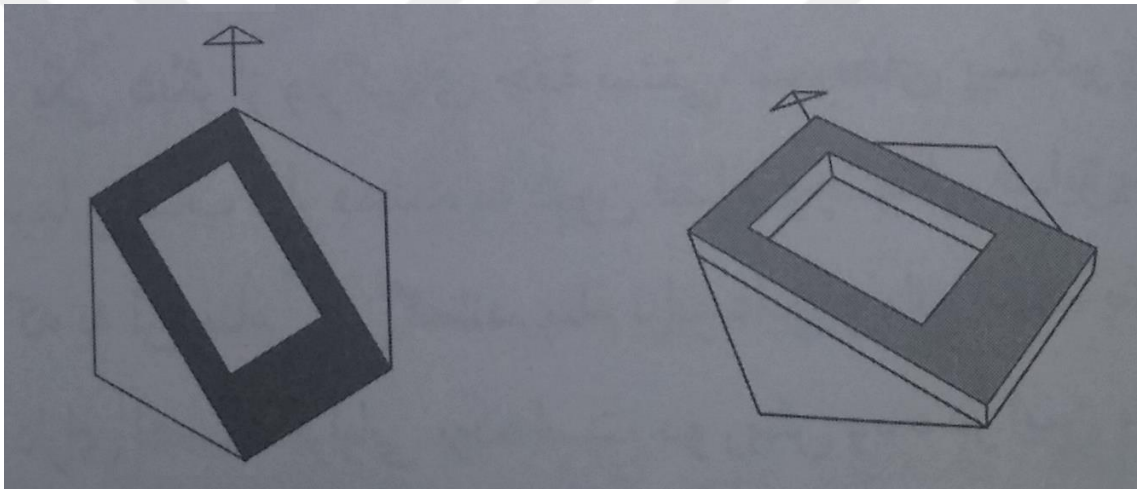
Resim 3.308. Dokuta (Amerika) (int)

Resim 3.309. Kirmani Runi(Pirnia)

Resim 3.310. Raste Runi(Pirnia)

Resim 3.311. İsvahani Runi(Pirnia)

Resim 3.312. Hazar Denizi Kıyısındaki Ahşap Evler(int)

Resim 3.313. Orosi(int)

Resim 3.314. Tenebi(int)

Resim 3.315. Tebatebai Evi (Kaşan) (int)

Resim 3.316. Burucerdi Evi (Kaşan) (int)

Resim 3.317. Emirnizam Evi (Tebriz) (int)

Resim 3.318. Meşhuritiyet Evi (Tebriz)

Resim 3.319. Badgir Örneği (int)

Resim 3.320. Serdabe (Heyderzade Evi. Tebriz)

Resim 3.321. Süsleme (Behnam Evi. Tebriz)

Resim 3.322. Tac Kapı Süslemeleri(int)

Resim 3.323. Sütun Başlığı Süslemeleri(int)

Resim 3.324. Bitkisel Alçı ve Resim Süslmeleri(int)

Resim 3.325. Renkli Cam ve Ayna Süslemeleri(int)

Resim 3.326. İç ve Dış Cephe Süslemeleri(int)

Resim 3.327. Hac Ali Evi (Refsencan) (int)

3.11. KÖPRÜLER

Dünya üzerinde ilk köprülerin ne zaman yapılmaya başlandığı bilinmemektedir ama bilim adamlarına göre insanlar taş ve toprağı işlemeyi öğrendikten sonra güzergahları üzerinde bulunan akarsuların kısa bir süreliğine yönünü değiştirerek köprü inşa etmişlerdir. Bu zamanda yapılan köprüler doğa bulunan malzemeler ile yapılmışlardır (ahşap, taş, bitkiler). Eski kaynaklara göre ilk köprü Asurlar döneminde 1.Tiklat Pilser (M.Ö. 1120) zamanında yapılmıştır. Ayrıca ilk mühendislik içeren köprü Fırat nehrinin üzerinde Nebukid Nazar tarafından yapılmıştır ama Herodet bu köprüyü Nitogris'in tarafından yapıldığını belirlemiştir[432]. İran da bulunan en eski köprü kalıntıları Urartular döneminde yapılan Araz nehri üzerinde M.Ö. 8.yy. da bulunmuştur[433]. Ayrıca Ahamenişler döneminde Şahi Caddesi (Sard-Şuş) yapıldıktan sonra bu güzergâhın üzerinde birçok köprüler yapılmıştır ama günümüzde bu köprülerin çoğu tahrip olmuştur. Ahemnişlerden kalan iki köprü Perspolis Şehrinin yakınında bulunan Berdeberide ve Bendiduhter köprüleridir (Resim 3.328) . Bu köprüler taş ve topraktan yapılmış iki sivri kemere sahiptirler ve bir kısmında kaya ve büyük taşlar kullanılmıştır.[434] Partlar döneminde İran da İpek yolu üzerinde birçok köprü kervanların geçmesi için yapılmış ama günümüzde kalıntıları görülmemektedir. Sasaniler döneminde köprü yapımı devam etmiştir ve İran'ın birçok noktasında köprü kalıntılarını görebiliriz. Bu köprü kalıntıları; Bekan köprüsü Bihbahan Şehrinde, Kız köprüsü ve Telhab köprüleri Luristan Şehrinde ve Şah Ali köprüsü Şuşter Şehrinde (Resim 3.329-332). İran da İslamiyet'ten sonra da köprü yapımına ihtiyaç duyulmuş ve yapılmıştır. İran da İslamiyet'in yayılmasından sonra ilk köprü Araz nehrinin üzerinde Bekir Bin Abdullah tarafından yapılmıştır[435]. Gazneliler döneminde en ünlü köprüsü yakınındaki Tus Şehrinin Keşef nehirinin üzerine sultan Mesut tarafından hicri 422 (1030) yılında yapılan köprüdür. Bu köprü Tus Şehrini Herat ve Belh şehirlerine bağlamaktaydı.[436] Büyük Selçuklular döneminde de Sultan Sancar Herat Şehrinde hicri 505 (1111) yılında büyük ve muhteşem bir köprü yaptırmıştır. Bu dönemde yapılan diğer bir köprü Araz Nehrinin üzerinde Büyük

[432] Muhammet Yusuf Kiyani, *İran İslami Mimarisi (Köprü Bölümü)*, Semt, Tahran 1389 h.ş (2010), 199
[433] Kiyani, 201
[434] Muştag, 199
[435] Mustofi, 62
[436] Muhammed Ali Muhlisi, *İran İslami Mimarisi*, Semt, Tahran 1389 h.ş (2010), 202

Selçukluların veziri Ziya Ul Mülk tarafından bir köprü yaptırmıştır. [437] Büyük Selçukluların yaptırdığı köprülerden günümüze ulaşan Hoy Şehrindeki Hatun Köprüsü ve Kered Şehrinde Selçuklu Köprüsünü söyleyebiliriz (Resim 3.333-334). İlhanlı döneminde ki yağmalarda Büyük Selçukluların yaptırdığı birçok köprü tahrip olmuştur. İlhanlıların bu bölgeyi el geçirmesinden sonra yeniden burada köprülere ihtiyaç duymuşlardır bu yüzden burada yeni köprüler inşa etmişler bunlara örnek olarak: Getser köprüsü Kerec Şehrinde yapılmıştır (Resim 3.335). Bu dönemde yapılan diğer köprüler Büyük Selçuklulardan kalan köprülerin restore edilmesi ile yapılmışlardır (Kız Köprüsü Miyane Şehrinde (Resim 3.336). Safevi döneminde köprü yapımı ticaretin artmasından dolayı biraz daha artmış ve ülkenin her köşesinde kervanların ulaşım sağlaya bilmesi için nehirlerin üzerine köprüler yapılmıştır. Bu köprülere Otuz üç Isfahan şehrinde, Kalecuk Maku Şehrinde, Bendikariger Şuşter Şehrinde ve Latiran Bender Abbas Şehrindeki köprülerini örnek verebiliriz (Resim 337-340). Kacar döneminde de bazı önemli köprüler güzergâhların üzerinde yapılmıştır (Zencan Şehrinde Mirh Bahaettin ve Basmınç Şehrinde Ligvan Köprüsü (Resim 3.341-342). Daha sonraki dönemlerde tarihi köprüler için en fazla yapılan işler sadece restorasyon ve tamirleridir.

Asya ile Avrupa arasında birçok bakımdan "köprü" niteliğinde olan, aynı zamanda birçok uygarlığın kesişme noktasında bulunan Anadolu'da, son birkaç bin yıl içinde yüzlerce köprü inşa edilmiştir. Taşköprüler genellikle:

a) sürekli kemerli (dizideki kemer açıklıkları ve tepe noktaları aynı veya yakın mertebede olan).

b) tek sayıda gözlü, yükselen ve alçalan (ortada en büyük kemer gözünün yer aldığı);

c) çift sayıda gözlü, yükselen ve alçalan (ortada en yüksek orta ayağın yer aldığı) köprüler olmak üzere başlıca üç tipte inşa edilmiştir[438].

Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesiyle; özellikle 12.yüzyılda Doğu Anadolu'da, 13.yüzyılda Orta Anadolu'da eşsiz bir köprü inşaat etkinliği gerçekleştirilmiştir. 12.yüzyılda Dicle üzerinde ana kemer açıklığı 40 m olan Hasankeyf köprüsü (Resim 3.343), Batman üzerinde ana kemer açıklığı 39 m olan Malabadi köprüsü (Resim 3.344),

[437] Hafiz Eberu, *Rebii Hurasan*, Ferheng, Tahran 1349 h.ş. (1970), 455

[438] Ahmet Alkan- Orhan Baykan- Ayhan Atalay- Nesrin Baykan- Ünal Öziş, "Su Yapısı Olarak Anadolu'daki Taş Köprüler", II. Su Yapıları Sempozyumu, Diyarbakır 2011, 13

Dicle üzerinde ana kemer açıklığı 35 m olan Cizre köprüsü gibi dev yapılar inşa edilmiştir (Resim 3.345). 13.yüzyılda Kızılırmak üzerinde, Kayseri yakınında ana kemer açıklığı 27 m olan Tekgöz köprüsü başta olmak üzere, on köprünün yapılmasını gerektirmiştir[439] (Resim 3.346).

Osmanlılarda köprü inşaatı özellikle 14.-15.yüzyılarda ilginç örnekler vermiş, 16.yüzyılda doruğa ulaşmış, 17.yüzyıldan sonra yavaşlamıştır. 15.yüzyılda Ergene üzerinde yapılan 1360 m uzunluktaki Uzunköprü, Türkiye'deki en uzun taş köprüdür[440].

Osmanlı imparatorluğunun en güçlü dönemini oluşturan 16.yüzyılda köprü inşaatı, büyük Mühendis ve Mimar Sinan'ın damgasını taşımaktadır. Başkent İstanbul'dan batıya ve doğuya, ordunun ve sivil taşımacılığın hareketini kolaylaştırmak, güven altına almak amacıyla yapılan bu dönem köprüleri Trakya'da yoğunlaşmıştır. Özellikle 16.yüzyılda Sinan dönemi köprüleri üzerinde yoğunlaşmış[441]. Bu köprülere örnek olarak Büyük Çekmece, Sokollu Mehmet Paşa, Mustafa Paşa köprülerini örnek verebiliriz (Resim 3.347-349). 17.yüzyıldan 20.yüzyılın başına kadar, Osmanlı döneminde, gerek önemli köprülerin yapımını gerektiren yerlerin azalması, gerekse imparatorluğun mali gücünün zayıflaması, bu dönemde inşa edilen köprülerin hem sayıca az, hem de boyutları açısından daha mütevazı olmasına yol açmıştır[442].

Plan ve Mimari Özelliklerine Göre Köprüler:

Plan ve mimari özelliklerine göre köprüleri; Kirişli köprüler, Kafes köprüler, Kemer köprüler, Konsol köprüler ve Asma köprülerdir. Bu köprü türleri iklim ve arazi şartlarına göre yapılmaktadır. Ayrıca tarihi köprüler kemer sayısına göre sınıflandırılmaktadır. Meraga'da bulunan köprüler tek gözlü Hisam el Dölee köprüsü ve üç gözlü Hangah ve Merdek köprüleridir bu köprüler nehirlerin üzerine ve önemli güzergâhta bulunan yolları birbirine bağlamak için yapılmışlardır. Anadolu'da ve Meraga'daki eski köprülere baktığımız zaman bir birlerinden fazla bir farklılık

---

[439] N. Akkurt, "Hasankeyf ve Tarihi Köprü'', Ankara, Karayolları Bülteni, N.172, 1964, 15-24.; C. Çulpan, Türk taş köprüleri, Ankara 1975, 422

[440] G. Tunç, Taş köprülerimiz, Ankara, 1978, 222.; E. Atak, *Erken Osmanlı köprüleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2008, 1-10

[441] Ahmet Alkan- Orhan Baykan- Ayhan Atalay- Nesrin Baykan- Ünal Öziş, "Su Yapısı Olarak Anadolu'daki Taş Köprüler", II. Su Yapıları Sempozyumu, Diyarbakır 2011, 14-15

[442] Ahmet Alkan- Orhan Baykan- Ayhan Atalay- Nesrin Baykan- Ünal Öziş, "Su Yapısı Olarak Anadolu'daki Taş Köprüler", II. Su Yapıları Sempozyumu, Diyarbakır 2011, 15-16

göstermemektedirler. Anadolu'daki köprülerin Meraga'daki köprülerden tek farklılığı ortada bulunan gözün kenarlardaki diğer gözlerden geniş olmasıdır. Anadoluda ki köprülerin genel yapısı gözlerin aynı şekilde yapılmasıdır. Buna örnek olarak Erzurum'daki yedi gözlü Çobandere Köprüsünü söyleyebiliriz[443] (Resim 3.350).

Süsleme Özelliklerine Göre Köprüler:

Köprüler dönemler içerisinde sadece geçiş unsuru olarak kullanılmıştır bu yüzden üzerinde hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır sadece kitabe ve yapım tarihleri yazılıdır. Anadolu'da Malabadi köprüsü üzerinde (1147) bazı astronomi figürleri kullanılarak süsleme yapılmıştır ama günümüzde tamamen tahrip olmuştur. Aynı astronomi figürlerini Fırat nehrinin üzerinde Sizer köprüsünün üzerinde görebiliriz[444]. 19-20. yy. da bazı ülkelerde köprülerin kuleleri üzerinde bazı süsleme unsurları kullanılmıştır bu köprülere örnek olarak Singapurda bulunan Helix köprüsünü örnek verebiliriz.

Malzeme ve Teknik Özelliklerine Göre Köprüler:

Dönemler içerisinde bazı köprüler taştan, ahşaptan, demirden, betondan ve tuğladan yapılmışlardır (Resim 3.351) Köprülere kullanım amacı ile baktığımızda karayolu, demiryolu ve yaya kullanıma ait olan körüler olarak üç gruba ayırabiliriz. Meraga'da bulunan köprüler malzeme olarak taş ve tuğladan yapılmışlardır. Anadolu'da bulunan köprülerin birçoğu iklim şartları dolayısıyla taştan yapılmışlardır.

Resim 3.328. Bendiduhter Köprüsü (Şiraz) (int)

[443] Özkan, 197
[444] Graber, 346

Resim 3.329. Bekan Köprüsü (Behbahan) (int)

Resim 3.330. Kız Köprüsü (Luristan) (int)

Resim 3.331. Şah Ali Köprüsü (Şuşter) (int)

Resim 3.332. Talhab Köprüsü (Loristan) (int)

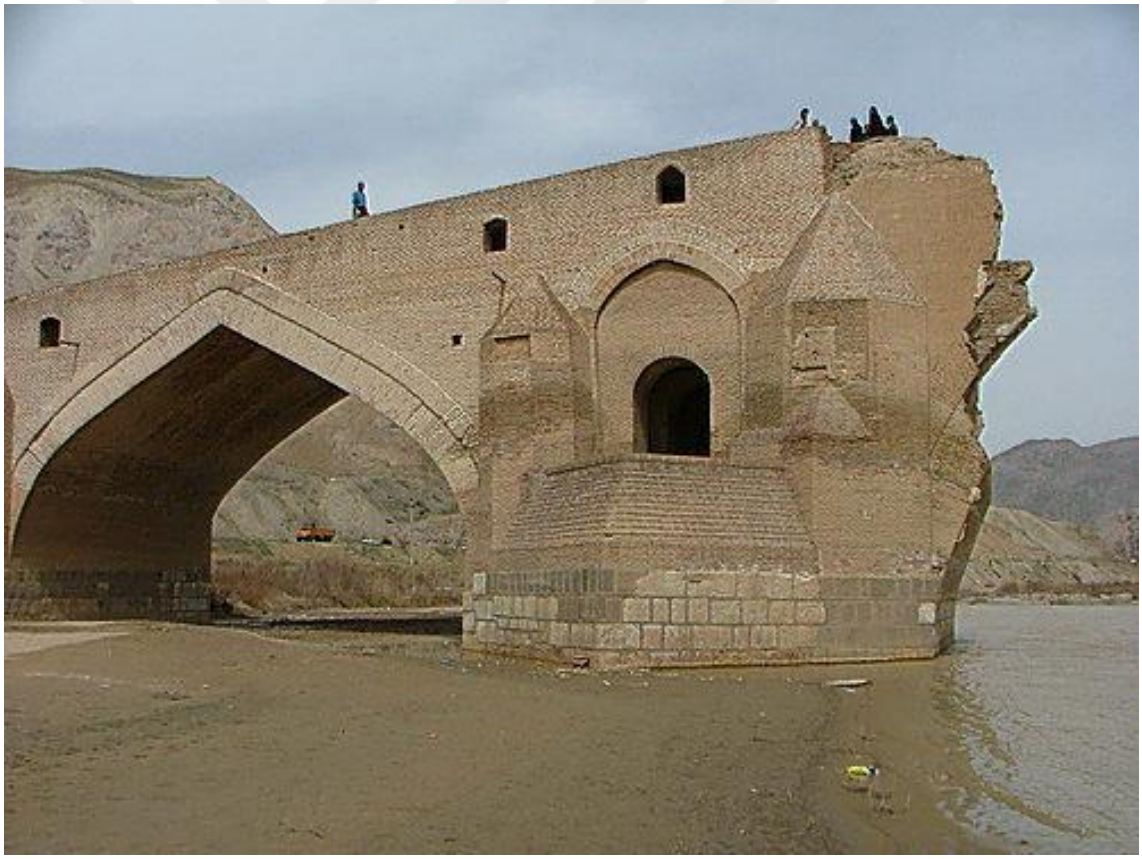
Resim 3.333. Selçuklu Köprüsü (Kerec) (int)

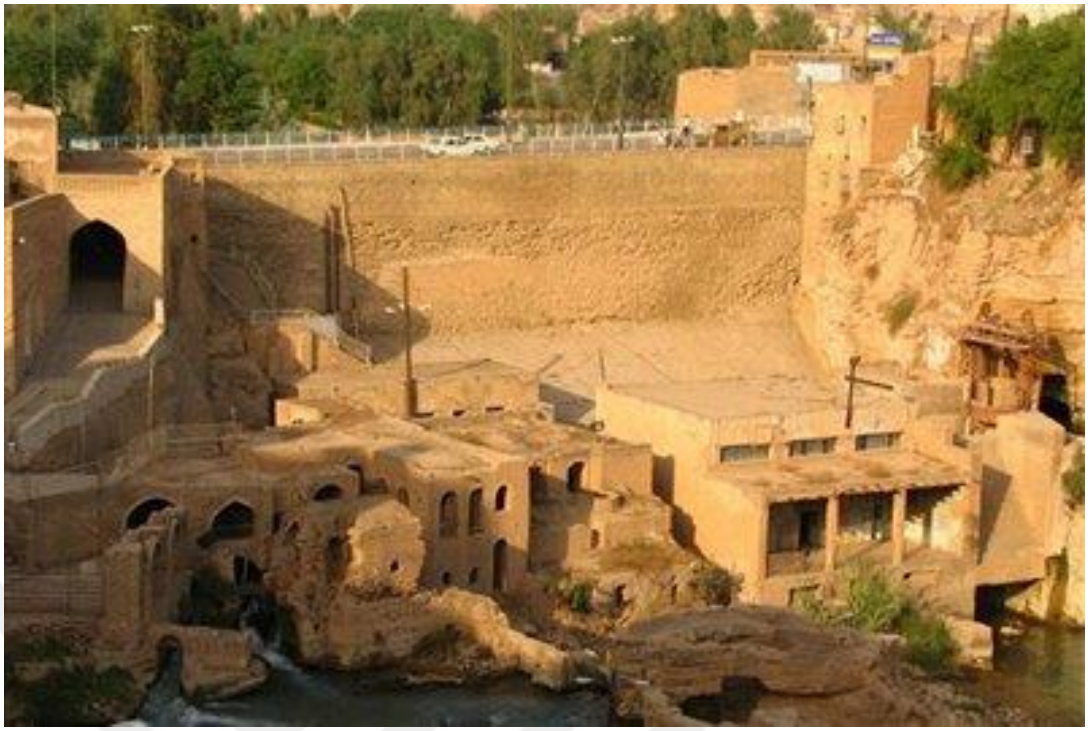
Resim 3.334. Hatun Köprüsü (Hoy) (int)

Resim 3.335. Getser Köprüsü (Kerec) (int)

Resim 3.336. Kız Köprüsü (Miyane) (int)

Resim 3.337. Bendikariger Köprüsü (Şuşter) (int)

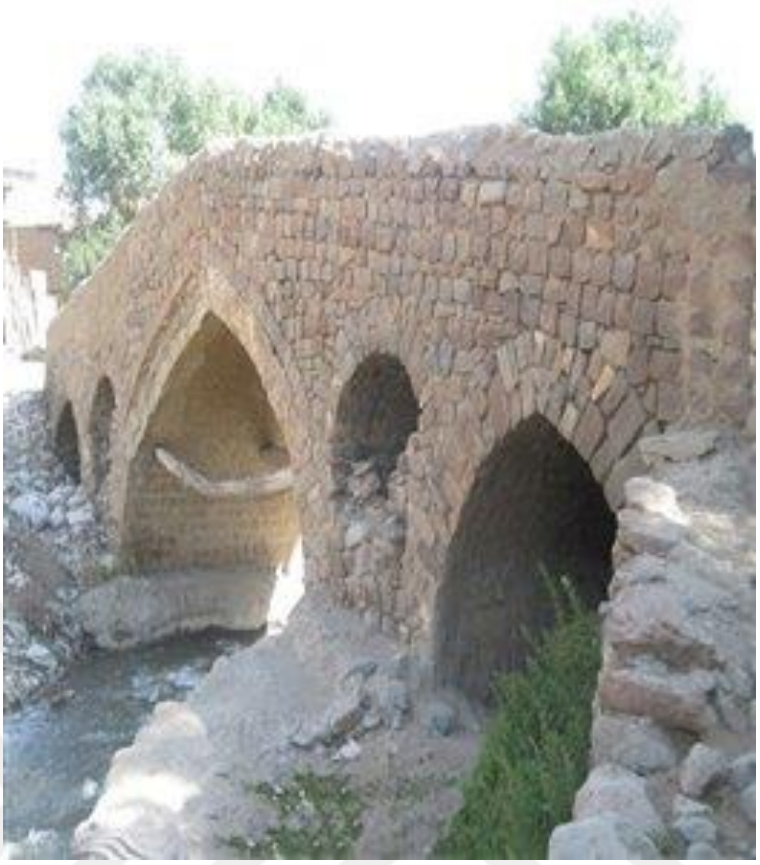
Resim 3.338. Latiran Köprüsü (Bender Abbas) (int)

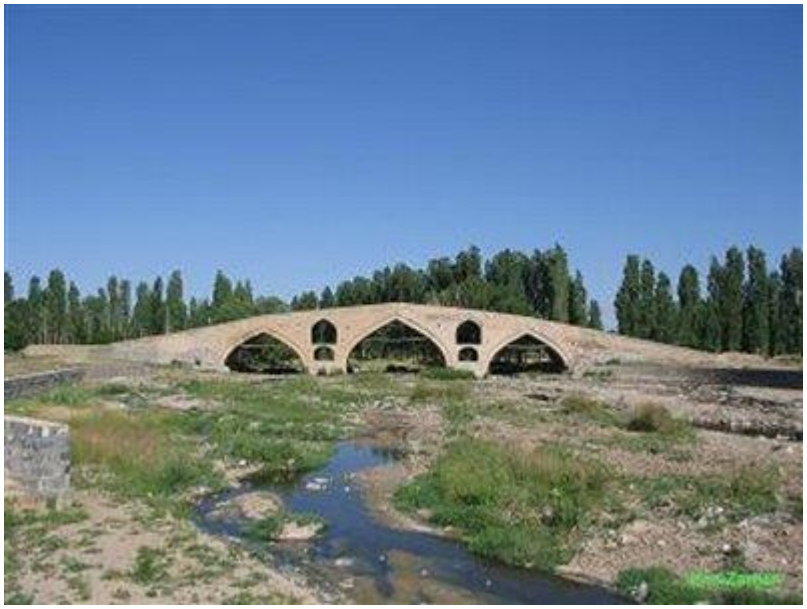
Resim 3.339. Kalecuk Köprüsü (Maku) (int)

Resim 3.340. Otuzüç Köprüsü (Isfahan) (int)

Resim 3.341. Likvan Köprüsü (Basmınç) (int)

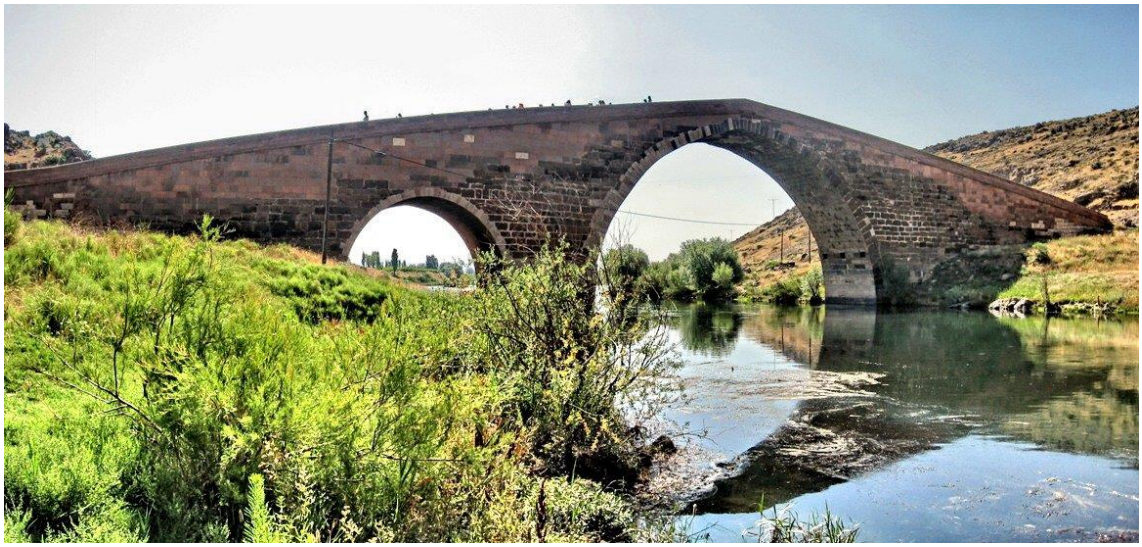
Resim 3.342. Bahaettin Köprüsü (Zencan) (int)

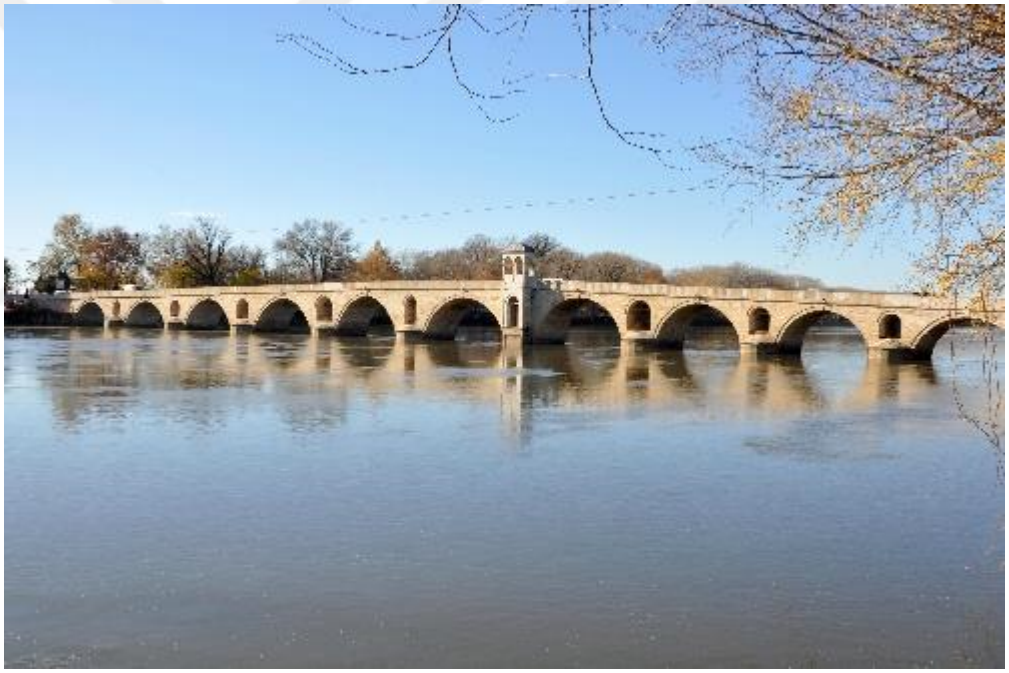
Resim 3.343. Hasankeyf Köprüsü(int)

Resim 3.344. Malabadi Köprüsü(int)

Resim 3.345. Tekgöz Köprüsü (Kayseri) (int)

Resim 3.346. Büyük Çekmece Köprüsü(int)

Resim 3.347. Mustafa Paşa Köprüsü(int)

Resim 3.348. Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü(int)

Resim 3.349. Çobandere Köprüsü (Erzurum) (int)

Resim 3.350. Meriç Köprüsü Taş Köprü Örneği (Edirne) (int)

Resim 3.351. Kurt Köprüsü Tuğla Köprü Örneği (Samsun) (int)

SONUÇ

Meraga'da ki Sanat ve Mimari Varlıkları ve Anadolu'ya Etkisi adlı bu çalışmamızda, 3 kale, 16 cami, 1 mabet, 1 kilise, 1 medrese, 1 rasathane, 7 türbe, 1 kervansaray, 4 hamam, 3 köprü ve 3 tarihi ev olmak üzere toplam 41 eser incelenmiştir.

Meraga'da bulunan kaleler doğal stratejik noktalara yapılmışlardır. Bu kaleler doğal kayalık alanların konumlarından istifade edilerek yer yer oyularak, yer yer kayalık alanlar üzerine yapılmışlardır. Ayrıca zaman içerisinde gerekli görülen bazı bölümlerde sonradan kalelere eklenmiştir. Meraga Kaleleri genellikle üç tarafı uçurum olan ve sadece bir taraftan girişleri bulunan kalelerdir. Bu özellik Anadolu'da da doğal zemin kullanılarak yapılan kalelerle aynıdır. Bu kalelerin içerisinde çeşitli mekânlar ve su depoları (Sarnıçlar) bulunmaktadırlar.

İran'da yapılan camiler ilk başta ateşkedelerin ve mihrabelerin üzerine yapılmıştır. İran'da ilk defa cami yapımı Tahiriler Horasan bölgesinde hükümdarlığa geldikten sonra Medine Camisini kendilerine örnek alarak camileri yapmaya başlamışlardır. Bu camiler Mescidi Cuma Cami planlarında yapılmışlardır. Ayrıca bu dönemin camilerinin ortak özellikleri; dikdörtgen planlı çok sade ve bezemesiz, malzemeleri kerpiç ve tuğla, tavanı kerpiç, kuzey tarafında tek minare ve tek kubbeli camiler oluşudur. Bu üslub ilk defa Horasan bölgesinde yapılmıştır bu yüzden bu üsluba Horasan üslubu denilmektedir. Horasan üslubu hicri 1.yıldan hicri 4. y.y. kadar devam etmiştir ve bu üslubun örnekleri çevredeki şehirlere de yayılmışlardır. İran'ın ikinci mimari üslubu Ziyariler tarafından başlamış Buyiler, Büyük Selçuklular ve Harzmşahlar'a kadar devam etmiştir. Bu üslub ilk defa Rey Şehrinde (Razi) yapılmaya başlanmış bu yüzden bu üsluba Razi üslubu denilmektedir. Bu üslubun özellikleri dört eyvanlı planlı, tonoz ve kemerlerin farklı türlerinin kullanılması, iç ve dış kubbenin kullanılması, kitabe kullanılması, kufi hattının kullanılması, binanın sağlam tutulması, binanın içinde ve dışında mukarnas ve alçı işleri, sırlı tuğlaların kullanılması bu üslubda genellikle görülmektedirler. Razi üslubu hicri 3.yüzyıldan, hicri 6. yüzyıla a kadar devam etmiştir. İslamiyetin İran'a gelişinden sonra 3. üslub Azeri Üslubudur. Moğol saldırısında sanatçılar ve mimarlar İran'ın güney tarafına kaçmışlardır ancak Moğollar İran'da tam hakimiyet kurduktan sonra yeni binaları inşa etmek için sanatçıları ve mimarları geri çağırmışlardır. İlk defa Tebriz başkent olduğunda binaların yeni inşasını burada görülmektedir bu nedenle bu üslup Azeri üslubu

olarak tanınmaktadır. Bu üslup kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. İlk üslup hicri 7-8. yüzyılda başlamış ve diğeri hicri 9-10. yüzyılda da devam etmiştir. Azeri üslubunun ilk döneminin özellikleri; binanın çok büyük olması, binanın yüksek olması, iç mimaride bol alçı kullanılması, dış mimaride tuğla ve yedi renkli tuğlalardır. İranda bulunan en son mimari üslup İsfahani üslubudur. Bu üslup ilk defa Safeviler döneminde ve İsfahanda yapılmıştır. Bu yüzden bu üsluba İsfahani üslubu denilmektedir. Bu üslub hicri 10. yüzyıl da başlamış ve hicri 13. yüzyıla kadar devam etmiştir . Bu üslubun özellikleri; kare ve dikdörtgen planlı, çini ve sırlı tuğlanın yapının içerisinde ve dışarısında bol kullanılması, camilerin içerisinde kalem işleri ve ibadet mekanlarının bol yapılmasıdır. Meraga'da bulunan camiler iki gruba ayırabiliriz, Safevi döneminde yapılan ahşap destekli camiler ve Kacar döneminde yapılan tuğla camiler. Plan düzenlemesi olarak "Dikdörtgen planlı mihraba paralel camiler", "Dikdörtgen planlı mihraba dikey camiler" ve "Kare planlı camiler" olmak üzere üç ayrı planda düzenlenmiştir. Ahşaptan yapılan camiler düz tavanlı, minaresiz ve mukarnaslı sütun başlıkları bulunan camilerdir. Tuğladan yapılan camiler ise kubbeli, taç kapılı ve taç kapının üzerinde bulunan iki minareye sahiptirler. Anadolu'da bulunan ahşap destekli camiler Meragadaki camilerden daha önceden yapılmışlardır. Anadolu ve Meraga camilerini karşılaştırdığımız zaman Meraga'nın Anadolu'dan etkilendiğini görebiliriz.

Meraga'da bulunan Vercui mabeti mitraizm döneminden kalan bir yapıdır bu mabet yaklaşık 5000 yıllık bir tarihe sahip olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Meraga'nın daha eski olduğunu düşünmekteyiz. Antik İran'da bir dönem zaman tanrısı olarak kabul edilen, her şeyin başlangıcına sebep olan ve Farsçada Zervan ya da Zorvan olarak telaffuz edilen, Zurvanizm dinine inanılmıştır. Zurvanizm'de, Zurvan, Ahura Mazda ve Ehrimen'in yaratıcısı olarak kabul edilmiştir. Sasaniler'in yıkılmasından sonra Zurvanist düşünce zayıflamasına rağmen sonraki dönemlerde yazılmış "Zadsparam" ile "Ulema-yı İslam" gibi kitaplarda bu görüşler tekrar işlenmiştir. "Zurvan"ın İran mitolojisi içerisinde hem Zerdüşt öncesi hem de Zerdüşt döneminde hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Magilerin diğer kültürlerle etkileşime geçmeleri, "Zaman" konusunda Babil kültüründen etkilenmiş olmaları neticesinde Ahamenişler devrinin sonlarında başlayıp Sasaniler döneminde son şeklini almıştır.

İran'da bir dönem etkili olan diğer bir din ise "Mithra"dır. Sanskritçe dost, arkadaş anlamına gelen *Mithra,* "Mithra" olarak geçtiği Avesta'da "anlaşma, sözleşme"

anlamlarında kullanılmıştır. Hint Avrupalıların en eski tanrıları arasında kabul edilen Mithra, hem Hindistan hem de Mithra olarak anıldığı İran'da antlaşmalardan sorumlu bir tanrı olarak kabul edilmiştir. Mithra, ilk olarak bir anlaşma metninde kullanılmıştır. Bu anlaşma, Anadolu'da çıkarılan M.Ö. XV. yüzyıla ait çivi yazılı metinlerden anlaşıldığına göre Hititlerle Mitanniler arasında gerçekleşmiş olan bir barış antlaşmasında Varuna, Mithra va Nasatyaslar şahit tutulmuş ve onlar adına yemin edilmiştir. Zerdüşt öncesi dönemde, Hindistan'da olduğu gibi, güneşin ışığı ile ilişki kurulan bir tanrı olarak kabul edilen Mithra, Zerdüşt'ün İran'da ortaya çıkması ve monoteizmi vurgulaması nedeniyle diğer tanrılarla beraber etkisi azalmış olmasına rağmen özellikle Zerdüşt'ten sonra eskisinden daha güçlü olarak tekrar ortaya çıkmıştır. Ahamenişlerin (M.Ö. 550–330) ilk dönemlerine ait yazıtlarda sadece Ahura Mazda'ya yakarılmışken sonraki yazıtlarda, II. Artakserkes'in M.Ö.405-359) yazıtlarından itibaren, Ahura Mazda'nın yanında Mithra ve Anahita isimleride yer almıştır. Bu dönemde Mithra, Ahura Mazda'dan sonra gelmiş ve Tanrıça Anahita ile birlikte anılmış, Mithra, ışık tanrısı, Anahita ise su tanrıçası olarak kabul edilmiştir. Mithraizmde suya batırmayla yapılan vaftiz, ateşle yapılan çetin bir sınav, ölüm ve yeni hayata doğum draması ve ekmek şarap sakramenti olduğu gibi, özel cesaret testleri olduğu belirtilmektedir. Ahamenişler döneminden itibaren tekrar güçlenmeye başlayan Mithra, ışık tanrısından savaş, zafer ve doğruluk tanrısı olmaya yöneldi. Mithra, bu dönemde İran dışına çıkarak diğer kültürlerle etkileşime geçmeye başladı. Mithra kültünün İran dışına yayılmasının ve zenginleşmesinin kökeninde Antik İran'da din adamı sınıfını oluşturan *magi'*lerin misyonerlik faaliyetleri ile Perslerin zaferleri etkili olmuştur. Bu dönemde, gezgin din adamları olan magilerin misyonerlik faaliyetleri sonucu İran dışına çıkmış, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'ya yayılmıştır. Mithra kültü gittiği her yerde yeni özellikler kazanmış ve senkretik bir dine dönüşmüştür. Mithra, İran'dan çıktıktan sonra ilk vardığı yerlerden biri olan Mezopotamya'da güneş tanrısı Şamaş ile ilişkilendirilmiş, Keldani yıldızbilimiyle etkileşime geçmiş ve astrolojik özellikler kazanmıştır. Mezopotamya, bu dinin oluşmasında ilk aşama olmuştur. Anadolu'da Kibele ve Attis mitosları ile etkileşime geçen Mithra, Helenistik dönemde Yunan kültürüyle de karşılaşmış ve Eleusis Mysteria'ları ile Stoacılık ve Pisagorculuk'tan etkilenmiştir. Bu etkilenmeden en önemli faktör güneş olmuştur. Mezopamya, Mısır, Anadolu, Yunanistan ve İtalya gibi Mithra kültünün ulaştığı coğrafyalarda isimleri farklı olmakla beraber güneşle ilişkilendirilen tanrıların olması Mithra kültünün buralara

uyumunu kolaylaştırmıştır. Daha sonralardan 1.yy da İran'lıların bazıları bu inancı yaymak için İran ve Roma savaşları esnasında Avrupa'nın güneyine göç etmişler ve Mithraizm'i yaymaya başlamışlardır. Sonuç olarak bu inanç 4.yy'a kadar devam etmiş ama 5.yy.dan itibaren Hristiyanlara mağlup olmuşlardır ve tamamen yok olmuştur.

İran'da bulanan Ermeni toplulukları Hıristiyanlıktan önceki dönemlerde Mitraizm inancını benimsemişlerdir daha sonra 301 yılında Hristiyanlık İran'a geldiğinde Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. İran'da bulanan kiliselerin mimarisi ikiye ayrılmaktadır. Birinci mimarisi ilk başlangıcı 13-14.yy. kadar devam etmiş, ikinci kilise mimarisi Safevi ve Kacar döneminde yapılmıştır. İran'da bulunan Ermeniler Hıristiyanlıktan önce Mitraizm inancına sahiptiler daha sonra Hristiyanlığı kabul ettikten sonra mabetleri kiliseye çevirmişlerdir. Bu kiliselere örnek olarak İran Azerbaycan'da bulunan Kara Kilisedir. Hristiyanlık kiliselerinin Mihrabının yönün bir önemi yoktur ama tüm İran da ki Ermeni kiliselerinin mihrabı batı yönündedir. Buda Mitrazm inancından etkilenerek yapılmıştır. İranda bulunan Hristiyan Ermenilerin mezhebi Ortodosk dur. Meraga'da kiliselerin yapıldığı tarih İlhanlılar dönemine kadar uzanmaktadır. Meraga'da ayakta kalan tek bir kilise bulunmaktadır. Bu kilise Safevi döneminde yapıldığından aynı cami uslubunu taşımaktadır. (ahşap destekli bir kilise) İlhanlılar döneminde Hulagu Han'ın Annesi ve eşi Hristiyan olduğundan dolayı Meraga bir Hristiyan topluluğunun merkez olmuştur ve birçok kiliseler yapılmışlardır ama bu kiliseler Gazan Han zamanında birçoğu tahrip edilmiştir.

İranda ilk medrese ve eğitim merkezi Condişapur Medresesi Disful Şehrinde Sasaniler döneminde yapılmıştır, bu eski ve önemli medresede sağlık ve felsefe üzerine eğitim yapılmaktaydı. Bu medresenin ünü o kadar yayılmıştı ki Yunanistan'dan buraya öğrenciler gelmiş ve burada aldıkları eğitimi ve kitapları kendi dillerine çevirerek geri dönmüşlerdir. İslamiyet'in başlarında eğitim tamamen camilerin içerisinde yapılıyordu ama sonraki yüzyıllarda eğitim camilerden ayrılmış ve medreselere taşınmıştır. İran'da ayakta kalan ilk medrese Fehriye Medresesidir. Bu medrese İran'ın Horasan bölgesinin Sebzvar Şehrinde bir Şii mahallesinde yapılmıştır. Medresenin ilk yapılışı 4.Hicri'de Fahrettin Değlemi zamanında yapılmıştı. İslamiyet'in gelişinden sonra Kuran-ı Kerimi ve dini bilgiler ilk başta söyleyerek ve ezberleyerek tutuluyordu daha sonra Kuran ayetleri artmaya başlayınca yazıya ihtiyaç duyuldu bu yüzden ilk eğitimler camide verilmeye başlandı. Daha sonra halifeler başka ülkeleri fetih ettikten sonra onlardan alınan vergileri

hesap etmek için bir yere ihtiyaç duydu ama yine camilerin içerisinde bu eğitimler devam etmekteydi. Safeviler döneminde Büyük Selçuklu veziri Hace Nizammülk kendisi Şafidir ve başka sadece Hanefinin tayit ediyordu bu yüzden başka mezheplere önem verilmemekteydi. Bu dönemde bir çok medrese İran'ın büyük şehirlerinde kurulmaya başlandı bunlara Nizamiye medresesi denilirdi. Nizammülk Şafi mezhepini yaymak için bu medreseleri kuruyordu bunların en büyüğü ve ünlüsü medresesi Bağdat Nizamiye Medresesidir. Bu dönemde Hace Nizammülk'ün çok medrese kurmasına karşı çıkan diğer mezheplerin medreseleri aralarında büyük kavgalar çıkmış bu kavgaların sonunda birçok medrese tahrip olmuş, kütüphaneler yağmalanmış ve yangınlar çıkmıştır. Bunlara örnek Nişabı Şehrinde Hanefi ve Şafilerin medrese kavgası 1094 yılı ve 1160 yılında sekiz Hanefi medresesi ve 17 Şafi medresesi tahrip olmuş ve 5 kütüphanede yangın çıkmış ve 7 kütüphane yağmalanmıştır. Daha sonra Hulagu Han ve Gazan Han dönemlerinde yavaş yavaş eğitim merkezleri Meraga ve Tebriz Şehirlerinde kurulmaya başlanmıştır. Meraga'da bulunan tek medrese Nur Daniş Medresesidir. Bu medrese avlulu bir plana sahiptir ve Kacar döneminden kalmış bir eser olarak sayılır. Meraga'da bulunan Nur Danış Medresesinde ağırlıklı olarak tuğla süsleme hakim olmuştur. Özellikle pencere alınlıklarında, bordürlerde ve pencere altlıklarında süsleme unsurları ile karşılaşılmaktadır. Süslemenin genel karakterini geometrik motifler oluşturmaktadır. Bunlar genelde tuğlanın el verdiği dizilimlerle oluşturulan geometrik şekiller, sekiz kollu yıldızlar, iç içe geçmiş karelerden oluşmaktadırlar. Medresede dikkat çeken diğer bir mimari eleman da zengin tonoz örtüleridir. Beşik tonoz, yıldız tonoz ve çapraz tonozlarda kullanılan iki renkli tuğlalar örtü şeklini zengin bir görünüme büründürmüştür.

Meraga'da bulunan Hacenesir Rasathanesi zamanında en büyük ve en ünlü rasathanelerden birisi sayılmaktadır. İlim tarihinde müessese olarak arzu edilen şekliyle ilk rasathane, İslam dünyasında görülür. Rasathaneleri İslam medeniyeti ortaya koyup geliştirmiş, dünya kültür ve medeniyetine sunmuş, bu yolun öncülüğünü, kılavuzluğunu yapmıştır. İslam dünyasında devlet kuruluşları olan rasathaneler yanında, ferdî (kişisel) olanlarına da rastlanmaktadır. Bu rasathanede birçok ünlü bilim adamı bir çok araştırma yapmış ve dünyanın en birinci araştırma merkezi olarak sayılırdı. Bu rasathane dünyada yapılan diğer rasathanelere bir örnek olmuştur. İslam dünyası alimlerinin ilk iltifat ettikleri ilim astronomidir. Astronomiyle uğraşan İslam alimleri, çağımız astronomi ve matematiğine ışık tutmuştur. Roger Bacon, Galileo, Giordano Bruna ve Kopernik ile

çağdaşlarının yetişip ortaya çıkmalarına sebep olmuşlardır. Meraga Rasathanesi hicri 7. yy da yapılışı ile birçok bilim adamı ve öğrencileri kendine çekmeyi başarmıştır. Rasathane kendi zamanının en ünlü rasathanesi olmuştur. Rasathane daha sonraki zamanlarda başka ülkelerde kurulan birçok rasathane örnek olmuştur.

Dünya üzerinde bazı topluluklar türbelerin yapımının ilk amaçları olarak insanların ölümlerinden sonra ikinci bir hayatın varlığına inanmışlar bu nedenle de kendilerine mezar anıtları yapmışladır. İran'da İslamiyet'ten önce Pasargad'da bulunan Kuroş Türbesi dışında hiçbir türbe geleneği görülmemektedir. Ahamenişler kendi ölülerini dağlarda oyularak yapılan odalara (Nağş-e-Rüstem) koymaktaydılar. Bu tür mezarlar Ahamenişlerin sonuna kadar devam etmiştir. Daha sonra Partlar döneminde İran'da ölüleri Samiler ve Yunanlardan gördükleri şekilde kendi ölülerini tabut ve çömlekten yapılan büyük testilerinin içerisine koyarak gömüyorlardı. Sasaniler döneminde de ölüler şehirlerin dışında, yüksek alanlar ve dağlara bırakılmaktaydı. Bunun nedeni doğada bulunan vahşi hayvanların bu ölüleri yemesiydi ve bazı hastalıkların yayılmaması içindi. İran'da türbeleri dört gruba ayıra biliriz. 1. Mezhebe ve dine bağlı olan insanların türbeler, 2. Din büyüklerine ait türbeler, 3. Arifler, bilim adamları ve şairlere ait olan türbeler, 4. Padişahlar, krallar ve vezirlere ait olan türbelerdir. Kumbet- Surh ve Kumbet-i Kebud kullanılan tuğla süslemeleri Andre Godar ve Artur Pop'a (dünyanın ünlü sanat ve mimari araştırmacıları) göre dünyanın en muhteşem tuğla yapılarıdır. Bu türbeler Anadolu'ya ve diğer ülkelerdeki türbelere örnek olmuşlardır. Meraga'da bulunan türbeler bu şehrin ayakta kalan en eski eserleridir. Meraga'daki türbeler bağımsız yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Meraga'da bulunan yedi türbe (Ağlar, Ohedi, Sürh, Etaallah, Kebut, Müdevver ve Gaffariye türbeleri), plan olarak dairesel, kare ve çokgen bir şekilde yapılmışlardır. Kitabeleri olan bu türbelerin hepsinde cenazelik kısmı bulunmaktadır. İran'daki türbelerin malzemeleri dönemler içerisinde farklılık göstermişlerdir. İran'da türbelerde taş, tuğla, çini ve sırlı tuğla tuğla kullanılmıştır. Büyük Selçukluların İran'da ki türbe mimarisine baktığımız zaman ağırlıklı olarak tuğla ile yapılan türbeler görülmektedir. Meraga Kümbetlerinde kullanılan başlıca malzemeler tuğla, taş ve sırlı tuğlalardır. Kümbetlerin temeli taş, gövde ve örtüsü tuğla süslemelerinde ise sırlı tuğla kullanılmıştır. Zaman içerisinde bu türbelerin dış kubbeleri yıkılmış ve bazı diğer kısımları tahrip olmuştur.

İran'daki kervansarayların tarihçesi Ahemenişler'e kadar dayanmaktadır. Büyük Yunan yazarı Herodet Şuş ve Sard şehirleri arasında 115 tane kervansarayın olduğundan bahsetmiştir ve o zamanda kervansaraylara çaparhane denilmekteydi ve kervanlar bu yolu üç ayda geçebiliyorlardı. İran'da iki tür kervan saray bulunmaktadır bunlar şehir içinde ve şehir dışında olanlardır. Partlar döneminde de yol gelişimine daha çok önem verilmiştir ve İpek Yolunda şimdiki kervansaraylara benzer binalar yapmışlardır. Dağlık alanda yapılan kervansaraylar genelde İran'ın kuzey batısında yer almaktadırlar ve küçük, kapalı, avlusuz olarak yapılmışlardır. Ayrıca bu kervansarayların birçoğu taştan yapılmıştır. Düz alanda yapılan kervansaraylar genel olarak İran'ın merkezinde ve avlulu, çok çeşitli planlara sahiptirler bu kervansaraylar dairesel, çokgen, dört eyvanlı ve iki eyvanlı olarak yapılmışlardır. Ayrıca bu kervansarayların birçoğu tuğladan yapılmıştır ve çok az sayıda taş kullanılmıştır. Fars körfezinin kenarında yapılan kervansaraylar İran'ın güneyinde yer almakta ve genel olarak sıcaktan korunmak için balçıktan yapılmışlardır. Şehrin dışında yapılan kervansarayların içerisinde cami, medrese, hamam, ahırlar, güvenlik ve kalınacak odalar bulunabilirdi. Meraga'da ayakta kalan tek kervansaray şehir içi kervan saraylardan birisi olarak sayılır ve dikdörtgen bir şekilde yapılmış ve günümüzde ticaret merkezi olarak kullanılmaktadır. Hacı Melkem Kervansarayı dış bazı bölümlerinde kullanılmış olan sırlı tuğlalar ve renkli camlar bulunmaktadır. Hacı Melkem Kervansarayında malzeme olarak taş, tuğla, ahşap, alçı, sırlı tuğla ve kireç kullanılmıştır.

İran'a Mitraizm, Zerdüşt ve İslamiyet geldikten sonra dini inançları gereği insanlar kişişel temizliklerine daha fazla önem vermişlerdir. Bu yüzden İran bölgesinde dönemler içerisinde çeşitli hamam şekilleri yapılmıştır. Arkelojik çalışmalara göre Perspolis Şehrinde bulunan saraylarda Ahamenişlerin yapmış oldukları birçok hamam tespit edilmiştir. İran bölgesine İslamiyet geldikten sonra birçok umumi hamamlar yapılmış ve halk tarafından sevinçle karşılanmıştır ilk başta çok az insan umumi hamamların din açısından uygun olduğuna şüphe ile bakıyorlardı ama çok az bir zaman sonra umumi hamamlar halk tarafından kabul görmüştür. Eski hamamlardan çok az kalıntı kalmış ve kalıntılar, hamamların malzeme olarak tuğla, alçı ve kireçten yapıldığı görülmektedir. Ayrıca hamamın suyunun geldiği ve çıktığı çeşitli çanak su kanalları bulunmaktadır. Meraga'da bulunan eski hamamlar genel olarak Safavi ve Kacar döneminden kalan yapılardır. Meraga'da ayakta kalan dört hamam bulunmaktadır. bu hamamların özelliği yerin 1.5m altında yapılmış omlarıdır. Meraga'da ki hamamlar dört bölümden oluşmuştur

bunlar; soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümleridir. Ayrıca Meraga hamamlarında soyunmalık bölümünden önce bir taşlık bölümü bulunmaktadır bu taşlık bölümü Anadolu hamamları ile farklılık göstermektedir. Hamam yapıları fonksiyonel yapılardır bu nedenle üzerinde fazla süsleme bulunmayan yapılardandır. Buna rağmen soğukluk bölümünün duvarlarında alçı üzerine bazı mavi ve turuncu renkli fresko tekniğinde yapılmış resimler bu hamam için oldukça dikkat çekicidir. Meragadaki hamamlar malzeme olarak taş, tuğla, alçı ve kireç kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak kullanılan malzeme Meraga yapılarının genelinde hakim olan tuğla malzemedir.

İran da bulunan en eski köprü kalıntıları Urartular döneminde yapılan Araz nehri üzerinde M.Ö. 8.yy. da bulunmuştur. Ayrıca Ahamenişler döneminde bir çok köprüler yapılmıştır ama günümüzde bu köprülerin çoğu tahrip olmuştur. Ahemnişlerden kalan iki köprü Perspolis Şehrinin yakınında bulunan Berdeberide ve Bendiduhter köprüleridir. Partlar döneminde İran da İpek yolu üzerinde bir çok köprüler kervanların geçmesi için yapılmışlardır ama günümüzde kalıntıları görülmemektedir. Sasaniler döneminde köprü yapımı devam etmiştir ve İran'ın bir çok noktasında köprü kalıntılarını görebiliriz. . İran da islamiyetin yayılmasından sonra ilk köprü Araz nehrinin üzerinde Bekir Bin Abdullah tarafından yapılmıştır. Büyük Selçuklular döneminde de Sultan Sancar Herat Şehrinde hicri 505 (1111) yılında büyük ve muhteşem bir köprü yaptırmıştır. Bu dönemde yapılan diğer bir köprü Araz Nehrinin üzerinde Büyük Selçukluların veziri Ziya Ul Mülk tarafından bir köprü yaptırmıştır. İlhanlı döneminde ki yağmalarda Büyük Selçukluların yaptırdığı birçok köprü tahrip olmuştur. İlhanlıların bu bölgeyi el geçirmesinden sonra yeniden burada köprülere ihtiyaç duymuşlardır. Meraga'da bulunan köprüler önemli güzergâhlarda ve çayların üzerine yapılmışlardır. Bu köprülerin malzemeleri tamamen tuğladır.

Meraga'da bulunan tarihi evler İran'da bulunan tarihi evler gibi Kacar dönemine aittir. İranın ev mimarisinin özelliklerinden birisi Rundır. İran mimarisinde üç adet run bulunmaktadır. Rastehruni bu run tebriz ve tahran şehirlerindeki evlerde uygulanmaktadır. İran'da farklı iklimler bulunduğundan Hazar Denizinin kıyılarında evler ahşaptan yapılmaktaydı, İran'ın batısında evler eyvanlı ve İran'ın merkezi ve güneyindeki evler eyvanlı ve avlulu yapılmaktaydı. İran'ın eski evleri genel olarak bir merkezi bir avluya sahiptirler ve avlunun dört bir tarafı yaşam merkezleri bulunmaktadır. Meraga'da bulunan tarihi evler Kaçar döneminde yapılmışlardır fakat Kaçar dönemine

ait olan evler İran'daki diğer evlerden farklılık göstermektedirler. İran'daki Kaçar dönemine ait tarihi evler devletteki yüksek mertebedeki insanların evleridir. Bu evler genel olarak iki avluya sahiptirler dış avlusu dışarıdan devlet işlerini halletmek için gelen insanları karşılamak için kullanılırdı, iç avlusu ise evde yaşayan insanların kullandığı avludur bu avlunun duvarları dış avludan daha yüksek yapılmaktaydı. Bu planda iki avlunun arasında ev bulunmaktadır. Kaçar dönemine ait olan evler bir ve iki katlı olarak inşa edilmişlerdir ve genel olarak yapımında tuğla kullanılmıştır ve içerisinde birçok büyük ve küçük odalar bulunmaktadır. Bu evlerin en büyük ve önemli odası misafir odasıdır bu odaya Tenebi denir. Kaçar döneminde evlerde kullanılan özel malzemeler renkli camlardır. Renkli camlar eve giren güneş ışığını azaltıyor ve haşerelerin içeriye girmesini engelliyor. Fakat İran'da bulunan Kacar dönemindeki evler iç ve dış avluya sahipler ama Meraga'da bulunan evler sadece dış avluya sahiplerdir.

KAYNAKÇA

A Boran, "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, Ankara 2002

Abbas İgbal Aştiyani, *İran Tarihi, Sasanilerden Kacar'ın Sonuna Kadar Olan Tarih*, Debir, Tahran 1386 h.ş (2007)

Abbas İlkbal Aştiyani, *Mecmuiyi Magalatı*, Hayyam, Tahran 1350 h.ş (1971)

Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 1972

Acurlu Behram, "Azerbaycan Mimarisi", *İlmi ve Pejuhiji Dergisi*, Sayı.7, 2009

Adıvar Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970

Ağaoğulları M.Ali -Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İstanbul 2001

Ahmet Kesrevi, *Azerbaycan'ın 18 Yıllık Tarihi*, 1. Cilt, Emir Kebir, Tahran 1384 h.ş(2005)

Ahsai Muhammed Tegi, *İran'da Kervansaray, Ribat ve Kervanlar*, Emir Kebir, Tahran 1381h.ş (2002)

Ajent Yagub, *İran Tarihi Timurlar Dönemi, Cami*, 3.Baskı, Tahran 1387 h.ş(2008)

Akalım Şebnem, "Kervansaray" mad.. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul 2002

Akgündüz Ahmet, T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, Cami Maddesi, C.7,1993

Akkurt N, "Hasankeyf ve Tarihi Köprü'', Ankara, *Karayolları Bülteni*, N.172, 1964

Aldar Jan, *1600- 1970 Yıları Arasında Tarihi Kiliseler*, (ter w.simonian), Tahran 1969

Al-Hassan Ahmad and Hill Donald, *An Illustrated History by Islamic Technology*, Cambridge University Press, Cambridge 1986

Alkan, Ahmet – Baykan, Orhan – Ayhan, Atalay – Nesrin, Baykan – Ünal, Öziş, "Su Yapısı Olarak Anadolu'daki Taş Köprüler", *II. Su Yapıları Sempozyumu*, Diyarbakır 2011

Alptekin Coşkun, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7, İstanbul 1993

Altın Alper, *Gaziantep Türk. İslam Mimarisi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015

Altıntaş Zeynep, *Muradiye Külliyesi ve Haziresindeki Türbeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2008

Altun Ara, "Orta Asya Türk Sanatı İle Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.I, 1998

Anatoliyona Galina, *Orta Asyanın Muhteşem Mimarisi*, (ter: Seyid Davud Taba Tabai) Hüner, Tahran 1387 h.ş (2007)

Arakilian Varoj, *İranda Ermeni Mezhebi Mimarisinin Tarihi Yapım Şekli, Miras-ı Ferhengi*, Tahran 1374 h.ş (1997)

Aranova Mohammar reza, *Nadir Şah Devleti*, (ter Hamid Eymen), Tahran 1352 h.ş(1973)

Aru Kemal Ahmet, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949

Aslanapa Oktay, "Mimar Sinan'ın Medreseleri", *Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu*, İstanbul 1989

Aslanapa Oktay, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988

Aslanapa Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 2004

Aslanapa Oktay, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996

Aslanapa Oktay, *Türk Sanatı* I, İstanbul, 1972

Aslanapa Oktay, *Türk Sanatı*, C.2, Ankara 1972

Aslanapa Oktay, *Türk Sanatı*, Yükseköğretim Kurulu Matbası, Ankara 1990

Aştiyani

Atak E, Erken, *Osmanlı Köprüleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale 2008

Aydın. F., "Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizm, Mitraizm ve Gnostisizm)". *Dinleri Tarihleriyle Okumak -Dinler Tarihi Yazıları*, İstanbul 2007

Aydüz Salim, *İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri*, İstanbul 2009

Aydüz Salim, "Uluğ Bey Zici'nin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi", *Bilig*, 2003

Babapur Yusuf Beyk, "Meraga Mezarları ve Taşları", *İslami Mecmeler*, Gom 2009

Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi II,* Ankara1995

Bakırer Ömür, *Anadolu Mihrabralı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000

Bakırer Ömür*, Şelçulu Öncesi ve Şelçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı,* C.1, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1981

Balkan Kemal, "Ani'deki İki Selçuklu Hamamı", *Anadolu XII*, Ankara 1970

Bani Emir Masut, *Batı Mimarisi*, Honar, Tahran 2009

Bani Emir Mesut, *Batı Mimarisinin Tarihi*, Neşrihak, Tahran 1385 h.ş (2005)

Bayhan A, "A. Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Volume2/7, 2009.

Behruz Umrani, Muhammet Rehmetpur, *Azerbaycan'da Kaleler ve Surlar,* Sutude, Tebriz 1380h.ş (2001)

Bektaş Cengiz, *Selçuklu Kervansarayları*, İstanbul 1999

Bin Ebiyagub Ahmed, *El Buldan (ter Muhammed Emin Zennavi),* Darul Kutup İlmiye, Beyrut hicri 1422

Bin Yahya Ahmed, El-Belâzürî, *Fütuh-El Buldan*, (ter Azer Taş) Bunyadi Ferhenk, Tahran

Brown Peter, *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, İstanbul 2001

Burkertl, W., *İlkçağ Gizem Tapıları*, (ter Sina Şener), Ankara 1999

Buyruk Hasan, *Sis'i (Kozan) Akdeniz'den Kapadokya'ya Bağlayan Kervan Yolu Kaleleri,* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler, Erzurum 2011

Campbell J., *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, (ter Kudret Emiroğlu). Ankara 2003

Cezar Mustafa, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul 1977

Cialis Wellfrom, *Urartu Mimarisi, (ter Gulam Ali Humayum),* Emir Kebir, Tahran 1350 h.ş(1971)

Cialis Wellfrom– Kiyani Muhammed Yusuf, *İran Kervansarayları,* Miras-ı Ferhengi, Tahran 1376 h.ş (1996)

Cialis Wellfrom, *Kaleler*, (ter Ali Rıza Muheyni), 8. Baskı, Semt, Tahran 1389 h.ş (2010)

Cuneydi Muhammed Cevad, *İranın Madeni Çeşmeleri*, Tebriz Üniversitesi Azerabadigan, Tebriz1348 h.ş (1969)

Curzon George Nathaniel, *İran ve İran Olayları*, (ter Vehid Mazenderani),C.1, İlmi Ferhengi, Tahran 1387 h.ş (2008)

Çehre Guşa Amir, *Ecebşşir Tarihi*, Ahtar, Tebriz 1393 h.ş (2014)

Çetin Kenan, *Selçuklu Medeniyetleri Tarihi*, İzmir 2008

Çetintaş Sedat, *Türk Mimari Anıtları-Osmanlı Devri*, İstanbul 1952

Çınar Sahure, "Çephe Bezemeleri İle Öne Çıkan Bir Grup Erzurum Evi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C.5, 22. Sayı, 2012

Çınar Sahure, *Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010

Çitlioğlu Ercan, *İran'ı Anlamak*, Ankara 2015

Çoruhlu Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si,* İstanbul 1998

Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975

Daş Ertan, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, İzmir 2003

Dayday, Necmi ve Altın, Vural, *Gökbiliminde Türk-İslam Bilginleri,* İstanbul 2010

De Mordan Jacques, *İran Coğrafyasının Üzerine Çalışma*, (ter Kazim Vedii), Çehr, Tebriz, 1338 h.ş (1959)

Demirel Ömer, "Anadolu Selçuklu Devletinde Medreseler", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, 1980, 25

Abacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, Konya 1988

Demiriz Yıldız, "Osmanlı Mimarisinde Süsleme I", *Erken Devir (1300-1453)* İstanbul

Deniz Kemal, "Hamam Mimarisi", *Belleten*, No: 97, İstanbul 1950

Descos Coulard, *Şimdiki İran*, (ter Ali Asger Seyidi), Zavvar, Tahran 1362 h.ş (1983)

Develioğlu Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996

Diakonov İgor, *Mad tarihi* (ter Kerim Keşaverz), Emir Kebir, Tahran 1380 h.ş (2001)

dibElmülkAbdulali E, *Dafeul El Gurur*, (trc. İhraç Afşar), Harezmi, Tahran 1970

Dihgan Nahid, *Azerbaycan'ın Ahşap Nigareleri*, Sanat Kültür Bakanlığı, Tebriz 2000

Diyarbekirli Nejat, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972

Doru Nesim, *Doğu'dan Batı'ya Köprü: Süryaniler Felsefe ve Çeviri Geleneği,* Ankara 2007

Dürüşken Şucadil, *Mitraizmin Geçmişi Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul 2000

Dürüşken. Ç., *Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri,* İstanbul 2000

Eberu Hafiz, *Rebii Hurasan*, Ferheng, Tahran 1349 h.ş (1970)

Ebü'l-Fidâ, *Tâkvîmül'l-büldân* (ter Abdülmuhammed Âyetî), Bunyad-i Ferhenk, Tahran 1349 h.ş(1970)

El Selteneh Etizad, *Meraga Rasathanesi*, Tahran Üniversitesi, Tahran 1350 h.ş (1971)

Emid Hasan, *Emid Sözlüğü*, Emir Kebir, Tahran 1389 h.ş(2010)

Erat Birsen, "Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi", *Osmanlı*, C.10, Ankara 1999

Erol Su, "Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran Asuri-Keldanilerine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.16, 2011

Erünsal, E. İsmail "Darülilim" mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1993

Ettinghausen Richard ve Grabar Oleg, *İslamda Sanat ve Mimari*, (ter Yagup Ajend), Semt, Tahran 1390 h.ş (2011)

Eyice, Semavi, "Kale" Mad. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 1997

Eyyüboğlu İsmet Zeki, *Anadolu İnançları-Anadolu Üçlemesi I (Yıkanma),* İstanbul 1998

Cumont, F. *The Mysteries of Mithra*, London 1903

Cumont, F., *The Oriental Religions In Roman Paganism,* London 1911

Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi`u't-tevârîh*, Londra 1911

Fehhar Farhad, *İran Hamamları Mimarisi*, İrşad, Tahran 2006

Fezllulah Reşidittin, *Tarihi Mubareki Gazani,* (ter Karl Yan), Setfen Ostin, 1940

Fezlullah Reşid El Din, *Gazaninin Mübarek Tarihi*, (ter Yan Carl), Ostin, İngiltere 1940

Gardner Helen, *Art through the age*, (ter Mohammad Taghi Faramarzi), Nigah, Tahran 2010

Girişmen Roman, *İran Başlanğıçtan İslama Kadar*, (ter Muhammed Moin), Peyk, Tahran 1381h.ş(2001)

Godard Andre, *İran Eserleri*, (ter Abul Hasan Serviged Mugaddem), Bunyad Pejuhiş, Meşed 1387h.ş (2008)

Godssi Paressay Ahad, *Büyük Selçuklu Mezar Anıtlarının Gelişmesi*, İstanbul 1976

Gökarslan Ufuk, *Bursa İlinde Türbeler (XVI-XIX)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2010

Gökdoğan Nüzhet, "Cumhuriyetin Altmışıncı Yılında Astronominin Gelişimi", *XIV. Ulusal Astronomi Kongresi,* Kayseri 2004

Gökmen Fatin, *Eski Türklerde Hey'et ve Takvim*, İstanbul 1937

Grabar Oleg, *Sanat ve İslam Mimarisi*, (ter Ekrem Gıytasi), Mehr, Tahran 1388 h.ş (2008)

Günay Reha, *Mimar Sinan ve Eserleri*, İstanbul 2002

Güven İsmail, "Türkiye Selçukluları'nda Medreseler", *Ankara Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.31, S.1, Ankara 1998

Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü, Sayı.31, Erzurum, 2013

Halelenderc, *Eski Çin*, (ter Mehdi Hakikathah), Gognus, Tahran, 1381 h.ş (2002)

Hamaçi Behruz, *Azerbaycan'ın Tarihi Kaleleri*, Tebriz 1991, Tabiş

Hami Ahmed, *Bina Malzemeleri*, Tahran Üniversitesi, Tahran 2000

Hasol Doğan, *Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1993

Haşim Karpuz, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara 1993

Hatem Gulam Ali, *İran'daki Büyük Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1974

Haug M, *Essays on the Sacred Language, Writings, and Religion of the Parsis*, London 1907

Hayrullahi Atuf, *Kacar Döneminde Meraga*, Ahtar, Tebriz 1387 h.ş(2008)

Hazenderi Şahabettin, *Sîret-i Celâleddin-i Minkburnî*, Neşri Kitap, Tahran 1344 h.ş(1965)

Hetti Filip, *Arap Tarihi*, (ter Abul Gasım Payende), C.1, Kitapçı, Tebriz 1350 h.ş (1971)

Hillenbrand Robert, *İran İslami Mimarisi*, (ter Kırametullah Efser), Semt, Tahran 1389 h.ş (2010)

Hillenbrand Robert, *İslam Mimarisi*, (ter Bagir Ayetulllah Zade Şirazi), Rozene, Tahran h.ş 1380 (2001)

Huviyan Andranik, *İran'da Ermeni Kiliseleri*, Miras-ı Ferhengi, Tahrah, 1382 h.ş (2003)

Hünerver Lütfullah, *İsfahan'ın Tarihi Eserlerinin Definesi*, Segefi, İsfahan 1971

Hüseyinali Fam Gadir, *Meraga'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ferhenk, Meraga 1355 h.ş (1976)

Hüşeyin Zomor Şedi, *İran Mimarisi (Eski Kullanılan Malzemeler),* Azade, Tahran 1390h.ş(2001)

Inar Mulend, *Dünya Hristiyanlığı*, (ter Mohammad Bagher Ansari), Emir kabir, Tahran 1989

İbni Havkal, *Sûretü-l-Arz*, (ter Cefar Şuar),Emir Kebir, Tahran 1366 h.ş (1987)

İlter Fügen, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde 12. ve 13. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri." *Vakıflar Dergisi*, C.8, 1969

İsmit Bernova, *Eski Mısır Arkeolojisi*, (ter Azita Yasai), Gognus, Tahran 1371 h.ş (1992)

İstehri Abu İshak İbrahim, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, (ter Hüseyin Karaçanlu), İlmi Ferhengi, Tahran 1368 h.ş (1987)

İsvahani Bindar, *Zubdet el Nesr ve Nehbet el Esr*, (terMuhammet Hüseyin Celili), Tahuri, Tahran 1344 h.ş (1965)

Jean Michel Thierry, *Armenian Art,*1989

Kambehşi Ferd Seyfullah, "Kengaver Kazıları", *Arkoloji ve İran Sanatı Dergisi*, 1350h.ş (1970), Sayı 6

Kambehşi Ferd Seyfulluah, "Partların Mezarları", *Arkeoloji Dergisi*, Sayı 5, 1383 h.ş (2003)

Karamağaralı H, *Erzurum Ulu Cami*, A.Ü. İlahiyat Fak. Y.A.D. 3, Ankara 1981

Karenk Abdul Ali, *Meraga'nın Tarihi Eserleri*, Amuziş ve Perveriş Bakanlığı (Eğitim Bakanlığı), Tebriz, 1971

Karenk Abdulali, *Meraga'nın Tarihi Binaları ve Eserleri*, Eğitim Bakanlığı, Tebriz 1350h.ş (1971)

Kaya Yalçın, *Hıristiyanlık 2000 Yaşında*, İstanbul 2000.

Kesrevi Ahmed, Azerbaycan'da Arkeolojik Diller, Tahran 1946

Kesrevi Ahmed, *Şehryaran-e Gomnam*, Emir Kebir, Tahran 1310 h.ş (1931)

Keynejat Muhammet Ali ve Şirazi Muhammet Rıza, *Tebrizin Eski Tarihi Evleri*, Neşri Asarı Hüneri, Tahran 1389 (2009)

Kızıl Hayreddin, "Mitra'dan "Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni", *Ekev Akademi Dergisi*, S.55, 2013

Kızıl Hayreddin, "Zurvanizm'in Kuruluşu ve Sasaniler Dönemindeki Etkileri", *Ekev Akademi Dergisi*, S.56, 2013

Kiani Mohammad Yousef, *İslamic City Of Jurjan*, Berlin 1984

Kiyani Muhammet Yusuf, *İran İslami Mimarisi (Köprü Bölümü),* Semt, Tahran 1389 h.ş (2010)

Koch Guntram, *Erken Hıristiyan Sanatı*, İstanbul 2007

Kuban Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007

Kuban Doğan, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul 1993

Kuban Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007

Kuran Abdullah, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986

Kuran Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, C.I, Ankara 1969

Kuran Aptullah, *Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi, Malazgirt Armağanı,* Ankara 1972

Küçük Abdurrahman ve Tümer Günay, *Dinler Tarihi,* Ankara 2002

Küçükyılmazlar Aysun, *İstanbul Ticaret Odası Çini Araştırması*, İstanbul 2006

Lunde Paul, "Arabs and Astronomy", *Aram World* ,C. 37, No:1, Ocak-Şubat 1986

Luskiana İran Tarihi, ilmi, Tahran 1998

M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, (trc. Ali Berktay), İstanbul 2007

Maksim Siro, *Kavansaray-i Iran*, (ter isa Behman),Tahran1358 h.ş (1979), Ahsaei

Markuat Josef, *İran Şehr*, İttilaat, Tahran 1373h.ş(1996)

Marotahanian Jina, "Ermeni Süs Nakışları", *Peyman Dergisi*, Tahran 1382 h.ş (2004), Sayı.26

Memarian Golamhuseyin, *İrani mimari*, suruş e daniş,Tahran 2012

Metz Adam, *4. Hicride İslam Uygarlığının Tarihi,* (ter Ali Rıza Zekaveti Karagozlu), 1.Cilt, Emir Kebir, Tahran 1362 h.ş (1983)

Metz Adam, *İslam Tarihi Uygarlığı*, (ter Ali Rıza Zakaveti Garagozlu), 2. Cilt, Emir Kebir, 1361h.ş (1982)

Mezahiri Ali, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışı*, (ter Murtiza Ravendi), Franklin, Tahran 1348 h.ş (1969)

Mihr Ayini Haşim Rezi, *Furher*, Tahran 1359 h.ş (1981)

Miller Wlian, *Eski Kiliselerin Tarihi (Roma ve İran),* Hayati Ebedi, Tahran 1359 h.ş (1979)

Mostafi Hemdullah, *Nuzhet-El Gulub*, (ter Muhemmed Debir Seyyagi), Tahuri, Tahran 1346 h.ş (1967)

Muderris Ali Asger, *Meraga Rasathanesi ve İlhanli Zici*, İkbal, Tebriz 1980

Muhammed Ali Muhlesi, "Hamam Süsleri'', *Hamamın İran Kültürü Üzerinde Etkisi Sempozyumu,* Miras, Kirman 2003

Muhammed Pur Ali Rıza Şah, "Taşların Üzerine Kazınmış Şekiller", *İran Arkeolojik Dergisi,* Sayı: 7, 1383 h.ş (2004)

Muhammed Zade Asker, *Eski Meraga,* Ohedi, Tahran 2012

Muhammed Zade Mehdi -" Saideh Tavakolli, İrfani Semboller Molla Rüstem Camisinin Süslerinde", *Mahi Hüner*, sayı 168, 1392 h.ş (2013)

Muhlis Muhammed Ali i, *İran İslami Mimarisi*, Semt, Tahran 1389 h.ş (2010)

Muin Muhammed, *Mezdisna ve Parsi Edebi*, C.1, Tahran 1355 h.ş (1975)

Muin Muhammed, *Müin Sözlüğü*, Emir Kebir, Tahran 1382 h.ş(2003)

Mukaddem Muhammed, *Mehr ve Nahid İnancına Göre Araştırma*, Hirmend, Tahran 1389 h.ş (2009)

Murvarıd Yunis, *Meraga (Efrâzerûd),* (2. Baskı), İlmi, Tahran1372 h.ş (1993)

Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984

Muştak Halil, *İran'ın Sanat ve Mimarisi*, Azad Endişan, Tahran, h.ş 1387 (2008)

Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri,* Ankara 2000

Münsi İskender Beyk, *Alem Aray Abbasi*, Niğah, Tahran 2011

Nafisi Seid, *İran'ın Siyasi ve Sosyal Tarihi Yeni Dönem*, Ahura, Tahran 1373 h.ş(1994)

Nafisi Seyit," Bağdat Nizamiye Medresesi", *Mir Dergisi*, 2.yıl, 2.sayı, s.18

Nahidi Azar Feridun, *Merağa'nın Tarihi Dokusu*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997

Nefisi Saeid, *İran'ın Sosyal Tarihi,* Parse, Tahran 1383 h.ş (2004)

Nefisi Seid, *Babek Azerbaycan'ın Dilaveri*, Esatir, Tahran 1345 h.ş (1966)

Nobbakht Iradj, *Iran'da Gazneli ve Selçklu Kervansaraylarının,* (Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi, İstanbul 1968

Oktay Aslanapa ve yardımcıları, *Selçuklu Sanatı Bibliyografyası*, Istanbul 1971

Oluş Arık Mehmet, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu*, S. XI, Ankara, 1969

Onat Hasan, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.39, S.1, Ankara 1997

Onat Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, Ankara 1993

Onurkan Somay, *Anadolu Uygarlıkları*, C.3, İstanbul 1985

Orbilian, Stepanus,*Sionik Tarihi* ,İerevan ,Bina1986

Ögel Bahaddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.3, Ankara 1978

Öney Gönül, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978

Öney Gönül, *İran ve Anadolu Şelçuklu Türbelerinin Mukayesesi*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1981

Önge Yılmaz, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995,

Önkal Ahmet. Bozkurt Nebi, "Cami" Mad.*T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993

Önkal Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 2015

Önkal Hakkı, *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, İzmir 1999

Önkal Hakkı, *Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi*, Türk Kültürü, Ankara 1988

Özergin Kemal, "Eski Bir Rûznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi,* S.4-5, 1974

Özkan Haldun, "Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Erzurum 2000

Özkan Haldun, *XI-XIII.Yüzyılda Anadolu Türk Mimarisinin Oluşumunda Doğu Anadolu'nun Rolü,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum, 2000

Özkan Haldun, *Saltuklu Mimarisi*, Erzurum 2016

Özkan Selma, *Edirne Türbeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne1995

Öztank Nimet, "Mimaride Doğal Taş Kullanımı", *Ege Mimarlık,* 31.sayı, 1999

Öztürk Levent, *Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 1998

Parsi Feramerz, "Nobar Hamamı'', *Mimari Dergisi*, No 24, Tebriz 2004

Pervaz İ.R, *İran'da ve Dünyada Rasathaneler*, Ahter Şinasi, 2006

Pirniya Muhammed Kerim, *İran Mimarisi*, 5. Baskı, Suruş Danış Tahran 1392, h.ş (2012)

Pirniya Muhammed Kerim, *İran Mimarisinin Uslubları*, Tahran 1387 h.ş Suruşi Daniş, (2008)

Purcafer Muhammet Rıza, *Kilise Mimarisi*, Simaidaniş, Tahran 1388 h.ş (2009)

Raeisnia Rahim, *Azerbaycan Tarih Boyu*,(2. Baskı), Nima, Tebriz 1370h.ş (1991)

Ramazanoğlu Gözde, *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Ankara 1995

Remzi Demir, "İstanbul Rasathanesi'inde Yapılmış Olan Gözlemler", *Belleten,* C.7, Ankara 1993

Resuli Huşeng, *İran'da Mimarinin Tarihçesi ve Uslubları*, Peşuten, Tahran 1392 h.ş (2013)

Roberts John Morris, *The History of the World*, Oxford University Press

Ünver, S., *İstanbul Rasathanesi*, Ankara 1985

Unat, Yavuz, "Zîc-i Uluğ Bey", *İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013

Sanders, J.J, *Moğol Fetihleri Tarihi* (ter Ebulgasim Halet), Emir Kebir, Tahran 1363 h.ş(1984)

Sayılı Aydın, "Alauddin Mansur'un İstanbul Rasathanesi Hakkındaki Şiirleri", *Belleten*, C.XX/79, 1956

Sayılı Aydın, "Kasiyûn Rasathanesi Hakkında Bazı Bilgiler", *V. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1960

Sefa Zebiyullah, *Akli İlimlerin Tarihi İslam Uygarlığında*, Emir Kebir, Tahran 1356 h.ş (1977)

Seiro Maxim, *İran Kervansarayları ve Yollardaki Küçük Binalar*, Emir Kebir, Tahran 1380 h.ş (2001)

Seyidyan Ali ve Mecdara Atıfe, "Kacar Dönemi Ev Süslemelerinin Unsurlarının İncelenmesi", *Teberistan Dergisi*, Sayı.7, 2014

Seyyid Eymen. F, "Fatimiler" mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul 1995

Sezgin Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, (8. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2016

Shahbazi Ali, *Pasargad ve Nagşı-rüstam*, Shiraz 2001

Sözen Metin, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975

Sultan Zade Hüşeyin, *İranda Medreselerin Tarihi*, Agah, Tahran 1364 h.ş (1985)

Şeker Mehmet, *İslam'da Dayanışma Müesseseleri*, Ankara1991

Şemim Ali Asger, *İran Tarihi Kacar dönemi,* Behzat, Tahran 1387 h.ş(2008), s.23

Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998

Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, C.1, İstanbul 1292-93

Teberi Muhammed Bin Cerir, *Teberi Tarihi*, C.5, (ter Ebul Gasım Payende), Esatir, Tahran 1362 h.ş

Tecvidi Ali Akbar, *Ahamenişlerin Arkeolojik Bilimleri*, Ferhengi, Tahran 1361h.ş. (1982)

Tekin Oğuz, *Bizans Sikkeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

Tekindağ Şehabettin, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50*, Yılında İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1973

Tohidi Faik, *Umumi Kültürün Tanımı*, Miras-ı Ferhengi, Tahran, 1380 h.ş (2000)

Tuncer Orhan Cezmi, *Anadolu Kumbetleri 1,* Güven Matbası, Ankara 1986

Tunç G, *Taş köprülerimiz*, Ankara, 1978

Tunçel Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara 1989

Turan Osman, "Selçuklu Kervansarayları", *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980

Turan Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980

Türkman İskender Beyg, *Alem Aray Abbasi*, (ter İreç Afşar), Emir Kebir, Tahran 1382 h.ş(2003)

Uçar Hatice ve Yasemin İnce Güney, *19.yy Ayvalık Kiliselerinde Ahşap Konstrüktüyon Teknikleri,* Balıkesir Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Uluçam A., *Bayburt Kalesinin Tarihi ve Mimari Özellikleri Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu* (23-25 Mayıs 1998), Ankara 1994

Umrani Behruz ve İsmaili Sengeri Hüseyin, *Doğu Azerbaycan'ın Tarihi Camileri*, Sutude, Tebriz 1386h.ş (2007)

Umrani Behruz, Hüseyin İsmail Sengeri, *Doğu Azerbaycan'da Tarihi Camiler*, Sütude,Tebriz 1386, h.ş (2006)

Unat Yavuz, *Takîyüddîn ve İstanbul Gözlemevi* (*Rasathane*), Türkler, C.11, Ankara 2013

Upham Pope Arthur, *İran Mimarisi*, (ter Gulam Hüsen Sedri Afşar), Azade, Tahran 1382 h.ş (2003)

Urang, Akgül ,*Osmanlının Uzaya Bakan Gözü Takiyüddin ve İstanbul Rasathanesi,* Bilim ve Teknik 1997

Usta İlker, *Ahşap Üzerine Betimlemeler*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uzunçarşılı Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965

Ülgen A. Saim, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi,* S.1, 1938

Ünal Rami Hüseyin, *Les Monuments İslamiques ancıens de da Ville d'Erzurum et de sa Refion,* Paris 1968

Ünsal Behçet, *Mimari Tarihi II,* İstanbul 2000

Ünsal Behçet, *Mimari Tarihi*, C.I, İstanbul, 1960

Vercavent Perviz, "Niayeş Gahe Mehri Ya İmam Zade Masum", *Hafız Dergisi*, 69.Sayı, 1389 h.ş (2011)

Vercavent Perviz, *Meraga Rasathanesinin Kazısı ve İran'ın Geçmiş astronomisi*,(2. Baskı) Emir Kebir, Tahran 1995

Vermarzen Martin, *Mitraizm Ayini*, (ter Nadir Buzukzat), Tahran 1383, h.ş (2003)

Yaşar Çoruhlu, *Türk İslam Sanatının ABC'si,* İstanbul 2000

Yetkin Kemal, "Selçuklu Kervansaraylarının Özellikleri", *Milletler Arası 1. Türk Sanatları Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler,* T.T.K., Ankara 1962

Yetkin Suut Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara 1965

Yetkin Suut Kemal, *İslam Ülkelerinde Sanat*, Basaş Ofis, İstanbul 1984

Yetkin Suut Kemal, *Türk Mimarisi*, 1970

Mayer, L.A., *İslamıc Archıtects and Their Works*, Geneve, 1956

Cezar, M., *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977.

Tuncer, Orhan Cezmi, *Anadolu Kümbetleri I*, Ankara, 1986

Yetkin Suut Kemal, *Türk Mimarisi*, Ankara 1970

Yıldırım Nemat, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul, 2008

Yıldırım Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Ankara 1988

yüzkçiyan Vartanes, *İsfahan maşhur yapıları*,İstanbul 1854

Zarei Muhammet İbrahim, *Dünya Mimarisinin Tanıtımı*, Fenaveran, Tahran 1385 h.ş (2005)

Zerrin Kub Abdul Hüseyn, *İran Halk Tarihi*, Emir Kebir, Tahran 1385 h.ş (2005)

Zeydan Corci, *İslam Tarihinin Uygarlığı*, (ter Ali Cevahir Kelam), Emir Kebir, Tahran 1372 h.ş (1993)

İnternet Kaynakları

https://books.google.com.tr

https://eksisozluk.com

https://eksisozluk.com

https://en.wikipedia.org/wiki/Pulpit

https://get.google.com/

https://okuryazarim.com

https://onedio.com

https://tr.foursquare.com

https://tr.foursquare.com/v/basilika

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dove_prizmas

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kara_Kilise

https://tr.wikipedia.org/wiki/Vank_Katedrali

https://turkbilimi.com/etiket/meraga-gozlem-evi

https://vegansakirt

https://www.enuygun.com

https://www.tasnimnews.com

https://www.tripadvisor.com

https://www.tripadvisor.com.tr

https://yoldaolmak.com

www.3dmekanlar.com/tr

www.academia.edu.com

www.asrarnameh.com

www.aydinkulturturizm.gov.tr

www.basilicasanclemente.com

www.beytoote.com

www.bilgiustam.com

www.bultannews.com

www.bulurum.com

www.camilerveturbeler.com

www.cnnturk.com

www.divrigiulucamii.com/tr/Sivas

www.eskimisir.com/

www.eurobookings.com

www.fardanews.com

www.filozof.net

www.gezialemi.com

www.gizlimabet.com

www.gonder.org.tr

www.habitat.org.tr

www.hamshahrionline.ir

www.historicalsense.com

www.hristiyanforum.com

www.hurriyet.com.tr

www.ilkehaber.com

www.irandeserts.com

www.irangezi.com

www.irannaz.com

www.islamquest.net/tr

www.isna.ir

www.isna.ir/news

www.istanbulkulturturizm.gov.tr

www.kayseri.gov.tr

www.kojaro.com

www.kulturportali.gov.tr

www.makanbin.com

www.mekan360.com

www.mihrace.net

www.muze.gov.tr

www.neredekal.com

www.ozelliklerinedir.com

www.rojawelat.net

www.seyahatya.com

www.sultanahmetcami.org

www.yaptik.biz/gezi/ermenistan

www.yardimcikaynaklar.com

www.yenisafak.com

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mohammedreza GHARİHEİDARİ
Doğum Yeri ve Tarihi	İran, Tebriz, 1974
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Tebriz Azad Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Tebriz Azad Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Farsça, Türkçe
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	